

СЛОВНИК української МОВИ

XVI — першої половини XVII ст.

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 9

Д – 3

Львів
2002

Дев'ятий випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1297 слів на літери Д (дѣдичъ — дакъ), Е, Є, Ж, З (з — закритє); тут подано їхню семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колегія

к.ф.н. Д.Гринчишин (відп. ред.),
к.ф.н. У.Єдлінська, д.ф.н. Л.Полога,
к.ф.н. Н.Осташ, к.ф.н. Г.Войтів,
к.ф.н. М.Чікало,
к.ф.н. О.Кровицька (секретар)

Редактори 9-го випуску
Д.Гринчишин, У.Єдлінська, О.Кровицька
М.Чікало

Рецензенти
д.ф.н. М.Худаш, к.ф.н. І.Ощипко

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича;
відп. ред. Д.Гринчишин.
Вип. 9. (дѣдичъ — закритє)

Укладачі кандидати філол. наук. Н.Осташ,
Р.Осташ, М.Чікало
Львів, 2002. — 256 с.

Випуск опублікований за сприянням Фонду Катедр Українознавства
та Американської Ради Наукових Товариств

ISBN 966-02-2705-1 (серія)

ISBN 966-02-2706-X (вип. 9)

Від редакційної колегії

Дев'ятий випуск уклали
кандидати філол. наук
Н.Осташ (дѣдичъ — дакъ, жовтобрухъ —
жаловати), М.Чікало (Е і Є),
Р.Осташ (ж — жовоть, з — закритє)

Випуск до видання підготували
к.ф.н. Г. Войтів, к.ф.н. У.Єдлінська
Комп'ютерна верстка — Л.Голощук
Комп'ютерний набір — Л.Голощук, О.Тріль

Консультували: д.і.н., акад. НАНУ Я.Ісаєвич,
проф. М.Флаєр (Гарвардський університет),
д.ф.н. М.Кашуба, д.ф.н. В.Любащенко,
к.ф.н. Б.Чернюх, м.наук. сп. А.Ясіновський

Редакційна колегія складає щирю подяку
консультантам, рецензентам і всім тим, хто
своїми порадами та допомогою спричинився до
підготовки та публікації цього випуску.

ДѢДИЧЪ, ДѢДИЧЬ, ДѢДЪЧЪ, ДЕДИЧЪ, ДИДИЧЪ ч. (*смп. dziedzie*) 1. Спадкоемець: Иван, а Некраш Борисовичи, то ест ѡтчичи и дѣдѣчи Перекалский и еще князь Глѣбъ небожчик, дѣдъ наш вытагал того Бориса с Торговицкое волости ...за пошого человека за выходом (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); князь Федор,... дал Се Милости напротивкѣ того Ставрова... ѡтменою доставши ѡт дедичовъ имени..., в повете Креманецкомъ лежащее (Краків, 1536 *AS* IV, 67); пнѣ голѣбъ мае(т) пна ива(ш)ка... боронити ѡ(т) вши(с)ки(х) дѣдичо(в) то(л)ко тепе(р) пусти(л) пнѣ ива(ш)кови дѣди(ч)не на вѣки вѣчны(и) (Львів, 1595 *Юр.* 20); наслѣ(д)ни(к), дѣди(ч) (1596 *ЛЗ* 60); тое дѣбровы николи в ѡжива(н)ю дедичове свищова не были (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 18 зв.); Вѣсь абовѣмъ цѣль и все старѣе ѡ(т)цѣвъ, зъ початкѣ ма(л)жѣнства,... жѣбы потѣмство сплѣдѣли, и дѣдичевъ мѣли (Вильна, 1627 *Дух.б.* 282); На рока(х) сѣдовы(х)... Приточиласе справа... межи инѣстыкгаторомъ Сѣдовымъ и его деляторами... дедичами местечка и(р)гачова Поводами, А ѡрожены(м) его м(л) Паномъ Миколаемъ цетѣнеромъ дедичомъ местечка рожова позъваны(м) (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 125); тогъ позов... на двацать (!) тысяч и стороны поводовой належачихъ по смерти мужа... а ст(р)ия поводова з воево(д)ства киѡвского выбравши поводови яко власно(м)у де(д)ичови ѡ(д)дати, реквизигована (!) будучи не хотѣла (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

2. (*власник великого маєтку*) дідич: дѣлательіе пакъ оуз(д)рѣвѣвши // сна его рекли межи собою то то е(ст) дѣдичь, по(д)мо забѣимо его. а боудемо

мати дѣдицтво (1556-1561 *ПС* 92 зв.-93); яко бѣдѣчи дѣди(ч) с пре(д)ко(в) свои(х) свѣдомы(и) по(с)тѣпкѣ здешнего ѡ(т) поча(т)кѣ владыче(с)тва лво(в)ского болобано(в)ского яковые шкоды и трѣ(д)но(с)ти межи нами бывали и бываю(т) а(ж) до сего часѣ (Львів, 1596 *ЛСБ* 297, 1); мае(т)ность... Пет(р) Дорогоста(и)ски(и),... прода(л)... Косте(н)тину Ост[р]о(з)кому,... бе(з) ведомости дедича, бо дедичъ его... бы(л) у чужы(х) земляхъ (Київщина, 1600 *ККПС* 132); возны(и) енера(л)... положи(л) позо(в) по его м(л) пна лаврина песочи(н)ского... по(з)ваного ѡ(т) его м(л) пна павла жоховского яко доживо(т)ного а ясневел(л)мо(ж)ного... пна станицла(в) вло(т)ка воеводѣ бе(л)ского яко дедича зъ села ѡна(ц)кове(ц) (Винница, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 50); того(ж) рокѣ... дале(м) ѡчеви(с)то в рѣки по(з)во(в) зе(м)ски(х)... два пнѣ лѣкашѣ лиса(ц)ко(мѣ)... ѡди(н) писаны(и) по Его само(г) а дрѣги(м) по Его(ж) само(г) жонѣ и пото(м)ки небо(ж)чика пражо(в)ско(г) яко дедича (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 32); з которых подданных... панъ воевода краковский, дедичъ села... Задыбъ, и уроженный панъ Михал Лакгановский, держачий... за частократною реквизициею протестантов учинити не хотили и не хочуть (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 417).

3. (*титул володарів*) господар, пан: мы... посла(н)ныи коу... кралю по(л)скомѣ кнѣзю лито(в)скомѣ, рѣ(с)комѣ, прѣ(с)комѣ и иных) панѣ и дидичеви, ѡпросити и ѡднати (!) наияснѣишѣю кнѣжнѣ па(н)нѣ а(л)жбитоу, кролевнѣ по(л)скѣю,... абы ей мл(с)тѣ была г(с)п(д)реви нашемѣ г(с)ж(д)а (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440); мы Жи-

кгимонтъ... панъ и дедичъ, чинимъ знаменито сим нашим листом (Вильна, 1522 AS III, 235); шлехётно врожений Андрей Желиборский, сынъ власный сла(в)ной короны Полской, дѣдичъ землѣ рѣской, обыва(л) повѣтѣ Галицкого... престависа (Львѣв, 1615 Лям.Жел. 1).

4. (про Христа) володар, владика, повелитель: Хрытосъ въ церкѣви Своей есть панъ и дедичъ (Володимир, 1598-1599 Видп.ПО 1095); в' тестаментѣ бовѣмъ Ха Дѣдича зоставиль своѣго имѣнѣа, и сталъса богатымъ в' Ба (Київ, 1624 МИКСВ 100);

5. (той, хто заслужив на Царство Небесне) спадкоемець: Што(ж) за пожито(к) с тоѣ малое зе(м)лици и крѣ(н)тикѣ, ко(ли) стори(ч)но(е) заплаты рече(н)ное хрѣмъ в' пр(ст)вѣи нб(с)но(м) за оставленіе сихъ не пріймѣ, и живота вѣ(ч)ного наслѣднико(м) и дѣдиче(м) быти не могѣ (1599-1600 Виш.Кн. 212); оучинѣмо то що и бгѣ хоче(т), бо на то насъ створивъ, и абысмо жѣли привѣолъ, абы на(с) оучини(л) дѣди(ч)ми вѣчны(х) добръ (Острог, 1607 Лѣк. 32); А ѡвые з' Бгомъ вѣрнымъ вѣкѣйте плоужа(т). И котѣрые з' ѡвыми переставаютъ, Тыѣ спѣлъ з' Хр(с)томъ дѣдичами са ставаютъ (Львѣв, 1615 Лям.Жел. 6); Знати абовѣмъ Ба, есть вѣрити в Ба: а з вѣры сыномъ Бжи(м) ставши са, вѣчного пр(с)тва нб(с)ного дѣдичомъ зоставати (Ев'е, 1616 УС Ев. 4 нenum.); Дѣдичами нб(с)ного Цр(с)тва чинитъ ихъ [святых] (Київ, 1637 УС Кал. 50); Dla тогѣжъ и сынами Бжиими дѣдичами Цр(с)твѣа нб(с)наго зостали (Київ, 1648 МИКСВ 349).

ДѢДКО ч. Дѣдко, бѣс, чорт: и самъ дѣдко не упильнуеть! (1589 АЮЗР II, 189); Клевѣтникъ: Ябедни(к), потварца, звадца,... ѡболгатель, сикофантъ, дѣдко, діаволь (1627 ЛБ 53).

ДѢДНИНА, ДАДНИНА ж. Те саме, що дѣдизна у 1 знач.: мы стефа(н) воевода... знаменито чини(м)... иже тоти истинни наши слѣгы... // прѣдоша прѣд нами... раздѣлили промеж собою свои правѣи ѡтни(ни) и дѣднини (Сучава, 1520 Cost.DS 210-211); А мы такожде разоумѣли есмы съ оусею нашею радою аж была их праваа ѡтнина и дѣднина, и ѡт нас також есмы дали и потврѣди-

ли... панѣ Юноу Стрѣчи... тоѣ вышеписанное село на Прѣтѣ (Хуші, 1528 DBV I, 27); Є(р)мона(х) гаврилѣе... прода(л) своа правая ѡ(т)нина и даднина (Ясси, 1591 МЭФ фотокоп. 63); мы... дае(м) слѣзѣ нашемѣ... три селове... съ млини на то(м) потѣцѣ что и(х) праваа ѡтнина и дѣднина (Ясси, 1622 МЭФ 166).

Див. ще ДѢДИНА, ДѢДОВИЗНА.

ДѢДНЫЙ прикм. Те саме, що дѣдовъ: великаа же тѣтка глѣтса сестра дѣднаа, или бабиная (Київ, 1646 Моґ.Тр. 373).

ДѢДОВИЗНА ж. (смп. dziadowizna) те саме, що дѣдизна у 1 знач.: ива<н>... зезна(л) и(ж) са ему досы(т) оучинило з дѣдовизны // баби(з)ны и(з) ѡчизны з матери(з)ны части тоѣ (Одрехова, 1572 ЦДИАЛ 37, 1, 1-1 зв.); снѣове голу(б)кови... зезна(ли) доброво(л)не... будучи з добры(ми) розумы и(ж) прода(ли) ролю або ѡчизну свою илашеви бра(т)у своѣму за дева(т)деса(т) зло(т)... ктурым са оучинила зупе(л)на заплата што и сами зезна(ли)... и выписали та(к) з дѣдови(з)ны (Одрехова, 1575 ЦДИАЛ 37, 16, 4).

Див. ще ДѢДИНА, ДѢДНИНА.

ДѢДОВСКИЙ прикм. (належний дѣдовѣ) дѣдѣвский, дѣдѣв: взяли(с)мо за сѣкманы двѣ дѣдо(в)ские зло(т) ѡсмъ бе(з) деса(т) гро(ш) (Львѣв, 1607-1645 РДВ 27 зв.).

ДѢДОВЪ прикм. 1. (який стосується дѣда — батька батька або матери) дѣдѣв: Стрѣй... прѣстѣ глѣтса стрѣй, бра(т) ѡ(т)чѣй, или мѣрнѣй, иже есть трѣтѣаго стѣпене къ своѣмѣ братанкѣ, или великѣй стрѣй, иже есть братъ дѣдовъ, или бабинъ (Київ, 1646 Моґ.Тр. 373).

2. Вл.н.: Ха(р) дѣдовъ (1649 РЗВ 180 зв.).

Див. ще ДѢДНЫЙ.

ДѢДУСЬ ч. Дѣдусъ: якъ са має(т) мо(и) дѣдѣсь добре се маєть (к. XVI ст. Розм. 16 зв.).

ДѢДЧИЦА ж. Чортиця: Навѣдница: Клевѣтница, двоеслѣвница, звадница, дѣдчица (1627 ЛБ 68).

ДѢДЪ, ДѢДЪ, ДЕДЪ, ДИДЪ ч. 1. (батькѣв або материн батько) дѣд: дѣ(д) бо мои Закхѣи: заповеда(л) ѡцу моему симону оумирая (1489 Чет. 201); А пак Добра, дочка Иванкова, и племениковѣ еи..., привилѣа що имали вукѣа своѣго... на тоѣ село на

Долхещи, и еще двѣи старіи привиліи, що имали их содѣшеве ѿт нашего деда (1502 *ВД II*, 196); небожчик пан Федко Олизарови(ч), дѣдъ жоны моее закъпил был имена ѿчизные княза Костентиновы... в шестидесят копах грошей (Луцьк, 1511 *АС III*, 92); живина тотя теды то при ва(с)коу при дѣдоу ѿставае (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ 37*, 16, 18); о(т)е(ц) ихъ яковъ па(т)рикиєви(ч) сѣнюта,... по см(р)ти ѿ(т)ца свое(г),... будѣчы в опеце ѿ дя(д)ка свое(г) небо(ж)чика юска сѣнютича деда,... не выше(д)ши з ѿпеки в молодости ле(т) свои(х) былъ взя(т) ѿ(т) тата(р) в поло(н) (Городно, 1585 *ЛНБ 5*, II 4046, 92); а тотъ грунтъ купленъ небожчиком дедомъ моим Іаковомъ Волевачемъ ѿт Івана Безмольного (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ VIII-3*, 14); у урочища Бело(г)[о]... дедъ тепере(ш)ни(х) поводовъ ставалъ (Житомирщина, 1639 *ККПС 195*); Дѣдъ естъ пнемъ кгдыжъ мае(т) ѿ(т)ца Іесеа, дѣда ѿвида прадеда Вобза, прапрадѣда Сал'мѡна (Львѣв, 1645 *О тайн.* 171); и написали свои родителѣ живих и ѿсопши(х) по имени их дѣдѣ и предѣдѣ ѿца и матери их брата и сестри и час и ве(с) рѣд и по дѣдѣ и по матрѣ (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10); Елифѡсо(в) снѣ Амалѣкъ, котѡрый намѡвилъ дѣда своегѡ Ісава абы... забѣлъ іакова брата своегѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 59).

2. (чоловік похилого віку, інколи жебрак) дід: Проко(п) Малє(ч)кови(ч) ѡбѣца(л)ся ѿ(т)дати гро(ши), которые позостали при не(м) то е(ст) што бы(л) ѡзя(л) ѿ е(д)ного дѣда (Львѣв, 1606 *ЛСБ 1043*, 10); взяли(с)мо ѿ(т) дѣда вѣступного зло(т) (Львѣв, 1607-1645 *РДВ 21*); Старъ мѡ(ж); Дѣдъ, лѣ(т) нѣ маючі(и) (1627 *ЛБ 121*); Дворъ свѣтлый и дородный... гигантомъ подобны мужеве, силныи такіи около него, якъ нѣкогда у дѣда Херева (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1136); а другие там по цвентару з киями, шаблями и рознымъ оружем увиваючисе,... убогихъ и уломныхъ людей шпиталєвых, деды и бабы, на уломности их, на Пана Бога... жадного респекту не маючи, били и мордовали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР 1/VI*, 687); яко дѣдови до чого иншого неприго(д)номѡ ѡгоро(д) злєцєно, абы в не(м)... робѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 52 зв.).

3. Лише у мн. дѣды, дѣдове (рідні минулих поколінь) предки: потвѣрдили есмы тои нашей сватой епископїи ѿт Радовцех еи правдоу ѡтнинѡ, даанїе предковѡвъ, дѣдовѡвъ наших (Сучава, 1503 *ВД II*, 225); тежъ дей в рекѡ, ѡ Тѡрю их не вѡщаешъ, в которѡюжъ рекѡ дѣды и ѿтцы... встѡпъ свой волный мєвали (Краків, 1527 *АС III*, 310); по(д)дание сѡсѣ(д)ниє... визнали иже ѿ(т) пре(д)ко(в) свои(х) ѿ(т)цю(в) и дѣдѡ(в) слихали и сами вѣдали... иже поти было не уживанє манастыря ѡне(в)ского яко ѡказали чер(н)цѣ (Унів, 1581 *ЛСБ 61*, 1 зв.); такъ нашѣ дѣдове чинювали, тай мы чинѣме (XVI ст. *НС 180*); що(ж) мѡвишь ѡ моисєу, та(к) ли бѡ помсты лѡкомого бѣти розѡмѣешъ, жебы грѣхы дѣдо(в) в четве(р)то(м) покѡлѣню караль, кды южъ правє и памє(т) и(х) оустає(т)? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 193).

4. Вл.н.: Данило дидъ (1649 *РЗВ 32*).

Дѣдѣчство див. **Дѣдицтво**.

Дѣдѣчъ див. **Дѣдичъ**.

Дѣеватися дієсл. недок., многокр. Дїятися, чинитися, творитися: а по смерти их великіє чудеса у гробахъ их честныхъ дѣевалиса, яко то и теперъ знаки того сут у Кїєвѣ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 26).

Див. ще **Дѣяти, дѣятися**.

Дѣеписецъ, дѣеписецъ ч. Літописецъ, хроніст: Того што книжки о синодѣ берестейско(м) писаль, которого дѣеписцемъ синодовы(м) звати в пре(д)мовѣ ѡбєцалємъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 7 зв.); кѡ оуважєнью чителъникови подаю, же синодѡвый дѣеписецъ, прекладѡючи, на што былъ тѡтъ синодъ зложѡный,... нигде однакъ... не припоминаєтъ, абы... прѡтивъко имъ дѣкрєтъ якїй вѣйти мѣлъ (Там же, 51).

Див. ще **Дѣепись**.

Дѣеписовый прикм. Літописный, хронікальный: ѡбаливши вже такъ тые по(д)поры блѡуду дѣеписового то з'особна з' стороны самого синодѡ берестейского придаю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57 зв.).

Див. ще **Дѣеписцевъ**.

Дѣеписцевъ прикм. Те саме, що **дѣеписовый**: В первшей [части] вмѣсто того абы са было

мѣло на дѣписцевою повесть зъ стороны справъ в' берестю ѿ(т)правованы(х) з несмачны(м) подобно ростреса(н)емъ ей ѿ(т)повѣдати то са цѣлый написалъ шкриптѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 5 зв.).

ДѢПИСЬ, ДѢПІСЬ, ДЕЕПИСЬ ч. (*стп.* *dzjejořis*) те саме, що дѣписецъ: Если то пра(в)да што сино(д)овы(и) дѣпи(с) тверди(т), и(х) сино(д) есть самы(х) бѣсѣдо(в) триб(н)а(л), і ни(х)то та(м) гблосѣ не маеть, одно они (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 52 зв.); Нехай же дѣписъ тыми словы хризостома стго о петрѣ сто(м) речеными людемъ бчѣ не мѣдлитъ (Там же, 105 зв.); Потрѣба тоутъ боудеть дѣписе пѣлно мѣслити (Там же, 137); Не дарьмо // (теды) и деепись сыноду Берестейско-го, противъ которого пишеть Филялетъ, ганиль Никифора, бо то зъ листовъ его королевское милости (и зъ сеймовыхъ декретовъ) бачыль (Вильна, 1599 *Ант.* 821-823); Проходиле(м)са мыслию вмѣсто проха(ж)ки во ѿ(т)повѣ(д)но(и) кни(ж)це ѿ(т) ва(с) православны(х), на соборъ выданнѣю кни(ж)кѣ проти(в)ко ва(с) в' берестію, чере(з) того то помененого дѣписа. и вѣдѣле(м) почрѣпало мысли ра(з)ума его (1599 *Виш.Кн.* 212 зв.); такъ и тымъ нынѣшнимъ писанемъ нашимъ здалось намъ чистость сумненя своего Богомъ освѣдчивши, и все што той дѣписъ пописаль кламство быти оповѣдивши, абы оному... жаденъ съ православныхъ не вѣрилъ (Київ, 1626 *КМПМ* I, дод. 280).

ДѢСУСЪ *див.* **ДЕЙСУСЪ.**

ДѢТИСА *див.* **ДѢЯТИСЯ.**

ДѢЖА, ДЕЖА ж. 1. (*дерев'яна посудина*) дѣжа: а к томѣ де(и) ста(т)ки домовые кади бо(ч)ки... дежи стѣги (1581 *ЖКК* II, 104); побра(л)... воску высочоного, не выбиваного, которы(и) стоя(л) в дежахъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 122); взяли... стуги, ... ночвы, дежи, конвы (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); видале(м) за дѣждѣ гро(ш) ке (Львѣв, 1607-1645 *РДВ* 35 зв.); Цр(с)тво нѣ(с)ное квасови, котбрый взавши невѣста, закрыла в' дѣжѣ з' трѣхъ мѣрѣ мѣки, ажъ вса скѣйснѣла (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 258); самѣла, дѣжа, сосу(д) хлѣбны(и) (1642 *ЛС* 110).

2. (*міра місткості*) дѣжа: обвезуюся, ижъ... платити повиненъ... половицу, то есть сорокъ копѣ,

на светого Яна Хрыститѣля, муки житное мѣри луцкое маць полътретѣ, ... масла дежу, ... и три копы сыровѣ (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 67); масла дежъ пять по три золотыхъ полскихъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 226).

3. Дѣжа тіста: Ап(с)лъ Павѣль мови(т): Изали не вѣдаете яко ма(л) квасъ всю дѣждѣ кваситъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 258).

ДѢЖЕЧКА, ДѢЖИЧКА, ДЕЖЕЧКА ж.

1. (*міра місткості*) дѣжечка: меду пресного коробочка маленькая, другая дежечка меду зо двое пригоршы (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); у пивницы... рыжкувъ дѣжичка, якобы изъ ведро (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 204).

2. Вл. н., ч.: Олексѣ(и) дѣже(ч)ка (1649 *РЗВ* 179); Васко Дѣже(ч)ка (Там же, 374).

ДѢЖКА, ДѢЖЬКА, ДЕЖКА, ДИЖЬКА ж.

1. (*дерев'яна посудина*) дѣжка: Кадѣ, стаговѣ, фаска, бѣчка, или дѣжка (1627 *ЛБ* 29); за два го(р)шыки. г(р). 16: дѣжка до покостѣ г(р). 23 (Львѣв, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.).

2. (*міра місткості*) дѣжка: Лажина а Сенчило, взяли у мене меду двѣ дежки (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); я...// зоставил... гаркабузов три, дежка масла (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 442); взято... масла дежо(к) вилики(х)... три (Київ, 1591 *ЦДІАЛ* 823, 1, 133, 81 зв.); пшеницы маць две... меду присного дижѣку одну (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235).

Див. ще ДѢЖА.

ДѢИ *мн.* 1. Дѣи, дѣяльнѣсть: знаю то ѿ(т) овде стго(р)ского чуда, што са ѿ(т) латины та(к)же попѣщеніе(м) бѣжи(м)... ѣ стѣй горѣ стало, для чо(г)о на дѣвреніе исторію пристѣе лати(н)ского до стѣе горы, дѣевѣ и плодовѣ и(х) которые овде починѣли выписавши посылаю ва(м) (1598 *Виш.Кн.* 294 зв.); схолярѣви ѿмѣлне приписѣють слова..., которые з дѣами соборѣ ѿбносагъ и оудаюгъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 87); Абовѣмъ дѣи и справы вѣенны... красомѣвцы и маларѣ оповѣдѣю(т) и спѣсѣюгъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 18); Дѣанѣа: Справы, дѣи (1627 *ЛБ* 34).

2. (*описи життя святих*) житія: такъ многіи оуча(т)са, и бѣрзо працѣю(т), дѣи рочныи читаюгъ,

бартоло(в), назоновъ, не и(ж)бы лѣпшии живо(т) оучиніи, и пѣлными были, але жебы неви(н)ного настоуповати, и оубо́гому якдю рѣ(ч) вѣрвати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211 зв.); **книгы дѣювъ апостолскихъ** — (одна з книг Нового Завѣту) Діянна апостолів: яко кни́гы дѣювъ ап(с)лскы(х) ѡпѣсоу-ють ѡ то(м), и на ба́ корчѣмныя блузньрцы архие-рѣи, же ты(ж) то ркѡмо добродѣйство чѣнать ро-здѣючи ѡ собѣ: рѣлю гончаровоу, абы та(м) по-сторонны(х) оубо́гы(х) погрѣбати, коупѣли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 100 зв.).

ДѢЙ див. **ДЕЙ**.

ДѢЙМА ж. Діянна. ◊ **апостольская дѣйма** — п'ята книга Нового Завѣту, яка розповідає про діянна апостолів Петра і Павла: Дѣля того, коли мене вѣровати, што есть право правое и лишеное выдѣ́ Бога, котрымъ ся маеме спасти, чомъ ли шивъ намъ святое письмо, евангеліе апостоль-скую дѣйму, псалтырю Давыда пророка (XVI ст. *НС* 151).

ДѢЙСТВЕННИКЪ ч. Виконавець: Потрѣба теж', абы дѣ(и)ственник' тоє та(и)ны бѣль ѡдинъ, дла чого еслѣбы едѣн' мѡви(л) слова хр(с)вы, крещаетса, и про(ч)а, а дрѣгій водѣ лѣль, тогды бы крещеніе не было ва(ж)ное (Львѣв, 1645 *О тайн.* 20).

ДѢЙСТВЕННЫЙ, ДЕЙСТВЕННЫЙ прикм. Дѣйовий: ѡчителеве костѣла рѣмьского,... та(к) сло(в)не с ка́за(л)ницѣ косте(л)ныхъ, яко и пис-мо(м) з ва(р)стѣто(в) дрѣка(р)скихъ, и мнѡгими дѣйстве(н)ными скѣтками з великою пи(л)нос-тю..., минѣючи свои(х), котѡрыє ѡ(т) костѣла и(х) позна(в)ши в немъ што(с) непристо(и)ное ѡ(т)стѣпѣли (Острог, 1587 *См.Кл.* 4); Але бо-жественный Дѣхъ потѣжнѣйшимъ повѣдом', на ѡстѣтокъ мне дѣлѣй бѣвѣтисе не допѣстѣль: и яко Авраа́ма, гблосомъ ѡнѣм' дѣйстве(н)нымъ до себе возвѣль (Єв'е або Вѣльна, п. 1616 *Прич. отех.* 12 зв.).

ДѢЙСТВИТЕЛНѢЙШИЙ прикм. в. ст. Дѣ-йовіший: Не мѣншее е(ст) слѣнце и ѡвшем' дѣйст-вите(л)нѣ(и)шее и силнѣй сѣяющее, Пѣсμο С(т): бо не нѡ́ и зѣмлю, але дшѣ, смѣслы и рѡзѣм' ѡсвѣчае(т) (Киѣв, 1623 *МКСВ* 81).

ДѢЙСТВІЕ с. (цсл. дѣйствие) 1. (сила впливу) дія, дѣйство: ядовитыи пострѣли бѣсурманскіи, въ тѣло мое потрафивши, всѣ мастера лѣкар-ственныи упередили, и смертотворный ядъ свой // внутренними дѣйствіями во всѣ составы и жилы мои розливши, латвую и уже видимую не ко жи-воту, но ко гробу устрѡяють мнѣ́ дорогу (Киѣв, 1622 *АЮЗР* II, 72-73).

2. (обряд, церемонія) дѣйство: без'... бл(с)веніа нашогѡ... кни́гъ црѣковныхъ... в' котѡрыхъ самым' сщеником' надка [подаѣтса], якса мають справо-вати в' дѣйствіи ѡколо Бжественныхъ Таинъ, не дрѣковѣли (Киѣв, 1646 *Мог.Тр.* 6).

Див. ще **ДѢЙСТВО**.

ДѢЙСТВО, ДЕЙСТВО с. 1. (сила впливу) дія-ня, дія: То ся разумѣть дѣйство креста: претрѣ-пѣти скорѣби, поносы, досады, ганѣбы, телесныя болезни (Супрасльскій монастир, 1580 *Пис. пр.лют.* 83); Которого дѣа стѣго силоу и дѣйст-вомъ, стѣе ѡ(т)цы на седѣми соборѣхъ становачи, нѣ́ придати нѣ́ ѡ(т)ати, Подѣ́ тоужъ анаѡемоу заложили (Острог, 1587 *См.Кл.* 19 зв.); Благоволѣ-ніе(м) ѡ(т)ца, и сове(р)шеніе(м) Сна, И дѣйство(м) стѣго хѣа, Хвѣмъ повелѣніе(м) и ап(с)лски(м) про-повѣданіе(м)... Предася хвѣй Црѣкви чинъ Бра(ц)т-ва (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 423); Блгодѣтію бжѣю и дѣйство(м) стѣго дѣа,... ап(с)толское прѣвило в' црѣкви востѡчной цѣло соблюдаѣтса (Киѣв, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 27); Безначѣлный ѡ(т)че, престѣй и блгословѣнный, яко блгволеніемъ твоимъ, и поспѣшество(м) Сна твоѣгѡ възлюбленногѡ, и дѣйствомъ Дѣа твоѣгѡ престѣгѡ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 169 зв.).

2. Дія, діяльність: велики(и) а дивны(и) ро(з)-рѣхъ ста(л)са по всемъ прѣве свѣте. Не то(л)ко оу дѣйствахъ закон'ныхъ црѣковныхъ, але и во всѣхъ справахъ и постѣпкахъ све(т)скихъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); А зась речѣна, выливѣти, и посылати, и истѣкати, и ѣныи томѣ подобныи, Парѣклитовы дѣйства, справѡана и дѣры показѣють (Киѣв, бл. 1619 *Аз.В.* 93); Ковѣрство: Оухищре(н)е, хѣтро(ст)... или по инѣ(х) кѣглѣрство, или бѣг-ло(ст), рѡзѣмъ, дѣйство,... штѣчность, ѡмѣтность (1627 *ЛБ* 53).

3. (церковний обряд) дійство: самъ [Гедеонъ Болобанъ] ересе(м) послѣддючи бра(т)ство и сщенико(в) и(х) бе(з)чествова́ль,... и ѿ(т) мѣсть проганяль, забороняючи дѣтѣй кр(с)тити, люде(и) причащати, и мертвы(х) погрѣбати, и ѿ(т) всего законного дѣйства людѣй из(г)наль (Новгородок, 1594 ЛСБ 267); А ѿ(т) полднѣи мѣла ро(з)мѣвѣ, с товѣри(ш)ками своїми,... и съ Іоанномъ ев(г)листою ѿпѣкнѣомъ своїмъ, Котѣрый все по дѣйствѣ ѿповѣдалъ ей, якѡ на Тѣйной Вечѣрѣ оузаконилъ новѣю, ѿфѣрѣ бо(з)кѣю (Чернігів, 1646 *Перло* 96 зв.); а ннѣ та(к) я(к) и перве(и) тебе за твое непослуше(н)ство в небл(с)ве(н)е вкладае(м) и ѿ(т) всего свщниче(с)каго... дѣ(и)ства ѿ(т)лучае(м) до того часу а(ж) се то(г) всего собо(р)не справи(ш) (Вільна, 1594 ЛСБ 251, 2);

богослужіння, відправа: за которе вси zde ѿписане... вины гедеѡ(н) болоба(н)... ѿ(т) всего стите(л)скаго де(и)ства ѿ(т)лученъ (Берестя, 1594 ЛСБ 260, 2).

4. (у драматичному творі) дійство, дія: драма, дѣ(и)ство (1642 ЛС 171).

Див. ще ДѢЙСТВІЄ.

ДѢЙСТВОВАТИ, ДѢЙСТВОВАТЬ, ДЕЙСТВОВАТИ *дієсл. недок.* 1. Чинити, діяти: вз(в)-ши бро(н) дѡвнѣю ѿ(т) недѣжого и недѣмѣлого, сами по вѣре крѣпко дѣйствовати, и сопостѣто(м) исти(н)ны(и) ѿ(т)ве(т) давати // то(л)ко бѣа дѣла (Острог, 1587 *См.Кл.* 5-5 зв.); писано бо все да дѣ(и)ствуемъ во славу бжїю. и в подобное врѣма (Львѣв, 1587 ЛСБ 87, 3 зв.); кгдыжъ они не были собѣ ни въ // чомъ противны — одинъ Духъ Божїй въ нихъ дѣйствоваль! (1603 *Пит.* 18-19); навет и сами турки, узнавши тое благодать божию, дѣйствующую в них, почитают их, блажат и величают (1608-1609 *Виш.Зач.* 218); гды добротѣ Г(с)дней скоштѣеть,... и в' невымѡвной радѡсти дѣйствовати бдѣеть (Вільна, 1627 *Дух.б.* 119); Изявѣтелнѣ ѡпотреблаю: явле(н)нѣ дѣйствѣю. ѡказале ѡживаю, явне справѣю (1627 *ЛБ* 47); тамѣти за(с) два стѣны, таковои лѣски мѣти не могѣ(т), хїба з дѣла дѣйствѣючогѡ, тѣест', з дѣл' свои(х) и ѡчинков' добрыхъ, котѣрѣю сами собѣ заслѣжатъ, за повѣдомъ ѡсоблївои лѣски Бжїи (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 926).

2. (що, чоґо) (здїйснювати церковний обряд) виконувати: та(к)же и на потреби е(з)дити ве(н)чати кр(с)тити и ни жа(д)ны(х) спра(в) дѣ(и)ствовати ѿ(т)ню(д) в чужо(м) предѣле не маемъ (Берестя, 1590 ЛСБ 141); Єднѣкъ же за позволе(н)емъ выра(з)нымъ, и злесе(н)емъ еп(с)копимъ мѡжетъ сщѣн'никъ дѣйствовати тѣю тѣйнѣ (Львѣв, 1645 *О тайн.* 32);

(чим) користуватися: священникъ (Илія) по зестю с того свѣта перше жоны своее, не мешкаючи при парафїи безженне, неслушне и непорядне в второе малженство вступивши, над заказъ духовный литоргию Божественную отправовати и дѣйствовати священствомъ усиловаль (Львѣв, 1633 *КММ* II, 18).

3. (виявляти силу впливу) впливати, діяти: Прозрѣнъ бо есть дѡмъ сѣи ѿ(т) бѣа в началѣ, ѡ томъ читѣй до римланѣ къ ѣ зачалѣ, Тѣхъ и призва их же пре(з) оустаѣи Дѣйствѣеть бо бгъ якоже самъ вѣсть, Своимъ сзданїемъ оумъ члчъ не сѣвѣсть (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); таа лѣска якъ природ)наа, дши оуслѣгючи дѣйствѣеть (Вільна, 1627 *Дух.б.* 174).

4. Існувати, діяти: Бл(с)вѣнїе Бжїе през' неґо Еп(с)пїи Премѣслской дарованѡе, и до ннѣ дѣйствѣе(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 82); И ѣныи чѣда бесчисле(н)ныи кто выповѣсти мѡже(т)! и котѣрый азѣкъ якъ мнѡґо таа Вѡдѣ ѡчинїла, и до днѣсь дѣйствѣеть, выповѣсти мѡжетъ! (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816).

ДѢЙЦА, ДЕЙЦА *ч.* Виконавець: которую Ганну врьдѣ... пыталъ: если же бы того учиньку чожоложного была дейцею, албо нѣ? (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 475).

ДѢКАВѢТИ *дієсл. недок., перен. (занепадати, деградувати)* дичавити, дичити: а гды тѣчит'са тѣло, дѣкавѣють тоґды смѣслы и мѣсли (Київ, 1637 *УС Кал.* 148).

ДѢКОВАТИ *див. ДЯКОВАТИ.*

ДѢЛАНІЄ, ДѢЛАНІЄ, ДЕЛАНІЄ, ДѢЛАНІЄ *с.* 1. Праця, труд; діяльність: што належитъ до заслугованья дель благочестивыхъ и достойныхъ заплаты вечное, однако яко сие, такъ овые вже ставаются прожными и непожыточными ку

деланию (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 987); то(г) ра(ди) съда паки(ж) по желанію вашему по(с)лахо(м) по ти(х) же братіи ваши(х) $\overline{\text{Ф}}$ черлени(х) ра(ди) дѣланія и ра(ди) поспѣшенія то(г) дѣла (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); Кгдѣ здорѡвъ до насъ з ласки бжее кириль нашъ архімандрита з вашихъ краевъ приѣхаль, и нѣякій гостіны своее исправова(н)а албо радоу и тежъ дѣла(н)а рахоунокъ ω (т)давалъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 7); видимъ дѣланіе его святое, и до смерти мало страдаше по овцахъ своихъ и закупѣ днесъ въ сихъ своихъ видѣти (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); orificium, дѣланіе (1642 *ЛС* 292).

2. Підготовка ґрунту для сіяння: Часъ бовѣмъ бный збирана часъ е(ст), а не дѣлана: и штоколѣ-векъ кто тѡтъ посѣтъ, то и жати в' пришломъ вѣцѣ бдетъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 284); Теперъ часъ дѣлана, и сѣана и кѡпована (Там же).

Пор. ДѢЛАТИ.

ДѢЛАТЕЛЬ, ДЕЛАТЕЛЬ ч. 1. Трудивник, робітник: ото делате(л) жде(т) че(с)ного овощу зе(м)лѣ те(р)пливе его ждучи а(ж) при(и)деть до(ж)чь ра(н)ни(и) и по(з)ны(и) (II пол. XVI ст. *КА* 173); як Г(с)дна жатвы, просѣмо, абы онъ на жатвѣ свою подобного семѣ дѣлателя послати намъ рачиль (Вильна, 1620 *См.Каз.* 26 зв.); Яко же бо всакии дѣлате(л) робѡтны(и) сѣе(т) трѣдо(м) и подвиго(м) съ слъзами и жне(т) ра(до)стію (поч. XVII ст. *УС* № 236, 4 зв.); Быль еди(н) члкъ господар' кѡторіи насади(л) ви(н)нищѣ, и опаркани(в) еи оукопалъ ты(ж) в не(и) прасы и избоудова(л) вѣжѣ и запродаць дѣлатель(м), и ω (т)ишо(л) на далѣкыи стѡроны (1645 *УС* № 32, 122).

2. Майстер; фахівець: изрубили дѣлатели светлицю (1489 *Чет.* 85); а коли са приближилъ ча(с) плодѡ(м) послалъ слоугы свои к дѣлатель чь абы в'зали плоды его (1556-1561 *ЛС* 92 зв.); за то пи(л)не прошѣ жебы вм(с) до тое(ж) надки граматы(ч)ное... делателя искѣ(с)на тое(ст) дидяскала човека добро(г) в то(м) вмее(т)ного на(м) възчи(т) и во(д)лѣ(г) обе(т)ницы своее посла(т) рачили (Вильна, 1591 *ЛСБ* 181, 1); Приствѣпѣте и вы знаменитогѡ и выбѡр-

ногѡ Кѡнштѣ Типографскогѡ строителя и дѣлатели, не Инкаѡстѣ, а ни пера до писан'а заживаючіи (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 41); Имнологія... Панд Пастырѣ, Опеконовіи и Добродѣви своѣмѣ Пре(з) Дѣлатели в' Типографіи в Дарѡночкѣ Нізко Принесѣнаа (Київ, 1630 *Имнol.* 1); orifex, художникъ, дѣлате(л) (1642 *ЛС* 292); оупрѣйме вамъ ласки Бжеѣ..., кѡпнѡ со Дѣлательми Новосоорѣженыа Типографіа нашаа, не зазѡрною любви и Бгѡвгодным' Молитва(м) ваши(м) тѡщно врѣчаем' (Львѡв, 1642 *Жел.Тр.* 6 зв.).

3. Лише у мн. Поборник, проповідник християнства: то(т) же то пасты(р) добрій повшехны(м) боудѣчи и головою цркви своѣи та(к)же и господаре(м) на(д) челядью своею... до виногра(д)у своего то е(ст) цркви робѡтником(в) и дѣлательей, то е(ст) пастыро(в) и оучительий... высілаеть (1598 *Розм.лап.* 26 зв.); Злых зле погубити, а виноград иным дѣлателем предати, иже воздадут ему плоды во времена своя (Львѡв, 1605-1606 *Перест.* 43); Прѡчиихъ же дѣлателей да напишетъ Бгѣ в Книги Живота (и) (Київ, 1624 *МИКСВ* 100); Вы правды Бжеи пилныи дѣлатель, и Первои Герархіи свѣтлыи обыватель... Вы славы Бжеи яснѡ зритель, Радѡйтеса Аггловѣ Бжѣи (Чернігѡв, 1646 *Перло* 40 зв.);

(противник християнства) еретик; невірний, -ого: тогды им ω (т)казано боудеть ніколи вас не знаю пойдете ω (т) мене всѣ дѣлатели неправды (Володимир, 1571 *УС Вол.* 50); отступѣте отъ мене вси дѣлатели неправдѣ; ту будетъ плачь и скрежетъ зубомъ (1603 *Пит.* 98); Прѡчее Братіе,... стережѣтеса ω (т) псовѣ, стережѣтеса ω (т) злыхъ дѣлательий,... а держѣтеса Ха головы Цркве (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 181).

ДѢЛАТИ, ДЕЛАТИ дієсл. недок. 1. (що і без додатка) Робити, чинити: дѣлайте. какъже я вамъ повелю (1489 *Чет.* 85); которыи хо(д)ци бѣду(т) тую землю стѡго никола хо(ди)ти тыи хо(д)ци маю(т) ты(х) сугра(н)ником(в) по(д)писы и крими и натесы дѣлати поку(л) тая земля стѡго никола напо(л)нитса дѣло(м) (Овруч, 1513 *ЦДИАК* 220, 1, 4); приказѣмъ вамъ..., ажбы есьте противни емѣ [кназю] в томъ не были... и жадное

переказы в томъ емѣ не дѣлали до тыхъ часовъ, поки тѣю... сѣмѣ... ты княже Иване заплатишь (Краків, 1538 *AS* IV, 136); жаловали намъ на тебе князи и панове,... о томъ, ижъ ты трудности и обтеженья великии имъ делаешъ (Вильна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 40); вѣсе шѣто бы коли повидѣли ва(м) абы есте стерегли. стережѣте и дѣлайте але по(д)лоугъ и(х) оучинѣковъ не чинѣте (1556-1561 *ПС* 97); я з стороны своеѣ справе(д)ливо(ст) вѣ делати бѣдѣ ра(д) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 279); а по нас потомки наши тыхъ добръ... от них отыймовати и некоторое переказы сами через себе,... бояр своихъ делати... не маем (Горохів, 1593 *ПККДА* I-2, 159); И все противное дѣлають Христови, и не послѣдуютъ святому Петрови (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); што бѣдемъ дѣлати, гды насъ неоухороннаа, смѣртнаа постигнетъ коса (поч. XVII ст. *Пчела* 26 зв.); Заправды гды днѣ сѣ(д)ный прійде не бѣдѣ(т) на(с) пытати що(с)мо читали, але що(с)мо дѣлали, анѣ шѣсмо добре мѣвили, але якосмо побо(ж)не жили (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 13 зв.); В каждой годинѣ бѣдѣ знати, Що той Ісѣ бѣдетъ оумѣти и що бѣдетъ дѣлати (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 18); *Образно*: Члонки, которые отлучившисе неколись одѣ тела духовного Христова, яко гнилые и мертвые... ничего доброго делати не могли (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 993);

працювати: Жидове мовили: "шесть (повѣда-еть) днѣй есть, въ которыхъ подобаеъ дѣлати и лѣчитися, а не въ день суботнѣй" (1603 *Пит.* 72); дѣлати плодъ *див.* ПЛОДЪ; дѣлати прелюбы, прелюбы дѣлати *див.* ПРЕЛЮБЫ; границу делати *див.* ГРАНИЦЯ; кривду дѣлати *див.* КРИВДА; купецство дѣлати *див.* КУПЕЦСТВО; молитву делати *див.* МОЛИТВА; память дѣлати *див.* ПАМЯТЬ; прелюбодѣйство дѣлати *див.* ПРЕЛЮБОДѢЙСТВО; присагу делати *див.* ПРИСЯГА; споръ делати *див.* СПОРЪ; торгъ дѣлати *див.* ТОРГЪ; школу дѣлати *див.* ШКОДА;

(що) *(належно утримувати)* робити: Въ дворцахъ, направа, порадокъ, ѡпатрность ѡколо вѣсе-го и господарство пожиточное маеъ быти делано (1577 *AS* VI, 84).

2. (що) *(землю)* обробляти: [И хочъ Адамъ] ро-зѣмъ тотъ маеъ, А ѡ(т) того часѣ землю дѣлаеъ // и въ потѣ лица свой хлѣбъ снѣдаеъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 14-15).

3. (що) *(їжу)* готувати: пригоди(л)са де(н) по-требнѣи, коли иро(д) ро(ж)дествоу своему дѣлалъ вечероу кнземъ своимъ (1556-1561 *ПС* 148 зв.).

4. (що) *(повинність, данину, милостиню і т.ін.)* давати: Выстерегаитеса абы есте не дѣлали мл(с)-тынѣ ваша пере(д) людми да не боудете ими оувѣдани (1556-1561 *ПС* 35); даю емѣ самомѣ... пляцы два фо(л)ва(р)ковъ два с которыхъ ѡ(н) не повиненъ жа(д)ного платѣ платити ани по-ви(н)носте(и) меща(н)скихъ делати (Милянчи, 1572 *ЖКК* I, 36).

5. (що) *(впроваджувати в життя)* втілювати, здійснювати: Всакии котори слыши(т) слова мои и не дѣлае(т) ихъ подобенъ е(ст) моужеви глупоумоу котори поставиль е(ст) домъ свои на пѣскоу (1556-1561 *ПС* 41); каждыи котори приходи(т) ко (м)нѣ // и слышитъ слова мои и дѣлае(т) ихъ... подобенъ е(ст) члѣкови котори домъ свои збоудоваль... и положиль ѡсновоу на камени (Там же, 238-238 зв.).

6. *Перен.* (що) іти, слідувати: оуготовайте поу(т) гнѣ и правы дѣлайте сѣтежѣки его (1556-1561 *ПС* 129 зв.); Готѣйте пѣтъ г(с)днѣ, справе(д)-ливый дѣлайте сте(ж)ки его. абовѣмъ кож(д)ый долъ и гѣра поровнаю(т) зѣмла (Лѣвѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 33).

Див. ще ДѢЯТИ.

ДѢЛАТИСЯ, ДѢЛАТИСЕ, ДЕЛАТИСЯ
дієсл. недок. 1. (що) *(здійснюватися)* діятися, робитися: они жаловали намъ на твою милость, ижъ бы ся имъ отъ тебе кривды и тяжкости всякие дѣлали (Вильна, 1523 *АЮЗР* II, 132); Кгдыжъ ся тутъ намъ во всемъ справедливость не дѣлаеъ, гдѣ стороны и люде добрые при насъ есть, а // тамъ дей и овшемъ безъ стороннихъ людей ѣхати прожно маемъ и не смѣемъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 168-169); А когда ихъ в томъ неприклонныхъ и гордыхъ увидели,... яко о томъ широ в лѣтописцахъ греческихъ..., любимый прочитателю, найдешъ, гдѣ часъ и способъ латынского отщепенства и особы,

которыми ся тое ницование во вѣрѣ делалось, достаточне познаеш (1600-1601 *Виш.Кр.* 176).

2. Будуватися, створюватися: до то(г) ти(ж) напинае(м) ваше(и) мл(с)ти абы е(с)те та(к)же пи(л)ности приложили якобы се тои ч(с)тнии хра(м) за накладо(м) наши(м) а пи(л)ни(м) старане(м) ваши(м) ти(м) поспѣшеніе(м) дѣла(л) маючи наде(ж)ду на помо(щ) ꙗ́а ба́ всѣдържителѣ (Су-чава, 1598 *ЛСБ* 323).

Див. ще ДѢЯТИ, ДѢЯТИСЯ.

ДѢЛБА ж. Поділ; відокремлення: У сюмъ евангеліи указуеѣтъ намъ Христосъ правый путь и образъ приходу его, указуеѣтъ, ... якъ ся избе-рутъ усѣ языци напередъ него, и будетъ тамъ дѣл-ба праведнымъ выдѣ грѣшныхъ (XVI ст. *НС* 9).

ДѢЛЕНЕ, ДЕЛЕНЕ с. (*поділ між ким-небудь*) розподіл: тая скринка также двома замками замк-нена маеѣтъ быти и до деленя убогим игумен з старостами отмыкати и давати маюѣтъ вичними ча-сы (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 746).

Пор. ДѢЛИТИ.

ДѢЛЕННЫЙ прикм. Окремий: В чомъ самомъ Тр(о)ца не роздѣлне дѣлится, и живоначальный персбны познаваю(т)са дѣленныи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 278).

ДѢЛИТИ, ДЕЛИТИ дієсл. недок. 1. (що) (*роз'єднуювати на частини*) ділити: Стефа(н) фо-ми(ч) і василии Сѣ(д)ла(р) отворили пѣшкѣ... знашли в пѣще зо(л). з̄. ... двѣ части дѣлили на трое (Львів, 1609 *ЛСБ* 1046, 4); геретикъ дѣлачи бо(з)скоую истно(ст) вѣа(л) собѣ тѣе слѣвко ѡ(т)цъ нерождѣнный снѣ рождѣнный, а дх̄ъ стый походачій (поч. XVII ст. *Проп.р.* 128 зв.); Я если вывышшеный бѣдѣ ѡ(т) земли вса привлекѣ к себѣ, жебымъ годнѣй и якъ потреба тоую матерію ро(з)соужа(л), на двѣ части дѣлю (Там же, 294); тѣожъ великѣю Пѣвечерницѣ дѣлачи еи на двое, еднѣ часть еднѣго дна, а дрѣгѣю дрѣгого, ѡ(т)пра-вѣи (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 201); бденіа тѣи троѣки(м) спѣсобо(м) дѣла(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.).

2. (що, кого) (*розподіляти між ким-небудь*) ді-лити (що, кому): а дани в Сошне ѡсмнадцат ведеръ холмское мѣры; тую дань выбравши дѣ-лити имъ на полы (Кошир, 1502 *АС* I, 148); маюѣтъ

тое ѡзеро поспол вѣлочити, рыбѣ на поль делити, а ѡдномѣ безѣ ѡдного того ѡзера не волочити (Святе Озеро, 1509 *АС* III, 69); всѣ которые вѣ-рили... мае(т)но(с)ти продавали дѣлечи и(х) всѣ(х) чого ко(л)ко кому была потреба (II пол. XVI ст. *КА* 11); Айно, коли мы хрестяне, жити меме иманіомъ нашимъ? Тогда, коли меме дѣли-ти свое иманіе убогимъ (XVI ст. *НС* 95); лов маеѣтъ быти з нами на полы завжды деленъ (Гнойня, 1596 *ПККДА* I-2, 167); презѣцнныи свои дѣры оуче-никѡ(м) дѣлитъ, и все справдеѣтъ вѣ ни(х) влѣдзоу Пѣанскою (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 255); Кѣждога дна оумираѣмо, ... наѣве(т) ннѣшній днѣ з' смртію дѣ-лимѡ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 938).

3. (що, що від чого, що з чим) (*відмежовувати, розмежовувати*) ділити: болото делит имѣне княза Андрѣево... ис княза Василевим имѣнем (Ковель, 1519 *АС* III, 188); копцы... дѣлят землю Полганскую Галичанскую и Бородчинскую (Га-личани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 14); а тою дорогою... до лавы, што кгрунты Макотертские и Шоста-ковские одѣ Пересопницкого кгрунту делить (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/1, 475); Дѣли(т) Європѣ ѡ(т) вѣсходѣ слнца, рѣка танайсь ѡ(т) полдѣна межизе(м)ное мѣре (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 56 зв.); Вѣ днѣ четвѣртый рѣклѣ бг̄ъ: нехай се станѣтъ свѣтила на оутверженію нба: а нехай дѣлатъ днѣ ѡ(т) нѣчи (серед. XVII ст. *Хрон.* 3).

4. (що) (*виконувати математичну дію*) ділити: поты(м) вѣсе тѣе число дѣли на ꙗ́а (Острог, 1612 *Час.Табл.* 316); Тую теды суму дѣлю на двое (Во-лодимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 625).

ДѢЛИТИСЯ, ДѢЛИТИСЕ, ДИЛИТИСЯ, ДЕЛИТИСЯ, ДЕЛИТИСЕ дієсл. недок. 1. (*роз'єднуюватися на частини*) ділитися: Земла тра-сеса... стражи ѡбмираю(т). Це(р)ковнаа завѣса дѣли(т)са надвое (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 99); тые двѣ ча(ст)и маю(т)ся дѣлити на три ча(с)ти (Львів, 1606 *ЛСБ* 1043, 10); Не дѣлитьса бѣвѣ(м) таа, тѣе естѣ истность, а то же єдинъ тѣй-же естѣ Ѡцѣ и Снѣ и с(т). Дх̄ъ, дла чѣго и не выливѣе(т)са (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 243); А претожъ не дѣли на части прирѣженѣ, котѣрое на части дѣлѣтиса не мѣжетъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 123);

зимою сл(н)це бѣжитъ бокомъ низко, далеко ѿ(т) на(с) и тимъ маемо студено, и ѿ(т) того рокъ дѣли(т)ся на два зима и лѣто (серед. XVII ст. Луц. 539).

2. (з чим, з ким, чим з ким, що з ким) (*здійснювати поділ майна*) ділитися (чим, з ким, чим з ким): Записалъ есми отчину свою половину имѣнія... монастиру,... котораяжъ часть на мене перешла, коли есмо дѣлился з братомъ своим (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); А хто коня з диковъ выбѣеть... замокъ са делить с тымъ хто его выбиль (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); втве(р)жае(м),... ижъ ся тыми добѣры во(и)ски(и)... з ними делити не повине(н) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 93); Па(н) нашъ, маючи товари(с)тва до три(д)цети,... е(д)-вабями и и(н)шими речами, приеха(в)ши до тое (ж) го(с)поды, ровно се делили (Володимир, 1608 *ТУ* 244); A z tym szco budem czynity Lubi siá przydet dilyty (Яворів, 1619 *Гав.* 21); и тамъ, немало речей обачывъши, якобы се тамъ делити мели, впрядь умову чынили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 240);

(чим) (*спільно користуватися чимось*) ділитися: вшакъ же то готового ставу и млына мають сполне уживати всѣ и мерками делитисе, поки своихъ ставовъ не побудують (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336).

3. (чим, в чім) відрізнятися (чим): В чымъ са Іерей ѿ(т) Єпископа дѣлить;... дѣлить са тымъ ижъ Іерей посватити дрѣгого Іереа не мѡжетъ,... бо тѡе самѡмъ еп(с)пови належитъ (Львів, 1642 *Отайн.* 16 зв.).

ДѢЛНЕ *присл.* (*стп. dzielnie*) 1. Хоробро, відважно: Штожбѣмъ рѣклъ и ѿ зацной особѣ В(ш) М(л): ... в Рѡтахъ Цесара Родѡлфа жолнѣрскѡю слѡджиль, где дѣлне собѣ за помѡчѡ Бжею постѡповаль зъ Татары и Тѡрки гѡрцы звѡдачи, и поедѣнки шаслѣве чѣначи (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); Храбрствѡю, мѡжѡюса: Мѣнжне смѣле дѣлне мѡчно чынѡ шѡ, або справѡю (1627 *ЛБ* 168).

2. Дѣяльно, по суті, до речі: А панъ воевода, якъ мужъ благочестивый и ростропный, стануль статечне и дѣлне въ своей розмовѣ, и межи иными важными и памяти годными словы повѣдѣль, ижъ

"о той речи въ-головахъ зъ патріархами... належитъ трактовати" (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1146).

Див. ще ДѢЛНО.

ДѢЛНИЦА, ДѢЛЬНИЦА, ДѢЛЬНИЦА, ДѢЛЬНИЧА, ДЕЛНИЦА, ДЕЛЪНИЦА, ДЕЛЬНИЦА ж. 1. Частька, пай, наділ: который-бы с нихъ з дельницы своее людей и земль с права вратил, одинъ дрѣгомъ маеть то съ своее дельницы дополнити (Люблін, 1505 *AS* III, 36); и записал есми... братаничѡ своемъ в своей дѣльници третюю часть имѣней моих (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); теды всѣ мають, розмѣривши делъницы на гребляхъ, хто на кого // прийдетъ, робити, будовати, оправовати греблю (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336-337); А мостокъ тамъже на гати, яко на кгвалтъ повинни всѣ панове тамъже на своихъ дѣльничахъ направовати (Там же, 335);

(*частна мѣста*) дѣльница: мѣщане наши свои дѣльницы мають робити, а князскіе и панскіе и духовные люди потомужъ дѣльницы свои мають оправляти (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 133).

2. *Перен.* Мѣрка, критерій: шѡ жъ; тѣми лю(д)-ского прирѡжѣна дѣльницами и границами бо(з)-ское и нерѡжѡное прирѡжѣна и исто(ст) замѣраешъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 123 зв.).

ДѢЛНО *присл.* Те саме, що дѣлне у 2 знач.: им же озарена и явленна бысть..., православная вѣра, которою спасемся... и жизнь вѣчную (добрыхъ учинковъ заповѣди дѣлно здѣ прошедши) получитьи чаем (бл. 1610 *Виш.Посл.Лв.бр.* 232).

ДѢЛНОСТЬ, ДѢЛЬНОСТЬ, ДѢЛЬНОСТЬ, ДЕЛЬНОСТЬ, ДИЛНОСТЬ ж. (*стп. dzielność*) 1. Вмѣння, майстерність, талант: та(к) оу вѣре йсти(н)но(и) цѣлое и крѣпкое стѡлости, яко и в рыце(р)скихъ справахъ мѡжное и потѡжное дѣлности, на чомъ и теперь проти(в) сопостѡтовъ телѣсныхъ ва(м) не сѡходитъ. зешло бы са еще бо(л)ше противъ дѣльныхъ пи(л)нѡю чѣ(и)ность и по(д)ви(г) мѣти (Острог, 1587 *См.Кл.* 5); Хтоко(л)ве(к) бовѣ(м) дѣлность якѡю в слѡвѡ потѡмны(м) вѣкѡ(м) подѡти хѡчетъ, такѡвый ей фѣндаментъ заложити естъ повиненъ (Єв'е, 1616 *УЄ Єв.* 3 нenum.); если тѣжъ зъ политѣцкихъ дѣлности(и) его похвалити потреба, политѣкѡве то звѣкли чынѣти (Київ, 1625

Коп.Каз. 22); Лечь трѣднаа речъ естъ такъ старожитность Презѣцнаго Дѣмѣ, яко тыжъ Мѣжство и Дѣлность Вм(с): мое(г) мл(ст): Пна, корѣткою мѣвою нашею ограничити (Київ, 1637 УЄ Кал. 7); кохалса непомалѣ Пентѣфрѣи съ слѣги таковогѣ смѣтрачи на вѣрность и дѣлность его великѣю (серед. XVII ст. Хрон. 64).

2. Учинок, діяльність, справа; подвиг: Стефанъ... король полскій... ознаймуемы... листомъ нашим... // ... иж... то теж... в... Михайле Вишьневекомъ... упатруючи, который... делностью... ничего никому наперед перед собою не дал и значныи послуги... на тамъ той украины намъ... чинил... позволили есмо ему... спустити староство черкасское (Великі Луки, 1580 ЧИОНЛ XIV-3, 87-88); которы(х) то добръ кна(з) Ружи(н)ски(и)..., уживати мае(т)... прото тую спра(в)у на упри(и)мо(ст) и ве(р)но(ст) вшу, ѣ которы(х) вѣре, упри(и)мости и ди(л)ности добре розумеемо, вкладае(м) (Варшава, 1597 ККПС 86); Паматѣйте жѣстѣ с кнѣзатъ роускихъ ѡстрѣзскихъ вышли, ихъ вѣрѣ дѣлность, и набѣжность мѣйте на мысли (Дерманъ або Острог, 1603 Лям.Остр. 13); сынъ ѡ(т)чизны... працювалъ рѣвне... на плѣца(х) бѣтвѣ... И на рѣзныхъ Экспедиціяхъ Корѣннихъ Ставалъ вѣ дѣлности(х) своихъ рицерѣски(х) выбѣрны(х) (Львѣв, 1615 Лям.Жел. 7 зв.); Смѣрть... Порвалѣ... моужество(м) Слѣвногѣ, Дельностью и цнѣтами знѣчне прибрѣногѣ. Григорѣа зѣ дѣмѣ зацногѣ Желѣборскихъ (Там же); фамильѣ Ярмолинѣскихъ тѣа естъ славна, дѣлностью справъ рыцерѣскихъ здавна (Почаѣв, 1618 На г.Ярм. тит. зв.); Дѣйство: Дѣлность (1627 ЛБ 34); Познѣаетъ дѣлность слѣвны(х) Россійскихъ Гетманѣвъ, Вѣдомости достѣпитѣ вѣ жи(т)ю мо(ж)ныхъ Пѣновъ (Київ, 1632 Євх. 300); Валѣчны(х) Богатырѣвъ Клѣино(т) знаменѣтый. В дѣлности, мѣци, слѣвѣ, чѣлости ѡбфѣты(и) (Львѣв, 1642 Час.На г.Лв. тит. зв.).

3. Мужність, вѣдвага, смѣливѣсть: а тепе(р) за ѡко гата(р) самы(и) не(м)не(и) рыце(р)скою дѣ(л)но(с)тѣю,... ре(ч) пре(д) ты(м) початѣю ѣми(с)лили(м)... дово(д)не выве(с)ти (1582 Кр.Смр. 47); И зѣвше ѡнѣ дѣлностью своєю в то трафлялѣ Якъ бы безѣ шкѣды свѣихъ неприѣтелювъ дѣсталѣ

(Київ, 1622 Сак.В. 45); тамъ вѣ очяхъ всего Рыцерѣства, показалѣсь дѣлность твою (Київ, 1637 УЄ Кал. 6); если да(л) по собѣ свѣдо(ц)ство мѣже(ст)ва... показа(л)са быти ѡсоблѣвой... дѣлности млоде(н)цемъ (серед. XVII ст. Кас. 69 зв.).

4. Могутність, велич, сила: такъ тыжъ и чѣсное Пресвѣтерѣство Мѣста того Льѣва, котрыхъ Бѣ вшелѣкимъ бачѣнье(м) и дѣлностью почтити рѣчилъ (Львѣв, 1614 Кн. о св. 444); Такъ са тыхъ, преслѣвныи, дѣмѣвъ, блища(т) справы И высѣким ихъ станомъ гѣдныи забѣвы. Тѣтъ стрѣлы преважнѣю дѣлность высвѣдчають (Євѣ, 1616 На г. Вол., тит. зв.); Тоужъ по(д)кова и шесть гвоздей послѣугы высвѣдчають Же ѡни вѣ собѣ завжды дѣлнос(т) мають (Угорці, 1620 На г.Шенн. 2); Олегъ, силный монарха Роскѣи, дивной дѣлности зажилъ: же, половицу чолновъ на сушу вытягнувши, колеса подъ ныхъ приправиль (Київ, 1621 Коп.Пал. 1106).

ДѢЛНЫЙ¹, ДѢЛЬНЫЙ, ДЕЛНЫЙ, ДЕЛЬНЫЙ прикм. (стп. dzielny) (наполегливий, активный) дѣйовий: И почто и имене(м) хр(с)тѣа(н)ски(м) себе гласити безѣстѣднѣ дерзаете, ег(д)а силы того имени не храните, ни(ж) дѣ(л)ны(м) Постижѣнѣе(м) сѣхранити Того имени свойство учити(с) не хочете (до 1596 Виш.Кн. 261);

перен. (здатный впливати на когось) дѣйовий: Тыѣ цвѣточки прошу вас ѡт мене завдячне приимѣтѣ и сами вонею дѣлною ѡт них себе облагоухайте и дѣти запаху насладитися принудѣте (1608-1609 Виш.Зач. 203); Дѣмѣ цнѣхъ Балабанѣвъ цнѣи тѣжъ клѣйнѣты, Знѣками сѣтъ чѣлои и дѣлнои цнѣты (Київ, 1627 МИКСВ 186);

(сповнений активної діяльності, досвіду) діяльний, досвідчений: ѡста(в)уемъ и(ж) кгды бы было ко(л)ко бра(т)и рожоное лета зупо(л)ные маючи, або и недорослыѣ, тежъ дельные або и неде(л)ные, а ѡдногѣ бы з нихъ, або ѡ(т)ца ихъ забито... ино которы(и) будѣтъ дома то(т) братью свою маѣтъ ѡбослати абы з нимъ посполу тоѣ головщизны искали (1566 ВЛЄ 36 зв.); За ихъ дѣлными... и пѣматѣ гѣдныи справыи и пѣстѣпками, якъ тѣнѣ за тѣло(м) ѡуставѣчне ходѣти мѣсѣла (Євѣ, 1616 УЄ Єе. 2 нenum.); а дѣлнымъ вѣ всѣмъ бѣдѣчи,

естесь стѣрожь правъ свободъ и волностей, и стѣроже(м) Корѣны (Київ, 1623 *МКСВ* 72); Памемѣнь Пѣблидсь Лѣба, абы могль бѣти в' посро(д)кѣ, межи слѣвным(и) Бѣгатырѣми свѣта сегѣ, чого и достѣпѣв, и ннѣ еще в' справахъ дѣлныхъ, и в' Потѣмкахъ естъ живѣмъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 нум.).

2. Видатний, талановитий, славний: Зацна кровъ мужного князя Лыка кости Рыцерь неощацованый жалости Князь Семень Лыко, вожъ делный, Цнотъ, уместности и скромности полный (поч. XVII ст. *КЛ* 91); А на то(м) фѣндаменте вси цноты бѣдѣю(т), ѡ(т)чѣзне мѣло(и) дѣл'нымъ мѣж'ство(м) ѡслѣгѣю(т) (Єв'е, 1611 *Єпігр.Ог.* 2); Ѡбертѣюса до Рицѣрскихъ, з' тои то презѣцнои в(ш) м(л) Фамѣлїи мѣжѣй дѣлны(х) мнѣгѣ выходѣло (Київ, 1623 *МКСВ* 83); Бѣл' тѣж' Кѣнны(и) ѣздець ѡлбо оуправитель вѣза, // тѣ е(ст) Нѣвогѣ Гѣла в' Рѣссїи. Кѣнный ѣздець роздѣмет'са Жолнѣръ добрый и Рыцерь дѣлный (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 27-28).

3. Відважний, хоробрий, мужній: Амѣсь: ... крѣпо(к), ѡбо мѣжны(и), дѣ(л)ны(и), си(л)ны(и), мо(ц)ны(и), дѣжї(и), недѣбгы(и) (1627 *ЛБ* 175); Где оучинїль гранїцѣ, Гѣркѣлесь ѡнъ сѣлный Працѣ свои(х) Богатырски(х), та(м) тежъ Гѣшпан' пѣлны(и) Мармѣрѣвый поставиль стѣлпѣ, где з' Ѡцеѣномъ Вѣспа мѣстце подѣетъ дѣлнымъ гадитѣномъ (Київ, 1632 *Євх.* 297).

ДѢЛНЫЙ², ДЕЛНЫЙ, ДЕЛЬНЫЙ *прикм.* (*призначений для гармати*) гарматный: Rogochnyc desiat form delnych u hakowniczych dewiat (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/1, 21); Порохѣ де(л)ного або пѣшечного г бочки (1552 *ОКЗ* 35 зв.); Спижи де(л)ное и в камени (1552 *ОЛЗ* 160); Порохѣ (!) пѣшечного або дельного полѣчетверты бочки (1552 *ОЧерк.З.* 7).

ДѢЛНѢЙШІЙ *прикм. в. ст.* Відважнїший, хоробрїший, мужнїший: Андрѣй: Мѣжествѣнъ, смѣлы(и), намоцнѣ(и)шїй, намѣ(ж)нѣйшїй, ростропнѣ(и)шї(и), дѣ(л)нѣйшїи (1627 *ЛБ* 176).

Пор. ДѢЛНЫЙ¹.

ДѢЛО¹, ДЕЛО 1. (*дія, поведінка*) вчинок, діло: да нельзе боудетъ тогды ѡ(т)опрѣтиса дѣлъ сво-

и(х) (1489 *Чет.* 336 зв.); Тоутъ опятъ Христось говоритъ къ своеи милои невѣстѣ..., похваляючи ю зъ ее добрыхъ дѣлъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); полюбили члѣци бо(л)ше темность нижлїи сѣвѣтлость бо были и(х) злыи дѣла [оучин'кы] бо каж'дыи которыи зле чинить ненавиди(т) свѣта и не прїходи(т) ко свѣтоу (1556-1561 *ЛС* 351); Яко же бо тѣло без дѣа мѣртво естъ, тѣко и вѣра без дѣлъ мѣртва естъ (Заблудів, 1568 *УС* № 552, 4); але лѣпше бы се ѡбачити и поне на коне(ц) на покаанїе при(и)ти бо с того свѣта не во(з)мемо з собою ничого то(л)ко добрые дѣла и выпо(л)нѣнїе ѡбѣтъ свои(х) (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); оубери(ж)са ѡ(з)дѣб'не в одѣжѣ не покѣла(н)нѣю дѣ(л) добры(х) (Вѣльна, 1596 *З.Каз.* 83 зв.); Дѣла того научайтеся, хрестїане, коли постите, абы ся сокотѣтъ выдѣ всякихъ дѣлъ лихыхъ (XVI ст. *НС* 18); та(к) же за(с) до ва(с) прїиде вѣ славѣ велїцѣ и во(з)дати ка(ж)дому по дѣло(м) его (к. XVI ст. *УС* № 31, 77); Вы жъ, правѣвѣрныи, свое спасенїе... добрыи дѣлы и побожным животом будуйте (1608-1609 *Виш.Зач.* 302); Тако да просвѣтитса свѣтъ вашъ предѣ члѣки, Яко да видатъ ваша дѣбраа дѣла (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); не слѣво(м) бо, но дѣлом' мзды даю(т)са (Львѣв, 1642 *Жел.П.* 6 зв.); Бгъ покѣзоваль пре(з) Снѣа свѣгѣ, чѣдныи дѣла свои, и добродѣйства все то дла тебе малѣвѣрнїй члѣвче (Чернігів, 1646 *Перло* 8 зв.); Не любѣм' слѣво и(х) язѣко(м), но дѣло(м) и їстинною (!) (Київ, 1648 *МКСВ* 350).

2. Робота, діло, справа: Также и зъ сѣкѣрою на дѣло не велѣлъ имъ ходити и сѣна косити (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); кгды и(ш)ли сюда на дело на (ж)ниво ѡ(н) перене(м)ши ѣ несѣхѣежо(х) чѣловеко(в) ко(л)кодеся(т) до ту(р)мы посажа(л) (Жовель, 1574 *ЖКК* II, 278); А одны выдѣ тыхъ званыхъ пушли на дѣло свое и на куплю свою (XVI ст. *НС* 130); дѣло и(х) буде(т) рѣнѣ(и) до школы при(и)ти, шкѣлу помести, в печи затопїти, и ѣ двѣре(и) сѣдѣти (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 87, 6); По сму(т)ны(х) намъ новина(х) ѡ зе(и)стию з свѣта сего... патри(р)хи еще зо(с)гала ѣтѣха его праца и дѣла рѣкъ, которою не то(л)ко мы православнїи але и ѡ(т) сѣпоста(т) нѣкоторые ѣтѣша(т)иса бѣдѣ(т) (Ост-

рог, 1607 ЛСБ 372); жадаемо, абы на(м) допо-
могль до ко(н)ченя томѣ дѣлѣ початомѣ (Устя,
1613 ЛСБ 448); и той мѡце(н) бѣдѣчи в' дѣлѣ и
словѣ, стерль гѡловѣ ереси (Київ, бл. 1619 *Аз.В.*
24); они абѡвѣмъ при дѣлѣ своѣмъ Рицѣрскомъ,
цркви бѣдовали (Київ, 1623 *МКСВ* 74); Diło:
sprawa: robota (Жовква, 1641 *Dict.* 55); не то(и) що
зачаль муровати, але то(и) що зако(н)чылъ дѣло
хвалу ѡ Бга мае(т) и заплату (Львѣв, 1642 *ЛСБ* 559,
1); орега, орелла, робота, трудъ, дѣло (1642 *ЛС* 292);
Проклата бѣди земля в' дѣле твоѣмъ, што мѣлесъ
мѣтъ жѣвность бе(з) працы, которѣю жѣвность
мѣла тобѣ земля добровѡлнѣ родѣти (серед.
XVII ст. *Хрон.* 10);

(мета якогось заняття, діяльності) діло, потре-
ба: Ну, дѣля кулько дѣлѣ ходять до церкви люде?
Выдказь: // дѣля чотырохъ дѣлѣ идуть до церквѣ
люде (XVI ст. *НС* 165).

3. (певна галузь знань) справа: дрѣка(р)ню мѣти
и всякое дѣло це(р)ковное добре строити... нико-
му не мае допущено быти кроме школы ѡ(д)ное
головное при це(р)кви собо(р)нои львовско(и)
(Новгородок, 1590 *ЛСБ* 127); ли(ст)... патріа(р)-
хи, в котрѣ(м)... дѣло дрѣка(р)ское хвали(т) (Ясси,
1614 *ЛСБ* 451, 4 зв.); Бозское початкѣ не маючее
и маларскомѣ дѣлѣ непо(д)лѣглое способне зна-
чѣтиса албо описатиса мѡжетъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.*
276); Св(г)лѣе виле(н)ского дрѣку все в срѣбро
злочѣстое дѣло(м) злата(р)скимъ прекра(с)но
ѡпра(в)ное (Львѣв, 1637 *Ив.Усп.* 2); Такъ же и працѣ-
ючѣ в' презачно(м) дѣлѣ Типографскомъ, тѣм-
же стѣмъ молѣтвамъ вашѣмъ,... вѣсполъ з' моймъ
смирѣнѣемъ, самыхъ себе врѣчають (Львѣв, 1646
Жел.Сл. 6 зв.).

4. (те, що безпосередньо стосується кого-не-
будь) справа, діло: кому до нихъ дѣло будетъ, ино
панъ Бокаръ самъ мае(т) тому съ слугами спра-
ведливость чинити (Кракѣв, 1507 *РЕА* I, 70); дей
емѣ и врадникомъ... и людемъ его... кривды и
втиски великие са деют ѡ квалтех,... грабежох и
в земельных делех и в ынших многих речах (Львѣв,
1537 *AS* IV, 90); Дла то(го)ж) в' дрѣхъ веселѣтиса
потреба з' ѡ(т)иста побѡжного Христѣанина, а не
плѣкати ѡ(т)чаане и прѡводъ оумѣрлыхъ весе-

лѣчихъса дѣло естъ (Київ, бл. 1619 *Обр.* 119); ѡ
Правосѣднѣй Бже, а намъ не далесъ нѣ м(а)лѡго
часѣ покѣатиса, гдѣжъ и мѣ дѣло рѣкъ твоѣихъ,
и прѡмыслѣ твѡего, мы не твѡрѣли оубѣйства,
анѣ крали,... ти(л)космѡ помыслѡмъ з'трѣшил(и)
пре(д) тобѡю (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 151 зв.);
Тепѣрѣ... пѣматѣ го(д)ное дѣло ѡпишѣ
(серед. XVII ст. *Кас.* 49 зв.);

(обов'язок) справа: нагай ся дуже смирять пос-
томъ люде, и плачомъ и молитвою нагай ся по-
низать Богу, чомъ суть по(ко)ртанны христѣане
дуже у тумъ дѣлѣ душевнумъ и телеснумъ (XVI ст.
НС 13).

5. (позов, тяжба) справа: Смотрѣли есмо того
дѣла: мовили перед нами кнѣз Андрѣй... с
кнѣземъ Федором... ѡ подворье звѣнацкое в
Луцку, в городе ѡколъном (Луцк, 1503 *AS* I,
150); Смотрели есмо того дела с паны радами на-
шими (Вѣльна, 1507 *AS* III, 44); Ино пан Петрѣшко
взал в насъ // съ своеѣ рѣки на тоѣ дѣло сѣдами
вас, а князь Андрѣй нехай собѣ сѣдами ѡзмет съ
своеѣ рѣки, кого ѣсхочет (Кракѣв, 1512 *AS* III, 99-
100); Ино онѣ здѣса приѣхаль дла посполитого
дела ихъ, жалѣючи ѡто всѣхъ ихъ на пана Жомойт-
ского в кривдахъ их и на тотъ рокъ положонный
за тѣмъ деломъ их (Львѣв, 1524 *AS* III, 266); Смот-
рили есмо того дѣла: жаловали нам ѣгумен...
Касьянъ зо всею братьею чернцами... на войта кѣ-
евского..., штож дей онѣ отнимаетъ берегъ нашъ
црковный к земли к своей Четоновской (Київ,
1580 *АрхЮЗР* 8/IV, 167); которых шкод, огуломъ
енералитер ошачованых, на шест тисечей золотых
полских учинили, не вкладаючи в то самых справъ
старых, привилеевъ, деловъ, контрактов,... такъ
на добра дедичные, яко и заставные, в воеводстве
Киевском лежачие (Луцк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV,
133).

◊ дѣло (дело) мѣти (мати, мети), мати дело
— мати діло (справу), відношення (до кого, до чо-
го): естлижбы он ещо к томѣ которое дѣло мѣл,
ино мы права никомѣ не бороним (Вѣльна, 1506
AS I, 134); а што будет на поли засеяно, вже до то-
го он дела не мае(т) (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 116); ниж-
ли вже через то жадного дела до именей моих

отчизных и материзныхъ мети не мает, а ни теж жадное выправы от мене мети не будет (Стрижовець, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 178); справца манастыря Земенского Аврамей Янчинский, ушедчи до моей коморы, кгвалтомъ, не маючи до мене жадного дела,... взял скрыню мою власную (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 1/VI, 57); ведлугъ дѣль, по дѣломъ (по деломъ, по деламъ) — за заслугою, заслужено: ведлѣгъ дѣль сѣжены быти маемо (Київ, 1637 *УС Кал.* 50); прійти маеть сынъ людский и воздасть кождому по дѣломъ его (XVI ст. *НС* 150); одножъ не ведаемъ, где прыйдется отпочивати, бо то не въ нашей моцы, але у Того, Который воздасть комуждо по деломъ его (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1051); да бѣди проклатъ (!) отъ милостивого Бога... въ сей вѣкъ и въ бѣдѣщий, в который... воздасть кождомъ по деламъ нашимъ (Мильці, 1542 *AS IV*, 314).

ДѢЛО², ДИЛО, ДЕЛО *с.* (*стп.* dzialo) (*вогнепальна зброя великого калібру*) гармата: яко вежа Давидова шіа твоя, которая жъ то есть оудѣлана зъ дѣлы пушечными, а щитовѣ висить изъ нее и всякій горнашъ мощныхъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52); И зъ тыхъ платовъ розказали есмо имъ въ каждый годъ: дела, ручницы, порохъ, салетру и иншіе потреби справовати, и покуповати (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 31); дель с ними было велики(х) и малыхъ ѿ по(л)трета(д)цать (1552 *ОБЗ* 143); Порохъ до дель до гаковъницъ до рѣчъницъ одного до всее стре(ль)бы е̄ полдбарильковъ (1552 *ОКр.З.* 148); зъ замку великого съ чотырохъ дель стреляти, бити въ церковь соборную... владыка холмский казалъ (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 10); су(д)ичъ земьски(и)... з многими слугами... // ночны(м) обычаемъ, з суботы на неделю, з дель, з гаковни(ц) стреляли (Житомир, 1584 *АЖМУ* 100-101); Тогожъ року великій князь Московскій Смоленскъ облегъ..., зъ дѣль стреляль (поч. XVII ст. *КЛ* 75); взято... дѣль спижевыхъ две (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.); ге(р)бу(р)тъ до Лвова бы(л) зихаль: а ста(д)ни(ц)кѣи за ни(м), и стали обозомъ по(д) с̄ты(м) Юри(м), шкодѣ чинили по пере(д)мѣстю великую, а потомъ... казали дѣло нарихтовати в рату(ш) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

ДѢЛОВЫЙ, ДЕЛОВЫЙ *прикм.* (*який стосується документів*) діловий: которые то записы н̄ши дѣловые зобопо(л)ные рѣками нашими вла(ст)ными по(д)писаные и запечатованые... тые... записы н̄ши... ѳтве(р)жае(м) (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112).

ДѢЛЧИЙ, ДѢЛЬЧИЙ, ДЕЛЧИЙ, ДЕЛЬЧИЙ, ДЕЛЧЫЙ, ДЕЛТЬЧЫЙ, ДИЛЧИЙ *прикм.*

1. (*який стосується розподілу*) дільчий: А естли бы бра(т)я... яки(и) де(л) проме(ж)кѣ себе мели, а пере(д) врядо(м) того делу своего... не сознавали и... ре(и)стро(в) делчихъ... на то не розобрали ѿдно та(к)же межи себе име(н)я... до ча(с)у розобрали, таковы(и) дель за ве(ч)ны(и) де(р)жа(н) быти не маеть (1566 *ВЛС* 83 зв.); в' справы граничные дѣлчіе и иншіе тымъ подобные новымъ са способомъ втрѣчаютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); делчий листъ, листъ (дѣлчий, дѣльчий, делчий, дельчий, дельчий, дилчий) *див.* ЛИСТЬ²; запись делчий *див.* ЗАПИСЬ; судя дельчий *див.* СУДЯ.

2. У знач. *ім.* (*особа, уповноважена здійснювати розподіл маєтку і землі*) дільчий, -ого: хтобы мѣл с них зрѣшивати т-отъ дѣль, тотъ заплатитъ..., тисачѣ коп грошей... а нам дѣлчим сто коп грошей (Кошир, 1502 *AS I*, 147); они били нам чолом, абыхмо им на то дали дѣлчихъ (Краків, 1527 *AS III*, 302); Што пишеш до нас ѿколо розделена тых именеи межи княземъ Василемъ... и княгинею Илиною, на што есмо тебе делчимъ тамъ обрали, а к тебе инших делчих прилѣчили (Вільна, 1541 *AS IV*, 275); мы... розказали есмо писати листъ нашъ до ты(х) делчих з руки и(х) взаты(х) абы они... до имене(и)... зѣехали испо(л)не з де(л)чими твоими (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 3 зв.); И рекль емѣ единый з народа оучителю реці братѣ моемоу абыся зо мною ѿ(т)чїзною роздѣлыл. а он рекль емоу. члѣче. кто мя поставил судією альбо дѣлчим над вами (Володимир, 1571 *УС Вол.* 75).

ДѢЛЧОЕ, ДЕЛЧОЕ *с.* Плата за поділ маєтку: которую часть повинни панове съ подѣдаными направоватъ кождый делчое свое, ведлугъ помѣру, подъ зарукою трохъ рублей грошей

Литовскихъ на укривжоную сторону и на урядъ кгородский (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/1, 335).

ДѢЛЪ, ДѢЛЬ, ДЕЛЪ, ДИЛЪ ч. 1. (*майна, маетка, данини і т.п.*) поділ, розподіл: въ ты(х) на(м) трѣ(х) имѣ(н)а(х) де(л) ста(л) наполю въ все(м) в людѣ(х) и в зѣмла(х) в дани в мѣдовой и в грошевои (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); Штож есмо мѣли промежѣ себе дѣль вечистый и жеребей есми промежѣ себе метали ѿ наших людех ѿчизных (Жуковецъ, 1528 *АС* III, 326); тѣтъ есмо на томъ местѣ земланомъ делѣ конец вчинили (Ковель, 1537 *АС* IV, 111); мацосе его и дѣтем ее... не вѣлили есмо в то ничим са вѣстѣпати ани в дѣл оного имѣнья князь Илья братѣ и сестрѣ своей ставити не мает (Краків, 1531 *АС* III, 382); А што са дотычет дѣлѣ оного имѣней княза Илиных, Твоабы Милость предса и дѣлѣ того не ѿдскал (Вильна, 1541 *АС* IV, 280); пнве ...з листѣ ншѡ(г) выроздмеете признаваючи его мл(с)ти то(т) де(л) бы(ти) слущны(и) которы(и) ся ста(л) межи ѡ(т)цемъ ншимъ а дя(д)комъ пномъ васи(л)емъ (Дубно, 1565 *ЛНБ* 46, 14, 1); Которая маетност Несвичъ иж се диломъ Его Мил. Пану Андрею Гулевичу брату моему от их Мил. иншихъ Пановъ... zostала, освобожаячи тую маетност свою, Его Мил. Пан Андрей Гулевичъ суму мне належачую..., небожчикови моему належачую, мне... заплатилъ (Луцьк, 1606 *ИКА*, дод. 109); та(м) же передо (м)ною во(з)ны(м) и(х) м(л) пнве проскѣрове в ты(х) мае(т)носта(х) свои(х)... ѡбычае(м) прияте(л)ски(м) де(л) доча(с)ны(и) ѣчини(в)ши и до ѣжива(н)я споко(и)ного ѡда(л) (!) дрѣгомѣ (Житомир, 1609 *ЦДИАК* 11, 1, 5, 45 зв.); которые записы мы межи собою на вѣ(ч)ны(и) дѣль доб(р) нши(х) деди(ч)ны(х)... маемо которые то записы нши... по(д)писаные и запечатованые... ѣтве(р)жае(м) (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112).

2. (*належна комусь частина чогось*) частка, пай, наділ: а чий бѣдет невод, либо княза Андрѣвъ, а либо княза Иванов, ино на княза Андрѣа дѣль, а на княза Ивана дѣль, а на невод дѣль (Святе Озеро, 1509 *АС* III, 69); и вы дей емѣ в тых имѣнах дѣлѣ дати не хочете, в чомжо са дей емѣ ѡт вас

кривда и шкода дѣеть (Львѣв, 1524 *АС* III, 267); А естлибы хтѡ з нас тот дѣл мѣл рѣшити... тот мает господарю... патдесат коп грошей заплатити Литовское личбы (Жуковецъ, 1528 *АС* III, 326 зв.); прѣиде(т) господарь слоугы того... вѣ годину которой не вѣдае(т) и роздѣли(т) его, а дѣль его положи(т) зѣ невѣрными. тоу боуде(т) плачь, и скрегѣтаніе зѡубовъ (1556-1561 *ПС* 104 зв.); е(ст)либы которы(и) з ва(с) на то(т) рокъ... не ста(л) и(з) стороны своее никого не выве(л)... або делу при(и)мовати не хоте(л)... тогды... приятели на то взатые... не ѡ(т)ѣждчаючи... все име(н)е... на части... справе(д)ливе розделити мели и што бы... роздель... ѣчинивши комѣ де(р)жати подали (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 3); перший дѣль — Кираю, отъ поль ланковъ, которые концами до границы Туровицкое вдирають (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/1, 328); Паве(л) оувѣдѣ(л) ср(д)це дѣ(л) Еліма, и слѣпотоу покара(н) бы(л) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 104); ѣчастіе: ѣчасниство, дѣль (1627 *ЛБ* 142); На вряде кгро(д)ско(м)... Становши ѡчеви(с)то Лукашъ по(д)даны(и) по(д)за(м)ковы(и)... з села Перемыля на половици пана своего дело(м) досталое мешѣкаючи(и) А ѡни(с)ко з ве(р)бня ѡповедали то врядови нинешнемѣ (Луцьк, 1649 *ПИ* 45); (въ) ровный дѣль (делъ), ровнымъ дѣломъ — порівну, рівно: Которая часть мнѣ ся застала отъ брати моее роженое Грицка и Аврама Грицковичовъ Янчинскихъ, въ ровному дѣлу, в Павловичохъ и въ Уймищи, третая часть ѡчизни и дѣдизни моее (Загорѣв, 1500 *АЮЗР* I, 128); приказѣм тобѣ под зарѣкою нашою,... ажбы дѣль ровный в тыхъ имѣнахъ с ними вчинил (Краків, 1527 *АС* III, 302); А такъ я, Яхно, яко братъ старший, не хотячи зѣ братею своею въ томъ ся заводити, але братскій роздѣлокъ пріяити и то на вѣчностъ ровнымъ дѣломъ, яко зѣ братею своею рожоною роздѣлити (Луцьк, 1565 *РЕА* II, 141).

3. Провінція давнього Риму: Ирѡ(д) пакъ панъ четвѣртого дѣлоу краины (1556-1561 *ПС* 220); Въ патое па(к) на десѣтое лѣто, вл(д)чества тивѣриа цесѣра, коли понтійскій пила(т) справоваль зе(м)лею жидовською, а иро(д) былъ пано(м)

четвертого дѣлоу крайны галилейскои (XVI ст. *УС Литк.* 5).

ДѢЛЪ², ДѢЛЪ, ДИЛЪ, ДАЛ ч. (молд. дял) пагорбок, гірський хребет: А хотар вышеписанним селам,... тымже поуѣм, та по врѣх дѣла и тымже поуѣм,... до копанной могилы (Сучава, 1501 *ВД* II, 184); а хотарь селоу... прости на верх дила на знаменаніи доуб (Ясси, 1508 *ДВВ* I, 3); ѡттолъ прости к селѣ на еднѣ грѣшѣ знаменанѣ..., та прости на врѣхѣ дѣла знаменіи доубѣ (1517 *ДВВ* I, 8);

у складі топонімів: **дѣл** (дал) **Хоморски** (**Хоморский**): та ѡпченою... до извор на дал Хоморский та на прѣвьи прислѣпн що са пѣстил ѡт дѣл Хоморски що ест за летование (1583 *ДВВ* I, 86); дал **Солчинь**: ѡпчиною на дал Солчинь (1583 *ДВВ* I, 86); **орлов дѣль**: и пакъ ѡпченою... на орлов дѣль на конецъ Соми (1583 *ДВВ* I, 86).

ДѢЛЪ¹ див. **ДѢЛЫ¹**.

ДѢЛЪ² див. **ДѢЛЪ²**.

ДѢЛЪНИЦА див. **ДѢЛНИЦА**.

ДѢЛЪНИЦЯ див. **ДѢЛНИЦА**.

ДѢЛЪНИЧОС с. Поділ, розподіл: хто бы се допустилъ позвати о то, о што форумъ до кгороду Володимерского о дѣльничое на гребляхъ, хто бы ихъ не направиль (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/1, 335).

ДѢЛЪНОСТЬ див. **ДѢЛНОСТЬ**.

ДѢЛЪННЫЙ див. **ДѢЛННЫЙ**.

ДѢЛЪЦЕ, ДЕЛЪЦЕ, ДЕЛЦЕ с. Дрібнокаліберна гармата: Дельца два железные (1552 *ОВол.З.* 193 зв.); дѣльца два спижаные (1552 *ОКан.З.* 20); форма до делца, другая до гаковницѣ (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/1, 240).

ДѢЛЪЧИЙ див. **ДѢЛЧИЙ**.

ДѢЛЯ, ДѢЛА, ДИЛА, ДИЛЕ, ДѢЛИ прийм. (цсл. дѣля) (з род.) **1.** (виражає відношення мети) (у препозиції) для (чого), заради (чого): Была схо(ж)ка до це(р)кве дѣла ѡсмотрена це(р)ковного ска(р)бу и вбирѣ и книгъ (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); И треба бы жебы ѣ цркви ря(д) ѡ(т)-прявля(л) аче(и) бы нѣчто и по гре(ц)ку ѣчити могли. а если бы ся ва(мъ) здало и(з) вл(д)кою ѡ ты(мъ) ро(з)мовити дѣли нашего покою баче-

(н)ю в̄м̄ полицамы (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); при то(м) вашей мл(с)ти ѡзнаеуе(м) и(ж) из писана вашей(г) что е(с)те по(с)лали чере(з) братію вашу... ѡ все(м) зрозумили е(с)ми чере(с) котору(х) (!) ѡ(т)силами до ва(с) дила работи того... храма четириста и двадесе(т) че(р)лени(х) и ѡсе(м)деса(т) че(р)лени(х) потроини(х) то е(ст) р̄з̄ зла(т) по(л)ски(х) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 341, 1); чере(з) ни(х) по(с)лали якю сѣмѣ пѣнази(и) дѣла зада(т)кѣ работы ве(д)лѣ(г) писана ва(ш) мл(с)ти (Сучава, 1599 *ЛСБ* 345, 1); чере(с) братии свои(х)... до на(с) зослани(х) зрозѣмили(с)ми: дила которой речи (Ясси, 1602 *ЛСБ* 370, 1).

2. (виражає відношення причини) (у препозиції) через: Дѣля сихъ чотырохъ (в ориг. чотырохъ. — *Прим. вид.*) дѣль ходять люди до церкви (XVI ст. *НЄ* 166); а до то(г) и за недо(с)та(т)ко(м) ска(р)-бѣ. диле велико(г) ро(с)ходѣ что е(г)... м(с) на вѣси страни имае(т) (Устя, 1600 *ЛСБ* 353); Елена... была..., нево(л)ница Коста(н)тина ве(ли)каго цѣсаря, которій поа(л) ей за ма(л)же(н)кѣ собѣ... але са потѣ(м) с нею розвѣль дѣла ей старости (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 37 зв.); Речемо ли, же и ѡ(т) Стефана Дхъ Стыій похѣдитъ, ма(л)ого дѣла слѣвка тогѡ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 286);

(у постпозиції) через: пани татяна малы(н)-ская... казала колодѣ до бра(т)ства взети, а и(ж) слушно(ст) была сѣ(р)жицѣ тѣю взевши для трвогъ тата(р)ски(х) и доро(г)сти дѣля ѡ(т)цѣ василію е(и) дати (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 1 зв.); Зъ тихъ теды и зъ многихъ иншихъ короткости дѣля понеханыхъ ѡт мене, доводовъ явне видити дається, же папежъ Рымскій одинъ естъ зъ пяти патриарховъ, а не монарха (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 682).

3. (виражає об'єктні відношення) (вказує на особу, в інтересах якої щось здійснюється, відбувається) (у постпозиції) для, заради: кто бы хотѣль дѣшоу свою сп(с)ти погоуби(т) ю а кто погоуби(т) дѣшоу свою мене дѣла найде(т) ю (1556-1561 *ПЄ* 75); го(р)шее людій ненавида(т) бѣсове нѣжли скотины, абовѣмъ скотины чл̄ка дѣла погѣблает(т) бѣ(с) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 218); ѡ сихъ слѣшавъ, и не званъ иди. за съшѣдшаго насъ дѣла съ нѣс̄ х̄а г(с)да (Львів, 1642 *Жел.П.* 5);

(у препозиції) для, заради: Церковное бога(т)ство нищи(х) бога(т)ство во(з)раста дѣла сирот(т) и старости и немощи во недѣгъ въпа(д)ши(х) (Перемисьль, 1592 ЛСБ 399).

ДѢЛА ТОГО, ДѢЛА ТОГО, ТОГО ДѢЛЯ, ТОГО ДѢЛА I. присл. Тому, через те: Того дѣла оставить чѣкѣ отца и матеръ // свою и прилѣпить ся женѣ своей (XVI ст. НС 221-222); того дѣла дрѣгие самохва(л)ства, во(з)ношеніа и напина(н)наа себе, и(з) папою свои(м) кнѣзе(и) бискѣпо(в), на рамѣ те(р)пеніа бе(з) ѡ(т)повѣди перенесѣ (1598 Виш.Кн. 278 зв.); а ины(и) мовили не можуть члѣкѣ грѣшний таковы(х) чоуд(д) чиніти и была росты(р)ка великаа межи нѣми того дѣла (к. XVI ст. УС № 31, 73 зв.); Того дѣла Сатана и сего остатнего вѣку, кончачи власть свою, през старших, найвышших,... и мудрѣших преложоных церков пустошит внутрим неприятеlem, архіереом церковным рымскимъ (Львѣв, 1605-1606 Перест. 48).

II. спол. (зі спол. **иже** приеднуе підрядну частину причини до головної) тому що, через те що: положила его въ яслехъ дѣла того иже имь в' домоу гостин'ном упокою не было (1556-1561 ПС 212 зв.).

ДѢЛА ЧОГО, ДѢЛА ЧЕГО, ЧОГО ДѢЛА I. присл. (вживається у реченні, в якому міститься запитання про причину чого-небудь) чому, навіщо: Въпросъ, Скажи ми любимы(и) рѣгáтелю. чого дѣла роди(л)са еси и пришо(л) в' ми(р) сеіи (п. 1596 Виш.Кн. 231).

II. спол. (приеднуе підрядні речення причини) тому, через те: Варѣоломе(и)... кг(д)ы до албаніеіи мѣста пришо(л)... и шатана оного свѣза(н)ного ла(н)цоу(х)и люде(м) оказа(л) // дѣла чѣго каплани оного чрѣта, по(д)вѣдли на нь, брата полѣмоногового ѡкрѣт'ника и(ж) его дáль бѣти мѣчѣти (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 21 зв.-22); оубозіи ю(ж) скѣры и псы собѣ вари(ли)... дѣла чого мнѣго и(х) ю(ж) потаемнѣ в'тѣкало пре(з) мѣры даючиса доброво(л)не (Там же, 263).

ДѢМОНСКИЙ, ДѢМОНСКІЙ прикм. Демонський, демонічний: Што цѣсарь учинити, нѣтъ вѣдома — для якихъ кгусль дѣмонскихъ, мусяль и присягнуль: и богатства, воюючи око-

лицу и отимуючи дыкгнитарства нѣкоторымъ станомъ, привлащаль богатства мною до костела (1582 Посл.до лат. 1130); дѣмон'скій, чор'товскій (1596 ЛЗ 44); da(e)monicus, дѣмонски(и), бѣсовъ (1642 ЛС 151); Ѡ(т) насѣлїа дѣмонскогѡ насъ свобѣдѣте, И до свобѣдногѡ Цр(с)тва Нб(с)ногѡ, приведѣте (Чернігів, 1646 Перло 40 зв.).

ДѢМОНЪ, ДЕМОНЪ ч. (гр. δαίμων) демон: поиди ты дѣмоне въ мелентиискѣю рѣкою (1489 Чет. 102 зв.); дѣмонъ, бѣсъ, чѣртъ (1596 ЛЗ 44); Рѣмъ... примѣшалъ вѣрныхъ бѣжихъ,... поклонатиса ѣдоломъ, и ѡфѣры приносѣти дѣмонѡм' бри(д)ки(м) (Почаїв, 1618 Зерц. 32 зв.); Бѣвѣмъ трѣтїи Канѡ(н) Тимоѣеа... того члѣка котѣрый не зáвше áле напереймѣ, то есть на часы страждаеть ѡ(т) дѣмона, допѣщаетъ причастїти (Київ, бл. 1619 Аз.В. 304); дáлеко дѣмѣни не могу(т) пристѣупити (Устрики, I пол. XVII ст. УС №29515, 168 зв.); da(e)mon, бѣсъ, дѣмонъ (1642 ЛС 151); Ты съ дѣволѡмъ брань твѣришь. и Дѣмонѡвъ далѣче ѡ(т) насъ прогѣнишь (Чернігів, 1646 Перло 41 зв.).

перен. (про нечестивих людей) демон: Але присмотриса пильно в самую речь, же хоть такое письмо старые демоны змышляют, але речь вся Потѣва, якобы усты сам мовиль (Львѣв, 1605-1606 Перест. 49).

ДѢРА, ДИРА, ДИРЯ, ДІРА, ДЫРА, ДЫРЯ, ДЮРА ж. I. (щїлина у чому-небудь) діра, отвір: Милыи мои стягнуль есть руку свою сквозе дирю, а брюхо мое задрыжало есть зѣ дотѣкненіа его (поч. XVI ст. Песн.п. 53); Подле ѣзводѣ по ѡбеюмъ сторонамъ дыры могѣ(т) псы ходити (1552 ОЖЗ 118 зв.); тогды приш'ли к' немѡу тыи чтыры,... // и продрали стрѣхоу [дахъ] домови в' котѡрѡ(м) былъ іс и оучинивши дѣроу с'пустили ложе на ко(то)рѡ(м) то ослаблен'ныи лежалъ (1556-1561 ПС 133 зв.); ѣ той час с тылѣ приложивши аркабѣз кѣ дыри, стиснѣв и пострелил (1564 АС VI, 246); зве(р)хѣ на помосте невеликая была старая дыря (Володимир, 1578 ЖКК I, 96); Видилисьмы... две дырѣ великие выламаные, котѡрыми... кгвалтовницы въ монастырѣ шли (Луцьк, 1597 АрхЮЗР I/VI, 161); За що възмоу(т) заплапоу свою вѣчне ѡ(т) Хá сп(с)а пастырю доб-

рыи которыи еси вшоль дверми а не дѣроу еси жь еси призванъ до того корабла (XVI ст. *УС Триг.* 98); видели... секирами дюры вырубованы и з мушкетов стреляно там в острог (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ XV-3*, 152); Сквѣжна: щѣлина, рошѣлина, распалина, дѣра (1627 *ЛБ* 114); foramen дѣра (I пол. XVII ст. *Сем.* 87); Бѣдѣчи абѣвѣ(м) бѣрѣв зболѣлы(м), допдѣстѣль себе нести, позволѣлъ на то, абы дѣхъ розобравши и стѣлю пробравши, звѣшенъ былъ дѣроу до избы (Київ, 1637 *УС Кал.* 107); rator, oris, ѡ(т)воръ, дѣра, пропа(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 302); а тии ветрове виходя(т) дѣрами. гди ся повѣтра з дрѣги(м) повѣтро(м) изидетъ и с того учинитъ ся обещній вѣтръ (серед. XVII ст. *Луц.* 538);

(розірване місце на одежі, тілі) дѣра: А на кошули двѣ дири видѣлъ есми, которыи менили зъ ручниці стреляныи (Луцьк, 1516 *РЕА II*, 162); видѣлъ рану пострелу праве въ хрибте, диру немалую, куля зъ него не вышла (Володимир, 1617 *АрхЮЗР 3/I*, 205).

2. *Перен.* Втрата, шкода: не жаловаль бымъ и остатъка убогое маетности, хотямъ въ ней вже не малую диру детькамъ своимъ учинѣлъ, двое именье продавши, а пустъки, которыи-мъ засталъ, направуючи не у ѡльварькахъ, але въ церкви (Вільна, 1599 *Ант.* 603).

ДѢРАВИТИ, ДИРАВИТИ *дієсл. недок. 1.* (що) (*робити в чомусь дірки*) дѣравити, проколювати: *Аггль:* ...мало еще на томъ, але бо(л)шѣ, зъ леда начи(н)я идалъ и пиваль, а еднакъ в срѣбное начиня тое не переворочало(с); дѣрави(лъ) еси себѣ ѡши часто, а припрывлялъ (*в ориг.* припрывлялъ. — *Прим. вид.*) еси задшницѣ зъ перель и с каменія дорогого (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272).

2. *Перен.* (що) Псувати (що), завдавати шкоди (чому): але скоро почне(ш) залѣцати папѣжа... зара(з) са почне(ш) самъ ганьби(ти). а надкоу котѣрѣю есь повѣда(л). ве(т)шити. дѣравити (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 155).

ДѢРАВИТИСЯ *дієсл. недок., перен.* (*зазнавати шкоди*) псуватися, дертися: Што ся зъ ового подобенства на око видѣти даеъ, же якъ въ чотырохъ палцахъ болшая сила и моцъ и дѣло, такъ въ чотырохъ патріархахъ моцъ болшая и справа важнѣйшая, нѣжъ въ одномъ папежу, якъ въ од-

номъ палцу, которымъ нѣчого ся доброго дѣяти не можетъ, толко дѣравитися можетъ и рвати (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 569).

ДѢРАВЫЙ, ДИРАВЫЙ, ДИРЯВИЙ, ДИРАВЫЙ, ДЫРЯВИЙ, ДИРАВЪ, ДИРАВЪ *прикм.* (*який має діри, з дірками*) дѣравий, драний, продѣравлений: Которое дело спижаное было давнее на замькѣ... дѣраво и дла того ѡтослано до вильни на переробленье (1552 *ОВин.З.* 131 зв.); Схова(н)е на тые речи вельми зло и дѣраво и недобре накры(то) в горо(д)ни (1552 *ОЖЗ* 119 зв.); саръпаты(н) ѣ паде(и) дѣравы(и) (1552 *ООвр.З.* 98 зв.); Яко(ж) ѡ(т)че вл(д)ка смѣшешъ, ты(м) дѣравы(м) щѣто(м)... заслонѣти(с) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 224); гімос(us), дѣрави(и) (1627 *ЛС* 355);

перен. безславный, негідный: А папежа пакъ обираючи, и теперъ скрозъ кресло дырявое за стервь его щупають, и волають въ костеле... Такъ ли то подобаеъ светителей обирати? (1582 *Посл. до лат.* 1137).

2. *Перен.* (*який не задовольняе поставлених вимог*) поганий, недосконалий: Пытаю дѣлей, ели жъ тые такъ кгрѣнтѣвные и достатѣчные привѣльа, ѡ котѣрыхъ ты брѣди(ш), римскіе бѣскѣпы мѣли; чомоу жъ якобы ѡ ты(х) кгрѣнтѣвныхъ запомнѣвши албо якобы ма́ло на нѣхъ маючи, кѣ по(д)пѣрѣ власти своєї ѡ(т)коула // индѣ дѣравыхъ правъ и доводѣвъ досагѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 112-112 зв.).

ДѢРКА, ДИРКА, ДЫРКА, ДЫРЪКА *ж.* Невеликий ѡтвѣр, дірка: печь тамъ же при водѣ вробивши, такъ цеглѣ, яко и вапно выпаливши, въ тѣю звазъ, цвинтаръ цеглою ѡбѣмѣровати... и дырки... дла ѡбороны ѡтъ неприатела и стрелана зъ рѣчницъ поробити (1577 *AS VI*, 77); Я, Миха(и)ло... Выго(в)ски(и)... ѡ(з)на(и)муе то на томъ квите моемъ, иж..., видель есми в ызбе ѡкно наполю роскѣпено и надъ ѡкномъ... бе(р)вено зрубано троха, а до коморы двѣ тыныне видель есми вынеты и дырѣку до тое коморы (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); Сцѣрите межы тѣтары. люде бе(з)оушій. то(л)ко дѣрки мѣшто (!) оушій // маю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25 зв.-26); на колодце теж, которую церковь замкнена, два ра-

зы на самой дирце, откол ключем отмыкают, теж печат притисненую, а противко тых же печатей, с тылу тое колодки, также две печати однакие притиснено (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 562).

ДѢРКОВАТИ *дієсл. недок.* (що) Дірявити: продаєте своє достоаїніє... в роуки тїє... которіє яко мшїца... овоц... вылґаю(т) и великіє кролѣвства, и высокіє преслávные дѣмы, я(к) роба(ц)тво точáчи, и и (!) дѣркоуючи ѱ(б)валáю(т). што не то(л)ко на посторбнны(х) // кролѣвства ясно и знáчно ся оказáло... але и в то(м) па(н)ствѣ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 226-227).

ДѢРКОВАТИЙ *прикм.* Діркуватий, дірчастий: fungusus, грибови(и), дѣрковати(и) (1642 *ЛС* 204).

ДѢРОЛАЗЕЦЬ *ч.* (той, хто лазить крізь діру) діролазець, злодій: Але и тые самые дѣролазцѣ, наемницы, злодѣи, разбойницы, волци, драпґжницы,... всяк вид злобы мирское прошедшие и естество обезчестившие (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191).

ДѢРОЧКА *ж.* Дірочка, щілінка: С которы(х) всѣ(х) рѣчїй даєтса знати иже его двоакое рождѣство. абовѣ(м) яко на сѣкни якой злѣто(м) гаѣованой, котораа бїссо(м) (!) бáрзо сѣптелны(и) є(ст) прикрýта є(ст) пре(з) дѣрочки свѣтло(ст) ѱнаа золоты(х) нитѣк ѱздобою вїдима бывáетґь (поч. XVII ст. *Проп.р.* 6).

ДѢТВАКЪ, ДѢТЪВАКЪ *ч.* (маленький хлопчик) дїтвак, дитина: У сюмъ евангелїи видиме, ажъ намъ не велитъ искати другого лѣкаря на сюмъ свѣтѣ, кремъ Христа, якъ бывъ и сесь члѣвѣкъ отецъ того дѣтѣвака, што бывъ нечистый духъ у нюмъ (XVI ст. *НЄ* 116); Не мовъ, ажъ есь дѣтѣвакъ,... пуйди, кулько ти закажу, тулько мовъ, не буй ся напередъ лица ихъ, чомъ я съ тобовъ емъ, што быхъ тя // мянѣтовавъ мовивъ Господь (Там же, 207-208).

ДѢТЕЛЬ *ч.* Творець: Лоукїáнъ: ...чюдѣсь дѣтель. бѣсѱ(м) стрáше(н), недѣжны(м) врачъ (1627 *ЛБ* 220).

ДѢТИ, ДЕТИ, ДИТЫ, ДИТИ *мн.* 1. (малолітні, не дорослі) діти: Чела(д) невольнаа замѣковаа... рыкѣнѣа є(д)вїга а єе де(ти) малѣгорета аї є(и) летъ ба(р)бара девѣка с̄ є(и) ле(т) дитина янѣко ӣ летъ (1552 *ОКр.З.* 150 зв.); тогды иро(д)

оувѣдалъ иже посмѣянъ є(ст) ѱ(т) моудрецевъ розгнѣваль са велѣми и пославѣши слоугы свои и побивъ вѣса дѣти оу вифлеѱмѣ и по всѣ(х) оукраина(х) его ѱ(т) дво(х) лѣтъ и ни(ж)шей (1556-1561 *ЛС* 25); прыеха(в)шы... не (з)нашли є(с)мо сена, то(л)ко местѣце, где сено было,... и будка вчынена, што диты па(с)лы давно (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); прибигшы до стога..., не нашли є(с)мо [сена], толко местѣце, где сено было..., и на томъ местѣци будка. Вчинили дити (Там же, 48); а ѱ вече(р) з школы прише(д)ши додѣму дѣти маю(т) предъ роди(ч)ми своими или постор(н)нїи дѣти всакого станд..., нарку тую што в школѣ ѱчїли прочитáти пови(н)ни з вѣкладо(м), по ѱбычаю нарки школное (Львїв, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); Чомъ такыи отци, котрыи // дѣтїи своихъ на доброе не учили, каравъ Господь... велми (XVI ст. *НЄ* 217-218); инакшим способом Богъ даєт вѣру дѣтям маленким (Вїльна, 1600 *Катех.* 72); неслушная єст речъ отняти хлѣбъ дѣтемъ и поверечи псом (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 34); Латїнникѱве... берѣ(т) нѣшто з' таїнои справы Црѣкве нашеи... Трѣтаа з' // Причачѣнїа дѣтѣй немѱвáтокъ, мнѣмаючи ѱ(т)то(л) якѱбы єдинѱи ѱсѱбы поживáніє мѣло бѣти (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 242-243); троу(д)наа єсть рѣчь и(ж) бы єдинь малъ вѣровати а дрѣгый... спсїтса кроме дѣтїи маленки(х) (пол. XVII ст. *УЄ* №88, 2); Рѣклъ Г(с)дѣ до жены: Розмнѱжѣ фрасѣнокъ твоїи и въздыхáнѣе твоїи, з блѣстью бѣдешъ рѣдитъ дѣти, и по(д) мощью бѣдешъ мѣжнею (серед. XVII ст. *Хрон.* 10);

(*малыта тварин*) діти: скимѣни, дѣти лѣѱѱы, лѣвенáта (1596 *ЛЗ* 78); А вы на тѣю Вѱйнѣ єстесте гѱтѱви смѣлѱстю, якѱ дѣти лѣѱѱы (Чернїгїв, 1646 *Перло* 46).

2. (*сини і дочки різного віку*) діти: а дали єсмо ємоу вѣчнѣ и непорушнѣ ємоу, и женѣ его, и дѣтем его (Вїнниця, 1504 *АрхЮЗР* 8/IV, 173); маєт онъ и его жона и ихъ дѣти имѣнѣя держати со всими людми (Вїльна, 1514 *АЮЗР* I, 47); А по нашемъ живѱтѣ кто боудетъ господарь нашеи земли ѱ(т) дѣтїи нашихъ... тотъ бы не порѣшилъ нашего даанїа (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); а ин-

шие дети, сынове, и дочки,... въ то ся некоторые причинами вступовати...//...не мають вечными часы (Сильце, 1531 *АрхЮЗР* 7/1, 30-31); я...еззнава(м) и(ж) е(м) прода(л) половиною... очизны о(д)далючи о(д) таково(г) продана са(м) себе жоноу и дѣти свои (Одрехова, 1573 *ЦДИАЛ* 37, 16, 2); А по(д)даныхъ... двоухъ... з жонами, з детми и зо всею мае(т)но(ст)ю, што колвекъ они на то(т) ча(с) мели, з собою взяли (Житомир, 1584 *АЖМУ* 80); А я са(м) ма(л)жонька и дѣти мои... не маю и не мають того име(н)я... не о(т)да(в)ши емѣ тое сумы пнзе(и)... оди(и)мова(т) (Буремля, 1591 *ЛНБ* 5, II 4049, 68); Позычили(с)мо Прокоповы(м) дѣте(м) на срѣбро злоты(х) по(л)скихъ сто (Львѣв, 1614 *ЛСБ* 1047, 4); онъ...//...не досы(т) на то(м) же самъ... прочъ пошоль але... подѣданы(х) поводовъ дедичны(х) люде(и) маетьныхъ старожит(т)ныхъ зо всемъ ихъ пожи(т)комъ и достатькомъ з жонами детьми быдълемъ Коньми овъцами выкочиваль и дотоль выкочиваетъ (Киѣв, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 125-125 зв.); пото(м) долгъ а остатно(м) всѣ(м) дѣте(м) мои(м) дѣлится за ровно росказую грошми (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); мѣлѣю пана моего и жонѣ и дѣти не пойдѣ о(т) него (серед. XVII ст. *Хрон.* 98).

3. (*майбутнє покоління*) діти: Ино мы з ласки нѣа(ш)ое тое дворищо олизаровское ис ставищомъ... подтверждаем сим нѣа(ш)имъ листом на вѣчность ей и ее дѣтем (Вильна, AS 1503 I, 125); како да е(ст) емѣ о(т) на(с) ѣри(к) и съ все(м) доходѣ(м) и дѣтемъ его и ѣнѣчато(м) и прѣѣнѣчато(м)... и всемѣ родѣ его, кто са емѣ избереть наиблѣжнѣи (Бадевци, 1503 *Cost.S.* 256); ино я... дарѣю... по своем животѣ тое имѣнъ... городничомѣ троцкомѣ... и его дѣтем, которыже бѣдетъ мѣти с панею своею (Луцьк, 1506 AS I, 132); А хтѣб з нас который хотѣл тѣю менѣ зрѣшити, абѣ на потѣм бѣдѣчи наши дѣти, тот мает господарю, королю Его Милости тисачѣ коп грошей заплатити (Камѣнь, 1523 AS III, 256); да ест им ѣт нас оурик съ всем доходѣм имъ и дѣтем их и оуноучатом их и прѣоуноучатом их и пращѣрѣтом и всемоу родоу их кто са им изберет наиблѣжнѣи

непорѣшено николиже на вѣкы (Хуши, 1528 *DBB* I, 27); я стефа(н) ки(р)диѣви(ч) джѣса... и всѣ ко(н)дицие... паракграфы ниже(и) в то(м) записе написаные само(г) себе дѣти пото(м)ки и добра мое всѣ... по(д)даючи... чиню я(в)но... и(ж) я... ѣ ее м(л) пнѣе федори дмитровны слупича(н)ки...позычи(л)... пе(в)ную сѣму (Вѣнница, 1620 *ЛНБ* 5, III 4051, 30);

4. *Перен. (тѣ, хто належать до певного віросповідання, певної релігії) діти:* О, милый Боже! Изали то не явное заслѣпене людское?! Брати родное, которыхъ одна мати церковъ светая кафолическая породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются! (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 117); Але покажите, о римский дѣти, где вам позволяно заповѣдъ презрѣти (к. XVII ст. *Укр.п.* 8); По сем по простотѣ нашего благочестия вѣры, боячися жебы есте дѣти свои хитростию и ересию латинскою не отравили и не поморили, залечаю вам, православным, правовѣрную школу и по раду даю, чего ся учити имѣют, чтобы дѣти ваши спасли и по вас благочестие задержали и христианство своей вѣры не сгратали (1608-1609 *Виш.Зач.* 202); **духовный дѣти** — (*віруючі стосовно свого духівника*) пасгва: Жѣлосны(и) Трѣнъ, смѣтны(и) Рѣйтмъ,... прѣсѣтъ на пѣмѣти мѣти Црковъ, стадо, братѣю, дѣхѣвныи дѣти (Вильна, 1620 *Лям.К.* 2); о(т) всѣакаѣм, глѣю, кто любо бѣдетъ о(т) такѣвы(х) не кѣаѣса, не прѣемли принѣса // прѣсфоры прѣймѣй о(т) свойхъ дѣтѣй дѣхѣвныхъ, вѣда жѣтѣе ихъ: ѣхже оучи и направлѣй (Львѣв, 1642 *Жел.П.* 4 зв.-5).

ДѢТИНА *див. ДИТИНА.*

ДѢТИНКА *див. ДИТИНКА.*

ДѢТИННІЙ *див. ДИТИННЫЙ.*

ДѢТИННЫЙ *див. ДИТИННЫЙ.*

ДѢТИНСКИЙ *див. ДЕТИНСКИЙ.*

ДѢТИНСТВО *див. ДИТИНСТВО.*

ДѢТИСЯ, ДѢТИСА *дієсл. док. (знайти собі місце, притулок)* дітися: Коли моя хижѣ згорѣла нижеи села, тогда не зна(л) е(м) ся ка(м) ся дѣти (Бенедикѣвци, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); много тепе(р) естѣ и ста(р)ши(х) ѣ на(с), которые ляда причыну да(в)ши во(н) з мона(с)тыра высылаю(т) где(ж) мѣ са дѣти (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2).

ДѢТИЩЕ *див. ДИТИЩЕ.*

ДѢТКИ, ДѢТЪКИ, ДЕТКИ, ДЕТЪКИ, ДИТКИ *мн.* Дітки: а если Богъ милосердый одарить насъ дѣтками, и // дѣтямъ нашимъ того не искати, а ни нашому роду и племени, а ни нашимъ близкимъ, што записано къ Божьей церкви (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45-46); Малжѡнка... позостала... Не живѡтъ южъ собѣ роздѣмѣючи бѣти, Малжѡнка своѣго не могѡчи забѣти. На Дѣтки са Сирѡтойки позираючи, И тымъ барзѣй Ср(д)це свое розражаючи (Львѣв, 1615 *Лям.Жел* 4); а жону и дѣтки на Волюно зоставивши, охотне на туюж усълугу шол (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 403); кгды протес(т)а(н)сѣ во(и)ска по(л)ско(г)[о] тримаючи(с) з шляхе(т)ною... ма(л)жонькою своєю и (з) де(т)ками з во(и)ско(м)... пришовъ теды по ро(з)кгромену во(и)ка (!)... з субѣстанѣи(и) своѣ(и)... забрано (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).

Див. ще ДѢТОНЬКИ, ДѢТОЧКИ.

ДѢТОВОДИТЕЛЬ *ч.* Вихователь, педагог: Пѣствѣнь: Педагогъ, дѣтководитель (1627 *ЛБ* 104).

ДѢТОГУБСТВО *с.* Дітовбивство: а хочеш ли вѣдати, то ѣй нешлѡхе(т)ной мѣре дѣти. котрѣи са размножили проме(ж)кѡ наро(д)... а барзо са с ними збрѡтали, и стовѡришили, забѣйство, ... крѣвоприсѣ(з)ства, ... дѣтогубства... ѣретичества (XVI ст. *УС* №29519, 231).

ДѢТОНЬКИ, ДѢТОНЬКЫ, ДИТОНЬКИ *мн.* Дітоньки: Дѣтонькы, видите, ажъ не добро, надѣючи ся на богаство, увыйти у царство небесное (XVI ст. *НС* 123); Sut tám y lichoie žunki Sut ne welike ditoŋki Wsi horeiut áz po vszy Bidász tám y moiey duszy (Яворѣв, 1619 *Гав.* 22); До ѡ(т)чизны дѣтоньки квѡпит'са потреба, ямъ радъ жѣм'са ... вѣрвалъ з' бѣды (Вильна, 1620 *Лям.К.* 18).

Див. ще ДѢТКИ, ДѢТОЧКИ.

ДѢТОУБѢЙСТВО *с.* Дітовбивство: Скорое ѡсѡжѣние Ирѡда поткало дла незбѡжного дѣтоубѣйства (Київ, 1637 *УС Кал.* 868).

ДѢТОУБѢЙЦА *ч.* Дітовбивецъ, дітовбивця: Ирѡдъ и Фараѡнъ дѣтоубѣйци были (Київ, 1637 *УС Кал.* 866).

ДѢТОУЧИТЕЛЬ *ч.* Педагог, наставник: Граммотникъ: Дѣтодѣчитель, дѡкъ (1627 *ЛБ* 28).

ДѢТОЧКИ, ДѢТОЧКЫ, ДЕТОЧКИ *мн.*

(*малолітні, не дорослі*) діточки: А такъ вжды, за помочю Божою, сама жона // и сѣ челядю деточки мои заледво выратовали, але до маетности своее жаднымъ обычаемъ прийти не могѣла, — не было сѣ кимъ ратовати (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 129-130); Провѡдили его те(ж) неви(н)ніи дѣто(ч)ки, мечѡчи по дорожѣ кви(т)ки (XVI ст. *УС* №29519, 36); кѡлькократъ хотѣле(м) з'громадити дѣточкѣ твое, я(к) кѡкошъ збирае(т) пташѡта свои по(д) крѣла, и не хотѣлисте (Острог, 1607 *Лѣк.* 61); если хѡчете абыса дѣто(ч)ки вашѣ ѡчили, посыла(и)те(ж) ихъ до школы (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); Жоноу з' мѣлымъ моужемъ, а о(т)ца з' Дѣточкѡми: Чѣначи ихъ всѣхъ вѣчными Сирѡточкѡми (Львѣв, 1615 *Лям.Жел.* 4); Гды ма(т)кы выдачи дѣто(ч)ки свои, которыи пре(д) ѡчима и(х) забивали, и кождаа с ни(х) ревнѡ плакала и нарѣкала. ѡ бѣдны(ж) нашѣ оубогыи дѣто(ч)кы (Височани, 1635 *УС* №62, 143);

(*малята тварин та пташат*) діточки: а далѣй намъ роска(з)уетъ быти... голоубомъ... и(ж) бы(х)мо нѣ мали нѣкакого жадного гнѣвѡ... на члѣка жа(д)ного. абовѣмъ голоуби хотѡи и(м) дѣточкѣ и(х) побираю(т) і и(з)идаю(т) а ѡнѣ... за(с) до свои(х) го(с)подароу(в)... идѡтъ (к. XVI ст. *УС* №31, 98); Ей, змилѡйся, пане мой, над утрапленною, А ѡд твоей мл(с)ти юж ѡставленную, Албовѣмъ звѣрь и птацтво гнѣзда свои маюут, А ѡсѣ з твоей ласки дѣточки раждаюут (I пол. XVII ст. *Рез.* 176).

Див. ще ДѢТКИ, ДѢТОНЬКИ.

ДѢТСКИЙ, ДѢЦКИЙ *прикм.* 1. Дитячий: puerilis, дѣтски(и) (1642 *ЛС* 338).

2. *У знач. ім., мн.* Малолітні: Прето всѡ дѣцкаа, нѡ земли вѣ плѡти; претерпѣваешъ, Пеленѡми повитѣе, ѡсмордѣвное ѡбрѣзанѣе, вѣ егѣпетъ бѣгство (Чернігѣв, 1646 *Перло* 28 зв.).

ДѢТСКО¹ *с.* (*стп. dziecko*) (*маленький хлопчик*) дитина: Ачѣкѡлвекъ не ѣстем' южъ в' правде де(т)скомъ, жебы мене южъ шѣстьдесѡторо(ч)ного, хто мѣл' нѡ то што се емѡ подобѡетъ, безъ слѡдшных' и ѣсных' доводѡвъ показѡнѡ, намѡвити и потагнѡти (Єв'ѣ або Вильна, п. 1616 *Прич.отех.*

23 зв.); от дѣтска — з дитинства: А нынѣ латыни от дѣтска і до старости той хитрости и учения лживого учатся (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 161).

ДѢТСКО² *присл.* По-дитячому, по-хлопчачо-му: rueriliter, дѣтско (1642 *ЛС* 338).

ДѢТЪВАКЪ *див.* **ДѢТВАКЪ.**

ДѢТЯ *див.* **ДИТЯ.**

ДѢТА *див.* **ДИТЯ.**

ДѢТАТКО *див.* **ДИТЯТКО.**

ДѢЯНИЕ, ДѢЯНИЕ, ДѢЯНИЕ, ДѢЯНИЕ, ДѢЯНИЕ, ДѢЯНИЕ, ДЕЯНИЕ *с.* (*цсл.* дѣяние)

1. Вчинок, справа, дія: дѣяніе, справа (1596 *ЛЗ* 44); бл(с)веніа патріарха оумно(го) ійла ѿ(т)пáли есте, поздрѣвши насадѡвнѣю того свѣта красотоу, Прелестілистеца ѡмо(м) и дѣяніе(м), и погѡбѣли прѣвоздánнѣю бл̄голѣпіа добротѣ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); Котѡромѣ я вѣненъ барзо мнѡгѡ. Тмѣ талантѡвъ дѣяній злѡгѡ. А нѣ маю чѣмъ дѡлгѣ тогѡ ѿ(т)дати (Чернігів, 1646 *Перло* 19 зв.).

2. *Лише мн.* Житія: А ижъ там святыи апостоль Петръ не былъ епископом, и то для видимости коротко // указывается от дѣяній святых и з листовъ Петра святого и Павла (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50-51); Приписалисмо зъ Типографіи нашої Дѡмови и особѣ егѡ на Клейно(т) его Зáцнои Фаміліи Книгѣ Бесѣдъ Бж(с): Іоанна Златѡстаго Нá дѣянія стѣхъ ап(с)лъ и псалтырь (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 3).

3. *Лише мн.* (одна з книг *Нового Завіту*) Діяннїа апостолів: книги двѣ... кѣ ѡправованю до живота вѣ(ч)ного... двѣ на посланія стѣго ап(с)ла павла а двѣ на дѣянїя до ска(р)бѣ бра(ц)кого посылаю (Київ, 1624 *ЛСБ* 493, 1); ѡ чѡмъ Ап(с)лъ с(т): Петръ навѣаетъ вѣ Дѣяніахъ, глава, в, вѣ тѣе слова (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 903); дѣянія (деянія, дѣянія, дѣянія, дѣянія, дѣянія) апостольские (апостолские) — (одна з книг *Нового Завіту*) Діяннїа апостолів: в дѣяніа(х) апо(с)то(л)ски(х) вѣ главѣ ѡі при ко(н)ци (1596 *ЛЗ* 25); Смотрыжъ, кому поручено пасти церковь Божую? Аза не епископомъ, яко вышей слышалъ зъ Деяней Апостолскихъ? (Вильна, 1599 *Ант.* 801); Але явне найдуется в Дѣяніах апостолских Петра святого

в року 44 не в Римѣ, але во Іерусалимѣ в день Пасхи быти и з вязеня уйти, о чом в Дѣяніах апостольских в главѣ 12 пишеть (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); А вѣ Дѣяніахъ Ап(с)лскихъ, гла(в). в, Пётръ стѣй такъ до людѣ мѡвитъ невѣрногѡ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 902).

ДѢЯТИ, ДѢАТИ, ДЕЯТИ, ДЕАТИ, ДИЯТИ *дїєсл. недок.* (шо, кому, з ким) Дїяти, робити, чинити: Никола... бѣса изыгналъ, дѣющего // пакости многие люде(м) (1489 *Чет.* 88 зв.-89); кгды // дей тѣт на сес час Владыки нет, тобѣ пане возный ѡ дворѣ деати ничего (Луцьк, 1570 *AS VII*, 371-372); докола ѿ(н) хоче(т), дотола на(м) дыхати жити и дѣати што мы хочемъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 259 зв.); свое маетности з блу(д)ницами попропивали, и такъ прикрѣвшися плащѣмъ пѡкори клѣбѡка, не знаетъ што дїеть (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45 зв.); Епископомъ каждого языка потреба вѣдати, а собѣ первого и имѣти оногѡ, яко голову, и ни чогѡ не дѣяти безъ его зданя (1603 *Пит.* 32); Который свѣтъ презъ // нѣякій часъ, и руками доткненїи и до волосѡвъ приложенїи, жадного упаленя не дѣеть (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 841-842); а пото(м) и люде мнѣ(и) ѡва(ж)ные приходячы га(н)ками на самыя образы лѣзѣтъ и тамъ сѣдалища собѣ дѣю(т) (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.); Вла(д)ко силный, иже Нѡбомъ и землѣю владѣешъ, И все чѡдѡвно ѡкѡ Бг̄ъ всемогѣщїи дѣешъ (Чернігів, 1646 *Перло* 67); ѡзнáйми емѣ што з нѣмъ маеть дѣати (серед. XVII ст. *Хрон.* 24 зв.); **кривды деяти** (кому) — кривдити (кого), завдавати кривды (кому): люди де(и) ихъ новоста(в)ские ве(ли)кии кри(в)ды... по(д)данымъ его деють (Красний Став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10);

дїятися, чинитися, коїтиса: ино ач колвек так великая разница межи их милостю дѣяла, и так не малые трудности в себе мели (Бородчичи, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); пане(и) мое(и) кри(в)да и шкода немалая... дѣеть (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9); а та(к) мы прихили(в)шиса кѣ прозби и набига(н)ю ихъ... абы по(д) щасливы(м) панованье(м) наши(м) никомѣ бѣ(з)пра(в)е ни ѿ(т) кого не дѣяло (Варшава, 1581 *ЖКК* II, 89);

е(с)ли бы за де(р)жа(н)я его м̄л̄(т)и п̄на Соко-
ло(в)ско(г)[о] якая кры(в)да... ѿ(т) яки(х) ко(л)-
ве(к) ѿсо(б) в то(м) (!) мае(т)но(с)ти деяла, бо-
рони(т) и за(с)тупова(т) ку тому и са(м) з особы
своее (Житомир, 1609 ДМВН 177).

Див. ще ДЪЛАТИ, ДЪЯТИСЯ.

**ДЪЯТИСЯ, ДЪЯТИСЕ, ДЪЯТИСЬ, ДЪЯ-
ТИСА, ДЪАТИСА, ДЪАТИСА, ДЕЯТИСЯ,
ДЕЯТИСЕ, ДЕЯТЬСЕ, ДЕЯТИСЬ, ДЕЯТИСА,
ДЕАТИСА, ДИЯТИСЯ, ДИЯТИСА, ДИЯТИ-
СЕ, ДИАТИСЕ, ДИАТИСА** *дієсл. недок. 1. (від-
буватися, здійснюватися, мати місце)* діятися:
оу з'вázглѣ (!) дѣалоса дїво ледаáкое тої же
кнажнѣ що и оу ѿстрозѣ (1509-1633 *Остр.л.*
132); писа(н) и деялоса то во (л)вове (Львів, 1552
ЛСБ 17); пришо(л) есми за(с) до того домѣ хоте-
чи веда(т) штоса деетъ (Володимир, 1572 *ЖКК*
II, 37); А то са дѣяло пре(д) пано(м) гри(ц)ко(м)
ѿса(д)цу то(г) села ѿ(д)ре(х)вы (!) (Одрехова,
1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 5); дѣалоса в дому даха
ла(н)твоита (Львів, 1578 *Юр.* 3 зв.); а то дей дия-
лося в неделю, в ночи (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР*
8/III, 383); Деялося въ Варшаве (Варшава, 1590
ЧИОНЛ XIV-3, 96); дѣялося то в лопѣшно(и)
(Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49 зв.); На рокѣ
земленомъ з о(д)ложе(н)а и за прыпалы(м) дея-
лосе то на полю пры дорога(х) ѿ(д)ное которая
иде(т) з дѣбля(н) до бѣко(и)мы дрѣгое которая
иде(т) зъ свишова до ча(р)ны(х) ло(з) (Луцьк, 1607
ЛНБ 5, II 4052, 15); в которо(и) де(и) ѿбороне
небо(ж)чика Миха(и)ла по(с)трелено не вѣдаю
е(с)ли з моее стороны а(л)бо з е(г) вла(с)ное, бо
се то вночи дѣяло (Черница, 1608 *ЦДІАК* 11, 1,
5, 31 зв.); Дла чо́го пото(м) звáды вѣйны и
кровопролитá дѣалиса (Київ, бл. 1619 *Аз.В.*
230); Деяло(с) на кгрунтѣ на(д) рекою Стугною
(Горошки, 1642 *ДМВН* 220); А тося дѣяло вдо-
му вы(ш)рече(н)номъ при бы(т)ности превелеб-
ны(х) в Бзѣ Г(с)дновъ о(т)цевъ (Холм, 1648 *Тест.*
Ст. 471);

(траплятися, бувати) діятися: Видѣв'ши пакъ
товарише // его тоє ш́то са стало и роз'жаловали-
са вел'ми и прише(д)ши повидѣли г(с)древи сво-
емоу в'се ш́то (с)дѣяло (1556-1561 *ПС* 81 зв.-82);

Котóрогоса м(с)ца што за старѣхъ вековъ дѣе-
ло корѣткое описáніе (Острог, 1581 *Римша Хрон.*
33); подъ тоєю унѣю мучители, а не учителя, и
тиранове наступують, а не преподобный мужи
на владыцтва, якъ дѣялося у Премышлю въ мѣс-
те отъ Крупецкого (бл. 1626 *Кир.Н.* 16-17).

2. (*чинитися, робитися*) діятися: Присылал к
нам княз Иван Козека, жалуючи на маршалка...
ѿ том, штож дей емѣ ѿт него кривды са великии
деють в землях и в квалтех и в ынших речах
(Краків, 1524 *AS* III, 259); а ктому дей игумень
светого Михаила Выдубицкого озера наши...
квалтомъ волочить, а нам ся в томъ кривда и
шкода великая дѣет (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI,
39); А коли (с) тыи рѣчи начноу(т) дѣяти подне-
сѣте... головы ваши бо са южъ приближоуе ва-
ше избавленіе (1556-1561 *ПС* 316); руками апо(с)-
то(л)скими диалосе много знако(в) и чу(д) межи
лю(д)ми (II пол. XVI ст. *КА* 23); па(н) ясликов-
ски(и) ѿповеда(л)... // и на(с) проси(л) абы(х)мо
на ѿгледа(н)е того кква(л)ту и бе(з)пра(в)я ко-
торое ся п̄ну его ѿ(т) кн̄зя воеводы деетъ та(м)
до жо(р)нищъ ехали што есмо ѣчинити, ѿбеца-
ли (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18-18 зв.);
О которомъ таковомъ своволенстве, я возный
..., пыталъ есми // презьвитеровъ... еслибы такая
шарѣпанина деятъся, маетьности отъца владыч-
ней мила (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 319-312);
та(к) те(ж) и ѿсобливе которые са кри(в)ды
шкоды то(и) части в забра(н)ю кгру(н)ту земе-
но(г) ѿ(т) ты(х) же кн̄зе(и) соко(л)ски(х) дию(т)
(Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 33); за замеша-
ніе(м) и ча(с)тими тр(и)вогами котории се ди-
ю(т) в ти(х) па(н)ства(х): до то(г) хо(ч) бисми
ради били не моглисми прийти (Ясси, 1602 *ЛСБ*
370, 1); его нехáй са дѣетъ сла́ва и звѣр'хность,
ннѣ и всег(д)а (Острог, 1607 *Лѣк.* 130); Зачым,
остерегаючи целюсти права пана своего, протес-
тансъ теперешный, иж великая руина в справах
погинулых деетъся..., таковую протестацию за-
носит (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 402).

Див. ще ДЪСВАТИСЯ, ДЪЯТИ.

ДЪАНИС *див. ДЪЯНИС.*

ДЪАТИ *див. ДЪЯТИ.*

ДЪБАТИСА *див.* ДЪЯТИСЯ.

ДЮГОТЬ *див.* ДЕГОТЬ.

ДЮГТЯРЪ, ДЮГЪТЯРЪ *ч.* Дьогтяр. Вл. н.: Иванъ Дюгътя(р) (1649 *РЗВ* 115 зв.); Конъдра(т) Дюгтя(р) (Там же, 403).

Див. ще ДЕГТЯРЪ, ДОГТЯРЪ.

ДЮРА *див.* ДЪРА.

ДЯБЕЛСКИЙ *див.* ДАБЕЛЬСКИЙ.

ДЯБЕЛСКИЙ *див.* ДАБЕЛЬСКИЙ.

ДЯВОЛОВЪ *див.* ДИЯВОЛОВЪ.

ДЯВОЛУВЪ *див.* ДИЯВОЛОВЪ.

ДЯВОЛЪ *див.* ДИЯВОЛЪ.

ДЯВУЛСКИЙ *див.* ДИЯВОЛСКИЙ.

ДЯВУЛЪ *див.* ДИЯВОЛЪ.

ДЯГЕЛЪ, ДЯГИЛЬ, ДАГИЛЬ *ч.* Дягель:

Дяги(л) коудеравыи. Даги(л) коудеравыи е(ст) ве(л)ми добръ. наще порануоу гризти коре(н) албо въ горѣлцѣ пѣи то отроутоу въсю вынищае(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3 зв.); angelica, дяге(л) коре(н) (1642 *ЛС* 83).

ДЯДИНАЯ, ДАДИНАА *ж.* 1. (*дружина дядька*) дядина: ино се милост кнегини Соколская дядина моя з сыномъ своим небожчиком // Богданом променили брати моеи рожной князю Максиму и князю Остафью с тое части две дворища налепшие Минцевское а Салневское (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 61-62); Ѡповеда(л) мнѣ якиму васи(л)євичу на то(т) ча(с) бѣдѣчому на ме(с)цу пѣа михаила па(в)ловича по(д)старосте(г) воло(ди)ме(р)ского па(н) василе(и) ѡле(х)нови(ч) ...имене(м) дадино(и) свое(и) пне(и) иваново(и) мелешковоє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 1); И онѣю меркѣ млына Березского купивъши, ... пани дадинаа, запродати маеть (1577 *АС* VI, 78).

2. Вл. н., *ч.*: Семень Дядиная (1649 *РЗВ* 324 зв.).

ДЯДКЕВИЧЪ *ч.* (*син дядька*) племінник, небіж: записываю... данника своего отчинного, дѣлнаго... зъ его дядкевичи, зъ даню грошовою и медовою (1514 *АрхЮЗР* 6/I, 6).

ДЯДКО, ДЯДКО, ДЯДЪКО, ДЯТКО, ДЕДКО *ч.* 1. (*брат батька або матери*) дядько: Правда, выездили на тоє поле ездоки... але конца томѣ не вчинили, нижли ѡтець мой небожчик поступил са пола того дадкѣ моемѣ... з доброе во-

ли (Острог, 1506 *АС* III, 38); а они мнѣ уписали у вечистый поминникъ шесть душъ: отца моего Гридка, матку Татіянѣ, дядка Семіона, брата Трохима, сестру Настасію, и самого мене Сенка (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 12); Менал есми имѣна з дадком моим (Камінь, 1523 *АС* III, 256); взяла еє мл(с)ть ѡ(т) пѣа дя(т)ка моего сто ко(п) гроше(и) готовы(х) ли(ч)бы лито(в)ское (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 23 зв.); пнѣу да(д)ку моемѣ... жа(д)ное переказы чинити... не маемъ (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); будѣчы в опеце ѣ дя(д)ка свое(г)... былъ взя(т) ѡ(т) тата(р) в поло(н) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4946, 92); дадко у других — троюрідний дядько: дед его, пан Иван матце моеи был дадко, у дрѣгих, а я емѣ брат (Жидичин, [1540] *АС* IV, 246).

2. Вл. н.: Такежъ придали есмо ему къ тому воеводству половицу плату нашего съ корчмы Черкаское отъ оногo часу, какъ Дедко року своего додержитъ (Краків, 1507 *Любав.* дод. XIV); Федо(р) дя(д)ко (1649 *РЗВ* 30 зв.).

Див. ще ДЯДЯ.

ДЯДКОВЩИЗНА *ж.* Спадщина по дядькові: Гринъ Сидковичъ, маючи ... поручене отъ брати своей, Оникия, вгoду и зеднане з нимъ принялъ, жеребей Нестеровский, дядковщизну его, ему поступилъ на вечность (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 57).

Див. ще ДАДКОВЩИНА.

ДЯДЯ, ДАДА *ч.* Те саме, що дядко у 1 знач.: А дядя нашъ, Александръ, король его милость, далъ имъ вольность, на листе его милости, у двухъ милях отъ мѣста тамошнего Володимерскаго дерево на будовле и на дрова брати (Вильна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29); Ja Wasylej... bił jesmi czołom diadi mojemu, panu Juchnu... aby Jeho Miłost wyprawil matku moju sluszne do mapastyg swiatoje Preczystoje Peczerskoje (Вінниця, 1523 *АС* III, 247); Жаловали намъ мещане луцкии, што(ж) они много мытъ установили по(с)ле дяди нашего, великого княза Витовта (Луцьк, 1545 *ТУ* 65); Я Михайло Михайлович Свинѣский, намовивши мнѣ сполне з дадами моими, ... ѡзнаймѣю тым листом моим (Звиняче, 1553 *АС* VI, 135).

ДЯКА, ДАКА ж. 1. Подяка, вдячність, дяка: У день посту находить ся дяка ваша, чомъ просите, та досажаете довжникумъ вашимъ, स्वाжаєте ся, и перечите ся, и убиваете ся, а сами постигте, та не постигте такъ, якъ постили святые давно (XVI ст. *НЄ* 17); **дяки отдавати, отдавати даки** — дякувати: Если бы(с) таковомъ Апостатъ в послѣше(н)ствѣ да(л)ся по(д)стѣпне ошѣкати чого если тя \bar{X} с ѡхова(л) щасливе дяки ве(л)мо(ж)ности его о(т)давати (Київ, 1625 *ЛСБ* 483, 1); чему... не маемо о(д)давати даки, которые чѣстноюу стѣню твою... якобы на свои(х) крыла(х)... перенашали (!) (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 288 зв.); **дяки чинити, чинити даки** — дякувати: Вѣчные дяки вамъ чинимо, ижъ отцовскую любовь противко намъ показали есте (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 136); за то чѣна(т) дѣки бѣу вышнемъ споминѣю(т) свое мѣшкана небезпѣчное (XVI ст. *УЄ* №29519, 62 зв.); **дакъ отдаване** — подяка: еднѣкъ и(ж) нѣйлѣпшимъ е(ст) стѣрожемъ добродѣйствъ, самѣа Пѣмать, Хвала, и ѡставѣчное дѣкъ о(т)даване, якъ златѣстъ мѣвить (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.).

2. Воля, уподобання: Другая наука: видиме изъ сего евангелія, фарисеи по дяцѣ нашуй жили, надѣяли ся на достоинство ихъ, и съ правдовъ лицемѣрновъ силуютъ ся добыти дѣлы своими спасенія (XVI ст. *НЄ* 11).

ДЯКЛО, ДАКЛО, ДАКЪЛО с. (*лит.* dúokle, dokle) данина збѣжжям: напервѣй вызволилъ его милость тое-то наша мѣсто отъ дяколъ, и от сѣна подяколного (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); Тежъ ѡста(в)уемъ... абы вси по(с)политые лю(д)тя(г)лые и вси по(д)данные кнѣжа(т)... о(т) каждое дани плаче(н)я и пода(т)ку сере(б)щизного и те(ж) дакъла... выняты бы(ле) вы(и)муе(м) и вы(з)воляемъ ве(ч)ными часы (1566 *ВЛС* 8); роска(з)уемъ вам... абысте с по(д)даны(х) це(р)ковны(х) влады(ц)ства куро(в)ского жадны(х) плато(в) поборо(в) дане(и) медовы(х) дякла и никоторы(х) и(н)ни(х) не брали (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); арендовали... местечко Кошар... з дяклом, з бортным деревом (Горихів, 1593 *ПККДА* I-2, 158); **дякло (дакло) житное**

— данина від орних земель житом: арендовали есмо имена наши..., зъ бояры путными, зъ ихъ полми и сеножатыми,... дяклами житными и овсяными (Полонна, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 284); тогды я... сим листом... записѣю емѣ... три волоки оуѣлые... з даклы житными и овсаными (Несухойже, 1571 *АС* VII, 388); **дакло ржаное (иржаное, оржаное)** — те саме, що **дакло житное**: даровал есми сына моего... даклы ржаными и овсаными (Острог, 1522 *АС* III, 237); подтверждаемъ то симъ нашимъ листомъ вѣчно, самомъ князю Петръ... со всеми людьми... и съ чынши... и з даклы иржаными (Вильна, 1529 *АС* III, 344); Маюг они тыи именѣа... держати... // з даклы оржаными и овсаными (Краків, 1525 *АС* III, 276-277); **дакло овсаное** — данина від орних земель вѣсом: записѣю емѣ... три волоки оуѣлые... з людьми,... з даню медовою, з даклы житными и овсаными (Несухойже, 1571 *АС* VII, 388); **дякло сенъное** — данина сѣном: записуемъ ему,... дворец нашъ ключа Луцкого,... з дяклы житными, овсяными и сенъными (Люблін, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 188); арендовали есмо имена наши... съ поддаными тяглыми и нетяглыми, зъ бояры путными, зъ ихъ полми и сеножатыми,... и дяклами житными и овсяными (Полонна, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 284).

ДЯКОВАНЪЕ, ДАКОВАНЕ, ДАКОВАНА, ДАКОВАНЪЕ, ДЪЯКОВАНИЕ с. Дякування, подяка: чого я по его милости велице с покорнымъ... дякованьемъ вдячна будучи и туо такъ гоиную ласку и добрость его милости поволностями и вшелякою щиростью моею ясне вызнати и значне нагородити... записую именѣе свое материстое (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 322); бѣгодарение дѣякование (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); тое кгрунтовное згоды межѣ поддаными отцовское // обмышляване зъ великою вдячностью и дякованьемъ приимемо (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 524-525); благодареніе, дѣкованѣ (1596 *ЛЗ* 30); \bar{O} на(и)соло(д)шій... \bar{I} с \bar{X} е бѣ мой якѣю великѣю ѡчитиво(ст) и дакована з ѡчитивостю з вѣчною хвѣлою е(ст) о(т) мене пови(н)но за прѣата стѣго тѣла твоего (Київ, 1623 *Мог.Кн.*

39 зв.); Бл̄годарѣніе: Дакованье, albo доброе подакованье (1627 ЛБ 7).

Пор. ДЯКОВАТИ.

ДЯКОВАТИ, ДЯКОВАТ, ДЯКОВАТЬ, ДИЯКОВАТИ, ДІАКОВАТИ, ДЪЯКОВАТИ, ДЪКОВАТИ, ДАКОВАТИ дієсл. недок. (кому, за кого, за що, кому з чого і без додатка) Дякувати: тыи млины на(м) его мл(с)ть да(л), абы годовлѣ была томѣ нашѣмѣ городѣ,... а мы за то его мл(с)ти діаковали есмо (Гирлов, 1512 *Cost.DB* 81); тѣю всю пилност вашѣ вдачне ѿт вас прыймѣем и за то вам дакѣем (Вильна, 1541 *AS IV*, 279); И рекль емоу дѣкоую тобѣ слоуго добрыи иже на(д) малы(м) былъ еси вѣр'ныи (1556-1561 *ПС* 305); вша(к) же емѣ... за тоє што... написа(л), повине(н) чите(л)ни(к) дяковати (1582 *Кр. Стр.* 59); бл̄годарѣ дякую (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); Дякуйме ему, якъ отцу доброму нашему, што хотѣвъ усе посвятити именемъ своимъ святымъ (XVI ст. *НС* 211); а ѿныи люде котрыи видѣли ѿное чоудо даковали гѣ боу и мѣвили и(ж) есмо нѣг(д)а такѣвы(х) чѣ(д) не видѣли (XVI ст. *УС* №29519, 18); О, мое милые верные милосничкѣе духовенства вашого! мають вамъ за што дяковать духовные ваши (Вильна, 1599 *Ант.* 685); дякѣе(м) тобѣ пане господарѣ (к. XVI ст. *Розм.* 42); Ваши(м) мл(с)те(м) дякѣе(м) и(ж) ме писание(м) свои(м) не рачите запоминати (Устя, 1600 *ЛСБ* 351, 1); при то(м) дякѣю и(ж) ваша м(с) не рачили е(с)те мне писание(м) свои(м) запомни(т) (Сучава, 1603 *ЛСБ* 377, 1); титю(с) в' памѣтѣ сѣ(д)ши на свое(м) сто(л)цю. даковалъ рыцѣрствѣ своемѣ з доброй послѣдги (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 85); книгѣ кгре(ц)кѣю которѣю мѣлемъ на исправленіе ты(х) кни(г) ѿ(т) ваши(х) мл(с)те(и) позыченѣю пре(з) брата нашего пафнотіа ѿ(т)сылаю велице дякѣючи за взыченя ѿное (Киѣв, 1624 *ЛСБ* 493, 1); Бгѣ // дакѣймо за ты(х), котѣрыѣ са наvertsаю(т) до него (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 37-38); Мл̄тва естъ про(з)ба оупростоваа з' вѣры // до г(с)да Бга, з' надѣю ѿдѣржана тогѣ ѿ што прѣсимѣ, албо выхвалѣемѣ и дакѣемѣ (Львѣв, 1646 *Зобр.* 57 зв.-58); Маестатови за все дяковат виннисмо (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 226).

ДЯКОВАЯ ж. (дружина дяка) дячиха: Ульяне, тежъ Ивановой дяковой коня, дви корови и золотыхъ двадцать дарую (Луцьк, 1641 *ПККА* I-1, 74).

ДЯКОВЪ прикм. (належный дякові) дяків: при томъ самомъ вызнаню дяковымъ просилъ тотъ Добриньскій, абы судъ ему, водле права, доводъ присегою наказалъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238).

ДЯКОЛНЫЙ, ДЪЯКОЛНЫЙ, ДАКЕЛНЫЙ прикм. Який стосується дякла. ◊ дакелное жито див. **ЖИТО**; дань дяколная див. **ДАНЬ**; платъ дьяколный див. **ПЛАТЬ**.

ДЯКОНСКИЙ див. **ДИЯКОНСКИЙ**.

ДЯКОНЪ див. **ДИЯКОНЪ**.

ДЯКУНЪ див. **ДИЯКОНЪ**.

ДЯКЧИНЕНЬЕ с. (стп. *dziękczynienie*) дяка, подяка, вдячність: Штожъ ту кто обрати счѣтъ выславованье и дякчиненье отъ рода Роского, заисте, повиннѣйшая естъ речъ — ласку и добродѣйство народови... показовати (Киѣв, 1621 *Коп.Пал.* 1141).

ДЯКЪ, ДИАКЪ, ДИЯКЪ, ДІАКЪ, ДІАКЪ, ДІАКЪ, ДІЯКЪ, ДЪЯКЪ, ДЪЯКЪ, ДЪАКЪ, ДЪАКЪ, ДАКЪ ч. 1. (нижчий служитель у церкви, помічник священника) дяк: те(ж) при(ш)лите до на(с) чотыри дяки млоде(н)ци добрыи а мы и(х) дамо на надѣчение пе(т)я грече(с)кого и сербьского (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); хтобы мѣл тоую книгоу отдалити от сего стѣго прѣстла. поп. или діакъ да боудет проклат (Кам'янка Бузька, 1567 *ВИАС* I, 17); На(и)бо(л)ше(и) фрасую(т)ся ѿ дяка (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); умыслила есми монастырь збѣдовати... абы у томъ монастыри чернецѣвъ... только Грече(с)кого [законѣ] Восточной церкви ...личною осимъ и дяковъ два и для выживеня ихъ въ томъ монастыри бѣдѣчихъ (Почаѣв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 44); Архіеп(с)кѣпоу и Еп(с)кѣпомъ с' чюжѣихъ Еп(с)кѣпей Дьякѣвъ безъ повелѣное Грамоты на Сщѣнство... не ставити (Львѣв, 1614 *Вил.соб.* 8); А где бы(х) са ѿписа(л), вы, ѿ(т)цы ч(с)тныи и даци, чтѣчи исправляйте, а мене грѣ(ш)наго не клинѣте (Мукачѣв, 1621 *Яв.ИЗ* 14); Исправля(л) еи [книгу] дия(к) Дание(л) (Негрѣші, 1645 *Яв.ИЗ* 16);

(помічник священника і вчитель грамоти у школі) дяк: то па(к) вы гва(л)ты бра(т)ствѣ и дияко(м) ихъ шко(л)нымъ при це(р)кви починили (Вільна, 1594 ЛСБ 254); се(и) ѿ(т) юности... Миха(и)ло Сидоровичъ... бѣдѣчи ему во вчилищѣ в школѣ ...дияко(м)... сво(и) чи(н) ч(с)тно... препрово(ж)даль (Львів, 1602 ЛСБ 1043, 6); далося дякови до школи г(р) ѿ (Львів, 1607-1645 РДВ 9 зв.); Граммотникъ: Дѣтѣоучитель, дѣкъ (1627 ЛБ 28); дяка месчане... своимъ кошѣтомъ держати мають, жебы диты ихъ учылъ (Луцьк, 1642 КММ II, 235); того(ж) рокѣ я(м) ся вчити поча(л) в межибожѣ ѣ дяка Дмитра Щире(ц)кого (серед. XVII ст. ЛЛ 167).

2. Писар, дяк: писа(л) ѿ(н) попови(ч) дѣя(к) (Бадевиці, 1503 Cost.S. 256); оргишъ который приидеть до Кіева, тогды Шамакъ маеть намъ о томъ вѣданье дати, мы пошлемъ которого дяка нашего або дворянина (Краків, 1508 АЮЗР II, 120); ѿны к намъ прислали дѣяка своего (1546 ОГ 90); при том бою згинѣло в того дѣака... ѿный сыкнит з гербомъ княза Его Милости влостнымъ (Київ, 1558 АС VII, 38); Я дей сама листовъ чести не вмѣю и дяка, который бы его чести мелъ, не маю (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/III, 53); Списана сіа книга рукою малоумного и многогрѣшнаго дѣака (1564 ПДПИ 178, 104); ѿ(з)на(и)мѣмо вши(м) мл(с)тя(м) ижесмо послали до лѣвова дяка наше(г) Анѣдрея для кѣпова(н)я папѣрѣ на писа(н)е книгъ (Сучава, 1605 ЛСБ 396, 1); Книгѣчій: Писаръ посполитый, ... вѣрадникъ такий который впрѣважде(т) листы, а(л)бо писма, албо дѣкъ (1627 ЛБ 53).

3. Вл. н.: ѿстапко дякъ (1649 РЗВ 179); Лаврѣнъ Дякъ (Там же, 348).

Див. ще ДЯЧОКЪ.

ДЯТКО див. ДАДКО¹.

ДЯСЪЛА мн. (стп. *dziąsła*) ясна: тело небожѣчиковское, барзо трутизною попсованое, и языкъ и губа поторгана, дясъла и поднебенье все выпало (Луцьк, 1631 АрхЮЗР 8/III, 586).

ДЯТЕЛИНА ж. Назва рослини: *thymus*, дятелина трава (1642 ЛС 398).

ДЯТЕЛЪ ч. 1. Дятел: *picumn(us)*, *picus*, дятель птица (1642 ЛС 316).

2. Вл. н.: Иванъ Дятѣ(л) (1649 РЗВ 357).

ДЯТКО¹ див. ДЯДКО.

ДЯТКО² див. ДАДКО¹.

ДЯЧИТИ дієсл. недок. (що) Цінувати: Айно, службу Марѣину ци не дячивъ Іисусъ, албо дѣля чого мовивъ Марѣѣ, ажъ одно май на потребу, албѣ што тото за часть май добрая, што выбрала собѣ Марія? (XVI ст. НЄ 188).

ДЯЧОКЪ, ДАЧОКЪ, ДЪЯЧОКЪ ч. 1. (нижчий служитель у церкві, помічник священника) дячок: Та(к)же и Кирилло, коли попо(м) прѣсты(м) бы(л), то(л)ко да(ч)ка за собѣю волочи(л) (1598 Виш.Кн. 275); у дячѣка Стефана коня сивого... взялъ и пограбилъ (Луцьк, 1633 АрхЮЗР 6/I, 494).

2. Писар, дячок: А писалъ дячо(к) нестере(ц) а ковалевъ... сы(н), лѣкьяновъ (Київ, 1554 ПИ №1).

3. Вл. н.: першого Грицѣка Дячѣка, боярина, по которого одештю взялъ волоку и придатокъ поля (Луцьк, 1633 АрхЮЗР 6/I, 493).

Див. ще ДЯКЪ.

ДАБЕЛСТВО с. (стп. *diabelstwo*) диявольство: явне в' ѿчи емоу нѣчого не ѿбавлалиса мовити, самаранинъ есте(с) ты и дабе(л)ство маешъ (поч. XVII ст. Проп.р. 141).

ДАБЕЛЬСКИЙ, ДЯБЕЛСКИЙ прикм. (стп. *diabelski*) диявольський: А тамъ, до Любча приехавъши, зараз з розмаитых мер о здорове его перемышливаючи, наперед розмаитыми чарами и кгуслами дябелскими розмаитых чаровниц до себе потаемне зводит (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/III, 497); Глоупецъ смѣючиса на Ба поривати: И на дабѣльскѣй плохѣй радѣ полагаѣти (Львів, 1616 Бер.В. 93).

Див. ще ДИЯВОЛСКИЙ.

ДАБОЛЬ, ДАВОЛЬ, ДЪАБЛЬ ч. (стп. *diabel*) диявол: Кгды тиранновн дѣболъ рады додавалъ. Абы Ха межѣ дѣтѣчками шпѣкговалъ (Львів, 1616 Бер.В. 93); ѿто даръ дѣховный, ѿвый ти достѣенство маючи грѣхѣвъ ѿ(т)пѣствъ, а ѿвый дѣаблѣ(в) выганѣние, и хорѣ(в) лѣченіе, познѣванный // бывае(т) (Київ, 1619 Гр.Сл. 237-238); Нинѣ дяблы, з моцю своею, пречъ упали: И ушикованые полки, тылъ подали (Львів, 1630 Траг.п. 177).

Див. ще ДИЯВОЛЬ.

ДАВОЛСКИЙ *див.* **ДИЯВОЛСКИЙ.**

ДАВОЛЬ *див.* **ДИЯВОЛЬ.**

ДАГИЛЬ *див.* **ДЯГЕЛЬ.**

ДАДИНАА *див.* **ДЯДИНАЯ.**

ДАДКО¹, **ДЯТКО** *ч.* Старець, дід: Дѣдъ: Стáрець, ѿмалѣтелнѣ же: старчикъ, дáдко, а не дѣдко (1627 ЛБ 34); Diatko: dziad (Жовква, 1641 Dict. 55).

ДАДКО² *див.* **ДЯДКО.**

ДАДКОВЩИНА *ж.* Спадщина по дядькові: Биль намъ чоломъ городничий Володимерский... ѿ томъ, штожъ ѿтець нашъ Казимеръ... смотрел его зъ земениномъ Креманецким... ѿ дадковщинѣ его (Краків, 1518 AS III, 173); Ино колиж... бискуп Лѣцкій той части делницы княза..., котораа зостала емѣ по кнагини..., дадковщина..., даровал

и записом потвердил, мы з особливое наше ласки, дла... верное... слѣжбы..., на Его милости чолом-бите то вчинили (Краків, 1519 AS III, 194).

Див. ще **ДЯДКОВЩИЗНА.**

ДАДНИНА *див.* **ДѢДНИНА.**

ДАДА *див.* **ДЯДЯ.**

ДАКА *див.* **ДЯКА.**

ДАКЕЛНЫЙ *див.* **ДЯКОЛНЫЙ.**

ДАКЛО *див.* **ДЯКЛО.**

ДАКОВАНЄ *див.* **ДЯКОВАНЪЄ.**

ДАКОВАНЪЄ *див.* **ДЯКОВАНЪЄ.**

ДАКОВАТИ *див.* **ДЯКОВАТИ.**

ДАКОНЪ *див.* **ДЯКОНЪ.**

ДАКУНЪ *див.* **ДЯКОНЪ.**

ДАКЪ *див.* **ДЯКЪ.**

Е див. **Є***.

ЕБИОНИТЬ ч. (*визнавець ранньої іудейсько-християнської ересі*) ебіоніт: Але тепер не только Лютеранове, Калвинистове, але и тые, которыхъ евангеликове самижъ за геретики мають, новокръщенцы, ебионитове, тройбожоне и иные вси соборища дъявольскіе... суть противъ Римскому папѣ (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 161).

Див. ще **ЕБИОНЪ**.

ЕБИОНЪ ч. Те саме, що **ебионитъ**: Вышедшы тогды зъ овчарни своее а блукаючысе по пустыни, хто ся колвекъ натрафилъ будто лютаръ, будто калвинъ, будто проклятый арей ебионъ, албо ну-рокъ, не смотречы — если пастыръ, албо волкъ, облуканые приставали (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 114).

ЕВАГГЕЛИСОВАТИ див. **ЕВАГГЕЛИСОВАТИ**.

ЕВАГГЕЛИСТА див. **ЕВАНГЕЛИСТА**.

ЕВАЗИЯ, ЕВАЗИЯ, ЕВАЗЫЯ ж. (*стп. ewazyja, лат. evasio*) 1. Відкладення судової справи у зв'язку з неявкою скаржника: а я, а по мне потомки мое, ...сеймом вальнымъ и поветовым, ... евазиями, малостю летъ потомковъ и завешенъемъ до летъ ихъ не вимовляючысе..., заруки сто копъ грошей литовских... запълатити маю (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 437); А по сме(р)ти моеї... не вимовляючысе... да(в)ностями фаталиями евазиями не закладаючысе дилиацією пра(в)дивое хоробы моеє... вшеляки(х) дилиаці(й) апеляций ексьце(п)щи(й) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрекаюсе (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/d, 2006, 19 зв.).

* Слова, що починаються на "Е", "Є", подаються у Словнику відповідно до сучасної вимови і правопису.

2. (*визнання невинності підсудного*) виправдан-ня: мы сами... на оны(м) рокѣ... станѣти... не закла-даючысе ани шчичачисе жа(д)ными дилиаціями... и инъшими вшелякими ѡборонами пра(в)ны-ми: апеляціями, прозекѣціями, евазиями не-важъно(ст)ю того записѣ и инъшими... и... тому записови... досы(т) чинити маємо (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112 зв.); А поводова Сто-рона бере(т)се адъкомъ пробационемъ, сѣперъ, проприетатемъ, сѣбѣдиторѣмъ, поневажъ се позъ-ваная не беретъ, до евазии, яко тыхъ, подъданыхъ, в маєтности ихъ, не маешъ, и позовъ не за(с)талъ, и просила абы была є(й) присега наказана и близъ-шого до комъпробации, ѡзънана пре(з) сѣ(д) (Ки-їв, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141 зв.); а сторона позва-ная, чуючи невинне себе быти позвану, заразы // се завзела на евазию, яко тое тканки не граби-ла (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 364-365):

ЕВАНГЕЛИЄ див. **ЕВАНГЕЛИЄ**.

ЕВАНГЕЛИКЪ див. **ЕВАНГЕЛИКЪ**.

ЕВАНГЕЛИСТА див. **ЕВАНГЕЛИСТА**.

ЕВАНГЕЛИСТЪ див. **ЕВАНГЕЛИСТЪ**.

ЕВАНГЕЛИЦКИЙ див. **ЕВАНГЕЛИЦКИЙ**.

ЕВАНГЕЛИЄ див. **ЕВАНГЕЛИЯ**.

ЕВАНГЕЛІЄ див. **ЕВАНГЕЛІЄ**.

ЕВАНГЕЛЬСКИ див. **ЕВАНГЕЛЬСКИ**.

ЕВАНГЕЛЬСКИЙ див. **ЕВАНГЕЛЬСКИЙ**.

ЕВАНЪ, ЄВАНЪ ч. (*лат. ebenus, гр. ἔβενος*) гебенове (ебенове) дерево, гебан: ebenus, еванъ древо (1642 *ЛС* 173).

Див. ще **ГЕБАНЪ**.

ЕВАНГИЛИЄ див. **ЕВАНГЕЛИЄ**.

ЕВВЕЙ, ЄВВЕЙ ч. Давній житель Палести-ни: побію весь людъ до которого войдѣшъ... підс-

тївши пѣрвѣй шѣршни перед' тобѡю, котѡрыи вѣпѡдѡть Амморѣа, и еввѣа и хананѣа, и хеттѣа, пѣрвѣй нїжли вѡйдешь (серед. XVII ст. *Хрон.* 101); Амалїкъ мѣшкаеть на полѡдни, хеттѣи, и еввѣи, евдсѣи, и Амморѣи по горѡхъ (Там же, 135 зв.).

Див. ще **ЕВЕЙЧИКЪ, ЕВЕЯНИНЪ.**

ЕВЕЙЧИКЪ, ЄВЕЙЧИКЪ ч. Те саме, що **еввей:** Не было мѣста котѡрое быса по(д)дѡло снѡмъ Израїлевы(м), шпрѡчь евѣйчика котѡрыи мѣшка(л) в' гаваѡнѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 168).

Див. ще **ЕВЕЯНИНЪ.**

ЕВЕЯНИНЪ, ЄВЕЯНИНЪ ч. Те саме, що **еввей:** кѡждый нарѡдъ дчинїль себѣ бѣга своегѡ... зѡсь евѣяне дчинїли алѡзеръ, и фарѡха (серед. XVII ст. *Хрон.* 340).

Див. ще **ЕВЕЙЧИКЪ.**

ЕВИКТОРЪ ч. (*стп.* ewiktor) (*той, хто дае гарантїю*) гарант, поручитель: Тая дїляция не на мунименѣта, але на евиктора, спецификованого огульного естѣ взята (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 560).

ЕВИКЦИЯ ж. (*стп.* ewikcyja, *лат.* evictio) запевнення, гарантїя, порука: Все записы зѣ достатнею евикцією. А што се ткнетъ инѣстанци, которую поводъ, буречи евикцию, внесль, теды ему же такъ сольвуетъ, же тая дїляция не на мунименѣта, але на евиктора спецификованого огульного естѣ взята (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 560).

ЕВИСѢИ, ЄВИСѢИ, ЄВУСЕИ, ИЕВИСѢС *мн.* Давнї жителї Палестини: Кды найсилнѣйшїй ѡнъ зо всѣ(х) евреаниновъ црѣ и пр(о)ркъ двѣдъ зѡмокъ сїѡнскый... ѡбварова(л), иевисѣе, котѡрые та(м)же замкнѣные воевѡни были, мѡцно и спанѡле себе боронїли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228); тепе(р) на(м) якъ спанѡлого оучїнкоу оупомїнокъ на ѡчи выставоуетъ и вьюючи(м) дла зацнѣйшого и снаднѣйшого звита(ж)ства на(д) евисѣами ѡными пеке(л)ными показѣтъ (Там же, 228 зв.); Амалїкъ мѣшкаеть на полѡдни, хеттѣи, и еввѣи, евдсѣи, и Амморѣи по горѡхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

ЕВНУХЪ *див.* **ЄВНУХЪ.**

ЕВРЕЙСКИЙ *див.* **ЄВРЕЙСКИЙ.**

ЕВРЪ, ЄВРЪ ч. (*лат.* eurgus, *гр.* Εὐρος) сильный пївденно-схїдний вїтер: Естѣ по бѡрлївыхъ южѣ

Єврахъ погѡда: Мїсли похмѣрной естѣ южѣ ѡхѡлѡда (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

ЄВРѢПИНА, ЄВРѢПИНА, ЄВРѢПИНА ж. (*лат.* eurgus, *гр.* εὐριπος) прїва, вир, чорторїй: ЄврѢпїны: пѣпы, прѡпасти, ал'бо вїрѡве мѡра окїан'ского (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв. нenum.); В мѡри зѡсь соутѣ такѡвыи мѣста, єврѢпїны, албо пѡпы и прѡпасти, котѡрыи вода в'падаеть в'ноутрѣ землѣ, и расхѡдитѣса по жїлахъ, и дѣра(х) ѡныхъ (Там же, 16 зв.).

ЄВТИХІАНЕ, ЄВТІХІАНЕ *мн.* (*визнавцї однїї з ересей*) евтихїани: ро(с)поу(к)са ты(ж) ѡко юда, испѡлоу ты(ж) изѣ нїми зло(с)тївїи юдашѣ арїане, и македонїане ноу(р)кове, несторїане // і евтїхїане, ка(л)вѣни, смро(д)лївїи и иншїи незбо(ж)нїи кацѣры, єретици і єв(г)лици (XVI ст. УС №29519, 77 зв.-78); приходили симонїане... македоняне, несторїане, евтихїане, образборцы, власне ѡво теперешнихъ часѡвъ отщепенцы церковные унѣятове, — тые всѣ на тотѣ корабль, то естѣ на церковь Божїю,... хотечи ее поглоти(ти) (бл. 1626 *Кур.Н.* 25).

ЄВУЛГѡВАНЪ, ЄВУЛГѡВАНЪ *дїєприкм.* (*лат.* ē-vulgo) опублїкований, обнародуваний: даю спрѡвѣ вам' ѡщеннымъ читѡтеле(м), котѡры(м) власне таа... Кнїга Номоканѡнъ названаа налѣжи(т), жемъ еи дла тѡго, кѡштомъ своѣмъ власны(м) пре(з) Тїпъ ѡ(т)новїти подѡль, же южѣ на стары(х) Єксемплѡрахъ ѡвшѣки зешло: Любѡ то по трї кротѣ, за чѣлы(м) старанїемъ, вѣдлѡгъ часѡвъ, старши(х) Монастыра Печѣрскогѡ, Тїпо(м) на свѣт' подѡна и евдл'гована была (Львїв, 1646 *Ном.* 5 зв.).

ЄВУСѢЙЧИКЪ, ЄВВУСѢЙЧИКЪ, ЄВУСѢЙЧИКЪ ч. Давнїй житель Палестини: теды аггль г(с)днїй, стоѡль подлѣ гѡмна орнѡнового евдсѢйчика, и поднѣсши двѣдъ бчи свои оузрѣль аггла гс(д)него (серед. XVII ст. *Хрон.* 279 зв.); пѡбиде аггль мѡй перед' тобѡю, и впрѡвѡдїтъ тебе до Амморѣйчика и // хеттѣйчика,... и евдсѢйчика, котѡрыхъ я зотрѣ (Там же, 100 зв.-101).

ЄВФОНІА, ЄВФОНІА ж. (*гр.* εὐφωνία) евфонїя, мїлозвучнїсть: Не трво(ж)са Євфонїа, Прїстѣ(п) снаднїй мѡеш' (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

ЕВХАРИСТІЯ *див.* **ЄВХАРИСТІЯ.**

ЕВХОЛОГІЯ *див.* **ЄВХОЛОГІЯ.**

ЕГДА *див.* **ЄГДА.**

ЕГИПТЯНИНЪ *див.* **ЄГИПТЯНИНЪ.**

ЕГИТЬ, СГИТЬ *ч.* Назва рослини: aeditis, егить зеліє (1642 ЛС 72).

ЕГИФАЛЬ, ЄГИФАЛЬ *ч.* Назва птаха: aegiphalos, егифа(л) птица (1642 ЛС 72).

ЕГКОМІА, ЄГКОМІА *ж.* (*гр.* ἐγκώμιον) похвала, похвальна мова: Лѣствични(к) за(с) стѣй, тѣюжъ самѣю на(д) всѣ иныѣ нема(л) цнѣты прекладаючи, такѣвыми еѣ егкѣміями выноси(т) (Київ, 1634 МКСВ 312).

ЕГЗАМИНОВАТИ *див.* **ЕКЗАМЕНОВАТИ.**

ЕГЗАРХА *див.* **ЕКЗАРХА.**

ЕДАТИ *див.* **ЪДАТИ.**

ЕДВАБНИЦА *див.* **ЄДВАБНИЦА.**

ЕДВАБНЫЙ *див.* **ЄДВАБНЫЙ.**

ЕДВАБЪННЫЙ *див.* **ЄДВАБЪННЫЙ.**

ЕДВАБЪ *див.* **ЄДВАБЪ.**

ЕДЕМСКИЙ, ЄДЕМСКИЙ *прикм.* (*який знаходиться в едемі*) райський: И я билемъ аггломъ свѣтлимъ... Знаю, що ся дѣеть и во едемскихъ палацахъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 14).

ЕДЕМЪ, ЄДЕМЪ *ч.* (*гебр.* eden) едем, рай: оудалили са есте дхѣвно(г) едема, ра(й)скіа порѣды (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); Кто несвѣдомъ ижъ Мѣдрость зъ Едема Сіѣнѣ: Подана естъ (Київ, 1632 *Свх.* 294); Река выхѣдить зъ Едема то естъ з мѣсца рѣскоши на обливанье раю (серед. XVII ст. *Хрон.* 6).

ЕДЕНАЙЦАТЬ *див.* **ЄДЕНАЙЦАТЬ.**

ЕДЕНЪ *див.* **ЄДЕНЪ.**

ЕДЕНЪЄ *див.* **ЪДЪНЄ.**

ЕДИН *див.* **ЄДИНЪ.**

ЕДИНИТИСЯ *див.* **ЄДИНИТИСЯ.**

ЕДИНО¹ *див.* **ЄДИНО¹.**

ЕДИНО² *див.* **ЄДИНО².**

ЕДИНОВИДНО *див.* **ЄДИНОВИДНО.**

ЕДИНОВЛАДЦА *див.* **ЄДИНОВЛАДЦА.**

ЕДИНОВЛАДСТВО *див.* **ЄДИНОВЛАДСТВО.**

ЕДИНОВОЛНИКЪ *див.* **ЄДИНОВОЛНИКЪ.**

ЕДИНОГЛАСІЄ *див.* **ЄДИНОГЛАСІЄ.**

ЕДИНОГЛАСНЕ *див.* **ЄДИНОГЛАСНЕ.**

ЕДИНОГЛАСНО *див.* **ЄДИНОГЛАСНО.**

ЕДИНОГЛАСНЫЙ *див.* **ЄДИНОГЛАСНЫЙ.**

ЕДИНОДУШНЫЙ *див.* **ЄДИНОДУШНЫЙ.**

ЕДИНОИСТНЫЙ *див.* **ЄДИНОИСТНЫЙ.**

ЕДИНОМИСЛЕНЪ *див.* **ЄДИНОМИСЛЕННЫЙ.**

ЕДИНОМУДРЕННЫЙ *див.* **ЄДИНОМУДРЕННЫЙ.**

ЕДИНОМУДРЕНО *див.* **ЄДИНОМУДРЕНО.**

ЕДИНОМУДРНЕ *див.* **ЄДИНОМУДРНЕ.**

ЕДИНОМИСЛЕННИКЪ *див.* **ЄДИНОМИСЛЕННИКЪ.**

ЕДИНОМИСЛЕННОСТЬ *див.* **ЄДИНОМИСЛЕННОСТЬ.**

ЕДИНОМИСЛЕННЫЙ *див.* **ЄДИНОМИСЛЕННЫЙ.**

ЕДИНОМИСЛЕНЪ *див.* **ЄДИНОМИСЛЕННЫЙ.**

ЕДИНОМИСЛИЄ *див.* **ЄДИНОМИСЛИЄ.**

ЕДИНОМИСЛНЕ *див.* **ЄДИНОМИСЛНЕ.**

ЕДИНОМИСЛЬНО *див.* **ЄДИНОМИСЛЬНО.**

ЕДИНОСТАЙНЕ *див.* **ЄДИНОСТАЙНЕ.**

ЕДИНОСТАЙНЫЙ *див.* **ЄДИНОСТАЙНЫЙ.**

ЕДИНОСТЬ *див.* **ЄДИНОСТЬ.**

ЕДИНОСУЩНЫЙ *див.* **ЄДИНОСУЩНЫЙ.**

ЕДИНОТНЫЙ *див.* **ЄДИНОТНЫЙ.**

ЕДИНОЦТВО *див.* **ЄДИНОЦТВО.**

ЕДИНОЧЕСТНО *див.* **ЄДИНОЧЕСТНО.**

ЕДИНСТВЕННЫЙ *див.* **ЄДИНСТВЕННЫЙ.**

ЕДИНЪ *див.* **ЄДИНЪ.**

ЕДИНЪНОСТЬ *див.* **ЄДИНОСТЬ.**

ЕДИНЫЙ *див.* **ЄДИНЫЙ.**

ЕДНАКИЙ *див.* **ЄДНАКИЙ.**

ЕДНАКО *див.* **ЄДНАКО.**

ЕДНАКОВО *див.* **ЄДНАКОВО.**

ЕДНАКЪ *див.* **ЄДНАКЪ.**

ЕДНАКЖЕ *див.* **ЄДНАКЖЕ.**

ЕДНАЛНЫЙ *див.* **ЄДНАЛНЫЙ.**

ЕДНАНЄ *див.* **ЄДНАНЄ.**

ЕДНАНЫЙ *див.* **ЄДНАНЫЙ.**

ЕДНАТИ *див.* **ЄДНАТИ.**

ЕДНАТЬСЕ *див.* **ЄДНАТИСЯ.**

ЕДНАЦКИЙ *див.* **ЄДНАЦКИЙ.**

ЕДНАЧЬ див. **ЄДНАЧЬ**.
ЕДНЕНЬЄ див. **ЄДНЕНЬЄ**.
ЕДНО див. **ЄДНО**¹.
ЕДНОИСТНЫЙ див. **ЄДНОИСТНЫЙ**.
ЕДНОСТАЙНЕ див. **ЄДНОСТАЙНЕ**.
ЕДНОСТЬ див. **ЄДНОСТЬ**.
ЕДНОЧИТИСЯ див. **ЄДНОЧИТИСА**.
ЕЖДИТИ див. **ЄЗДИТИ**.
ЕЖДЧАТИ див. **ЄЖДЧАТИ**.
ЕЖЕ див. **ЄЖЕ**.
ЕЖЕЛИ див. **ЄЖЕЛИ**.
ЕЖЕЛИБЫ див. **ЄЖЕЛИБЫ**.
ЕЖЪ див. **ЄЖЪ**³.
ЕЗДА див. **ЄЗДА**.
ЕЗДЕЦЪ див. **ЄЗДЕЦЪ**.
ЕЗДИТИ див. **ЄЗДИТИ**.
ЕЗДНО див. **ЄЗДНО**.
ЕЗДНЫЙ див. **ЄЗДНЫЙ**.
ЕЗЕРЕДЪ див. **ЄЗЕРЕДЪ**.
ЕЗОВИТА див. **ЄЗУИТА**.
ЕЗОВИТОВЪ див. **ЄЗОВИТОВЪ**.
ЕЗОВИЩЕ див. **ЄЗОВИЩЕ**.
ЕЗУИТА див. **ЄЗУИТА**.
ЕЗУИТКА див. **ЄЗУИТКА**.
ЕЗУИТСКИЙ див. **ЄЗУИТСКИЙ**.
ЕЗУИТЬ див. **ЄЗУИТЬ**.
ЕЗУИЦКИЙ див. **ЄЗУИЦКИЙ**.
ЕЗЧЕНЄ див. **ЄЖДЖЕНЄ**.
ЕЗЪ див. **ЯЗЪ**².
ЕЗЫКЪ див. **ЯЗЫКЪ**.

ЕЙ, ЕЙ виг. 1. (вживається при вираженні спонування до якоїсь дії) ей: Є(й) встань, ѿ Пас-тырѣ встань, Цр̄ко(в) бороніти (Львів, 1616 Бер. В. 89); Ей, змилѣйся, пане мой, над утрапленною, А ѿд твоей мл(с)ти юж ѿставленную (I пол. XVII ст. Рез. 176).

2. (вживається при вираженні захоплення) ей: tam wykrykáiut Anhelí ey że spywáiut Chorosze (Яворів, 1619 Гав. 21);

(вживається при вираженні здивування) ей: Zdast mi sia szóm mił widyty Teper czolowiká toho Szčo mil horsczkow welmi mnoho. Tot lyboy. Stec: Ey lyboy (Яворів, 1619 Гав. 19);

(вживається при вираженні застереження) ей: рекъ и(з)бавите(л), ей не хваліса, мови(т), есьли

бы есь бы(л) такій, я(к) са мнимае(ш), да не впа-деши в то(т) вышменены(й) ро(в) (1599 Виш.Кн. 214 зв.);

(вживається при вираженні жалю, незадово-лення) ей: Ey bráte y ia ne máiu Ryciu ty máiesz ia znáiu (Яворів, 1619 Гав. 20).

ЕКЗАМЕНОВАТИ, ЕКЗАМИНОВАТИ, ЕГ-ЗАМИНОВАТИ, ЕКГЗАМИНОВАТИ дієсл. недок. (стп. egzaminować, лат. examinare) 1. (кого і без додатка) Питати, опитувати: всехмо(ц)но(ст) бовѣ(м) бжїа екзаминоуючи еслибы бѣ на(д) тые рѣчи которые створы(л) мѡглъ лѣпшіе оучиніти и досконалшіи, замыкаеть то(т) то оучите(л) велікій, же мѡже(т) (поч. XVII ст. Проп.р. 274); Которы(х) то све(д)ковъ, я по(д)комории... ко(ж)-до(г)[о] з ни(х) зособна є(к)заминовавъши, // сведе(ц)тва и(х) поря(д)не списавъши, рукою сво-єю оные по(д)писавъши,... стороне по(з)вано(и) ...ѡ(д)далемъ (Київщина, 1639 ККПС 276-277); тогожъ здолбицкого боярина еккзаминовали; который, кгда за опатрностью Божою, правду по-ведил, же тая чата с под Ляховец целую ночь шла (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 127).

2. (кого, що) Переверяти, переглядати: На та-кое то безчиніе рядъ церкви руское пришоль, же епископовъ и писма ихъ не епископове, але священницы экзаменуютъ тые оныхъ и декрету-ють (Дермань, 1628 КММ I, дод. 319); Шкрип-ту того моего епископи сами не читали, не экзаминовали (Там же); една(к) же са знашли... люде... которые... смѣють... Книгѣ Литѣргіаріон, ...еккзаминовати, поправовати и корыговати (Ки-їв, 1639 МІКСВ 216).

ЕКЗАМЕНЪ, ЕКЗАМЕНЪ ч. (лат. examen) экзамен, іспит. ◊ **екзаменъ чинити** — экзамену-вати, проводити экзамен: має(т) игѡме(н)... ректо-ромъ ѡбрати которы(и) якъ дидакакала, такъ и спѣдеевъ в ихъ пови(н)ностехъ на кожды(и) день постерѣгати, и в чотыри неделѣ экзаме(н), чоґося надча(т), чинити бѣде(т) повине(н) (Луцьк, 1624 ПВКРДА I-1, 67).

ЕКЗАМЕРОНЪ, ЕКСАМЕРОНЪ, ЕКЗА-МЕРОНЪ ч. (гр. ἐξήμαρ - через шість днів) (на-зва твору Василя Великого) Экзамерон: стый ва-

сїлїе ѡпїсдетъ, въ ексáмеро(н), або въ шесто-
дне(в)нїкѣ. Ижъ земла з гора́ми... повѣ́шена...
на воздѣ́сѣ, посре́дѣ нба́ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14);
Та́къ ѡ то́мъ розмѣ́тъ Васи́лій стѣ́й, въ Кни́зѣ
екса́ме́ронъ, а́лбо шестодне́вника (Львїв, 1642 *О
тайн.* 12 зв.).

ЕКЗАМИНОВАТИ *див.* **ЕКЗАМЕНОВАТИ.**

ЕКЗАРТЕСКИЙ, ЕКЗАРТЕСКИЙ *прикм.*

Те саме, що **екзаршеский**: А та(к) по(д) кла(т)-
вою стѣ́(х) ѡтцѣ́ и на́шею екса(р)тескою при́ка-
зѣмъ, абы́сте попереста́ли ты(х) слѣ́жебнїковѣ́
ѡ(т) сего́ часѣ́ дрѣ́ковати́ (Київ, 1646 *ЛСБ* 573).

**ЕКЗАРХА, ЕГЗАРХА, ЕКГЗАРХА, ЕКСАР-
ХА, ЕКЗАРХА** *ч.* Те саме, що **екзархъ**: Нестеръ
Козминичъ, екзарха митрополии Киевское, име-
немъ всего кола духовного, рукою (Берестя, 1596
АрхЮЗР 1/І, 528); Мы те́ды Гедѣ́(н) болѣ́банъ
...екза́рха пр(с)тла ко́стантїно́пѣ́лскаго, По-
слѣ́ддѣ́ючи хвѣ́ повелѣ́нїю, ... посѣ́щающе́ хвѣ́
сѣ́борнѣ́ю... цр́ковѣ́ (Львїв, 1603 *ЛСБ* 384); Отецъ
патріархъ, ... самъ отѣ́ждаеть, а ему даеть листъ
и чинить его на той наказанный соборъ эксар-
хо́ю (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1060); Превелебному
...Петрови Моги́ле, а́рхїепископови метропо-
литови киевскому... екгзарси а́рхїемандритови
и все́й капитуле монасты́ра печерьскаго... при-
казую́ (Київ, 1633 *КМПМ* І, дод. 540).

**ЕКЗАРХЪ, ЕКСАРХЪ, ЕКЪСАРХЪ, ЕК-
ЗАРХЪ** *ч.* (*гр.* ἑξαρχος) (*високий духовный сан у
православній церкві*) екзарх: ведлугъ порядку за-
кону ихъ греческаго, велебнаго Кирила Тер-
лецкаго, ... // подаеть екъсархомъ, зо всими пре-
рокготивами преложенства того, яко во томъ
листе ширей описано (Берестя, 1589 *АрхЮЗР*
1/І, 253-254); а будѣ́чи екса(р)хомъ г(с)́дна ѡ́ца
митрополита в ми(т)ропѣ́ли(и) галицко(и) сезде
во (л)вовѣ́, напомина(ль) емъ ихъ дѣ́чачи и грѣ́з-
ачи (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); Ипатей про-
тотронъ, ... ексархъ, епископъ Луцкий и Остроз-
ский (Краків, 1595 *АрхЮЗР* 1/І, 457); и(з)вѣ́сто
бѣ́ди ва(м) бра(т)а ѡ послании... ѡ(т)цѣ́ на́ше(мѣ́)
екса(р)хѣ́... лво(в)скомѣ́... имѣ́ющее в себѣ́ рѣ́чь
сїцевѣ́ (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); Мл(с)тїю бжїю
смирѣ́(н)ны(и) Иса́яя Болоба(н)... екса(р)хъ ве-

ликаго пр(с)тла Коста(н)тинополъскаго (Львїв,
1607 *ЛСБ* 415, 1); Милостїю бжїею... се а(з)
смирѣ́(н)ны(и) Єреме́я Тисаро(в)скїй еп(с)кпѣ́
лво(в)скїй... камене́(ц)кїй екзар(х) ѳронѣ́ ко́ста(н)-
тїнопо(л)скаго (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1).

Див. ще **ЕКЗАРХА.**

ЕКЗАРШЕСКИЙ, ЕКЗАРШЕСКИЙ *прикм.*

Екзарший: Мы бл(с)вение на́ше Пасты(р)ское
Екса(р)шеское яко прѣ́(д) многими лѣ́ты ѡ(т)
на́ш на то Благо́словенїе маю́(т) и ннѣ́ тако(ж)де
ѡ нѣ́мъ Преподае́мъ, Права и Привиле́я на то на-
дание во все́мъ дѣ́ве(р)жае́мъ (Львїв, 1630 *ЛСБ* 507).

Див. ще **ЕКЗАРТЕСКИЙ.**

ЕКЗАСТИМАЦЫЯ *ж.* (*стп.* egzystymacyja,
лат. existimatio) пошана, повага, слава: А потомъ
самую еѣ милость панюю подкомориную..., ко-
торая завше в доброй екзастимации своей у лю-
дей зоставала и зоставеть, лжал и соромотиль
(Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603).

ЕКЗЕКВОВАНЄ, ЕКЗЕКВОВАНЄ *с.*
(*стп.* ekzekwowanie) Виконання судового рішен-
ня, присуду: Я, комо(р)никъ, ... добре у себе
уважи(в)ши, а(ч)ко(л)векъ сторона поводава...
афѣ́ктуе(т) того, абы́мъ, ѡ(д)тявѣ́ши... ѡ(д)роче-
(н)е́ того а(к)ту грани(ч)но(г)[о], чере́(з)... пана
по(д)коморо(г)[о] слушѣ́не... выданое, до е(к)-
зеквова(н)я ѡного́ приступиль (Київщина, 1639
ККПС 234).

Пор. **ЕКЗЕКВОВАТИ.**

**ЕКЗЕКВОВАТИ, ЕКЗЕКВОВАТИ, ЕК-
ЗЕКОВАТИ, ЕКЗЕКОВАТИ** *дієсл. недок.*
(*стп.* egzekwować, *лат.* exsequi) (що) виконувати
вирок, присуд: напоминамы и росказѣ́мы ва(м)
абы е(с)те его не сѣ́дили и жа(д)наго сказа(н)а
пра(в)наго не чинили ани е(к)зеквовали (Вільна,
1581 *ЖКК* І, 202); потомъ, не е(к)зеквовавѣ́ши
того декрету, и дукъту не допустивѣ́ши, ... по-
(з)ваной стороне права свое указовати наказаль,
которы(х) ачѣ́ко(л)векъ сторона по(з)ваная по-
казати не (з)бороняе́(т)ся (Київщина, 1639 *ККПС*
253).

ЕКЗЕКВУЦИЯ *див.* **ЕКЗЕКУЦИЯ.**

ЕКЗЕКУТОРИАЛНЫЙ *прикм.* Виконавчий.

◊ **екзекуториальный листъ** *див.* **ЛИСТЬ².**

ЕКЗЕКУТОРЪ, ЕКЪЗЕКУТОРЪ, ЕКСЕКУТОРЪ, ЕКЗЕКУТОРЪ ч. (*смп. egzekutor, лат. exsecutor*) виконавець (заповіту, вироку, ухвали): тое жито... екзекуторове жидѣ городе(н)скому... продали (Володимир, 1567 *ЦДИАК* 28, 1, 2, 2); Ото маешъ и пана зверъхнего помазанъца Божого, яко екъзекутора (альбо виконателя) власного правъ Божыхъ и церьковныхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 841); в чймъ тебѣ елеме(н)та слоужили, діаволи за(с) вѣлѣ твоєи стѣи бѣли испо(л)нителі и екзекутори (поч. XVII ст. *Проп.р.* 243 зв.); Екзекуторовъ пре то клириковъ вашихъ, гды бы хто о ныхъ просиль, досилати не хотѣте (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 586); п(н) кири(к) кождховски(и) и п(н) сімѡ(н) томашовски(и)... яко екзекуторове тестаменту и ѡста(т)неѣ волѣ небо(ж)чіка пна петра Богатевіча... за ѡ(т)пѣщеніє грѣхо(в)... на це(р)ковъ ѡ(т)дали злѡ(т) 30 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.); Мы те(ж) ту(т), судовые, не е(с)тесмо су(д)ями, але е(к)зекуторами декрету трибунальско(г)[о] (Житомирщина, 1639 *ККПС* 198); ксендзъ Мачей Поплавський... екзекутором и справцом //... сведчыл и протестовалсе (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 268-269).

ЕКЗЕКУЦИЯ, ЕКЗЕКУЦИЯ, ЕКЗЕКУЦИЯ, ЕКЗЕКВУЦИЯ, ЕКСЕКВУЦИЯ, ЕКЪЗЕКУЦИЯ, ЕКЪЗЕКУЦИЯ ж. (*смп. egzekucja, ехекусја, лат. exsecutio*) юр. Виконання заповіту, судового вироку, ухвали: ѡста(в)уемъ и(ж) кгды бы опекунове тестаменто(м) штоко(л)векъ справовати а... недоко(н)чи(в)ши поме(р)ли то(г)ды бли(з)кие... дете(й) маю(т) бы(ти) припѣщоны ку екъзекуции (1566 *ВЛС* 70); той Вигилій... отъ царя Юстиніана... примушенный, радъ не радъ, той соборъ приняти и на потупленіє троухъ капитулъ призовити, и о виконання или о ексекуции выроковъ того синоду дбати и старатися мусѣлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 546); тые менованые чернъцы... того вышъменованого злодея зъ рукъ мистровыхъ одыняли и... одбили, екзекуции и справедливости загамовали (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547); декретъ трибуна(л)ски(и), водлугъ ѡного во все(м) поступивши, до екзекуции привелъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238);

екзекуцию чинити, чинити екзекуцию (на чому і без додатка) — виконувати вирок, ухвалу: Прото(ж) мы ннѣ... декре(т)... выпо(л)няючи, екзекуцию чинимо (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 2); его м(л). пнѣ Ти(ш)кеви(ч)... на ты(х) добра(х) урядови кгро(д)ско(му)... чини(т) е(к)зекуцы(и) не допу(с)ти(л) и ми(ц)но заборони(л) (Житомир, 1609 *ДМВН* 154); **екзекуцию выконати** (на кому, чому) — виконати вирок, ухвалу: розказуемо, абы верность ваша... за тымъ екзекуториалнымъ листомъ универсаломъ нашимъ, епископови Луцкому, приятелемъ и слугамъ его на томъ Болобане самои особе и добрах его... екзекуцию skutечную и неотволочную..., водлугъ звычайу права посполитого..., выконали (Варшава, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 285); **екзекуцию учинити, учинити екзекуцию** (на чому) — те саме, що **екзекуцию выконати**: вряд(д) хоте(л) ѡчини(т) ѡ(т)правѣ и екзекуцию на то(м) селє (Київ, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 80); су(д) земьски(и)... ѡ(д)правѣ skutечную и неѡ(д)волочную екъзекуцию на добро(х) по(з)ваны(х)... //... ѡчинити и выконати має(т) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 123-123 зв.); **выконанє екъзекуции** — виконання вироку, ухвали: я, бачачи такывє розные интенцыє и зданя ихъ, сказуючи ихъ всихъ яко злочинцовъ на горло, и зъ виконанемъ тое екъзекуции, под которую подлегли, задержавшися для тыхъ то сентенций, и несквапючися надъ некоторыми зъ насъ, але тыми, которые ся бытъ меновали людъми народу шляхетского (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 121); **чиненя екзекуции** — те саме, що **выконанє екъзекуции**: росъказѣмо абысь пере(д) сѣдо(м)... станѣли... до присѣженя... вины баниции... възглядомъ спротивенясе ѡномѣ до заплаченъя поводовое стороны перепалы(и) на тыхъже помененыхъ маєтностейхъ ваши(х) недопущенъя и забороненъя чиненя екъзекуции перепалое ѡ чомъ процесъ наосв. вашо(и) ѡтрыманы(и) шире(и) в себе має(т) (Луцьк, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121); **екзекуция остаточная** — кара смерті: тогды врядъ... // не откладаючи мене ничого... яко вже пересужоного правомъ, такъ яко-мъ первой

горло понести мель, тогда на тотъ часъ мене горломъ карати и езекуцию остаточную на мнѣ выконати маеть (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 335-336); **остатняя езекуция** — те саме, що **ежекуция остаточная**: который [злодій] южь былъ през декрет замковый кгородский Луцкий первой на квестию, а потом южь и на остатнюю ежекуцию, то ест на шибеницу, през мистра и при цехах местских Луцких дорогою звычайною през место проважоный (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547).

ЕКЗЕМПЛИРЪ *див.* **ЕКЗЕМПЛЯРЪ**.

ЕКЗЕМПЛЯРЪ, ЕКЗЕМПЛАРЪ, ЕКЪЗЕМПЛЯРЪ, ЕКСЕМПЛЯРЪ, ЕКЗЕМПЛИРЪ *ч.* (*лат.* *exemplar*) примірник, взирецъ: также тежь и овидидшъ ѳчини(л) пе(т)настми кни(г) свои(х)... спали(л)..., а(ж) дрѳги(и) екъзе(м)пля(р) потае(м)не слѳга его, видечи працѣ околом оны(х) книгъ великѳю пна своего тае(м)не захова(л), которые и тепе(р) маемо (1582 *Кр.Стр.* 11 зв.); Ку тому самая (мова и) ѳразисъ, которое жаденъ зъ Латынъниковъ теперъ не могъ бы потраѳити, въ Греческомъ екъземпляру правду высведъчить (Володимир, 1598-1599 *Видн.ПО* 1107); книги потребные церкви божей ексемпляры кгречкими правдивыми подавалъ и на словенский перевести и подрукovati казалъ (Львѳв, 1605-1606 *Перест.* 28); А тепе(р) сна(т) и готовности еже(м)плира не машъ и мысли в̄м̄ о(т) тое роботы далеки (Вишнѳвецъ, 1614 *ЛСБ* 454, 1); вы на згубѣ дрѳка(р)нѣ ншое... нѣмѣ Книгѳ тые которы(х) ѳ на(с) естъ в ска(р)бѣ ба(р)зо много, ѳсобливе слѳжебнѳковъ, з нашего екзе(м)пларѣ на перешъкодѣ дрѳкѣте (Киѳв, 1646 *ЛСБ* 573).

ЕКЗЕМПТЪ, ЕКЗЕМПТЪ, ЕКЪЗЕМПТЪ, ЕКЪЗЕМПТЪ *ч.* (*смп.* *egzempt*, *лат.* *exemptus*) *юр.* Документ про звѳльнення від певних обов'язкѳв: па(н) по(д)комори(и) на то(т) ча(с) е(ст)... до о(р)ды посланы(и) и ѳказа(л) екзе(м)птъ то е(ст) ли(ст) которы(м) се его мл̄(ст), па(н) по(д)коморы(и) закладае(т) послугою речи по(с)политое по(с)ланы(м) до о(р)ды (Винница, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 4 зв.); по(з)ваного ѳмоцованы(и) заклада(л) екъзе(м)пто(м) ижъ на то(т) ча(с) по(з)ва-

ны(и) естъ на послѳзе речи посполитое ѳв о(р)дѣ (Люблѳн, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59); за которы(м) о(д)о(с)ла(н)е(м) сѳдовы(м) я са(м)... не заживаючи о(р)динациями сѳдовыми не щитечися в ко(н)трове(р)сие жа(д)ные не затягаючи...во(и)ною екъземъпто(м) по(с)политымъ рѳше(н)емъ не закладаючи по(с)тупку правно(г)...заплатити маю и повине(н) бѳдѣ (Винница, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31 зв.).

Див. ще **ЕКЗЕМПЦЫЯ**.

ЕКЗЕМПЦЫЯ, ЕКЗЕМПЦЫЯ, ЕКЪЗЕМПЦЫЯ, ЕКЪЗЕМПЪЦЫЯ, ЕКЗЕПЦИЯ *ж.* (*смп.* *egzempsuja*, *лат.* *exemptio*) те саме, що **екземптъ**: в то(и) же ко(н)стытѳцый ниже е(ст) написано естли бы хто в надею тое екъзе(м)пцый комѣ к(г)ва(л)то(м) маетно(ст) о(т)ня(л) ма бы(т) сѳжо(н), а я(м) е(ст) к(г)ва(л)то(м) выби(т) з кгрѣ(н)то(в) мои(х) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); ка(ж)ды(и) таковы(и) хто бы на слу(ж)бе его королевско(и) мл̄(ст)и... вое(н)но(и) бы(л)... по роспѳще(н)ю во(и)ска: до двана(д)ца(ти) неде(л) о(т)казова(т) и справоватъ не vine(н): окро(м) хтобы по дате тое ко(н)стытѳцый комѣ маетно(ст)... в надею тое екзе(м)пцый неправне к(г)ва(л)товне о(т)ня(л) (Там же); поведъ... позъваного... кгда запо(з)валъ тамъ сѳдъ... по ко(н)троверьсияхъ сторонъ обохъ ижъ шло о екъземъпцый добръ и позовъ сво(й) поведъ до по(д)несенъя сѳмы дирекговалъ протопрыхияючи се до права по(с)политого доброе возданъе ѳзънавъши по(з)ваному по(с)тѳповатъ наказалъ (Люблѳн, 1630 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2010, 10 зв.); п. константы(и)... сѳбъмѣтѳется тѳю сѳмѣ... о(д)дати безъ вшеляки(х) екзепци(и) дилаци(и) (Львѳв, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

ЕКЗОРКИСТА, ЕКЗОРКИСТА *ч.* (*смп.* *egzorcysta*, *гр.* *ἐξορκιστής*) заклинач духѳв: Пѳршѳй естъ вратѳрства, алболи вратѳръ; Дрѳгѳй чтѳецъ, ѳли пѳвѳецъ. Трѳтѳй екзоркиста, ѳли заклинатѳль (Львѳв, 1642 *О тайн.* 16).

ЕККЛИСИЯ, ЕКЛИСИЯ *ж.* (*гр.* *ἐκκλησία*) христианська Церква: Претожь иле що постановить еклиясия Христова,... теды то все приймую, яко розказане Христово (Египет, 1602 *Диал.* 57);

самого толко владыку Христа даль Отець головою надъ всѣмъ тѣломъ еклііі (Там же, 58).

ЕКЛІСІАРХЪ, ЕККЛІСІАРХЪ ч. (*гр.* ἐκκλησιαρχής) (*глава христіанської Церкви, його найвищий титул*) патріарх: кгда на столицу патріаршую висоце учоний... мужъ церкве великій екліііархъ Мануиль,... былъ поднесенъ, султанъ Махометь,... везваного до себе просиль, абы ему вѣры христіанской символонъ выкладомъ объяснилъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 471); Игѣмень... // повиненъ бѣде(т) и братиі подобныхъ собѣ ховати. То е(ст) Дѣховника, Казнодѣю, Сщѣ(н)ника блгоговѣ(н)ного,... Еккліііа(р)ха, Иконома, Полатного (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 60-61).

ЕККЛІСІАСТЪ, ЕККЛІСІАСТЪ ч. (*одна з книг Старого Заівту, авторство якої приписують цареві Соломону*) Еклезіаст, Проповідник: Сѣборни(к): Казнодѣа, або слуха(ч), Казаньа. Еккліііа(ст). Церкѣвни(к). Има кнѣзь Соломѣни ѿ сѣте(т) (1627 *ЛБ* 126).

ЕКОНОМІЯ, ЕКОНОМІЯ ж. (*гр.* οἰκονομία) відання, розпорядження: Пре(д)вѣчнаа м(д)рость Бѣжаа дстрѣивши совершѣннѣ всю вселѣннѣю подслнѣчнѣю, вѣ еконѣмію, алѣбѣ завѣдованѣ подала единомѣ члѣкѣ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

ЕКОНОМЪ, ЕКОНОМЪ, ИКОНОМЪ ч. (*гр.* οἰκονόμος) 1. Господар, розпорядник: в главѣ еі... мѣва естѣ ѿ семи аггла(х) яко господа(р)а(х) або економа(х) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 285 зв.); Котѣраа помѣщница тѣкѣ припала до ср(д)ца еконѣмови тогѣ свѣта члѣвѣкови, же тежѣ завола(л)ъ, мѣвачи: Се нѣнѣ кѣсть ѿ(т) кѣсти, и плѣть ѿ(т) плѣти моѣа (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916);

(у монастирѣ чи лікарні) управитель, господар, розпорядник: я, намовившиа зѣ икономѣмъ, полатникомъ и зо всею братьею, черницами и крилошанаы монастыра Печерского, тѣе пенези ѿ(т) него взяли (Київ, 1573 *АЮЗР* I, 195); вси епископове... звод книг повинни спробовавши с подписами рук своих... до друку отдати, на што нынѣ з сего собору на корыкговане тѣх книг особ их м(л)сти братю ѿ(т)ца Кирила епископа луцкогѣ..., ѿ(т)ца Никифора Тура иконома монастыра

печерского... и друкарни двѣ уфалѣем, одну в братствѣ виленском, а другую ве Львовѣ в братствѣ (Берестя, 1591 *ПФ* 104); Тѣе тѣды спѣсобы выхова(н)а маючи пови(н)ни бѣдѣ(т) на приходы грошовые скры(н)кѣ общѣю мѣти, котѣраа в схова(н)ю маѣ(т) быти ѿ Игѣмена, а клю(ч) еди(н) ѿ(т) неѣ ѿ Иконома, а дрѣги(и) // ѿ Пола(т)ного (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* 1-1, 76-77); П Матія(ш) теодорови(ч) еконо(м) шпита(л)ны(и) дозо(р)ны(и) ѿ(т)да(л) рахѣно(к) з прыходѣ и ро(с)ходѣ (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 59); Пред насѣ Лаврентія Низолевского еромѣнаха економа монастыра Дерманского и Станислава Щѣпановского старосту Дерманского... поданая монастырская на імя Евдокія... жаловаласѣ на пана Стефана Негребѣцкаго (Дермань, 1645 *ВИАС* II, 263).

2. (*управитель корѣлівскими маѣтками*) економ: Микола(и) Янови(ч),... прихилѣючисѣ до ате(с)тациі... пѣна Па(в)ла Обидѣ(в)ского, старѣ(с)ты и економа волѣсти Локацкое, ... на доброво(л)ное перепу(с)ченѣе воло(в)... тѣе волы... до Лукова провадитѣ, прися(г)лѣ (Володимир, 1636 *ТУ* 305); уряд кгородский володимерский ..., занеслѣ прѣтѣстацию на прѣтивко урожоному его милѣсти пану Михаилови Лакганѣвскому, подстарѣстѣму и економѣви волѣсти Турыйского (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 64); Станиславѣвая Смитковская... прѣтѣстуется... такѣе прѣтивко... его милѣсти пану // Михалѣови Лакганѣвскому, економѣви влѣси Турьское и старѣсте турьскому... ѿ неучинѣнѣе с принципѣловѣ нижей менѣваных справедливѣсти (Там же, 65-66).

ЕКСАГЕРАЦІА, ЕКСАГГЕРАЦІЯ ж. (*лат.* exaggeratio) перебѣльшеннѣя, гѣперболѣзациа: Зачим и ексагѣрациа (*на полях:* розширене мѣвы. — *Прим. вид.*) оваа ѿступнѣцкаа ему самому // надутѣи ноздрѣ поретѣ, гдѣ мѣвить: "смотри на овоцы патріарховѣ, ѿ(т) которыхѣ ся почала схисма проклятая" (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 726-727); Якобы правду ѿступникѣ Креуза повѣдѣвши то, же ся не нашѣлѣ жадѣнѣ вѣ Константинополю, котѣрый бы ся важилѣ покуситѣ зѣ посланниками папѣзскими диспутѣвати, вступуетѣ вѣ ексагѣрацию той своей повѣсти,

и за тымъ церкви восточной скаране приписуеъ (Там же, 932).

ЕКСАГГЕРОВАТИ дієсл. недок. (лат. exaggerare) (що) перебільшувати, гіперболізувати: Тоежъ мовиль и до иншихъ // владыковъ, а особливе слова тьи шириль и ексаггероваль передъ Потѣмъ, ново на владичество Володимерское поднесенымъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1062-1063).

ЕКСАМЕРОН див. **ЕКЗАМЕРОНЪ**.

ЕКСАПСАЛМЫ, ЕКСАПСАЛМЫ мн. (гр. ἑξ+ψαλμός) (сукупність шести псалмів, що їх читають на початку утрені) екзапсалмі: Ексапсалмы: ше(ст) псалмовъ (1627 *ЛБ* 204).

ЕКСАРХА див. **ЕКЗАРХА**.

ЕКСАРХАТСТВО с. Сан екзарха: передо мною... старостою Луцкимъ,... //... урожоный панъ Иванъ Велятицкий... покладалъ привилей короля... зъ уписанемъ въ немъ листу патриарха Костентинограда... на ексархатство, то есть... на кардынальство... отцу владыце Луцкому (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 1/1, 252-253).

Див. ще **ЕКСАРШЕСТВО**.

ЕКСАРХЪ див. **ЕКЗАРХЪ**.

ЕКСАРШЕСТВО с. Те саме, що ексархатство: справы той Терлецкого всей такъ о отнятье листовъ у Григорка и збитье его, якъ и о листъ, на ексаршество ему даный, абы жадной ваги не мѣль (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1060).

ЕКСЕКУТОРЪ див. **ЕКЗЕКУТОРЪ**.

ЕКСЕМПЛЯРЪ див. **ЕКЗЕМПЛЯРЪ**.

ЕКСИРСИСЪ ч. (лат. exercitus) клопіт, неприємність: дошло на(с) вѣдати же ро(з)ніе в справа(х) во(и)сковы(х) в та(м)тиє краи заехавши в месте... Нѣжине незвича(и)ніе в стация(х) пода(т)ки витягаю(т), и в напоя(х) ро(з)нии втяженя и и(н)ніе ексирси(с) попо(л)няю(т) (Іркліів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

ЕКСИСТИМАЦІЯ ж. (лат. existimatio) репутація, добре ім'я: отступниковоє за то на нихъ небо и землю обернути усилиють, животь ихъ шкалюють, ексистимацію ихъ добрую потварами // безецнятъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 734-735).

ЕКСКЛЮДОВАТИ, ЕКСКЛЮДОВАТИ дієсл. док. (стп. ekskludować, лат. excludere)

(кого від чого) виключити (кого з чого): е(с)либы на ча(с) ω(т) котро(и) дитины ква(р)талъ... не доходилъ маю(т) пп. братиа(м) ωповѣсти, а ПП. братия маю(т) такового хлопца ω(д) школь ексcludовати (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 50).

ЕКСКОММУНИКАЦІЯ, ЕКСКОММУНІКАЦІЯ, ЕКСКОМУНИКАЦІЯ, ЕКСКОМУНИКАЦІА ж. (лат. excommunicatio) відлучення від церкви, анафема: стережітеса и вы, абѣсте зъ Стефаномъ екскомдникаціями невчасными любви розрива(т) не вѣжили(с) (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 19); Людъ посполитый, духовный и свѣцкій, которыи о той на немъ палой екскоммуникаціи албо отлученю отъ церкве вѣдали, зъ политованьемъ велцесь тому дивовали (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 470); Отлучалъ отъ церкве... папа Римскій, епископы Асіатицкіи... але оны на тую его екскоммунікацію, якъ намнѣй неважную, нѣчого не дбали (Там же, 666); Строфовали ихъ зъ того патріархове, екскоммуникацією грозили (Там же, 732).

ЕКСКОММУНИКОВАТИ, ЕКСКОММУНІКОВАТИ дієсл. док. (лат. excommunicare) (кого) відлучити від Церкви, піддати анафемі: патріархове Александрійскіи, судили Леона, папежа Римского, и екскоммуниковали (на полях "отлучили". — *Прим. вид.*) неслухне, въ чомъ отъ многихъ суть наганены (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 662); патріархове о цѣлость вѣры ихъ звонтпивши а о спрофанованю святого символу... вѣдомость певную взявши, соборне екскоммуниковали ихъ... и ... отъ... церкви отлучили и анаѣемъ поддали (Там же, 733).

ЕКСКУЗОВАТИСЯ, ЕКСКУЗОВАТИСЯ дієсл. недок. (лат. excusare) вибачатися, оправдовуватися: пото(м) екскузоваль ся хме(л)ни(ц)ки(и) в сенатѣ..., же по неволѣ вчинити мусѣль, боронячися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

ЕКСПЕДИЦІЯ, ЕКСПЕДИЦІЯ, ЕКСПЕДИЦІЯ, ЕКСПЕДИЦІЯ, ЕКСПЕДИЦІЯ, ЕКСПЕДИЦІА, ЕКСПЕДИЦІА ж. (стп. ekspedycja, лат. expeditio) военний похід: сѣнъ ω(т)чїзны... на рѣзныхъ Експедиціяхъ Корѣн'ныхъ Ставалъ в'

дѣлности(х) своихъ рицер'ски(х) выбѣрны(х) (Львѣв, 1615 *Лям.Жел.* 7 зв.); кгда гултае козацство, подѣ претекстомъ истя на експедицию Московскую,... свовольне купы збирали,... //... Украину, Полисе и Литву одно сплюндровали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/1, 210-211); там же, мѣсто нагороды по звроченюсе з экспедиции тое... порозумевшисе з помененою Марушею... малжонкою протестуючого, оного з дому своего од жоны его власное одогналъ (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 8/III, 573); Вѣнць и тѣ в' Ѡ(т)чїзнѣ на рѣзных' Експедиціа(х) слѣжилесь (Київ, 1623 *МКСВ* 84); Кони ѣли не толко худые хлопы, але и панове. Будуть памятати тую экспедицію въ Збаражѣ мѣсти! (1636-1650 *ХЛ* 81); свѣжось былъ Рѣтмистромъ его К: М: в' вѣлной Експедиціѣ Москѣвской, и тамъ в' очахъ всего Рыцѣрства, показалесь дѣлность твою (Київ, 1637 *УС Кал.* 6); Неомылила надѣа, которѣю ѡбывателе тѣтѣйшого Воевѣдства мѣли... гдѣсь зарѣвно з' дрѣгими богатырама, за мѣлѣю Ѡ(т)чїзнѣ мѣжне стѣвачиса непрїателеви Ѡ(т)чїзны на рѣзных' експедиціахъ, живѣтъ твѣй вонтплївомѣ повѣрѣлѣ Мѣрсови (Київ, 1640 *Тр.Ч.* 5 нenum.); панъ староста ломжинский, идучи з помененымъ людомъ... подѣ Пиливце до обозу, подѣ часть прошлое экспедиции, на козаки ребезизанты Речи Посполитое,... стоялѣ презъ пултора дня и презъ ночь въ... маетностяхъ дедичныхъ (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 216).

ЭКСПЕРИМЕНТЪ, ЕКСЪПЕРИМЕНТЪ ч. (*лат.* experimentum) перевірка: Я, комо(р)-никъ,... Ѡ(д)тявѣвши... Ѡ(д)роче(н)е того а(к)ту грани(ч)но(г)[о], чере(з) пана по(д)коморо(г)[о] слущѣне... выданое, до е(к)зеквова(н)я ѡного приступилъ, и е(к)сѣпериме(н)тѣ пра(в)ны(и) межи сторонами в то(и) справе учинилъ (Київщина, 1639 *ККПС* 234); мы... в поступованю суспенѣса коггниционе кавзе факти о лепшости права обоей стороне экспериментъ межи собою чинити наказуемо (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 171); Въ эксперименте контроверсии обое стороны... през позваного привилея также и с позиции правъ и диспозиции обоей стороны,

взглядомъ тыхъ добръ... добре розумевши,... ижъ... яко ся тая река починаеть от... рубежа давного московского... ажъ до устя тое реки сулы... естъ конферованая (Там же).

ЭКСПЕРСЕНЦІА, ЕКСПЕРСЕНЦІА ж. (*лат.* experientia) досвѣд, досвѣдченість: тѣжъ и в' полетїах' експерсѣнцїа знаменїтаа, не тѣлко в' тѣмъ презѣцномъ королѣвствѣ Пѣлскомъ, але и по ѣных' мнѣгих' кролѣвствахъ и пѣнствахъ вѣдомы и знакомїты сѣтъ (Київ, 1623 *МКСВ* 71).

ЭКСПИРОВАТИ, ЕКЪСПИРОВАТИ, ЕКСПИРОВАТИ *дієсл. док.* (*пол.* ekspirować, *лат.* exspirare) (*про термін, час дії чого-небудь*) закінчитися; втратити правову силу: тѣю(ж) мае(т)ност и село Ве(р)ховню его м(л) кнѣзю Рѣжинскомѣ... аре(н)довали были а(ж) до рокѣ которая аре(н)да кгда де(и) експировала (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.); Пану Войцехови аптекарови часть найму екъспируеть в склепи на сошествие Светого Духа (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 509).

ЭКСПИТАТИВЪ ч. (*смп.* ekspektatywa) королѣвський привїлей: експитативы вшелякие суть правомъ посполитымъ знесены (1605 *АрхЮЗР* 8/V, 342).

ЭКСПЛИКАЦІА, ЕКСПЛИКАЦІА ж. (*смп.* ekspikacyja, *лат.* explicatio) пояснення, тлумачення: снѣ не понесе(т) неправды Ѡ(т)ца своего. мнѣгіе соу(т) вѣкклады ты(х) словѣ, але тѣа експликаціа лѣпшаа ми са здае(т) (*поч. XVII ст. Проп.р.* 191 зв.).

ЭКСПУЛСИЯ, ЕКСПУЛСИЯ ж. (*смп.* ekspulsyja, *лат.* expulsio) примусове вигнання з володїння: Ѡ(з)на(и)мую ты(м) писанемъ мои(м), ижъ доси(т) чинячи декретови трибуна(л)скому... Ѡ експу(л)сию з кгрунѣтовѣ копиевски(х) а до Горо(д)ка привласчоны(х) на(з)начиле(м) ро(з)граниченя те(р)минъ на день ше(ст)на(д)цаты(и) июня, року теперешнѣго (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 244).

ЭКСТЕНДОВАНЪЕ, ЕКЪСТЕНДОВАНЕ с. (*смп.* ekstendowanie, *лат.* extendere) поширеня вини (на кого): за тотъ учинокъ презъ тебе пополненный, винъ горловыхъ и чти отсуженя

позываетъ и припозываетъ на рокъ вышъ написаный, на которомъ,... абысь сталъ, всказаня и екъстендованя на тебе винъ правныхъ горловыхъ,... припатрилъ (Люблін, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 376); позванный до ростягнення и екстендованья тыхъ винъ горловыхъ, на себе всказаныхъ, передъ судомъ нинешньимъ не становилъ (Там же, 377).

ЕКСТРАВАГАНЦІЯ ж. (*смп.* ekstrawagancuja) дивацтво, чудацтво, незвичайність: Зачимъ ово апостатское [комментумъ], зъ екстраваганціи приводитись звычайное, гдѣ Бенедиктъ Второй мовить (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 521); Если бы... воля Римского епископа тыи апостольскіи столицы патріархальными быти и межи всѣми иншими продковати учинила и установила, якъ отступникове зъ преложеной е[кс]траваганціи мѣти хотять, теда бы св. отцеве святыхъ вселенскихъ соборовъ влады тои продкомъ своимъ не признавали (Там же, 523).

ЭКСТРАКТЪ, ЕКСЪТРАКТЪ, ЕКСТРАКТЪ, ЕКСЪТРАКТЪ ч. (*смп.* ekstrakt, *лат.* extractum) витяг, випис із книгъ або актѣв, копія: отецъ Кирилъ Терлецкій,... покладалъ екстрактъ съ книгъ замковыхъ Львовскихъ, на паркамине писмомъ Латинскимъ писаный (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 440); злещілисмъ тѣе оповѣданье наше... его м(л) кнѣзю юремѣ горскомѣ... до актъ посполіты(х) вѣвести и экстракты до воево(д)ствъ взати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); Апографъ: Перепісь зъ кнѣгъ, екстрактъ, копѣа (1627 *ЛБ* 185); пнѣ а(н)дрею бѣлдазѣ за гвоздѣ зло(т) 2... зѣмни(ц)кому за екстрактъ ко(м)промѣса(р)ско(г) декре(тѣ) стороны ка(м)пѣана (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); сторона по(з)ваная, княжа с(г)[о] м(л). Корє(ц)ки(и), оноє импукнує всякимъ е(к)сѣтра(к)томъ с кни(г) кгр(д)ски(х) киевѣски(х), якобы ро(з)граниче(н)я добръ Ольшанице... не были правне чинєныє (Київщина, 1639 *ККПС* 240); У того екстракту три печати (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 188); sprawy розные записы, такъ самыє орииналы и ексѣтрактъты, рекокгнициє од розныхъ особъ и на розные долъги... — то все

посекли, пошарпали и, неведати, где позадевали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 68).

ЭКСТРАОРДИНАРІЙ ч. (*той, хто є надзвичайним, екстраординарним*) надзвичайний, -ого; екстраординарний, -ого: Зачимъ пытаю отступниковъ: отколь мають тую дистинкцію, же апостоль Петръ естъ ординаріусъ, або зверхный пастырь, а иншіи вси апостолове екстраординаріи, легатове або посланникове? (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 371).

ЕКСЦЕПЦІЯ, ЕКСЦЕПЦІЯ, ЕКСЦЕПЦІЯ, ЕКСЦЕПЦІЯ, ЕКСЦЕПЦІЯ, ЕКСЦЕПЦІЯ ж. (*смп.* ekscersuja, *лат.* exsertio) 1. Виняток, виключність: Бо што ся ихъ // иле до Петра... яко бы до ординального пастыря ексцепціи дотычеть, тая ся... натыхъмѣсть окажетъ марная (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 370-371).

2. *юр.* Привід, причина для відкладання розгляду судової справи: коли его позывает, а добра подъ нимъ не яко подъ духовною особою взятъ хотел, отколь ся значит, же тая ексцепция такъ толко для зволоки, жебы повод николи справедливости не однеслъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 263); сторона по(з)ваная с ты(х) рацыи а(л)бо рачє(й) екѣсцепъци(и) скутє(ч)но(и) роспраты тѣ(т),... вникати и в(и)ти не може (Кременецъ, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 26); для того ж просилъ инстикгаторъ, абы ексцепция тая, яко неправная, была оттятая (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); до того же вже позванный тое ексцепции декретомъ нашихъ... естъ отсужоный (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 134); не закладаючисє дилациєю пра(в)дивое хоробы моеє бо(л)шою справою мало(ст)ю ле(т) пото(м)ко(в) не бѣрєчи ко(н)тровє(р)сыи екѣсцепъци(й) жадъныхъ пра(в)ны(х) и непра(в)ны(х) не чинєчы ѿ(т) декрету сѣдѣ оного... не апелюючи и апеляции не прозе(к)вѣючи чого все(г)... дилаци(и) апеляции екѣсцє(п)ци(й) пра(в)ныхъ заживати... зрекаює (Крупєць, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.).

ЕКСЦЕСЪ, ЕКЪСЦЕСЪ, ЕКСЦЕСЪ, ЕКСЪСЦЕСЪ, ЕКЪСЦЕСЪ ч. (*смп.* excessus, *лат.* excessus) негідний, безправний або злочинний вчинок: Попъ Марцинъ тое церкви Василевское

за некоторые эксцесы свое лотровские был одъ мене заклятый (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); позабывши подданныхъ моихъ, и спросны эксцесы, а барзо не цнотливые,... пополнивши, ...такъ же ледве живыхъ ихъ зоставивши, зо всего убозства, безъ вшелякого милосердъя обнажилъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 158); патріархъ Антіохійскій Іоакимъ..., отлучилъ былъ отъ церкви священника именемъ Григорія, прозвискомъ Горбачевского, за нѣкоторыи эксцесы, а меновите: же учинивши первѣй обѣтъ Богу и чернцемъ зоставши, присягу зламалъ, оженился и священникомъ зосталъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 470); тые эксцессы непристойне выконавши... одошли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/I, 688); протѣ(с)товали проти(в)ко... пану Семени Выкгуры... яко при(н)ципалови и розказуючому на выпо(в)не(н)е ниже(и) выражонныхъ эксцесовъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

ЕКСЦИПОВАТИ, ЕКСЦЫПОВАТИ, ЕКЪСЦИПОВАТИ, ЕКЪСЦЫПОВАТИ *дієсл. недок. (смп. ekscurować, лат. excipere)* (що) залишати, застерігати для себе: ее милость, арендовавши... пану Чолганскому маетность свою,... зо всимъ, ничего себе не эксципуючи, перешкоды жадное въ держаню записала се не чинити (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/1, 398); па(н) снети(н)ски(и)... приеха(в)шы... оные добра... не эксципуючи такъ яко в записе есть описано... панѣ писарови до вечы(с)тоє посе(с)сы(и) подаль (Київ, 1628 *ЦНБ* II 23264, 1); И по таковой резолюции, заховуючысе въ том водлугъ права посъполитого, тыхъ подданныхъ зъ села Романова... жадного не эксципуючи (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 330).

◊ **ексциповати форумъ, форумъ екъсциповати** — відводити суд як неправомочний розглядати дану справу: На то, ижъ есть позваная сторона духовною особою, ексциповати форумъ не можетъ, ижъ поводъ не позыскуеть того, абы мель быти отсужонный добръ духовныхъ, албо духовенства, о што судятъ в духовномъ праве (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 246); я са(м) а по не(м) ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки мое... на пе(р)-

ши(м) року... станути маемо и повинни будемо стано(в)ши... фору(м) не екъсципуочи ѿборо(н) пра(в)ны(х) и непра(в)ны(х) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31).

ЕКСЦЫПОВАТИСЯ, ЕКСЦЫПОВАТИСЯ *дієсл. недок. (лат. excipere)* заперечувати, відмовлятися: Мене... задворнымъ позво(м) а не соймовы(м) есть позва(л) ѿ(т) которого(м) ся пре(з) ѿмоцованого ексциповати, и(ж) то справа незадворна, але соймова есть (Володимир, 1590 *ЖКК* II, 212).

ЕКСЪПЕДИОВАНЪС, ЕКСПЕДИОВАНЪС, ЕКСЪПЕДИОВАНС *с. (смп. ekspediowanie, expediowanie, лат. expeditio)* виконання, здійснення (чого): те(р)ми(н), вывоженъя и(н)квизиции и е(к)съпедиова(н)я дукъту (Житомирщина, 1639 *ККПС* 193); мы, судовые,... не видечи жа(д)но(г)[о] подобе(н)ства до ѿ(д)правова(н)я е(к)спедиованъя, того дукъту, ку шкоде велико(и) ее на (з)божа вла(с)тныє,... поводо(в) въехавши, приступили и оны(и) конъчители ѿферовалися (Там же, 210); я, комо(р)никъ,... наказую, абы сторона позваная жа(д)ное препедицыи по(д) ча(с) експедиованъя тоє sprawy при(н)цыпа(л)ное... не чинили по(д) винами (Горошки, 1643 *ДМВН* 234); на теперешни(и) актъ експедиованя декретомъ трибуналу... панъ Рафахъ Давидовичъ... протѣ(с)товалься проти(в)ко... пну Петрови Циехо(в)скому (Київ, 1643 *ДМВН* 234).

Пор. ЕКСЪПЕДИОВАТИ.

ЕКСЪПЕДИОВАТИ, ЕКСЪПЕДИЄВАТИ, ЕКЪСЪПЕДИЄВАТИ *дієсл. недок. (смп. ekspediować, expediować, лат. ex-pedire)* (що) виконувати, здійснювати: комисари..., которые тую комисию експедиовати будутъ мают нам через листы свое комисарские дати справу о томъ всим (Варшава, 1613 *ЧИОНЛ* XIV-3, 113); Тамъ експедиуючи делиберацию мою, поневажъ тая справа,... есть приволана,... ѿ(д) и(х) м(л). пановъ Тышовъ,... панъ Єремияшъ Тыша,... при(з)наль то, же тутъ у то(г)[о] валу Пробитого пяти тро(х) дединъ, конъкуненцію свою мають (Київщина, 1639 *ККПС* 275); Я, комо(р)никъ,... експедиуючи делиберацию мою, прихилияючысе в томъ до

права посполитого... ты(м) декретомъ мой(м) позволяю (Київ, 1643 ДМВН 248).

ЕКСЪПЕДИЦЫЯ *див. ЕКСПЕДИЦИЯ.*

ЕКСЪПЕНСЪ, ЕКСЪПЕНСЪ *ч. (лат. expensus) видаток: позволѣли зъ брѣти(и) персѡны певныѣ... на то(т) ексъпенсѣ до рокѣ бѣ(з) жадного пожы(т)кѣ позъичити чѣмъ хто мѡжетъ (Львѣв, 1633 ЛСБ 1043, 31 зв.); Две тысячѣ золотыхъ одобравши и особливый тежъ коштъ на ексъпенса правные... ехалъ (Луцьк, 1643 КМІМ II, дод. 272).*

ЕКСЪПИРАЦИЯ, ЕКСЪПИРАЦИЯ, ЕСПИРАЦИЯ *ж. (смп. expiracyja, лат. expiratio) закінченнѣ термину: которую маетность его милость,... зо всеми меноваными пожитками, спокойне выдержавши, по еспирации тоѣ трилетное аренды въ цалости,... подати и уступити мнѣ,... маеть и будетъ повиненъ (Володимир, 1626 АрхЮЗР 6/І, 464); А панъ Хроновскій знову се протестовалъ, ижъ ведлугъ интерцизы и инвентара повиненъ бытъ панъ Линевскій оддать, што взялъ при ексъпирации // аренды на день светое Марии Макгдалены (Луцьк, 1633 АрхЮЗР 6/І, 496-497); зачынаючи тую аренду в року прошълѡмъ,... а кончаючи в року теперешнемъ,... з румациєю по ексъпирации аренды недел три (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 452).*

Див. ще ЕКСЪПИРОВАНЪС.

ЕКСЪПИРОВАНЪС, ЕКСЪПИРОВАНЕ *с. (лат. ex-spiro) те саме, що ексъпирация: А по ексъпированю аренды румаций на недел шесть его милость панъ Черникъ мети маеть (Бердичѣв, 1611 АрхЮЗР 6/І, 375); по которомъ ексъпированью аренды тоѣ... панъ Вручинскій не маеть того поля на паренину орати (Володимир, 1619 АрхЮЗР 8/III, 568).*

ЕКСЪТЕРМИНАЦИЯ *ж. (смп. exterminacyja, лат. exterminatio) винищеннѣ, масове знищеннѣ; вигнаннѣ, баніція: козаки, люд своевольный... умыслѣне зонкѡферовавъшы се на знисченъе въсее... Речи посполитое и ексътерминацию (!) стану рыцерского,... кгвальтовне... на село Туличовъ... наехавъшы,... в том селе помененомъ, поймавши... грыца Кипменяти,... розными муками... мучили (Володимир, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 98).*

ЕКСЪТОРСИЯ, ЕКСЪТОРСИЯ *ж. (смп. ekstorsyja, лат. extorsio) стягненнѣ: О которые то таковыѣ не(с)лушъныи ексъто(р)сии мыта... и ѡ попа(д)нене винъ,... префату(р) протѣ(с)тансѣ... просилъ, абы тая... протѣ(с)тация... до кни(г)... записаная была (Володимир, 1646 ТУ 330).*

ЕКСЪЦЕСОРЪ *ч. (лат. excessor) негѣдник, злочинець: О тоѣ однак все противъко вышменованым ексъцессором и повъторе их милость панове компарентес своимъ и всихъ... обывателюв освѣдъчивши, оферовалис с кождым з них сполне... перед королем его милостю... правъне чинити (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/VI, 689).*

ЕКСЪЦЕССЪ *див. ЕКСЦЕСЪ.*

ЕКСЪЦЫПОВАТИ *див. ЕКСЪЦИПОВАТИ.*

ЕКТЕЗИСЪ, ЕКТЕЗИСЪ *ч. (гр. ἑκθεσις) виклад, поясненнѣ: выдалоса з нашей стороны часѣ недавнего кни(ж)ки подъ титоуломъ ектезисъ албо зобран'а справъ котѡрии са дѣвали на помѣстно(м) синодѣ в берестю литовскомъ (Острог, 1598-1599 Анокр. 9); яко митрополитъ изъ ѡ(т)стоупными владыками до данъа о собѣ справы былъ призываный, достатечне описалоса в кни(ж)ка(х) которы(м) тѣтоу(л) естъ ѡ(т) наши(х) даный ектезисъ (Там же, 71).*

ЕКТЕНІЯ *див. ЕКТЕНІЯ.*

ЕКЪЗЕКУЦЫЯ *див. ЕКЪЗЕКУЦИЯ.*

ЕКЪСТЕНДОВАНЕ *див. ЕКСТЕНДОВАНЪС.*

ЕЛАМЕНТЬ *див. ЕЛЕМЕНТЬ.*

ЕЛАМИТЫ, ЕЛАМИТЫ, ЕЛАМИТОВЕ *мн. (давнѣ плем'я в Еламі) еламіти: я(к) же мы слыши(м) в ни(х) ка(ж)ды(и) сво(и) азы(к) в которо(м) са є(с)мо зродили мы па(р)тове и медове и еламиты и которыи ме(ш)каю(т) в мезопотаніи (II пол. XVI ст. КА 6); авраа(м)... има(л) ше(ст)сно(в)... пѣрвы(и) еламъ. ѡ(т) котѡрого еламитове. і персѡве пошли (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 8 зв.).*

ЕЛЕГХЪ, ЕЛЕГХЪ *ч. Список, перелѣк, реестр: Штѡса тѣче(т) речѣнноѣ Книги Послѣдованій и Диспозицій, тѣи самы пре(з)са каждомѣ читаючомѣ нѣжей положеный Елѣгхъ, албо Рѣестръ, лѣтвѡ бѣдѣт' явны, ясны и ѡказалы (Львѣв, 1645 Жел.Тр. 3).*

ЕЛЕЙ *див. ЄЛЕЙ.*

ЕЛЕКТОВЫЙ, ЕЛЕКТОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **елекційний**. ◊ **акта електовые** *див. АКТЬ.*

ЕЛЕКТОРЪ, ЕЛЕКТОРЪ *ч. (лат. elector)* виборець: той што мысли(т) быти папежо(м) за живота еще дрѣгого вча(с) собѣ посполите оупоми(н)ками і ро(з)маитыми оучи(н)ностями оу кардиналовъ, которые соуть електорми, прихилности и зычливости хапати, а голоса ихъ потихѣ обсталеывавати моцно звы(к) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 174 зв.); Все електорове твое выветрелые (Вильна, 1599 *Ант.* 837).

ЕЛЕКТЪ, ЕЛЕКТЪТЪ *ч. (лат. electus)* обранець: спольне межи собою обрати маем на епископство вак(у)ючое (у — *Прим. вид.*) чотырох електѣтов, которые бы были... годны на тот степень (Берестя, 1591 *ПФ* 102); (И) король (самъ) електа можетъ меновати (якожъ (и) менуетъ), (бо то ему служитъ) (Вильна, 1599 *Ант.* 835); обирають митрополита и електа при дворянину королевскомъ до Константинополя (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1035); все згодне не одступити своего електа его милости пана воеводича деклеровалисе его милости пану старосте (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

ЕЛЕКЦЕЯ *див. ЕЛЕКЦИЯ.*

ЕЛЕКЦИЙНЫЙ, ЕЛЕКЦЫЙНЫЙ, ЕЛЕКЦИЙНЫЙ *прикм.* Выборчий: Сталося постанове(н)е межи братиею в де(н) елекци(й)ны(й), абы не ѳтрачати ска(р)бѣ црковнаго (Львов, 1601 *ЛСБ* 1043, 3); **листь елекційный** *див. ЛИСТЬ.*

Див. ще ЕЛЕКТОВЫЙ.

ЕЛЕКЦИЯ, ЕЛЕКЦИЯ, ЕЛЕКЦЕЯ, ЕЛЕКЪЦИЯ, ЕЛЕКЦИЯ, ЕЛЕКЦІА, ЕЛЕКЦЫЯ, ЕЛЕКЪЦЫЯ, ИЛЕКЦІА *ж. (лат. electio)* вибори, обрання: Того же рокѣ илѣкціа в люблінѣ была (1509-1633 *Остр.л.* 127); а еслибы с ты(х) выше(й) менены(х) ѳсобѣ спсродкѣ на(с) выбраны(х) на елекъцию которы(й) кольвекъ не еха(л)... и... речи посполито(й) слѣжити до кгру(н)то(в)ного постанове(н)я елекъции не хотѣлъ чекати таковы(й) повинѣ(н) бѣде(т)... по два(д)цати и пяти копѣ гроше(й) заплати(т)и (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); утра-

ты... прыймуючи одѣ непріятелей моихъ, и церкви Божое подымуючи на елекцею ѳздячи и на кождый сеймъ..., на то есми мало не всю маестность... потративъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); тогожъ июля сегого дня, привилей всему духовенству на елекъцию данный (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 150); по конвокаціи настѣпїла елѣкціа к(р) его мл(с)ти пана нѣнѣшнего оу варшавѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 26); бра(т)ство... зложили себѣ... елекъцию а(л)бо ѳбирая при которо(й) елекции ѳряды на ѳсоба(х) свои(х) носячие(х) та(к) те(ж) скарбы... приходы роскоды... покладали (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 13); Року 1575 Елекція была у Стенжици (поч. XVII ст. *КЛ* 76); елекция депутатская дня тринадцатого сентѣбра была отправована (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 586); Заты(м)... до чїнѣ елѣкцые згѣдне пристѣпїли... сѣгласїе(м) едностайны(м) всѣ... брѣтїа (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 29 зв.); Староста Марѣшалекъ Кола Рыцѣрського... подалъ... Лявдѣмъ зѣго(д)не ѳ(д)... ѳбыватело(в)... на Се(й)микѣ Елекъцые Дѣпѣтацы(й) ѳхвалоное, подавѣши просилъ абы было в книги... записано (Житомир, 1650 *ПВКРДА* П-3, 42).

ЕЛЕКЪЦИЯ *див. ЕЛЕКЦИЯ.*

ЕЛЕМЕНТЬ, ЕЛЕМЕНТЬ, ЕЛЕМЕНТЬ, ЕЛАМЕНТЬ, ЕЛАМЕНТЬ *ч. (лат. elementum)*
1. (у стародавніх філософів-матеріалістів — одна з основних складових компонентів світу: вогонь, земля, вода, повітря) першоелемент, першопочаток, першооснова: зъ замеша(н)я речї(й) и елеме(н)то(в) свѣтъ бы(л) ѳчинены(й) (1582 *Кр.Стр.* 16); все бо то яко писанїе свѣтчітъ повелѣлъ Бѣ стихїа(м) абѣ еламе(н)то(м) // произвестї (Острог, 1588 *Сур.* 3-3 зв.); Бо кгда ему доводовъ не стало, кинулъся до элементовъ и до чотырохъ частей роковыхъ (Вильна, 1599 *Ант.* 773); Желїборьскїй... Засноуль... снѣмъ, вѣ вѣкѣ семъ не пребѣжѣнымъ,... ѳ(т)дѣль элементѣмъ що їхъ коли былъ побрѣлъ, Зѣмное земли, дѣшѣ вѣчности заховѣлъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1 зв.); подобн(о) хѣчешъ ихъ [стѣхъ] знѣвѣ привести, в тѣло того видїмо(г) свѣта, и посадїти впосре(д)кѣ зѣпсовѣны(х) елемень-

товъ: гдеса бѣсѡве волочатъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 46 зв.); бо што чтыри еламѣнта и свѣтъ то(т) маѣтъ, испо(д)ный, або по(д)зѣмны(й), нѣчѡго нѣ машъ го(д)ного, жебы са могло з' нб(с)нымъ порѡвнати мѣшкана(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 234 зв.); Стихїа, початки, елементы: якъ, земля, вода, въздѡхъ, огѣнь. с' котѡрыхъ то ѣншее створѣнье сѣтворено ест' (1627 *ЛБ* 234); Кто хѡчетъ зѣмлю, нѡо и всѣ Елементы Познати, Геомѣтресъ подаст': докѡмента (Київ, 1632 *Євх.* 297); тоє слѡво бжїе сѣтворило нѡо и землю, мѡре... вѣтры и всѣ элемента в' той видимой тѡари (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 84 зв.); А гды сѣ(д)мїй Аггль; скончаѣтъ Тайнѡ гнѣвѡ Бжѣго, той вїлїеть Чашѡ гнѣвѡ Бжѣго, на чтыри стихїи, або на чтыри элемента. На въздѡхъ мановїте (Чернїгів, 1646 *Перло* 142).

2. (складова частина чогось) элемент: Бо до сакраменту потреба (не мниманых, але) видомыхъ жывеловъ (хлеба и вина); а где видомого элементу нетъ, ку тому ани смаку вина не чуешъ, — а яко то виномъ назвати можешъ (Вїльна, 1599 *Ант.* 749); дла маѣ(т)ности и вольные элементы запроданы соут', дорѡги мы(т)ники арѣ(н)дѡують. земля подѣлена ѣсть (Острог, 1607 *Лѣк.* 126); коли очима элементу вина не видишъ, ани смаку не чуешъ, ани пити не можешъ, бо христосъ о чашы не мовить (Вїльна, 1608 *Гарм.* 206).

ЕЛЕНИЙ див. **ЕЛЕНИЙ**.

ЕЛЕНЬ див. **ЕЛЕНЬ**.

ЕЛЕФАНЦЯ, ЕЛЕФАНЦЯ ж. (гр. ἐλέφανς, ἐλέφαντος) елефантїаз, слоновїсть: гды добра оубогихъ собѣ привлащаль такъ на елефанцїю албо трѣдъ захораль: же са во все(м) тѣлѣ его мѣсце не найдовало где бы палцемъ ткнѣти (Вїльна, 1627 *Дух.б.* 11 зв.).

ЕЛИБЕРОВАТИ, ЕЛИБЕРОВАТИ дієсл. недок. (стп. *eliberowac*, лат. *liberare*) юр. (що) звільняти, визволяти: которѡю то сѣмгмѡ при помененомъ панѡ... зна(и)дѡуючюся поводъ теперешньи(и) елиберѡючи добра черьленьковские бѡдѣчи ква(н)ктѣсъ процесьсами правньими бѡдѣчи пререченомѡ конъвенътови... святого доминика ретелне и истотъне ѡ(т)да(л) (Люблїн, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.).

ЕЛИЗИЯ, ЕЛИЗИЯ ж. (лат. *elisió*) викреслення, викидання: А пленипоте(нт)... повтѡре ѡсве(д)ча(л)се... и противко... стороне позвано(и), ижъ ихъ м(л.) инъ конъдикто на (з)ражене акту, на елизию з акци не хотячи, доси(т) чини(т) декретѡви трибуна(л)скому инъ конъдикто пна Тре(м)бицького (Саїки, 1643 *ДМВН* 253).

ЕЛИКИЙ див. **ЕЛИКИЙ**.

ЕЛИКО¹ див. **ЕЛИКО¹**.

ЕЛИКО² див. **ЕЛИКО²**.

ЕЛИНСТВО с. (вїра та звичаї давнїх греків) еллінізм: на онъ часъ еще вѣра Хрїстова не простреся увезде, елиничество и юдеичество пановало (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 166).

ЕЛЛИНСКИ, ЕЛЛИНСКИ присл. По-грецькому, по-еллїнськи: Цата: ѣллінски, динаръ, нарицатѣлнѣ, що дѣса(т) в' собѣ маѣ(т). собствнѣ гро(ш), що дѣса(т) пѣназѣй плати(т) (1627 *ЛБ* 155).

ЕЛЛИНЪ, ЕЛЛИНЪ, ЕЛИНЪ, ЕЛЛИНЪ, СЛЛІНЪ ч. (гр. Ἑλλην) 1. (стародавнїй грек) еллін: были тыжъ тамъ межи ними грекове [еллїнове] (1556-1561 *ПЄ* 402); дла чѣго было радѡвати(с) и весѣлитиса. иже таковы(и) несльханыи врачъ яви(с) оу рѡдоу и(х). промежи ними. ани вѣ римлѣно(х). ни оу ел'(л)ино(х). ни оу кѡтры(х) инши(х) азыцѣ(х). а ѡни тѡго сорѡмѣлиса (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 3); ипаты именовахѡ елліны великіа царѣ (1627 *ЛБ* 238).

2. Поганин, язичник: глѡхоу елини. изыиде филипе из города сего (1489 *Чет.* 7); нѣ(ст) прочее Іуде(й) ни еллінъ, нѣ(ст) рабъ, ни свободъ... но вси єсмы єдино (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 58); котѡрый [Макарїи] мѡжа незбѡжного Елліна Сѡхїй лѡбъ на дорозѣ, идѣчи знашѡлѣ (Київ, 1627 *Тр.* 38); Елліномъ же, албо поганѡмъ, бездміе, тѡ єсть, глѡпство або шалѣнство, Гды насъ клѡнаючихъса Распѡтомѡ Хѡ вїдачи насмѣвают'са (Київ, 1632 *МІКСВ* 273); Елліни за̄с што нечїстыхъ и плюгѡвшихъ люде(и) за бгї себѣ мѣвали (серед XVII ст. *Хрон.* 20).

ЕЛОВИЦА див. **ЯЛОВИЦА**.

ЕЛЮЦИДОВАНЫЙ, ЕЛЮЦИДОВАНЫЙ дієприкм. Пояснений; пїдтвержений: Туде(ж)

є(г)[о] м(л). панъ белъски(и) проте(с)товальсе, же княжата и(х) м(л). с паны Тышами... зловивъшисе, таковыми... своими... проте(с)тациами не(с)лушны(ми) тую справу грани(ч)ную, привилеями, ... елюцидованую, тру(д)ня(т) (Київщина, 1639 *ККПС* 288).

ЕМПИРЕЙСКІЙ, ЕМПИРІЙСКИЙ, ЕМПИРЕЙСКИЙ, ЕМПИРІЙСКИЙ, ЕМПИРІЙСКИЙ, ЕМПИРІЙСКИЙ
*прикм. (пол. empiřejski) емпірейський, райський, неземний: Слово котóрое в' асли побóжено єсть жебы на́сь на є(м)пирі́сте(м) нѣ(с)не(м) трѣ́нь поставило ѡдѣснѣю пр̄(с)тѡла своего, справъ то жебы смо... то(р)жествовáли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 20); Слоушнаа бовѣ(м) ре(ч) была, абы въ(з)летѣ(л) ѡрелъ... на высѡту емпирі́йскѣю, котóрого иншіе птáхы некды(с) почали лѣтáти (Там же, 200); Рáдѣиса Нѣо, небѣсь всѣхъ пространѣ́шее, И на(д) емпирі́йскіи гмáхи чистѣ́йшее (Львів, 1631 *Волк.* 26); Има слáвы, в' покѡрнысь образъ выницовáль; Емпирі́йского ѡрѡнѣ, бы(с) с' Пáномъ ѡбцова(л) (Львів, 1642 *Бут.* 5).*

ЕМПИРЬ, ЕМПИРЬ *ч. (лат. empireum) емпіреї: Юно в' Емпірѣ злоцїстымъ, Южъ запáлила прѡменемъ огнїстымъ Лáмпѣ нѡвѣю (Львів, 1642 *Бут.* 8 зв.); Ихъ фамїліа Крѣстѡмъ оукрашѣна, До емпирѣ южъ зъ слáвою рѣшѣна (Львів, 1642 *Єнігр. Жел. тит. зв.*).*

ЕМЯ *див. ИМЯ.*

ЕНАЛОИЄЯ, ЕНАЛОИЄЯ *ж. (гр. γενεαλογία) (історія роду, родовід) генеалогія: ѡни... пре(з) рыку Субъ перешовши..., важылисе добра и кгрунъты, до Кошылова ѡ(д) ки(л)кусоть лѣ(т) належачіе, котори(х) аңгѣтеце(с)сорове пна протестуючо(г)[о]се зъ еналоіе(и) пановъ Кошыловски(х), по ни(х) пановъ Козаровъ, с Кошыловски(х) походячи(х) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 236).*

Див. ще ЕНЕАЛОГИЯ.

ЕНАРАЛЪНЫЙ *див. ЄНЕРАЛНЫЙ.*

ЕНГѢДОВАТИ *див. ИНЪКЕДОВАТИ.*

ЕНЕАЛОГИЯ, ЕНЕАЛОГИЯ, ЕНЕАЛОГІЯ
*ж. Те саме, що еналоіея: тети(м) то є(ст) бюучы(и), ѡ(т) которого певною енеалогіею пошли македонове чо́го на(м) явне доводя(т) книги маковѣ(и)скіе (1582 *Кр.Стр.* 30); Мáеш'... то дла*

чѣсти и Гонѡрѣ того... Дѡмѣ Кнажáт' Корецки(х), котѡрыи Енеалогіею своєю ѡ(т) Витенѣса Кназа Литѡвскогѡ похѡдат' (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 4 нenum.); которых шкод,... на шест тысячей золотых полских учинили, не вкладаючы в то самых справъ старых, привилеевъ, деловъ, контрактов, енеалогіи дому, записовъ и инших мунименьтовъ (Луцьк, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 133).

ЕНЕРАЛИТЕРЬ *див. ЄНЕРАЛИТЕРЬ.*

ЕНЕРАЛЪ *див. ЄНЕРАЛЪ.*

ЕНЕРАЛЪНЫЙ *див. ЄНЕРАЛНЫЙ.*

ЕНИГМАТЬ *ч. (стп. enigmat, гр. αἴνιγμα) загадкова мова, загадкове висловлювання: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ спораженъя, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... то єсть до продкуючого межи ними писати о церковныхъ, нѣчого тылко презъ енігмата, то єсть презъ мову загадливую, гдыжъ аңѣ розумѣють тутешныхъ правды и дороги, которую бы ся могли научити, не прїймають (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 506).*

ЕНКОМІЯ *ж. (гр. ἐγκώμιον) похвала, панегірик: Если теды єсть зъ тыхъ енкоміи або похвалъ Григорій монархою, теды... и многіи иншіи святители, которіи таковыми титулами въ церкви Христовой оздоблены найдутся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 501).*

Див. ще ЕНКОНІОНЪ.

ЕНКОНІОНЪ *ч. (гр. ἐγκώμιον) те саме, що енкомія: Тутъ еднакъ аңѣ въ той способъ енконіонъ або залеценъе достойности Адріанови отъ Тарасія єсть учинено (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 495).*

ЕНО *див. ЄНО.*

ЕНОКОЛВЕКЪ *див. ЄНОКОЛВЕКЪ.*

ЕНОРІЯ *ж. (гр. ενόριος) (місце проживання і діяльності когось) місцевість, округ: не иншіи кто предсѣдѣль, ено патріарха Константинопольскій, яко належитый въ своей еноріи и патріархіи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 544).*

ЕНОХЪ *див. ЄНОХЪ.*

ЕОГРАФЪ, ЄОКГРАФЪ, ЄОГРАФЪ *ч. (гр. γεωγράφος) географ: сѣмы(и) сы(н) шафетовъ, то(т) третью краину и наро(д) трацы(и)ски(и) ро(з)множи(л), которы(х) тежъ некоторы(и)*

еокграфове тириетами зовѣтъ (1582 *Кр.Стр.* 32); котѡрые бискѡпства, если на востодней сторонѣ были, нехай са еографѡвъ пытаеть о томѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 115 зв.).

ЕПАРХІЯ див. **ЕПАРХІЯ**.

ЕПЕНДИТЬ, ЕПЕНДИТЬ ч. (*гр.* ἐπειδύτης) верхній одяг: петръ коли оуслышалъ иже гѣ̄ есть епен'дито(м) ѡпоясал'са [соукномъ нешитымъ ѡгор'ноул'са] бо былъ нагъ и оускочи(л) в море (1556-1561 *ПС* 439 зв.); Епендѣтъ: обо(и)чи(к). камазѣла, сердца(к), кафта(н), сѡкна, жѡпанъ, кошѡла, або волнаница (1627 *ЛБ* 204).

ЕПЕТРАХЕЛЬ див. **ЕПИТРАХИЛЬ**.

ЕПЕТРАХЫЛЬ див. **ЕПИТРАХИЛЬ**.

ЕПИГРАМА, ЕПИГРАММА, ЕПИГРАМА, ЕПИГРАММА ж. (*гр.* ἐπίγραμμα) (*короткий сатиричний або гумористичний вірш*) епіграма: Епіграмма в' гелмѣ тей цней фамѣліи такѡвыи клейнѡты. свѣд'комъ сѡтъ мѣзтва смѣлости и цнѡты (Рохманів, 1619 *Еп.Чарт.* тит. зв.); Епіграмма На презацный и старожѣтны(й) Гѣрбѣ е(г) Млсти Пна Григоріа Долмата (Київ, 1625 *На г.Долм.* 2); Епіграма. Если тѣ̄ що нестрѡйногѡ Пѡета моу(д)рый ѡбачить Прѡше нехайми пребачить (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв. нenum.).

ЕПИКУРСТВО, ЕПИКУРСТВО с., *перен.* (*схильність до чуттєвих насолод, до розбещеного життя*) епікурейство: ты ма(л)женство срамотишь. и епикѡрствѡ(м) называеши (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 94); Абы твое неѡженъство было названо того свѣта епикоу(р)ствѡ и нѣчи(с)тостьъ. нѣжели бѣ̄ бѣ̄ стѣ̄имѣ(л) быти епикоуро(м) (Там же, 94 зв.).

ЕПИКУРЧЫКЪ ч. (*з гр.* Ἐπικουρέος) (*последовник епікуреїзму*) епікуреецъ: Былъ противникъ веры не толко Рымское, але и Греческое, згола геретикъ, атеиста, епикурчыкъ (Вильна, 1599 *Ант.* 895).

Див. ще **ЕПИКУРЫЙ**.

ЕПИКУРЪ, ЕПІКУРЪ, ЕПИКУРЪ, ЕПІКУРЪ ч., *перен.* (*той, хто над усе ставить особисте задоволення і насолоду життям*) епікуреецъ: Абы твое неѡженъство было названо того свѣта епикоу(р)ствѡ и нѣчи(с)тостьъ. нѣжели бѣ̄

бѣ̄ стѣ̄имѣ(л) быти епикоуро(м) (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 94 зв.); А якъ живѡт' Смысловъ живѡтъ Сарданапалеве и Епикѡрове, роспѣстникѡве свѣта сегѡ, и телѣсникѡве: Такъ живѡтъ сей Житѣйскій живѡт' Делікатѡве и Волю пѣдѡрѣи, коханкове свѣта сегѡ, и роскошникѡве (Вильна, 1620 *См.Каз.* 12 зв.).

ЕПИКУРЫЙ, ЕПИКУРЫЙ ч. Те саме, що **епикурчыкъ**: тогды нѣкотѡры(и) епикоуры(и) и стойковѣ // филозофи гадали са з ни(м) и мовили нѣкотѡрыи што(ж) то(т) пле(т)ка хоче(т) поведати (II пол. XVI ст. *КА* 93-94).

ЕПИЛИПСИЯ, ЕПИЛИПСИЯ ж. (*лат.* epilepsia, *гр.* ἐπιληψία) (*падуча хвороба*) епілепсія: comitialis morbus, епилли(п)сія недуг), всѣ(х) удесѡ(в) трясеніе (1642 *ЛС* 130).

ЕПИРЪ див. **ЕФИРЪ**.

ЕПИСКОПИЙ див. **ЕПИСКОПИЙ**.

ЕПИСКОПИЯ див. **ЕПИСКОПИЯ**.

ЕПИСКОПСТВО див. **ЕПИСКОПСТВО**.

ЕПИСКОПСТВОВАТИ див. **ЕПИСКОПСТВОВАТИ**.

ЕПИСКОПЪ див. **ЕПИСКОПЪ**.

ЕПИСКОПСКИЙ див. **ЕПИСКОПСКИЙ**.

ЕПИСКОПЬИЙ див. **ЕПИСКОПИЙ**.

ЕПИСКУПЪ див. **ЕПИСКОПЪ**.

ЕПИСТОЛА, ЕПИСТОЛА ж. Те саме, що **епистоля**: гѡкго нѣакій кардиналь римскій написалъ на епистолаѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 202).

ЕПИСТОЛЯ, ЕПИСТОЛЯ, ЕПИСТОЛЯ ж. (*гр.* ἐπιστολή) послання, епістола: сѣа кнѣга еѡ(г)ліе оучѣтелное списано єсть. яко и ап(с)ль павель вначале епистѡліи своеи ко евреѡ(м) пише(т) многочастане и многообразне (Заблудів, 1568 *УС* №552, 1); павель в начале епистѡліи своеи къ евреѡ(м) пише(т) (Львів, 1585 *УС* №5, 1 зв.); его двѣ епистѡліи дрѣжи(мо) въ свои(х) црква(х) (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 117); И такъ, яко Златоустый на тую епистолю до Коринтовъ пишеть: "если хто золотую зброю носечи проидеть рѣку огненную, свѣтлѣйшимъ выходитъ" (1603 *Пит.* 57); а костель захо(д)нѣи проти(в) еѡ(г)ліам' // стѣ̄имѣ, и Епистѡліа(м) ап(с)толски(м), и канѡно(м) синодѡлнн(м) — Папѣжа рим-

ского чїни(т) повшѣхной соборной цркви Хр̄(с)товой Еп(с)копомъ и Пастире(м) (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 24-25).

Див. ще **ЕПИСТОЛА**.

ЕПИТРАХЕЛЬ *див.* **ЕПИТРАХИЛЬ**.

ЕПЛОГЪ, ЕПЪЛОГЪ, ЕПЛОГЪ, ЕПЛОКГЪ *ч.* (*гр.* ἐπίλογος) епілог: Епілогъ. Кгдыжса такѡваа намъ радѡсть ннѣ стала, Котрааса всемоу створѣнью показала (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 80); Епілѡкгъ смѣртю пораженѡго, до живыхъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 49); Епілогъ. За вдячность, котруюсте Церкви показали: И промовумъ нашим хентне слухи надали (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 178); Епѣлѡгъ на Рождество Хво (I пол. XVII ст. *Рез.* 180).

ЕПТАФІОНЪ, ЕПТАФІОНЪ *ч.* (*гр.* ἐπιτάφιον) 1. Надгробный напис, епітафія: Епітафіо(н): Нагрбны(и) напі(с) (1627 *ЛБ* 36).

2. (*літературный твір, написаний у зв'язку зі смертю когось*) епітафія: Епітафіонъ. Написане. пре(з) велїбно(г) ѡ(т)ца Петра Пре(з)вїтера Цркве Рогатїнское (Львѣв, 1615 *Лям.Жел.* 7 зв.).

ЕПТИМІА, ЕПТИМІА *ж.* (*гр.* ἐπιτιμία) (*покута*) епітимія: Запрѣщенїе: Загроже(н)є, бака(н)є, фдканыє, лаа(н)є... Епітїмїа, исправленїе (1627 *ЛБ* 42); Епітїмїа: покѣта, або вина пѣнажнаа, або кара(н)є, або даръ, заплата (Там же, 204).

ЕПЪЛОГЪ *див.* **ЕПЛОГЪ**.

ЕРАТО, ЕРАТО *невїдм., ж.* (*гр.* Ἐρατώ) (*одна з 9 муз, покровителька ліричної поезії*) Ерато: Лѣторѡсль Надкъ деватаа, ератѡ, або цвиче(н)є в' спѣваню оумилномъ (Київ, 1632 *Свх.* 303).

ЕРГО *част.* (*лат.* ergo) (*підсилювальна*) (*уживається в знач. вставного слова при підведенні підсумку сказаного*) отже, таким чином: Припровадилъ, — ерго — посвятилъ! Указалъ хлѣбъ, ерго — накормилъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 630); Мы взаємъ такъ ветуемо: "Адрїанъ папѣжъ послалъ до Тарасїа, ерго — папѣжъ патріарсѣ былъ послушный!" (Там же, 722).

ЕРЕКЦІЯ, ЕРЕКЦІА *ж.* (*лат.* egestio) 1. Заснування, закладення; фундація: судъ однакъ головный,... наказуетъ, абы тотъ же позванный панъ Ерій Чапличъ // вину пинежнюю... плебанови

Володимерскому за працу и кошты его... сто червонныхъ золотыхъ уделить и дефакто дать мають на поправу костела фарного Володимерского, або ерекцію, яко потреба укаже (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795-796).

2. Документ про заснування, побудову чогонебудь: закладъ и шкоды зъ особна... прикладаючи, которые на себе самѡю, потомки и добра мои вси,... прїймѡю и оныє тенжаромъ того записѡ и варѡнкѡ ерекціей оперѡю (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 81).

ЕРЕСЬ *див.* **ЄРЕСЬ**.

ЕРЕТИКЪ *див.* **ЄРЕТИКЪ**.

ЕРЕТИКЪ *див.* **ЄРЕТИКЪ**.

ЕРЕТИЦКИЙ *див.* **ЄРЕТИЦКИЙ**.

ЕРЕТЫЦТВО *див.* **ЄРЕТЫЦТВО**.

ЕРЕТИЧЕСКИЙ *див.* **ЄРЕТИЧЕСКИЙ**.

ЕРЕТИЧЕСТВО *див.* **ЄРЕТИЧЕСТВО**.

ЕРИГОВАНЄ, ЕРИКГОВАНЄ *с.* (*стп.* egirowanie, від *лат.* egiere) розвиток, піднесення: теды они,... шкоды собе противко вамъ шацуючи, позывають на всказане на васъ таксы тое и винъ правныхъ, на блюзнирцовъ майстату Божого уфаленыхъ, тудеж до прислуханя забороненя... таковыхъ академий блюзнирскихъ и ерикгованя без позволеня Речипосполитое выставленыхъ школ и зборовъ противко костелови Божему и... // до задержаня покою посполитого (Володимир, 1640 *АрхЮЗР* 1/VI, 759-760).

ЕРИМИТА, ЄРИМИТА *ч.* (*лат.* eremita, *гр.* ἐρημίτης) пустельник, самїтник: без'мѡлвникъ, Єримита, котѡрый не в' гѡкѡ а без' затрѣвоженѡ свѣта того бе(з)блазнѣнѡ, без' погоршен'а живѣтъ (1596 *ЛЗ* 31).

ЕРМОЛАЙ *див.* **ЄРМОЛОЙ**.

ЕРМОЛОЙ *див.* **ЄРМОЛОЙ**.

ЕРМЯКЪ *див.* **ЄРМАКЪ**.

ЕРОМОНАШЕСКИЙ *див.* **ЄРОМОНАШЕСКИЙ**.

ЕРРОРЪ, ЄРОРЪ *ч.* (*лат.* error) помилка, неправильность: а ве(р) вша з и(н)шими реви(з)о(р)ми... зреестрова(в)ши и зревидовавши тые книги а нашо(д)ши право подозренное // на тые добра стѡденово(д)ские ве(д)ле ко(нст)итѡцие(и)

реляцією своєю... ты(х) бле(н)довъ и ероро(в) стороны того права... на(м) не оказалисте (Краків, 1608 ЦДІАК 11, 1, 5, 3 зв.-4); О скараню Латинниковъ за оторванесе ихъ отъ церкви святой востодной... презъ впроважене ероровъ многихъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 870); А понева(ж) нѣма(ш) причѣны и потрѣбы дла котѣрой бы тѣи слова на тѣмъ мѣстѣ быти могли: теды яснаа рѣчь ихъ не о(д)мѣна, але о(д) недооковъ и овыхъ тепѣрешнихъ Лѣвѣскихъ Ко(р)ректоровъ, албо рѣчей Коррѣпторовъ, в'ложѣногѣ ерѣрѣ поправа (Київ, 1639 *МІКСВ* 218).

ЕСАЧНИСТВО див. **ЕСАЧНИСТВО**.

ЕСЕТРЪ див. **ЕСЕТРЪ**.

ЕСИКЪ, ЕСИКЪ ч. Гачок у формѣ буквы "S", дѣал. есик: Лѣхта(р) малы(й) з есиками (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 27).

Див. ще **ЕСЪ**.

ЕСЛИ див. **ЕСЛИ**.

ЕСЛИБЪ див. **ЕСЛИБЫ**.

ЕСЛИБЫ див. **ЕСЛИБЫ**.

ЕСОЧНИКЪ див. **ЕСАЧЪНИКЪ**.

ЕСТВО див. **ЕСТВО**.

ЕСТЕСТВЕННЫЙ див. **ЕСТЕСТВЕННЫЙ**.

ЕСТЕСТВО див. **ЕСТЕСТВО**.

ЕСТЛИ див. **ЕСЛИ**.

ЕСЧЕ див. **ЕЩЕ**.

ЕЄЪ, ЕССЪ, ЕСЪ, ЕССЪ ч. 1. Гачок у формѣ буквы "S": Ла(м)па... з кра(н)це(м) на ве(р)хѣ малой корѣ(н)ки, зъ трема е(с)сами о(д)ливаными на(д) тыми(ж) е(с)сами корѣна вежы(ч)коватая, зъ трема ла(н)цѣхами (Лѣвѣ, 1637 *Инв.Усп.* 10).

2. Гаплик: та(м)же побрано... фалшѣрѣ ша(р)латѣ че(р)леного кѣны по(д)шитѣю з есами золотыми из шнѣрами золотыми пе(р)лы осажонными (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); взели..., // ...копенякъ каразии зеленои с пе(т)лицами шолку чи(р)воного з есами серебряными (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.).

Див. ще **ЕСИКЪ**.

ЕТИМОЛОГІА, ЕТИМОЛОГІА ж. (*лат. etymologia, гр. ἐτυμολογία*) (роздѣл граматики, що об'єднує фонетику і морфологію) етимологія: Коликѣ естъ частѣй Гра(м)мѣтѣки: Четѣри:

Ореографіа; Етимологіа; Синтаксис; Просѣдіа (Ев'е, 1619 *См.Грам.* 5); Етимологіа оучи(т) в' своа и(м) части тѣчнѣ возносіти (Там же).

ЕТИКА, ЕТИКА ж. (*лат. ethica, гр. ἠθικόν*) (*вчення про мораль*) етика: е(ст) Політіка, е(ст) и Етіка, сѣ(т) бовѣ(м) в' нѣмъ Філософове, сѣт' и Проповѣ(д)ничи (Київ, 1623 *МІКСВ* 82).

ЕТИМОНЪ, ЕТИМОНЪ ч. (*гр. ἔτυμον*) походження, етимон: Ест' црковъ окрѣжны(м) обвѣдена и обварвана цыркле(м), о(т) котѣрого слѣва, и етимонъ свѣй, то е(ст), вѣво(д) мѣет' (1627 *ЛБ* 168).

ЕФА, ЕФА ж. Старовинна єврейська міра сипучих речовин: оферовѣть маете... десѣтѣю часть ефи мѣки котѣраа бы росчинѣнна была олівою пречѣстою (серед. XVII ст. *Хрон.* 147).

ЕФЕКТЪ, ЕФЕКЪТЪ, ЕФФЕКТЪ, ЕФФЕКЪТЪ, ЕФЕКЪТЪ, ЕФФЕКЪТЪ ч. (*лат. effecio*) 1. (*дѣйова сила, дѣя*) ефект: дрѣгаа [причина] дла ты(х) еф'фѣктовъ котѣрыє з нѣго выхѣдѣть, дла оучѣнко(в), дла того жѣ ты(м) живо(т) о(т)даєть котѣрыи оно(г) оутрѣтили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 296); Але еше и в' старѣ(м) Законѣ фикѣра тогѣ знѣкѣ в' оуживѣн'ю и вѣ вшелакой почтѣвости была, и // еффефект' свѣй в' мѣцы прѣшлои Кр(с)тнои смѣрти Збавѣтеля нашѣго показовала (Київ, 1632 *МІКСВ* 275-276).

2. Результат, наслідок, ефект: мы ре(ч) оеѣжонѣю до скѣтъкѣ и еф(ф)ектѣтѣ приводечы и доси(т)чынечы правѣ посполитомѣ и декрето(м) та(к) сѣдѣ голо(в)ного... яко и сѣдѣ кгрѣ(д)ско(г) кие(в)ско(г)... впро(д) в суде трибѣнальско(м) (Бородянка, 1638 *ЦДІАЛ* 140, 1, 125, I); хотечи тую справу до ефекту привести, до готове ремиссии... позваных поводѣе тым позвомѣ позвали и припозвали (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 156); тую справу зо вси(м) еє еффе(к)то(м) на и(н)ши(и) те(р)минѣ..., отложитъ рачили (Люблін, 1643 *ДМВН* 230); и вѣ диспозицію тому ж Брацтву Луцкому, духовным и свѣтским, котѣрыє бо около того пилное старане мели и тое прудко по смѣрти моеи до ефектѣу своего привели и жаданю моему досѣт учынили, просечи их милостей, вѣчѣне отдаю и записую (Руда,

1646 ПКРДА I-1, 85); такъ тежъ то, што в замыслахъ и зятреныхъ сердцахъ ихъ было, до ефекту свой скутокъ приводечы, под час тое козачсчизны... розъные шкоды выражали (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 176).

3. (сильне враження) ефект: страсть, взрѣшене, ефе(к)тъ (1596 ЛЗ 74).

ЕФЕСЫ мн. (мешканці Ефеса, древнього міста західного бережжя Малої Азії) ефеси: Обычай, закон и цвичение нам явное показывает и изображает, ко ефесом пишуци тако (1600-1601 Виш.Кр.отв. 172).

Див. ще **ЕФЕСЯНЕ**.

ЕФЕСЯНЕ мн. Те саме, що ефесы: Павел... ко ефесяном тако глаголет (1608-1609 Виш. Зач. 206).

ЕФЕТЪ, ЕФЪТЪ, ЕФЕТЪ ч. (гр. ἐφέτης) судья: такъ и нашѣ дшѣ... если хочоу(т) абы ихъ мѣлый ѡблюбѣне(ц) навѣжалъ, и мѣле з ними розмовлалъ, неха(и) ефѣта не припоущаютъ до себѣ (поч. XVII ст. Проп.р. 160); Кды за(с) зроздмѣ(л) же саоулъ на цеила пришо(л) жебы его мо(г) поймати, зновою пана са радилъ прбсачи ефѣта до каплана аминадава (Там же, 218).

ЕФИРСКИЙ, ЕФИРЪСКИЙ, ЕФИРСКИЙ, ЕФИРЪСКИЙ прикм. (неземный, небесный) ефирный: такъже соутъ аггловѣ, котѣрии ѡгненною стихією справдютъ; ѡгнемъ ефирскимъ блисканамъ и грѣмы (Почаїв, 1618 Зерц. 5); дошедши до границъ горачого мѣста ефирскаго, водънистыми ѡблаки чинитъ противленіе и шоумъ страшный (Там же, 10).

ЕФИРЬ, ЕПИРЬ, ЕФИРЪ, СПИРЪ ч. (гр. αἰ-υήρ) 1. (один з основних елементів світобудови в античній міфології — вогниста субстанція) ефир: Ефиръ; ѡгнь по(д) нѣомъ (Почаїв, 1618 Зерц. 7 зв. ненум.).

2. (небесна широчинь) ефир: Ѡ(т)давай че(ст) звѣтѣзци, слава, го(д)ностъ, вѣрѣ, Нехаї егѡ ширитъса мѣжность до Спирѣ (Київ, 1632 Свх. 301).

ЕФИОПАНЕ, ЕФИОПАНЕ мн. (жителі Ефіопії) ефіопи: полегли ефіоплане ажъ до счѣтѣ бо стѣрты сѣтъ ѣжъ г(с)дѣ забивалъ (серед. XVII ст. Хрон. 307 зв.).

Див. ще **ЕФИОПЫ**.

ЕФУДЪ, СФУДЪ ч. (евр. ephod) (верхній одяг єврейських первосвященників) нарамник: Рѣклъ г(с)дѣ до Моисеа...: мѡвъ снѡмъ Израїлевымъ, абы мнѣ взали пѣрвостъ ѡ(т) ко(ж)дого члѣвка, а то естъ пѣрвости... олівы... // ...и дорогѣе каменьє на ѡздобленъе ефѣда и подѣра (серед. XVII ст. Хрон. 101 зв.-102); А та(к) справиль зъ зѡлота, и зо всѣхъ вѣшеманованы(х) матерїи, нарамникъ и пѡясъ, и слово гѣдноє, и рїзы подъ ефѣдъ (Там же, 113 зв.).

ЕФФЕКТЪ див. **ЕФЕКТЪ**.

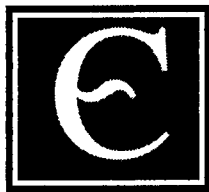
ЕХАТЬ див. **ЕХАТИ**.

ЕЧМЕНЬ див. **ЯЧМЕНЬ**.

ЕЩЕ див. **ЕЩЕ**.

ЕЩО див. **ЕЩЕ**.

ЕФИОПЫ, ЕФИОПЫ мн. Те саме, що ефіоплане: Лѣчь и Потрете еше при Леѡнѣ Ісаирѣ, оурѣжены зъ агары в стотисачной и бѡлей личбѣ, пѣрвѣй Пѣрское плюндрѣютъ царство, пѡтымъ Егїптъ и Лївию, наше(д)ши тежъ и на Индовъ, Сѡїоповъ и Испановъ (Київ, 1627 Тр. 682).

Є, Е 1. Сьома літера алфавіту на означення двох звуків [йе] на початку слова і після голосних.

2. Має числове значення: \bar{e} — 5; $\bar{z}\bar{e}$ — 5000, а також значення порядкового числівника "п'ятий" і присл. "по-п'яте": $\bar{n}\bar{a}\bar{s}\bar{i}(x)$ вóйска было $\bar{z}\bar{e}$ а татарского $\bar{z}\bar{p}$ кгдыса потыка́ли (1509-1633 *Остр.л.* 126); село то(л)сты(й) лесъ... пода(ч)ки дають... медѣ \bar{e} каде(й) (1552 *ООвр.З.* 116); А(р)-тыкѣ(л) \bar{e} ѿ со(и)мико(х) поветовы(х) (1566 *ВЛС* 1 зв.); \bar{d} Богаты(и) надъ \bar{z} боги(х) в школѣ, ничи(м) вышшии не маю(т) быти то(л)ко само́ю надкою... \bar{e} \bar{v} чити да́ска(л) и любити маеѣ \bar{d} ѣти всѣ зарѣвно, якъ сыно(в) богаты(х), та(к) и сирѣтъ \bar{z} боги(х) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3); на матерью до лютованя гр(ш) \bar{e} (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); Наука \bar{e} : мовиль Христось тому бетѣжному чоловѣку (XVI ст. *НС* 31); сы(н) \bar{s} таршѣи запла(л) до(л)гѣ... па(ш)кови зло(т) \bar{e} (Од्रेхова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 11).

ЕВАГГЕЛИСОВАТИ, ЕВАГГЕЛИСОВАТИ *дієсл. недок.* Проповідувати вчення Ісуса Христа: Петрѣ святыи... во Антиохіи седмѣ лѣт еваггелисовалѣ в Понте (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

ЕВАЗИЯ *див. ЕВАЗИЯ.*

ЕВАЗЫЯ *див. ЕВАЗИЯ.*

ЕВАНГЕЛИЄ, ЕВАНГЕЛІЄ, ЕВАНГЕЛІЄ, ЕВАНГЕЛИЄ, ЕВАНГЕЛІЄ, ЕВАНЪГЕЛИЄ, ЕВАНГИЛИЄ, ЕВАНГЪЛИЄ, ЕВАНГЕЛЄЄ, ЕВАНГЕЛЄ, ІЕВАНГЕЛИЄ *с. (цсл. евангелиє, гр. εὐαγγέλιον)* 1. Вчення Ісуса Христа: проповедалосѣ \bar{s} тоє евангѣлиє (1489 *Чет.* 48); $\bar{i}\bar{s}$... проповѣдалѣ и(м) ев(г)ліє цр(с)твіа (1556-1561 *ПС* 29 зв.); Мы же будем пред очима их, по // Еван-

гелию, прости, глупы и незлобивы (1600-1601 *Виш.Кр.омв.* 162-163); Ап(с)ли вправдѣ оучіли, и проповѣдали ев(г)ліє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 257); онѣ, першій въ личбѣ и выборнѣйшій... Евангеліє по свѣту разсѣвалѣ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 357); $\bar{n}\bar{a}\bar{v}\bar{e}\bar{t}$ если бы ма́тка непра(з)дна, за $\bar{x}\bar{a}$ и его ева(г)ліє моу́ч(е)ничество претерпѣла, тѣды бы не то́лько она́ а́ле и младѣне(ц) въ чрѣвѣ еи бѣдѣшій, мѣченико(м) бы зосталѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 14).

2. (*частини Нового Завіту в складі Біблії*) Евангеліє: Иванѣ... исписалѣ \bar{s} тоє евангѣлиє (1489 *Чет.* 41); Самже $\bar{x}\bar{s}$ въ ев(г)леи рс(к) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 212); $\bar{s}\bar{n}\bar{y}$ Бжій... // тамѣ, мовить $\bar{s}\bar{v}$ (г)ліє, обачилѣ Трѣбачѣвъ, а́лбо Пищалникѣ(в) (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 12-13).

3. (*церковна богослужбова книга*) Евангеліє: Я... зѣ женою моею..., и зѣ сыномѣ нашимѣ..., надали есмо въ Туровѣ и записали у евангеліи ко церкви Божіей... садѣ съ пасѣкою (1508 *АСД* IV, 1); а естлибы былѣ на тоє имене привилей чийколвек, або \bar{v} писано бѣдет \bar{v} евангѣлиех, я и потомкови мои..., под князем Василем... того имена... не маєм поискивати (Володимир, 1521 *АС* III, 211); Писано \bar{v} Мѣльцехѣ въ сватомѣ евангелю (Мільці, 1542 *АС* IV, 314); Евангеліє оксамитомѣ чорнымѣ крыто (Київ, 1554 *КМІМ* I, дод. 7); Сію книгу $\bar{n}\bar{i}\bar{s}$ рекѣмую иева(н)геліє надали на це(р)ко(в) воскресенія хва (XVI ст. *УИ* 1911/2, 14); ева(н)геліє напресто(л)неє срѣбро(м) \bar{o} правлено (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Кѣпили сію книгѣ рекомое Евангеліє (Білий потік, 1646 *Паньк.* 10); евангеліє **учителное**,

учителное евангеліе — Учительне евангеліе: князь ку(р)пъски(и) при собе загамова(л)... // ева(н)гелие вчите(л)ное (Володимир, 1578 ЖКК I, 158-161); тымъ вчителнымъ Ев(г)ліемъ по фатігахъ свѣцкихъ... лати, бѣ(з) похйбы ѡсоблѣвдо нагорбдѣ за то одъ Гда // одержишь (Київ, 1637 УЄ Кал. 7-8); **служити евангеліе див. СЛУЖИТИ.**

Див. ще ЄВАНГЕЛИЯ.

ЄВАНГЕЛИКЪ, ЕВАНГЕЛИКЪ, ЕВАНЪ-ГЕЛИКЪ ч. (послѣдовник одного з реформатських вчень) евангеліст, протестант: до новокрещенцовъ и евангеликовъ не ме(е)мъ жадное sprawy (1596 МИВР 67); не тѣе ли ты дети(н)ское м(д)рованіе стра(ж)деши рѣсине. бы(в)шій бл̄гоч(с)тивы(й) хр(с)тіанинъ пре(ж)де и цѣлом(д)рецъ... ннѣ ѡдетинѣлъ еси, и ра(з)дѣлѣвса, ѡ(т)стѣпѣвши ѡ(т) х̄а... ра(з)дѣли(в)са ннѣ на папе(ж)ника, ев(г)лика, но(во)выкреще(н)ца, и сѣботника (п. 1596 Виш.Кн. 250); где бы прышло до спору, и сами Лютеранове и Евангеликове задали бы имъ неправду, ведючи добре // же о инакъшомъ соборе Флорентейскомъ николи не слышали (Вільна, 1599 Ант. 913-915); Если бы Прокѣрато(р) Не хотѣ(л) а(л)бо ѡмыла(л),... И не става(л) для того, Ижъ е(ст) Папи(с)та, То вдатися до Євангелицки(х) Прокураторовъ, И такъ для Перестороги мѣти При Папе(ж)нику, И Єва(н)гелика (Львів, 1609 ЛСБ 421, 3 зв.); По нѣмъ зара(з) повсталь... оучень Єгб Калвинъ, и переницоваль надкѣ мѣстра свбего Лютера, которѣю тепѣрь держатъ Зборовый штѣ са называють Євангеликами (Київ, бл. 1619 О обр. 34).

ЄВАНГЕЛИСТА, ЕВАНГЕЛИСТА, ЄВАНГЕЛІСТА, ЕВАНЪГЕЛИСТА, ЕВАГГЕЛИСТА ч. (смп. ewangelista, лат. evangelista) те саме, що **евангелистъ**: Ев(г)листа поведаетъ якъ х̄с очистилъ недоужного чл̄ка (1556-1561 ПЄ 41 зв.); лепей зъ Иоаномъ евангелистою // а нижъли съ Церинѣтомъ! (Вільна, 1599 Ант. 609-611); Якже теды ев(г)листа мѣвилъ: всѣ рѣчи пре(з) нѣго стались (поч. XVII ст. Проп.р. 137 зв.); Божественный наконецъ Златоустый,

въ бесѣдѣ 18 на розныи з Матѣея евангелисты мѣстца, бесѣдуетъ (Київ, 1621 Кон.Пал. 367); Иоаннъ еваггелиста, Учень коханий: от Христа, за опекуна Матце, приданный (Львів, 1630 Траг.п. 175); поневажъ ѡ нѣй жадной змѣнки Ев(г)лісты стѣе не чѣнать, ѡписѣючи Рж(с)тво Х̄а Пана: где тѣлько споминають ѡ Іѡсифѣ Обрѣчницѣ, Пребл̄гословѣнной Паннѣ, Отрочати Іис Хр(с)тѣ, Агглахъ и Пастырехъ (Київ, 1646 Мог. Тр. 5).

ЄВАНГЕЛИСТЪ, ЕВАНГЕЛИСТЪ, ЄВАНГЕЛІСТЪ, ЄВАНГЕЛИСТЪ, ЄВАНЪГЕЛИСТ, ЄУАНГЕЛИСТЪ ч. (цсл. евангелистъ, гр. εὐαγγελιστής) 1. (укладач евангелія) евангеліст: рекль иванъ еванг̄листь ѡ дни соудномъ (1489 Чет. 28); пак кто са покѣсит порѣшити нашего дааня и потврѣденя, такови да ест проклѣт ѡт г(оспод)а Б(ог)а... // ...и ѡт с(вѣ)тыхъ четири еуангелистов (Сучава, 1520 ДВВ I, 16); ярмарки два въ рокъ тамъ мети: одинъ на Вознесене Господне, а другій на день светого апостола и евангелиста Луки у въ осень (Вільна, 1528 АрхЮЗР 5/1, 36); Марко ев(г)листь... Испісаль в римѣ второе ев(г)ліе (1556-1561 ПЄ 128 зв.); приказде(м)... дабы еси станд(л) до на(з)наченого те(р)минѣ до декретѣ вселенского... на де(н) стѣго ев(г)ліста х(с)ва лѣки (Берестя, 1593 ЛСБ 238, 2); Семое: такъ мовить евангелистъ: принесли къ нему чл̄вѣка нѣмого, што имавъ бѣса, и выйшовъ изъ него бѣсъ (XVI ст. НЄ 110); Якій евангелистъ так тебе научил, дабы и от сына дух святой походил? (к. XVI ст. Укр.п. 78); Былъ, мѣвить Ев(г)листь, сынъ егѡ старшій на селѣ: тѣсть на нѣвѣ цнѣтѣ вшелѣкихъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 34); в пятокъ на стѣго Ап(с)ла И ев(г)ли(с)та Лѣки Собраня братіи... бело в домѣ ново сѣорѣжено(м) (Львів, 1644 ЛСБ 1043, 61);

зображення евангелиста на предметах церковного вжитку: ева(н)гелие напресто(л)нее срѣбро(м) ѡправлено на чотыре(х) ѡглѣхъ д̄ ев(г)листы позлотисты(х) а посре(д)кѣ таблица (Львів, 1579 ЛСБ 1033); евангелие адамашкомъ чирвонымъ прикрито, и распятие, на рогахъ евангелисты (Луцьк, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 159).

Див. ще ЄВАНГЕЛИСТА.

ЕВАНГЕЛИЦКИЙ, ЕВАНГЕЛИЦКИЙ, ЕВАНЪГЕЛИЦКИЙ *прикм.* (який стосується протестантської віри, протестантизму) евангелістський: Яко быхмо хотѣли вѣру свою православную, а потомъ // евангелицкую выгубит, вси обрядки церкви наше и сакрамента светые, водлугъ стародавнего порядку церкви Восточное -въ ни-во-што обернути (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 115-116); даеъ на прикладъ бискупа Киевського, же, за отнятьемъ вряду, и добра ...отняты, коли до Евангелицкое веры прысталъ (Вільна, 1599 *Ант.* 863); Если бы Прокѣратор(р) Не хотѣ(л)... И не става(л) для того, Ижъ е(ст) Папи(с)та, То вдатися до Евангелицки(х) Прокураторовъ, И такъ для Перестороги мѣти При Папе(ж)нику, И Сва(н)гелика (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3 зв.).

ЕВАНГЕЛИЯ, ЕВАНГЕЛИЯ, ЕВАНГЕЛИА, ЕВАНГЕЛІА, ЕВАНГЕЛІА, ЕВАНЪГЕЛИЯ, ЕВАНЪГЕЛІЯ *ж.* 1. Те саме, що евангелие у 1 знач.: а онь рекль к нимъ иже и другимъ мѣстомъ... моусимо проповѣдати ев(г)лію (1556-1561 *ПС* 226 зв); ты(и) книги маю(т) быти злучены с пе(р)шими которыи писалъ лука свѣты(и), то е(ст) абы оповедали евангелію (II пол. XVI ст. *КА* 1); апостолу Петру злѣчено евангелію проповѣдати во Іудеи (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); А Спсѣитель нашъ выправдючи на проповѣдь Ев(г)ліи стѣи вчневъ своихъ, такъ ихъ наставлѣетъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4).

2. Те саме, що евангелие у 2 знач.: Евангелии тры оксамитомъ чорнымъ крыты (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); С помістю бжію... дописана естъ прѣшаа часть науки книги ев(г)леи стѣи з дха стго выложенои бгогласнымъ ма(т)еѡ(м) (1556-1561 *ПС* 123 зв.); великие шкоды въ побраню листовъ,... и въ поскробаню фундушовъ зъ евангелии, намъ... починилъ (Володимир, 1589 *АрхЮЗР* 1/1, 243); Таа ев(г)лиа ннѣшнаа раздѣлае(т)са на три части (Височани, 1635 *УС* №62, 13); Таа ев(г)ліа стѣа научаеъ на(с)... абѣс'мо... навер'ноули е(с)мо(с) до стѣворителя ншѣго ба ѡ(т)ца (I пол. XVII ст. *УС* №91, 25).

ЕВАНГЕЛІЕ *див.* **ЕВАНГЕЛІЕ.**

ЕВАНГЕЛІЕ *див.* **ЕВАНГЕЛІЕ.**

ЕВАНГЕЛІСТА *див.* **ЕВАНГЕЛИСТА.**

ЕВАНГЕЛІСТЪ *див.* **ЕВАНГЕЛИСТЪ.**

ЕВАНГЕЛІЯ *див.* **ЕВАНГЕЛИЯ.**

ЕВАНГЕЛЬСКИ, ЕВАНГЕЛСКИ, ЕВАНГЕЛЬСКИ *присл.* По-християнському, відповідно до християнської віри: Краткословны отвѣт Феодула... против безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящего вѣка погански, а не евангельски мудруючого писання Петра Скарги (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 159);

чесно, правдиво, відповідно до християнської етики: блгословлае(м) и(х) на сие бра(т)ство дхѡвное втве(р)жаючи и(х) ев(г)лскы жи(т) по ап(с)льски(м)... правило(м) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Ознаймую вашу милость, яко от Александрии, повелѣнием свѣтѣйшаго Мелетия патриарха александрийскаго, списанием Исаака иеродиякона, во Святую гору сию скаржино счинение прислася и отвѣщати правду против лжи, без баснословия, риторского ухищрения, просто, евангельски, повелѣся (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 159); благочестно евангельски жити (1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 107).

ЕВАНГЕЛЬСКИЙ, ЕВАНГЕЛСКИЙ, ЕВАНГЕЛЬСКИЙ, ЕВАНГЕЛСКИЙ, ЕВАНГЕЛСКИЙ *прикм.* 1. (який стосується евангелія як основи християнського віровчення) евангельський: парасковия оставивше ей все бага(т)ство свое пребываше въ вѣре г(с)а наше(г) і(с)са х(с)а соблюдаючи заповеди его по евангльскомѣ вчѣнню (1489 *Чет.* 60 зв.); обовязали ...путемъ царскимъ евангелскимъ шествовати (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 94); вѣмѣсто за(с) ев(г)льское проповѣди, ап(с)лкое науки, и стѣ(х) закона... ннѣ пога(н)скіи оучители,... в дворе(х) хѣ ба владѣю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.); Дѣля того дорогое естъ дѣло на суюмъ свѣтѣ,... де естъ проповѣдь евангелская (XVI ст. *НС* 146); хѡче(т) тѡго по тебѣ. абы еси вѣсѣгда ведлоу(г) науку ев(г)льскои постѣпова(л) (к. XVI ст. *УС* №77, 14); не во словесѣх, а в силѣ учинку живет евангелская правда (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 164); А што противницы мо-

вять, ижъ Сынъ посыланъ былъ тежъ и отъ Духа Светого на проповѣдь евангельскую, то маемъ розумѣти по человѣченству, а не по божеству (Вильна, 1607 *Гарм.* 177); а ты, Скарго,... глумиш и до конца поругаеш, ибо смиренных и просто-ту любящих сынов евангельских, языка святаго славенскаго людей, а навет и греческаго, шкалюеш (1608-1609 *Виш.Зач.* 221); Гисторію е(в)гльскю оу лоуки стго читаемъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 268); Того мы... зъ тѣплою Вѣрою, прибѣгнѣти к' нѣмѣ спспѣшѣмоса,... а на дорогѣ е(в)гльскогѣ житіа спровадивши, стѣпы нашѣ на ней непорѣшны абы оутвердѣль (Київ, 1637 *УС Кал.* 115); Нѣвое Ро(ж)дество зъ ч(с)той Пѣанны. Нѣваа надка е(в)гльска(а) (Чернігів, 1646 *Перло* 96); **евангелская книга** див. **КНИГА**; **евангелское письмо** див. **ПИСМО**; **писаніе евангелское** див. **ПИСАНИЕ**.

2. (який стосується евангелія як книги) евангельський: д̄ поча(т)ки е(в)гльски(х) на золотѣ малеваны(х) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Абовѣмъ самый текстъ евангелскій самъ презъ себе брѣмитъ мовячи (1603 *Пит.* 49); Безъбожныи бовѣмъ зъ Спикѣро(м) жывота прышлогѣ вѣкѣ не очекиваючы, вси добра свои, и з оны(м) богачомъ евангелскы(м) тѣтъ выжыти хотатъ (Корець, 1618 *З. Поуч.* 171 зв.); ѡ(т) е(в)гльскы(х)слове(с) соло(д)каа вода исхѣди(т) (1645 *УС* №32, 88 зв.).

ЕВАНГИЛИЕ див. **ЕВАНГЕЛИЕ**.

ЕВАНГЪЛИЕ див. **ЕВАНГЕЛИЕ**.

СВАНГЕЛИКЪ див. **ЕВАНГЕЛИКЪ**.

ЕВАНГЕЛИСТ див. **ЕВАНГЕЛИСТЪ**.

ЕВВУСЪЙЧИКЪ див. **ЕВУСЪЙЧИКЪ**.

ЕВВЕЙ див. **ЕВВЕЙ**.

ЕВЕЙЧИКЪ див. **ЕВЕЙЧИКЪ**.

ЕВЕЯНИНЪ див. **ЕВЕЯНИНЪ**.

ЕВИСЪИ див. **ЕВИСЪИ**.

ЕВНОМИАНСКИЙ прикм. (який стосується однієї з християнських ересей) евномианський: се(го) ра(ди) видѣвшѣ онѣ быти ере(с) евномиа(н)скую надкою до(с)тате(ч)не надчи(в)ши повелѣхо(м) изврещи таковѣ написаніе и(з) це(р)кве (Велике Берестя, 1594 *ЛСБ* 262, 1).

ЕВНУХЪ, ЕВНУХЪ ч. (лат. eunuchus, гр. εὐνοῦχος) евнух: идучи и(м) в дорогу пришли до

нѣкоторой воды и мови(л) евну(х) ѡто вода што(ж) ми заборонае(т) кре(с)титса (II пол. XVI ст. *КА* 43); е(в)нѣ(х), скѣплѣны(и) члѣкѣ (1596 *ЛЗ* 45); Але якъ малеванихъ на образахъ апостоловъ и святителевъ... зъ усами и зъ бородами ходячихъ видавши, зъ оголенихъ бородѣ и усовъ Римскихъ духовнихъ и дивоватися, и насмѣватися мусѣли, видячи ихъ въ постатъ евнуховъ или скопцовъ претворенихъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 794); Кажѣникъ: Вѣлашанный челѣкѣ. зри Е(в)нѣхъ, рѣзѣнецъ, вѣлахъ (1627 *ЛБ* 52).

Див. ще **ЕНОХЪ**.

ЕВРЕИ мн. (еврей ч.) (цсл. евреи, гр. Ἰβραῖοι) еврей: ап(с)лъ пѣвелъ вначѣлѣ епистѣліи своеи ко еврео(м) пише(т) многочѣстне и многообразне (Заблудів, 1568 *УС* №552, 1); ап(с)лъ пѣве(л) тогѣ(ж) оучитъ евреѣ(в) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 230); Три тѣж' были ѣ евреевъ ереси. Ессѣи. Фарїсеи, и Саддѣкеи (Київ, 1627 *Тр.* 11); И на ѣншо(м) мѣсцѣ къ Евреѣ(м), гла(в): аї. Без' вѣры же невозможнаа ре(ч) оугодѣти Бгѣ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 904); Свѣдѣцтво того(ж) ап(с)ла приточѣ. Абѣвѣ(м) та(к) до евреѣ(в)... мови(т): мѣръ имѣйте (серед. XVII ст. *Кас.* 97 зв.).

ЕВРЕЙСКИ присл. По-еврейському: Александріа. евре(и)ски, Но: Гнѣво(м) запале(н)е, аѣо забороне(н)е (1627 *ЛБ* 174).

ЕВРЕЙСКИЙ, ЕВРЕЙСКИЙ, ЕВРЕЙСКИЙ, ЕВРЕЙСКИЙ, ЕВРЪЙСКИЙ, ЕВРЕЙСКЪ прикм. Еврейський: рекльъ яки(м). къ женѣ своеи анне. призови чистые дѣвице, дочкы еврѣиские (1489 *Чет.* 17 зв.); Домовъ подѣ мѣщанскимъ присудомъ замковымъ какъ християнскихъ такъ и еврейскихъ 243 (1552 *РЕА* II, 26); тамъ былъ и написъ, на(д) нимъ написаны(и) писмены грецѣкими... и евре(й)скими [аѣо жидовскимѣ] то есть црѣ жидовскыи (1556-1561 *ПС* 328); Таже и штампѣ ѡ(т) рѣкъ евре(и)скѣи искупити (Львів, 1589 *ЛСБ* 120); Жалу(ю)ся... на г(с)дна гедеѣна еппа лвовского и(ж) ми великую не(з)но(с)ную бѣдѣ ѣчини(л),... мене члѣка рода евре(й)ска новохр(с)тиянина будѣчего не по ѣчитѣ(л)ству хр(с)тия(н)скомѣ мучи(в) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136,35, 1); не Господ там стоит в еврейской

Быблей, але Егова (Вільна, 1600 *Катех.* 25); Ω (т) Єврейскаго, Греческаго же и Латїнскаго, и ω (т) йныхъ Языковъ, начинающаа Имена Свойственнаа (1627 *ЛБ* 169).

ЄВРЕЙЧИКЪ ч. Єврей: если кѡпишь неволника еврейчика, бѣде слѣжилъ \bar{s} лѣ(т), семого ω (т)иде волный дармо (серед. XVII ст. *Хрон.* 98); Коли тобѣ бѣдетъ проданыи братъ твой еврейчикъ або евреянка, а слѣжить тебѣ бѣдетъ \bar{s} лѣтъ. семого рѡкѡ волны(м) егѡ выпѣстишь (Там же, 153).

Див. ще **ЄВРЕЯНИНЪ**.

ЄВРЪПИНА *див. ЕВРЪПИНА.*

ЄВРЪПИНА *див. ЕВРЪПИНА.*

ЄВРЕЯНИНЪ, ЄВРЕАНИНЪ ч. 1. Єврей: Кды найсилнѣйшій ω нъ зо всѣ(х) евреяниновъ црѣ и пр(о)ркѣ двѣдъ замѡкъ сїонскый... ѡбварова(л), невисѣе, котѡрые та(м)же замкнѣные воевани были, мѡцно и спанале себе боронїли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228).

2. Вл. н.: гедѡ(н) болоба(н)...//...василия евреянина... з мѣста выволо(к) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.).

Див. ще **ЄВРЕЙЧИКЪ**.

ЄВРЕЯНКА, ЄВРЕАНКА ж. Єврейка: коли ихъ црѣ каралъ, мѡвили: Не сѣтъ евреянки яко егїптанки жоны: бо сами оумѣють бабитъ, и пѣрвѣй родатъ нїжли прїдемъ до нїхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.); Коли тобѣ бѣдетъ проданыи братъ твой еврейчикъ або евреянка, а слѣжить тебѣ бѣдетъ \bar{s} лѣтъ. семого рѡкѡ волны(м) егѡ выпѣстишь (Там же, 159).

ЄВРЕАНИНЪ *див. ЄВРЕЯНИНЪ.*

ЄВРЕАНКА *див. ЄВРЕЯНКА.*

ЄВРЪ *див. ЕВРЪ.*

ЄВТІХІАНЕ *див. ЕВТИХІАНЕ.*

ЄВУЛЪОВАНЪ *див. ЕВУЛЪОВАНЪ.*

ЄВУСЕИ *див. ЕВИСЪИ.*

ЄВУСЕЙЧИКЪ *див. ЕВУСЪЙЧИКЪ.*

ЄВФОНІА *див. ЕВФОНІА.*

ЄВХАРИСТІЯ, ЄВХАРИСТІА, ЄВХАРИСТІЯ, ЄВХАРИСТІА ж. (*гр. εὐχαριστία*) (*обряд причастя у християнській церкві*) евхаристія: Евхаристія, то есть Тѣло и Кровь Хрыстова (Вильна, 1608 *Гарм.* 192); Если бы ты(ж) той хлѣ(б), за Євхарис-

тїю роздѣ(л), певне жебы ты(ж) не премѡлчалъ былъ и кѣлиха (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 239); Лѣчь якои бы ласки истинный хрїстїанинъ поживаючи Євхаристїи стои, набывалъ; Самъ Гдѣ выразилъ тѣми слѡвы (Київ, 1639 *МКСВ* 215); Євхаристїа ест' особы хлѣба и вина выражающы на(м) тѣло и крѡвь Хвѣу (Львїв, 1645 *О тайн.* 37); Дла того абѡвѣмъ и Снѣ Бжїй в'прѡдѣ нѣжели стѣю Євхаристїю своѣмъ подаль Оучникѡмъ,... нѡги ихъ оумѣлтъ и ѡтерѣ: абѣсмы и мы чїстымъ оумѣсломя,... старалиса такъ великихъ и вышшедмныхъ оучастниками сстатиса (!) дарѡвъ (Львїв, 1646 *Жел.Сл.* 4 зв.).

ЄВХАРИСТИРИОН ч. (*гр. εὐχαριστήριον*) подяка, вдячність: Євхаристїрион албо, вдѣчность (Київ, 1632 *Євх.* 291).

ЄВХИТЫ *мн. (визнави однієї з ересей)* евхити: А то Авгѡстїнъ стѣй на завстыженїе Геретикѡвъ названыхъ Євхитѡвъ, (котѡрые того хотѣли, абы анѣ прѣць рѣчныхъ, анѣ слѡва Бжѡго проповѣди не было, енѡ абы ω (т)правовано млтвы) такъ записалъ (Київ, 1634 *МКСВ* 313).

ЄВХОЛОГІОНЪ ч. (*гр. εὐχολόγιον*) (*церковно-богослужбова книга, яка містить тексти таїнств, освячень та вказівки щодо їх проведення*) Требник: вїдрѣковати казалемъ... Книгѡ, названѡю Євхологїонъ, то есть, Молитвослѡвъ; а звѣкле Требникъ (Львїв, 1645 *Жел.Тр.* 3).

Див. ще **ЄВХОЛОГІЯ, ЄВХОЛОГІЄ.**

ЄВХОЛОГІЯ, ЄВХОЛОГІЯ ж. (*гр. εὐχολόγιον*) те саме, що **евхологїонъ**: читайтежь собѣ "Евхологїя", то есть "Требникъ" Греческїй; а тамъ обачыте, яко се тое миро великое посвещаетъ (Вильна, 1608 *Гарм.* 194); Знайде(ш) бѡвѣм' в' той Книзѣ порадное ω (д)правоване стѣыхъ седм' Таин' Церковны(х), ω (д) Ха Пна чере(з) Ап(с)лѡ(в) стѣыхъ Церкви стѡй православнокаѡлїческой поданѡе, з' грѣцки(х) Євхологїй и стародавны(х) рѣкописаных' словѣнски(х) Требникѡ(в) вїчерпленѡе (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 5 зв.).

Див. ще **ЄВХОЛОГІЄ.**

ЄВХОЛОГІЄ с. (*гр. εὐχολόγιον*) те саме, що **евхологїонъ**: нехай хто хѡчет' знѡситъ грѣцкїи рѣкописаныи Євхологїа, и наши Рѣскїи, знай-

детъ неомы́лне в' оны́хъ, единойстнѣю згѣдѣ, ѿ дѣйстви и оуживанію Бж̄(с)твенныхъ седми Таинъ Цр̄ковны(х) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4 зв.).

Див. ще **ЕВХОЛОГІЯ**.

ЕГДА, ЕГДА *стол.* (цсл. егда) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину часу до головної) а) (уживається для окреслення одночасності дії) (без співвідносного слова у головній частині) коли, в той час як: и ег(д)а докон'чаль іс̄ словеса сіа дивовалиса народове ѿ наоученіи егѡ (1556-1561 *ПС* 41); тоу(т)са вѣ(м) оустріаши(ш) и речешъ, я(ко) оучнці х̄д̄ егда и(м) рѣклъ. я(к) неоудо(б) богатіи вни(й)дѣ(т) в' цр̄(ст)во нб̄(с)ное (п. 1596 *Виш.Кн.* 239); Почто бо ангели тебе не вмолили, егда з сатаною себе ѡ(т)лѣчили (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 106); Ег(д)а речѣтъ цр̄ь; прійди бл̄гословеннаа ѡблюбѣницо моа, ... Війди с прах̄: повстанъ с тѣни смѣртної (Чернігів, 1646 *Перло* 159);

(із співвідносними словами зарась, тогда у головній частині) коли, в той час як: Егда пакъ в'зросла былина и пло(д) оучинила тогда са оуказаль и коуколь (1556-1561 *ПС* 62); егда начаша ровы копати для заложенія фундаменту, тогда бури, громи, блискавици вѣстали, не даючи дѣла начати (1580 *Спис.* 6); Тим же власне способом... церковь Христова скоро по вознесе́нии господа бога и спаса нашего Иисуса Христа на небеса, егда проповѣдь евангельская во всю вселенную излияся и протече, зарас от стихий миру суетную мудрость и разум, ощупавши, повергла и изгнала (1608-1609 *Виш.Зач.* 205); Егда же оувидитъ зміа, и вѣдѣ из' оустъ его исходѣщю: тогда заразомъ възлѣтѣеть на высотѣ бго-раздѣміа (Почаїв, 1618 *Зерц.* 61);

б) (уживається для окреслення послідовності дії) (без співвідносного слова у головній частині) коли, після того як: егда паки ѡживеть, вѣвержена же бывши х(с)ва мѣчнице парасковія оу темницю (1489 *Чет.* 63); егда пришель вечерь рекль господарь // винограда к' пристав'никоу своему призови робот'никовъ и заплати имъ (1556-1561 *ПС* 86-86 зв.); егда Хр(с)тосъ ѡ(т) мртвыхъ вставши пекло збѣрилъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 13);

ѣ четве(р)тихъ вратехъ; в' цр(с)твѣ Нб̄(с)номъ, егда оуслышите ѡній глась радо(ст)ный Гда своего: Гдѣ рече, Прійдѣте кѣ мнѣ; бл̄гословенній сынѡве ѡ(т)ца мѡего... при четвѣртихъ вратехъ позвѣдѣтъ страху, и трѣпетѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 119 зв.);

(із співвідносним словом тогда у головній частині) коли, після того як: тог(д)а бѣдете видѣти ца(р)ство вла(с)тела вѣка сего, ... егда покрывало дшевное дебе(л)ство(м) пло(т)ски(м) приваленное, на смѣрти са ва(м) ѡ(т)крыеть (1598 *Виш.Кн.* 307 зв.).

2. (приєднує підрядну частину умови до головної) (без співвідносного слова у головній частині) коли, якщо: егда тѣе вложіли на него братъа, абы шо(л) до самаріи, чому якъ старѣйшій ихъ не вѣмѣра(л)са с того, але заразо(м) // тамъ иде(т) якъ посланецъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.-94); е(г)да се гъ бѣ ѡмл(с)тиви(т) аби се то(г) лѣта до съвршенія приближила ѡ что и повторе га ба ѡ то проси(м) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 330); Постѣла, глаголѣтса, егда лѣже постлано е(ст) (1627 *ЛБ* 89); егда розорит'са глінаанаа халѣп(а), тѣла нашегѡ, Палаць маемо в' Нб̄ѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.);

(із співвідносним словом тогда у головній частині) коли, якщо: Егда же истинна восияет, тогда мечтание лжи, якоже дым от вѣтра, исчезнет (1588-1596 *Виш.Кн.* 139); Егда ѡ(т)лучи(т)са го(р)шее тог(д)а лу(ч)шему съвокупи(т)са нбо любви ра(ди) заповѣде(и) бжии(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 181);

(уживається у вставних реченнях з умовним значенням) коли, якщо: Вопросы латинника, папу, или кардынала... и коего-либо латинского рода человекъа, егда ся случит кому от православныхъ с ним в бесѣду внийти, да даст исповѣдание своея вѣры, како вѣрит (1588-1596 *Виш.Кн.* 129); А не то(л)ко ко блг(д)ти дха стго привѣдчи(х) пора(д)ка(х) мѣры, если ва(с) вопрошѣ ѡ(т)повѣдити ми не мѡжете, але и ѡ(т) ты(х) па(т) теле(с)но ѡзаконѣны(х) степенѣ(й), ѡ не выпо(л)неню и(х), егда ва(с) вопрошѣ, соромѣтиса бѣдете (1598 *Виш.Кн.* 272); Бо что же бы нам за полза до вас пристав-

ши и соединившиися (егда ся не спасемо) была!
(1608-1609 *Виш.Зач.* 206).

ЕГИПТІАНИНЪ *див.* **ЕГИПТЯНИНЪ.**

ЕГИПТЧИКИ, ЕГИПГЪЧИКИ, ЕГИПЧИКИ

мн. Египтяни: которое имя стосуе(т)се з ымене(м) хамовы(м) (бо египгъчики хама хато(м), а дрѣгие хамоно(м) зва(ли)) (1582 *Кр.Стр.* 27); потопись Египчиковъ в мѣри (Вильна, 1627 *Дух.б.* 80); Образъ сѣдїи оу Египтчиковъ, былъ бе(з) бчїй (Львїв, 1646 *Ном.* 6).

Див. ще **ЕГИПЧИЦЫ.**

ЕГИПТЯНИНЪ, ЕГИПТЯНИНЪ, ЕГИПТАНИНЪ, ЕГИПТАНЫНЪ, ЕГИПТІАНИНЪ, ЕГИПАНИНЪ *ч.* Египтянин: дѣло же есть подобно. ихъ(ж) дѣлѣ моисѣи египтянина оубиль (1489 *Чет.* 57 зв.); то(т) хто кри(в)ди чини(л) бли(ж)нему шогна(л) его мовечи хто(ж) тебе по(с)тави(л) кнѣзе(м)... на(д) нами. або ма хочешъ забити яко е(с) вчора заби(л) еги(п)тянина (II пол. XVI ст. *КА* 34); Мойсея единого противъ Фараона и противъ всѣхъ египтян послал (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 48); сажѣвки, чрѣвоные мѣра, ...грѣшны(х) и трѣдоваты(х) ѿ(т) проказы оулѣчаютъ, а египтанъ потопляють (поч. XVII ст. *Проп.р.* 194 зв.); Приѣздили до Володимера отъ розныхъ... народовъ послове... каждый зъ нихъ вѣру и законъ свой залецаючи, якъ то: Махометаны, Египтяне, Арапове (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 973); Плачь тотъ великій е(ст) египанѿ(м), и для того(ж) названо е(ст) има мѣсца бногѿ, Плачь Египтѣ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 11); Потѣмкове, и всѣ Египтѣне, Горкое выпѣщали зъ внѣтра нарекане (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 6); Тѣ смо дотѣль все ѿписа(ли); абѣсмѣса не зда(ли) комѣ що ѿпѣстїти зъ стороны габѣтѣ еги(п)тїанѿвъ (серед. XVII ст. *Кас.* 8); Той тежъ забиль мѣжа египтянына, мѣжа годногѿ подивеньа копые в рѣцѣ маючогѿ (серед. XVII ст. *Хрон.* 278).

ЕГИПТЯНКА, ЕГИПТАНКА *ж.* 1. Египтянка: коли ихъ црѣ караль, мѣвили: Не сѣтъ еврѣанки якѿ египтанки жоны (серед. XVII ст. *Хрон.* 78).

2. Вл. н.: Тыѣ мощи... в гебаново(м) кїѿ(т)ци были... запечатованые... стѣго Іакова пе(р)сенина... марїи Египтя(н)ки (Львїв, 1637 *Инв.Усп.* 23).

Див. ще **ЕГИПТАНЫНА.**

ЕГИПТАНИНЪ *див.* **ЕГИПТЯНИНЪ.**

ЕГИПТАНКА *див.* **ЕГИПТЯНКА.**

ЕГИПТАНЫНА *ж.* Те саме, що египтянка: Египтянына: ѿтрапѣнаа (1627 *ЛБ* 202).

ЕГИПЧИКИ *див.* **ЕГИПТЧИКИ.**

ЕГИПЧИЦЫ *мн.* (*стп.* egypcycy) те саме, що египтчики: хамъ... снѣ(в) ималь четѣре(х). первы(и) гоусъ. ѿ(т) которого идоу(т) мѣринове... вторїи снѣ мизраинъ, ѿ(т) котора(г) // еги(п)чицы (Львїв, поч. XVII ст. *Хрон.* 9-9 зв.).

ЕГИТЪ *див.* **ЕГИТЪ.**

ЕГИФАЛЬ *див.* **ЕГИФАЛЬ.**

ЕГКОМІА *див.* **ЕГКОМІА.**

ЕГУМЕНЪ *див.* **ИГУМЕНЪ.**

ЕГНЯ *див.* **ЯГНЯ.**

ЕГИПАНИНЪ *див.* **ЕГИПТЯНИНЪ.**

ЕДА *част.* (*цсл.* еда) (*питальна*) (*уживается в риторическому питаннї для вираженнї вневненостї в протилежнїй відповідї*) хїба, чи: да что радиса рѣгае(ш) изъ слѣда скѣрбѣнаго ко животѣ вѣчно-мѣ, еда ты что добро твори(ш). на пѣти простра(н)но(м) и погїбе(л)но(м) стоячи. еда бѣ... //... на твое черево сластолюбївое... гледи(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 227-227 зв.).

ЕДАМАШКА *див.* **АДАМАШКА.**

ЕДАМАШКОВЫЙ *див.* **АДАМАШКОВЫЙ.**

ЕДАНАДЦАТЬ *див.* **ЕДИНАДЦАТЬ.**

ЕДАТИ *див.* **ѢДАТИ.**

ЕДАТЬ *див.* **ѢДАТИ.**

ЕДВАБ *див.* **ЕДВАБЪ.**

ЕДВАБНИЦА, ЕДВАБНИЦА *ж.* Шовкова тканина; вирѣби з шовку: плотенка сребрнаго то е(ст) тафты штучка а... А едwabни(ц) рѣбко(в) шту(ч)ки в (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 23 зв.); песчистаа дорога е(ст) песокъ заслепляе(т) ма ѿзми тѣю едwabницѣ которою тварь закрыешъ ѿ(т) пескѣ и ѿ(т) слонца (к. XVI ст. *Розм.* 37); едwabницы и бавелницы тонкіе... до церкви братское належати мають (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 508); Е(д)wabница чи(р)воная, злото(м) и сибромъ претыканая тая ся заживае(т)... на заслоны (Львїв, 1637 *Инв.Усп.* 71).

ЕДВАБНИЧКА *ж.* Невелика шовкова завїса: двѣ е(д)wabнички... до образѣ празничного на-

ле(ж)ные бѣло пасковатые (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 68 зв.).

ЕДВАБНОЗЛОТЫЙ *прикм. (про тканину) (витканый із шовкової і золотої ниток)* шовково-золотий: Епетрахи(л) аксамиту че(р)вонодрѣкованого з' пасамано(м) е(д)вабнозолоты(м) (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 54).

ЕДВАБНЫЙ, ЕДВАБНЫЙ, ЕДЪВАБНЫЙ, ЕДВАБЪНЫЙ, ЯДВАБНЫЙ *прикм. (про виробу з шовку)* шовковый: е(р)ма(к) белы(и) мура(в)ски(и) со шнурами чо(р)ными е(д)ва(б)ными (Київ, 1501 *ЦНБ II* 21039, 1); также от всех едwabных речей и злотоглавов,... от копы по три гроши (Вильна, 1563 *ПККДА II*, дод. 556); поя(с) ядwabны(й) з мѣшкомъ (Володимир, 1585 *ЖКК I*, 271); побрал ...седло пралатское, фаленьдишомъ чорнымъ крытое, с френѣдзлею чорною едwabною (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР I/VI*, 654); ферезыя... зеленая... с петлицами едъwabными (Київ, 1635 *ЛНБ 5, II* 4060, 105); кошу(л) едwabны(х) две (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

Див. ще **ЕДВАБОВЫЙ**.

ЕДВАБОВЫЙ *прикм.* Те саме, що едwabный: в друго(й) скрине... чепцо(в) мура(в)ски(х) е(д)вабовы(х) чо(р)ныхъ чотыри (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.).

ЕДВАБЪ, ЕДВАБЪ, ЕДВАБ, ЕДВАБЪ *ч. (стч. hedváb, стп. jedwab)* 1. (шовкова нитка) шовк, едwab: кошу(л) коле(н)ски(х) е(д)вабо(м) и бе(л)ю шиты(х) ѿ(с)мь (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 30); кошулекъ фла(м)ски(х) зъ едwabо(м) чо(р)нымъ ше(ст) кошуле(к) коле(н)ски(х) невышиваны(х) двана(д)це(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.); пограбили..., хустокъ едwabомъ шитыхъ, зе злотомъ и бѣлю (Володимир, 1597 *АрхЮЗР I/VI*, 137); въздуховъ кытайки белое два, единъ шитый злотом и серебром и розным едwabом (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР I/VI*, 295).

2. (шовкова тканина; виробу з шовку) шовк, едwab: чирвоный едwab, коштовал осмь копъ грошей литовских (Житомир, 1585 *АрхЮЗР 8/III*, 446); Шѳлкъ: Едwabъ (1627 *ЛБ* 158); Тогды роскажетъ Сщѣнникъ, абы взълъ той, котѳрый маѣтъ

бѣти очѣщенъ, двѳе пташатъ..., Едwabѳ кармазинового и Изѳпѳ (Київ, 1637 *УС Кал.* 692); Найдете... дита пеленами повѣито,... а люде его в е(д)ваба(х) в аксамита(х) в' злотоглава(х) и в ло(ж)ка(х) коштовны(х) шѳкаю(т) (1645 *УС №32*, 275); оучинишъ и заслѳнѳ... з кармазины кротъ фарбованого и з бѣлого едwabу крѳчоного работѳо гафтѳарскою (серед. XVII ст. *Хрон.* 104).

ЕДВАБЪНЫЙ *див.* **ЕДВАБНЫЙ**.

ЕДВАБЪ *див.* **ЕДВАБЪ**.

ЕДВАБЯ, ЕДВАБЕ *с. 1.* Те саме, що едwabъ у 1 знач.: за ермак блакитный люонский зъ шнурами едwabю черленого,... три копы грошей (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР 8/VI*, 184); кошѳлекъ пя(т) коле(н)скихъ зъ едwabемъ (Володимир, 1585 *ЖКК I*, 272); Плащѣница на бѣломъ гатласѳ... Товѳални(й) плоте(н)ныхъ ро(з)нымъ шитя(м) едwabя(м) и(з) бляшками (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА I-1*, 258); Одна хѳстка... е(д)вабемъ вышиваная (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 69).

2. Те саме, що едwabъ у 2 знач.: влапили на ры(н)ку слу(г) няяко(го) пна Зале(с)кого,... продаючи е(д)вабе ро(з)ные (Володимир, 1608 *ТУ* 244); Вѳне(ц)... на дрѳтѳ зелены(м) е(д)вабямъ обвиты(й) (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 13 зв.).

ЕДЕМСКИЙ *див.* **ЕДЕМСКИЙ**.

ЕДЕМЪ *див.* **ЕДЕМЪ**.

ЕДЕНАЙЦАТЬ, ЕДЕНАЙЦЯТЬ *числ.* Одинадцять: И того вши(т)кого выноси(т) десѳ(т) золоты(х) безъ едена(и)цѳти гро(шии) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); становных веприй пять, старыхъ самицъ еденайцѳть (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР I/VI*, 298).

Див. ще **ЕДИНАДЦЯТЬ, ОДИНАДЦЯТЬ**.

ЕДЕНЕ *див.* **ЪДЪНЄ**.

ЕДЕНЪ, ЕДЕНЪ, ЕДЕНЬ, ЕДЕН *числ.*

1. (кѳлькѳсть із 1 одиници) один: повинны будемъ тобѳ на твой грош еден десѳ грошей нагородей нагородити (Кременець, 1597 *АрхЮЗР I/VI*, 122); придамъ тежъ еденъ штибръ не венце(й) (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); апостоль писанный на десѳту еденъ (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР I/VI*, 296); И за Еде(н) разъ звоненя до Слѳжбы Бѳжеи вазена(м) ѳкрѳтне, И виною... Карѳтъ (Львѣв, 1609

ЛСБ 421, 1 зв.); в еденъ часъ див. ЧАСЪ; ни еденъ волосъ з головы спасти не можетъ див. ВОЛОСЪ; о еденъ Бокъ станути див. СТАНУТИ;

у знач. ім. (окрема особа із сукупності подібних) один: тѣи з жалю великого по своємъ ω(т)ци. мѣчно до двѣрѣ добывалиса. а добывшиса прибѣгши еденъ и оударивъ владыкѣ бѣртою (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); безъ жадного вонпѣна еденъ албовѣмъ которы(и) ми виненъ есть ѡбѣцаль ми дати грѣши (к. XVI ст. *Розм.* 66 зв.); не тѣлько еденъ з ни(х) за правдѣвого... маѣтъ на(м) быти роздѣмѣны(и) але ѡбадва (поч. XVII ст. *Проп.р.* 219 зв.); а кто бы ихъ порушыл... то нарече(т)ся яко еде(н) ω(т) разбойни(к) и грабите(л) стѣхъ бѣжыхъ (Шанброн, I пол. XVII ст. *Свенц.Кат.* 52); еденъ другоѣго — (взаемно) один другоѣго, один одноѣго: и тогды пого(р)ша(т)са и(х) мноѣго и еде(н) дрѣгоѣго вѣда(ст), и зненавидитъ еде(н) дрѣгоѣго (Вильна, 1596 *З.Каз.* 25); еденъ другоѣму — (взаемно) один одноѣму, один другоѣму: кожды(и) з насъ ѡзна(и)мити мае(т) еде(н) дрѣгоѣмѣ контрактъ при концѣ шести лѣтъ (к. XVI ст. *Розм.* 69); Мы Братѣа црковная немощнѣ(и)шаа... в едно(м) ярмѣ послѣдшания хѣва тягнѣчи, и еде(н) дрѣгоѣмѣ помагаючи и заровно працѣючи двоѣко на(д) иныхъ бо(л)ши(и) ѡвоцѣ в ви(н)ници Хѣво(и) ѣчинити (Луцк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 57); еденъ за едноѣго — один за одноѣго: Пленѣпоте(н)цию... Мы всѣ восполь еденъ за едноѣго Наро(д) ро(с)ки(и) релѣи кгре(ц)кое Мещане И Пре(д)мещане Подаемо Посланцо(м) своимъ (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 421, 1); еденъ самъ див. САМЪ.

2. (який за числовим значеннямъ вѣдповѣдає кількісному числівнику 1) один: Еде(н) ездита сѣль за трѣмою прикрѣвса. а дрѣгѣи пытае(т). а тѣй ω(т)поведаѣ(т) ω(т) ты(х) кѣстей (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); коне(и) два еде(н) си-вы(и) а дрѣгѣи плѣснивы в та(р)нополи вро-ны(и) е(с)ть (Львѣв, 1592 *ЛСБ* 1037, 11); два бовѣмъ были Воевѣды. и еденъ зъ нѣхъ вправдѣ zostалъ збѣрити царствѣющеє мѣсто а дрѣгѣи ω(т)шѣль на Болгары воевѣти (Киѣв, 1627 *Тр.* 667).

4. У знач. займ. (вказівний) (такий самий, то-тожний) один: Тѣй же зѣмны(и) и Нѣ(с)ны(и): и дочасны(и) и зѣвше бѣдѣчѣй... Бѣ и Члѣкъ: вѣ ѡбѣихъ досконалы(и). еденъ вѣ двоѣхъ, и вѣ ѡбѣихъ еде(н) (Киѣв, 1625 *Сур.Сл.* 126 зв.); Еднакѣ не телѣснымъ нѣѣкимъ выѡбраженѣемъ, еденъ бовѣмъ вѣзрѣсть и лѣта всѣ мѣти бѣдѣтъ (Киѣв, 1627 *Тр.* 39).

5. У знач. займ. (неозначений) один, якийсь, котрийсь: еденъ Арапинъ, идѣчи до дѣмѣ своѣго,... оустрѣлилъ Пр(с)тѣю Бѣв вѣ колѣно (Киѣв, бл. 1619 *О обр.* 27); еденъ зъ оучѣбныхъ повѣдѣлъ; Смѣху речъ гѣднаа,... Стражнѣчѣй алѣбо Выглѣда(ч) слѣпѣй, Оучѣтелъ глѣпѣй (Львѣв, 1645 *Жел. Тр.* 6); Еденъ зъ давны(х) ω(т)цѣ(в) стѣхъ, Читѣлѣникѣ ѡсѣщенный, запытанѣй бѣдѣчи ω(т) ѣчна своѣго: Якѣбы кто налѣпшей оупростовѣти моглъ жѣтѣе свое на свѣтѣ? (Львѣв, 1646 *Жел.Сл.* 2).

Див. ще **ЕДИНЪ, ОДЕНЪ, ОДИНЪ.**

ЕДЕНЪ див. **ЪДѢНЄ.**

ЕДЕНЪ див. **ЕДЕНЪ.**

ЕДЕНЪ див. **ЪДѢНЄ.**

ЕДИН див. **ЕДИНЪ.**

ЕДИНАДЕСАТЫЙ числ. Одинадцѣтиѣй: и прише(д)ши та(м) оныи которыи были о единадесатѣй годинѣ пришѣли. вѣзали по пѣнезю (1556-1561 *ЛЄ* 86 зв.).

Див. ще **ЕДИНАДЦѢТЫЙ.**

ЕДИНАДЦѢТЫЙ, ЕДИННАДЦѢТИЙ, ЕДИНАЙЦѢТЫЙ числ. Одинадцѣтиѣй: В котѣро(м) ..., часѣ, же са Едѣ(н)на(д)ца(т) разъ Хс... Оученикомъ своѣмъ оуказѣлъ... Четвѣртымъ рѣзо(м) десѣти Ап(с)лѣомъ... Пѣтый разъ *Едѣнна(д)цѣтемъ* Ап(с)лѣомъ (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 221); Едина(д)цѣтаа звѣзда значѣтъ;... тѣло оувелбе(н)ное (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 165); Мѣ(с)ца ѡктовриѣ дня единаѣцѣтого. Пристѣпилъ Хмелнѣцкѣй герѣштъ Козацкѣй, и Тогаѣ Бѣй... з великими войсками своимѣ поде Лѣвѣв (Львѣв, 1648 *УЄ* №5, 125 зв., *Покр.з.*).

Див. ще **ЕДИНАДЕСАТЫЙ, ОДИНАДЕСАТЫЙ, ОДИНАДЦѢТЫЙ.**

ЕДИНАЦѢТЬ див. **ЕДИНАДЦѢТЬ.**

ЕДИНАЦѢТЬ див. **ЕДИНАДЦѢТЬ.**

ЕДИНИЙ див. **ЕДИНЫЙ**.

ЕДИНАДЦАТЬ, ЕДИНАДЦАТЬ, ЕДИНАДЦАТЬ, ЕДИНАЙЦЯТЬ, ЕДИНАЦЯТЬ, ЕДИНАЦАТЬ, ЕДАНАДЦАТЬ числ. (назва числа 11) одинадцать: Личба единь, два, три, чтыри..., деса(т), едина(д)ца(т) (к. XVI ст. Розм. 60 зв.);

(кількість із 11 одиниць) одинадцать: на возе... было: ше(ст) по(с)таво(в) сукна муравьского, ... кругъ поесовъ оксами(т)ны(х), едана(д)цать локоть, две копе шапокъ (Житомир, 1583 АЖМУ 60); за одинацять дошо(к) по стыры (!) шелюги да(в) я(м) (Львів, 1594-1595 ЛСБ 1041, 6 зв.); Вѣдай напре(д) котрый е(ст) кроу(г) лѣны, и до крѣга приложи единаца(т) (Острог, 1612 Час.Табл. 316); гриць сы(н) федора... дѣ(л)нищѣ зновѣ выкѣпи(л) ѡ(д) ти(м)ка филипового за зло(т) едина(и)ця(т) (Одрехова, 1614 ЦДИАЛ 37, 2, 23 зв.); В котбро(м) чотырдесяти днѣй, часѣ, же са Еди(н)на(д)ца(т) разѣ Хс... Оученикомъ своѣмъ оуказалъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 221);

у складі складених числівників: папѣж молѣтвѣ нѣакѣюсь // зложѣвши пре(д) образо(м) Панны мрѣи вѣ со(л)нцѣ маліованной, зѣ ѡ(т)пѣстами на лѣтъ едина(д)цать тѣсачѣй мѡвити приказалъ (Київ, 1621 Коп.Пал.(Лв.) 30-31).

Див. ще **ЕДИНАДЕСАТЬ**.

ЕДИНАЙЦЯТЫЙ див. **ЕДИНАДЦАТЫЙ**.

ЕДИНАЙЦЯТЬ див. **ЕДИНАДЦАТЬ**.

ЕДИНАКО присл. Те саме, що **еднако** у 1 знач.: Стаа востѡчнаа црковъ и захѡднаа по тѣсаци лѣтъ чѣтыры посты... ѡбходити са звѣкли, единако соблю дали (Київ, 1621 Коп.Пал.(Лв.) 26).

ЕДИНАКЪ ч. 1. (единий син) одинак, одинець: Иночадый: и, Единорѡдный: Единороженный, або единакъ (1627 ЛБ 49); не може(т) быти та(ж)шій жалъ, яко гды снѣ ѡмре(т) а до того едина(к) (Височани, 1635 УЄ №62, 102); Гды оуже были принаты, ... кѣліаами ро(з)двоено ихъ: абы ѡтѣць... собѣ не вспоминалъ... же... zostалъ му кѣ потѣсь... снѣ его единакъ (серед. XVII ст. Кас. 49).

2. Чернець, монах: Инокъ единый, единецъ: едина(к), особлівы(й), особліве(ц), выбѡрны(й) (1627 ЛБ 48).

Див. ще **ЕДИНОКЪ**.

ЕДИНАЧКА, ЕДИНОЧКА ж. 1. (едина дочка) одиначка: коли са ворочалъ ефай до масфѣ домѣ своего, выбегла противъ емѣ единочка дочка егѡ... бо не мѣлъ ины(х) дѣтей (серед. XVII ст. Хрон. 183).

2. (та, що не має сім'ї, рідних) одиначка: я ѡпоуцѡнаа нѣколи(с) единачка, ... я бе(з)дѣтнаа и вдова (поч. XVII ст. Проп.р. 128).

3. (про душу) едина, неподільна: хѡчь дѣша единачкою ѣсть, многіи е(д)накѣ члѡнки маѣть (Вільна, 1627 Дух.б. 149).

ЕДИНАЧОКЪ, ЕДИНАЧОКЪ ч. (единий син) одиначок: Кды... бѣ всемогѣчій любѡвь... авраамовоу ѡбачи(л) ижъ емоу единачка снѣ своего ісаака ѡфѣровати хотѣлъ... мѡвилъ... ро(з)широу сѣма твое яко звѣзды нѡ(с)ныа (поч. XVII ст. Проп.р. 21 зв.); Яко гды бы котѡрой ма(т)цѣ маючой сына единачка пе(н)кного, мѣдрого... пришлоса его погрести (Вільна, 1627 Дух.б. 173).

ЕДИНИТИСЯ, ЕДИНИТИСЯ дієсл. недок. Еднатися, ѡб'єднуватися: мы тежѣ, глупая Русь, вашего костела разума... не хотим и на ваше жродло поганских наук, ... не лакомимося и единитися от благочестивые вѣры (в прелестную)..., не можем (1608-1609 Виш.Зач. 207).

ЕДИНИЦА, ЕДИНИЦЯ ж. (цсл. единица) (щось едине) едність: monos, единица (1642 ЛС 272).

(про Святу Трійцю) (неподільність) едність: А вѣра Кафолицкая ѣсть таа, Абѣхмы единого Ба вѣ Тр(о)ци, и Тр(о)цѣ вѣ единици чтѣли и хвалили (Київ, бл. 1619 Аз.В. 106); Прѣйми пре(д)вѣчнаа Тр(о)це прѣстаа и единице, сѣ малѡе зѣрно (Чернігів, 1646 Перло 170).

ЕДИНКОВЫЙ прикм. Одиночний. ◊ **единкова** личба див. **ЛИЧБА**.

ЕДИНАДЕСАТЬ числ. Одинадцать: Ев(г)ліа чта(т)са ѡ(т) пне(д)лка, по пѣци. иже е(ст) стѣго дѣа, ажѣ до па(т)ка по въз(д)виженіи, // ч(с)тнѣго кр(с)та. ѡб'ходи(т) же са в се(д)мица(х) се(д)мнѣнадесать и(х) же оубѡ еди(н)надесать не(д)ль имоу(т) (1556-1561 ПЄ 2-2 зв.)

Див. ще **ЕДИНАДЦАТЬ**.

ЕДИНАДЦАТЫЙ див. **ЕДИНАДЦАТЫЙ**.

ЕДИННАДЦАТЬ див. **ЕДИНАДЦАТЬ**.

ЕДИННЫЙ див. **ЕДИНЫЙ**.

ЕДИНО¹, **ЕДИНО**, **ЕДИНО** присл. (цілісно, неподільно, спільно) едино: едино оубо части имѣли княза (1489 Чет. 29 зв.); нѣ(ст) прочее Ізде(й)ни еллинъ,... нѣ(ст) любомѣдръ, ни невѣжа, но вси есмы едино (Луцьк, 1624 ПВКРДА I-1, 58);

разом: Таковая ли ти истинна проповѣдь во началном верху от Иоанна: "Отче, да будут вси едино, яко же мы едино" (1600-1601 Виш.Кр. отв. 160).

ЕДИНО², **ЕДИНО** част. Лише, тільки, едино: сесь члѣвкъ... хлѣбъ же свой и вариво даеъ оубогимъ. по вса дни. и не тоже едино. но и ѿ(т) тѣла его смрадъ исходитъ безчислено (1489 Чет. 3); Тое все вам, православным, споминаю и вѣдати даю, абы есте знали, каким способом тая скаржина книжка овде зашла и что за причина о отвѣтѣ на оправдание благочестия и не едино радение от нас,... было (1608-1609 Виш.Зач. 208); в' Церкви бовѣмъ стѣй Восточной, единѣ причащеніе Тѣла и Крѣве Спсїтела нашоѿ Іис Х҃а... //...быти знаемо (Київ, 1646 Мог.Тр. 5-5 зв.).

ЕДИНОБОЖЕСТВО с. Едність, нероздільність Трійці — Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа святого: Хвалачи бл(с)вачи Его ве(с)поль з' ѿ(т)цем' и Стѣмъ дхѣмъ единобо(ж)ство. единѣ мощь и госпо(д)ство. которомъ належитъ. вше-лакаа слава, честь и по(к)лонѣ (Київ, 1619 Гр. Сл. 308).

ЕДИНОВИДЕНЬ прикм. Однаковий з вигляду: вода... //...единовї(д)на бѣдѣчи, розмаѣтыѣ скѣтки выдаеъ... огѣнь единовїден' ест', а... грѣеъ, палитъ, сѣшит'... свѣтитъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 261-262).

ЕДИНОВИДНО, ЕДИНОВИДНО присл. (цсл. единовидно) постїйно, однаково: Но не истинна сїце. Сїя бо, единою водруженна и утвержденна, вѣчно и неподвижно пребывает и в // основани неотмѣнном и единовидно стоит (1588-1596 Виш.Кн. 134-135).

ЕДИНОВЛАДСТВО, ЕДИНОВЛАДЪСТВО, ЕДИНОВЛАДЬСТВО с. (стп. jedynowladstwo) единовладця: бы(л) всѣ крайны и дїлї(с) по(д)

мощь свою, и въ мона(р)хию а(л)бо единовла(д)ство приве(р)нѣ(л) (1582 Кр.Стр. 80); Иисусъ Христосъ въ церкви Своей хотелъ метъ единовла(д)ство або монархию, абы одинъ всего догледаль и рядиль (Вільна, 1597 РИБ XIX, 250); але того не признаваю абы то злѣпанье едности и еднанье з римскими папежами кѣ по(д)пѣрѣ единовла(д)ства костѣльного римскихъ папежѣвъ по-тагѣтиса могло (Острог, 1598-1599 Апокр. 150); кгда са спираемо не вѣдаю ѿ якіесь маѣтности, стѣраемоса набывѣати якоесь славы,... кгда не вѣдаю якогось единовла(д)ства пышныє гѣрбы выставлаемо (Дермань, 1605 Мел.Л. 30); Тѣй Мономах' Всеволодови(ч)... Кнѣзства Русскїи розбраваны знѣвѣ дѣлностью своєю в' едно спойль и злѣчїль, и до единовла(д)ства постѣромѣ привѣль (Київ, 1623 МІКСВ 69).

Див. ще **ЕДИНОВЛАСТІЕ, ЕДИНОВЛАДСТВО, ЕДНОВЛАСТІЕ**.

ЕДИНОВЛАДЦА, ЕДИНОВЛАДЦЯ, ЕДИНОВЛАДЦА ч. (стп. jedynowladca) те саме, що **едновластникъ**: неслоушне дѣписъ доводъ беретъ кѣ оказанью того, же петръ стѣй былъ единовладцею косте(л)нымъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 104 зв.); Аза(з) не в' Римѣ стѣромѣ и в' самомъ то(м) котѣрый на тотъ часъ кролевѣль и пановѣль на(д) мѣстами, пере(д) единовла(д)цами и преложѣными Арцыкаплѣнами и надчїте(л)ми, кгда не тѣлько во всѣкой дхѣвной Фїлосѣфїи и котѣрѣю назывѣаютъ свѣцкою на(д)деръ досконале квїтнѣли и здбилиса обѣ на сватшїи мѣстѣ (Київ, 1619 Гр.Сл. 225); Петръ названъ... тымъ именемъ, для того, ижъ былъ умоцненнымъ, а не ижъ бы zostаваль Церкви единовладцею (Київ, 1621 Коп.Пал. 411).

Див. ще **ЕДИНОВЛАСТЕЛЬ, ЕДИНОВЛАСТНИКЪ**.

ЕДИНОВЛАСТЕЛЬ ч. Те саме, що **едновластникъ**: римскїй папежъ ест'... пастыремъ и головою преложенымъ и единовластелемъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 92).

Див. ще **ЕДИНОВЛАДЦА, ЕДИНОВЛАСТНИКЪ**.

ЕДИНОВАСТІЄ с. (цсл. единовластие) те саме, що **единовладство**: Тые такіє чотыри замкнѣнѣа за доводами нашими в' прѣшлы(х) двѣхъ роздѣлехъ противъ единовла(с)тїю ω(т) дѣпїса змѣшленомѣ приточоными, з власныхъ... слѣвъ его выникаютъ... прѣто(ж) и тепѣрѣ члѣнки цркви бжеї на том' же одномъ единовластїи хвѣъ,... приставаѣти могѣтъ и маюѣтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 108 зв.).

Див. ще **ЕДНОВЛАДСТВО, ЕДНОВАСТІЄ.**

ЕДИНОВАСТНИКЪ ч. Те саме, що **единовластникъ**: мимо наоукѣ писма стго... петра единовластнико(м) црковны(м) называе(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95).

Див. ще **ЕДИНОВАДЦА, ЕДИНОВАСТЕЛЬ.**

ЕДИНОВОЛНИКЪ, ЕДИНОВОЛНИКЪ ч. (*визнавецъ монотеїзму — еретицтва, яке визнавало в Ісуса Христа тільки волю*) монотеїст: Іоанъ Зонара... о той ереси единоволниковъ вспоминаючи,... // ...не пишеть о жадныхъ епископахъ, которыи бы апеловати мѣли до Риму (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 613-614); Тогды бовѣмъ выбѣрне на Монофелїты, то є(ст) прѣтивъ Единоволникѣмъ Еретиѣмъ поставившиса, еще Мнїхомъ прѣстымъ бѣдѣчи, Кліросѣ Цркви Кω(н)стантїнопѣлскої причтѣнъ бываєт' (Київ, 1627 *Тр.* 620).

Див. ще **ЕДИНОВОЛЦА.**

ЕДИНОВОЛЦА ч. Те саме, що **единоволникъ**: в Семо(м) СТѣъ,... бѣль Шѣстыї вселе(н)скїї Сѣборъ... пре(з) Царя Константїна Бородатого зложѣный на еретики Монофелїты, то єсть единовѣлци (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 137).

ЕДИНОВѢРНЫЙ *прикм.* Одновѣрний: Кгды(ж) га(к) неба(ч)не спросне..., на зацные осѣбы... и на всю вѣбецъ речъ пѣсполїтѣю обоїхъ нароѣвъ кгрєцкїхъ и рѣски(х) и їныхъ всѣхъ имъ едїновѣрныхъ,... баченѣа мѣти не хотѣлъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 6).

ЕДИНОВѢТВНИЙ *прикм.* Який має одну вїтку, гїлку: μονοκλονος, единовѣтвни(ї), неросохвяти(ї), билища че(р)ная (1642 *ЛС* 272).

ЕДИНОГЛАСІЄ, ЕДИНОГЛАСІЄ с. (цсл. единогласіє) (*вираження спїльної волї*) одностай-

нїсть, однодушнїсть: послѣди же, егда гордостїю окраден еси и возбужал, померк и потемнѣл, от единогогласїя братскаго отсѣклся еси и возбужал,... любов братскую и равенство занебрегл еси (1588-1596 *Виш.Кн.* 139).

ЕДИНОГЛАСНЕ, ЕДИНОГЛАСІЄ *присл.* (цсл. единогогласнѣ) те саме, що **единогогласно**: дай ми простую вѣру..., голым и сущим писанием апостол преданую и от перваго собора изображенную, купно с папою вашим... единомудрне и единогогласне отригнутую и исповѣданую (1588-1596 *Виш.Кн.* 130); Не в' їншїй цѣль и конѣцъ: ено абысмы всѣ единогодшнє, единого мѣслнє, и единогогласнє славачи Бга..., могли и оумѣли дати справѣ вшелакѣмѣ // любопытномѣ, а особлїве Іновѣрцєви, ω вѣзнаню и сталѣсти Вѣры нашеї Правослѣвной (Львїв, 1646 *Зобр.* 2 зв.-3).

ЕДИНОГЛАСНО, ЕДНОГЛАСНО *присл.* (цсл. единогогласно) 1. Те саме, що **единогогласно**: правѣвѣрний единогогласно. прѣстѣе пѣнїе боу всылаю(т) (1489 *Чет.* 76 зв.); но всѣ единогогласно ω(т)повѣли яко никѣли не вѣдаемо... нї о единой винѣ братѣства сего (Львїв, 1591 *ЛСБ* 155); всѣ единогогласно заспѣваймо емѣ, заплещѣмо рѣкѣми, и выкрыкаїмо... гѣлосѣмъ радѣсти (Київ, 1637 *УС Кал.* 193).

2. Однозначно: И Исаак в словѣ о отреченїю мира равно и единогогласно о сем глаголет (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 242).

ЕДИНОГЛАСНЫЙ, ЕДИНОГЛАСНЫЙ *прикм.* (цсл. единогогласный) одностайный, однодушный: Досыѣ нам вѣдати о собѣ и о своих нам единогогласных и присных! (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 162); только потреба начинья, а по нашему, сосуда духу святому, иж бы ис тебѣ, Скарго, из твоего костела..., лукавых бѣсов молитвою повыгонял и очистил тебѣ и других, тебѣ ровных и единогогласных, тогда бы еси правду навѣк (1608-1609 *Виш.Зач.* 223).

ЕДИНОГЪ ч. (*про предметї*) (*той, що має одну ногу*) одноногий, -ого: моно[p]odium, единогогъ (1642 *ЛС* 272).

ЕДИНОДНЕВНЫЙ *прикм.* Одноденный. ◊ червь единогодневный *див.* **ЧЕРВЪ.**

ЕДИНОКЪ ч. Те саме, що єдинакъ у 2 знач.: Инокъ:... монахъ,... Чернець,... єдинокъ, або єдиненый,... Пвстынни(к) роздмѣтиса мѡжетъ (1627 ЛБ 48).

ЕДИНОКИЙ прикм. Дружный, одностайный: Бра(т)ство Львовское... и Бра(т)ство рогатинское... блгословлаемъ, зоставѡючи кѡждое слѡво в мѡци здпѡльно(й) хотячи мѣти и инѣде вѣзде Бра(т)ства тѡкие єдинокие (Берестя, 1590 ЛСБ 144).

ЕДИНОЛИСТЪ ч. Назва рослини: seratia, єдиноли(ст) зело (1642 ЛС 118).

ЕДИНОМИСЛЕНЪ див. **ЕДИНОМИСЛЕНЪ**.

ЕДИНОМИСЛНИКЪ див. **ЕДИНОМИСЛНИКЪ**.

ЕДИНОМУДРЕННЫЙ, ЕДИНОМУДРЕННЫЙ прикм. 1. (який має спільні погляди) єдинодумний: Тогда... толко братья равные и єдиноумдренные папы римские с восточными патриархами были (1600-1601 Виш.Кр.отв. 187); Христолюбивому братству лвовскому и прсчимъ братиям, єдиноумдреннымъ и єдиномысленнымъ,... и еликим до зрака очес сие писание приникнет, Иоанн русин, реченно Вышенский,... от Христа Спаса спасения алчет и вседушно молит (бл. 1610 Виш.Посл. Лв.бр. 232).

2. У знач. ім. Єдинодумець: Да вижу, нѣсть достоин Епифания, абовѣмъ тому духу со вѣмъ произволениемъ сердца и мысли покорился и вѣчне с своими єдиноумдренными записал (1600-1601 Виш.Кр.отв. 161).

ЕДИНОМУДРЕНО, ЕДИНОМУДРЕНО присл. Єдинодумно, єдинодушно: И сии убо єдиноумдрено прошли слѣдъ тѣснаго пути (1615-1616 Виш.Поз.мисл. 238).

Див. ще **ЕДИНОМУДРНЕ**.

ЕДИНОМУДРНЕ, ЕДИНОМУДРНЕ присл. Те саме, що єдиноумдрено: дай ми простую вѣру соборное... церкви, голымъ и сущимъ писаниемъ апостолъ преданую и от перваго собора изображенную, купно с папою вашимъ благочестивымъ єдиноумдрне и єдиногласне отригнутую и исповѣданую (1588-1596 Виш.Кн. 130).

ЕДИНОМУДРЪСТВОВАТИ дієсл. недок. (цсл. єдиноумдрѣствовати) дотримуватися однаковихъ поглядів, переконань: Кгдыжъ ѡнѣяти зъ нѣми єдиноумдрѣствують (!), Всѣхъ подбити подъ владзѣ папѣ всилѡють (Київ, 1622 Сак.В. 46).

ЕДИНОМУЖИЦА ж. (цсл. єдиноумужица) жінка, що має одного чоловіка: горлиця оуподоблюса. поустьєне любизи и єдиноумужици (1489 Чет. 150).

ЕДИНОМИСЛЕНИКЪ, ЕДИНОМИСЛЕНИКЪ ч. Єдинодумець: єрей со єдиномысленики своими на соборе... былъ со стѣми ѡци посполе (1489 Чет. 352); И прожно за собою Аѡнасія потегаете и иншихъ его єдиномыслениковъ (1603 Пит. 18).

Див. ще **ЕДИНОМИСЛНИКЪ**.

ЕДИНОМИСЛЕННО присл. Єдинодумно, одностайно: Якъ єсмы зроздѣвши судили с писанья вашего которое єдиномысленно со вѣми пишучи ко намъ имена свое послали есте... просечи насъ абы єсмо вамъ тоє пустоты ваше покрепляли (Берестя, 1590 ЛСБ 142).

Див. ще **ЕДИНОМИСЛЕНЕ, ЕДИНОМИСЛЬНО**.

ЕДИНОМИСЛЕННОСТЬ, ЕДИНОМИСЛЕННОСТЬ ж. Єдинодумність, одностайність: Тѣмъ дрѣжанямъ Христа устережется вшелякихъ шатанскихъ самоволокъ, которые онъ... для ошуканя людского поставилъ: зъ одное стороны — злую во злыхъ речахъ згѡду становити, зъ другое стороны — добрую згѡду и єдиномысленность скинемъ спорѡвъ и сектъ рвати и псовати хотячи (1603 Пит. 25).

Див. ще **ЕДИНОМИСЛИЕ, ЕДИНОМИСЛЬНОСТЬ**.

ЕДИНОМИСЛЕННЫЙ, ЕДИНОМИСЛЕННЫЙ, ЕДИНОМИСЛЕНЪ, ЕДИНОМИСЛЕНЪ прикм. 1. (який має спільні погляди, думки) єдинодумний, одностайний: тѣмъ бѡлее и(х) хс̄ словесы и оученіе(м) свои(м) оукрѣпитъ в' вѣре єдиномыслены(х) бѣти (Заблудів, 1568 УЄ №552, 1 зв.); Если... не єсть єдиномыслен в здравомъ и // чистомъ исповѣданіи правое, соборное... церкви вѣры, таковый во истинну живо и вѣчне умер (1600-

1601 *Виш.Кр.отв.* 168-169); Двох братий единомысленных, в иноческий чин вшедших, диявол,... друг на друга разгневи (*Унів, 1605 Виш.Домн.* 194); Далѣй... повѣдаю, жъ мы обудву приѣмуемо..., которых споры до вѣры нѣчого не належать. Въ той абовѣмъ Игнатій и Фотій згодны и единомислны были (*Київ, 1621 Кон.Пал.* 745).

2. У знач. *ім.* Однодумецъ: вы многіе соборища чините и единомысленныхъ на злое ко собѣ избираете (*Берестя, 1590 ЛСБ* 142).

Див. ще **ЕДИНОМЫСЛЬНЫЙ**.

ЕДИНОМЫСЛИЕ, ЕДИНОМЫСЛИЕ, ЕДИНОМЫСЛІЕ *с.* (*цсл.* единомыслие) те саме, що **единомысленность**: пишемо к тобѣ и заповѣдаемо, и дабы еси нѣ в че(мъ) нѣ ко единомѣ проти(в)ного што мови(л) во лвовѣ бѣдѣчемѣ бра(т)ствѣ и единомыслию на голова(х) ихъ бѣлюбиа и на потребнѣиши(х) родѣ люде(м) бѣлгоче(с)тивы(мъ) в которы(х) бѣгъ почивае(т) (*Львів, 1587 ЛСБ* 89); А кто бы в братствѣ и(х) въ единомыслии не хотѣлъ жити. тѣи да не имѣють власти въ всемъ строеніи церковнаго братства (*Львів, 1591 ЛСБ* 155); то бы и тая хула пала на апостолы, которые в согласии и згодѣ единомыслия были (*1608-1609 Виш.Зач.* 214).

Див. ще **ЕДИНОМЫСЛЬНОСТЬ**.

ЕДИНОМЫСЛНЕ, ЕДИНОМЫСЛНЕ *присл.* (*цсл.* единомыслнѣ) те саме, що **единомысленно**: Нехай винують... папежа Римского, который заровно единомыслне и одною душою зъ Фотіемъ на таковыхъ же символу того профанаторовъ проклятво учинилъ! (*Київ, 1621 Кон.Пал.* 736); Не в ѣншій цѣль и конѣць: ено абѣсмы всѣ единопѣшне, единомыслѣне, и единоголѣсне славачи Бѣга..., могли и оумѣли дати справѣ вшелѣкомѣ // любопытномѣ, а особливѣ Іновѣрцеви, ѡ вѣзнанно и стѣлости Вѣры нашої Правослѣвной (*Львів, 1646 Зос., т. 2 зв.-3*).

Див. ще **ЕДИНОМЫСЛЬНО**.

ЕДИНОМЫСЛНИКЪ, ЕДИНОМЫСЛНИКЪ *ч.* (*цсл.* единомыслѣникъ) те саме, що **единомысленикъ**: идѣ оуважати и строфовати еп(с)па, оного и з ни(н) (!) прѣчи(х) его единомыслѣнико(в) (*Острог, 1599 Кл.Остр.* 202); Не протѣвъ тебѣ

бовѣмъ то ѣсть ѡ прѣм(д)рый Фебдѣоре, але протѣвъ Николѣаа и егѡ единомыслѣнико(в) (*Київ, 1619 Гр.Сл.* 193); Григорій папѣж Гі: со своими единомыслѣники и похлѣбци в ѣ наша оуже лѣта вѣмислилъ нѡвый // календа(р) (*Київ, 1621 Кон.Пал.(Лв.)* 27-28).

ЕДИНОМЫСЛНЫЙ *прикм.* (*цсл.* единомыслѣнны) 1. Те саме, що **единомысленный** у 1 знач.: **Единообразный**(й): **Единомыслѣнны**(й), згодлѣвый (*1627 ЛБ* 35).

2. Те саме, що **единомысленный** у 2 знач.: Люциферъ з ѣ своими единомыслѣнными з ѣ влѣсною волѣ своѣи стѣлса злѣмъ и клѣмцею (*Львів, 1646 Зобр.* 9).

Див. ще **ЕДИНОМЫСЛЬНЫЙ**.

ЕДИНОМЫСЛЬНО, ЕДИНОМЫСЛЬНО *присл.* (*цсл.* единомыслѣно) те саме, що **единомысленно**: посланца мое(г) до вси(х) любве(й) ваши(х) шлю..., просачи, абы есте... вси коло такового несогласиа и явного падениа це(р)кве х(с)ве ѡ(т) нечестивы(х) вторы(х) влѣянисто(в), совокѣпивши са единомыслѣно, намовити са рачили (*Новгородок, 1592 ЛСБ* 213); благословляем... сему вышѣй менованому единачестно и единомыслѣно и правоверно жити водлуг вѣзаконѣния светое... церкви (*Берестя, 1594 ЗНТШ XXVIII, 9*).

Див. ще **ЕДИНОМЫСЛНЕ**.

ЕДИНОМЫСЛЬНОСТЬ *ж.* Те саме, що **единомысленность**: о которомъ киприѣанъ пишеть, же на него вса личба спѡль бискѣповъ по всемъ свѣте згодною единомыслѣностью позволила (*Острог, 1598-1599 Апокр.* 130).

Див. ще **ЕДИНОМЫСЛИЕ**.

ЕДИНОНАДЕСАТЫЙ *числ.* Одинадцѣтый: Сѣ(т) тѣды тѣи ѡцѣве Іоѣаннъ и Пѣтръ... з ѣ которы(х) едны жили на исхѡдѣ десѣтого стѣ, а дрѣгѣи в ѣ единонадеcато(м) стѣ, ѣко з ѣ Хронолѡгѣи дорѡхѡватѣса мѡжемъ (*Київ, бл. 1619 Аз.В.* 284).

Див. ще **ЕДИНАДЦАТЫЙ, ОДИНАДЕСАТЫЙ, ОДИНАДЦАТЫЙ**.

ЕДИНОНАЧАЛІЕ *с.* (*цсл.* единоначалие) **единоначальность**: Хотачи дѣпейсѣ тѣмъ бѡлшей рѣмского папѣжа звѣрхность оказати, а едѣнона-

чале́е цр̄ко(в)ное емоу приписати, ижъ еп̄(с)кпи зо всего хр(с)тіан'ств(а) до рѣмѣ сѣдѣтиса ѡ(т)-зыва́ли, иже естѣ о то́мъ пра́вило цр̄кѡвное на́писа-но, а в' роу́скихъ пра́вила(х) стѣхъ ѡ(т)цѡвъ на-и́деное, за шѣрѣю пра́вдѣ оудае́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 135).

Див. ще **ЕДИНОНАЧАЛСТВО.**

ЕДИНОНАЧАЛНИКЪ ч. Единоначальник: чомѣ жадномѣ якъ единоначальникъ не росказѣ-етъ, але иншихъ и слоухаетъ, и такъ са з ними обходи(т) яко з равными (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.).

ЕДИНОНАЧАЛСТВО с. (*цсл.* единоначальство) те саме, що **единоначаліе**: а тоу(т) оуже томѣ роздѣлови в' которо(м) са показало же единоначальство цр̄ковное, петра стого в' писмѣ стомѣ фѣндаментѣ не мае́тъ, кончачи двое свѣ-до(ч)ство (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95 зв.).

ЕДИНОПРАВНО *присл.* (*цсл.* единоправно) відповідно до единого уставу, единих моральних засад: Братства же... чинъ по всѣхъ еп̄(с)кіяхъ в' епархіи митрополіи на́шеи... единоправно в' всѣ(х) мѣстѣ(х) при цр̄ква(х) бѣти ѡхваляемо и бл̄(с)вляемо ведлѣгъ дѣкретѣ... патріарха (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188).

ЕДИНООКІЙ *прикм.* Одноокий: берлошкіи, единоошкіи, слѣпѣи естесмы, а ѡто ѡ(т) прѣшеи рождества годѣны,... ѡчи гоумбрами ѡбтажѣные маючи выхѡдимѡ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 190).

Див. ще **ЕДИНООЧИЙ, ЕДНООКІЙ.**

ЕДИНООЧИЙ *прикм.* Одноокий. ◊ **единоочий** *зубрѣ* *див.* **ЗУБРЪ.**

Див. ще **ЕДИНООКІЙ, ЕДНООКІЙ.**

ЕДИНОПЕРСОННЕ *присл.* Одноособово: Не мае́шь ли дѡсытъ ѡ Николаю на ѡсторѡгѣ не ѡблѣ(д)нои Бг̄ослѡвіи згромажѣніе такъ... мно-гихъ... ѡцѡвъ Котѡрыи ѡповѣдають з' ѡца еди-ноперсѡнне похѡдачѡго с(т). Дха, абы́сь з' ними гѡденъ бѣлъ,... хвалѣти в' нб(с)номѣ Іер(с)лімѣ ѡца поча(т)кѣ не маючѡго (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 293).

ЕДИНОПОХОДНЫЙ *прикм.* (*про Трійцю*) який мае́ спѣльне, одне походження: Дх̄ с(т). рѡве(н) бѣдѣчи во все(м) ѡцѣ и Снѣ, самъ ѡнъ похѡдачи(м) спѡсобо(м) ѡ(т) ѡца самѡго походи(т).

Прѡто(ж) и единопѡходное похѡжѣніе истѡтне на-зываетъса, и то влѣсность его естѣ велми призво-итаа (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 200).

ЕДИНОПРИРОДНЕ *присл.* Природним спо-собом: И з'єднѡчѣніе зайсте істностью вѣдае́тъ, ажебы выпѣщати единоприродне персѡнѣ мѣлъ, жадною мѣрою нѣгде не споминае́тъ, анѣ причѣ-ною бѣти Сна не оукѡзѣе́тъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 263).

ЕДИНОРОГЪ ч., *міфол.* Одиоріг: unicornis, единорогъ (1642 *ЛС* 417).

Див. ще **ЕДНОРОЖЕЦЪ, ИНОРОГЪ.**

ЕДИНОРАЗУМИЕ с. (*цсл.* единоразоумие) згода, едність: какже нине единоразоумиемъ пожихомъ в' мѣсте семѣ, также вмѣсте и моуку притерпѣ(м) ѡ(т) безаконны(х) сихъ (1489 *Чет.* 141 зв.).

ЕДИНОРОДНОСТЬ ж. Спѣльне, одне похо-дження: якъ единородный ѡ(т) ѡца самѡго и самъ рожѡнымъ спѡсобо́мъ рѡдитъся, и влѣсность его естѣ единоро(д)ность: Такъ же и Дх̄ с(т). рѡ-ве(н) бѣдѣчи во все(м) ѡцѣ и Снѣ, самъ ѡнъ похѡ-дачи(м) спѡсобо(м) ѡ(т) ѡца самѡго похѡди(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 200).

ЕДИНОРОДНЫЙ, ЕДИНОРОДЪНЫЙ, ЕДІ-НОРОДНЫЙ *прикм.* (*цсл.* единородный) 1. (*який е единым сином або единою дочкою, одинаком, одиначкою*) единородный, единый: Имѣя дщѣрь единородную (1489 *Чет.* 7 зв.); Богѣ милосердно-мѣ, порѣчаю... за грехи наши Сына его единородъ-ного, Господа нашего, Исѣса Хрыста (1577 *AS* VI, 71); Такъ возлюбил Богъ мир, же Сына своего единородного послалъ, абы кождый, вѣруючи в него,... мѣлъ живот вѣчный (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Иночѡдый: Единородный: Едино-роженный, або единак' (1627 *ЛБ* 49); Плачте съ мною, МТрю смѣтною и плачливою; всѣ матери единородныхъ сынѡвъ, яко Снѣ мѡй единоро(д)-ны(й): Вблею оумре (Чернігів, 1646 *Перло* 93).

2. (*який мае спѣльне, одне походження*) едино-родный: дх̄... ѡ(т) ѡ(т)ца похѡдитъ... посрѣдство ...заховѡе́тъ, абы едѣнорѡдны(м) бѣлъ, и дх̄ови стѡмѣ ѡ(т) ѡного ѡ(т)зыванъа или стѡсованъа... не застѣпае́тъ (Дермань, 1605 *Мел.* 20 зв.);

у знач. ім. єдиnorodний, -ого: Власность... прирoжєна с' того оуказє(т)са... ижъ спольстотѣтний и того(ж) єстества з' єдиnorodны(м) єсть Дхъ с(т) (Київ, 1619 Гр.Сл. 283).

Див. ще ЄДИНОРОЖЕННИЙ, ЄДИНОРОЖОНЬЙ, ЄДИНОРОДНИЙ, ЄДИНОРОЖОНЬЙ.

ЄДИНОРОЖЕННИЙ прикм. Те саме, що єдиnorodний у 1 знач.: Иночадый: Єдиnorodный: Єдиnorodжєнный, або єдинак' (1627 ЛБ 49).

Див. ще ЄДИНОРОДНИЙ, ЄДИНОРОЖОНЬЙ.

ЄДИНОСТАЙНЕ, ЄДИНОСТАЙНЕ присл.

Те саме, що **єдиностайно**: и зьєжчатиса намъ всѣ(м) и всемѣ дхове(н)ствѣ на пє(в)ны(и) ро(к) и часть на мєстѣце ѿ(т) всѣ(х) насъ єдиности(и)не ѿбраное в мѣсте... в берєсть Лито(в)скомъ в каждо(м) рокѣ (Берєстя, 1590 ЛСБ 141); мы всѣ згодне и єдиностайне,... // ...чинячи замѣну пляцу... при брамѣ Монастыря Печерского лежачого (Київ, 1631 ОЛ 28-29); Мы... все Войско... Запорожское,... // ...згодне и єдиностайне просили... Петра Могилы..., абы школы... перенести зєзволилѣ до Кієва (Канів, 1632 ПВКРДА II-1, 128-129).

ЄДИНОСТАЙНИЙ, ЄДИНОСТАЙНИЙ

прикм. 1. (злагоджений, дружний) єдиностайний: А колижъ ся слушнѣй и пристойнѣй мши святое, яко часу того, отпраовати годить,... // кгды и набоженство и постъ єдиностайний отъ всѣхъ заховуется (1603 Пит. 73-74); Тѣ тєды в' той части... показалося... и з' Сьбѣрѣ(в) повѣтѣ(х)..., и з' самѣго долголѣ(т)ного // и єдиностайного оуживана ѿбаснѣлося; и вонтплѣвость... оустаетъ, и новѣтнина старожѣтности... оустѣпати мѣси(т) (Київ, бл. 1619 Аз.В. 232-233); Довѣдо(м) тогѣ сѣтъ Книги Церкѣвныи..., в котѣрыхъ // истиннаа и высѣкаа знайдѣетса Бгѣслѣвѣа, показѣетъ тежъ то єдиностайний и непрерыванный хѣдѣстїю часѣ(в) звѣчай ѿ(т)правована и заживана Бж(с)тѣвннѣ(х) седми Таин' Цркѣвнѣхъ (Київ, 1646 Мог.Тр. 4-4 зв.).

2. (єдиний, неподільний) єдиностайний: ѿ ты(х) трє(х) ѿсоба(х) та(к) вѣдай и вѣрѣй, и(ж) та(м) єдиностайное бж(с)тво и єдиностайнаа вола.

є(ди)на сила и чѣ(с)ть... на земли и на нѣси має(т) быти и боудеть навѣкы (к. XVI ст. УЄ №31, 94);

безперервний, суцільний: Понєва(ж) крѣгъ єдиностайний, повѣда, не маєтъ нѣ початкѣ нѣ конца (Київ, 1619 Гр.Сл. 275).

Див. ще ЄДИНОСТАЙНИЙ, ЄДИНОСТАЙНИЙ.

ЄДИНОСТЬ, ЄДИНОСТЬ, ЄДИНОСТ,

ЄДИНЪНОСТЬ ж. (тісний зв'язок, цілісність, неділимість) єдність: Толко єще и тоє ажъ до

тыхъ нашихъ часѣвъ в' єдиности трѣвало и стояло (Острог, 1587 См.Кл. 20 зв.); а понєже в времени и обыходѣ солнєчном и мѣсєчном, ради несогласия, премѣну єси сотворити ухитрил, да ни в єсом любве и єдиности с православными не имаши, и уже от всѣхъ частей тѣла церковнаго и сѣборной апостолской церкви отсѣклєся єси и отщепил (1588-1596 Виш.Кн. 140); И мы прагнемъ и зычимъ себе того, абыхѣмо зъ людми тыми... // в' єдиности и сполєчнѣности,... застанѣвѣтиса (Варшава, 1596 АрхЮЗР I/I, 501-502); Черезъ тисєчу лєтъ близко Кгрековє зъ своимъ патрїярхоу в' єдинѣности костельной... зоставали (окромъ часѣвъ герєтыцкихъ...) (Вільна, 1597 РИБ XIX, 268); Тымъ спѣсѣбомъ // єдиность, котѣраа єсть нерѣздѣльна, в' Трѣ(о)ци ро(з)ширѣемъ. и Трѣ(о)цѣ котѣраа оумѣншѣна быти не мѣжєтъ, в' єдиность злѣчѣемъ (Київ, бл. 1619 Аз.В. 17-18); зъ незличѣныхъ... пастыревъ одинъ єи пастырь... былъ розумнѣнъ, котѣрый бы... єдиности своєй нѣкгды не умалилѣ и не умножилѣ; але абы завше... одна зоставала церковь и одинъ пастырь (Київ, 1621 Кон.Пал. 526); При том осведчаюся, же... за вѣку жывѣта моего былѣм вѣры святое кафѣтолицѣское церкви собѣорное сыномъ и єдиностъ святую зъ церковью Римскоу... цѣло и непорушнѣно заховалєм (Володимир, 1631 АрхЮЗР I/VI, 624);

згода: прото(ж) хр(с)тїанє мѣлыи вынѣсмо и мы ты(ж) слоужити єди(н) дрѣгомѣ. а во є(ди)ности мєшкати (к. XVI ст. УЄ №31, 35 зв.).

Див. ще ЄДИНОЦТВО, ЄДИНСТВО, ЄДНОСТЬ.

ЄДИНОСУЩИЙ прикм. (цсл. єдиносѣущий) те саме, що єдиносѣущный: в' имѣ ѿца и сѣна и

ст̄го д̄ха т̄р̄)ца ст̄аа единососуиаа (!) и неразд̄-
лима (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. 12).

ЕДИНОСУЩНЫЙ, ЕДИНОСУЩНЫЙ
прикм. (цсл. единососущныи) единосущный, еди-
ный: Въ има ѡтца и с[ы]на и с[вѣ]т[о]го д[оу]ха,
троица с[вѣ]таа единососуиаа и неразд̄лимаа
(Гирлов, 1519 DBB II, 1); ненавистникъ добръ да
б̄де(т) ѡ(т)л̄дчєнь ѡ(т) ст̄яя и живоначальныя и
единосущныя и неразделимыя тро(и)ца единаго
в' естєствѣ б̄га нашего (Берестя, 1590 ЛСБ 144);
будучи окрещеный по обычаю светое Восточное
церкви, верую... во святую единосущную и не-
розд̄лимую Троицу (Володимир, 1609 АрхЮЗР
1/VI, 392); кгды Іоан̄ъ... кр(с)ти(л) б̄ратанича
Миронова, тѣды кр(с)т̄иль,... его. въ има едино-
свщ̄ныа Тр(о)ца (Київ, бл. 1619 Аз.В. 13); Слово
Ѡ(т)чєє единосвщ̄ное. Рож(д)єнное в' предвѣч-
ности (Чернігів, 1646 Перло 28).

Див. ще **ЕДИНОСУЩИЙ**.

ЕДИНОТНЫЙ, ЕДИНОТНЫЙ *прикм.* Особ-
ливый, винятковый: А посполите власные имена
ни кому иньшому, одно певнымъ и едиотнымъ
особамъ бывають даваны (Вільна, 1595 Ун.гр. 149).

ЕДИНОУМІЄ *с.* (цсл. единооумие) однодум-
ність: Др̄жба: Рѣкше единоуміє, товариство (1627
ЛБ 33).

ЕДИНОУМНО *присл.* (цсл. единооумно) од-
нодумно: Сїа же вса... вси единооумно и едино-
доушно положихомъ, и записахомъ, и печат̄ми
нашими оутврьдихомъ (Львів, 1614 Вил.соб. 21).

ЕДИНОУТРОБНЫЙ *прикм.* (цсл. единооут-
робьныи) (який має однакове походження) спіль-
ний: Знайдеш' наостатокъ единоутрѣбноє с̄г̄ла-
сіє, якъ по всѣх' Цр̄квахъ пор̄адне и ед̄наково
Бозскіє Таємници... ѡ(д)правоватиса мають (Київ,
1646 Моґ.Тр. 5 зв.).

ЕДИНОУТРОБНЪ *присл., перен.* Неподіль-
но, нерозривно: Въ всѣх(х) ты(х) ед̄иа(к) преєм̄-
нєнц̄ах' и тит̄лах' преложьны(х) не єст' шєг̄дл-
наа г̄дно(ст) и чє(ст) ѡф̄в̄ндованаа, але до
ѡны(х) единоутрѣбн̄ прив̄азана єст' працовитаа
повінност', и старанє ѡ сп̄(с)н̄и д̄в̄шъ (Київ, 1646
Моґ.Тр. 2 зв.).

СДИНОХОДНИКЪ *ч.* (стп. jedpochodnik)
кинъ-іноходець: Или не вѣдаєшь, я(к) на ты(х)
грѣды(х) бадавѣа(х), валаха(х), дрыкга(н)та(х),
стѣпака(х) единоходника(х), колы(с)ка(х), ле(к)-
тыка(х)... трѣ(п) сво(й) пременяючи(и) ѡ живот̄
вѣ(ч)но(м) м̄ыслити вѣм̄стити не може(т)
(п. 1596 Виш.Кн. 238 зв.).

**ЕДИНОЦТВО, ЕДИНОЦТВО, ЕДИНОЦЪ-
ТВО** *с.* 1. Едність, спільність, цілісність: Але
ижъ до оное стародавнее згоды, которая перьвѣй
за единоцтва, была въ церкви Божій, своих ве-
демо! (Вільна, 1595 Ун.гр. 115); только некото-
рыхъ речей поправивъши, въ чомъ больше упору,
а нижли истинъны держимося, згодитися съ
тыми, съ которыми єсмо и передъ тымъ въ еди-
ноцтве были (Вільна, 1599 Ант. 603).

2. Чернецтво: Инѣчество: Единѣцтво, черне(ц)-
тво (1627 ЛБ 48).

Див. ще **ЕДИНОСТЬ, ЕДИНСТВО, ЕДНОСТЬ**.

ЕДИНОЧАДЕНЪ *прикм.* (цсл. единочадьн̄)
единородный: з' обоѣх' бовѣмъ прирѣже(н)а
з̄ишліса и з̄в̄пилиса в' єднѣй ипост̄аси, тѣ є(ст)
лицѣмъ непрєм̄н̄нымъ и не з̄м̄шанымъ, єд̄инъ
т̄ѣй же единорѣдн̄ый ѡ(т) Оца, и из' Мр̄іа едино-
чадєнь (Київ, 1625 Сур.Сл. 125).

ЕДИНОЧАДЫЙ, ЕДИНОЧАДЫЙ *прикм.*
(цсл. единочадыи) 1. Единий: да(м) за тебе //
единочадоую мою д̄шєрь (1489 Чет. 30-30 зв.).

2. Единородный: И тѣй є(ст) Х̄с Сн̄ъ Б̄ж̄ій
єдинорѣдн̄ый ѡ(т) Оца, и ѡ(т) М̄трє единоч̄а-
ды(и) (Київ, 1625 Сур.Сл. 126 зв.).

Див. ще **СДИНОЧАДЕНЪ**.

ЕДИНОЧЕСТНО, ЕДИНОЧЕСТНО *присл.*
Праведно, достойно: Также на вси порядки... цер-
кви божой потребные благословляем и во всем
соединяем сему вышєй менованому единочєстно
и единомыслно и правоверно жити водлуг вза-
конєния светое... соборнее церкви (Берестя, 1594
ЗНТШ XXVIII, 9).

ЕДИНОЧИННЫЙ *прикм.* (який відповідає
єдиним правилам, вимогам) уніфікований: До
котѣрых(х) пор̄адног̄о, пристѣйног̄о и единочи(н)-
ног̄о ѡ(т)правована, Ѡ(т)ци ст̄ѣг̄ Д̄ха ст̄ѣго пол-

ныѣ, тѣю стѣю Книгѣ // Лейтѣргіаріон спорадич-ши, намѣ сѣкссіѣе преподали (Львѣв, 1646 Жел. Сл. 5-5 зв.).

ЕДИНСТВЕННЫЙ, ЕДИНСТВЕННЫЙ

прикм. Який стосується однини як граматичної категорії: въ свѣдоцтвѣ Ефремовомѣ слова "церкви" именителный множественный отмѣнили, а тамѣ стоитъ именительный единственный "церковъ" (Киѣв, 1621 *Коп.Пал.* 438).

ЕДИНСТВО с. (цсл. единство) (*тісний зв'язок*) едність: Единомыслие: Згода, еди́нство, съединѣніе (1627 ЛБ 35).

Див. ще **ЕДИНОСТЬ, ЕДИНОЦТВО, ЕДНОСТЬ.**

ЕДИНЬ, ЕДИНЬ, ЕДИНЬ, ЕДИН, ЕДЫНЬ, ЕДИНЬ, ЕДИНЬ числ. (цсл. единь) 1. (*назва числа 1 і його цифрового позначення*) один: Личба единь, два три чѣбри (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.);

у складі складених числівників: Личба... единь два(д)цати (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.); ше(ст)деса(т) и еди(н) (Львѣв, 1614 ЛСБ 1047, 1); двѣдцать и едѣнь (Киѣв, 1627 *Тр.* 290);

(*кількість із 1 одиниці*) один: слѣга нашѣ, вла(д)... прода(л)... едно село (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 255); ма(ти) до себе взала... е(д)но тела е(д)ну яловицу тоѣ сироты (Одрехова, 1579 ЦДИАЛ 37, 1, 8); за соро(к) дыле(в) и за се(м) дале(м) еди(н) золоты(и) и гроше(и) шесть (Львѣв, 1594-1595 ЛСБ 1041, 1); тричѣ палицами битѣ былѣ емѣ, единь разѣ камѣнюмѣ били (XVI ст. *НС* 15); такѣ долго мя мѣчишѣ мордѣешѣ еднымѣ штибромѣ (к. XVI ст. *Розм.* 30); Кто бы пункт един в последнем родѣ до вѣры или приложил, или отнял, или отменил, да будет проклят (1608-1609 *Виш.Зач.* 216); А въ новое тежѣ малая была утѣха: житѣ рвали и за диво единь щобѣ обачивѣ хто снопѣ жатыи (1636-1650 *ХЛ* 78); едѣнь талантѣ твоѣ далѣ есѣ мнѣ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 170); Бо гды стоачи антифѣоны три ѡ(т)спѣваю(т); пото(м) на зе(м)ли або ни(з)ки(х) лѣвочка(х) седачи... е(д)нобо спѣваючого слѣхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.);

у знач. *ім.* (*окрема, певна, одна особа*) один, -ого: прошѣ тебе абысѣ ми прислѣлѣ два(д)ца(т) черво-

ны(х)... которыхъ... потребѣю абымѣ едномѣ запла(л) которомѣ виненѣ естемѣ (к. XVI ст. *Розм.* 65); где пришѣдши едѣн' гдысѣ спыталѣ ѡ досконалости Пѣана, с такою ѡдишѣлѣ ѡ(т)повѣдѣю (Киѣв, 1648 *МКСВ* 350); **единь единому** — (*взаемно*) один одному: и тамѣ... зѣ духовъными земли тамошнее порозумѣвъшысе..., и оказавши... то имѣ все, какое... уничиженѣе народѣ... терѣпить..., просечы и уживаючы ихѣ, абы о томѣ тѣчание сотворивъшы, яко уды единое главы Христа, единь единому състраждающе купне и едностайне зѣ нами... траѣяли (Вильна, 1599 *Ант.* 581); **единь в другого** — один в другого, один в одного: Едны в друѣгихъ влеваючѣ цнѣтъ добро волность (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); **единь зѣ (со) другимѣ** — (*взаемно*) один з другим: а та(к) того дѣна вши(ст)кы збиралисѣ до цркви, и(ж)бы споминали дары избавителя нашего и(ж)бы еди(н) з друѣгы(м) любовь мѣли (к. XVI ст. *УС* №31, 86 зв.); заповѣдае(м) таковы(м)... абы де(р)жали мо(ц)не единь со (дрѣ)ги(м) братство спо(л)ное и любо(в) правѣдивѣю мѣти (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); **единь до другого** — (*взаемно*) один до другого, один до одного: бѣдѣмо едѣнь до дрѣгого добры, милосѣрдни, лѣскавы (Киѣв, 1637 *УС* *Кал.* 99); **единь другого** — (*взаемно*) один другого, один одного: приказана новое даю ва(м) абысте любили единь друѣгого (1556-1561 *ПЕ* 410); Та(к)же ѣчатѣ на кожды(и) дѣнь, абы дѣти единь дрѣгого пыта(л) по гре(ц)ку, абы емѣ ѡ(т)повѣдалѣ по словѣ(н)ску (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 87, 8 зв.); повѣинни малжѣнокве едѣнь дрѣгого шанѣвати взаѣмне (Киѣв, 1646 *Мог.Тр.* 932); **единь другому** — (*взаемно*) один другому, один одному: прото(ж) хр(с)тіанѣ мѣлы вынѣсмо и мы ты(ж) слоужити еди(н) дрѣгомѣ (к. XVI ст. *УС* №31, 35 зв.); а што до(л)гы небощика ихѣ zostали то ся ними напо(л)ы маю(т) подѣлити а если бы ко(т)ры(и) за недѣ(с)тво(м) ма(л) пѣцати в ы(н)шииѣ рѣкы не могѣтъ пѣ(с)тити едѣно еди(н) дрѣгомѣ и за тотѣ сѣмѣ (Одрехова, 1614 ЦДИАЛ 37, 2, 23); Причѣины иншеи не вижѣ, тѣлкъ дла тажѣрѣвъ малжѣнскихѣ, ѡколо выгѣды едѣнь дрѣгомѣ, ѡколо выховѣна дѣтѣ(к) (Киѣв,

1646 *Мог.Тр.* 925); **единъ з друго́го** — один з друго́го, один з одного: вси вобецъ на пови(н)ность свою ма́ло паматаю(т), колеблѹчиса дѣвными спѹсобы оу вѣре. еди(н) з дрѹгого бо(л)шѣю сла́бость и згоршене берѣчи (*Острог*, 1587 *См.Кл.* 5 зв.); **единъ ко (кѹ, кѣ) друго́му** — (*взаемно*) один до друго́го, один до одного: Розмѹвлали бо в дорозѣ единъ ко дроугомоу. кѹто естѣ большѣи (1556-1561 *ПС* 162 зв.); И прѣшол до капернаума. а як оуже въ домоу был. пыталъ их рекучи. што есте межѣ събою на пути розмѹвлялѣи. а ѹни млчѣли. розмѹвилѣи бо въ дорози единъ къ друго́моу (*Володимир*, 1571 *УС Вол.* 60); Рѣчи котѹрыи налѣжа(т) преистѹтномѹ Бо(з)ствѹ рожѣню, не ѡборочѣю(т)са вспа(к) еди(н) кѹ дрѹгомѹ (*Киѣв*, 1619 *Гр.Сл.* 207); **единъ на друго́го** — (*взаемно*) один на друго́го, один на одного: если не срѹбжей на(д) вѣтры еди́нь на дроугого нападаемо (*Острог*, 1607 *Лѣк.* 120); **единъ отъ друго́го** — (*взаемно*) один від друго́го, один від одного: прѣстои(т) бѹвѣ(м) всѹкомѹ колѣнѹ пре(д) // хѹ(м) клѹнатися нѹ(с)ны(х) и зѣмны(х) и по(д)зѣ(м)ны(х) и ро(з)лѹчи(т)и и(х) еди(н) ѡ(т) дрѹго́го (*Вильна*, 1596 *З.Каз.* 82-82 зв.); Начрѹтавѣтелный: В котѹромъ естѣ знѹкъ рѹзности, якѹ знаки котѹрыми еди(н) ѡ(т) дрѹгого роздѣлѹются, наплѹнѹваны(ѣ) (1627 *ЛБ* 164); **единъ по друго́му** — (*вказуе на черговѣсть у прѹтѣканнѣ чо́гось*) один по друго́му, один за другим: Приѣмничество: ...кѹмовство, еднѹгѹ по дрѹгомѹ настѹповѣнье (1627 *ЛБ* 97); **единъ прѹтивко друго́му** — (*взаемно*) один до друго́го, один до одного: того по вѣсь прѹгнѹ, абы те(ж) вы коне(ч)не мѣли мило(ст) еди́нь прѹти(в)ко дрѹго(м)у (*Ясси*, 1614 *ЛСБ* 451, 1); **единъ со другимъ** — (*взаемно, разом*) один з другим: заповѣдае(м) таковы(м) мо(ц)ю бо(ж)ю... абы де(р)жали мо(ц)не еди́нь со (д)рѹги(м) братство спо(л)ное и любо(в) правѣдивѹю мѣти (*Перемишль*, 1600 *ПКРДА IV-1, 3*).

2. (*який за числовим значеннямъ вѣдповѣдае кѣлькѣсному числѣвнику 1*) один: продали... пѣть сель, на добровецѣ, едно село фетѣщи, другое село алексешии,... третее село мѣнтѣне (*Сучава*, 1503 *Cost.S.* 259); Кгда бы ты(ж) хло-

пе(ц) во еди́нь днѣ до шкѹлы ходиль, а дрѹги(ѣ) дѣнь занѣдбавалъ... тако(г) бо(л)ше не при(ѣ)мати (*Лѣвѣв*, 1587 *ЛСБ* 87, 6 зв.); еди(н) внукѹ Іваникувѹ пупѹ Ігнат, а другѣи внукѹ Абрамувѹ Василь (*Бенедикѣвцѣ*, 1603 *НЗУжл. XIV*, 223); лешко... зезна(л) // и(ж) прода(л) ролю свою... межѣ межѣми зъ едно(и) стрѹны лѹвра рома(н)ча(т) а з дрѹго(и) стрѹны я(ц)ка пиливого (!) (*Одрѣхова*, 1611 *ЦДІАЛ* 37, 2, 17-17 зв.); А гдѣ единъ пастырѹ — панѹ, а другѣи пастырѹ — слуга, нерѹвность тамъ естѣ (*Киѣв*, 1621 *Кон.Пал.* 420); одного року де(н)нѣца, бѣжитѹ пре(д) сло(н)цемъ, а дрѹгого рокѹ за сло(н)цемъ (*серед. XVII ст. Луц.* 540);

у *знач. ім.* один, -ого; одні, -их: единыхъ бѹвѣмъ звѣзавши во темность замкнулъ, а другѣихъ розказалъ гонити (1603 *Лит.* 68); Еднѣи яко снѣгѹ бѣлымѣса найдоуѹчи: А дроугѣи прина́мнѣи, якѹ вѹвна боудѣчи (*Лѣвѣв*, 1616 *Бер.В.* 94); Не ѡпредѣлѣеть тѣды жебы и тѹкъ бѣло, крѹмъ, жѣса нѣкотѹрымъ трафлѣеть знѹгла зъ сѣго свѣта ѡ(т)ходѣти, и едномѹ оудѹвлѣномѹ бѣти, дрѹгомѹ оумерѣти (*Киѣв*, 1627 *Тр.* 40).

3. У *знач. прикм.* Один, еди́ний: ты еси бѣ еди́нь (1489 *Чет.* 267); еди́нь правѣвѣый, и не смѣртелный бѣгѹ, рѣчѣи всѣхъ бѣдѹвникѹ, и твѹрѣца (*Дермань*, 1605 *Мел.Л.* 15 зв.); Моусите то сѣми признѣти, ѣжѹ дѣхъ стѣи́й еди́нъ вѣчнаѹ правѣда (*Почѣв*, 1618 *Зерц.* 44);

(*спѣльний*) один, еди́ний: ѡцѣ нѹ(с)ный... е(д)нѹ землю да(л) намъ всѣ(м) (к. XVI ст. *УС* №31, 3 зв.); Понева(ж) Естесмо з Народо(м) По(л)скимъ Едно́го Права, И Една́ко ѹнера во вшистко(м) Носимо. И ѡ(т) фѣ(н)дацы(ѣ) Лѹвоѹ Справе Прѹпонова(т) мають Пре(д) Е́го К(р) М(л) (*Лѣвѣв*, 1609 *ЛСБ* 421, 1); смѣртѣ и живо(т) зъ еднѹгѹ мѣсца повстѣли (*Киѣв*, 1646 *Мог.Тр.* 938); **еднымъ голосомъ див. ГОЛОСЪ; еднымъ сердцемъ див. СЕРЦЕ; едными усты див. УСТА;**

(*нероздѣльний*) один, еди́ний: един Богѹ ест: Отецѹ, и Сынѹ, и Духѹ Святыи (*Вильна*, 1600 *Катех.* 23); Не дѣлитѣса бѹвѣ(м) таѹ, то естѣ ѣстность, а то же еди́нь тойже естѣ ѡцѣ и Снѣ и с(т). Дѣхъ, дла чо́го и не выливѣе(т)са (*Киѣв*, 1619 *Гр.*

Сл. 243); Пр(о)ца; ве(д)ле трѡхъ Персѡнъ рѡз-
дѣльныхъ, Рѡзѡма и Слѡва, и сѣлы бѡ(з)кои; то
есть Ѡ(т)ца, и Сѡна, и Дѡха Сѡтѡ; а ве(д)ле едѣнои
бы(т)ности, и истоты еи, едѣнъ Бѡгъ (Чернігѡв, 1646
Перло 12);

у знач. ім. с. р. **одно** — (цѣле, неподѣльне) одно:
глупы и нерозумны есте, небожента русинцы, иж
не хочете до нас приступитъ, жебысмы были едно
(1608-1609 Виш.Зач. 205); Тѡй Мономахъ Всево-
лѡдови(ч)... Кнѡзства Рѡсскѣи розбѡрваныи знѡвѣ
дѣлностю своѣю в' едно спойлъ и злѣчѣлъ (Киѡв,
1623 МІКСВ 69).

4. У знач. прикм. (одинокій, самотній) один:
Тилко я на семь свѣтѣ естемъ неща(с)ною, Ижемь
ся една стала, Бѡже, безъчадною (I пол. XVII ст.
Рез. 176); Соверъ Сѣмовъ правнѡкъ а сынъ Сѡлѣнъ
тѡй еди(н) тѡлкѡ былъ вѡлнымъ ѡ(т) онои вежи
бѡдованѡа (серед. XVII ст. Хрон. 19); **самъ едѣнъ**
див. **САМЪ**.

5. У знач. прикм. (певний або окремиий з назва-
них предметѡв) один: тогды июда едѣнъ з'межи
д'ванадесато(х) пришо(л) и съ ни(м) наро(д) мно-
гыи съ ороужѣмъ (1556-1561 ПС 113 зв.); он оумер
не ломѣли голенѣи его але едѣнъ змежи войска ко-
пѣем ребра ег проколол (Володимир, 1571 УС Вол.
96); панове бра(т)ство... выписали его с книгъ
бра(т)скихъ и вчинили его яко е(д)ного ѡ(т) ѡ(т)-
стѣпныхъ (Лѡвѣв, 1601 ЛСБ 1043, 4); Якъ едѣнъ
з' стародѡвныхъ Оучѣтелей мѡвитъ, Чогѡса бѡ-
ѡтъ дѡволи! (Киѡв, 1632 МІКСВ 275); Тѡй Гиди-
ми(н) зродѣвъ се(д)мъ сынѡ(в): с ти(х) едѣнъ ве-
лѣкѣи и преза(ц)ный Кнѡ(з) литѡ(в)скѣи (Черні-
гѡв, 1646 Перло 4 нenum.); Адамъ ся билъ росхо-
роваль, на смѣртъ, и послаль едного сѡна своего.
сиѡа до херовима (серед. XVII ст. Луц. 537); **не**
едѣнъ — (кѣлька, багато) не один: не едѣнъ
шлахти(ч) не пришѡлъ дѡдомѡ а чѣрни без лѣч-
бы жолнирства нѣмцѡвъ все тѡмъ полегло (1509-
1633 Остр.л. 130 зв.); Таковѡ е(ст) вѡша е(д)ность
флѣре(н)ти(й)ского собранѣя, на кѡторѡмъ не
едѣнъ жѣвѡта своего... докѡнчалъ (1600 ЦНБ
476 П/1736, 47); **ни (нѣ) едѣнъ** — (жоден) нѣ один,
нѣхто: и я есми и(х) ѡстереговаль такъ иже нѣ
едѣнъ з' ни(х) не загиноуль (1556-1561 ПС 422 зв.);

ни едѣнъ не може(т) дво(м) паноу(м) слѣжити бо
единаго лѣпше бѡдетъ любити и слѣхати, а дрѡгаго
зане(д)бае(т) (Височани, 1635 УС №62, 58); **въ**
едно слово, едно слово, еднымъ словомъ див.
СЛОВО; ни едѣнъ волосъ з головы вашей не
погынетъ див. ВОЛОСЪ.

6. У знач. займ. (вказівний) (такий самий) один:
вода мѡрскаа слѡна есть и гѡрка... поневажъ мно-
го стойтъ на едно(м) мѣстѣ непостоупна и недви-
жимѡа (Почаѣв, 1618 Зерц. 15 зв.).

7. У знач. займ. (неозначений) (якийсь, кот-
рийсь) один: слѣпецъ едѣнъ слѣпѣи сѣдѣлъ на
поути (1556-1561 ПС 302 зв.); Ча(ст)... лю(д)и за-
биль аггль едной но(чи) в наметѣхъ его (Лѡвѣв,
1585 УС №5, 6, на полях); И по тумъ каравъ Гос-
подь Бѡгъ нарудъ увесь Венѣаминувъ дѣля гатал-
му жоны едного попа жидувского, 3̄ тисячѣи
людей изъгыбло витяжныхъ (XVI ст. НС 222);
кѡторѡю [сѡмѡ] мнѣ бы(л) виненъ взглядо(м)
едного домѡ (к. XVI ст. Розм. 69 зв.); старший ар-
хѣрей Іелий якъ Дагон, спадши // с престола,
шѣю зломал, и Офный и Финн, законопреступ-
ники, его сынове, едного дня побити (Лѡвѣв, 1605-
1606 Перест. 44-45); Былъ еди(н) члѣкъ господѡръ
кѣторѣи насади(л) ви(н)ницѡ, и опаркѡни(в) еи
(1645 УС №32, 122); едного часу — колись,
якось: Едного часѡ захороваль велми (поч.
XVII ст. Пчела 26); Послали, мѡвитъ, еднѡгѡ
часѡ старцы Нѣтрѣйскѣа горы, къ велѣкомѡ Мака-
рѣю в' Скѣитъ (Киѡв, 1625 Кон.Каз. 21).

8. У знач. займ. (означальний) (сам) один: іс...
роспоустив'ши народы в'шоль на гороу едѣнъ
// помолитисѡ (1556-1561 ПС 67-67 зв.).

ЕДИНЫЙ, ЕДИНЫЙ, ЕДИНЫЙ, ЕДИНИЙ,
ЕДИННЫЙ прикм. (цсл. едѣный) 1. (лише один)
едѣний: еслѣ ѡко твое съблагняетъ тя. избодѣ е
добрѣйшѣи тѣ есть. съ едѣным ѡком вѣнѣти въ цѣтво
бѡжѣе, нижли двѣ ѡцѣ маючи вѣверженьноу бытѣ
до ѡгна пекелного (Волоимир, 1571 УС Вол. 61);
Школки же инѣе покутнѣе, кромѣ единой събор-
ной бра(т)ской школы: ...коне(ч)но мѣти заборо-
няемъ (Берестѣя, 1591 ЛСБ 188); ѡ едѣнъ рѣчь
вѡсъ напоминаю, стережѣтесѡ антѣхриста (Ост-
рог, 1598-1599 Апокр. 84 зв.); авра(м) ты(ж) не

ме(н)ше милова(л) // сътворителя своего. иже сна своего є(ди)ного мѣвши (к. XVI ст. УС №31, 164 зв.); Але и(ж) единому дра(х)мѣ знаше(д)ши невѣста соузд(о)во зо(э)вала, оуча(с)никами быти своего весе(л)а (Острог, 1607 Лѣк. 12); Гвѣлтѣвнаа... по мѣсѣ оутрата. Ѡ(т)ца, ма(т)ки, сына(ч)ка единого, брата (Вильна, 1620 Лям.К. 3); пліс(us), единый (1642 ЛС 417); естѣ едина бѣйка написана в' книгахъ нашихъ рѣскихъ, якѣбы антѣхристѣ мѣлѣса народити въ ер(с)лімѣ с черниці (Чернігів, 1646 Перло 137 зв.); коли цр(с)твовалъ вымордовалъ весь домъ Гершоамовъ, не оставилъ и единой дѣши з насѣнья егѣ (серед. XVII ст. Хрон. 308 зв.).

2. (нероздѣльный) единый: Напервей полечаю дѣшѣ мою Богѣ Створителю, в Тройцы единомѣ (Острог, 1539 АС IV, 206); да (б)де(т) мл(с)тъ г(с)да бѣга вседе(р)жителя во тро(и)цы единого (Львѣв, 1547 ЛСБ 12); Костантѣн же едѣнѣ соборнѣю црковѣ писаніемъ възвыси (Острог, 1581 См.В. 7 зв.); Духъ Свѣтый походитъ оцѣ Огца и отъ Сына единымъ исхожденіемъ и единымъ дыханіемъ (Вильна, 1595 Ун.гр. 121); Дхъ Стѣи естѣ пра(в)дѣвы(м) едины(м) Бгѣ(м) зѣ Ѡ(т)це(м) и Сномъ (Київ, бл. 1619 Аз.В. 56);

суцѣльный: ѣ(т) ногѣ до головы все тѣло едина рана (Острог, 1607 Лѣк. 4).

3. (спѣльный для всіх, властивий усім) единый, однаковий: Црковѣ востѣчнаа и захо(д)наа до лѣтъ тѣсаши единого в то(м) раздѣнѣа были зѣ собѣю (Київ, 1621 Кон.Пал.(Лв.) 24); единый и той же — один і той же, той самий: не й(н)шаа бѣвѣ(м) естѣ ѣ(т)цѣвскаа. а й(н)шаа сынѣ(в)на вѣла, але едина и таа(ж) (Вильна, 1596 З.Каз. 82); едиными усты див. УСТА; единымъ сердцемъ див. СЕРЦЕ;

(однаковий для всіх, такий самий) единый, один: мѣртвы(и) Вѣскрѣснѣтъ единымъ Вѣзрасомъ, старѣи, и молодѣи (Чернігів, 1646 Перло 144 зв.);

(той самий, спѣльный для обох) один: то(т) вѣстави(л) абы дхѣ(в)ныи з невѣстами во едѣно(м) дѣмѣ не мешкалі (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 87).

4. Одинокій, самотній: Мойсея единого противъ Фараона... послал... и Ноя противъ всего свѣта единого выставилъ (Львѣв, 1605-1606 Перест. 48); самъ единый див. САМЪ.

5. (один із багатьох) окремиий; спеціальний: Был пакѣ ісѣ на едѣном ѣ(т) съборіищѣ (Володимир, 1571 УС Вол. 79); свѣтое бра(т)ство посыла(т) вашѣму хр(с)тѣя(н)скому братолюбію... пна григорія креска единого з братіи вашихъ (Львѣв, 1588 ЛСБ 93, 4); знѣйдѣютса едины пѣашечки, котѣры зара(з) скоро зѣ яица са вылоуплаютъ, спѣваютъ, хѣда(т) и гдѣ хѣчоу(т) бѣгау(т) (поч. XVII ст. Проп.р. 253); ю(ж) іса поведѣно было до горы голгоѣы единою оулицею (Устрики, I пол. XVII ст. УС №29515, 71); Естѣ на мѣри едѣна рѣбка невѣлика... котѣраа такѣю мѣцѣ в' собѣ маѣ, ижѣ хѣчѣ набѣлшій корабль... оухватѣвши держати бѣде пѣки хѣчѣтъ (серед. XVII ст. Хрон. 6 зв.);

анѣ, ни (нѣ, не) единый — жодний: ани единого пункту от учения его не толко не держиш, але еше... другим... забороняеш (1608-1609 Виш.Зач. 229); А ѣнѣ реклѣ и вамъ бѣда в' законѣ оучены(м). иже накладаете на члѣкы беременна котѣры(х) носити не мѣгоу(т) а сами ни единымъ прѣстомъ ваши(м) беремене до(т)кноутиса не хочѣте (1556-1561 ПС 271); пишемѣ к тобѣ и заповѣдаемо, и дабы еси нѣвѣчемъ нѣ ко единомѣ противного што мѣви(л) во лѣвѣ бѣдѣчемѣ бра(т)ствѣ (Львѣв, 1587 ЛСБ 89); Проклятая то школа, котѣрая ни единаго ученика... не научит, але всѣхъ студентовъ своихъ в погибель вѣчнѣю посылает (1608-1609 Виш.Зач. 226); Стѣлоса тог(д)ы... такѣ и(ж) не бы(л) ни еди(н)ны(й) дѣ(м)... в котѣро(м) бы ѣмѣрлы(й) не бы(л) (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 19).

6. (у конструкціях зі словом другий вживається для позначення послідовної зміни однакових предметів) один: никто... не може(т) двѣма господиномѣ, слоужити любо единаго възлюбить а друого възненавидить // единаго бо дрѣжи(т)са а ѣ друузѣмѣ же недѣбати почѣне(т) (1556-1561 ПС 37-37 зв.); Оубѣгимъ братіи Хѣвой ялмѣжнѣ далѣ, шпиталѣ едины фѣндѣвалѣ а дрѣгѣи надѣлѣ (Ки-

їв, 1624 *МКСВ* 100); Кре(с)тъ ве(с) срѣбны(и)... з ра(з)пятие(м) ѿ(т)ливаны(м) и бѣю... по еди-но(и) сторонѣ, а по дрѣго(й) то(л)ко д̄ каменѣ про(с)тые (Львѣв, 1637 *Инв.Усп.* 4);

у знач. ім. (перший із названих) один: С чого по-добно часомъ еди́номѣ быва́еть марко́тно а дрѣ-гомѣ немѣло (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); едины соу́тъ правди́выи, а дрѣги́и ло́жные (Почаѣв, 1618 *Зери.* 21); **еди́нь еди́ному див. ЄДИ́НЬ;**

едино (едны) ку (ко) другому — (взаемно) один до другого, один до одного: Тѣтъ повѣда́еть я́сне, и(ж) ворѣчае(т)са еди́но кѣ дрѣгомѣ вспа́къ што є́сть преисто(т)ного Бо(з)ского роже́на (Киѣв, 1619 *Гр.Сл.* 208); выстерега́йтесь квасу фарисейског, и квасу иродова, и мыслѣлі́ рекучи едны ко дру́тому. ѿ тож хлѣба не ймаемо (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 56); **еди́ный зъ дво́йга** — один з двох: Котѣрыи оу́ймю(т), а́лбо што́ прида́ти ва́жатыса до на́жки сло́въ Бо(з)скихъ, едины(м) зъ дво́йга хорѣють (Киѣв, 1619 *Гр.Сл.* 234); **еди́ный з дру́гимъ** — (взаемно) один з другим, разом: и если не якъ в те(м)ности на́ мори мае(т)ность на́сь // еди́ного з дру́ги(м) зважае(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 120-121); позволáй же згѣдѣ чинѣти межи подѣдаными. а не еди́ного з дру́гимъ зважати. абѣвѣмъ где свáры и ростырки, // ѿ(т)то́ла бѣтъ ѿ(т)дала́етса (Острог, 1614 *Тест.* 177-178).

7. У знач. числ. (на позначення кількості з 1 одиниці) один: неха(й) же не бѣдетъ таки(м) подлы(м) а плѣхѣмны(м), рѣчей су(д)ею же еди́нѣ то(л)ко сторону вѣслѣха(в)ши, похвали(в)ши з нею пере-ста(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 2); ко(ж)ды(и) приво-дачи и даючи сѣна и приятела... на на́кѣ, мае(т) взя́ти з собою́ сѣсѣда еди́наго или дво(х) (Львѣв, 1587 *ЛЄБ* 87, 2); Навчи(ж)са... кр(с)та стѣго оу́жи-вати трема прѣсты а не еди́ны(м) а́лбо двома на чоло на правѣе ра́ма и на лѣвое вѣзнаваючи стѣю тро́цѣ (XVI ст. *УЄ* №29519, 22 зв); федоръ ша-фарь и(з) сыно(м) своимъ иваномъ... продали... шопѣ еди́нѣ з боищомъ (Одрехова, 1634 *ЦДІАК* 37, 2, 50); **по еди́ному** — по черзі, по порядку: Греко-ве тое признали и ствердили, о котрыхъ по еди-ному, яко се отправають, нижей послышышъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 193).

8. У знач. займ. (неозначений) один, якийсь: лег-чѣй єсть нѣбу и земли преминоути ниж'ли ѿ(т) закона еди́номуу словоу загиноути (1556-1561 *ПЄ* 293); Надъ отца и матеръ еди́ного родича не имае-ме розумѣти (XVI ст. *НС* 217); коли [іс] ишо(л) чере(з) еди́нѣ страну, в котрой єще мало было знаемо стѣе рѣж(с)тво є(г)... члѣкъ нѣкотро́й прѣ-ве(л) до него сна́ свое(г) котро́й бы(л) нагабаны́й ѿ(т) дѣа́ неч(с)того (к. XVI ст. *УЄ* №31, 30); Іѣта Єдина а́лбо єдина крѣска ѿ(т) за́кона не згѣнетъ (Киѣв, 1619 *Гр.Сл.* 197); Пѣшетъ Плюта́рхъ ѿ ве-ли́комъ Алекса́ндрѣ, котѣрый пойма́вши еди́ногоз збѣйцѣ мѣрскогѣ, пыта(л): Чомѣ бы по мѣрю така́и шкѣды люде́мъ чини(л) (Киѣв, 1646 *Мог.Гр.* 945); **еди́ного часу, часу еди́ного** — колись, я́кось: Еди́ного ча(с)у рознемогса́ дѣа́ еди́ного... ла-зарь (поч. XVII ст. *УЄ* №256, I); Ча(с)у еди́ного вше(л) іс̄ во іер(с)лимь (к. XVI ст. *УЄ* №31, 62 зв.).

о не о еднномъ хлѣбѣ жити див. ХЛѣ́БЪ.

ЄДИ́НООБРАЗНЫ́Й *прикм.* (цсл. еди́нооб-разныи) (який мае однаковий вигляд) однаковий: Да проклати бѣдѣтъ влѣдки... которіє... // ...Прѣ-ателѣ обѣга́чю(т). карити зиждѣ(т). вѣзники сѣтыє і еди́нообразныє спрагаю(т). роскош' свою Поган'скі испо(л)наю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 263 зв.-264).

ЄДИ́НОРОДНЕ *присл.* Еди́нородно: походáчий дѣхъ чере(з) себе ис собою́ снѣ́ окáзвет', оди́нь еди́норѣдне ѿ(т) нерож(д)ѣнои свѣтлости засвѣ-тившиса (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 42 зв.).

ЄДИ́НОРОДНЫ́Й *див. ЄДИ́НОРОДНЫ́Й.*

ЄДИ́НОРОЖОНЫ́Й *прикм.* Те саме, що еди-нородный у 2 знач.: Бѣ́ втѣла́емы(й) приобо-лѣк'са зъ неи <двѣ Мрѣи> в' тѣло, и зоста(л) зъ неи Члѣко(м)... **И** то́й є(ст) Снѣ́ Бжѣ́й еди́норожб-ны(й) ѿ(т) Оца́, и ѿ(т) Мѣ́ре еди́ночады(й) (Киѣв, 1625 *Сур.Сл.* 126 зв.).

ЄДИ́НОЧАДЫ́Й *див. ЄДИ́НОЧАДЫ́Й.*

ЄДИ́НЬ *див. ЄДИ́НЬ.*

ЄДИ́НЫ́Й *див. ЄДИ́НЫ́Й.*

ЄДИ́НЬ *див. ЄДИ́НЬ.*

ЄДЛИ́НА *ж. (смп. jedlina)* ялина: пла́че(т) Єд-ли́на, понева́жъ оупáль Ке́дръ (Киѣв, 1625 *Коп. Каз.* 18).

ніти (к. XVI ст. УЄ №31, 60 зв.); Глеть бѣсъ рабѣ свбемѣ... ещєсь ннѣ мблѣдъ, роскошй, на пѣствискахъ нѣшихъ, еднѣково при старости покѣеш'са (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.).

Див. ще **ЕДНАКО¹, ЕДНАК¹, ОДНАКО¹, ОДНАКОВО, ОДНАКОЖ¹, ОДНАК¹.**

ЕДНАКОВЫЙ *прикм.* Однаковий: ω(т)цѣ мой ѣчинѣвши слнцє тѣкъ дла злы(х) якъ дла добры(х) вшйстки(х) людий еднѣковою... добротю соустентоуетъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 299); Штѣ обѣе и помѣслити а не тѣлько мѣвити еднѣковои незбѣжности и погѣнскаѣ естѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 239); Лечѣ абы тежѣ, и свѣцкіє Правослѣвные оумѣючіи читѣти, неѣмѣючимъ и простѣйшимъ с повинности Хрїстїанскои, еднѣковимъ способомъ надѣв препѣдаючи заправѣвали (Київ, 1645 *Собр.* 2); гды всѣ е(д)нѣковою жѣлобою... забѣгѣли, абѣса мѣсто не запѣло (серед. XVII ст. *Кас.* 5).

Див. ще **ЕДНАКИЙ, ОДНАКИЙ.**

ЕДНАКОСТЬ *ж.* Однаковість: ω Рѣвности и Еднѣкости Влѣдзы ω(т) Хр(с)та Прѣз' Дхѣ СТГѣ ѣданѣи Всѣмъ Ап(с)лѣомъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127).

ЕДНАК¹, ЕДНАКЪ, ЕДНАКЪ *присл.* (*стп. jednak*) **1.** (*так чи інакше*) однак, все одно, все-таки: еднѣкъ ωбвѣяза(в)ши болѣтовичѣ во(и)та любѣ(ц)кого и и(н)ны(х) земѣ(н) любѣцки(х)... абы ѣны справѣ(д)ливе то(т)... кгрѣнѣтъ лишѣт-ви(н)ски(и) ωбвѣли и пр(в)дивѣю границѣ показѣли (Любѣч, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 38 зв.); Але вы... позычайте не чекаючи с того зѣскоу жѣ(д)ного... Еднѣ(к) са не вѣмовишь абѣ(с) не мѣлѣ быти мл(с)рдны(м),... противъ кѣждѣмоу (Лѣвѣв, 1585 *УЄ* №5, 268 зв., на полях); Еднѣ(к) же... мѣючи... крѣвдѣ ω(т) еп(с)кпа своего, ижѣ всѣгды имъ пспѣвъ вѣдлугъ звѣклого ωбѣчая... ихъ блѣгослѣвити не хочѣтъ (Берѣстя, 1590 *ЛСБ* 144); ѣгда ва(с) вопрошѣ, сорѣмѣтисѣ бѣдете. Еднѣ(к) а ва(с) вопрошѣ, хѣчѣ вы са за правдѣ на мене фрѣсовѣти схѣчете (1598 *Виш.Кн.* 272); не е(ст) воды исно(ст), котѣрая если зогрѣ(ш) зѣм-но(ст) оутрѣѣѣтъ, вода еднѣ(к) зѣставѣтсѣ, а прѣто исно(ст) естѣ само прирѣжѣна рѣчи(и) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 215); еднѣкъ з' тоѣ солѣдкое рѣзнѣсти цнѣтъ вѣдѣчнаѣ ѣздѣба, и позѣрѣ мѣ-

лѣй повѣставѣтъ (Київ, 1628 *Лим.* 7 нѣнум.); Еднѣ-накѣ я тобѣ, жѣна моя, ѣзнаймѣю, Ижѣ ся тебѣ не рѣхло видѣтъ ѣбѣцѣю (I пол. XVII ст. *Рез.* 176); Е(д)накѣ по(д) ча(с) за настѣпеньѣ(м) великого гонѣнѣа... а на(д)то за поведѣ(м) су(м)не(н)ѣ на-шо(г)... назначѣли(х)мо собо(р) (Горѣдок, 1640 *Гр.Мог.* 1 зв.); еднѣкъ ѣсоблѣвѣимъ спѣсѣобо(м) Малжѣно(к) повѣне(н) жѣнѣ свою шанѣвати, вѣд-лѣгѣ Ап(с)ла Пѣтра, ѣкѣ сосѣдѣ немѣщнѣйшѣй (Київ, 1646 *Мог.Гр.* 920).

2. *У знач. вѣставн. слова* однак, все жѣ таки, все-таки, все жѣ, прѣте: Ктѣ(ж) еднѣкъ с ты(х) трѣхъ видѣт'сѣ тобѣ ближнимъ быти томоу которий то впѣль былѣ межѣ разѣбойники (1556-1561 *ПС* 265); вѣрѣ еднѣкъ твои(м) слѣвамъ (к. XVI ст. *Розм.* 34); тѣкъ еднѣкъ мнѣго злѣго принѣси(ш), же на(с) з раѣ выганѣешѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 192 зв.); але в' томѣ чѣсе еднѣкъ в' ѣднѣности прѣ-бѣваймо (Єв'ѣ або Вѣльна, п. 1616 *Прич.отѣх.* 19); Потрѣба ся еднѣкъ тому пѣлно и уважнѣ прѣсмотрѣти а моцѣ оногѣ писѣня уважити (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 624); до тѣхъ еднѣ(к) ѣслѣгѣ и сѣѣ(н)ни-ка ми(р)ского ѣ(к) припѣцѣати маѣ(т) та(к) изѣ ты(х) прихѣдо(в) ча(с) пѣвнѣю давѣти мѣ по-ви(н)ны (Луцѣк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 75); казалѣ есмо, абы сторѣна поведѣвая... кѣждѣго з ѣсобнѣ, поѣдинкомѣ пыталѣ, ѣбѣвѣзавши еднѣкъ кѣждѣго сумнѣнемъ, еслибѣ ктѣ о подрѣню тѣхъ пчѣль вѣдомѣ самѣ былѣ, албо одѣ людѣй слышалѣ, абы того... // ...на копѣ правдѣивѣ зѣзнавалѣ (Ов-руч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 79-80); Тѣгды ми еднѣкъ, утѣха вѣ сердѣу трѣвала: Кгдымъ ся ещѣ, на живѣго позѣрѣла (Лѣвѣв, 1630 *Траг.п.* 164); А прѣтомѣ ед-нѣ(к) вѣдлугъ звѣчаю себѣ моцѣ зупѣ(л)ную зѣставѣю вѣ все(м), потѣ поки ми Гдѣ Бгѣ жи-вѣта прѣдѣлѣжѣ(т) (Хѣлм, 1648 *Тѣст.Єт.* 471); Маѣю е(д)накѣ надѣю в' г(с)дѣ бѣ же и(х)... ѣбѣ-яснѣти бѣдѣ мѣглѣ (серед. XVII ст. *Кас.* 62).

Див. ще **ЕДНАКОВО, ОДНАКО¹, ОДНАКОВО, ОДНАКОЖ¹, ОДНАК¹.**

ЕДНАК², ЕДНАКЪ *спол.* (*прѣтѣставний*) **а)** (*зв'ѣзує члѣни рѣченнѣя*) але, однак, прѣте: мы ро(з)граничѣ(н)ѣ с чѣсти своѣе не борѣнимѣ,

е(д)на(к) же бе(з) ста(р)шого уча(с)ника, п̄на по(д)судка, учинити того не можемы (Житомирщина, 1599 *ККПС* 124); того(ж) часѣ Па(н) Дмитръ красно(в)ски(и)... би(л) в бра(т)ствѣ, еднакъ вышо(л) и до ко(н)ца справъ не хотѣлъ чекати (Львѣв, 1599 *ЛСБ* 1043, 1); многїи оуча(т)са жебы оумѣли, еднакъ не для того жебы добрыми были (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211); Церковь... преслѣдованья вшелякїи прїймуеъ, еднакъ невзвѣжона заставаеъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 343); Адамъ бѣдѣчи на тѣлѣ нагїмъ соромѣлса хотѣ былъ собѣ з' лїста дрѣва фїгѣовоѣ з'плѣлъ опра(т)кѣ, еднакъ запалалса встѣдомъ познѣвши // не(н)дѣз и нагость свою (Вильна, 1627 *Дух.б.* 104-205); хотяй же былъ еси далеко ѡ(т) мора, еднакъ же риби з' него дивными способами ловиль еси (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 271); ѡбдѣна на нѣги... ѡ(т) г(с)да по(з)вѣленого ѡживаю(т); е(д)накъ же оуживати его недопѣскаю (серед. XVII ст. *Кас.* 8);

б) (з'еднуе частини складносурядного речення) але, однак, проте: Што ачкѣлвекъ рѣчь до оувѣре(н)а трѣднаа быти здаѣт'са, еднакъ Бг̄ь самъ томѣ мѣждѣ тое ѡ(т)крѣпѣ рачиль (Київ, 1625 *Кон. Ом.* 154); Лѣчь, любѣ не естем' Островїдз в' той мѣрѣ; Еднакъ ми мїлость кѣ ѡ(т)чїстой вѣрѣ... Даѣтъ помѣчи (Львѣв, 1642 *Бут.* 9 зв.); если сѣт' невѣрныи, не маюъ быти крѣщеные, една(к) же еслїбы были ѡкрѣщеные, было бы ва(ж)ное и(х) крѣщенїе (Львѣв, 1645 *О тайн.* 22).

Див. ще **ЕДНАКО², ЕДНАКЪЖЕ, ОДНАКО², ОДНАКОЖЪ².**

ЕДНАКЪЖЕ, ЕДНАКЖЕ, ЕДНАКЪЖЕ *присл. (стп. jednakże) (так чи інакше)* однак, все одно, все-таки: една(к)же выбра(в)ши нѣкоторые артикѣлы ѡ(т) вм(с). на право(с)лавны(х)... хѣлно речѣные, и на Ба го(р)ды(м) дѣхо(м) рыгненые... пытати вм(с) бѣдѣ... я(к) то(т) дѣ(х) зара(з)лївы(и) // ...в пѣклѣ гнѣздо мае(т), и та(м) почивае(т) (1598 *Виш.Кн.* 277 зв.-278); Една(к) же в ти(х) замишани(х) часѣ(х) що мо(г)ло быти посилаемо на работѣ до црѣкве свето(и) (Ясси, 1601 *ЛСБ* 362, 1); Една(к)же таковы(м) многым' народомъ

рѣвное дѣши, албо снѣтъ и зацнѣйшеи, абовѣ(м) лѣпшїи естѣ едїнъ котѣрый чїни(т) волю бжїю, анѣжли тисаща злостївых' (Острог, 1607 *Лѣк.* 7); Еднак же, скоротивши наших тайных бѣд рѣчь, нѣкую маленькую отраду в мыслных движениях милостию христовою получивши, полакомихся пройти и видѣти скаржино злепление тое книжки (1608-1609 *Виш.Зач.* 209); еднакъ же што далей послышимъ увѣдомити братолюбия вашего не омешкаемъ (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод. 275); Знат же то ведлуг волѣ Бжїей ся справдешѣ. Еднакъ же малая дщѣр, абы не тужила, Же при матери своей мало що пожила (I пол. XVII ст. *Рез.* 177); Еднакъже грѣши(т) смер'тельно хтѣбы се важал' без' потребы не бѣдѣчи иерѣем' кр(с)тити кого (Львѣв, 1645 *О тайн.* 19); еднакъ же // лахи хотѣли ве(р)хъ мати на(д) Москвою, почали и(х) зневажати (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165-166).

Див. ще **ЕДНАКО¹, ЕДНАКОВО, ЕДНАКЪ¹, ОДНАКО¹, ОДНАКОЖЪ¹.**

ЕДНАЛННЙ, ЕДНАЛННЙ, ЕДНАЛНННЙ *прикм. Еднальный. ◦ еднальнымъ обычаемъ, обычаемъ еднальнымъ див. ОБЫЧАЙ; листъ еднальный (еднальный, еднальный) див. ЛИСТЪ².*

Див. ще **ЕДНАННЙ, ЕДНАЦКИЙ.**

ЕДНАНЄ, ЕДНАНЄ, ЕДНАНЬЄ, ЕДНАНЬЄ, ЕДНАНЯ, ИДНАНЄ *с. (стп. jednanie) 1. (дружні стосунки, союз) еднанья: але того не признаваю абы то злѣпѣнне єдности и еднанье з римскими папѣжами кѣ по(д)пѣрѣ единовлѣдства костѣлно-го римскихъ папѣжѣвъ потагѣтиса могло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150); Мѣлимъ: Требѣемъ, ходотайствѣемъ, послѣнїе дѣемъ, еднанье, посѣлство ѡ(т)правдѣемъ (1627 *ЛБ* 65).*

2. *Полюбовна згода, мировий договір: А што есми презыскал на князю Василю... через еднане небожчика пана Богѣша... триста коп грошей без трех коп (Задиби, 1531 *AS* III, 393); и по то(и) е(р)моли(н)ско(и) пото(м)ки еє, права, една(н)а и застанове(н)а ѡколо того ро(з)де(л)ку закочити (!) менуючы, Того... приви(л)ами, листы, комисыами суды полюбовными и и(н)-шыими справа(ми) и постѣпки правны(ми) показы-*

ва(л) (Городно, 1555 *ЛНБ* 103, 20/Id, 1989, 89 зв.); пан Загоровский... хотечи са к томъ рокъ поспешити и подлѣгъ еднана в тых речах с Твоею Милостью постановити, с Теплиц дей на Волын ехаль (Дубно, 1559 *AS* VI, 43); **еднане держати** — дотримуватись полюбовної згоди, мирової: што они от королевое..., вдачне принали и тоє еднане на вечныи часы держати межи собою обазали (Краків, 1543 *AS* IV, 347); А тую вгуду постанове(н)є и є(д)на(н)є ншо, во (в)си(х)... а(р)тыкуле(х) ...пови(н)ни будемъ з obu сторо(н) тве(р)до и неω(т)ме(н)но ве(ч)но держати сами дети и пото(м)ки будучие нши (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25); **еднане розорвати** — порушити полюбовну згуду, мирову: пан Василей оноє еднане розорвал... и ономъ записъ досыт не вчинил (Кременецъ, 1547 *AS* IV, 553); **еднане умоцнати** — юридично затверджувати мирову: А такъ мы речей ωповедана их выслухавши, за призволенемъ и прозбами их, ωбеюх сторон оноє еднане их ωмоцнаемъ и потвержаемъ симъ нашимъ листомъ (Львів, 1537 *AS* IV, 93); с **еднана выступати** — порушувати полюбовну згуду, мирову: Мають они... то томъ са справовати, яко в семь нашомъ листе ест... выωбразено, а с того еднана жадными причинами выстѣпати не мають (Львів, 1537 *AS* IV, 93); с **еднана выступити** — те саме, що **еднане розорвати**: А хто(бы) з нас мел с теперешнего нашего еднана выстѣпати, тот маєт заплатити брат братѣ триста коп грошей (Задиби, 1531 *AS* III, 393);

укладення полюбовної згоди, мирової: после оного еднана пана Горностаева большии кривды и шкоды в многих речах емѣ поделал (Львів, 1537 *AS* IV, 990); на котором [листе] ширей, а достаточне вес постѣп оноє справы и еднана их ест ωписанъ (Краків, 1543 *AS* IV, 347); а сы(н) мо(й) па(н) янъ и приатели которые на то(м) є(д)на(н)ю был и ω має(т)но(ст)и моє(й) рѣхомо(й)... ведомости жа(д)ное не мели (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 129); я, видечи прозбу ихъ, до того една(н)а удалъ и то проме(ж)ку ихъ померкова(л) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 82); ω(з)на(й)муемъ же я(к) словы и певною обѣтницею свое(ю) до того тѣ(ж) и(н)те(р)зициею дали на(мъ) на себе при еднанью, при

бы(т)но(ст)и ω(т)ца а(р)хиеп(с)кпа та(к) тѣ(ж) и ω(т)ца еп(с)кпа слова не хотя(т) де(р)жати (Рогатин, 1591 1591 *ЛСБ* 162); **еднане вчинити** — прийти до полюбовної згоди, мирової: ино сѣди на тотъ рокъ выежчали и вы дей в иншихъ делех еднанье межи собою вчинили (Краків, 1524 *AS* III, 260); мы..., початок того еднана вчинили (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); **еднане приняти, приняти еднане** — те саме, що **еднане вчинити**: кна(з) а(н)дре(й)... //...с тымъ помененымъ сыномъ моимъ ка(к) те(ж) из ыными приате(л)ми моими вгудѣ и є(д)на(н)є прина(л) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 128-129); Олекса признав, же били, и до Стецка коваля Пашко ставив; Данило не схотев. Еднане приняли (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); Мы томъ зроздмевши, кгдаж он в час кѣ правѣ на рок не стал,... и в отказе князю Ковелскомѣ не был, а приемши ω земли еднане и на конец с ним ω тыи грабежи вгудити(са) не хотел, знашли есмо так (Миляновичі, 1530 *AS* III, 368); **еднана звести** (кому) — добитися полюбовної згоди, мирової: а видячи то княз Соколский, иж еднана звести собе не мог, отказал через пана... Скленского, иж дей пан Дубравский болшей того по Волыни ездити не будет (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 85); **ку еднаню привести** (кого) — примирити кого-небудь, довести справу до полюбовної згоди: Гдѣж за призволенем ихъ, обеюх сторон в той розницы кѣ слѣшномѣ еднаню и средкѣ их есмо привели (Неполомичі, 1531 *AS* III, 386); **переняти еднане** — те саме, що **еднане вчинити**: па(н) Василе(и)... доброволне перенявши една(н)є, самъ на себе заруку положилъ сто копъ гроше(и) пану Басарабу (Житомир, 1584 *АЖМУ* 82); **прийти до иднана** (з ким) — те саме, що **еднане вчинити**: пришлоє(м) з пастыро(м) свои(м) до про(с)бы, и иднана (Глиняни, 1607 *ЛСБ* 416,1); **у еднане вступити** — те саме, що **еднане вчинити**: А потом Их Милост сами в еднане вступили и на люди свои то дали (Миляновичі, 1530 *AS* III, 368).

4. Перемир'я: Миротворєніє: Чинѣ(н)є по кѣю, еднанье (1627 *ЛБ* 64).

Див. ще **ЄДНЕНЬЄ**.

ЕДНАНЫЙ, ЕДНАНЫЙ дієприкм. у знач. прикм. Єднальный. ◊ еднанымъ обычаемъ див. **ОБЫЧАЙ.**

Див. ще **ЄДНАЛНЬИЙ, ЄДНАЦКЬИЙ.**

ЄДНАТИ, ЕДНАТИ, ЄДЪНАТИ, ИДНАТИ, ЪДНАТИ дієсл. недок. (стч. *jednati, стп. jednać*)
1. (що) (з'єднувати одно з другим) еднати: Кгды (с)мо ездили з ω(т)це(м) Василіе(м) до рѣды га(н)кры еднати дале(м) фѣрманови гро(ш) м̄ (Львів, 1613 ЛСБ 1043, 3).

2. (кого, кого за що, кого через кого) Мири-ти, погоджувати: я за то их был позывал перед врадъ замковый до Луцка, ино княз Иван стал и не допѣшаючи до права, почал мнѣ еднати через княза Васила... за тот квалт (Луцьк, 1536 АС IV, 60); его кня(з) корецьки... ѡдалъ (!)... юхънѣ вороне еднаючи его за бо(й) (1552 ОЖЗ 126); немало шкодъ и тому детати въ ма(ет)ности по ѡтѣцѣ его тамъ починено за шьто насъ чольганьски(и) едънаючи платиль (Єсківці, 1563 ЛНБ 5, II 4043, 25); ходотаиствѣю, иднаю, справѣю (1596 ЛЗ 84); Крошѣ: Оукрачаю, еднаю, ѡкروشю (1627 ЛБ 56); Ходотаю: ѣднаю, вставляюса, причынаюса (Там же, 144);

(кого з ким, що з ким) (створювати тісний зв'язок, зближувати) еднати: бгѣ бы(л) в' христѣ свѣ(т) еднаноуцѣ з' собою, не причитаючи имѣ грѣхо(в) ихъ (Острог, 1607 Лѣк. 61); сцѣнници... чере(з) ѡфѣрдѣ без'крѡвнѣю людѣй з' г(с)демѣ // бгомѣ еднаноуць (Львів, 1646 Зобр. 72 зв.-73).

3. (кого) Просити, намовляти щось зробити: Изъ сего евангелія указуетъ намъ, якъ силовавъ и иднавъ апостолы, што бы увуышли у корабль (XVI ст. НС 113).

4. (кого) Привертати до себе, робити своїмъ приборникомъ: пораженѣны полѣци ω(т) казакѡвъ. и мѣло щѡ са ѡсталѡ вѡи(с)ка лѣцскаго, и мѣсили еднати козакѡвъ, и примѣрье взяли (1509-1633 Остр.л. 130 зв.); а кгда до цѣсара прибѣгли // застѣли оу него кардинала... з' двѣма бискѡпами ω(т) пѣпы послѣнаго, еднаноуци и благаючи цѣсара великими подѣрки и обѣтницами (Острог, 1598 Ист.фл.син. 50 зв.);

(що) набувати, здобувати що-небудь, домагаться чогось: панове Борзобогатые не хотечися в том правом обходити, трудности, шкоды, и незгод промежку себе еднати и приймовати, зволившия сами доброволне, нас приятелей своих к тому возвали (Бородчичі, 1553 АрхЮЗР 8/VI, 18); Для чогожъ вы до вызнавцовъ костела Римского удаетесь, и наукъ ихъ лапаете, и вшелякимъ способомъ ласкъ собѣ у нихъ еднаете? (1603 Лит. 104); Видте жъ, православныи, апостольскую науку и разумѣйте, иж не себѣ славу еднаноу у людей, але Христови (1608-1609 Виш. Зач. 211); блѣдаа лоуна дѡждѣ на(м) знаменуоуеъ;... в бѣлоую фарбѣ гдыса оубираеъ ясно(ст) иднае(т) (поч. XVII ст. Проп.р. 270 зв.); дѣры оу Панѡвъ еднаноуць Лѣскѣ людемѣ (Київ, 1633 Евфон. 309); Што звыкло бе(з)смѣртнѣю слѣвѣ и(м) еднати, котѡраа на свѣте, пѡты бѣде трѣвати Пѡки м(с)цѣ и звѣзды... нѡчные тѣмности бѣдѣтъ просвѣщати (Єв'є, 1611 На г.Ог.К. 2); Такоѣ и(х) набоженство е(ст) проклатое; и лѣски ω(т) бажа(д)ное не е(д)нае(т). ани ѡмерши(м), ани живы(м) (Височани, 1635 УС №62, 102).

ЄДНАТИСЯ, ЄДНАТИСА, ЕДНАТЬСЕ, ИДНАТИСА, ИДНАТИСЬ дієсл. недок. 1. (з ким) (вступати в дружні стосунки, зближуватись, приятелювати) еднатися: панъ крыни(ц)ки(й)... вси презыски врадѡвне вказаные на мене влилъ и то в шафѣнокъ мнѣ подаль врадѡвнымъ записомъ свои(м) даючи мнѣ моцъ того ѡживати тымъ шафовати пнзи ω(т)бирати и еднатися ажъ до ѡстатнего стопня правного (Кременецъ, 1583 ЛНБ 5, II 4045, 31); оувѣщевѣюса, иднаюса, пѣ(в)ны(м) бываю (1596 ЛЗ 63); ѡзна(й)мѣте ми ѡ тако(й) ли то любви спѣсъ рѣклѣ, котраа в трапеза(х) мнѡгопо(л)мѣсны(х), и питѣ(х) ро(з)майты(х) со мѣзика(ми) са еднае(т) (1598 Виш.Кн. 304 зв.).

2. (з ким) (приходити до згоди, годитися) еднатися: естли бы ко(л)ко бра(т)и або ѡча(ст)нико(в) ...въ чо(м) бы видечи себе с кри(в)доу до на(с) ѡтозва(в)шися ѡде(н) з ни(х) або два зъ стороною зъєдналися... а потомъ бы дрѣгая сторона ѡтозвѣ ты(м) хотѣла би (з) права ω(т)биваючи

ты(х) с которыми ся не еднала... и зъ апеля-
цы(й) выпу(с)тила тогды таковы(й) ѿ(т)поръ ѿ
права не має(т) бы(ти) при(й)мованъ (1566 ВЛС
56); его м(л)... не подалъ се о(д)накъ зара(з), а
для того, же по то(т) ча(с) є(д)на(л)се с пны
Трипо(л)скими ѿ тые кри(в)ды, которые се вы-
ше(и) припомнели (Київщина, 1600 ККПС 134);
И мы... маёмъ...// За растлѣніа и кгва(л)чѣна и
за кровопролитіа дѣсы(т) чинїти, ты(ж) зъ кѣж-
ды(м) въ все(м) иднати(с) (Київ, 1619 Аз.В. 311-
312); мы... маёмъ...//...за кровопролитіа до-
си(т) чинїти, ты(ж) зъ кажды(м) въ все(м) иднати(с),
кто... на тебе што маєтъ... уопережай до
примирѣніа (Київ, бл. 1619 Аз.В. 311-312); ма-
є(т) и воленъ бѣде(т) пнѣ ма(л)жонокъ мо(й)...
тѣю справѣ до ѿ(с)та(т)него стопня пра(в)но-
го коньчи(т) зъ ными се є(д)на(т) квитова(т) ь.
яко хотечи ѿною шафова(т) (Кременецъ, 1627
ЦДИАЛ 181, 2, 132, 9, 1 зв.).

3. (з ким) (*про ворогуючі сторони*) (*припиня-
ти военні дії*) миритися: татарє... великіи шкѣды
починїли ѿколо ѿстрѣбла, а потымъ єднали-
са зъ ѿстрѣполаны... пили. и ѣли зъ ѿстрѣпо-
ланы (1509-1633 *Остр.л.* 129 зв.); Казимерскїй
добрый прїятель пана воеводы... рекъ: пане вое-
водо, идешъ єднатися з гетманомъ, для тогож
обецался тобѣ прїятеlem быти и Никифора от-
искати з Мальборку, але мнѣвъ, же того не учи-
нит (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 40);

(з ким) (*підлягати, підпорядковуватись ко-
мусь*) становити єдність, цілість: царигоро(д)ские
патріярхове... тую зве(р)хность столицы рим-
ское... ча(с) немалы(и) знали и є(и) по(д)легали
и ѿт нее блгословенство брали ѿ(т) которое
хотажъ многократнѣ ѿ(т)ступовали але ѿпа(т) з
нею єдналиса и до послушенства єе воро-
чали (Берестя, 1596 ЦДИАЛ 131, 1, 627); Азажъ
то новина єднатсьє Грекомъ зъ светою столицою
Рымьскою? (Вільна, 1597 *РИБ XIX*, 312).

ЄДНАЦКІЙ, ЄДНАЦКІЙ *прикм.* (*який
служить для розв'язання і усунення суперечнос-
тей, розбіжностей*) єднальний. ◊ **єднацкимъ обы-
чаемъ** *див.* **ОБЫЧАЙ**; **листь єднацкїй (єд-
нацкїй)** *див.* **ЛИСТЬ**².

Див. ще ЄДНАЛНЬЙ, ЄДНАНЬЙ.

**ЄДНАЧЪ, ЄДНАЧЪ, ЄДНАЧЪ, ИДНАЧЪ,
ЪДНАЧЪ** *ч. 1.* Посередник: А хто(бы) з нас мел
с теперешнего нашего єднана выстѣпити, тот
маєт заплатити брат братѣ триста коп грошей, а
тым нашим єдначом двести коп грошей (Задиби,
1531 АС III, 393); мовили пану Ивану Хренниц-
кому, абы имъ, ведле... знайденя (!) пановъ єд-
начовъ... местечко Буремль... отступилъ (Луцьк,
1573 *АрхЮЗР 7/1*, 237); ходотай, посре(д)никъ,
йдна(ч) (1596 *ЛЗ* 84); а повѣдаючи, бы намъ была
не оставлена ѿбе(т)ніца... ѿ сто(м) идначѣ гѣ
нашемъ ісѣ хѣ. котрїй преиднати мѣ(л). и за
на(с) застоупити мѣль то. мѣсили бы(х)мо быти
оу бо(л)ше(м) страхоу нѣжли ѿныи мѣста со-
до(м)скыи и гомо(р)скыи (к. XVI ст. УЄ 31,
42); Ходотай: Посре(д)никъ, ѣдна(ч) (1627 *ЛБ* 143).

2. Той, хто досягає чогось, здобуває щось:
ѿ(т)ишѣль намъ оповѣдачъ слѣва, ѿ(т)ишѣль:
И покѣю власного иднати(ч), с свѣта зышѣль
(Львїв, 1616 *Бер.В.* 89).

Див. ще ОДНАЧЪ.

ЄДНЕНЬЄ, ЄДНЕНЬЄ *с.* Те саме, що єднанє
у 2 знач.: Видечи брат их, што бы оттол урости
могло, оныє девки...//...арештовал и припору-
чил; а по учиненю протестацые их... внєт их
єдненемъ то таким, то оваким уходити хотєл
(Луцьк, 1605 *АрхЮЗР 8/III*, 509-510).

ЄДНО¹, ЄДНО *част. 1.* (*обмежувальна*) (*вжи-
вається для позначення незначного ступеня вияву
дії*) як тїльки: коли са врънєтъ з бракоу [з весе-
ла або свадьбы] абы ємоу бор'зо ѿ(т)ворили
коли єдно прїидє, а покольтає (1556-1561 *ПЄ*
276); Скѣро бы(м) єднѣ хотѣ(л) тебє и твоєго
страхѣ поз'бѣити, // и вы(т)хнѣвши ѿ(т) бѣлю,
сѣрцемъ и оумысломъ тѣ забѣити. Али внє(т) но-
винами затрѣвожишъ мѣего сѣрца сїлы (Дер-
манъ або Острог, 1603 *Лям.Остр.* 22-23); Скоро
єдно бѣднїй рѣсин лаховицѣ возмет, то зараз
до Римѣ ѿт вѣрных ѿстѣпивше, праве згинєт
(поч. XVII ст. *Вол.В.* 82);

(*вказує на обмеження в кількості, величині*) тїль-
ки, лише: Прида(л) тако(ж) нѣмна. полим'пили-
оу(с). к' десѣте(м) мѣ(с)цємъ, два. то є(ст) стычє(н),
і лютѣго. ибо пѣрвѣй єдно ихъ десѣтъ бѣло

(Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 72); по́кы кто в са-
мой пѣчи ро(с)кошій лежи(т),... за ре(ч) не-
мѡжнѡю здаѣтса емѡ вѡйти с тоѣ пѣчи. а́ле скѡро
бы са́ едно малѡго поча(т)кѡ ими(л) абы ѡ(т)го́ль
выходѣти,... горѡ́чьсть ѡного ѡгна зѡразъ моу
в тѣль зоста́неть (*Острог, 1607 Лѣк.* 15); Рѡз-
вѣ: ѡпрочь, ѡкро(м),... то́лько, хѣба, едно (1627
ЛБ 105).

2. (*видѣльно-обмежувальна*) тѣльки, лише:
па(к)ли(ж) бы еси в томъ которое сплѡше(н)-
ство ме(л) а ѡному боарину кнѣгу зде до на(с)
ехати росказа(ти) не хоте(л) тогды веда(й) пе(в)-
не и(ж) ни на комъ са́ таа ре(ч) не ѡбали(т)
е(д)но на кнѣгнѡ (!) (*Вильна, 1540 ЛНБ* 5, II 4043,
3 зв.); а коли пришель к ней и не нашоль ничо-
го на ней едно листа бо е́ще не былъ ча(с) смок-
ва(м) [фик'гамъ] (1556-1561 *ПЄ* 171 зв.); Кгды
бы ты(ж) хлопе(ц) во е́днѣ днѣ до шко́лы хо-
дилъ. а дрѡги(й) дѣнь занѣдбавалъ. и такъ едно
ча(с) бы собѣ тра́ти(л) в речи при шко́лѣ. тако(г)
бо(л)ше не при(й)мати (*Львѣв, 1587 ЛСБ* 87,
6 зв.); не хочоу ни(ч) бо(л)ше ѡ(т) ва(с) едно
л̄ сребрѣникъ (XVI ст. *УЄ Трост.* 47); не е(ст)
кто бы ма́ вѣбави(л). едно ты бѣ мой (*Киѡв,*
1623 *Мог.Кн.* 48); блишого не было до того спа(д)-
коу едно те(н) ма(р)ко (*Одрехова, 1626 ЦДИАЛ*
37, 2, 42); и(х) та(м) не мнѡго вѣшло е́дно тыи
кото́рии вѣрили (I пол. XVII ст. *УЄ* №91, 28).

3. (*нидсилювальна*) тѣльки, лише: десатини
даю зо всего што едно маю (15561-1561 *ПЄ* 300);
куся(т)ся на на(с) и кы(й)ми и ѡ(т)повѣдью шлях-
тою и ми(р)но якъ бы е(д)но могли хо(т) хы(т)ро
ѡбаваю(т)ся пре(д)ся соборѡ (*Рогатин, 1591 ЛСБ*
162); рѣчи которые едно в церкви были, так его
власные, як и церковные, побрал и полупилъ
(*Луцьк, 1601 АрхЮЗР* 1/VI, 315); где едно двѡша
разѡмнаа по(з)вѡлит', та(м) // тѣло зарѡзомъ
въ мгновѣнѣю ѡка ста́неть; съ Нѡси на́ землю
(*Чернѣгѡв, 1646 Перло* 145-145 зв.).

ЕДНО², ЕДНО *спол. I. (зв'язує члени речення)*

1. (*приєднувальний*) (*уточнює раніше висловлену думку*) а, та: Та(к)же кого тра(с)ца дрѡжи(т).
то оувари чо(р)нобы(л) тѣпло пии... то выиде(т)
блюватиною. а(л)бо задо(м). едно даваи пити на-
ще (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11).

2. (*протиставний*) а, але: я иже(м) не ѡселяя
в то(р)чине е(д)но в луцку по(д)везала(м)са ѡ
собе вадомо(ст) ѡ(т) врадѡ луцко(г) дати (*Воло-*
димир, 1567 ЦДИАК 28, 1, 2, 41); въ Іерусалимѣ...
книжки таковыи выдають, въ которыхъ правды
и справедливости не пишучи, едно вымысли...
и небылицы змышляючи,... нещадно на нась во-
лають (*Киѡв, 1621 Кон.Пал.* 317); Не борѡни(т)
на(м)... іс, ижъ бѣ(х)мо не ма́ли старѡтиса ѡ
покармѣ телѣсно(м), едно и(ж) бѣ(х)мо чинѣли
все... по мѣрѣ (1645 *УЄ* №32, 80 зв.).

II. (*зв'язує речення (з'єднує частини складно-*
підрядного речення) (приєднує підрядну частину
часу до головної)) тѣльки, ледве, щойно: іосѣфъ
... //... хѡтѣль ей та́йно ѡ(т)поу́стити едно ж(ь)
тоѣ по́мыслиль явил(ь)са емоу аггль гнѣ в снѣ
(1556-1561 *ПЄ* 22 зв.-23).

ЕДНОВЛАДСТВО *с.* Те саме, що **єдино-**
владство: в' третей части, где о едновладствѣ
костелном' боудеть речь, нѣкоторые с тыхъ ка-
ноновъ потребные припоманѣти приидеть (*Ост-*
рог, 1598-1599 Апокр. 9 зв.).

Див. ще **ЕДИНОВЛАСТІЄ, ЕДНОВЛАСТІЄ.**

ЕДНОВЛАСНОСТЬ *ж.* Владѣство, верховен-
ство, панування: Авва... всѣхъ ѡдѡриль члове-
ковѡ Слово́сною дѣшею; с' котро́и похѡдитъ Ед-
новла́сно(ст) всѣхъ смысло(в), бѡвѣм' она рѡдит'
На́йменшіє афѣ́кта, ѡбоихъ стрѡнѡ мѣры (*Львѡв,*
1642 *Бут.* 4).

ЕДНОВЛАСТІЄ *с.* Те саме, що **єдиновлад-**
ство: Тѣє такѣе чѡтыри зам'кнѣнѡ за дово́дами
на́шими в' прѡшлы(х) двѡхъ роздѣлѣхъ про-
тивъ едновла(с)тѣю ѡ(т) дѣепѣса змѣшленомѡ
приточоными, з влѡсныхъ припомнѣныхъ слѡвъ
его выникають (*Острог, 1598-1599 Апокр.* 108 зв.);
а на остатокъ ани петрѣ стѣи особливыми дары
ѡ(т) бѡга ѡдароный старше(н)ства і едновластѣа
на(д) всѣмъ костеломъ собѣ не привлаща(л)
(Там же).

Див. ще **ЕДИНОВЛАСТІЄ, ЕДНОВЛАДСТВО.**

ЕДНОВЛАСТНИКЪ *ч. (той, хто має необ-*
межену владу, наділений повновладдям) єдино-
владний, -ого: Слѣшишь дѣепѣсе тѣє слова...
бѡчишь якъ са́ за оказѣю твоѣй бреднѣ, штоу́ч-

не и фортѣлне а пыхюу пахнѣчїе твоїхъ най-сва(т)ши(х) панѡ(в) и єдновлѣстниковъ костѣльныхъ пѡстѣпки обѣявили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 139); за єдновла(с)тники цр̄ко(в)ныє почитаны быти не мѡгѣтъ (Там же, 143).

Див. ще **ЄДИНОВЛАДЦА, ЄДИНОВЛАСТЕЛЬ, ЄДИНОВЛАСТНИКЪ.**

ЄДНОГЛАСНО *присл.* (цсл. єдиногласно) єдиногласно, єдностайно: ча(с) бовѣ(м) приспѣ(л), ча єго на средѣ вѣтагнє(м), и плакати // и плакати на(д) ни(м), я(к) по нагле здохло(м) бѣде(м) і оучинѣ(м) всѣ єдногла(с)но... томѣ трѣпови нѣвѣрїа папе(ж)ского погре(б) (1599 *Виш.Кн.* 216 зв.-217).

Див. ще **ЄДИНОГЛАСНЕ, ЄДИНОГЛАСНО.**

ЄДНОИСТНЫЙ, ЄДНОИСТНЫЙ *прикм.* Те саме, що єдиноистотный: дх̄ъ ст̄ый єдноистный єсть с̄нови, ѡ(т) котѡрого всѣ маѣтъ, штѡ маѣтъ за ты(м) походи(т) и ѡ(т) сна̄ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 39 зв.); Надто єще блюзнилъ, ижъ гѣло Христосъ Господь нашъ єдноистное принялъ,... але невымовне нѣякъ, ведлугъ Божества, тѣло суптелное принялъ (1603 *Пит.* 41); Хс̄ з̄ Ба Оца̄, предвѣчнєса рѡдитъ: С котѡрого то Оца̄ и Дх̄ъ Ст̄ый походитъ, На Снѣ̄ єдноистномъ ѡпочиваючи, И ѡ Сновствѣ єго, намъ посвѣдчаючи (Львїв, 1616 *Бер.В.* 92).

ЄДНОЛѢТОКЪ *ч.* (тварина вѡком в єдин рїк) єднолїток: Тѣлецъ: Тѣла єднолѣтокъ (1627 *ЛБ* 167).

ЄДНОМЫСЛЬНЫЙ, ЄДНОМЫСЛНЫЙ *прикм.* Те саме, що єдиномысленный у 1 знач.: бѣдѣчи в домѣ божо(м) з вѣ(с)тами завше єдномыслны(й). И в народѣ то(м) члонко(м) єдны(м)... и сенаторо(м) в речы посполито(н), на(д)то ѡ(т) светѣ(й)шое столице Константинопѡ(л)ское єсте(м) привѣлюваны(н) Єкса(р)ха (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); набаръзєй оусилѣю: абы Ри(м)ские блѣды ѡ(д)крїлиса: правда, и здорѡвость Кафтолической наѣки, и цвичѣнѣа ѡ(т)вораласє Црк̄ви мнѡгие ѡ(д) нашої Ри(м)ской, ѡ(д)кинѣныє и ро(з)лѣчѡныє. в̄ Католическом̄ єдномы(с)льном̄ роздѣмѣню были заде(р)жаны (Єв'є або Вїльна, 1616 *Прич.отех.* 16); такъ найвы(ш)шая згода, покой и єдномыслное зєзволен'є в̄ звязкѣ любви

може(т) ихъ зобѡполне задержати, гды в̄ щирости в простѡтѣ Бг̄ѡгодне жити бѣдѣтъ (Вїльна, 1627 *Дух.б.* 22).

ЄДНОМЫСЛЬНОСТЬ, ЄДНОМЫСЛНОСТЬ *ж.* Те саме, що єдиномысленность: тымъ держаньемъса самого Х̄а оустережет'са тыхъ самоволокъ котѡрыє шатанъ... постави(л)... добрѣю згодѣ и єдномыслность вкинєнемъ спѡровъ и сектѣ рвати и псовати хотачи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 163); Агг̄ли на нѣсєх' в̄ досконалой єдномыслности // трваючи, в̄ любви и покою згажаю(т)са (Вїльна, 1627 *Дух.б.* 20-21).

Див. ще **ЄДИНОМЫСЛИЄ.**

ЄДНОНАЧАЛСТВО *с.* Те саме, що єдиноначалїє: с того што о петрѣ стѡмъ речєно, кгды до тогожъ и иншіє належа(т), неслоушне єдиноначалства по(д)пѡры бєре(ш) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 102 зв.); показалоса же роздѣмѣ(н)є о єдиноначалствѣ цр̄ковно(м) папежо(в) и(х) мл̄(с)тїй ри(м)ски(х)... ани в̄ истѡрїа(х) цр̄ковны(х) фѣдаменту не має(т) (Там же, 215).

ЄДНОНОГЪ *ч.* (той, що має єдину ногу) єдноногий, -ого: соутъ тако(ж)... во афрїцѣ єдноногѡвє, ѡ єдїной велїкѡй нѡзѣ, што(ж) ѡ(т) сл̄нца. і непѡгѡды, заслѡни(т) ногѡю. і якъ шѡпѡю (Львїв, поч. XVII ст. *Крон.* 86).

ЄДНООКИЙ, ЄДНООКІЙ *прикм.* 1. (який має єдинє око) єдноокий: И на то(м) же мѣсцѣ бы(л) пафнѡтїє єп(с)п̄ єгипє(т)ский єдноѡкїй (поч. XVII ст. *УЄ* №236, 38 зв.).

2. *У знач. ім.* (той, хто має єдинє око) єдноокий, -ого: тѡй премѣнитъ ѡ(т) сказїтелости: в̄ дївнѡю красѡтѣ... и такъ вѣскр̄сїтъ правє(д)ныхъ, и вѣрныхъ своїхъ, в̄ цѣлыхъ тѣлахъ, без'рдкого зє двѣм(а) рѣкѡм(а), и ногѡми, єдноѡкогоѡ, зє двѣма ѡчїма (Чернїгїв, 1646 *Перло* 144).

Див. ще **ЄДИНООЧИЙ.**

ЄДНОРОДНЫЙ *прикм.* Те саме, що єдинородный у 1 знач.: Ѡто чїстаа пѡнна жалѡстне рыдѣєтъ: // Ижъ єи з̄гнца волки срѡгїи порвѡли, Єднорѡдного сна̄ мѡцно скреповѡли (Львїв, 1631 *Волк.* 6-6 зв.).

Див. ще **ЄДИНОРОЖЕННЫЙ, ЄДИНОРОДНЫЙ.**

ЕДНОРОЖЕЦЪ ч. (*стп. jednorozec*) *міфол.*
одно̀рог: Еденъ члвкъ, оутѣкаючи пре(д) едно-
ро(ж)цемъ: хотѣлъ зомкнѣтиса зъ високой скалы:
и падаючи, похвѣтилъ са за дрѣвце зъ скалы вы-
рослое (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); Единорождъ:
Еднорѣжець, тоє(ж) що и иноро(г) (1627 ЛБ 35).

Див. ще **ЕДИНОРОГЪ, ИНОРОГЪ.**

ЕДНОРОЖОНЫЙ *прикм.* Те саме, що **едино-**
родный у 1 знач.: А потѣмъ бѣрзо великою рѣ-
достью и тѣлца дла нѣго закблюетъ оукбрмлено-
го, Сна своѣго еднорѣжного Оцъ (Київ, 1627
Гр. 29).

Див. ще **ЕДИНОРОЖЕННЫЙ.**

ЕДНОСТАЙНЕ, ЕДНОСТАЙНЕ *присл. (стп. jednostajnie)* 1. Те саме, що **едноста́йно**: тоты
тре(и) потвержую(т) рукоє(м)ство(м) ве(ч)ны(м) и
става(т) ему роуко(и)мы пре(д) зоупе(л)ны(м)
право(м) олешка а про(з)виско(м) маку(ха) и ма-
ксима па(ш)ча которы(и) са тоты дває споле(ч)не
з собо(ю) едноста(и)не а нероздѣлнѣ записыоу(т)
тому па(ш)кови на свы(х) має(т)носта(х) по(д)
соуюмо вы(ш)ше мѣнованою (Одрехова, 1580
ЦДИАЛ 37, 1, 12); которые то при(н)ципалове
сполне и є(д)носта(и)не... з великою гарѣматою з
дѣлами з гаковницами... до за(м)кѣ припѣ(с)тили
(Житомир, 1609 *ЦДИАЛ* 11, 1, 5, 40 зв.); О чѣмъ
згѣдне тѣжъ и едностайне ап(с)лове и оучтлеве
всѣ скѣткомъ тоє впродъ выполнивиши, надѣчили,
и оучать,... всѣхъ насъ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 196);
Тамъ едностайне, прѣдко завитайте; Архїєрѣа на
ѳрѣнѣ витайте (Львїв. 1642 *Бут.* 7 зв.); тоу(т)
ты(ж) хр(с)тїане есть и проме(ж)коу нами не-
мало такы(х) котрѣи изложїлиса едностайне и
дрѣжа(т). та(к) яко то римлѣне (1645 *УС* №32, 71).

2. Одноголосно, едностайно: заволали всѣ
едностайне, кѣфаръ, кѣфаръ, то є(ст) незбѣжни-
ки, незбѣжники (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 29); А ижъ
на соборѣ Флорентейскомъ о тотъ артыкуль вси
едностайне згодилися (Вильна, 1608 *Гарм.* 178);
бра(т)я молодшая встѣпи(в)ши помоли(в)шися
бгу є(д)носта(и)не є(д)ными всты избрали...
брато(в) чтыре(х) (Львїв, 1611 *ЛСБ* 1043, 13).

Див. ще **ОДНОСТАЙНЕ, ОДНОСТАЙНО.**

ЕДНОСТАЙНО *присл.* Односта́йно, одно-
стайне, згідно: Подобїтьса, вїдїтъса, ка, Згѣдно
єстъ, едностайно єстъ... слѣшне єстъ, годїтьса
(1627 ЛБ 164).

Див. ще **ЕДНОСТАЙНЕ, ОДНОСТАЙНЕ,
ОДНОСТАЙНО.**

ЕДНОСТАЙНОСТЬ ж. (*стп. jednostajność*)
односта́йність: Простота́: Проста́цтво, щїрость,
едностайность (1627 ЛБ 102).

ЕДНОСТАЙНЫЙ, ЕДНОСТАЙНИЙ *прикм.*
(*стп. jednostajny*) 1. (*злагоджений, дружный, спіль-*
ний) едностайний: до того тѣжъ и млїтвѣ стѣхъ
ап(с)ловѣ, и мѣнковѣ припоминають ведѣчи насъ
тѣмъ до едностайного ѱ(т)дава(н)а хвалы гоу
бгѣ, и сполѣчныхъ з ними млтвѣ (Дермань, 1604
Охт. 8); и што томѣ рѣвнаа, же всѣхъ цнѣтъ
хр(с)тїанскихъ єсть шкѣлоу, яко то Покѣры, По-
слѣшенства... и иныхъ цнѣтъ, котѣрыи... всѣхъ
оучѣны(х) едностайный єсть гѣлосъ (Київ, 1632
МИКСВ 268); є(д)носта(и)него... вѣрѣненого поста-
новѣна, не маєт перевы(ш)шати зданїе нѣко-
торы(х), анѣ то бѣти бо(л)шей повѣги (серед.
XVII ст. *Кас.* 4 зв.); **едностайными голосы** *див.*
ГОЛОСЪ.

2. (*однаковий*) едностайний: зъ Синодѣвы(х)
вѣрокѣ(в)... тѣе жъ са показѣе... и самы(м)
едностайнымъ и нѣкгды нео(т)мѣнны(м) оужи-
ванїемъ... вѣры (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 164); на
ѱстатокъ, та(к) ѱ(т) строе(в) того свѣта має(т)
бѣти ро(з)ное іноче(с)кое ѱдѣнїе, жебы... было
ѳ всѣ(х), во все(м) є(д)накое и є(д)носта(и)ное
(серед. XVII ст. *Кас.* 3 зв.); Не могѣтъ всѣ едно-
ста(и)ны(х) пѣсто(в) захѣвати... дла тѣго и(ж)
пѣсты не завїсли на мѣцности ѳмыслѣ... // та(к)же
и спѣсобъ не є(д)наки(и), ве(д)лѣгъ нерѣвности
оуложѣня тѣлъ, лѣтъ... и станѣ (Там же, 64-
64 зв.);

(*який нічим не видїляється серед інших*) зви-
чайний, простий: Прѣбстый: Проста́къ, щїрый,
едностайный, невѣжда (1627 ЛБ 102).

3. (*про тканьну*) едностайний, глѣдкий: двѣ
штуцѣ пу(л)га(т)лася... є(д)на едноста(и)ная, дрѣ-
гая шыхова (Львїв, 1637 *Инв.Усп.* 68).

4. (єдиний, цілісний) одностайний, неподільний: к(д)ыжь оумрътвимо злости нашѣ оу събѣ въ(з)мѣмо(ж) є(д)ностайноюу вѣрѣ до себе и пойдѣмо за... сномь бжїи(м) (к. XVI ст. УЄ №31, 143 зв.).

Див. ще ЄДИНОСТАЙНИЙ, ОДНОСТАЙНИЙ, ОДНОСТАЛНИЙ.

ЄДНОСТАННЕ с. (спільність, згода) одностайність: тоу(т) же... є(ст) и проме(ж)кѣ нами немало такы(х) которїи зложили на є(д)носта(н)не. и дрѣжжать яко то арїане лютрове новокр(с)ще(н)ніци (к. XVI ст. УЄ №31, 100).

ЄДНОСТЬ, ЄДНОСТЬ, ЕДЬНОСТЬ ж. (стп. jedność) 1. (цілісність, нероздільність) єдність: те(н) привиле(й) на злѣче(н)є є(д)ности зе(м)ли кие(в)ское даны(й) (Київ, 1571 *Возн.Іст.* фотокоп. 34); оузнай же тоу члѣче каж(д)ый. и(ж) шоукаеть преславный снѣ и бѣ хота(й) со оцѣмь є(ст) единой є(д)ности славы и хвалы. и є(д)ного пр(с)тола (к. XVI ст. УЄ №31, 81 зв.); продкове короля его милости, короли Полские, такую єдність вже были... учинили (Вільна, 1597 *РИБ XIX*, 118); вѣлце потрібнаѣ црквѣй стѣхъ єдність настѣпить (Єв'є або Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 19); розумѣмо, зь охотою ся подпишуть и станеться за ласкою Божею, не уніа, але унитась, не зьєдночене, але єдність! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 718); ѡста твои з' рѣзѣмомь нехайса злѣчають, Жаль за грѣхи, и Спѣвѣдъ, нехай єдність мають (1625 *МІКСВ* 133); **быти въ єдности** *див. БЫТИ*;

нерозривність зв'язку: Повѣ(ж)те ми тоє ѡ клеветници, того ли ра(ди) патріа(р)шинь неслáвны(й) и бе(з)пожитѣчны(й) приє(з)дѣ быти сказоваете, яко овца своа со ѡзо(м) любви, зáкона вѣры и єдиномы(с)лїа єдностїю сьваза(л) совокѣпи(л) ѡтверди(л) и ѡгрѣ(н)товаль (1598 *Виш. Кн.* 289).

2. (поеднання в одному цілому, об'єднання) єдність: Вчорá са(м) ѡ(т) єдности црквное в то(м) оторва(л)са а ннѣ ю(ж) на(м) тоє задаеть, зарáзомь и прїтса и потварáеть. са(м) же мѣвить же са не годить, самъ же и ѡ(т) єдности црквное ѡ(т)скѣчи(л) или ѡ(т)щепи(л)са (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); Такова єст єдність вашего флоренско-

го собору розбойнического, на котором не єдин живота своего благословенїем папѣзким докональ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Єдина церковная єдність, а не двѣ, о которой сам Христос молился Отцу (Там же, 46); Розумѣеться унѣа, по просту рекши згода, то єсть єдність двомь набоженствомь, греческому и латинскому, которую предѣ всѣми людьми залецають, абы до ней приступили (бл. 1626 *Кир.Н.* 9); Ѡ приходѣ антїхристовѣ: мнѡгїи нáрѡды; розно роздмѣють тѣи люде що не єсть в' єдности; з рїмскою с(т) цѣрквою апѡстолскою... тѣи лѡжнїи оучителѣ; титѣль антїхристо(в), оукладають на папѣжа Римскогѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 136 зв.).

3. (спільність, дружні стосунки, тісний зв'язок) єдність: Которые та(к)же єдно(ст) народѣ з кѡтами здавна были, и с ними ся єднота(й)не на ро(з)маитые во(й)ны до чѣжи(х) краи(н) с ты(х) кутовъ зымны(х) выправовали (1582 *Кр.Стр.* 161а); добрый єсть покѡй, добра єсть згѡда, добра єсть єдність, але не всáкаа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 161 зв.); на(д) єдност' и згѡдѣ нѣчѡго нѣ маш' пожитечнѣйшого и вдачнѣйшого (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 215); Дла того(ж) тверда(т), же инáчѣй анѣ гнѣвѣ..., звитажити... //..., анѣ дѣха нечистости в собѣ оугасити; а нáдто анѣ покѡри пра(в)дївои..., анѣ є(д)ности або згѡды є(д)нота(й)нои... з братїею заховати; а на конѣць и в монастыри до(л)го вытравити не мѡже(т) то(й) котѡри(й) са... преслѣдовати в собѣ... волѣ... не наоучї(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.-37).

Див. ще ОДНОСТЬ.

ЄДНОХОДА ж. (стп. jednochoda, jednochód) єднѡхїдъ: недáрмо славный... Полїтї(к)..., в' Кнїзѣ по(д) іменемь Мачѣзского вїданой, азѣкъ Латїнскїи(й), до оучѣной Кѡнської єднѡхїды: а Грѣцкїй до прирѡженой ровнáе(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 74).

ЄДНОЧИТИСА, ЄДНОЧИТИСЯ *дієсл. недок.* (стп. jednoczyć się) (з ким) (одне з одним) єднатися; поєднуватися: Первая бѡвѣмь унѣа способь добрый, которую святїи отцы постановили и узаконили, которая зѣ Богомь єднѡчитися мешкати въ святыхъ Его приказаняхъ (бл. 1626 *Кир.Н.*

23); Члкъ... на кождый день старает'са абы оуроскошилъ тѣло свое...: чимъ самымъ до нечистыхъ дѣховъ приставаетъ, и зъ ними са еднѣчить (Київ, 1637 УЄ Кал. 26).

ЕДОМАШКА див. АДАМАШКА.

ЕДЫНЪ див. СДИНЪ.

ЕДЬНОСТАЙНЕ див. ЕДНОСТАЙНЕ.

ЕЖДЖАТИ, ЕЖДЧАТИ, ЕЖДЧАТИ, ЕЖДАТИ, ЪЗДЖАТИ дієсл. недок. 1. (рухатися, переміщатися у певному напрямку) їздити: бояр путныхъ, што з листами еждчали... судити,... подлуг выступковъ ихъ винами и горлом карати (Горохів, 1593 ПККДА I-2, 158); и не будут ли потребны бояре путные, што з листами еждчали, служити, тогды вольно ихъ имъ с тоє службы опустити, а на циншах осадити (Там же, 158-159).

2. (бувати де-небудь) їздити: a bolszy toho Woiewodowe w tot monastyr nemaiut ieżdczati (Вільна, 1546 ЧИОНЛ V-3, 155); та(м) были соборы все(н)скіє всего свѣта хр(с)тіано(м), та(м) и са(м) папѣ(ж) римскій на собор(р) ежда(л) (Вільна, 1596 З.Каз. 40); Хтожъ ее светилъ? хто аньтимисы давалъ? пытайтесь: где по нихъ ежджано? (Вільна, 1599 Ант. 945); а онъ взявши ѿ(т) нѣй [гвоздіє] зъ оучтѣвостю, казалъ едѣнь до шапки свѣои воѣнной // приправити, а ѣныи до оузды конѣ свѣого ца(р)ского, зъ которою завжды ѣзджалъ (Київ, бл. 1619 О обр. 61-62).

Див. ще **ЕЗДИТИ, ЕХАТИ.**

ЕЖДЖЕНЕ, ЪЗДЖѢНЕ, ЕЗЧЕНЕ с.

1. (поїздка верхи) їзда: зъ езченя твоего кон мой мышастый здох (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III, 146).

2. (подорож) їзда: с которого жерела (на полях исто(ч)ника. — Ред.) вѣникнѣли еждже(н)ѣ до римѣ по шапки кардинал'скіє (Острог, 1598-1599 Апокр. 171 зв.); Яждѣніє: їзда, ѣжджѣ(н)є (1627 ЛБ 160).

ЕЖДИТИ див. ЕЗДИТИ.

ЕЖДЧАТИ див. ЕЖДЖАТИ.

ЕЖДЧИВАТИ див. ЕЗДЖИВАТИ.

ЕЖЕ, ЕЖЕ спол. (цсл. еже) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)

1. (приєднує підрядну означальну частину до голов-

ної) який, котрий: таковыи... да ест подобень їюдѣ и проклѣтомѣ арїи и да имаєть оучастїє съ онѣми їудеє, иже възъпиша на господа христа, крѣвь его на них и на ч(а)дѣх их, еже и ест (Сучава, 1503 Cost.S. 261); написана бы(ст) сїа книга в домоу прч(с)тыа бѣа еже е(ст) лавра пры(д)бны(х) и бѣоносны(х) ѿцѣ наши(х) (Київ, 1554 ПИ №1); подаємъ его [Кирила Терлецкого] вамъ отъ насъ быти ексархомъ, еже ест зовомо латинскимъ языкомъ кардиналь, и благословили есмо его соборне, яко наместника нашего (Берестя, 1589 АрхЮЗР I/I, 254); Сталося в дому бра(т)скомъ при бы(т)ности всѣ(х) купно еже ѿ хр(с)тѣ брати(и) храма ѡспения прѣстѣя б(д)ца (Львів, 1591 ЛСБ 159); ваша пога(н)скаѣ влѣдно(ст) и нача(л)ство, ваше все еже вѣкъ сѣй внѣтръ себе крыє(т), се(й) ва(м) слѣжи(т) и вами владѣ(т) (1598 Виш.Кн. 307 зв.); Благодари(м) ва(с)... поминаючи... трѣды съ подвиги и те(р)пение еже по благочестїи (Кричів, 1600 ЛСБ 352, 1); Мнѣ ве(л)це ла(с)кавы(и) А мѣлы(и) пѣнове еже ѿ хри(с)тѣ братия при ла(с)цѣ бѣа стѣго радости небе(с)но(и)... всѣмъ всего добра впрѣ(и)ме зычѣ (Ясси, 1627 ЛСБ 499, 1); Смирѣнныи Послѣшници, Вся еже ѿ Хр(с)тѣ Братїа Капитѣла Тогобѣ Мона(ст): Печеро-Кієвскоѣ (Київ, 1648 МІКСВ 351).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: Паки и тот знак несправдивы костел римский призывает езовито, еже Христос Петру рекл (1600-1601 Виш.Кр.отв. 181).

3. (приєднує підрядну частину умови до головної) якшо, коли: зако(н) писаны(и) вчитъ еже ти не ми(ло) дрѣгѣ не твори (Кореличі, 1593 ЛСБ 287, 1); Не ест то честь богу, еже грѣх творити, ниже нечистими жертвами вгодїти (к. XVI ст. Укр.л. 76); Добро ест, еже бога ради богословите, — рекл, — но лучше ест, еже освятити себѣ (1615-1616 Виш.Поз.мисл. 244); нѣсть глѣють зло еже глѣмїтиса, что зло твѣратъ гѣсли, и прѣча глѣсїи сосѣды (Київ, 1621 Кон.Пал.(Лв.) 29).

4. (приєднує підрядну порівняльну частину до головної) як: И убо нѣщии и в конец невозвратно и отчаятельно отпадоша, еже и наши епископи

(лакомячисе на латинскую хитрость,... и телесное покоище) пострадаша, — сами извѣстно вѣсте (1608-1609 *Виш.Зач.* 199).

◊ **еже естъ див. БЫТИ; ни еже... ни еже див. НИ.**

Див. ще ЄЖЪ², ИЖЕ.

ЕЖЕЛИ, ЕЖЕЛИ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину умови з часовим відтинком до головної) (без співвідносного слова у головній частині) якщо, коли: вшакже ежели для правды бо(ж)я вбие(т) тѣло, дѣши же вбити не може(т) (Перемишль, 1592 ЛСБ 217); А они рекли: мы ю(ж) соудили его, и осоудили, а ежели на(м) не вѣри(ш), ово маемо на него свѣ(д)ки (XVI ст. УЄ Трост. 64); ежели немашь принеси доброво(л)не (к. XVI ст. Розм. 15); А ежели латынские мниси учат и проповѣдают, не лакомтеся на тое, ...але лакомтеся вы, руски народѣ, на свое мниси, жебы ся спасали, и святили (1615-1616 *Виш. Поз.мисл.* 244); а ежели ты(ж) братъ ста(р)шы(й) не стави(л)ся на ча(с) и годинѣ обѣще(н)нѣю двоякѣю карѣ мае(т) прыняти (Львѣв, 1644 ЛСБ 1043, 64); Ежели тѣды Царски(м) и Архіерейски(м) ошбамъ таа невѣла смертѣльности была припоминана, на щожъ Пр(о)ркѣ Бжій оускаржаѣтса, якбы на зрадецтво (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 937);*

*(зі співвідносними словами то, теды у головній частині) якщо: ежели... дѣтемъ своимъ... прикажешъ учинити и непременно всегда заховати, то и панованіе ихъ и цѣлой короны въ тишинѣ... завше будетъ (Київ, 1622 АЮЗР II, 73); А ежели научатся малых речей просити, теды южъ ихъ посылають до княжатъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); ежели мене уже бо(г) с тое хоробы,... не (з)ведетъ и до хвалы свое(е) святое поволати рачитъ, теды оному дѣа мое(г)[о] в руки его... одѣдаю (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211).*

2. (приєднує з'язувальну підрядну частину до головної) чи: А ожаан'ныи Жидове... рекли: то мови(т), и Уліи кличе(т) на помо(ч), але оузримо, ежели моу што поможе(т) (XVI ст. УЄ Трост. 72); я, возный, оного злочынцы пыталомъ:

ежели такъ естъ, яко поведаетъ? — на што поведель, же такъ естъ а не иначе (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/I, 460); третего дня в пятокъ... братия питали о(т)ца иосифа ежели не ра(с)каяся яже и(з)рече не началствовати бо(л)ше (Львѣв, 1634 ЛСБ 1043, 41); зачымъ пан Тульковський мусяль... уежджати, о котором и тепер протестующая ведати не можетъ, ежели живъ где естъ, албо нить (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 69).

ЕЖЕЛИБЫ, ЕЖЕЛИБЫ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну частину умови до головної) (без співвідносного слова у головній частині) якщо б, коли б: Ежелибы хто зась... на томъ корѣткомъ Собранію, надки о Вѣрѣ Православнокаѣолической, потребоваль, бѣлшеи вѣдомости з' пѣсма стѣго... Таковый нехай терплѣве на малый часъ вытраве(т) (Київ, 1645 *Собр.* 2 зв. нунум.); ежели бы того потреба была, о приданье возного... на огледане... знисченя тыхъ добръ, и маетности рухомое забраня, просиль (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 259); ежели бы своево(л)ны(ми) были таки(х) мы ро(с)казве(м) сурово кара(т) (Чигирин, 1650 *Гр.Хм.* 14);*

*(зі співвідносним словом теды у головній частині) якщо б, коли б: а ежели бы ся от отца мело почати, теды о томъ жадный человекъ не можетъ знати и повѣсти (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 710); А ежели бы фо(л)кговаль и справе(д)ливости не чини(л), Теды срокгости Воисковое дознаетъ (Київ, 1649 *ЦНБ ДА/594*, 1); ежелибы, стережы Пана Боже, такъ на князе его милости,... якие зыски и презыски станули, теды... о неважност тых зысков и презысковъ..., соленитер протестовалсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 408).*

ЕЖЪ¹, ЪЖЪ *ч. (стп. jež) іжак: Ежѣве не даѣтса поимати п'сѣмъ для остротѣнъ свѣихъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 36); Хиро грѣль: ѣжъ, остѣсты(и) зе(м)ны(и) (1627 *ЛБ* 240).*

ЕЖЪ², ЕЖЪ *спол. (цсл. еже) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину причини до головної) оскільки, тому що:*

ино є(ж) разумѣ(м) яко за такови(м) спомаганіє(м) не скоро би пришла до ко(н)ца своего таа стаа цр̄ко(в)... уми(с)лихо(м) ми сами дозидати и доко(н)чити тую стую цр̄ко(в) ко(ш)то(м)... наши(м) (Сучава, 1598 *ЛСБ* 320, 1).

2. (приєднує підрядну частину умови до головної) якщо, коли: Милый мой мнѣ, а я ему, ежъ ся пасеть межѣ лиліями (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51).

Див. ще **ЄЖЕ, ИЖЕ**.

ЄЖЪ³, ЕЖЪ част. (підсилювальна) ж, же: то ежъ ся и въ Володимѣру стало, же на устрашеніи, въ царскихъ дверехъ ставши съ келихомъ, единъ попъ унѣтъ и почекалъ поки скончили крылошане причастень (бл. 1626 *Кир.Н.* 15).

ЄЗДА, ЕЗДА, ЪЗДА ж. 1. Ъзда: Яжденіє: ѣзда, ѣжджѣ(н)є (1627 *ЛБ* 160).

2. Кіннота, кавалерія: воеводичъ // Миньскій, наехавши пана нашего зъ войскомъ великимъ, такъ пешимъ людомъ яко и ездою, зъ делми, зъ гаковницами, до двора штурмовали (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/І, 435-436); затегнулъ войска немецкого пехоты и езды тысячей десять (поч. XVII ст. *КЛ* 80); А его милост панъ староста Житомирскій..., зобравши купу людей немалую, такъ езды, яко и пехоты, в килку сот человека притягнулъ до Киева (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 587).

3. (у сполуч. з іменниками, які означають час) міра відстані: чотыри дни є(з)ды ѡ(т) ко(с)та(н)тинополя ме(с)то великое по гора(х) се барздо широко ро(з)волокло (1582 *Кр.Стр.* 32).

ЄЗДЕТИ дієсл. недок. Те саме, що **єздити** у 3 знач.: мы водле жада(н)я ѡря(д)ника... та(м) до жо(р)нищъ є(з)дели (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.).

ЄЗДЕЦЪ, ЕЗДЕЦЪ, ИЗДЕЦЪ, ЪЗДЕЦЪ ч.

1. Візник, фурман: Ездьцомъ моимъ оу возехъ фараоновыхъ прировнала есмь тобѣ, пріетелко моя (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50); Не забывай сказаній старчески(х), ибо и они научишася ѡ(т) оцовъ свѣи(х) а еше дивнѣй, дивны бны(й) єздець ѡгнѣнной колѣсницѣ крѣкнѣ(л) мѡвачи Іліа (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 208); И я те(ж) межѣ издцами пекѣлными перестерѣгалъ своей пови(н)ности, а ти мя ѡ(т)толя вивель (Чорна, 1629

Діал. о см. 270); конный ѣздець — візник, фурман: Былъ тежъ Кѡнны(и) ѣздець албо оуправитель вѡза (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 27).

2. Ъздець, верхівець: В той бѣтвѣ конь єсть тѣло, а дша єздець и воевникъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28 зв.); гдѣбы та(к) ѡ(д) ездца цвѣчачи не былъ вѣдчонимъ, не бѣлѣбы до войны способнымъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215); вивѡдитъ Кона блѣдѡво плюгавогѡ, страшливогѡ, на котѡромъ ездець сѣдѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 135); Спѣваймо г(с)дѣви славно бо прославися, коня и ездца егѡ потопѣлъ въ мѡри (серед. XVII ст. *Хрон.* 93); конный ѣздець — кіннотник, вершник: Кѡнный ѣздець роздѣтѣса Жолнѣръ добрый и Рѣцѣръ дѣлный (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 28).

Див. ще **ЄЗДОКЪ**.

ЄЗДЖИВАТИ, ЄЖДЧИВАТИ, ЪЗЖИВАТИ дієсл. недок. Ъздити, проїжджати, переїжджати: а они ѣзживали ровком возлѣ своего плегеня (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 8/IV, 161); светки... поведили, иж перед тымъ они землами Вербичовскими еждчивали и то слышали, тож ест граница старая (Львів, 1537 *AS* IV, 85); za kniazia Iуi, toho mostu ne bylo; bywal deу porom, a czasem w brod jezdzywali (Вінниця, 1546 *АрхЮЗР* 6/І, 22); И кгды-(м)... ехала дорогою звиклою... куды-(м) є(ж)дчивала за(в)жды... теды... Ѡ(к)синя... мене... из сы(н)ми... збила (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45).

ЄЗДИТИ, ЕЗДИТИ, ЕЗЪДИТИ, ЄЗДИТЬ, ЕЖДИТИ, ИЗДИТИ, ЪЗДИТИ дієсл. недок.

1. (переміщатися багато разів або у різних напрямках) їздити: И те(ж) гостемъ доброво(л)но бы со вси(х) панѣствъ наши(х) имѣеть (!) єздити до того Єго мѣсте(ч)ка... и торговати (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); Я... досы(т) є(з)дило(м) з листомъ г(с)дрски(м) шукаючи ты(х) злочи(н)цо(в) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20); ты ест зрайца // альбо шпигъ, з листы ездигъ шпикгуючи землю нашу (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36-37); Федор Липка... прибравши до себе козацтва..., по маетностях... шляхецких... еждячи..., вси збераня шляхецкие... плюндровалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72);

(*подорожувати, мандрувати*) їздити: А ижъ патриархове, їздячи черезъ панства... пана нашого милостивого,... надавали листовъ привильевъ розмаитыхъ, якъ на братства, такъ тежъ на розмаитые sprawy межи люди посполитые (Новгородок, 1594 *MCSL* 1/2, 556); А такъ не мелесь, брате, слушное причины тыхъ ганити, которые ездятъ по свету видети то, што есть годного ку виденью (Володимир, [1598-1599] *Відп.ПО* 1071); самого не было на то(т час) вдому, езди(л) гдєсь в дорогу (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471);

(*здійснювати поїздки з певною метою*) їхати: утраты... приймуючи одъ непріятелей моихъ, и церкви Божое подымуючи на елекцею їздячи и на кождый сеймъ въ кривдахъ церкви Божое, на то есми мало не всю маєтність... потративъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); знать, же не ездятъ на банькеты, ани на опилства,... але штобы до skutku речей святобливыхъ и побожныхъ приходили (Вільна, 1599 *Ант.* 559); избавте мя сѣдо(м) свой(м) ѡ(т)... бє(з)чє(с)тя, и шкоды и поволоче(н)я, понева(ж) сѣ(н)ство мое ѡбє(з)чє(с)ти(л) и мусѣ(л)є(м) и(з)дити ко а(р)хиеп̄пу нашему до киева (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); то́та ѡлга їздила до коста(н)тино́бла... і та(м) са ѡкр(с)тила (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 46); коро(л)... коли былъ ве Лвовѣ, издиль на произщки ѡсмотриваль вши(ст)ко (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172);

(*користуватися якими-небудь засобами пересування*) їздити: недавно паметаемъ, ижъ люде на Великъ день на саняхъ ездили (Вільна, 1599 *Ант.* 775); заздростивъє... лю́ди..., навѣжаючи его, знѡвѣ его до пе(р)шого оутопле(н)а привели, котѡрый... зъ гѡръ зѡра(з) в посро(д) мѣста з'ствѣпи(л), и на кони є(з)дачи, слоугъ маючи за собою мнѡги(х), и та(к) ѡбхѡжоваль все мѣсто (Острог, 1607 *Лѣк.* 80); страшѣтъ ма Вага́ та́а, що ю в' рѣцѣ маєтъ, то(и) що на то(м) Коню чѡрно(м) изди(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.).

2. (*переміщатися в певному напрямку*) їздити: А потомъ и самъ есми по именьямъ нашимъ церковнымъ... ездиль и тутъ до Киева тыми недавними часы приехалъ (Київ, 1557 *КМПМ*

I, дод. 23); сами че(р)нцы... поведили и(ж) де(й) до бары(ш)пола не має(м) по што езд(т) маємъ и(с) собою границу пе(в)ную ѡ(т) спольности (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П-216*, 3); Попов до тои унѣи кгвалтом притягали, а тым, которые изводитися не дали от них, обезчестивали,... розными способами губити почали, издячи по мѣстех, церкви печатуючи за взятѣм власти у гетмана (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); Тых же часов и мисецей менованых подданые и громада села Жытына... в гає городиськие ездѣжачы, дерева на семь тысячей вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 118);

(*відвідувати кого-небудь, бувати де-небудь у гостях*) їздити: и съ того Михель самъ маєтъ къ Намъ їздити и тежъ посылати для потребъ (Петрків, 1508 *РЕА* I, 75); Я ач того непомалѣ з жалем ѡживамъ, иж Ваша Милост... не рачиш в домъ мой такъ свободне ездить, яко пред тым Ваша Милост был звык чинит (Белз, 1552 *AS* VI, 128); и(з) бра(т)ства нашего є(з)дили навежати и(х) ѡпоѣдаючи доле(г)ливо(с)ти свое ѡ(т) лахо(в) (Львів, 1599 *Посл.Рог.* 6 зв.).

3. (*вибувати куди-небудь і повертатися назад*) їздити, здійснювати поїздки: Я, Яцко Лоза, а Тишко Проскура... Ездили есмо смотрѣти промежи архимандрита Печерского... и промежи ігумена Пустинского Макарія... о землю стога Воскресенія Звѣринскую (Київ, 1508-1509 *АрхЮЗР* 8/IV, 159); я... за посланьємъ... вря(д)ника... того(ж) дня до... пановъ... ездиль... ѡдно жъ есми ни ѡ(д)ного... не zostали (!) (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 66 зв.); Панасови впро(ст)кови, що с Стефано(м) езди(л) до Ва(р)шавы дали(с)мо грошѣи иї (Львів, 1613 *ЛСБ* 1047, 3); матка поводовое стороны сама... за обетницею... // отца владыки, до Рожищъ ездѣла (Луцьк, 1618 *АрхЮЗР* 8/III, 546-547); во(з)ны(и) енера(л)... з приданя урадового езди(л) до помененого села Станишо(в)ки (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

4. (*користуватися шляхом для проїзду*) їздити: архима(н)дры(т) протасє(й) и тую дорогу и(м) ѡчисти(л) ездити и(м) по ро(л)и ѡзле ро(в)ка

по тому (ж) вѣ(ч)но и непорѣшно (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. №28); и Прогасей, архимандритъ печерскій, и тую дорогу имъ очистилъ, ездити имъ по роль и озлѣ ровка потомужъ вѣчно и непорушно (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 8/IV, 161); ту(т) на ме(ст)цу хотечы видети муниме(н)та и оны(м) се припатрити, чые бы были пра(в)не(и)шые, не по хворо(с)тахъ,... по болота(х) є(з)дечы, оные на коню седечы, чытати и уважати (Київщина, 1639 *ККПС* 253).

5. (*вирушати для виконання повинностей*) їздити: он вжо естъ при старости и на слѣжбы наши не можетъ... ездити (Краків, 1525 *AS* III, 274); Земане чорънобыльские пови(н)ни противъ люде(й) неприате(л)ски(х) еъздити при воеводе киевскомъ (1552 *ОЧорн.З.* 55 зв.); Слѣ(ж)ба вое(н)ная пови(н)ны є(з)дити съ старо(с)тою проти(в) люде(й) неприате(л)ски(х) (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 2).

Див. ще ЄЗДЕТИ.

ЄЗДНО, ЕЗДНО *присл.* Ферхт., кінно: ѡказаль тежъ староста слѣжебниковъ своихъ є(з)дно збро(й)но па(т)ьдесать моло(д)цовъ (1552 *ОЧерк.З.* 16); наслали дей есте... неякогось Войтеха Борка, и при немъ не мало слугъ, бояръ, гайдуковъ..., ездно и пешо, из возами и з розни ми бронями до бою належачими... на власный домъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 241).

ЄЗДНЫЙ, ЕЗДНЫЙ, ЄЗДЪНЫЙ, ЕЗДЪНЫЙ, ЄЗНЫЙ, ИЗНЫИ, ЪЗДНЫЙ *прикм.*

1. (*призначений для їзди*) їздовий: малжонокъ мой,... кони ездные и возники... записалъ мне на вечность (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 29); а на ѡборе кла(ч) є(з)дны(х) робочи(х) чотыри (Кременецъ, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 7); кна(з) ку(р)пски(и) вза(л)... сверепов три(д)це(т) и двое кони є(з)ные (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 132); побрано: ...козловъ — ше(ст), ко(н) ездны(и) сивы(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 107); сънѣ(з)ны(и) кѡнь, и(з)ны(и) кѡнь ве(р)хо(м) ве(р)хо(в)ны(и) (1596 *ЛЗ* 77); взято... // ...Коне(й) ездныхъ шесть (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.).

2. (*який їздить верхи*) верховой: сторожѣ польню часѣ летнего только для пашъни де(р)жать

мещане... по два члѣвки є(з)дны(х) (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); также и теперь... на збудованье замку... хованьемъ уставичнымъ людей... їздныхъ и пѣшихъ для поѣздовъ неприятельскихъ... великій коштъ... стратити мусить (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 287); панъ владыка Луцкий..., зобравши себе на помощь... Татаръ,... и при иншихъ людей розного народу єзныхъ болшъ пяти сотъ чоловековъ... // наславъ... войско свое..., на тоє имене мое Жабче (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 224-225); не ведать, якимъ духомъ и умысломъ приехали есте тутъ..., въ такихъ почтахъ пешихъ и ездныхъ (Вильна, 1597 *РИБ* XIX, 200).

3. У *знач. ім.* а) їздець, вершник: во(з) поро(ж)ни(й) маеть ѡстѣповати возѣ наложоному, пеши(й) ездному (1566 *ВЛС* 84 зв.); И собралъ собѣ соломѡнъ возы и їздныи, и имѣлъ тысечѣ и четьре ста возовъ и вѣ. тысачъ їздныхъ (серед XVII ст. *Хрон.* 291 зв.); б) кіннотник, кавалерист: была ли(ч)ба во(и)ска є(з)ны(х) двѣ(и)стекро(т) тисеча тисечий (XVI *КАЗ* 621); Състоаніє ...гѡфе(ц), поче(т) їз(д)ны(х) (1627 *ЛБ* 129).

Див. ще ЄЗДЧАЛЫЙ.

ЄЗДОКЪ ч. Те саме, що *єздець* у 2 знач.: выездили на тоє поле ездоки... але конца томѣ не вчинили (Острог, 1506 *AS* III, 38).

ЄЗДЧАЛЫЙ *прикм.* Те саме, що *єздный* у 1 знач.: в ста(й)не коне(й) ездчалы(х) ше(ст) (Кременецъ, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.).

ЄЗДЪНЫЙ *див. ЄЗДНЫЙ.*

ЄЗЕРЕДЪ, ЕЗЕРЕДЪ ч. Ожеред: тые речы, выкрадшы... на три части подѣлили есмо, — двѣ части намъ зъ Ивановъ Кузкою, и въ земли тые двѣ части по середѣ езерада соломъ поклали подъ кулѣ (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/I, 458).

Див. ще ОЗЕРЕДЪ.

ЄЗЕРНИЙ *прикм.* Озерний: piscinalis, купе(л)ни(й), єзе(р)ни(й) (1642 *ЛС* 317).

Див. ще ОЗЕРНЫЙ.

ЄЗЕРО с. (*цсл.* езеро) озеро: онь стояль по(д)лей езера генисаретъского (1556-1561 *ЛЄ* 226); Раздѣлajúть же са вѡды, мѡра окіанъского, на однѡги, и єзера, и малъи мѡра (Почаїв, 1618 *Зери.* 15 зв.); Возми посохъ твѡй, а простри

рѣкъ свою на воды египецкїи, и на рѣки ихъ, и на стрѣги, и на калѣжи, и на вси езера водъ абѣ са оборотїли во кровъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.).

Див. ще **ОЗЕРО.**

ЕЗИНОВЫЙ *прикм.* (*стп.* jezupowy, jezupowy) ожинови: кѣсто(к) невеликы(й) езинѣвый... ѿ выслухана проси(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 59).

ЕЗНЫЙ *див.* **ЕЗДНЫЙ.**

ЕЗОВИТОВЪ, ЕЗОВИТОВЪ *прикм.* Те саме, що **езуитскій**: Там тебя отсылаю, а теперь на езовитовыхъ вырокахъ и прейзреню его зауемдли ти хошу (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 179).

ЕЗОВИЩЕ, ЕЗОВИЩЕ *с.* Місце, на якому поставленї язи: Я Михайло Павша... записаль есми... селище Климятинъ... Макарью... и съ осетрими луками, и съ езы и съ езовищи (Київ, 1512 *АЮЗР I*, 45).

ЕЗОКЪ *ч.* Невеликий яз: ѿказаль намъ панъ во(й)те(х) светицьки(й) ровокъ и воды троха в немъ и езьки малые (1546 *ОГ* 23); ѿ(н)... по(д)мъкнѣ(л)се ближе(й) по(д) мо(й) зава(л) выше(й) мо(с)тѣ езокъ заби(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 45 зв.).

ЕЗУИТА, ЕЗУИТА, ЕЗУВИТА *ч.* (*стп.* jezuita) те саме, що **езуитъ**: Еде(н) ездита сѣль за трѣмою прикрѣвса (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); Тамъ же у олтара руского, въ келиху вино у кровъ барзо шпетную, смродливую обернулося, же тотъ езуита не поживаль (1596 *МИВР* 71); видѣле(м) і рапсака клічѣчого. видѣле(м) ездитѣ йсѣсорѣгателя бл(ю)значого (1599 *Виш.Кн.* 215); нынѣ езуита тѣ пожиткт в земли вольной и спокойной будет (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 165).

Див. ще **ВЫЗУИТА, ВЫЗУИТЪ.**

ЕЗУИТАНЫ *мн.* (*члени католицького черне-чого ордену*) езуїти: а то все справа тыхъ новоменьныхъ закон'ніко(в), которимъ впрікрилося звати хри(с)тияны, про(з)валиса ездсяны, или ездитаны (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.).

Див. ще **ЕЗУСІЯНЫ.**

ЕЗУИТКА, ЕЗУИТКА *ч.* Молодий езуїт: о такихъ штукахъ нѣхто не можетъ знати въ кляшторѣ: нѣ молодые езуитки, а нѣ свѣцкіе люди

(бл. 1626 *Кир.Н.* 21); А ежели бы довѣдалися на кого, хто бы о ихъ штукахъ почаль шемрати, хочай езуитка молодой, хочай свѣцкій, теды заразомъ того порвавши одверный, который склепу пилнуеть, и заразомъ вкинетъ того въ той склепъ, съ которого южъ нѣгды не выйdetъ (Там же).

ЕЗУИТСКИЙ, ЕЗУИТСКИЙ, ЕЗУИЦКИЙ, ЕЗУИЦКИЙ *прикм.* (*властивий езуїтові*) езуїтскій: Не только с простыхъ мирскихъ людей, но и с твоего, рекомо духовнаго, лживо-лицемѣрнаго езуицкаго живота ни единого не имѣш, дабы который добровоние и запах... от своего тѣла по смерти испустил (1608-1609 *Виш.Зач.* 220); Цнота ездитская власная, без мала не такая жъ рѣская чернѣцовъ, же завше в ненависти в нихъ побожный (поч. XVII ст. *Вол.В.* 96); Прива(т)ные тѣжъ справы, и нелѣгкїе до справова(н)а чѣсто крѣтъ на мене в'кладали, и в' инъшихъ ездї(ц)кихъ оуслѣгахъ, мене неленѣвымъ товаришомъ зѣвше мѣли (Ев'е або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 5 зв.); Реляція о скрытыхъ штукахъ езуитскихъ нравовъ: где въ якомъ мѣстѣ почнуть ся фундовати, то напередъ склепъ потаенный змурують (бл. 1626 *Кир.Н.* 20).

ЕЗУИТЪ, ЕЗУИТЪ, ІЕЗУИТЪ *ч.* (*член католицького чернечого ордену*) езуїт: она вдовою пановала, и напѣскала оу острѣгъ ездїтовъ (1509-1633 *Остр.л.* 130); Присмотритесь первому излишнему слову того езуита, яко богатшая Русь, книжки его повыкупавши, попалила (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 165); Папезъ... проповѣдниковъ новыхъ законовъ своихъ езуитовъ по всему свѣту розсылает (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); для того... розныхъ способовъ уживаль трактованя съ іезуитами и кармелитами босыми (Володимир, 1608 *АСД VI*, 116); Хвала(т)са ты(м) ѣ полакѣ(в) ездитове, же да(р)мо вча(т), и мблѣдь цвича(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); Анѣтоний... и Иоанъ..., соленитеръ... оповедалисе на превелебныхъ в Бозе ксенѣдзовъ... и всихъ езуитовъ колеюмъ тутешняго Луцко-го (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР I/VI*, 590).

Див. ще **ВЫЗУИТА, ВЫЗУИТЪ, ЕЗУИТА.**

ЕЗУИЦКИЙ *див.* **ЕЗУИТСКИЙ**.

ЕЗУСІЯНЫ *мн.* Те саме, що єзуитаны: а то все справа тыхъ новоименныхъ законѣнко(в), которимъ впрікрилоса звати хри(с)тияны, про(з)валиса ездсіяны, или ездитаны (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.).

ЕЗЧЕНЕ *див.* **ЕЖДЖЕНЕ**.

ЕЗЪ *див.* **ЯЗЪ**².

ЕЗЫКЪ *див.* **ЯЗЫКЪ**.

ЕЙ *див.* **ЕЙ**.

ЕЙЦЕ *див.* **ЯЙЦЕ**.

ЕКЗАМЕНЪ *див.* **ЕКЗАМЕНЪ**.

ЕКЗАМЕНОВАТИ *див.* **ЕКЗАМЕНОВАТИ**.

ЕКЗАМЕРОНЪ *див.* **ЕКЗАМЕРОНЪ**.

ЕКЗАРТЕСКИЙ *див.* **ЕКЗАРТЕСКИЙ**.

ЕКЗАРХА *див.* **ЕКЗАРХА**.

ЕКЗАРХЪ *див.* **ЕКЗАРХЪ**.

ЕКЗАРШЕСКИЙ *див.* **ЕКЗАРШЕСКИЙ**.

ЕКЗЕКВОВАНЕ *див.* **ЕКЗЕКВОВАНЕ**.

ЕКЗЕКВОВАТИ *див.* **ЕКЗЕКВОВАТИ**.

ЕКЗЕКУТОРЪ *див.* **ЕКЗЕКУТОРЪ**.

ЕКЗЕКУЦИЯ *див.* **ЕКЗЕКУЦИЯ**.

ЕКЗЕМПЛИРЪ *див.* **ЕКЗЕМПЛЯРЪ**.

ЕКЗЕМПТЬ *див.* **ЕКЗЕМПТЬ**.

ЕКЗЕМПЦІЯ *див.* **ЕКЗЕМПЦІЯ**.

ЕКЗОРКИСТА *див.* **ЕКЗОРКИСТА**.

ЕКІЙ *див.* **ЯКІЙ**.

ЕККЛИСИАРХЪ *див.* **ЕККЛИСИАРХЪ**.

ЕККЛИСИАСТЬ *див.* **ЕККЛИСИАСТЬ**.

ЕКОВЫЙ *див.* **ЯКОВЫЙ**.

ЕКОНОМІЯ *див.* **ЕКОНОМІЯ**.

ЕКОНОМЪ *див.* **ЕКОНОМЪ**.

ЕКСАПСАЛМЫ *див.* **ЕКСАПСАЛМЫ**.

ЕКСКЛЮДОВАТИ *див.* **ЕКСКЛЮДОВАТИ**.

ЕКСКОМУНИКАЦІА *див.* **ЕКСКОМУНИКАЦІА**.

ЕКСКУЗОВАТИСЯ *див.* **ЕКСКУЗОВАТИСЯ**.

ЕКСПЕДИОВАНЪЕ *див.* **ЕКСЪПЕДИОВАНЪЕ**.

ЕКСПЕДИЦІА *див.* **ЕКСПЕДИЦІА**.

ЕКСПЕДИЦІЯ *див.* **ЕКСПЕДИЦІЯ**.

ЕКСПЕДИЦІА *див.* **ЕКСПЕДИЦІА**.

ЕКСПЕДЫЦІЯ *див.* **ЕКСПЕДИЦІА**.

ЕКСПЕРСЕНЦІА *див.* **ЕКСПЕРСЕНЦІА**.

ЕКСПИРОВАТИ *див.* **ЕКСПИРОВАТИ**.

ЕКСПЛИКАЦІА *див.* **ЕКСПЛИКАЦІА**.

ЕКСПУЛСИЯ *див.* **ЕКСПУЛСИЯ**.

ЕКСТРАКТЪ *див.* **ЕКСТРАКТЪ**.

ЕКСЦЫПОВАТИСЯ *див.* **ЕКСЦЫПОВАТИСЯ**.

ЕКСЪПЕДИСВАТИ *див.* **ЕКСЪПЕДИОВАТИ**.

ЕКСЪПЕНСЪ *див.* **ЕКСЪПЕНСЪ**.

ЕКСЪПЕРИМЕНТЪ *див.* **ЕКСПЕРИМЕНТЪ**.

ЕКСЪТОРСІЯ *див.* **ЕКСЪТОРСІЯ**.

ЕКСЪЦЕПЪЦІЯ *див.* **ЕКСЦЕПЦІЯ**.

ЕКСЪЦЫПОВАТИ *див.* **ЕКСЦИПОВАТИ**.

СКТЕЗИСЪ *див.* **ЕКТЕЗИСЪ**.

ЕКТЕНІЯ, ЕКТЕНІЯ *ж.* (*гр.* ἐκτένεια) (*молитва, яка виголошується в певні моменти богослужіння в супроводі хору*) ектенія: Діаконъ, гды припомнѣлъ имя папы... въ ектеніи, явный чудъ Богъ зъ высокости показалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1022); Штѣсмы тѣжъ предъ початкомъ пересторѣги Сщеникомъ, и при концѣ положили Млтъвы и Ектеніа велми пригѣдныи, а звлаца по(д) тепѣрешній а праве оплаканые часы (Київ, 1639 *МІКСВ* 218).

ЕКСЪПЕДИСВАТИ *див.* **ЕКСЪПЕДИОВАТИ**.

ЕКЪЦЕСЪ *див.* **ЕКСЦЕСЪ**.

ЕЛАМЕНТЪ *див.* **ЕЛЕМЕНТЪ**.

ЕЛАМИТОВЕ *див.* **ЕЛАМИТЫ**.

ЕЛАМИТЫ *див.* **ЕЛАМИТЫ**.

ЕЛЕГЪХЪ *див.* **ЕЛЕГЪХЪ**.

ЕЛЕЙ, ЕЛЕЙ, ЕЛЪЙ *ч.* (*цсл.* елеи, елѣи, *гр.* ἔλαιον) (*олия, переважно маслинова*) елей: в колѣна(х) нѣги ѣго знедѣжали ѱ(т) постѣ. тѣло ѣго измѣнило(с) ѣлеа рѣди (XVI ст. *УС* №29519, 14); трава гоунбина пражена въ елѣи деревано(м) (XVI ст. *Травн.* 209); к(д)ы са члѣче постишь оумый лице твое и гла(в)у свою елеѱ(м) пома(ж) (к. XVI ст. *УС* №31, 16); Елеемъ светымъ остатное помазаніе (Вільна, 1608 *Гарм.* 192); тѣтъ котѣры(и)са в' Блѣгѣстїи скончїлъ, не занехивай Елеа и Свѣчь (Київ, 1627 *Тр.* 38); Вина лий пролий, випива(й), наливай, елею достѣтокъ недмалѣмый (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.); коли

постишь помажи главѣ свою елѣомь, и лице свое оумыи (Височани, 1635 УЄ №62, 11); три рѣчи бѣли, в котори(х) осѣжале(м) братію..., же в свои(х) кѣлиа(х) коца оуживали, же еле(й) на про(з)бѣ свѣцки(х) люди(й) сватѣли (серед. XVII ст. *Кас.* 81); Елѣй. Oleum, Oleamen (1650 ЛК 446);

елей хворыхъ — елей для передсмертного помазанья: А елей хворыхъ завжды, коли хворый потребуеть, можетъ его презъ рокъ и колко десять разовъ повторити (Вильна, 1608 *Гарм.* 195); ужываютъ того, коли кому остатнего помазованья потреба. И протожъ называютъ его елеемъ хворыхъ остатнего помазованья, а не здоровыхъ (Там же, 209).

ЕЛЕЙНИЙ *див.* **ЕЛЕЙНЫЙ.**

ЕЛЕЙНИКЪ *ч.* (той, хто виробляє чи продає елей) олійник: Olearius, еле(й)никъ (1642 ЛС 290).

ЕЛЕЙНЫЙ, ЕЛЕЙНИЙ *прикм.* Олійний, елейний: Oleari(us), а, um, масли(ч)ни(й), еле(й)ни(й) (1642 ЛС 290); Елѣиный. Oleatus. Oleosus (1650 ЛК 446).

ЕЛЕКТОВЫЙ *див.* **ЕЛЕКТОВЫЙ.**

ЕЛЕКТОРЪ *див.* **ЕЛЕКТОРЪ.**

ЕЛЕКЦИЙНЫЙ *див.* **ЕЛЕКЦИЙНЫЙ.**

ЕЛЕКЦИЯ *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЕЛЕКЦІА *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЕЛЕКЦЫЯ *див.* **ЕЛЕКЦИЯ.**

ЕЛЕКТЪГЪ *див.* **ЕЛЕКТЪ.**

ЕЛЕМЕНТЪ *див.* **ЕЛЕМЕНТЪ.**

ЕЛЕНЕЦЪ *ч.* Назва черв'яка: Еленецъ червь. Scarabeus. Cornutus (1650 ЛК 446).

ЕЛЕНИЙ, ЕЛЕНИЙ, ЕЛЕНЪЙ, ЕЛЕИЪ *прикм.* Оленячий: не вращься, милый мой, подобенъ буди серне алюбо ланятъку еленему (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); оуказалъса образъ Распатіа Хва в' посре́дкѣ роговъ елени(х) (Київ, бл. 1619 *О об.* 14); Рѣгъ: я́кѡ, кѣзѣй, баранѣй, корѡвѣй, елѣнѣй (1627 *ЛБ* 109); еленая трава *див.* **ТРАВА**; елений (еленій) корень *див.* **КОРЕНЬ**; елений шавъ *див.* **ЩАВЪ**; елений (еленъ) языкъ *див.* **ЯЗЫКЪ.**

ЕЛЕНИЦА *ж.* (цсл. еленица) оленица. *Образно:* Е́мртъ ѡкрѣтнаа гды на само(м) го(л)гоѡы

мѣсцѣ вели́кого ѡного елена іс̄ ха̄ за́била, и та(м) же пр̄(с)тоую ѡнѣю еленицѣ то е(ст) бѣд̄ ранила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.).

ЕЛЕНЬ, ЕЛЕНЬ, ЕЛѢНЪ *ч.* (цсл. елень) олень: Заклинаю васъ, дочери Иерусалимскія, черезъ серны а елени полные, абысте не будили... милое мое (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52); И вса сіа на потре́бѣ члѣкѣ сътвори(в), и ѡ(т) ты(х) звѣрѡ(в) едины на по́кар'мъ яко еленѣ, саръны... и прѣчаа. Дрѣги(х) же на роботѣ, яко волѡве, вел'блѣуды (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14 зв.); Еленѣ стрѣлюю раненные на самы(м) оумира́ти мѣсцѣ зара(з) не звы́кли, але пре(з) по́ла оутѣка́ючи,... далѣко ѡ(т) мыслѣвцовъ оумира́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); За бы́стрымъ злоторѡгимъ, Кто еленемъ гонитъ, И з' Надкъ в' свѡй по́житокъ, доро́гий ча́съ клѡни(т) (Київ, 1632 *Євх.* 298); Коли шли до амѡнова ка́пища, забѣжалъ на дорѡзѣ елѣнь (серед. XVII ст. *Хрон.* 402 зв.); Елѣнь. Segius (1650 ЛК 446); *Образно:* С̄мртъ ѡкрѣтнаа гды на само(м) го(л)гоѡы мѣсцѣ вели́кого ѡного елена іс̄ ха̄ за́била, и та(м) же пр̄(с)тоую ѡнѣю еленицѣ то е(ст) бѣд̄ ранила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); *У порівн.:* скочи(т) хрѡмый яко еле(н) (XVI ст. УЄ №77, 22 зв.); несѣтыи грѣхѡлюбѣци, яко еленѣ рогатыи, бѣдѣють в рѡскошахъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37 зв.); А по ты(х) слова(х) вы́шо(л) проу(д)ко оумрлыи. яко елѣнъ молѡдый выскочи(л) из' грѡба (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 53 зв.).

ЕЛЕНЪЙ *див.* **ЕЛЕНИЙ.**

ЕЛЕОМАЗАНІЄ *с.* Елеопомазанья, Таїнство Елеопомазанья: Вопрѡсь. Мнѡго естъ сакраментѡвъ албо таи(н). Ѡ(т)вѣтъ. Сѣдмь... а... крещѣніе... д. Покааніе... е. Елеомазаніе (Львів, 1642 *О тайн.* 3); В За́конѣ за(с) Но́вой блг(д)ти ...свѣ' оустѡвленныи и подѡныи дла ѡдпѡщенѡ грѣхѡ(в) Та́йны. Крщѣніе... // ...Іерѣїство ал'бо сщѣнство. Елеомазаніе, и Ма(л)жѣнство (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 900-901).

ЕЛЕФАНЦЯ *див.* **ЕЛЕФАНЦІЯ.**

ЕЛИ *присл.* (цсл. елѣ) ледве: ко(л)дрѣ твою... насилѣ тебѣ застава(т); а пото(мъ) из' постелѣ

твоєи ели живого виве(р)нѣтъ и на землѣ голой тебе положи(т) (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 268).

ЕЛИБЕРОВАТИ див. **ЕЛИБЕРОВАТИ**.

ЕЛИЗИЯ див. **ЕЛИЗИЯ**.

ЕЛИЙ прикм. Ялиновий: iliceus, ялинови(й), е(л)ни(й), ели(й) (1642 *ЛС* 224).

Див. ще **ЕЛНИЙ**, **ЕЛОВЫЙ**.

ЕЛИКИЙ, **ЕЛИКИЙ**, **ЕЛИКЪ** займ. (цсл. еликый) (відносний) (у ролі спол. слова) 1. (зв'язує частини речення) який, котрий, хто: Христоробивому братству лвовському и прочиим братьям, ... и паном и простым, духовным и свѣцким, и еликим до зрака очес сие писание приникнет. Иоанн русин, реченно Вышенский, ... от Христа Спаса спасения алчет и вседушно молит (бл. 1610 *Виш. Посл. Льв. бр.* 232).

2. (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну з'язувальну частину речення до головної) що: На нѣси, и на земли, ... Въ глѣбинахъ мѣрскихъ, и в' мѣстехъ безводныхъ. Вся елика всъхотѣ и створи, якѡ Бгѣ всемогѣщій, Въ власти то свѣей маѣш', якѡ всѣкое мѣсто наполнаѣ(ш) (Чернігів, 1646 *Перло* 31).

ЕЛИКО¹, **ЕЛИКО** займ. (цсл. елико) (відносний) (у ролі спол. слова) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну означальну частину до головної) скільки; що: для чого ва(с) ...молю, абы есте скоро выправи(ли) ... ко мне дву(х) братии для совещаниа... врѣчивши и(м) ѡ(т) себе всѣ елико ко блго(мѣ) сози(ж)данию во(з)можете (Новгородок, 1592 *ЛСБ* 213); да посилдѡ(т) мл(с)ть бжїю мл(т)вами про(ст)и(ми) такомѣ гдрѣ, Или кнзю, грѣхи елико яко члкъ съгрѣши(т) з неѡсторо(ж)ности ми(р)ское забавы (п. 1596 *Виш. Кн.* 240 зв.).

2. (приєднує підрядну частину міри до головної) наскільки: тѣлько ѡ(т) части, ѡ той бытности мѡвимо; еліко Дхъ стѣй дарѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 11);

(із співвідносним словом килко у головній частині речення) скільки: у церкви зостался злодей... и пошолъ... до образа Пресвятои Богородицы, хотячи оборвати килко чирвоных было там на образе, але нѣкая божественная не-

видимая сила возбрани ему, килко разъ ударило его о землю отъ образа, елико хотѣлъ, паки его било (поч. XVII ст. *КЛ* 84).

ЕЛИКО², **ЕЛИКО** част. (цсл. елико) (модальна) (уживається для висловлення наказу, побажання) щоб: по преставлении брати своей сиротами же и вдовами елико мощно пещися (Берестя, 1594 *ЗНТШ ХХVIII*, 9).

ЕЛИКЪ див. **ЕЛИКИЙ**.

ЕЛИНЪ див. **ЕЛЛИНЪ**.

ЕЛЛИНСКИ див. **ЕЛЛИНСКИ**.

ЕЛЛИНЪ див. **ЕЛЛИНЪ**.

ЕЛЛИНЪ див. **ЕЛЛИНЪ**.

ЕЛИТА, **СЛѢТА** мн. (стп. jelita) нутроші, тельбухи: Сажавка, Овчею называетсѣ, иж' в' ней овѣць, на офѣрѣ вылѣчбных', и порѣзанных', внѣтрности, Слѣта и кішки полбканы бывѣлы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 239); Возмѣшь те(ж) лѡй вѣсь котѡрый ѡкривѣеть еліта, и одѣжд оутрѡбы, и двѣ нѣрцѣ, и лѡй котѡрый на нѣхъ есть (серед. XVII ст. *Хрон.* 106 зв.).

ЕЛНИЙ прикм. Те саме, що елий: iliceus, ялинови(й), е(л)ни(й), ели(й) (1642 *ЛС* 224).

Див. ще **ЕЛОВЫЙ**.

ЕЛОВЫЙ прикм. Ялиновий: Омела дѣбовая то(л)ченаа смѣшана е чистою смолою еловою с топленою (XVI ст. *Травн.* 38).

Див. ще **ЕЛИЙ**, **ЕЛНИЙ**.

ЕЛѢ ч. Назва рослини: heliphiton, смилякъсѣ, ел(ѣ) трава (1642 *ЛС* 215).

ЕЛЪ ж. Ялина: epatilis, ель (1642 *ЛС* 180).

ЕЛѢЙ див. **ЕЛЕЙ**.

ЕЛѢНЪ див. **ЕЛЕНЪ**.

ЕЛѢТА див. **ЕЛИТА**.

ЕЛЮЦИДОВАНЫЙ див. **ЕЛЮЦИДОВАНЫЙ**.

ЕЛАМЕНТЪ див. **ЕЛЕМЕНТЪ**.

ЕМЕЛА, **ЕМЕЛЯ** ж. Омела: hyp(h)sa, лепъ, емела (1642 *ЛС* 222); Емѣля. *Viscum* (1650 *ЛК* 446).

Див. ще **ОМЕЛА**.

ЕМЕЦЪ ч. 1. Поручитель: pra(e)s, емецъ, спору(ч)никъ (1642 *ЛС* 327); Емѣць. *Vas. Fidei* [i]ussor (1650 *ЛК* 446).

2. Вл. н.: И(л)ко еме(ц) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 19); Игна(т) Ємець (1649РЗВ 154 зв.).

ЕМПИРЕЙСКИЙ див. ЕМПРЕЙСКІЙ.

ЕМПИРІЙСКИЙ див. ЕМПРЕЙСКІЙ.

ЕМПИРІЙСТІЙ див. ЕМПРЕЙСКІЙ.

ЕМПИРЬ див. ЕМПИРЬ.

ЕНАЛОИСЯ див. ЕНАЛОИСЯ.

ЕНАРАЛЪНІЙ див. ЕНЕРАЛНІЙ.

ЕНЕАЛОГИЯ див. ЕНЕАЛОГИЯ.

ЕНЕАЛОГІЯ див. ЕНЕАЛОГИЯ.

ЕНЕРАЛ див. ЕНЕРАЛЪ.

ЕНЕРАЛИТЕРЪ, ЕНЕРАЛИТЕРЪ присл.

(лат. generaliter) (без винятку, підряд) загалом, взагалі: И для тогожь, кгда о якій великій артыкуль вѣры гра шла, не оденъ бискупъ, ани два... але... все крестіянство, яко и тотъ вторій Константинопольскій повшехный синодъ одъ всѣхъ енералитеръ, сполне и згодне отправо-вался и кончилъ (1603 Пут. 18); тотъ монастырь ...отъ вшелякихъ енералитеръ импедиментовъ правныхъ и гвалтовныхъ... боронити // маю (Загайці, 1637 ПВКРДА IV-1, 77 зв.-78).

ЕНЕРАЛНЕ присл. Повно, докладно: гды сѣщенникъ маеть ω(т)правовати Литѣргію стѣю с пре(д)савзѣтъемъ, // котброе Црковъ енералне описала, и те(ж) оудѣлнымъ своимъ, маеть мѣти принадлежѣтѣю матерію и зпблнѣю (Львів, 1646 Зобр. 44-44 зв.).

ЕНЕРАЛНІЙ, ЕНЕРАЛНІЙ, ЕНЕРАЛЪНІЙ, ЕНАРАЛЪНІЙ прикм. 1. (який охоплює всіх, призначений для всіх) загальний: перекладають ихъ милость вашей королевской милости слушность декрету, противъ тымъ учиненого, прекладають конфедерацию енеральную Варшавскую (Берестя, 1596 АрхЮЗР 1/І, 513); При енера(л)но(й)... всѣ(х) схадзъки ѳ(з)нали ...абы до(л)ги це(р)ковные ѳ кого са ко(л)векъ ѳкажд(т) выправляти (Львів, 1618 ЛНБ 1043, 27); для того теперъ в' задѣткахъ заплѣты досконалои имъ в' цр(с)твѣ Нб(с)номъ по енералномъ всѣхъ з' мѣртвыхъ встаню наготованой южь ω(т)части трѣдмѣдючи, намъ млтвами своими до такогोजь звѣтазства ср(д)ца додають и ратѣнкѣ (Київ, 1625 МКСВ 129); выданные с ка(н)целярии

его к(р) мл(с)ти ѳниве(р)салы... на зѣха(н)е ся... ѳбѣ(м) сторона(м) до Лвова... на собо(р) енера(л)ны(й) всѣ(х) мл(с)те(й) ваши(х) (Корець, 1629 ЛСБ 502).

2. Головний, найвищий: ѳ ивана бу(р)цевского возного енера(л)ного скри(н) две ѳ(д)бивши взяли (Луцьк, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 88); Которые книги зачынаються тыми словы: "Третяя контроверсія енаральная о найвысѣшомъ епископе" (Вільна, 1599 Ант. 899); Обещал его поставити до даня sprawy о собѣ, але не приватне, толко до кола енерального; где бы сенат и послове земськіе всѣ того слухали (Львів, 1605-1606 Перест. 37); Абѳвѣ(м) скѣро са бѣный сѣ(д) енералный завре(т), а кѣждый на назначеное собѣ карѣна мѣсце бѣдетъ ѳ(т)провѣженный, тамъ ѳужъ... ходотѣйства жѣдного не бѣдетъ (Київ, бл. 1619 О обр. 94); Дѣйте мѣ вѣрокъ з' оустъ своихъ корѣльныхъ, Зѣчачи збѣровъ в' своѣй енералныхъ Дѣоцѣзіи; ѳ(т)правлатъ щаслѣве (Львів, 1642 Бут. 8); **енеральный судъ** див. СУДЪ.

ЕНЕРАЛЪ, ЕНЕРАЛЪ, ЕНЕРАЛЪ, ЕНОРАЛЪ ч. (стп. jenerał) 1. Головний судовий слѣдчий окремої судово-адмѣнстративної одиниці: а што мови(т) сторона и(ж) не ведає(т) естли то(т) енера(л) шля(х)тичо(м) ѳсєлы(м) є(ст): ѳ тоє естли кому надобє ѳ не(г) се самого доведає(т) (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 27); для чо(г)о и тепе(р) то(т) енера(л) коро(н)ны(и) шля(х)ти(ч) которы(и) з двєма све(д)ками шля(х)тичи положєнѣ того позвѣозна(л) слѣш-не приня(т) быти має(т) (Там же); И тотъ самъ енералъ, панъ Бранский, поведилъ, же дей и тую мангию и клобукъ ведаю, же квалтомъ... владыка Луцкий не бралъ (Луцьк, 1593 АрхЮЗР 1/І, 357); ямъ емѣ прида(л) енерала воево(д)ства бра(с)лавского..., Которы(й) того всего ѳ(г)ледавши... тыми словы со(з)на(л) (Вінниця, 1599 ЛНБ 5, 4049, 122); Я, Пе(т)рѣ Коте(л)ни(ц)ки(и), а я, Я(н) Миле(в)ски(и), во(з)ны(и) енералове, со(з)наває(м) ты(м) нѣшимъ со(з)на(н)ємъ (Житомир, 1609 ДМВН 145); Передо (м)ною Семено(м) Ставе(ц)ки(м) по(д)старо(с)ти(м) ѳврѣ(ц)ки(м)... возны(и) енора(л) воево(д)ства

киевского кѣзма ла(с)ко ку записанью до кни(г) ...созна(л) (Овруч, 1614 ЛНБ 5, III 4047, 70); я, возны(и) и енераль, тотъ ма(н)дать въ [в]орота двор(н)ие вот(к)нувши,... и войтови... Высокоскому... до вѣдомости привель (Житомир, 1649 ДМВН 191); Которое(ж) то созна(н)е Енерала ве(р)хѣ меновано(г) до кни(г) Нинешњи(х) е(ст) Принято и записано (Чернігів, 1641 ЛНБ 5, III 4063, 177 зв.).

2. Титул деяких старост і воевод: Янушь тишькевичъ з лого(й)ша воевода и енераль, земль Киевськи(х) Житомирськи(й) и старо(с)та врожоному его м(л) Панѣ михалу лозъце... влаздею врадѣ мое(г) воеводьского Приказѣю абы вм(с)... // На рочькахъ кгородскихъ Киевскихъ... Самъ ѡбли(ч)не... Сталь (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 139-139 зв.); Па(н) Даниель... для вѣписанья... подалъ вниверсаль ѡ(д)... Пна Адама з Брѣсилова Киселя Воеводы и // Енерала Земь Киевскихъ (Житомир, 1650 ПВКРДА II-3, 74-75).

ЕНЕЦЬ ч. (стп. јеніес) бранець, полонений: Вспомню еще... Павла Копистѣнского, стрѣчьного Брата В(ш) М(л): котѡрый... в Татарахъ ѣнцомъ ѣсть (Київ, 1623 МІКСВ 84).

ЕНИЧАРЬ див. **ЯНИЧАРЬ**.

ЕННО див. **ЕНО**.

ЕННОКОЛВЕКЪ див. **ЕНОКОЛВЕКЪ**.

ЕНО, ЕНО, ЕННО част. (стп. јено, ено)

1. (обмежувальна) (вказує на обмеження в кількості, величині і т. д.) тільки, лише: сынове и цорки мои... не мают оноє рушати зо всего имения,... ено пани Ганна, малжонка моя, маеть седети и того всего имения... во всем уживати (Ковель, 1559 АрхЮЗР 8/III, 37); Хто(ж) теда фѡрта ѣсть: ено тѡтъ штѡ мѡвилъ, я ѣстемъ двѣри ѡвцамъ (Київ, 1619 Гр.Сл. 198); шькоды на ѡ(р)та(х) ко(т)рыє да(л) П(н) Рома(н) це(р)кви за до(л)гъ по г(р). 19: А не моглихмы и(х) ѡ(д)дати ено по г(р). 18 и fr. 25=26 (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 3).

2. (видільно-обмежувальна) (служить для логичного виділення в реченні слова або кількох слів) тільки, лише: не хотелбых, абых мал якиє

злые псы послат Вашей Милости, ено постараюса ѡколо того, иж яких добрых Вашей Милости псов достатне, ижбы ми Ваша Милост за не даковалъ (Белз, 1552 AS VI, 129); Смотрѣ(ж) грѣшныи члѣче шоса за чюда дѣю(т)... якоса смѣтило все сѣтворѣніє... бо еси ты поро(х) и бѡлото. и нѣ иначѣи ено я(к) чрѣвъ лѣжишь прѣ(д) лице(м)... сѣтворителя (к. XVI ст. УС №77, 30 зв.); И ѡного бѡвѣмъ кіота, и Херѡвѡ(в), и блѣхи золотѡи,... не зламалъ Царѣ Іезекіа, ено тѡ зламалъ, што за Ба почѣли были хвалѣти (Київ, бл. 1619 О обр. 56); котѡрый то дворъ спаленый видили есмо до сченту — куль на кулу се не осталъ, ено есче на пожозе огонь курилъ (Луцьк, 1622 АрхЮЗР 6/I, 436); грѣхъ нѣчѡго ѣнного не ѣсть, ѣно престѡпство зѣконѣ и вѡлѣ Бжеѣ (Львів, 1646 Ном. 4 зв.).

3. (підсилювальна) (вказує на повне охоплення об'єкта дії) тільки, лише: Непрѣятель нашъ Креуза, гдѣся ено зъ своимъ неправды перомъ обернетъ, всюды ярости огонь на церковь... крешет (Київ, 1621 Кон.Пал. 1127); также и иншие речи мое рухомые, по мне // позосталые, яко стадо, быдло рогатое..., цинъ, мѣд, — ово зъгола, што бы се ено речью рухомою назвати могъло, — то все... цорце моеи... дарую (Руда 1646 ПККДА I-1, 86-87); а надто костель тамошний, двѣри вырубавши, злупили, то есть меновите въ костеле келихи,... апьпараты, албы и што колъвекъ ено спряту костелного было (Володимир, 1650 АрхЮЗР 6/I, 563).

4. У ролі спол. (протиставний) однак, проте, але: Ja Miłochna... soznawaju... Sztoż ktoruju czast meŃa jesmi w seliszczach, w Braclawskom powete z brateju i sestrami moimi..., w Czeremosznom... jeno brat moj... żadał mene czerez łudej dobrych, sztobym tuju swoju czast materyzny... jemu postupiła (Вінниця, 1523 AS III, 250); ѡ(т)повѣдилъ еи хс, добрѣ мѡвишь же не має(ш) мѡжа. ено па(т) и(х) мала е(с) (к. XVI ст. УС №31, 39 зв.); панове братя обачивши прозбѣ пана константого... позволили емѣ того до оного часѣ яко жадалъ и просиль почекати по(д)... кондицією абы ю(ж) вянцы(й) если бы ся

ѣтскѣ(л) (!) в словѣ и не ѣстиль ведлѣгъ сѣбми-сеии своеи не чекати ено правне з нимъ ото чинити за позволеня(м) всѣхъ (Львѣв, 1647 ЛСБ 1043, 77).

ЕНОКОЛВЕКЪ, ЕНОКОЛВЕКЪ, ЕНОКОЛЪВЕКЪ, ЕННОКОЛВЕКЪ *част. (стп. jepokolwiek) (підсилювальна) (вказує на повне охоплення об'єкта дії) тільки, лише: Напервое абы тоє вызналъ... предъ вм(с) п̄ны мещаны и(ж) где(ж) ко(л)векъ и пред кимъ енно ко(л)векъ ѿ мнѣ мови(л) теды зле а непристо(и)не ѿ мнѣ мовиль (Львѣв, 1586 ЛСБ 74); Иле еноколвекъ ажъ до сихъ часовъ такъ нашего яко прѣшло-го вѣкоу ѿ(т)цеве... вѣры нашей таемницы, хотѣли п̄илнѣй оуважити, и тыми са бадати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 152 зв.); Ку пересторозѣ, правовѣрный, оповѣдаю ти, ижъ... гдѣ еноколвекъ отступникъ воспоминаеть о патриарсѣ, всюды овыи слова пришиваеть "в послушенствѣ папезскомъ трѣвалъ", чого нѣгды не было (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 723); Где те(ж) межи ѿхе(н)до(з)тво(м) е(г)[о] в скриня(х), што ено колвекъ справъ и записовъ ме(л)..., при ро(з)битю [скр] е(г)[о] погинуло (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).*

ЕНОРАЛЪ *див. ЕНЕРАЛЪ.*

ЕНОХЪ, ЕНОХЪ *ч. (гр. εὐνοῦχος) евнух: илиа прїеде пред днем сѣдным и для того чекают антихриста, що маеть, мовать илию и еноха забити (поч. XVII ст. *Вол.В.* 90); та(к) ижъ вѣрити мѣжемо же ѿна [бѣа] нѣкды не оумрѣла якъ вѣри(м) невѣнтлїве же ено(х) іліа, і иша(н) ев(г)лїста см̄рти не дознали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275); Енохъ з' Илією трѣха зфол'кго-вала, Еднакъ ѿстрѣю косу на нихъ зготовала (Київ, 1622 *Сак.В.* 50).*

Див. ще ЕВНУХЪ.

ЕОГРАФЪ *див. ЕОГРАФЪ.*

ЕОКГРАФЪ *див. ЕОГРАФЪ.*

ЕПАНЧА *див. ОПАНЧА.*

ЕПАРХИЯ, ЕПАРХІЯ, ЕПАРХІА, ЕПАРХІЯ, ЕПАРЪХИЯ *ж. (цсл. епархія, гр. ἐπαρχία) епархія: Братства же... чинъ по всѣхъ еп̄(с)кїяхъ въ епархїи митроп̄лїи нашей... еди-*

*но нравно въ всѣ(х) мѣстѣ(х) при црква(х) быти ѡхваляемо (Берестя, 1591 ЛСБ 188); Вѣдомо твори(мъ) по всѣхъ епи(с)копия(х) епа(р)хїе н̄шее всѣмъ бл̄гоч(с)тивы(мъ) ко(ж)домѣ станд (Вильна, 1594 ЛСБ 253, 1); Глянь, што (другий) броегъ якисъ владыка вашъ дїкий, (неслыханный,) Дорогобужский въ епархїи митрополитовой (Вильна, 1599 *Ант.* 861); каждая епархія маеть мѣти своего начальника (1603 *Пит.* 32); Ѡвѣчки Пастырни посватїль и Оучїтелми... поста-вилъ, гды статѣчне в' вѣрѣ Епархїа таа стойтъ (Київ, 1623 *МКСВ* 83); На годныи хвалы: его мл(с)ти г̄на ѿ(т)ца Арсенїя Желїборского... дѣшевный скѣтокъ: здавна епархїи его велице пожаданный (Львѣв, 1642 *Бут.* 4).*

ЕПЕНДИТЬ *див. ЕПЕНДИТЬ.*

ЕПЕТРАХЕЛЬ *див. ЕПИТРАХИЛЬ.*

ЕПЕТРАХИЛЬ *див. ЕПИТРАХИЛЬ.*

ЕПЕТРАХИЛЬ *див. ЕПИТРАХИЛЬ.*

ЕПАРХЪ *ч. (гр. ἐπαρχος) (правитель епархїи) епарх: епархъ почаль поведат(т) цр̄ви (1489 *Чет.* 89); рекъ цр̄ь константинъ евлавию епархоу (Там же, 97).*

ЕПАРШЕСКИЙ *прикм. (який стосується епарха) епарший: той же соборъ никейскїй лекарство на то ѡбмыслилъ отозванье на соудъ не до ри(м)ского папежа, але до синодѣ епаршеского, тоєе епархїи, в' которо(и) бы са тоє неслоушне ѿ(т)лѣченїе, або проклат'е слѣчило (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 135 зв.).*

ЕПИГРАМА *див. ЕПИГРАМА.*

ЕПИКУРСТВО *див. ЕПИКУРСТВО.*

ЕПИКУРЪ *див. ЕПИКУРЪ.*

ЕПИКУРЫЙ *див. ЕПИКУРЫЙ.*

ЕПИЛИПСИЯ *див. ЕПИЛИПСИЯ.*

ЕПИРЪ *див. ЕФИРЪ.*

ЕПИСКОПИЙ, ЕПИСКОПІЙ, ЕПИСКОПІЙ *прикм. (який стосується епископа, належний йому) епископскїй: Владыцтва и церк-ви рускїе,... и все духовенство, въ клубѣ своей... абы на вѣки въ-цалѣ зоставали,... подъ влаздою и благословенствомъ и подаваньемъ епископымъ (Новгородок, 1594 *МCSL* I/2, 555); у въ Островѣ дворъ епископїй знову увесь готовымъ грошомъ*

але любве ра́ди дббрагѡ строєніа желати на-
лѣжи(т) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3 зв.).

2. (церковно-адміністративний округ) епископство, епархія: тое епископство Володимерское и Берестейское, ... со всею владою зверхностью и духовенствомъ... тымъ листомъ нашимъ даемъ... до его живота (Варшава, 1579 *АрхЮЗР* 1/1, 121); про то з владности, и нале(ж)ности пасты(р)ства моего духо(в)ного епископѣи лу(ц)кое, и остро(з)ское приказую, абы вѣм... самъ ѡбли(ч)не... передо мною самы(м) пере(д) крылошаны духове(н)ство(м) того еписко(п)ства моего ку росправе очивисто самъ сталь (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); А кды не става(л) три мѣѣ и двѣ недели зновѣ коне(ч)ны(м) декретѡ(м)... ѡ(т)ць митрополи(т) зъ еп(с)пмъ лу(ц)кимъ ѡ(т)цемъ кирило(м)... коне(ч)ны(м) сѣдо(м) здекретова(л) и по мѣсте(х) повѣто(в) еп(с)пства тѣтешнегo и по всѣхъ ѡколичныхъ(х) мѣстѣхъ листы своими ѡповѣ(д)ши(х) во црквахъ ѡголосивъ (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31); Григорій Великій..., же значный былъ в' Мл(с)тнѣ, ѡ(т)давши Аггль в' особѣ оубогагѡ... остатнюю сребрнѣю мѣсѣ, в' нагорѣдѣ тогѡ на Епкп(с)твѣ Рѣмско(м) стѣм' чѣдѡвны(м) зосталь (Київ, 1625 *Коп.Анок.* 2 зв.).

ЕПИСКОПСТВОВАТИ, ЕПИСКОПСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Займати посаду епископа, бути епископом: а жадною // мѣрою канонне и пристойне епископствовати и священствовати немогучого чловѣка, за жадного епископа, яко тежъ и помененного нѣкогось Афанасія невѣдомого намъ патріархи, за патріарха сквалливе немаючи, и мѣти не смѣючи и не важичися, а нѣпослушенства и данины жадное его мил, пану Попелеви не отдавали (Київ, 1634 *КМПИ* I, дод. 556-557).

ЕПИСКОПЪ, ЕПИСКОПЪ, ЕПИСКОП, ЕПИСКОПЪ, ЕПИСКОПЪ, ЕПІСКОПЪ, ЕПІСКОПЪ, ЕПІСКОПЪ, ЕПІСКОПЪ *ч. (цсл. епискоупъ, гр. ἐπίσκοπος)* епископ: а Мушатичы и тежъ Барсановичы и ихъ наслідки мають ему и потомкамъ, будучимъ епискупомъ, давати — Мушатичи по двѣ копѣ грошей, а Барсановичи полтори

копы грошей (Вільна, 1513 *АрхЮЗР* 1/VI, 20); яко да оутвѣдим... нашѣ сѣвѣтою епискѡпю ѡт Радовцех идеже... естѣ епискѡпъ молебникъ нашъ кир Пахоміе (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 1); А при том были... Господынь и ѡтець наш, нареченый епископъ Лѣцкій, ... архимандрит... Жидичинский (Луцьк, 1534 *АС* III, 473); я гедѡ(н) болоба(н) еп(с)пъ гали(ц)кѣи львовскѣи каме(н)ца по(д)лского визнаваю же(м) прода(л) ѡгоро(д) на крунтѣ цркви(м) (Львів, 1578 *Юр.* 1); Нынѣшнемѣ же епископѣ Гедѡнѣ Болѡбанѣ и по нѣмъ будѣчимъ епископомъ, ни едіноя власти ни в чѣмъ... да не будет (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); новопоста(в)ленный виненъ на епископа и на его дѡвенство (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 127 зв.); днесъ корчмар и танцоводец, а завтра... святитель и епископ (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); котрѣе кнѣги за живота еще сватѡе пѣматѣ предѣреченного епископа Лѡвского... соутъ переложены (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. нунум.); Самѡе има Еп(с)пъ, що йншого // покажетъ? тылкъ трѣдѣ и прѣцѣ Архіерѡвъ гды значить, з' высоты назирающагѡ, и оуставичне дѣбѣющагѡ ѡ цѣлости собѣ по(д)рѣчныхъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3-3 зв.).

ЕПИСКОПЪСКІЙ *див. ЕПИСКОПСКИЙ.*

ЕПИСКОПЪЯ *див. ЕПИСКОПИЯ.*

ЕПИСКОПЪ *див. ЕПИСКОПЪ.*

ЕПИСКОПЪИЙ *див. ЕПИСКОПИЙ.*

ЕПИСКОПЪСКИЙ *див. ЕПИСКОПСКИЙ.*

ЕПИСКУПЪ *див. ЕПИСКОПЪ.*

ЕПИСТОЛА *див. ЕПИСТОЛА.*

ЕПИСТОЛА *див. ЕПИСТОЛИЯ.*

ЕПИСТОЛІЯ *див. ЕПИСТОЛИЯ.*

ЕПИТИМІЯ, ЕПИТЕМІЯ, ЕПИТИМІА *ж.*

(гр. ἐπιτιμία) епитимія, покута: И жаденъ нехѣй собѣ епитеміи ѡ(т)лѣченѣ лѣгце не важи(т) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 167); Запрѣщеніе: Загроже(н)е, бака(н)е, ... лаа(н)е. Епитиміа, исправленіе (1627 *ЛБ* 42); Аггль: ...Лѣнивство... речеть: ...еще и того не хотѣлъ творити, // что тебѣ назначилъ епитемію, и мовилъ еси тое, же Гдѣ Бгѣ мѡс-тивъ прости(т) мнѣ вся моя согрѣшенія (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 273-274); если наложѣннѣю тобѣ

[набо́жный чл̄че] ω(д) дѣх̄бногω вѣконалесь епитимію, а́лбо покѣтѣ, и если ннѣ вѣрныи щирый и достатѣчны(и) жаль за грѣхи в' ср(д)цѣ твоѣмъ найдѣтса, вспомни собѣ еслѣсь Дѣсатеро Бжее Приказа(н)е в'цале заховаль (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907).

ЕПИТРАХИЛЬ, ЕПИТРАХЕЛЬ, ЕПЕТРАХИЛЬ, ЕПЕТРАХЕЛЬ, ЕПЕТРАХЫЛЬ ч. (*гр.* ἐπιτραχήλιον) епитрахиль: еди(н) епетрахи(л) зе злота ткани(и)... дрѣги(и) епетрахи(л) злотоглавовы(и)... трети(и) епетрахи(л) зелены(й) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); тебе ω(т) свѣце(н)ства ...ω(т)лучае(м)... абы еси не смѣ(л) никако(ж) ани епитрахеля на свою выю вложить и жа(д)ны(х) спра(в) цр̄ковны(х) справовати и начала жа(д)ному правилу це(р)ковному не чинити по(д) треклятве(н)ною клятвою коне(ч)но (Стрятин, 1591 *ЛСБ* 160); епетрахыль злотоглавыи с крестами трема адамашки червоны (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295); Александрійскіи епископове здавна в' двохъ діадимахъ и зъ двѣма епитрахылями литоргисують (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1163); Епетрахиль на че(р)вономъ днѣ (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 54); Знову тафта че(р)вона а та(к)же лазоровы(и) епетрахе(л) (Львів, 1643 *Инв.Усп.* 79); хра(м) стго... Гѣω(р)гиа... обнаже(н) изо... ськрови(щ), рызь епитрахиле(в) келиховъ кресто(в) събра(н) ни пры единомъ же сьсѣдѣ сребрено(м) и злато(м) ωставле(н) (Іркліів, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

ЕПИГРАММА див. **ЕПИГРАМА.**

ЕПЛОГЪ див. **ЕПЛОГЪ.**

ЕПИСКОПСКИЙ див. **ЕПИСКОПСКИЙ.**

ЕПИСКОПЪ див. **ЕПИСКОПЪ.**

ЕПТАФІОНЪ див. **ЕПТАФІОНЪ.**

ЕПТИМІА див. **ЕПТИМІА.**

ЕПИСКОПЪСКИЙ див. **ЕПИСКОПСКИЙ.**

ЕПИСКОПЪ див. **ЕПИСКОПЪ.**

ЕПИСКОПІЯ див. **ЕПИСКОПИЯ.**

ЕПИКУРЪ див. **ЕПИКУРЪ.**

ЕПИСКОПЪ див. **ЕПИСКОПЪ.**

ЕРАТО див. **ЕРАТО.**

ЕРЕЙ див. **ИЕРЕЙ.**

ЕРЕЙСКИЙ див. **ИЕРЕЙСКИЙ.**

ЕРЕЙСТВО див. **ИЕРЕЙСТВО.**

ЕРЕКЦІЯ див. **ЕРЕКЦИЈА.**

ЕРЕСЬ, ЕРЕСЬ, ЕРЕСЬ, ЕРЕС ж. (*гр.* αἵρεσις) ересь: нѣколы было многи(х) злыхъ еретико(в), злѣю ересь в' светуюю вѣрѣ вносили (1489 *Чет.* 41 зв.); Мелѣтїи смотрїцкїи... Потомъ тѣю свою ересь, и писмо проклинавъ и палїль и топтавъ оу монастырѣ печер'ско(м) при слѣжбѣ бжєи и при соборѣ (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); даска(л)... маеть быти... не пособїтель ересе(м), но блгоче(с)тїю поспѣшитель (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1 зв.); Бо ся имъ труднѣо укрыти межы ними зъ своею ересю: познають куколь межы пшеницою (Вільна, 1599 *Ант.* 665); А ту если папѣжник рѣсский бы не хотѣл жоною мѣть, кгда бы не позволила... ерес его, то нехай ωтлѣчается ωт него; волно ей (поч. XVII ст. *Вол.В.* 74); Были тогѣ жъ вѣкѣ ровѣнники томѣ с(т). Іωа(н)нѣ... котѣрыи ересь Иконобѣрскѣю ωбалїли (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 147); таковѣа ересь еще и до дне(с) волоче(т)са (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* №29515, 429 зв.); ha(e)resis, ере(с) (1642 *ЛС* 214); А хто таковѣи вѣры не маеть, таковѣи оу двоѣкѣю ересь в'падаетъ; або Ена Бжїа, безъ Дха стго поставитъ навѣки: або по(д) часомъ Дха стго братї (Чернігів, 1646 *Перло* 11 зв.).

ЕРЕТИКЪ, ЕРЕТИКЪ, ЕРЕТИК, ЕРЕТИКЪ, ЕРЕТИКЪ, ЕРЕТИКЪ, ЕРЕТЕКЪ, ИЕРЕТИКЪ, ИЕРЕТИКЪ, ИЕРЕТЫКЪ ч. (*цсл.* еретикъ, *гр.* αἱρετικός) еретик: злыи еретици погїбли (1489 *Чет.* 48 зв.); Гласъ церкви святои противъ кацеромъ а еретикомъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); з ва(с)ни а нѣнависти, выткну(л) на плацъ еретековъ кгрещки(х) (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); межы колко сотъ папѣжовъ рїмскихъ жебы не мѣль быти жаденъ злы(и) иерети(к), то речъ неподобнаа (Там же, 7 зв.); не де(р)жимо мы з еретиками зо ω(т)щепе(н)цы всакими, котѣрые ω(т)стѣпили хри(с)товы во(с)то(ч)ныи це(р)кви и прилѣчилиса до свои(х) злонача(л)нико(в) поча(в)ши ω(т) ариа а(ж) и до фо(р)моса папы ри(м)ского и всѣ(х) на(с)лѣ(д)нико(в) и(х) ω(т)лѣчается (Львів, 1599 *Посл.Рог.* 6); Иисусъ

Христось есть БГ̄ вѣчный, не лише чоловікъ, якъ ужуть еретикове Аріашъ и братъ его, Махаветъ (XVI ст. *НС* 45); Слышите, слышите, всѣ купно народы, и со еретики не мейайте згоды (к. XVI ст. *Укр.п.* 85); кто не есть насажден вѣрою во истинной церкви, той есть еретик и отщепенец (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 167); ввійдѣте вси в тоую коупель покоуты невѣрныи іеретици (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175); Диспулуй же о то з Ламентомъ, который вѣрный сынъ церкви Божое его (а не іеретицы) писалъ. З ним ся то тамъ было стерти, не зъ своими бахурами! (Слуцкъ, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 276); Стефанъ абовѣмъ св. на збориску образоборцовъ стоячи а роспираючи ся зъ еретиками, не одного толко бискупа Римского вспоминаеть, але и другихъ патриарховъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 564); Повѣжъ ми то ѱ Еретикъ якъ блѣдница Дѣвою зостала (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128); той зизаній проклатій ерети(к), з бѣсѡвъ оуза(в) собѣ вѣрѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

ЕРЕТИЦКИЙ, ЕРЕТИЦКИЙ, ЕРЕТИЦКІЙ, ЕРЕТИЦКІЙ, ЕРЕТИЦКІЙ, ІЕРЕТИЦКІЙ
прикм. (який стосується ересі) еретичний: светии оци почали са спирати... противоу е(г) еретици(х) словъ (1489 *Чет.* 107); гедіоне болобане... твоа мл(с)ть... надце б̄жо(й) прешкожова(л), шкѡлѣ ро(з)гана(л), еретіцки(м) надка(м) пособла(л), пра(з)ники го(с)подскіа замѣчалъ (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); Чому ж єсьте марне вѣру отсктупили (!) и еретіцкіи науки злюбили? (к. XVI ст. *Укр.п.* 86); Наша ѡбо свѣтлость в те(м)ность незлѣчона еретицкаа же злоба ѡбличена (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 102); Застановѣнюса Пастырскомѡ..., протівко розмайтыхъ найздѡвъ поганскихъ и еретіцкихъ, положилъ тѣжъ С̄тый и Имармѣнѡ, котраа немалѡю трѡудность понѡситъ (Львѡв, 1614 *Кн. о св.* 442); Маш̄е, ... сйлѣ звитѣзства..., на штѣрмы еретіцкіи м(д)рост̄ю Б̄годѡхновенною оузброѣный (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 3 нenum.); лучше еси почиталъ книги іеретицкіи, анѣжли Псалти(р) албо Новій Завѣтъ (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 274); если(с) книгъ еретіцкихъ не читалъ и ѡныхъ блюзнѣр-

скои надки не слѣхаль, и не бѣлесъ поводомъ до похвалена ихъ блюзнѣрства (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 308); потваръ то есть еретіцкій (серед. XVII ст. *Хрон.* 98).

Див. ще **ЕРЕТИЧЕСКИЙ.**

ЕРЕТИЦТВО *див.* **ЕРЕТИЦТВО.**

ЕРЕТИЦТВО, ЕРЕТЫЦТВО, ЕРЕТИЦТВО

с. Еретицтво, ересь: много церквей есть // еретицтвомъ змазанныхъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 78-78 зв.); но еп(с)п̄гъ взя(л) ѡ(т) мене повѣдаючи то быти за ерети(ц)тва меща(н) лво(в)ски(х) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Были и лживые пророцы вѣ людехъ, яко и вѣ васъ будутъ лживи учителя, которые внесутъ еретыцтва затраченя (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 315); Такъ тѣжъ на потлумлѣнѣ и згѣбѣ Панствъ и влѣдзы нечѣстое махметанское, а на выкоренѣнѣ всѣ(х) Б̄гѣ ненавѣстныхъ и брѣдкихъ еретіцтвъ, и ѡ(т)стѡпствъ ѡ(т) стѡѣ ап(с)лскоѣ Православноѣ Цр̄кве (Київ, 1634 *МІКСВ* 314).

Див. ще **ЕРЕТИЧЕСТВО.**

ЕРЕТИЧЕСКИЙ, ЕРЕТИЧЕСКИЙ, ЕРЕТИЧЕСКІЙ, ЕРЕТИЧЕСКІЙ, ЕРЕТЫЧЕСКИЙ

прикм. (який стосується ересі) еретичний: Всье время люто и плача достоино, Оужасѣтса сіе зра ср(д)це б̄гоббіно, Якихъ много съпостѣтъ, яки(х) хищны(х) волковъ Бѣсовскихъ наваждѣній еретическихъ полковъ (Острог, 1581 *См.В.* 7); вѣрѣ нашѣ греческаго православіа еретическими прѡзвѣсками везде именовали (Львѡв, 1591 *ЛСБ* 155); А вм(л) рачи(ш) се ѡбражать... якобы(х) я мель... бра(т)ство лвовское пренаследовати раны имъ задавати... школу ро(з)гоняти и еретычески(м) надкамъ пособляти (Львѡв, 1593 *ЛСБ* 245, 1); стрѣжися, абы еси не прочитал ни едино писание еретическое (1608-1609 *Виш.Зач.* 209); Звѣтажила злѡсти и преврѡтности еретическіи, гды прибрѣна бѣдѣчи в' слнцѣ Б̄горазміа, и в' корѡнѣ з' дванадѣсати звѣздъ оуплѣтендю, то есть в' вѣрѣ дванадѣсатми артикѣлами спорѣжендю и замѣкнѣндю, Лѣноу (Київ, 1625 *МІКСВ* 129); Еретическихъ книгъ не читати, до зборѡвъ ихъ не ходити и Казана не слѣхати (Львѡв, 1646 *Зобр.* 37 зв.).

Див. ще **ЕРЕТИЦКІЙ.**

ЕРЕТИЧЕСТВО, ЕРЕТИЧЕСТВО с. Те саме, що **еретицтво**: Што трѣвало и стояло стѣбливе и побо(ж)не... лѣтъ соѣт не мѣло, а ес-лиса што нарѣшало и казѣло ро(э)нымъ еретѣ-чество(м) оногѣ пеке(л)ногѣ во(л)ка, и ра(й)ско-го змѣа справоу та(к) з стороны яко и посре(д)кѣ ихъ онѣ збираючи са соборно зъ оною цр̄ко(в)ю многочи(с)лено свѣты(х) преп(д)бныхъ и б̄гонбс-ныхъ ѿ(т)цевъ... бные во(л)ки и змѣи ѿ(т)гонѣли, съ престбловъ змѣтовали (Острог, 1587 *См.Кл.* 10 зв.); Слѣва, пѣмети гѣдные, Еласия, папы Римьского, до Анастѣсѣя цѣсара, вѣбранные зъ листу егѣ, котѣрые писѣль до цѣсара, еретѣ-чествомъ зараженогѣ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 983); *Образно*: ты(и) [аг̄гловѣ] и // здалѣка ѿбѣчатъ, и познають праведногѣ, и нечестѣвогѣ: и снадне почѣють смердѣшого козла еретѣчествомъ и грѣшника смердѣшого грѣхам(и) мнѣгимы (По-чаїв, 1618 *Зерц.* 69 зв.-70).

ЕРЕТИКЪ див. **ЕРЕТИКЪ**.

ЕРЕТИКЪ див. **ЕРЕТИКЪ**.

ЕРЕТИЦКИЙ див. **ЕРЕТИЦКИЙ**.

ЕРЕТИЦКІЙ див. **ЕРЕТИЦКИЙ**.

ЕРЕТИЦТВО див. **ЕРЕТИЦТВО**.

ЕРИМИТА див. **ЕРИМИТА**.

ЕРМАКЪ, ЕРМЯКЪ, ЕРМЯКЪ, ЕРМЯК,
ЕРМАКЪ, ЕРЪМЯКЪ, ЕРЪМЯКЪ, ЕРЪМЯКЪ,
ЯРМАКЪ, ЯРМЯКЪ, ЯРМАКЪ, АРМЯКЪ,
ГЕРМАКЪ, КГЕРМАКЪ, ГОРМАКЪ ч. (*тур.* *ârtâk*) 1. (*довгий з відлогами чоловічий одяг з ове-чого сукна*) кобеняк: е(р)ма(к) белы(и) мура(в)-ски(и) со шнурами чо(р)ными е(д)ва(б)ными (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); за ермак блакитный люнский..., три копы грошей (Луцьк, 1566 *Арх ЮЗР* 8/VI, 184); Ерма(к) мои... новыи зъ шнурами (1571 *ЛНБ* 103/Іс, 1855, 1 зв.); кнѣзь ку(р)пс-ки(и)... побраль ѣ ѿлексея ермякъ люнски(и) (II пол. XVI ст. *ЖКК* II, 131); а(р)мя(к) шары(и) мѣра(в)ски(и)... коштова(л) по(л)трети копы грѣше(и) (1581 *ЖКК* II, 102); шаты по(б)ра(л) с тлумко(м); е(р)мя(к) зелены(и) фалю(н)дышо-вы(и) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); кнѣзь Воронѣ-ки(и)... взялъ..., ярма(к) сермя(ж)ны(и) (Жи-томир, 1584 *АЖМУ* 76); пограбилъ..., ярма(к) и

жупа(н) фа(и)лю(н)дишовы(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 90); пограбили въ нихъ... // ермякъ голубый, Лунский (Володимир, 1585 *АрхЮЗР* 6/І, 150-151); я(р)мякъ блаки(т)ны(й) люн(н)-ски(й) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 24); по-брати казалъ... невестий ермякъ чорный утер-финовый (Кременецъ, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 97); взяли зъ нее... гермакъ люнский синий (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 116); кгермакъ луньский коштоваль двадцѣть золотыхъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/І, 431); W dubrowicy Na trawicy Ja zakriju Нормакот Зуранот (1625 *П. про Кул.* 23); ермякъ шипѣтуховы(и) лазуровы(и) куп-лены(и) за ѿ(с)мъ копъ гроше(и) лито(в)[с]кихъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 205).

2. Вл. н.: У Данила Я(р)мака: спо(д)ниє рѣчи (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

ЕРМО див. **ЯРМО**.

ЕРМОЛОЙ, ЕРМОЛОЙ, ЕРМОЛАЙ, ЕР-МОЛАЙ ч. (*гр.* *εἰρμολόγιον*) (*нотна церковно-богослужбова книга*) Ермолой, Ермологій: Ермо-лаевъ шесть, семьи стихираль (Київ, 1554 *КМПИ* I, дод. 10); часословъ два, ермолоювъ два (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 160).

ЕРМЯКЪ див. **ЕРМАКЪ**.

ЕРМАКЪ див. **ЕРМАКЪ**.

ЕРОДИЯКОНЪ див. **ІЕРОДИЯКОНЪ**.

ЕРОДІЙ, ЕРОДІЙ ч. (*гр.* *ἐρωδῖος*) 1. Лелека або чапля: ер[о]діус, ероды(й) птица (1642 *ЛС* 182).

2. *Перен.* (*той, що має лагідну, покірну вдачу*) добросердий, -ого: Берѣшь в' рѣки Кре(ст) хвѣ; палашаемъ згордѣвши. Остронбснє оубѣзство прѣ-ймѣеть не мѣвши. Живо(т) на(д) свѣтъ зацнѣйшій, влюбѣле(с) законный. Ерѣдісь кѣ матцѣ дѣховной подобный (Львів, 1642 *Бут.* 5).

ЕРОМОНАХЪ див. **ІЕРОМОНАХЪ**.

ЕРОМОИАШЕСКИЙ, ЕРОМОИАШЕСКИЙ
прикм. Ермонаший: Кгды венцъ въ Александриі и въ ѳракиі перемешковаль, где и Евангеліє Христова тымъ, котѣрыє православно Христа на-слѣдуютъ..., проповѣдалъ, // еще въ еромона-шескомъ стану будучи, и гды на найвышій стѣпень архіерейства, на той, мѣвлю, апостольскій ѳронъ Александриі вступилъ (Єгипет, 1602 *Диал.* 49-50).

ЕРОРЪ див. **ЕРРОРЪ**.

ЕРУСАЛИМЕЦЬ ч. 1. (житель Ерусалиму) ерусалимецъ: не зовѣ(т)са вси языки крѣщенныє... инши(м) имене(м)... А меновѣте грѣци, арапи, сѣверани... богда(н)ци, мосѣква. и наша рѣ(с), то(л)ко хр(с)тіанинѣ. а че(м) не зовѣ(т)са патріарѣшни(к). прогоро(д)скій; ани ер(с)лме(ц), ани ѡлексадріецъ, ани а(н)тїѡхіецъ. где головныи столы патріархо(в) нѣши(х) мѣсто содержа(т). а то че(м) не зовѣ(т)са ты(м) имене(м) (п. 1596 Виш.Кн. 250 зв.).

2. Вл. н.: А по ты(х) прѣмова(х) свои(х) вмоцни(л) врадо(в)не ѡ(т) себе его мл(с)ть ѡте(ц) владыка ѡ(т)ца селиве(с)тра ерусали(м)ца... з нами на тые кгру(н)ты послати рачи(л) (б. Киева, 1585 ЦНБ ДА/П-216, 2).

ЕРЧЫКЪ ч. (назва літери "ь") ерик. Вл. н.: Ма(к)си(м) Є(р)чыкъ (1649 РЗВ 310).

ЕРШЕНЫ мн. (мад. erszény) сумка; гаманецъ: Чпа(г): кишѣна, ... бисага, ... тобола, калита, мѣшо(к), ѡго(р)ски, ершѣны (1627 ЛБ 157).

ЕРЪМЯКЪ див. **ЕРМАКЪ**.

ЕРЪ див. **ЯРЪ**.

ЕРЪМЯКЪ див. **ЕРМАКЪ**.

ЕРЪЧАКЪ див. **ЯРЧАКЪ**.

ЕСАУЛЬ ч. (тур. jesavul) осавул. Вл. н.: Ѡмеля(н) Есадль (1649 РЗВ 434 зв.).

Див. ще **АСАУЛА**, **АСАВУЛЬ**.

ЕСАЧНИСТВО, **ЕСАЧНИСТВО** с. (від тюрк. jasak) обов'язок платити ясак: Ктому штобы еси увѣ иншыхъ речахъ, яко у добыткахъ татарскихъ... и в оныхъ кунцахъ и лисицахъ..., и в есачнистве по старому ихъ заховаль (1536 АрхЮЗР 8/V, 12).

ЕСАЧНИКЪ, **ЕСОЧНИКЪ** ч. (від тюрк. jasak) (людина, яка платить або збирає ясак — данину натурою) ясачник: А што ся дотычеть работы городовое, передъ тымъ дей здавна на замокъ дрова воживали, и воду ношивали и кликивали особые есочники, на имя Шашко и Бебей (1536 АрхЮЗР 8/V, 10); есачъники... пови(н)ни давати... медѣ... д̄ ведеръца... Теперъ есачъники... дають есачъчи(з)ны копѣ гроше(й) (1552 ОЧорн.З. 57 зв.).

ЕСАЧЪЧИЗНА ж. (данина натурою) ясак: Теперъ есачъники тые... дають есачъчи(з)ны копѣ гроше(й) (1552 ОЧорн.З. 57 зв.).

ЕСЕННЫЙ прикм. (цсл. есенный) осінній: Есѣнный. Autumnalis (1650 ЛК 446).

Див. ще **ОСЕННИЙ**.

ЕСЕНЬ, **ЕСЪНЬ**, **ЇЕСЕНЬ** ж. (цсл. есень) осінь: сл̄нце прехѡды своїми, твѡритъ прѣмѣненіє. стоудени, и теплоты, и показоуетъ прехѡдомъ всѣ четіри чѣсти, всего рѡкѣ; зймѣ, всѣнѣ, лѣто, есѣнь (Почаїв, 1618 Зерц. 17 зв.); зѡразъ пристѣли [сарацини] при бѣрегѣ кѣ Сидѡмѣ, ѡ(т)кѡль вѡйны по мѡрю пре(з) всѣ дни на мѣсто бывѣли, ѡ(т) Весѣннаго чѣсѣ ажъ до есѣни (Київ, 1627 Тр. 666); autumnus іесе(н) (I пол. XVII ст. Сем. 34); Есень. Autumnus (1650 ЛК 446).

Див. ще **ОСЕНЬ**.

ЕСЕТРЪ, **ЕСЕТРЪ** ч. (чеч. jesetr) осетер: есетровъ шесть по золотыхъ шести (Володимир, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 123).

Див. ще **ОСЕТРЪ**.

ЕСИКЪ див. **ЕСИКЪ**.

ЕСЛИ, **ЕСЛИ**, **ЕСЛІ**, **ЕСЛЫ**, **ЕСТЛИ**, **ЕСТЛИ**, **ЕСТЬЛИ** (стп. ješli, jestli) спол. (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції, інтерпозиції або постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині) якщо, коли: естли ѡни бѣдут за кн<а>за Михайла и за кн<а>за Костантина с повинности ѡ поли сторожѣ стерегивали и подводы до Браславла даивали... и мы тыми разы им казали тѣю сторожѣ ѡ поли стереч (Мельник, 1501 АС I, 146); естли Глинскій въ тыхъ золотыхъ сознается, тогды они, тыи золотыи въ него взявши, мають войту отдати (Берестя, 1507 РЕА I, 72); а если Богъ милосердый одарить насъ дѣтками, и // дѣтямъ нашимъ того не искати (Київ, 1512 АЮЗР I, 45-46); розъка не може зростити плодоу сама ѡ(т) себе // ес'ли не боуде(т) на лозѣ (1556-1561 ПС 414 зв.-415); а еслі пакъ ѡко твое лукаво будет. то все тѣло твое темно будет (Володимир, 1571 УС Вол. 48); а если кто хоше(т) старшѣ(и) быти да бѣде(т) всѣ(м) слуга по хвѣ ев(г)лию (Пере-

мишь, 1592 ЛСБ 399); А естли бѣдѣт кони чѣ-
жогородъцовы ино тотъ хто выгналъ маеть
старосте дати... по вѣ гроше(й) (1552 ОЧерк.З.
23); если хочешъ заедно можемъ поехать
(к. XVI ст. Розм. 36); Естли погубите души
для мамоны, вже вам не помѣгутъ римскіи
закѣны (к. XVI ст. Укр.п. 86); если того не укри-
жуешъ, не будешъ товаришом кесарови (Львѣв,
1605-1606 Перест. 47); Вша(к)же если дида(с)-
кала прѣгнете мѣти, и школѣ фѣндовати, тѣды
потреба впро(д) коштъ на то ѣсмотрити (Ясси,
1614 ЛСБ 451, 2); Еслѣ кто все поданіе Цркѣв-
ное... ѡ(т)кидаѣтъ, нехай бѣдетъ анаѣма (Киѣв,
1619 Гр.Сл. 219); если кто межи вами види(т)са
мѣ(д)рый быти... то нехай бѣде(т) разѣмный за
глоупого (Височани, 1635 УЄ №62, 57 зв.); А
вжды видимо якую пнѣ ка(з)нѣ еднота(и)не. на
ны(х) спустилъ Еслы ся Который грѣхѣ яко(г)
допѣсти(л) (1636 Лям. о прич. 6-6 зв.); если схѣ-
чешъ рѣдости бо(з)кои достѣпѣти,... спѣвайже
собѣ весѣло вѣ рѣдости (Чернігѣв, 1646 Перло
8 ненум.); если въ лѣво пойдешъ. я се вдѣмъ
вѣправо. если вѣправо ѡборѣшъ. я вѣлѣво пойдѣ
(серед. XVII ст. Хрон. 22 зв.);

у сполуч.: **если бо, если бо** — якщо ж: я мѣюса
за ни(х) [хр(с)тіа(н)] быти по Пѣвлѣ, аще бы в
чесо(м) на православіи пострадати мѣли, желаа
с ни(ми) всѣгди са знахо(ди)ти, и если бо аще и
не плѣтїю, но вѣрою любѣвїю и дѣ(о)м) всег(да)
е(с)мѣ съ ни(ми) (1598 Виш.Кн. 309 зв.); Если бо
той лжи за правду вѣмнитися и поити имѣло, або
всѣ в згодѣ и едноти вѣры будучи, а един взбѣс-
нѣвши и зеретичившися оторгнувся от лика или
почту вѣрных, и назвалися в правду и вкупѣ стоя-
щие — отступници и отметници, а един збѣспѣ-
лый и зеретичений — основание или фундамент,
то бы и тая хула пала и на апостолы (1608-1609
Виш.Зач. 214);

у сполуч.: **естли (если, еслї) же; если (еслы,
еслы) жѣ (ж)** — якщо ж: если же ѡ(т)поушоу
ихъ не ядѣшихъ вѣ дѣмы своѣ то пристаноуть на
дорозѣ (1556-1561 ПЄ 155 зв.); Естлиже мовѣтъ
Римяне, же антихрїстѣ мелѣ только оденѣ быти,
и то не болшѣ, одно полчверта року жити, а

папежи... уже пануютъ полтора ста лѣтъ (1582
Посл. до лат. 1134); еслї же ѡко твое правое
блазнїт тя выколї его и кин ѡ(т) себе (Володи-
мир, 1571 УЄ Вол. 45); Если ж хрїстіанство
добро, якож ест, пребывайтежѣ в нем, а если
не добро, идѣте жѣ вон (Львѣв, 1605-1606 Пе-
рест. 46); еслы(ж) да(л) ти бѣ быти пано(м)
вине(н) е(ст) его спомочи (к. XVI ст. УЄ №31,
183 зв.); Еслыжѣ послышите же зновѣ з нами
во(и)на ся почне(т) теди и ва(м) волно ти(х)же
неприятеле(й) ваши(х) и наши(х) скоро наступа-
ти (під Константиновом, 1648 ЦДАДА 124, 3, 31);

у сполуч.: **если засѣ** — якщо ж: если за(с) ты
што ѣнокѣ сказовати хѣщеши, не мѣе(ш) ничѣго
такѣвого вѣ ска(р)бѣ ср(д)ца своѣго, чи(м) бы есы
ѣнока плѣзovati моглѣ (п. 1596 Виш.Кн. 247);

(уживается у вставних реченнях з умовним
значенням) якщо, коли: Волно имѣ тежѣ будетѣ
бояре путные, если схочутѣ, на чиншахѣ осадит
(Гнойня, 1596 ПККДА 1-2, 168); дла того абы
жѣньскѣю пл(т)ѣ во ѡгидѣ и мрѣзо(ст) на себе
въздвїгнѣ(л), дла неблажнѣна вѣзрѣкѣ, ѡбыча(й)
бо естѣ мїрѣски(м); на облѣ(пле)нѣю гѣловѣ нѣ-
сачого по(д)голе(н)ца... вымакглѣвано(г) пилне
смотрѣ(т)и и мыслью похотноу (если и не са-
мы(м) тѣло(м)) блѣдити (п. 1596 Виш.Кн. 230);
виждѣ веждѣ мѣйскую если не мылюса (к. XVI ст.
Розм. 37 зв.); Лечѣ мѣлѣ на то отступникѣ па-
мятати (если ему на речи добрїи память быти
могла), же правда тлумлена не можетѣ быти
(Киѣв, 1621 Кон.Пал. 788); Мѣжемѣ абѣвѣмѣ если
захѣчемѣ, зложїти зѣ себе оучинки тѣмныѣ (Киѣв,
1637 УЄ Кал. 57).

2. (приеднуе допустову пїдрядну частину до
головної) хоч: тѣа стѣ(д)на, їли исто(ч)ни(к):
не то(т) бы(л) ѡ(т) котѣрого чрѣпа(л), котѣрїй
пи(в)ши(х) если і мѣло, еднѣ(к) ве(л)ми та(к)
напо(л)наѣ(т), и(ж) мѣса(т) его в ро(з)пѣщенїе
рѣ(к) дрѣги(х)... испѣсти(ти). але бы(л) исто(ч)-
ни(к) скѣ(д)ны(й) (1599 Виш.Кн. 213).

3. (приеднуе з ѣсувальну частину до головної)
чи: на тых землях врадник владычин и врадник
архимандрытов з людми стоали... и я их пытал,
если я добре ведѣ, а нѣтли им ѡт мене кривды

(Пісочне, 1541 AS IV, 281); И пристоупили к нему фарисеи з'блажнюючи его рекоючи емоу. если годи(т)са члкоу поусти(т) женоу свою што ж' бы кол'ве завинила (1556-1561 ПЕ 82 зв.); задали де(и) ему ра(н)у в голову а в руку левую и не ведати де(и) если тою рукою... владнути буде(т) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 68); а што мови(т) сторона и(ж) не ведае(т) естли то(т) енера(л) шля(х)тичо(м) оселы(м) е(ст) (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 27); Я нигде // не бавилемъсе можешъсе пытати нашего мистра если правдѣ повѣдаю (к. XVI ст. Розм. 7-7 зв.); теды такъже пытаются, если католик альбо унѣят, и на то бачене мают (Львів, 1605-1606 Перест. 50); От которого бою и зраненя неведати, если жив будет (Бориспіль, 1615 АБМУ 10); такъже стрелбою з мушкетовъ... шкодливе поранили, которые, не вѣдаем, естли живы будут (Житомир, 1618 ЧИОНЛ XV-3, 150); И рѣклъ г(с)дѣ до Моисѣа што я з'пвѣщдѣ вамъ хлѣбъ з' нба: нехай выхѣдигъ лю(д) а збираѣтъ..., абымъ егѡ досвѣдчилъ, ёсли хѣдигъ в законѣ моемъ або нѣ (серед. XVII ст. Хрон. 93 зв.);

у сполуч.: **если (есьли) же (жъ)** — чи ж: А ижем сам... был там... питаючи митрополита, если же хочет з нами переставати во благочестію, чили змешатися з ними, отступниками (Львів, 1605-1606 Перест. 34); а до на(с) о(т)пишѣте пресъ писаря ншего если(ж) пошлете або нѣтъ неха(й) бы есмо вѣдали (Стрятин, [1561] ЛСБ 35); а хс емоу о(т)повѣ(л), есьли(ж) ты може(ш) вѣрити, бо всакаа рѣ(ч) мо(ж)на е(ст) вѣрдоуемоу (к. XVI ст. УС №31, 29 зв.); Еслижъ то такъ страшень Марійнь снѣ? Ово и я о войско постараюся И добре вибю ся зъ нимъ (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 17).

ЕСЛИБЫ, ЕСЛИБЫ, ЕСЛИБЪ, ЕСТЛИБЫ, ЕСТЬЛИБЫ спол. (стп. ješliby, jestliby) (з'еднуе частини складнопідрядного речення) 1. (приеднуе підрядну частину умову до головної) (у препозиції, інтерпозиції або постпозиції зі співвідносним словом або без нього у головній частині) якщо б, коли б: я... записю... тое имѣнье сестренцѣ своемѣ роженомѣ... и его

счадом, нижли естлибыхъ жонѣ мѣль а с нею далбы ми боогъ дѣти (Луцьк, 1506 AS I, 132); приказали есмо имъ обѣма сторонамъ под страченемъ права, естлибы в тыйден по нашом приеханю к Вилни з них котораа сторона перед нами не стала (Вільна, 1507 AS III, 44); если бы [па(н) или слѣга] одержа(л) соби ми(р)... о(т)... кролѣ... емѣ бы слобо(д)но и доброво(л)но вернѣтиса до своего... кролѣ (Ясси, 1510 Cost.DB 472); а еслибы хто мель насъ о тые имена наши... ку праву позывати, тогды мы обадва, одинъ другому въ томъ допомогати,... и посполитымъ накладомъ нашимъ того боронити маемъ (Чорторийськ, 1547 АрхЮЗР 7/I, 21); И вирекльса... боронити тѡ(г) грица снѣ бры(н)цина гроше(м) свои(м). еслибы кто има(л) емоу в' тѡ(м) покоу(и) не дава(ти) (Одрехова, 1549 ЦДІАЛ 37, 16, 1); а естли бы прибѣдовано кѣ немѣ [замку] пригородокъ могла бы и криница быти в пригоро(д)кѣ (1552 ОВін.З. 130 зв.); где(ж) де(й) если в того канѡника зпомина(л)са листа пна моего естли бы ме(л) абы мне показа(л) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 63); Потому (ж) жона, дети..., если бы в чо(м) ко(л)ве(к) сюю продажу мою наруши(ли), заховати ся маю(т) (Житомир, 1584 АЖМУ 141); за(т) ле(ско) если бы що хотѣ(л) бѣдовати во(л)но емѣ боудоватиса (Львів, 1585 Юр. 9 зв.); Если бы насъ кто извѣдовавъ..., у недѣлю годигъ ся робити, окрема чотырохъ дѣлъ (XVI ст. НС 215); если бы ка(ж)ды(и) бы(л) такъ скѣпы(и) яко ты // пристало бы крамъ замкнѣти (к. XVI ст. Розм. 29-29 зв.); И то рокъ былъ тугій. Еслибъ не ярина, гречкй и проса, то люде бъ зъ голоду помирали (1636-1650 ХЛ 78); И ёсли бы тебе хотѣлъ намѡвить братъ твоѣй, або снѣ..., не призволаѣй имъ ани слѣхай (серед. XVII ст. Хрон. 153);

у сполуч.: **естли ж бы, если ж бы** — якщо ж би, коли ж би: естлижбы онъ ещо к томѣ которое дѣло мѣл, ино мы права никомѣ не бороним (Вільна, 1506 AS I, 134); если(ж)бы которій члоно(к) межи нами мѣ(л) болѣти... теды ви(н)ны е(с)мо всѣ болѣти из нимъ (к. XVI ст. УС №31, 196);

(уживається у вставних реченнях з умовним значенням) якщо б, коли б: и то(т) ли(ст)... ω(т)-тола во(з)расте зело смущате(л)ны(й) и противны(й) це(р)кве х(с)ве, ω которо(м) всу(м)неваюса и го(р)це сѣтѹ ω велико(й) нестате(ч)ности и несталости (если бы та(к) было) па(т)рия(р)хи е(г) м(л) томѣ ннѣ коне(ц) (Новгородок, 1592 ЛСБ 213); А еслибы тежъ то можная речъ была, пильне в.м. моего милостивого пана прощу: рачъ ми в.м. дати знати, где ся на тотъ часъ оборочаетъ отецъ владыка Луцький? (Вильна, 1599 Ант. 595); А прошѣ вм(с) ба(р)зо и ба(р)зо прошѣ таки если бы ре(ч) мо(ж)ная маю в дому дерева котрое стои(т) на до(ж)чу Абы зложено та(м) ѣ це(р)кви (Ясси, 1627 ЛСБ 499, 2).

2. (приєднує з'ясувальну частину до головної) чи: И кгдаж Ленковая и сынове ее перед нами поставили... свѣтков, пытали есмо,... кожних з особна, естли бы того свѣдоми, чие то озера суть? (Київ, 1545 АрхЮЗР 1/VI, 42); въ Суботу порану пришли есмо зъ Мошкомъ... до пана Бенедыкта, пытаючи о тотъ выписъ, если бы наготованъ былъ (Луцьк, 1566 РЕА II, 167); пила(т) пыта(в)-са сотніка // еслибы ю(ж) оумръль. к(д)ыжъ до(з)на(л) ω(т) сотніка и(ж) ю(ж) оумръль и дарова(л) тѣло ѱсифоу (к. XVI ст. УЄ №31, 58 зв.); А ижъ пожитокъ принѣситъ дшѣамъ, тѣе штѣ са за нѣхъ ω(т)правдетъ, яко ёсть и з' ѣныхъ вправдѣ доводω(в) многих', але немнѣй из' Истѣрїи, котѣраа е(ст) ω стѣомъ Мака́рїи, котѣрый мѣжа незбѣжногѣ Елліна... знашѣль, и пыталь, Еслибы коли якѣю въ адѣ оутѣхи чоулость мѣль (Київ, 1627 Тр. 38);

у сполуч.: **если же бы** — якщо ж би, коли ж би: мы се справдѹ(чи) ве(д)ле при(с)то(й)но(сти) врадѣ ншѹ(г)... были(х)мы напро(д) ѣ ее м(л)... пытаю(чи) ее м(л) е(сли) же бы в то(й) сѣми тое село Грѣ(з)кѣю ве(д)ле записѣ свое(г) пнѣ кнеги(н)ско(мѣ) ѣстѣпили и (в) посесию по(з)воли(ли) (Житомир, 1609 ЦДАК 11, 1, 5, 33).

ЕСЛІ див. **ЕСЛИ**.

ЕСЛЫ див. **ЕСЛИ**.

ЕСМИРИСМЕНЪ прикм. Який стосується смирни, мира, змішаний з миром, гіркий від мира:

И давали емоу пити есми(р)исмено // вино ѿнь же не прїаль (1556-1561 ПС 193-193 зв.).

ЕСНЫЙ див. **ЯСНЫЙ**.

ЕССЕЙ мн. Есеї: Три теж' бѣли ѣ Евреѣвъ ереси. Ессеи. Фарисѣи, и Саддѣкѣи (Київ, 1627 Тр. 11).

ЕССЪ див. **ЕСЪ**.

ЕСТВО, ЕСТВО с. (природні властивості, натура) ество: Подобаетъ же вѣдати ω елементѣхъ, як не соут' равны: едины бовѣмъ легкого и сѣптѣльного е(с)тва; яко ѡгнь, и въздѣхъ: дрѣгїи же тѣжшего и гроубшего: яко вода, и земля (Поцаїв, 1618 Зери. 9 зв.);

первое ество — дух, свѣдомість, мислення: Стефанъ Усъ, любо на тѣли хоробою зложено(й), и на ложу отпочываючи, але еднакъ на умысли будучы добре здоровы(м), и ведлугъ, пе(р)ваго Ества своего при памяти добро(й) зоставуючы, такъ свою остатнюю волю... розпо-ражае(т) (Холм, 1648 Тест.Ст. 470).

ЕСТЕСТВЕННЫЙ, ЕСТЕСТВЕННЫЙ, ЕСТЕСТВЕННИЙ, ЕСТЕСТВЕНЪ прикм. (цсл. естѣствьныи, естѣствьнѣ) 1. (зумовлений, спричинений законами природы) природний, натуральний: аще и бра(т)скаа любо(в) правослѣвны(х) хр(с)тіа(н) с' предѣло(в) е(ст)стве(н)ны(х) ма вытагае(т) яко и анаѣема (1598 Виш.Кн. 309 зв.); naturalis, есте(с)тве(н), приро(д)ни(й) (1642 ЛС 278); phisic(us), есте(с)тве(н)ни(й) (Там же, 315);

(відповідний законам природы, продиктований законами природы) природний: В томъ ѡграниче(н)ю двѣ рѣчы // на(й)пи(л)ней мают'са оуважати, Пѣрваа престѣплѣніе заповѣдей бжѣих', котѣры сѣть троѣкіе, Преестестве(н)ные, яковѣе сѣть ѣ трѣхъ добродѣтелехъ богослѣв'скихъ ѿ вѣре, люб'ви, надѣи, и вси(х) з' таїнахъ, естестве(н)ные заповѣди, а тѣе сѣть десѣтеро бжѣые прыказа(н)а в' пїсмѣ бжѣомъ выражѣные, и лю(д)скїе (Львів, 1645 О тайн. 49-50);

який е, за християнським вченням, внутрішньою відвічною сутністю святої трійци, безвідносно до світу: и якъ вноутрѣ трійци стої персѣнѣ ѿ(т)ца самѣго знѣти маѣшь еденъ почѣто(к) всего бо(з)ства... такъ те(ж) в нѣ трійци самѣй тѣлько еден' истѣтний, спѣль естѣствѣннѣю и спѣль

бѣтнѣю трѣицѣ початокъ всѣхъ рѣчій створѣныхъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 15 зв.).

2. (закономірний, нормальний) природний: Тогда естественным послѣдованием челоуѣцы видѣвши, и бога прославят, и тебѣ повиноватися... будутъ (1588-1596 *Виш.Кн.* 137); То бо есть и воскресение в нынѣшнем вѣцѣ, да и во будущем получать и телѣса душ, сподобившихся востати божественного воскресения, естественного воскресения, — которого угождению крови и живота того да не пощадим (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 246).

3. (властивий, притаманний кому-небудь за природою) природжений, природний: Се, мню, пострадати иноческому чину, иже на брань естественных похотей, в еже одолѣти плоти вооружается и исходят, вещи же чювственными побѣждаются (1588-1596 *Виш.Кн.* 145).

4. (справжній, недаваний, непідробний) природний: Однако же мнѣ повелѣнное от архиерея божия послушав, паче же естественною любовию вас, брати руского народа, палим, боячися да негдѣ нѣкий брат от моей любимое Руси в сети того писания,... не увязнет и от бога живого вѣчно не отпадет, прочитал есми несладко... скаржину лжу (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 160).

5. У знач. *им. с. р.* естественное — визначальні ознаки статі, статей органи: Вселіл'са бовѣмъ в' живѣтъ Дѣвичій Бѣ слово, и не опаліл' огнь Бо(з)ства егѣ, члѣнкѣ(в) Дѣчюго тѣла. але єднакъ и захова(л) живѣтъ Дѣвичій, не покалаѣное зостаивши ест(с)твѣнное (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123 зв.).

ЕСТЕСТВО, ЕСТЕСТВО, ЕСТСТВО *с.* (*цсл.* естество) 1. (*сутність, природа*) ество: мало не всѣ рѣчи створѣные ѿ(т) почат'кѣ свѣта... пременѣтиса и гинѣти мѣса(т)... Ачѣ естество или натѣра и(х) гинеть, кгда(ж) прѣшломѣ подобное выростаѣтъ, и рѣдитса єдино з' дрѣгого (Острог, 1587 *Сл.Кл.* 1); На щели ѣбо ѿ(т) вси(х) всѣхъ яви(т)са кто растлѣвая(й) сия яко врагъ бѣжи(й) и ѣби(й)ца и ненавистникъ добрѣ да бѣде(т) ѿ(т)лѣченъ ѿ(т) стѣя и живоначальныя и єдиносущныя и неразделимыя тро(й)ца єдинаго в' естествѣ бѣга нашего (Берестя, 1590 *ЛСБ*

144); Трѣтаа стихіа вода; естество(м) мѣкра, тѣжка, лѣчно порѣшима,... огневи прѣтив'на (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12); Котѣрый тѣе мѣви(т), прирѣженѣ албо естества надѣае(т) неѿ(т)дѣлности, а причины похоженѣ жаднымъ спѣсобомъ не // впроважаѣтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 262-263)

И сѣде ѿдѣснѣю ѿ(т)ца на высотѣ, И такъ по(д)лѣе естество наше възвелѣчивъ, И чѣстїю бѣлѣшею почтїль, на(д) Хѣры Агглскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.);

(*природні нахили, фізіологія*) ество: Где бо в них вѣра, где церков, где священство,... где славословіе, где пост и обуздание естества, где дух? (1599-1600 *Виш.Кн.* 151); ни єдин роспинаетса за Христа или со страстьми и естеством боретса и повседневную смерть страждет (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 244); **вышше естества** — дуже, над міру: Бы(л) бовѣмъ вышше естества чѣлыи (Київ, бл. 1619 *О обр.* 21).

2. (*основний складовий елемент*) субстанція, речовина: бѣвъ свѣже(й) прїато ест(ст)во(м) ѿ(н) є(ст) холодителенъ и макчителенъ (XVI ст. *Травн.* 210 зв.); Блѣгодарѣ та Парѣклите; Дѣше прѣс: просвѣщенїе,... Просвѣщаѣа тѣхъ ѣмы, // оукрѣплѣа, самовлѣстїе; дарѣа непо(д)вїжное; ко злѣмѣ; Над' всѣми простертаа, сѣдержїтелнаа сѣло, всако начѣлѣ бѣтнѣго; сѣщества, и естества, Видїмои, и невидїмои Тѣари (Чернігів, 1646 *Перло* 34 зв.-35); єжели слова Ил'и Прр(о)ка могли ѿгѣнь з' нѣа спровадїти, якожѣ слова спїсїтелевы естества Хлѣба в' Тѣло Хѣво, и естества Вина в' Кровь спїсїтелевѣ не мѣгѣт' прѣтворїти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 913);

(*фізичні і духовні властивості людини*) — тїло, ество: дѣхи бо неч(с)тїи по(д)небеснїи вєзде во естествѣ зѣвѣмыхъ хр(с)тїа(н) гнѣздатѣса, и црѣствѣют' (до 1596 *Виш.Кн.* 263); Такождѣ и Григорїй Богослов утекав в Понт, Василий Великий — в пустыню на исцеление страстѣй, не довлѣючися єдиною словесною хитростїю без врачеванья естества (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 238); А при тѣмъ в' старѣсти, покаанїе трѣдноє, есте(с)тва нѣмоць (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

ЕСТЕСТВОСЛОВИТИ дієсл. недок. (цсл. еСТЬСТВОСЛОВИТИ) (що) пояснювати, тлумачити щонебудь з природничонаукових позицій: Повѣ(ж), мѡвѣть, ты нероженіе Ѡцѣвское, и я роженіе Снѡвское естествослѡвити бѡдѡ, и похоженіе Дѡха (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 268).

ЕСТИ див. **ѢСТИ**.

ЕСТИХІЯ див. **СТИХИЯ**.

ЕСТЬ див. **ѢСТИ**.

ЕСЧЕ див. **ЕЩЕ**.

ЕСЪ див. **ЕСЪ**.

ЕСЪНЬ див. **ЕСЕНЬ**.

ЕТИМОЛОГІА див. **ЕТИМОЛОГІА**.

ЕТИКА див. **ЕТИКА**.

ЕТИМОНЪ див. **ЕТИМОНЪ**.

ЕФА див. **ЕФА**.

ЕФЕКТЪ див. **ЕФЕКТЪ**.

ЕФЕТЪ див. **ЕФЕТЪ**.

ЕФИРСКИЙ див. **ЕФИРСКИЙ**.

ЕФЮПЛАНЕ див. **ЕФЮПЛАНЕ**.

ЕФУДЪ див. **ЕФУДЪ**.

СФЕКТЪ див. **ЕФЕКТЪ**.

ЕФЮПЫ див. **ЕФЮПЫ**.

ЕХАНЕ, ЕХАНЬЕ, ЪХАНЕ с. 1. (*ізда, відправлення куди-небудь з певною метою*) виїзд: А кды ѡттол на иншоє местцо ехана вашого потреба бѡдет вказывати, выбы водлѡгъ розказана его // тамъ... з нимъ ехали (Краків, 1543 IV, 360-361); Мы рады дикгнитаре... маючи пере(д) ѡчи ма... потребно еха(н)е... на елекъщюю и ѡбира-нѣе нового корола абы ни(х)то бе(з) насъ пѡна не ѡбиралъ (Берестечко, 1573 ЖKK I, 48); самъ есми тамъ не ехалъ, и пѡна по(д)коморого ѡ(т) того еха(н)а задержалъ (Вінниця, 1587 ЛНБ 5, II 4046, 45); Ітеръ, ла(т): пѡтъ: Дорѡга, ѡха(н)е, ѡзда, вандрова(н)е (1627 ЛБ 213); ваше блѡговє-рие непоѡ(д)нокротъ пишете... жебы(х)мо еха-нѣе(м) и бы(т)е(м) своимъ ва(с) вси(х)... посети-ли (Острог, 1591 ЛСБ 152); и ѡному пинязи,... ѡ(д)дати... мусивши, я(р)ма(р)ку все(го) тепереш-не(го) и то(р)гова(н)я на не(м)..., такъ и еха(н)ю на я(р)ма(р)къ Ба(р)ски(и) с товарами своими попехати... мусе(л) ку велико(и) шкоде и кри(в)-да(м) свои(м) (Володимир, 1638 ТУ 307).

2. (*виїзд у похід*) виступ: А шля(х)та за // ѡбо-сла(н)емъ старости(н)скимъ будѡтъ ви(н)ни збро(й)но яко на во(й)нѡ... ехати вы(й)мюючи с того еха(н)я пѡно(в) ра(д)... дво(р)ныхъ (1566 ВЛС 57 зв.-58).

ЕХАТИ, ЕХАТЬ, ЕХАТЬ, ІХАТИ, ІХАТИ, ЪХАТИ, ЪХАТЬ дієсл. недок. і док. 1. (*переміщатися за допомогою яких-небудь засобів пересування*) іхати: Геѡргіи... показалъса едоучи на кони (1489 Чет. 82); вра(д)ни(к) че(р)нихо(в)-ски(и)... еха(л) до пуши короле(в)ское добро-во(л)ною дорогою (Київ, 1501 ЦНБ II, 20651, 1); Бор'зо приноудилъ іс оученикы своа встоупити в лодю абы ехали пре(д) ни(м) на ѡноую стороною (1556-1561 ПЕ 67); коня того на которо(м) есми еха(л)... взяли изъ собою повели (Володимир, 1579 ЖKK I, 169); И трафило ми ся, в дорозе едучи, господою ста(ти)... в пана... Щєниєвско-(г)[о] в дому его в ьме(н)ю Щєниєве (Житомир, 1584 АЖМУ 97); А што и(х)а(л) на ѡслици невол-ной... котѡроую розказа(л) бы(л) ап(с)лѡ(м) сво-и(м) ѡ(т)вазати (XVI ст. УЄ №29519, 36 зв.); ѡдєшь на коню (к. XVI ст. Розм. 36); А гды ся трафило пойти для потреби церковной, нѡгды на кони не іхалъ, але пѡшо ходилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1052); Они ѡдутъ з великою пыхою, на барзо оубраны(х) и дороги(х) конє(х) (Височа-ни, 1635 УЄ №62, 19 зв.); тоє приложи(л) пр(о)ркъ, яко покѡр'не и смиренне и на едино(м) хѡдо(м) ѡслѡти и(х)алъ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ 29515, 57); Встѡлъ Валаамъ рѡно и ѡсѡдлѡв-ши ѡслицѡ свою ѡхалъ з нѣми (серед. XVII ст. Хрон. 141 зв.); назад до дому свого... ехалъ коля-сою парою коней (1650 *АрхїОЗР* 3/IV, 531).

2. (*вирушати (вирушити) куди-небудь з певною метою*) відправлятися (відправитися), виїжджати (виїхати), іхати (поїхати): они ехали за нею до вифлиема (1489 Чет. 113 зв.); Што перво сего жаловали нам ѡчевисто Мѡлникѡ, как ехали есмо з отчизны нашеє,... до панства нашего, корѡны Полское (Вільна, 1507 AS III, 44); так теж на тот арѡмарокъ... доброволне ехатъ, без каж-дого гамована и нагабана старостъ и мытн-ков наших,... мают (Вільна, 1529 AS III, 342);

росказали есмо князю Федорѣ..., на тоє место ехати и положити са (Львѣв, 1537 *AS* IV, 88); Слѣдги пѣтъные и мещане ви(н)ни ехати на пого-ню татары зъ старостою (1552 *ОЖЗ* 122); хто бѣ кольве на черкасы едетъ повиненъ дати старосте по грошѣ (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.); а потѣ(м) вѣсть вѣзали вѣ снѣхъ не ехати къ иродоу ноу (!) инѣши(м) поуѣ(м) ѡ(т)ишѣли вѣ страну свою (1556-1561 *ПС* 24 зв.); потомъ третего дна я ехаль до Луцка,... дла потреби своеє на ярмарокъ (Петрѣв, 1564 *AS* VI, 250); небого, не ед за мужем своим, иж дей тебе самую продасть и дети твои (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 442); в дорогѣ ехати казано надъ надѣю прѣдко (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20); приказѣ(м) абы е(с)те на ча(с) назначоны(й)... та(м) на тые кгрунты ехали и... водле декрету трибуна(л)ского ѡтобра(в)ши его м(л) пнѣ по(д)коморому... подали и его в то ѡвезали (Вѣнница, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 82); А Царѣца Елена... кр(с)тѣ Хвѣ вѣ скрѣню срѣбнѣю вложѣла, и вѣзавши гвѣздіе, котѣрыми Гдѣ нашѣ на кр(с)тѣ приби(т) былѣ, ѣхала до Константинопѣла, и ѡ(т)дѣла сѣнѣ (Киѣв, бл. 1619 *О обр.* 61); на которое то поселство радѣ-нерадѣ Агапитѣ мусѣль іхати (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 636); А ты ди(и) е(д) ю(ж) до я(с) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); ехаль за море (*Уж.* 1645, 80); ѣдѣ на (с)потыканье емѣ, а ѡзнайми емѣ што з нимъ маєтъ дѣати (серед. XVII ст. *Хрон.* 24 зв.); она се зезволила ѣхатѣ (Там же, 38 зв.).

3. Від'їжджати: жаловал намѣ маршалокѣ нашѣ ѡ том, штож дей небожчик брат твой, княз Дмитрей, едѣчи на Житомир, взалѣ в него кѣ потребе своеє кон гнѣдый (Вѣльна, 1555 *AS* VI, 17); а едѣчи тепе(р) на бли(з)ко пришлы(и) соборѣ пе(р)вы(и)... має(м) всѣ привилиа... листы на всакіє... во(л)ности з собою ка(ж)ды(и) з на(с) взя(ти) Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); За всякое желѣзо и мѣ(д) касиянѣ из тымъ зада(т)ко(м) гды до вго(р) ехаль на то дано зло(т) лѣ все(и) сѣмы вы(ш)писано(и) (Львѣв, 1592 *ЛСБ* 1037, 21); На остатокѣ збавивши его и зволокѣши до дня оногодашнего... кгы протестансѣ,... хотель с тамѣгол того дня ехати (Луцк, 1638

АрхЮЗР 8/III, 596); **ехати прочѣ, прочѣ ехати** — (*від'їжджати звідкись геть*) забиратися: Где я знаючи такой ѡпорѣ, а противность пана Мышчинѣ и слышечи такие ѡтѣ него слова... ѡтказѣ, ехаль есми ѡтѣ него прочѣ (Луцк, 1564 *AS* VI, 242); а некоторые з ни(х) и ляяти на(м) почали абы(х)мо с ты(х) кгрѣнтовоѣ зара(з) про(ч) ехали, грозячи на(м) кулею в бокѣ (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); **назадѣ ѣхати** — повертатися: Оу его же земли назадѣ ѣдѣчи. абы занехаль шко(д) чинѣти в пѣнствѣ к(р). е(г) м(л) (1509-1633 *Остр.л.* 127).

4. Проїжджати: ѡтѣ кѣпѣцовѣ... тѣбы(л)цовѣ кгы едѣтъ а листовѣ бе(з)мытныхъ в себе не мають мыта ѡтѣ воза по в грш(и) дають (1552 *ОЖЗ* 123); а хтобы мимо ехаль тогды ѡбестѣка з него иде(тѣ) (1552 *ООвр.З.* 104); я будучи ѡкрутне збиты(и)... до вряду ехати и то(г)[о] ѡповедати и ѡжаловати не могѣ, але трафи(л)ся в то(т) ча(с)... воевода смоле(н)ски(и), чере(з) место Коростешо(в) еха(л), то-(м) его... млстѣ ѡповеда(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); кгы... протестуючы(й)... пре(з) место Степанѣ едѣчы скоро то(л)ко до брамы каменено(г) места... приїжджа(л) теды менованые при(н)ципалове с помо(ч)никами своими... е(г) м(л)... лаяли лжили (Володимир, 1631 *ЦДИА Лен.* 823, 1, 579, 122 зв.); Панѣ хлебовѣски(и) з ма(л)жонкою своею... ехаль... до господы где пришло ехатѣ чере(з) хворо(ст) межы дворо(м) а го(с)подою тамѣ..., // ...ѡколо хворо(с)тѣ ста(л)се... Крикѣ (Киѣв, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.-3); кгы... панѣ янѣ ко(з)ло(в)ски(и)... пре(з) село кри(с)тиновку... еха(л) та(м)же то(т) поменены(и) луко(м)ски(и)... с тыми всими... помочѣниками своими... // ...е(г) сте(г)ну(в)шы с коня... ѡбухами били мо(р)дова-ли (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164-164 зв.).

5. Приїжджати: если же найдете его повѣжѣте и мнѣ да и а ехавѣши поклонюса емоу (1556-1561 *ПС* 24); старостове ѡкра(и)ные ни(х)то зѣ шля(х)ти ездачи по дорога(м)... и на за(м)ки ѡкра(и)ные едѣчы... не маю(т) шкодити стаце(и) и по(д)водѣ брати (1566 *ВЛС* 8); Южѣ у кроникахѣ полскихѣ, русскихѣ читаемѣ, же ледве зѣ матки своеє

дитя на светъ отворило ворота зъ живота, "татарове едутъ" закричало (поч. XVII ст. *КЛ* 87).

б. (*відправлятися у похід*) вирушати, їхати: коли наместникъ володимерскій едеть..., на войну, то онъ имъ велить съ собою на войну ходити (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/1, 30); розказал Его Милость всимъ подданымъ на войнѣ ехати (1533 *АС* III, 411); хто коня має(ть) кажьды(и) на слѣжъбѣ вое(н)нью едеть при панѣ и при старостѣ (1552 *ОВин.З.* 141); Где бы тежъ вдова сына дорослого мела, а послати бы его на войну... не хотела, або онъ самъ ехати не хотель, и таковой кождый все имень тратить на речъ посполитую (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 402); пише... кнѣзь ку(р)пски(и) до яцка... абы еха(л) за его мл(ст) кнѣзе(м) ку(р)пскимъ на во(и)нѣ ве(д)лѣгъ повиньно(с)ти своеѣ (1581 *ЖКК* II, 91); а кгды еще была нѣчь, староста ѣдѣчи з' жол'нѣр'ми, страхъ задава(л) абы жадень не загинѣл (Дермань, 1604 *Охт.* 13).

◊ **ѣхати** (на кого) — безпідставно звинувачувати когось у чомусь, котити бочку: николи бы геретикове, которые суть уды, слуги и предотечи антихристовы, такъ вельми на папежа, яко гетьмана своего, не ѣхали, ани штурмовали, але бы царство папезское,... множили и розстегали (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 161).

Див. ще **ЄЖДЖАТИ, ЄЗДИТИ.**

ЄХИДНА ж. (*гр. ἔχιδνα*) отруйна змія, ехидна: баше бо то(т) борася съ ехидною (1489 *Чет.* 6 зв.); colotos, ехи(д)на зелена (1642 *ЛС* 130).

ЄХИНІЙ, ЄХІНІЙ ч. Назва риби: Есть на мѣри єдина рыбка невѣлика, зовѣтъ ехіній, котораа такъю мѣць в' собѣ має, ижъ хочъ набѣлшій корабль... оухвативши держати бѣде поки хѣчетъ и не дасть емѣ з мѣста постѣпити (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); Засъ коли на мѣре має непогода бѣтъ, тогда таа рыбка ехініи взлѣзши штонабѣлшій камень, и бѣдетъ имъ хвѣяти пѣты, ажъ // самѣю ю ты(ж) вѣлны метѣтъ бѣдѣтъ (Там же, 6 зв.-7).

ЄХІДНИНЬ *прикм.* Зміиний, гадючий: Грѣшници оужами и рожаемъ ехиднинымъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 310); Ахатісь: Гагѣтокъ, е(ст) камѣ(н)

жѣлками рѣзныхъ фѣрбъ роздѣлены(и),... ѣсѣ-кѣні(а) вѣ(з)бранѣе(т) скорпіина и Єхиднина (1627 *ЛБ* 185).

ЄЧМЕНЬ *див.* **ЯЧМЕНЬ.**

ЄЩЕ, ЄСЧЕ, ЕСЧЕ, ЕЩЕ, ЕЩО, ИЩЕ, ИЩЕ, ИЩЕ *присл. 1.* (*додатково до того самого; знову, заново, повторно*) ще, ище: А што са дотычет позыванья ѣного Ивашька, подскарбего, ино не бачим,... абы его вжо была потреба позывати и томѣ дворянинѣ нашомѣ, которого еще еси был при собе задержалъ, кдыж са вжо тым речам,... конѣць сталь, там его не потреба, до нас ехати казалъ (Краків, 1540 *АС* IV, 235); хто бы на дворе нашо(м) г(с)дрско(м) што ѣкра(л)... таковому маю(т) ѣши ѣ(б)резати, а пото(м) естли бы еще што ѣкра(л)... то(г)ды вжо горломъ має(т) кара(н) быти (1566 *ВЛС* 107 зв.); К тому... еще ты(м) же козакомъ зо млына казалъ взяти на страву муки ржаное мерокъ се(м) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 122); Есть намъ вѣдомо того усѣмъ,... хотянь и умреме, ище намъ, вѣрнымъ, смерть будетъ, якъ сонъ, чомъ Бугъ нашъ,... насъ изъбудить у послѣдній день судный (XVI ст. *НС* 144); Сталося постанове(н)е межѣ братією..., абы не ѣтрачати скарбѣ црковнаго, але еще примнажати и ро(з)ширати (Лѣвѣ, 1601 *ЛСБ* 1043, 3); Тѣю волность за клѣйногъ дорогий ховѣйте, За(с)лѣгами свѣими, еще Причиняйте (Київ, 1622 *СакВ.* 39); рѣчено имъ абы еще мѣло потерпѣли, для братіи своѣи (Чернігів, 1646 *Перло* 136);

(*крім того, понад те, також*) ще, ище: а еще са кнѣзю Андрѣю достало ѣпроче города Камана... дворъ Бужковичи (Кошир, 1502 *АС* I, 147); а еще ми Его Милость придал к тым моим имѣнам ѣі коп грошей Литовское мѣнѣты (Камінь, 1523 *АС* III, 256); Еще приходитъ имъ на го(д) по г копы гроше(и) а часомъ большъ з радо(в)ни(ц) (1552 *ОКЗ* 38); Лѣки. Еще ѣкромъ ты(х) ѣходовъ што лете а вѣ ѣсень ходять приходять ѣходники весною на ѣсетри (1552 *Очерк.З.* 11); Хто бы колвекъ тебе примуша(л) кгвалтомъ ѣдну милю иди з нимъ еще дрѣгое две (Хорошів, 1581 *ЄНег.* 6 зв.); моли ся Богу,

што бы тя усокотивъ выдъ усякого зла до смерти твоеи, а ты ище измагай ся у день и у нучь познати спасеніе душевное (XVI ст. *НЄ* 8); су(д) головны(й) вырокъ кгродѣ оного дѣве(р)жаючи выби(т) кква(л)товное при(з)на(л) ѿ(д)накъ есче и на и(н)квизицію дава(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); *Iscze bystry teper z lisá Vtiukiby mуну do bysá* (Яворів, 1619 *Гав.* 18); Чимъ се есче помененая пани братовая не контенътуючис... с челядю помененого пана Чурила,... речи нижей менованые в неведомости небожъчиковской выбрала (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); па(н) Пото(ц)ки(й)...//...ѿно(г)[о] по[и]ма(в)ши... немилосе(р)дъне росказа(л) зби(т) и замо(р)дова(т)..., а еше ты(м) ся не ко(н)те(н)туючи, протестуючихъ Данила и Миска та(к)же и дъругихъ ...каза(л) свои(м) бити, забияти и мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 198-199); *у сполуч.:* до того еше — до того ж: А до того еше пилно прошу вм(с) яко приятеле(й) свои(х)... жебы при ты(х) литера(х) и зицера якого в то(м) цвичоного а становите касияновича... то(й) свѣдо(м) лите(р) ваши(х) кгре(ц)ки(х) я(к) и(х) до фо(р)мы стави(ти) (Острог, 1607 *ЛСБ* 372, 1); До того еше всю зѣпо(л)нѣю половинѣ вшеляки(х) добръ мои(х)... до тои(ж) цркъве и монастыря на вѣчные часы даю дарѣю (Топільниця, 1616 *ЦДИАЛ* 14, 1, 96, 644); еше жъ (же, жь) — до того ж: Еше жъ вziali есмо ѣ нее... шаты (Єсковці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); твоа мл(с)ть... Еше(ж) и монасты(р) стѣго ѿнофрїа ктїто(р)ства, меща(н) Лво(в)ски(х)... напада(л) и ѿнокѡ(в) стого монастыря... ѡкова(в)ши волочи(л), и по яма(х)... сажа(л) (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); Тобѣ... гедиѡну болобану... ннѣ къ намъ... послуше(н)ства чинити не хоче(ш)... и пре(д) судъ нашъ дѡ(в)ны(и) становити са не хоче(ш) еше же и ли(с)ты непри(ст)о(и)ные... бе(з)че(ст)не справѣ(ш) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1); еше къ тому, ку тому еше, ку тому ж еше — крім того, до того, також: еше къ тому... Пустыньскому монастырю... записами есмо землю нашу бортную (Пінськ, 1517 *АЮЗР* I, 56); Ку тому еше пытали есмо пана Олехна штобы на то за довод мел (Галичани, 1553

АрхЮЗР 8/VI, 13); Кѣ томѣ(ж) еше потрібно естѣ вѣдати ѿ понѣре(н)ю Новокрще(н)скомъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 79); еше мало, мало еше — недостатньо: Азалим' вам' еше ма́ло зоста́ви(л), зоста́вивши та́къ мно́го доб́ръ и кле́йното́въ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 32); Аггль: мало еше на томъ, але бо(л)шъ, з' леда начи(н)я идалъ и пиваль (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 272); еше (есче, ешо) надто, надто (надъто) еше (ешо) — крім того, до того: онъ намъ за тотъ первый годъ свой выдалъ личбу сполна семь сотъ копъ грошей, а ешо надто звышъ положилъ на личбѣ сто коп и тридцать копъ грошей (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); теперешни(й) староста ѡтъ каждого члѡвка... беретъ соли по два безмены. А на(д)то еше беретъ староста теперешни(й) с каждого десятка соли по котлѣ десяточному и по ковшѣ (1552 *ОЧерк.З.* 6); А на(д)то еше мѣни(т) са быти сѣно(м) бѣжи(м) (XVI ст. *УЄ Трост.* 64); еше повторе — ще вдруге, другий раз: во(и)тъ коростешовъски(и)... мене... самого еше повторе збил и зрани(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); еше раз — ще раз: еше тя раз о похваленных школах и науках латынских спытаю (1608-1609 *Виш.Зач.* 226).

2. (*досі, до цих пір*) ще, ище: мы Жикимонтъ...чиним знамѣнито... иж вбачивши вѣрнѣю... слѣжбѣ... // кназа... Острозского, которѡуж он чинил кѣ ѡтцѣ нашомѣ... и к нам и ешо чинитѣ...воловщинѣ людем его... ѡтпѣстили (Львів, 1509 *AS* III, 69-70); и рекль юноша в'сего чо́го жъ есми еше не докон'чалъ того ес(ми) стерегль з молодости // мои (1556-1561 *ПЄ* 84-84 зв.); и еше и тепе(р) естѣ великая звада... межы кра(м)матиками (1582 *Кр.Стр.* 14); якъ мо(д)рицьки(й) ...мало што до зѣдоровъя прише(д)ши якожъ есче мало што здоровымъ будѣчи... протѣ(с)товалъ противъко... во(й)техови селе(ц)кому (Житомир, 1643 *ЦДИАК* 11, 1, 10, 91);

(*поки що; тим часом*) ще, ище: *ino wże desiat let wyszło, ony nam toie wołowszczyuny ne dawaly, a dwu hodow ieszcze toho roku niedoszło* (Вільна, 1502 *ЗД* VI, 149); Стрельба с нее пере(д) себе и по бокомъ и вѣе(з)дѣ в замокъ чере(з) нее мостомъ закрывенымъ чере(с) ровъ нижъли недо-

роблено еще и мостѣ и бакъшты тое к ве(р)хѣ (1552 *ОВин.З.* 130); не позно естъ кѣпцы еще не ѡтворили крамовъ сво(х) // ани товаровъ розложили (к. XVI ст. *Розм.* 47-47 зв.); на то(т) ча(с) прето ты(ж) не могли были [апостолы] стальными оу вѣрѣ еще (к. XVI ст. *УС* №31, 215 зв.); Панъ Лѣкашъ zostаль еще виненъ решты зо(л) е̄. (Львѣв, 1607 *ЛСБ* 1044, 4); Тромá лѣты не бѣдешъ збирати ѡвоцѣ егѡ... ижъ еще дѣрево не дошлѣ до своѣѣ сѣлы, и ѡвоцѣ егѡ, дойзрѣлости еще не краснѣетъ (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 293); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почуемъ, — и дома сидити не будешъ !(1649 *ШКН* 180); не ти(л)ко в дѣте(х) котѡри(х) неви(н)но(ст) ѡпережаетъ ро(з)сѣдо(к) межи злы(м) и добри(м), áле те(ж) в наме(н)ши(х), котѡриѣ еще пѣрси соу(т)... маю(т) в'зрѣшенá тѣла (серед. XVII ст. *Кас.* 100 зв.);

(звсѣм, всього лише) ще, ище: Взывáль тѣды Моисѣй до г(с)да мѡвечи: штѡ жъ маю чинити людови томѣ: еще ма́ло, а оукаменѣетъ мене (серед. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.).

3. (давно, тоді) ще, ище: Бѡгданъ воєвода... даемъ вашей млсти знати, аж ишче, коли бил пан исак, митникомъ сѣчавским, а ѡн сѣ имил порѣкѣ коснара ѡт лѣѡв за антоніа тиж ѡт лѣѡва, за лѣз злат ѡгрѣскихъ (Гирлов, 1513-1515 *Cost.DB* 88).

4. (значно, набагато) ще, ище: Есче вышъше(й) на(д) тоу светлочькою естъ веръхъ брамы цеглою мѣрованы(й) (1552 *ОКр.З.* 149); Есчи одного члѣвѣка переступкомъ много ихъ погыбли, а ище бурше доброта Божія и даръ (XVI ст. *НС* 195); еще бо(л)шій емѣ своѣе сѣлы зна(к) оуказáл' (Острог, 1607 *Лѣк.* 21); В нѡвой // зась ласце еще далѣко чástѣй и гѣстѣй найдовалиса такѡвыи ѡбѣго пѣлѣ... люде, котѡрыи... зѣмною ѡ(т) земныхъ обывáтелей... принѡшоною слáвою не тѡлко гордѣли, але са тежъ брѣдили (Єв'е, 1616 *УС Єв.* 1-2 нenum.); мовило(м) му же та(м) не можетъ быти такая ю(ж) сали(т)ра А ву(н) мови(т) еще лѣпъшая (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); Те-ды роты жолнѣрства... Ажъ до Голгоѡы го съ Крестомъ провадили, И тамъ болшую еще тлуцу

звabили (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 163); еще яснѣишее // свѣдоцтво покажоу ва(м) из писма стѣго (Височани, 1635 *УС* №62, 52-52 зв.); потѡм' еще бо(л)шъ з' страхо(м) дивовáлиса, гды его... имене(м)... котѡрое оу ни(х) было в' велико(м) поважѣню // помѣнилъ (серед. XVII ст. *Кас.* 53-53 зв.).

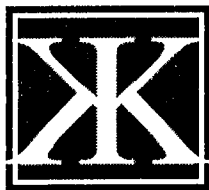
5. У знач. част. (підсилювальна) (уже) ще, ище: И князь Андрей поведил, ижбы ѡн еще до выволанья слѣдѣбы... господарское до домѣ своего поехал (1533 *АС* III, 411); а вставши пошоль къ ѡ(т)цоу своему и еще ѡнь далекѡ былъ оуздрѣль е(г)[о] ѡ(т)ць его (1556-1561 *ПС* 289 зв.); дошла вѣдомость пѣвнаа,... яко бы ихъ мл(с)ть, якоуюсь згѡдѣ... з' митрополѣто(м) и с кѣлка владѣкъ ѡ(т)щепѣнцами костѣла грѣческого, котѡрыи еще дна вчѡрашнего за вѣстѡпокъ свой з' оурáдѣ злѡжени..., оучинити и обволати мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 17); яко і самъ хс мовитъ минѣ е(ст) го(д)наа рѣ(ч) чинити дѣла на котрѣи ма ѡцѣ мой невиди(м)ый посла(л). те-ды мнѣ е(ст) тое го(д)но чинити, покы еще днѣ е(ст). абовѣмъ прѣйдетъ но(ч) к(д)ы заидетъ слнце. не можетъ жадень члѣкъ нѣчѡго чинити к(д)ы емоу слнце не свѣтитъ (к. XVI ст. *УС* №31, 72); писа(л)... пнѣ Василе(й) Ворони(ч)... ѡповѣдаю(чи)... ѡ то(м) и(ж) де(й) его м(л)... еще поча(в)ши з лета и (з) ѡсени лесы спо(л)ные... бе(з) мене ѡча(ст)ника своего в ты(х) лесѣ(х) попелы пали(т) (Житомир, 1609 *ЦДИАК* 11, 1, 5, 27 зв.); Помененые ѡсобы ѡбѣдѣ спольне приставъши служи(т) рѣкода(й)не есче до некгды зошло(г) его м(л) Пана Потоцкого в року тисѣча ше(ст)со(т) чотыридѣсатомъ малъжо(н)ка еѣ м(л): которымъ ѡсе поверивъши и ѡрядъ в ме(с)те старѡ(м) и новы(х) народичахъ подавъши заведѡва(т) казалъ (Киѣв, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131);

(навіть) ще, ище: и еще ѡнь того не домовиль оучинилса ѡболокъ и затѣнил ихъ (1556-1561 *ПС* 257); роготи(н)ци... взявши до себе де(р)зость такую вошли во црковъ... вопле(м) во время ско(н)чания службы, и еще свѣщенику не потребивши таи(н) х(ст)выхъ пре(д) андидоро(н) на изаа(м)бонно(и) млтѡве стрѣтили свѣщеника зъ

а(м)бона и ѿ(т)пусту лито(р)ги(и)ного совръшити не дали (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); Или не вѣдае(ш), я(к) в то(м) житїи, ко(т)рого ты живѣши, еше ни во снѣ тобѣ ѿ то(м) приснитиса не мѡже(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 237 зв.); Еше владыкове Кракова не доехали, алижъти въ Новомъ Месте поткано ихъ зъ листы одъ его королевское милости (Вильна, 1599 *Ант.* 641); Што повѣдовали изъ святого писма, // не сокотивъ, не гадавъ, не вѣровавъ нѣчого, ише ненавидѣвъ тото усе (XVI ст. *НЄ* 148-149); А ѡжемъ са оуродїль тѣ-

дымъ бѣлъ еше вѣненъ и оумерети (Дерманъ або Острог, 1603 *Лям.Остр.* 20); а прѣто(ж) прошоу, покисъ еше не втоноуль в таковѡе па(н)ство, вѣрни и по(д)несїса (Острог, 1607 *Лѣк.* 77); аще бы кто еше на то(м) вѣкладѣ не преставаль, приведѡ и знамени(т)ших, Исїдора стаго (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 30); Еше бѣлъ в' собѣ словъ не докѡнчилъ, а ѡто Ревѣка выходїла (серед. XVII ст. *Хрон.* 37 зв.).

ЄЮІПЫ див. ЕЮІПЫ.

Ж¹ Восьма літера алфавіту, яка в староукраїнській мові вживалася для позначення звука ж. Числового значення не мала.

Ж² див. **ЖЪ**.

ЖАБА ж. **1.** Жаба: жабы, миши и и(н)шие зе(м)ные звѣрята; кгда(с) нѣ(л) рѣка вы(л)ле(т) на(и)дѣю(т) в мулѣ живые (1582 *Кр.Стр.* 73 зв.); Кто выдѣ васъ такой члвкъ, коли просить сынъ его хлѣба, што бы камѣнь ему подавъ,... коли просить яйце, што бы ему давъ жабу? (XVI ст. *НС* 22); Христос Петра жабами не корѣмил, ани устеи его гадом не сквернил (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); Просте(р)ль ааронъ рѣкѣ на езера и потоки, а кг(д)ы та(к) в'чини(л), пов'стали жабы бе(з) мѣры, и закрьли в'ши(ст)кѣ землю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); гана жаба (I пол. XVII ст. *Сем.* 148); Взалъ [Моусей] з' печи попѣл' и ро(з)пороши(л),... а были робаки и жабы (Вильна, 1627 *Дух.б.* 384); гана, жаба (1642 *ЛС* 344); и вѣпѣстить река жаби (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.); Жаба. Rana. Bufo (1650 *ЛК* 446).

2. Вл. н., ч.: Коста(н)ти(н) жаба ро(д) сво(и) вписа(л) (Київ, к. XV-поч. XVI ст. *Пом.Печ.* 63); а жона моа тыми пѣнезми маєт выкѣпити срѣбро мое и ланцѣги ѿ пана Скорѣты и ѿ пана Жабы (Острог, 1539 *АС IV*, 208).

ЖАБИЙ, ЖАБИЙ прикм. Жаб'ячий, жабиний: А Мнѣхъ оурѣзавши шма(ш) (!) подѣшки, и знѣшовъ тамъ жабиі лапки (1509-1633 *Остр.л.* 132); жабія костка, жабяя костка див. **КОСТКА**.

ЖАБИНЕЦЬ ч. Дорогоцінний камінь: пятый перстень съ каменемъ жабинцомъ, коштоваль золотыхъ червоныхъ три (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР*

б/І, 121); князь... побра(л)... пе(р)стене(и) золоты(х) три ѿдень с тѣ(р)кѣсомъ дрѣги(и) з рѣбиномъ трети(и) з жабиньце(м) (1582 *ЖКК II*, 129); узял... перстенков шест // золотых с каменми:... четвертый зъ жабинцомъ (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 444-445); batrachites, жабинецъ камы(к) (1642 *ЛС* 101).

ЖАБИЦА ж. Жабеня: ganuncul(us), жабица (1642 *ЛС* 344).

ЖАБИЙ див. **ЖАБИЙ**.

ЖАБКА¹, ЖАБЪКА ж. **1.** (маленька жаба) жабка: sarch[o]quios, жабка (1642 *ЛС* 112); гди то слнце сво(ю) горячость хочеть ѿхолодити при ти(х) водахъ, тогди набереть влаги злой, нагле тягнучи к себѣ же мали(и) рибки и ж(а)бки в повѣтра по(р)вати маєт (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

2. Вл. н., ж. і ч.: моцне кгвалтомъ послалъ... слугъ и жолнеровъ... на... села, то есть: Буремець... Жабку, Сапоговъ (Володимир, 1584 *АрхЮЗР* 1/І, 190); Михайло Жабъка (1649 *РЗВ* 124 зв.); сѣпрѣ(н) жабка (Там же, 308).

ЖАБКА² ж. (назва рослини родини хрестоцвітних) зубниця: batrachium, я(с)ко(р) ша(р) и зеліе жабка (1642 *ЛС* 101).

ЖАБКА³ ж. (назва хвороби коней) жабка: batrach, жабка по(д) языко(м) немо(ш) (1642 *ЛС* 101).

ЖАБКА⁴ ж. Заціпка, діал. жабка: жабо(к) до ѿко(н) це(р)ковъны(х) ѿ па(р) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.).

ЖАБОЯСТНЫЙ прикм. Жабоїдний: Жабоястный народ влоскіи пастыри на Христа и Петра влагають потвары (к. XVI ст. *Укр.п.* 84).

ЖАБРАКЪ *див. ЖЕБРАКЪ.*

ЖАБРАНИНА *див. ЖЕБРАНИНА.*

ЖАВОРОНОКЪ *див. ЖАЙВОРОНОКЪ.*

ЖАГВА, ЖАГВА *ж. (стп. żagiew)* губка, трут: fomes, губа, жагва (1642 ЛС 200); Жагва. то(ж) и труд. Fungus. Aridus arboris (1650 ЛК 446).

ЖАГЕЛЬ, ЖАКГЕЛЬ, ЖАКЕЛЬ *ч. (стп. żagiel)* вітрило: по(д)не(с)ши ме(н)ши(и) жаке(л) пу(с)тили са по вѣтру к берегу (II пол. XVI ст. КА 152); але бѣда ты(м), котрые не моцнеса за жакглѣ, албо лашты ѡкре(н)тѣ ѡ(и)мѡю(т) (Ясси, 1614 ЛСБ 451, 1); Вѣтрило: Жагель, парѣсь, полотно кораблю дла вѣтрѣ (1627 ЛБ 24); Парѣсь: Жагель (Там же, 80); Артѣмѡ(н): Цѣль, або за-слѡна лоданаа, жаге(л) корабѣлны(и) (Там же, 180); *Образно:* А нѣшто розводачи славы жаглѣ, мѡвлю: Ктѡ бовѣмъ не види(т) же в' том' цнѡмъ ... Дѡмѣ Копистѣнски(х) з' Ласки Бжеи находи(т)-са Мѣтра (Київ, 1623 МІКСВ 82).

ЖАГЛЕВАТИ *див. ЖЕГЛЕВАТИ.*

ЖАДАВШИЙ *диприкм. у знач. ім.* Спраглий, -ого: призывае(т) ны г(с)ь бѣ нашъ на свѣтлѡю радость. держа венца // нб(с)ныа. алкавѣшимъ и жадавши(м) и трѣдившимса оу молитве (1498 Чет. 304-304 зв.).

ЖАДАНЕ, ЖАДАНЕ, ЖАДАНЕ, ЖАДАНА, ЖЕДАНЕ, ЖЕДАНЕ, ЖЕДАНЕ, ЖОДАНЕ, ЖОДАНЕ *с. (висловлені кимось прохання, вимога)* жадання, воля: и мы то на Ихъ Милости жаданье вдѣлали и листы свои сѡдовьи на то им дали (Святе Озеро, 1509 АС III, 69); а то Его Милость ѡчинил дла прозбы и жедана нашего (Володимир, 1533 АС III, 448); Мы на жеданье их милости печати наши к тому листу приложили (Свищів, 1553 АрхЮЗР 8/VI, 31); мы водле жада(н)я ѡря(д)ника... пна ясликовского, та(м) до жо(р)нищъ е(з)дели (Жорница, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 18 зв.); во(з)ны(и) енера(л) на менованыхъ проте(с)туючихъ жаданье з прида-ня урадового езд(л) до помененого села Станишо(в)ки (Житомир, 1650 ДМВН 199).

Див. ще ЖАДАНИЕ, ЖОДАНЕ.

Пор. ЖАДАТИ.

ЖАДАНИЕ, ЖАДАНИЕ *с. (цсл. жадание, жадание)* 1. (внутрішне прагнення) жадання, ба-

жанья: А Хс абы намъ свою щодроблѣвость показа(л), не то(л)ко себе дѣль видѣти жадаю-чи(м) его, але и дотыкаться и ѣсти и вразити зѡбы тѣлѣ... и жада́ніемъ себе всѣхъ насытити (Київ, бл. 1619 Аз.В. 198); той бѡвѣ(м) жада́ніе маючи видѣти Іса, влѣзъ на дерево (Там же, 311); имъ бѡлѣшей... подавано бывае(т), тымъ бѡлѣшее жада́ніе взрѣшае(т)са, и еще бѡрзѣй жадае(т) (Київ, 1637 УЄ Кал. 434).

2. (висловленні кимось прохання, вимоги) жа-дання, воля: за жадание(м) и повеление(м) его мѣ(с)ти ми(т)рополита... ѡ вши(т)ки(х) реча(х) досконале дале(м) знати и ѡповѣдиле(м) г(с)пд-нѣ алекса(н)дрѣ любови(мѣ) (Перемишль, 1592 ЛСБ 217); на ихъже... пѣлное жада́ніе, вѣщрѣ-ковати казале(м) Бгѡдѡхновѣннѡю Іерейски(х) Молѣтвѣ и Чинодѣствѣй Книгѣ (Львів, 1645 Жел.Тр. 3); на пѣлное, в' Пѣствѣ мѡегѡ смире-нїа найдѡючихса Сщениковѣ жада́ніе, Пѣсти-лемъ на свѣтъ Бгѡдѡхновѣннѡю Книгѣ (Львів, 1646 Жел.Сл. 3 зв.).

Див. ще ЖАДАНЕ, ЖОДАНЕ.

ЖАДАТИ, ЖЕДАТИ, ЖОДАТИ *дієсл. недок.*

1. (що, чого, до чого і без додатка) Жадати, ба-жати, прагнути (чого, до чого і без додатка): А коли ю(ж) // былъ часъ сѣль за столь, а дванаде-са(т) ап(ст)ловъ с нимъ. и рекль имъ жадалъ есми абы(х) тоую пасхоу яль с вами прѣвѣи ниж'ли прѣймоу мо(ѡ)коу (1556-1561 ПЄ 318-318 зв.); не жадай ни хыжу, нѣ винницы другого (XVI ст. НЄ 19); Пилно ты(ж) и того жадале(м)... абы мя панове братня мои навѣдили и при оно(м) ро(з)ряжѣню были (Лопушна, 1598 ЦДІАЛ 201, 4, 12, 49); до такой згѡды ѡ(т) мнѡгы(х) лѣтъ жадае(т) дѣша кнѣжати (Острог, 1598 Отп.КО 313 зв.); з великою жаж(д)ою жадале(м) тои ве(ч)рѣ (поч. XVII ст. УЄ № 256, 11 зв.); Желѣю: Зычѣ, прагнѣ, жадаю (1627 ЛБ 36); мѣтка..., Пре(д) враты сѣдѣтъ, снѣ видѣти жадае(т) (Львів, 1631 Волк. 15); Жадаю. Desidero. Cupio (1650 ЛК 446).

2. (кого, чого, чого від кого) (домага(т)ися чо-гось, просити щось у кого-небудь) жадати (чого, чого від кого, у кого): у тую газу жада(т)у нас, абу-

chmo im dla toje ich skazy jeszcze k tomu na kolko hodow tuiu wołowzczynu odpustili (Вильна, 1502 *ŽD* VI, 149); далъ его милость войту суполную мочу судити и осудити, карати и стинати,... якожь то право... жадаеть (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); И жадали нас Их Милость ѿ том... абыхмо им на то листы свои сѣдовыи дали (Святе Озеро, 1509 *AS* III, 69); Єв(г)листа выписоуе, иже х̄с ѿ(т) ѿца своего жадаеть ѿславена (1556-1561 *ПЄ* 421); што хотечи показати з муниме(нт) и(ж) се было спознило дылацый до завтреа на муниме(н)та жада(л) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); К тобѣ чїстаа Пáнно прибѣгаю, ѿ(т) тебе грѣшный ратѣнкѣ жадаю (Львїв, 1631 *Волк.* 22); Панове Приятеле протестѣющого жадали... абы и(х) м(л)... ехали на ме(ст)це тое (Кременець, 1637 *ЦДІАЛ* 765, 1, 24, 2); Жедáемо абы вдáчне принáта была, тáа Кнїга (Київ, 1639 *МІКСВ* 217); протестантесъ... за справою и стражою ихъ, протестуючихъ, до росправы правно указаль, в которой его заразомъ и осадили, жадаючи, абы,... // за таковой учынокъ свой злый былъ каранъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 601-602); Бо... хота(и) еде(н) е(ст) законѣ нашего конѣць, ѿбѣты е(д)на(к) ро(з)маитые, котѣрыми тáгнемо до г(с)да б̄га. Прѣто двáги... ѿ(т) ты(х) ѿсоблїве жада́ти маемо... з котѣры(х)... тыи цнѣты... пливѣтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 64).

3. (кого) (*відчувати нестримну любов*) жада-ти: Яко же то яблонь межи древіемъ леснымъ, такъ милыи мои межи станы подъ тѣніемъ, его же то есмь жедала (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50);

Див. це ЖАЖДАТИ.

ЖАДЕНЬ¹ *див. ЖАДНЫЙ¹.*

ЖАДЕНЬ² *див. ЖАДНЫЙ².*

ЖАДИНЬ *див. ЖАДНЫЙ².*

ЖАДЛИВОСТЬ *ж.* Пожадливість: и на жа(д)-нью телѣснью жадлївост⁵ себе не ѿборочáймѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 802).

Див. це ЖАДУСТЬ.

ЖАДНИЦА *див. ЗАДНИЦА.*

ЖАДНЫЙ¹, ЖАДЕНЬ *прикм. (цсл. жадный)*

1. Спраглий: Кто естъ жадный, нагай прїйдетъ ко мнѣ и пїеть (XVI ст. *НЄ* 78); коли емъ бывъ

жаденъ, давали есте ми пити (Там же, 163 зв.);

у *знач. ім.* спраглий, -ого: Прото(ж) братие, коли види(м) оубогаго хоудого, не минѣмъ, голо(д)ного накормѣмъ, жадного напои (1489 *Чет.* 19); чомъ было вамъ жалъ голодныхъ // и жадныхъ (XVI ст. *НЄ* 10 зв.-11); напоймо жа(д)-ныа абысмо на водѣ покойнѣ ѡпочили (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 14).

2. У *знач. ім.* (*який дуже бажає чогось*) жадіб-ний, -ого: што нине има(м) оубогие вчинити господине ѡче нашъ, хто на(с) прийметъ хто на(с) накормить сиротъ. хто на(с) навчить жадны(х), до кого прибѣгне(м) (1489 *Чет.* 109 зв.).

Див. це ЖАЖДЕНЬ.

ЖАДНЫЙ², ЖАДЪНЫЙ, ЖАДНЫЙ, ЖАДНІЙ, ЖАДЕНЬ, ЖАДИНЬ, ЖОДИНЬ *займ. (стп. žadny, žaden)* 1. (*ні один*) жодний, жоден: Их Милость на тыи грани доводѣ жадного не вчинила (Острог, 1506 *AS* III, 38); мною тогды ни жодинь не погордить (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56); и не смееть жадѣнь имени своего написати (Там же, 46 зв.); огорожы зас около двору, гумна, огородовъ вси побраные такъ, же и кола жадного не zostало (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 119);

(*про неокреслену особу*) ніхто: мы,... застановляемъ..., абы южь ѡтъ того часу жаденъ зъ васъ во чинъ иерейский нѣчимъ ся не вступовали (Острог, 1590 *АрхЮЗР* 1/1, 269); жадн(и) рѣсинъ прїветѣ емѣ не вчїнилъ, ани жадинъ вл(д)ка, ани па(н) потребе яко подѣро(ж)номѣ стѣрѣнному не далъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45).

2. (*будь-який, який-небудь; ніякий*) жодний, жоден: на(м) богданѣ воеводи да е(ст) ѡпа(т) слобо(д)но и доброволно и мирно и безпечне и бе(з) жа(д)ной шкоды выити из землѣ королѣ полского (Ясси, 1510 *Cost.DB* 473); на всїхъ ихъ тѣхъ селѣ да не имають ходити ни жадніи соудци ни старости (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); Которыиж листы не маот вжо жадное мочы (Краків, 1539 *AS* IV, 220); ѿ(н) прода(л) ролю свою грицеви... добровѡ(л)не безъ жа(д)нѡ(г) при-моушѣна (Одрехова, 1549 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); роска(з)уемъ вам... абысте с по(д)даны(х) це(р)-ковны(х) влады(ц)ства туро(в)ского жадны(х)

плато(в) поборо(в)... не брали (Острог, 1577 *ЛОИИ* 52, 1, 1); жа(д)ное ли(ч)бы емѣ бра(т)а мои чинити не буду(т) пови(н)ни (Пашева, 1592 *ЛНБ* II 4047, 86 зв.); отступникове... голыи // слова надаремне ширять, которіи жадной ваги мѣти не могутъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 724-725); не было бблшей жадной горкости в' горнцѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); жадною мѣрою (мерою) — жодною мірою: грігоріа шкблници стѣденти жадною мѣрою, з аѣинь не хотѣли пѣстити (XVI ст. *УЄ* № 29519, 269 зв.); тая справа в̄м жа(д)ною мерою ω(т)прави(т)се не могла (Варшава, 1596 *ЛСБ* 295, 1); жаднымъ обычаемъ — те саме, що жадною мѣрою: чл̄вк̄..., жаднымъ обычаемъ не мае се в' пыхѣ под'носіть (серед. XVII ст. *Хрон.* 460); жаднымъ способомъ — те саме, що жадною мѣрою: на ѡны(х) мѣсца(х) сѣхи(х)... дро(в) жа(д)ны(м) спѣсобо(м) нѣх(т)о мѣти не мѡже(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 45 зв.).

ЖАДУСТЬ ж. 1. Пожадливість: Не гадай ничего за пожитокъ сего свѣта, лишень (што бы) есь лишилъ гадку, и розумъ твуй, и усю жадусть твою що бы есь убилъ (Там же, 32).

2. Похитъ: И не скверни ся ни //...словомъ поганымъ,... тай не смотри на чужую жону и(зъ) жаду(стю) жытлянною, тай ни жона на чужого мужа (XVI ст. *НЄ* 18-19).

Див. ще **ЖАДЛИВОСТЬ**.

ЖАЖА ж. (сильне бажання пити) спрага: коли бы чл̄вк̄ не пиль, и онъ бы ω(т) жажи не бы(л) живъ, но в'пива чере(с) силоу не велю (1489 *Чет.* 50 зв.); хто бо пѣ(т) ω(т) си(х) бж(с)твенны(х) во(д) не боудеть имѣти жажи ввѣкы (Там же, 163 зв.).

Див. ще **ЖАЖДА**.

ЖАЖДА ж. (цсл. жажда, жажда) 1. Те саме, що жажа: в жа(ж)доу мою напоиша ма (1489 *Чет.* 254 зв.); Анись пріагъ часто тогда жаждѣ тѣши(т) (XVI ст. *Травн.* 21); писано бо ёсть прійдѣте жаждѣщи на спсѣн'ныа сіа быстрины, и почер'пѣте и пив'ше воз'веселітеса и стѣжающю жаждѣ вашѣ оутолїте (Заблудів, 1568 *УЄ* №552, 3); таа стѣ(д)на, іли исто(ч)ни(к): не то(т) бы(л) ω(т) которого чрѣпа(л), которій пи(в)ши(х)

...ве(л)ми та(к) напо(л)нае(т), и(ж) мѣса(т) его в ро(з)пѣщеніе рѣ(к) дрѣги(х) (на оутоле(н)е жа(ж)ды иньши(м) испѣсти(ти), але бы(л) исто(ч)ни(к) скѣ(д)ны(и), // и толико нищїи ω(т) которого пїющїе и своее жа(ж)ды ѣгасити не могѣтъ (1599 *Виш.Кн.* 213-213 зв.); sitis, жажда (1642 *ЛС* 373); А дрѣгїи... претерпѣваючи наготѣ, гла(д), и жаж(д)ѣ,... достѣпили найвѣшого добра (Чернігів, 1646 *Перло* 2 зв. нenum.).

2. *Перен. (велике бажання чого-небудь, прагнення до чогось)* спрага: не в̄м(с) ли прагне(н)а... доста(т)кѣ ми(р)ского жерело пѡхоти(и) в' собѣ роспѣстїли, и насытитиса никако(ж) не можете, и ёще бо(л)шею ал'чбою и жа(ж)дею свѣцки(х) доста(т)ко(в) прагнѣчи ωболѣли есте (1598 *Виш. Кн.* 272); Такїи великїи праведник' оумысли(л) на ср(д)цоу свое(м) рѣчь добрѣю, сватоблївѣю, а ёще с та(к) великою ωхотою и рѣвностю, и с такою несѣтою жаждею записѣ(г) мѡвачи (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 214); з великою жаж(д)аю жадале(м) тои ве(ч)рѣ (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 11 зв.); а когда не могль еси вшетечной своей жа(ж)дѣ догодити, то чини(л) еси себѣ при(с)маки дивними вими(с)лами (Чорна, 1629 *Диал.о см.* 272); нѣмаш(ъ) хтѡбъ хотѣл его жаж(д)ѣ оусмирїт(и) (Львїв, 1631 *Волк.* 17); Прѣто... томѣ догажѣючи, то е(ст), корѡткости, и жа(ж)дѣ або пожиткови // ты(х) которїи в то(и) цнѡтѣ вѣцвичитиса пра(г)нѣ(т); ёще едѣнь прїкля(д) подамо (серед. XVII ст. *Кас.* 51 зв.-52).

ЖАЖДАТИ дієсл. недок. (цсл. жаждати)

1. Відчувати спрагу: Рекль жаждоу [прагну]... а ѡни наплѣнив'ши гоубоу ѡц'то(м)... принесли до оустъ его (1556-1561 *ПЄ* 433); Не в̄м(с) ли... пиво троѣко выбо(р)ное вѣрите, и в пропа(ст) несѣ(т)наго чрѣва вливаѣете,... а сироты це(р)ковные ал'чѣтъ и жа(ж)дѣтъ (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.); ча(с) южъ абы(с) авраїмоу пастоушкови пїти дѣла,... бо онъ прагне(т), онъ жажде(т), дай мою пїти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 185 зв.); Снове іїлеви в пѡуци жаждѣщи, в' егїпе(т) хотѣли са в'рнѣти, але кды ѡбѣчили водѣ с камена текоучоу ω(т)мѣнили здана свое (Там же, 187).

2. (чого) Прагнути: ѡзна(и)мѣте ми со тако(и) ли то любви спсѣ рекль, котраа в трапеза(х)

многѡпо(л)мисны(х),... со мѡзика(ми) са една-е(т), или котораа правды и сп̄сенїа лю(д)ского ѡлчеть и жа(ж)детъ ѡ(т)кры(и)те ми (1598 Виш. Кн. 304 зв.).

Див. ще **ЖАДАТИ, ЖАЗИТИ.**

ЖАЗДЕНЬ *прикм. (цсл. жаждѣнь)* спраглий: алчен буди и жажен, кроток, привѣтливъ, неславохотен, незлатолюбец (Вильна, 1600 Катех. 81).

Див. ще **ЖАДНЫЙ¹.**

ЖАЗДУЩИЙ, ЖАЗДУЩІЙ *дієприкм. у знач. ім. (цсл. жаждоущий)* 1. Спраглий, -ого: сии жаждоущии на водоу сию прихода(т) (1489 Чет. 211 зв.); прїйдѣте жаждѣщи на сп̄сен̄ныа сїа быстрины,... и стѡжающѣю жаждѣ вашѡ оутолите (Заблудів, 1568 УС № 552, 3); такъ ли боуде(ш) глоупаа, та(к) плюгаваа, же... жаждѣщемоу не даси пїти? (поч. XVII ст. Проп.р. 185 зв.); всѣ жаждѣщи прїйдѣте до во(д) (Там же, 187 зв.).

2. *Перен.* Жадібний, -ого (на що), спраглий, -ого (чого): одна(к) чаю на ба, яко алчѡщи(х) и жа(ж)дѣщи(х) правдѣ видѣти достато(ч)не напои(т), насыти(т) и ѡвли(т) (1598 Виш.Кн. 309 зв.).

Див. ще **ЖАЗУЩИЙ.**

ЖАЗИТИ *дієсл. недок.* Те саме, що жаждати у 1 знач.: хто жажеть. да иде ты ко мнѣ и пьеть (1489 Чет. 211).

ЖАЗУЩИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Спраглий, -ого: речено бо та(к) блажени альчоуци и жажоущии. заножъ тыи насытатса (1489 Чет. 212).

Див. ще **ЖАЗДУЩИЙ.**

ЖАЙВОРОНОКЪ, ЖАВОРОНОКЪ, ЗАЙВОРОНОКЪ *ч.* 1. Жайворонок: alauda, жа(и)-воронокъ (1642 ЛС 76); cassita, жаворонокъ (Там же, 114); terrane[o]la, за(и)воронокъ (Там же, 396).

2. Вл.н.: Иванъ Жайворонокъ (1649 РЗВ 136 зв.).

ЖАКЕЛЬ *див. ЖАГЕЛЬ.*

ЖАКОВАТИ *дієсл. недок. (стп. żakować, лат. saccare)* (що) грабувати: на доброволной дорозе заступивши его милость, напрод колясу жаковати почали (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/VI, 683); козаки, въехавши в место Четвертню, што застали, брали, жаковали и люде дренчыли, били и мучыли

(Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 260); тамъ же заразъ маетност протестующое жаковати почели, якож баръзо сила в розныхъ речахъ и достатъках шляхетскихъ пожаковали (Володимир, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 67).

ЖАКОВСКИЙ *прикм. (стп. żakowski)* школярський, спудейський: колáдѡ ст̄го стефáна, на гѡрѣ іѣр(с̄)лима, не є(д)но папѣжевы(х) ѡста(в)наслѣдѣю(т), // але и жако(в)ски(х), фрато(в)-ски(х) пѣснїй много в' костелѣ спѣваю(т) (Львїв, поч. XVII ст. Крон. 161 зв.-162).

ЖАКЪ *ч. (стп. żak, стп. żak)* 1. Школяр, бурсак: тцалївы(и), старáющїйса и ты(ж) спѣдѣй, жакъ (1596 ЛЗ 80); шляхетный Юрий Кошиловский, Буркграбий замку Луцкого... протестоваль на жакѡвъ школы костела головного тутошнего (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 3/I, 127); зачимъ и дво(х) министрѡ(в) жацы и(з) школы ст̄го яна и иншїй кгмѣнъ на оулицы с погребѣ идоучихъ мало не оукаменовали (Острог, 1598-1599 Апокр. 31 зв.); И видишь ми се подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакѡмъ, которые (въ комедияхъ) убравши ся въ коштовную одежду, носеть на себе особу царьскую, альбо кнежати якого (Володимир, 1599 Відп.ПО 1043); Подобѣнство ѡ(т) жака по стѡпнахъ досконалости навѣкъ постѣпѣющого (Вильна, 1627 Дух.б. 155, на полях); Тщатель: Спѣдѣй, жа(к), стѣде(н)т¹ (1627 ЛБ 135).

2. (*церковний служитель*) клирик: дня вчорашнего в понедѣлокъ князь Кгрекго(р), викари(и) Голо(в)ного костела лу(ц)кого, изъ жаками и и(н)шими многими помо(ч)никами своими,... люде(и) тутошни(х) мѣстски(х) побили (Луцьк, 1586 ТУ 209); кгдысмы шли зъ ними мимо костелъ, менованный, тамъ же, выпадши съ того конвенту жаки зъ многими помочниками своими,... одного съ тыхъ вязновъ,... до конвенту пререченого одпровадили (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 3/I, 128).

ЖАЛ *див. ЖАЛЬ.*

ЖАЛИТИ *дієсл. недок. (кого, що) Жалити.* *Образно:* гдѣ твое дьяволе жало. чимъ еси жалити(л) ро(д) члѣвчии (1489 Чет. 170 зв.); жало

дьяволово. чимъ на(с) жаливъ вже притоупило(с) (Там же, 171 зв.).

ЖАЛИТИСЯ, ЖАЛИТИСА *дієсл. недок.* Жалітися, скаржитися: имъ ст̄и гл̄б̄б̄ бра(т)я моя которое зло сотвори(х) вамъ, поведайте им, атъ не жалюса, аще крови моя хочете насытитиса (1489 *Чет.* 245 зв.); **жалься боже** (чого) — борони боже (від чого): жа(л)ся боже и(х) гл̄в̄п̄ства (1636 *Лям. о пр.* 4).

ЖАЛО *с. 1.* (*гостра частина органа захисту або нападу деяких комах*) жало: сара(н)чи были подо(б)ны коне(м) готовы(м) к битве...//... а голо(с) кры(л) и(х) якобы голо(с) возо(в) коли много коне(и) збегаютса к битве, а м̄ла хво(с)ты подобны ме(д)ве(д)ко(м) и были жала в хво(с)те(х) и(х) (XVI ст. *КАЗ* 620); Рад̄в̄йса Пщбло, котраа мед̄ вып̄щ̄аешъ, А жало(м), блюзн̄рцо(в) на Д̄ха затинаеш̄ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Стрек̄ало, ц̄: Ж̄ало, ш̄стенъ, бод̄ецъ, остро́га (1627 *ЛБ* 122); комари,... б̄д̄д̄чи та́къ вели́ки як̄́ ш̄ссы: та́къ і́жъ все т̄́ло его жа́лами зра́нили, і́жъ мно́гим̄ здал̄́са б̄́ти тр̄дова́тымъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4 зв.); *aselus*, жало (1642 *ЛС* 67); *Образно*: Ц̄арство твое мра́чное разб́рено, Гр̄хъ жало см̄рти нн̄б̄ сп̄алено (Чернігів, 1646 *Перло* 61 зв.).

2. *Перен. (про щось дошкульне, різке)* жало: Та(к) же гн̄в̄в̄ остр̄и жа́ла... еще в дит̄ате(х) ж̄вы соу(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 100 зв.).

3. *Вл.н., ч.:* хо(д)ко жало (1552 *ОЧерк.* 3. 13).

ЖАЛОБА¹ *ж. (заява з приводу незаконних дій)* скарга: А так я ш̄н̄ю жалоб̄ и ш̄поведане кнегини Єй Милости... Ш̄лены, казалом в книги записати (Луцьк, 1520 *АС* III, 197); Затым Федор Бокей напротив жалобы княза Андреевы мовил (Львів, 1537 *АС* IV, 84); А Желехъ дей жалоб̄ свою на враде господарскомъ Л̄вцкомъ тогожъ час̄ записалъ (Петрків, 1564 *АС* VI, 251); в̄ста(в)уемъ к̄гда судья выслу(х)а(в)ши жало(б) и ш̄(т)пору сторо(н) // скажетъ которо(и) ко(л)векъ стороне дово(д) або ш̄(т)во(д) а ш̄наа сторона на ш̄ны(и) ча(с)... не доведетъ або са ш̄(т)ведетъ таковая ре(ч) свою маеть тратити (1566 *ВЛС* 54 зв.-55); земани(н)... вале(н)ты(и) ш̄со(в)ски(и)... позва(л) землянина сема(ш)ка яко(ж) напере(д) по-

зо(в) жалобы своее положи(л) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); ш̄моцованы(и) его м(л)сти вместо ш̄стное жалобы по(д)не(с)ши позо(в): проси(л), абы читанъ бы(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); Которы(и) позо(в) писаны(и) в жалобе п̄на Ивана Ко(р)дыша (Житомир, 1609 *ДМВН* 178); Пореч̄еніе: Скар̄га, л̄аментъ, жа́лоба, ш̄скарж̄ен̄е (1627 *ЛБ* 88); росъказ̄е́мо абысь пере(д) ш̄до(м) нашимъ трибунальськимъ... // сами... ш̄чевисьте стан̄д̄ли на жалоб̄... панее Терен̄гии жабокри(ц)кое (Луцьк, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 119 зв.-120); вс̄б̄ е(д)на́кою жа́лобою... заб̄г̄гали (серед. XVII ст. *Кас.* 5); **жалобу вчинити** (на кого) — оскаржити (кого): Такъ же есмо за нимъ сами до замку были пошли, хотячи... на в̄рядника Берестецкого, Станислава Уса,... жалобу вчинити (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 6/І, 51); **жалобу класти** (перед ким) — вносити скаргу (кому): Выслу(х)авши того запису, выпишь отъ него м̄ти на то хот̄ѣли и пилне о тотъ выпишь просили, абы ничимъ не от̄м̄няючи, одно такъ власне яко они передъ нимъ жалобу клали и в̄ прав̄б̄ поступовали, под̄ печатью своею дать имъ казалъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); **жалобу покладати** (на кого) — оскаржувати (кого): ш̄ чо(м) ш̄ни... поклад̄али на твою м(л)с̄ть жа́лобы (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1); **жалобу положить** (на кого) — оскаржити (кого): ино я на он час перед их милост̄ью жалобу положил на князя Корецкого (Володимир, 1542 *АрхЮЗР* 1/VI, 34); **жалобу чинити (чынити)** (на кого, про що і без додатка) — оскаржувати (кого, за що і без додатка): который то Гаць жалобу чиниль и инстыкговалъ на Ювка (Житомир, 1590 *АрхЮЗР* 6/І, 212); Якож и того подданого Троецкого... передо мною в̄рядом поставили, который в т̄иж слова, якъ и он̄ий священник, о к̄гвалтъ жоны своее Аннушки и о лупъ жалобу чинил (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 425); и(х) м(л)с̄ть... жалоб̄ ч̄н̄илъ т̄ыми словы (Київ, 1613 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 341, 92 зв.); **жалобу вести** *див. ВЕСТИ.*

ЖАЛОБА² *ж. 1.* Траур, жалбба: с̄тован̄е, плачь, жалобы ш̄(т)правован̄е (1596 *ЛЗ* 74); Рыданіе: Р̄в̄ный пл̄ачь,... жа́лоба п̄гр̄б̄наа,

с̄мртное а плачливое сп̄ва(н)е (1627 ЛБ 110); Мелпбмене зоставъ южъ срѳгїи жалѳбы, Не пс̄йи плачѣмъ дна того свѣтлой ѳздѳбы (Київ, 1632 Сех. 301); Вчѳрас'моу были в' жалѳбѣ оунылы, а сегѳдна в' цвѣтных' шатахъ роскѳшны (Київ, 1637 УЄ Кал. 190); З свѣцкой ѳздѳбы его розвлѣкаѣтъ, И вѳрѣ дѳхѳвной жалѳбы в'кладѣтъ; Тѣло в'богомѣ велмбжное Дх̄д: Подѣтъ в' скрѣхѣ (Львїв, 1642 Бут. 10); А коли вѣшов' часъ жалѳбы, Рѣклѣ Іѳсифъ до слѣгъ (серед. XVII ст. Хрон. 77).

2. Траурный одяг: врѣтище пла(х)та, жалѳба, жалѳ(б)ны(и) ѳбирь (1596 ЛЗ 36); Врѣтище, власнїца: Плахта, жалѳба, жалѳбный оубирь, верѣто, раднѳ (1627 ЛБ 18).

ЖАЛОБЛИВЕ¹, ЖАЛОБЛИВЪ *присл.* (стп. *żałobliwie*) (*зі скаргою*) оскаржуючи: Пришедши обличнѣ предъ врьдъ кгородскїй галицкїй... // возные земскїе... жалобливѣ освѣтчили и ускаржалися противко велебному князю (Галич, 1584 МСЛ I-1, 97-98); урожонный панъ... Кгойскїй жалобливе ся ускаржалъ и светиль... на... отца Кирила Терлецкого (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 1/VI, 349); Панъ Янъ Хлебо(в)ски(и)... // чыни(л) ѳповеданъе и жалобливе Проте(с)това(л)се (Київ, 1632 ЛНБ 5, II 4060, 2-2 зв.); ѳ которы(и) таковы(и) неслушны[и] и не(з)божны(и) по(с)тупокъ проте(с)та(н)те(с) и по(в)торе ѳ(с)ве(д)чались и жалобливе ѳповедали (Жи-томир, 1650 ДМВН 199).

Див. ще ЖАЛОБЪЛИВНЕ.

ЖАЛОБЛИВЕ² *присл.* (стп. *żałosliwie*) жалбно, жалісливо: всака ю(ж) заплата за грѣ(х) нѣчого иного не е(ст) ѳ(д)но смерть яко на(д)ни(м) жалобливе плаче(т) ѳнаа в(д)а(ч)наа м(т)и твоа (к. XVI ст. УЄ № 31, 202); то бѣлъ дѣвѣ и стра(х) на ѳныи лю(ди) ш(т)о(с) на то дивовали г(д)ѣ мѳвили жалѳстиве... або яко дѣти мѳлыи ѳ(т)цю своему, мова(т) жалѳбливе... яко бы та(к) ре(к) мѳлыи п̄не не зостѳвоуи на(с) сирѳ(т)-ка̄ми (поч. XVII ст. УЄ № 91, 93).

Див. ще ЖАЛОБНЕ, ЖАЛОБНО.

ЖАЛОБЛИВЫЙ¹, ЖАЛОБЪЛИВЫЙ *прикм.* Оскаржувальний: пани Катарина Чаплянка...//

...просила на тотъ часть, абы тое ее жалѳбливое освѣдченъе до книгъ было принято и записано (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 8/III, 588-589); **жалобливая сторона** *див.* СТОРОНА.

Див. ще ЖАЛОБНЫЙ¹.

ЖАЛОБЛИВЫЙ², ЖАЛОБЛИВИЙ *прикм.* Жалібний, жалісливий: забѣжали ѣмѣ ѳнии троу(д)-вѳтїи, а не смѣли(с) бли(з)ко приближит(ї)са до неѳго, а сполне жалобливы(м) голосо(м) мѳвили, ісѣ... змилѣйса на(д) нами (XVI ст. УЄ № 29519, 142); волаймо и кли(ч)мо до него жалобливы(м) и миле(н)ны(м) голосо(м) (к. XVI ст. УЄ № 31, 189); Змилѣйса, ѳ Бже мой, творче справедливий, ѳбачъ мой плач и лямент, пане, жалобливий (I пол. XVII ст. Рез. 174).

Див. ще ЖАЛОБНЫЙ².

ЖАЛОБЛИВЪ *див.* ЖАЛОБЛИВЕ¹.

ЖАЛОБНЕ *присл.* (стп. *żałobnie*) те саме, що жалобливе²: Душа отповѣдаетъ ему велми жалобне; Богъ бо такъ хотѣлъ (поч. XVI ст. Песн.л. 55); А г(д)ы погрѣбали тѣло его пренаистѣйшее, пороушили са коу жалѳсти и почали жалѳбне пѣти (XVI ст. УЄ Трост. 80); Плачте жалѳбне, и вы осирѳтѣлые (Луцьк, 1628 Андр.Лям. 7).

Див. ще ЖАЛОБНО.

ЖАЛОБНИЦА, ЖАЛОБНИЦЯ *ж.* (*заява з приводу незаконних дій*) скарга. ◊ жалобницу **скаржити** (на кого) — оскаржувати (кого): а вы, згѳду любячи, от патриархи до папѣжа утѣкаете, а обѣ сторонѣ зражаєте, подписавшия первой руками своими на всѣхъ декретахъ патриаршихъ порядковъ на соборѣхъ берестейскихъ, як на вас жалобницу свою всѣ мѣста его королевской милости скаржили на сеймѣ прошлом (Львїв, 1605-1606 Перест. 43); жалобницу **покладати** (на кого) — те саме, що жалобницу **скаржити** твоя м(л)... прїятеле(и)... и слу(г) свои(х) по мѣсте(х) насылаючи з домо(в) и по влица(м) волочи(л) и бѳроды то(р)галъ, што на соборе нашо(м) пре(д) нами жалобницѣ многїе на тебе покладано (Вільна, 1594 ЛСБ 251, 1 зв.).

ЖАЛОБНЫЙ *див.* ЖАЛОБНЫЙ².

ЖАЛОБНО *присл.* Те саме, що жалобливе²: Голошѣ: Жалобно плачѣ (1627 ЛБ 26).

Див. ще ЖАЛОБНЕ.

ЖАЛОБНЫЙ¹ *прикм. 1.* (який є предметом оскарження) спірний: с которыхъ ре(и)стро(в) ѡбу(д)вѣхъ панове ко(м)промисары сѣдили еє с паномъ ки(р)деемъ и зъ ма(л)жо(н)кою его на которыхъ ре(и)строхъ ѡные ко(м)промисарове речи некоторые жалобные межи ними на ѡбе стороне ѡмораючи позакрешивали ѡ которые ѡни ѡбоа сторона ве(ч)не мо(л)чати мели (Володимир, 1578 ЖКК I, 155).

2. Оскаржувальний. ◊ **жалобная сторона див. СТОРОНА.**

Див. ще ЖАЛОБЛИВЫЙ¹.

ЖАЛОБНЫЙ², ЖАЛОБНІЙ *прикм. 1.* (який заслугує жалю, співчуття) жалібний, жалісний: Што твоя Милость пишешь до насъ въ речи старосты Житомирского, князя Романа Санкѣшквича, зата своего, коло жалобное въ домѣ его пригоды ѡ пострелени въ забыти зъ аркабѣза брата его (Петрків, 1564 AS VI, 268);

(сповнений жалю) жалібний, жалісний: ѡніи жидѡве... на(д) рѣками сидачи чере(з) ѡ. лѣ(т) плакали и мѡвили жалобній слѡва (XVI ст. УЄ № 29519, 46); Іванъ Четвертѣнскій... розказалъ сѣрмачѡви... Исходѣ пѣснь собѣ заграти, и такъ в' ѡномъ жалобномъ заграню... полѣглъ (Київ, 1623 МКСВ 73); ты(с) театро(м) ста(л) са чоудѡвны(м), на котѡро(м) смоутнаа жалѡбнаа и смртѣлнаа траѣдіа са ѡ(т)правѡвала (поч. XVII ст. *Проп.р.* 297 зв.); О Царю царю, якъ бы намъ ту стогнати: // И жалобные лзы нинѣ выливати (Львѡв, 1630 *Траг.п.* 168-169); Лѣторѡслъ Навкъ вѡбраа, Мелпомене, то естъ цвич(н)е в' писа(н)ю Вѣршѡ(в) смѡтныхъ, и жалѡбныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 301).

2. (*про одяг*) траурний: врѣтище пла(х)та, жалѡба, жало(б)ны(и) ѡбирь (1596 ЛЗ 36); а той самъ декретованы(и), абы ѡдѣавши ся в' ша-ты жало(б)ныи, выходилъ з домѣ своего (поч. XVII ст. *Пчела* 5); Потомъ третьего дня..., пришовъ есми до панее, пле она кошулки жалобни крае (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 505); Врѣтище, власаніца: Плахта, жалѡба, жалобный оубѣрь, верѣто, раднѡ (1627 ЛБ 18).

Див. ще ЖАЛОБЛИВЫЙ².

ЖАЛОБЪЛИВНЕ *присл.* Те саме, що жалобливѣ¹: панъ Рафахъ Давидовичъ..., жалобливне урядо(в)не и урочы(с)те све(д)чель (Київ, 1643 ДМВН 266).

ЖАЛОВАНЕ¹, ЖАЛОВАНЬЕ *с.* Жаль, співчуття, смуток: Бѣгъ тѣды котѡрый ср(д)ца лю(д)-скіи вѣдаеть и ѡтворѣеть, и котѡрый даеть дѣа оумилѣніа и жалѡвана, нехай дѡткнѣтса ср(д)ць ваши(х) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 300); агъ: Гѡлосъ жалѡванья (1627 ЛБ 5); Плачь, скѡрбѣ, жалѡсть, плачь Великій, жалова(н)е (Там же, 171); тепѣрь часть слезѡмъ, и вздыханю, и жалѡваню (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 577);

каяття, покаяннѡ: Дла той тѣды причіны и пріповѣсть таа тѡтъ ѡ(т) Стѣхъ ѡ(т)цѣвъ спорѡжена є(ст),... напѡминаючи зась до покѡты и жалѡвана за грѣхи, того котѡрый якъ ѡный блѡдний згрѣшилъ (Київ, 1627 *Тр.* 29);

Пор. ЖАЛОВАТИ¹.

ЖАЛОВАНЕ², ЖАЛОВАНЬЕ *с. 1.* (*надання, дар*) пожалування: того есмо не слыхали, чтобы архимандритъ печерскій Протасей к тому млынищу приупѡвѣдался... тоє дей млынищо и с тым озером гдрское нам жаловане великого короля Александра (Київ, 1508-1509 *АрхЮЗР* 8/IV, 160);

(*винагорода за службу*) плата: А кому дамо жалованье наше на квитация(х) в ни(х) изъ мыта, и ѡни тымъ маю(т) тоє жалованье наше выдати по тому (Берестя, 1505 *ТУ* 46); Михель вжо маеть тыми пенезми отбывати князей и панѡвъ, и дворянъ Нашихъ тыхъ, кому будемъ въ него давати жалованя Нашого на квитацияхъ (Петрків, 1508 *РЕА* I, 75); нѣкоторые козаки Бѣлогородскіе... хочуть до земли Московское ити и службу свою намъ господару оказати, а мы жебыхмо имъ жалованье наше дати велѣли (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 157); ведже при замцех наших знайдет са вам слѣжба наша, за которѡю жаловане кождый з вас ѡт нас ѡдержит, кгды тоє свѡволности попере-станете (Варшава, 1568 AS VII, 305).

2. Милість, добродійство; прихильність: мы дла такового ихъ впаду, въ томъ имъ ласку и жаловане наше вчинили (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); мы... дла сказы имень ихъ, в томъ имъ лас-

ку и жалованье наше вчинили, тую подымщину имъ есмо вечно отпустили (Вильна, 1507 *АЛРГ* 128); На великомъ жалованьи твоей милости господину и брату моему милому низко чоломъ бью (Острог, 1511 *АЗР* II, 93); се(р)де(ч)но са томъ радѣ на ве(ли)комъ жалова(н)и твоєи мл(с)ти г(с)днѣ и бра(т)у моемъ низко чоло(м) бью (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); я Иван... бил есми чоломъ господарю моемъ... абы Его Милость рачил ласкѣ и жаловане свое господарьское вдѣлати и тым влостным имѣнем своим... мене, слѣдѣ своего пожаловати (Острог, 1516 *АС* III, 138).

ЖАЛОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який викликає жалъ)* жалісний: Ляментъ ѿ прыгодѣ неща(с)но(и) ѿ зе(л)живо(с)ти и мо(р)дерствѣ ме(ш)ча(н) ѿстро(з)ки(х) що ся и(м) вла(с)не прыдало на днѣ ѱрочы(с)та(г) свята з ме(р)твы(х) во(с)танія... которая то... жалованая прыгода в ты(х) ры(т)мо(х) ниже(и) до(с)тате(ч)не ся ѿкаже(т) пре(з) мене (1636 *Лям. о пр.* 1).

Пор. **ЖАЛОВАТИ**¹.

ЖАЛОВАТЬЕ¹ *див.* **ЖАЛОВАНИЕ**¹.

ЖАЛОВАТЬЕ² *див.* **ЖАЛОВАНИЕ**².

ЖАЛОВАТИ¹, **ЖАЛОВАТЬ** *дієсл. недок. 1.*

(чого, о чім) жаліти, сумувати (за чим, через що): и позрѣль на ни(х) з' гнѣво(м) и жаловаль ѿ ѿкамене(ни)и ср(д)ца ихъ (1556-1561 *ПЄ* 136 зв.); сѣтѣю, смѣчѣ(с), жалѣю, плачѣ (1596 *ЛЗ* 74); ѿ(н) того часоу пошо(л) из двора и влѣ(з) до единой амы; и та(м)же за то плака(л) са горко, // жалоуючи того запрѣта великого, и непрестанно са плака(л), такъ до(л)го, а(ж) Хс и(з) мртвы(х) вста(л) (XVI ст. *УЄ Трост.* 60-61); ѱвидѣвши яко йсти(н)на ѿ(т) лжи попираетъ(с) погибелными сынами, жалѣй, пропла(ч), и боу са помли (1599-1600 *Виш.Кн.* 203); то естъ дорогой обычай рицера жаловать И смерть его своею смертю откуповать (поч. XVII ст. *КЛ* 91); плакано ѿ(т) многыхъ людѣй, гды з' тогѿ свѣта пре(з) смртъ // оустѣповали, понѣваж' и жѣнѣ побѣжныхъ и хвалы ѱ потѣмства вѣкѣйстой гѣдныхъ, гды оумирали, такъ же жаловано, и при Пѣгребяхъ и(х) ѿплакивано (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 14-15); Жалую. Doleo. Acerbe f[e]ro (1650 *ЛК* 446).

2. (кого, чего і без додатка) (*відчувати, мати жалъ з якого-небудь приводу*) жаліти, співчувати: его стаа мл(с)ть... каже на(м), ѿ(т) ни(х) прикристи // трѣпѣти таковои ѿкрутнои моуки нашего мл(с)тываго избавителя, которого вши(т)ко сѣтвореніе жалоуе(т) (XVI ст. *УЄ Трост.* 61-62); видѣвши то сѣсѣде его, жалѣючи того, повѣдали пánѣ своѣмъ, што(с) стало с ты(м) чл(к)о(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 98); Патріарха Іѿсифъ, ѿкрутное такѣе тиранство на(д) своїми відачи, жалова(л) тогѣ непомалѣ (Острог, 1598 *Ист.фл. син.* 51 зв.); Сами бѣете, сами жалуете, самиж бивши и плакати не даете! (Вильна, 1599 *Ант.* 861); Мое милые панове мещане Лво(в)ские. ѿкри(в)женя..., которое Бм те(р)пите ба(р)зо жалѣю (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349, 1); Кто дне(с) не ѿплакоуетъ того богáтого, и немл(с)тываго, или ты(ж) не жалѣе погѣбели его (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 261 зв.); Кто(ж) що несль в рѣка(х) того не жаловали Я(и)ца фарабованые (!) ты(м) шаты смаровали (1636 *Лям. о пр.* 9 зв.); Яко гды заприт'са товариша, хотай видить же его бѣют', же мѣчатъ,... не помагет' емѣ, не боронитъ, анѣ жалѣет' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123); ты нѣѣ изгнанный ѿ(т) славы..., и нѣхто тебе не жалѣетъ (Чернігів, 1646 *Перло* 158);

(кого, по кому) оплакувати (кого): Мѣсаца и звѣзды нѣнѣ ясности свои ѿ(т)ложѣте а мнѣ жаловати сына моего помозѣте. Бо тежѣ не возсвѣтитъ стѣнѣ мойхъ в жалѣбѣ оубраныхъ и за вшелáкое звѣклое цѣудности ѿ(т)дрáныхъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 3); Лѣвъ... ляментоваль жалѣючи по Стáрци (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 19); Пристѣпѣте и вы Приáтелѣ, и внимайте же тежѣ помрете, а жалѣючи по томъ вашемъ ѣскриемъ, мѣвте ѿное. Лázарь дрѣгъ нашѣ оумре (Там же, 43); Пришѣль Іѿсифъ, лице з' слезáми цѣловаль, з тáжкогоркимъ в'здыхáн'емъ, Родича жаловаль (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 9);

(кого) (*оберігати*) жалувати: Ѡ мл(с)тывы(і) сѣтворителю, Ги Бѣ, жалоуе(ш) своихъ ап(с)ловъ и стережешъ злакнѣнїа ихъ, А са(м) себе бѣ(з) жа(д)нои мл(с)ти албо жалости не стере(ж)шь (XVI ст. *УЄ Трост.* 57); а Іс ѿбáчивши ихъ здалѣ-

ка, и жалѹючи свои(х) ап(с)ловъ, жебы не в'дарили на ни(х) спачи(х), абы ты(ж) са не з'лѹкли та(к) великой войны вышо(л) изъ виноградѹ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ №29515, 65 зв.); Щадѹтъ на(с), печѹтса нами, жалѹетъ (1627 ЛБ 159); Арань братъ егѹ Лѹтовъ оцѹ жалѹючи свои(х) бѹговъ и вскочѹлъ в' божницѹ, и хотѹлъ ретова(т) оныхъ болѹановъ (серед. XVII ст. Хрон. 20).

3. (чого) (уболивати за чимось) жалувати, жалкувати, шкодувати: ѿныи панѹи тоє оуслышавши, ве(л)ми были смоу(т)ни..., жалоуючи разлоученѹи ихъ (XVI ст. УЄ Трост. 49); О, презацное княжа!... Изали того жалуешъ, же ся хитрости диявольские открыли (Рожанка, 1598 Л.Пот. 999); жалѹю ижъ не могле(м) рыхлей ѿ(д)дати (к. XVI ст. Розм. 67); ѿнѹи того ба(р)зо жаловали и(ж) тѹла хѹ избавителя своего не застали (к. XVI ст. УЄ № 31, 60 зв.); онъ на то маєтностями своими ратовати надолуженя на то не жалует (Львѹв, 1605-1606 Перест. 27); и такъ то роздѹемо же вѹм для того не ѿ(т)писовали чого ба(р)зо жалую же такъ кглухо сына своего з люблина ѿ(з)му (Верба, 1607 ЛСБ 400, 1); самоиль... жалуючи же ча(с) войны оуплывѹетъ, сѹцен'ническѹю повин'ность... взавши на сѹбе ѿ(т)правиль ѿфѹроу (поч. XVII ст. Проп.р. 158 зв.); ксюндзъ Миколай Пашѹковский,... назавтре до мене в домъ приехал и мовиль зо мною, жалуючи того, же такъ зацный монастырь пустѹкою стоить (Володимир, 1624 АрхЮЗР 1/VI, 539); ты... такъ в лако(м)стве своемъ былъ ѹтонѹлъ, ижъ ѹ того жалова(л)ъ еси, что твои кгрѹ(н)та, поля, ѿгради,...//... и в гора(х) щирое злото не родило (Чорна, 1629 Дѹал. о см. 269-270);

(що, чого ѹ без додатка) (берегти, заощаджувати; щадити) жалувати, шкодувати: я, самъ своею доброю волею умысливши,... выслугу мою, што есьмо выслужилъ... на кони моемъ // сидѹчи а горла моего не жалуючи на господарской службе, селище..., даю и записую... на монастырь (Киѹв, 1510 АрхЮЗР 1/VI, 14-15); тоє(и) працѹ и кошту малого не будете рачили жаловати для славы и памяти свое(и) несмерте(л)но(и) пото(м)ству своему (Стратин, 1588 ЛСБ 101);

товѹрыши правдѹивые,... живота своего для милости товѹрыское не жаловали (Острог, 1614 Тест. 142); Не жалѹй же часѹ кѹ читаню (Томашѹв, 1618 ЗНТШ LXXIV, 149); кды плацѹ згоубишь жалоуешъ понева(ж) твоу(и) былъ (поч. XVII ст. Проп.р. 226 зв.); члѹнка своего не жаловаль в' бѹю Тѹтъ силный Рѹмскѹй Рѹцерь (Киѹв, 1632 Сѹх. 299); тѹкесь в' оной засмаковѹлъ; Жѹсь и здорѹв'ѹа з' сѹмптомъ не жаловаль (Львѹв, 1642 Бут. 9 зв.);

(чого, за що) (розкаюватися) жалувати, шкодувати: ѹтѹшѹет(т) на(с)... гды за грѹхи жалѹе(м) и за ни(х) плаче(м) (Вѹльна, 1596 З.Каз. 94 зв.); тѹтъ... вѹдачи... пѹмстѹ, жаловаль оучѹнкѹ своего (Острог, 1598 Ист.фл.син. 53 зв.); еси(ж) теды ...//... грѹ(х) свѹй ѿ(т)крывѹешъ, але хотачисѹ оусправе(д)ливити пре(з) покоуту, теды боудешъ мочи и дѹшѹ котѹраѹ тепе(р) того жалѹе(т), не допѹстѹти абы в то(т)же грѹ(х) впѹла (Острог, 1607 Лѹк. 89-90); Михаилъ Рогоза барзо жаловаль своего упадку и хотѹлъ ся былъ навернути на свой правый першый путь (Киѹв, 1621 Кон.Пал. 1045); Я грѹшный признаѹю ижъ тебе оубѹлем'... Лечъ того жалѹючи, к тобѹ прибѹгѹю, в' твои(х) прѹч(с)тых' рѹна(х) гнѹздо оувѹю (Львѹв, 1631 Волк. 22 зв.); двѹ рѹчи повѹне(н) заховѹти кѹжды(и) члѹкъ покѹтѹючѹй: Нѹпро(д) повѹне(н) сердѹчне жаловати и гѹркѹ плакати за грѹхи (Киѹв, 1646 Мог.Тр. 907).

Див. ще ЖАЛѹБТИ.

ЖАЛОВАТИ² *дѹесл. док. (виявити прихильнѹсть)* жалувати. ◊ жаловати милѹстѹю (кого) — виявити милѹсть, ласку (до кого): знаменито чини(м) и(с) си(м) листо(м) наши(м)... иже тоты исти(н)нии наши слѹдги крѹстѹ и вла(д) и лѹка жорица... жаловали есми и(х) ѿсобною нашею мл(с)тию (Хушѹ, 1507 ЦДІАЛ 131, 1, 282); тѹм мы видѹвши правѹю вѹрною (!) слоужбоу их до нас жаловали есмы их ѿсобною нашею милѹстѹю и дали и потвѹрдили есми им ѿт нас... село на Прѹутѹ на имѹ Великиѹ Боан (Хушѹ, 1528 DBB 26).

ЖАЛОВАТИ³ *дѹесл. недок. (кому, кому на кого, на кого о що, противко кому ѹ без додатка)* жалуватися, жалѹтися, скажитися (кому,

кому на кого, на кого за що); оскаржувати (кого): И здесе были в нас земане полонский и мѣщане и люди волосный и жаловали нам на тебѣ, штож дей ты им великий кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS I*, 146); Жаловала намъ виноградничка на имя Феодосія из зятемъ своимъ... на игумена (Київ, 1507 *АрхЮЗР 1/VI*, 9); Жаловали намъ земане господарские... на затей своих (Луцьк, 1517 *AS III*, 153); Жаловал намъ князь Василей... о том, што есмо присѣдили вамъ имѣне Грѣшовое... подле близкости вашео (Львів, 1624 *AS III*, 267); игѣме(н)... з некоторою братьею... жаловали мнѣ на че(р)касцо(в) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 101); Ев(г)листа выписоуетъ якъ законници жалоую(т), же оучѣнці неоумытыми роуками ядятъ хлѣбъ (1556-1561 *ПС 152*); Тежъ вста(в)уемъ и(ж) где бы са трафило жаловати которому шла(х)тичу на по(д)даны(х)... о раны и о голо(в)щины тогды о то судити вра(д) ме(с)ки(и) мае(т) (1566 *ВЛС 12*); жаловали намъ... мещане места нашего лѣцкого о то(м) и(ж) де(и)... кня(з) ма(т)фе(и) четве(р)тенъски(и) безъ... позволенья... про(д)ковъ наши(х) греблю ста(в)у своего Ярови(ц)кого кѣ власномѣ кгрунту нашо(мѣ) ...присыпаль (Краків, 1588 *ЛСБ 3*, 121); жаловав и оповедав Кузма, на Демидиху, иж овечка моя прилучила ся до овечокъ ее (Бориспіль, 1614 *АБМУ 7*); янъ мо(д)рицьки(и)... передо мъною врядомъ стоячи жаловаль... противько славе(т)ному во(и)техови селе(ц)кому (Житомир, 1643 *ЦДІАК 11, 1, 10, 91*).

Див. ще **ЖАЛОВАТИСЯ**.

ЖАЛОВАТИСЯ, ЖАЛОВАТИСА, ЖАЛОВАТИСЕ, ЖАЛОВАТИСЬ *дієсл. недок.* (на кого, кому на кого, перед ким, перед ким на кого і без додатка) Жалуватися, жалітися, скаржитися; оскаржувати (кого): я вже бѣдѣ ведати, яко маю справедливости подданым своим доводити и чере(з) то на них болшей того Вашей Милости жаловати са не бѣдѣ (Острог, [1520] *AS III*, 196); Тотъ же Солуянъ Сидоровичъ,... жаловалсе мнѣ на Федора и Андрея... о сосну, которая подле нивы его в завозю (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР*

4/1, 60); Передо мною,... по(д)старо(с)ти(м) житоми(р)скимъ,... се жалова(л) // панъ Стани(с)лавъ Кошко(в)ски(и)... и(ж), де(и), сѣно покра(л) сы(н) Пораино(в) (Житомир, 1583 *АЖМУ 48-49*); Станѣвши облічне передъ ва́ми на соборѣ ннѣшнемъ на́шомъ дѣховномъ Берестѣ(и)скомъ ...мещане Лвовские... жаловалиса на Гедеона Бала́бана (Берестя, 1590 *ЛСБ 144*); гражане лвовские... жаловали(с) на еп(с)па... гедеона болобана (Берестя, 1594 *ЛСБ 260, 1*); обычаем мое овечки на мене жалуются и за пастыря мене не признавают (Львів, 1605-1606 *Перест. 41*); недоси(т) на то(м) же ся хто протестѣеть и жалѣ(т) але потреба то(г) довести если о свое вла(с)ное жалѣеть (Луцьк, 1607 *ЛНБ 5, II 4052, 18 зв.*); Пред насъ Лаврентія Низолевского еромонаха економа монастыра Дерманского и Станислава Сщепановского... поданая (!) монастырская на имя Евдокія... жаловаласе на пана Стефана Негребецкаго (Дермань, 1645 *ВИАС II*, 263).

Див. ще **ЖАЛОВАТИ³**.

ЖАЛОВАТЬ *див. ЖАЛОВАТИ¹*.

ЖАЛОМША *ж. (стп. žalomsza) (заупокійне богослужіння)* парастас: Смотри(ж) далѣй себе и свои(х) лати(н)ніковъ, и(ж) спѣвають они жал(о)мши, и млѣт'са за ни(х) на ко(ж)до(м) казѣни (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 118 зв.).

ЖАЛОСЛИВЕ *присл. (стп. žalosiwie)* жалісливо, жалібно: па(н)... Кани(н)ски(и)... жалосливе и пла(ч)ливе оповедаючися и тоє оповеда(н)є, на писме по по(л)ску писаное... подаль на велмо(ж)ного пана... острозско(г)[о] (Житомир, 1584 *АЖМУ 117*); А еи стаа мл(с)ть почала жалосливе плакати из нарѣканіе(м) велики(м) (XVI ст. *УС Трост. 69*); Чістаа Панно, ты ма ратовати, Ты скрѣху Ср(д)цѣ моѣмѣ ра(ч) да́ти, Бым' та(ж)ко стогнал',... Смытныи пѣсни спѣвалъ жалосліве (Львів, 1631 *Волк. 16 зв.*); ее милость пани Катарина Чаплянка... жалосливе ...сведчиласе и протестовала на... пана Яна (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР 8/III*, 588).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТИВЕ**.

ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСТЛИВО *присл.*

Те саме, що **жалосливе**: пр̄ч(с)таа м̄ти б̄жіа па-ла є(с) на(д) бл̄(с)венное т̄гло сна̄ и ба̄ своєго плакала є(с) вѣл̄ми жалостливо (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 13); Пискалисм̄ ва(м), не та(н)-цовали есте, сп̄т̄ва̄ли есмо ва(м) жалосливо, а не плака̄ли есте (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 17 зв.).

Див. ще **ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТИВЕ.**

ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛОСЛЫВЫЙ, ЖАЛОСТЛИВЫЙ *прикм.* 1. (сповнений жалю, суму, скорботи) жалісливий: таковыи жа́лостливыи слѡва гѡворачи, сѣлно жалостно бѡльше того голосѡ(м) плакала (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10); д̄ш̄в̄ таковѡю, вси сват̄ѣи тѡгѡю и гѡлосом̄ жалѡсливым̄ ѡплакивають (Вільна, 1627 *Дух.б.* 126); Що видячы(и) с того барзо жалосливыи бѡд̄д̄чы(и) ѡныи морде нещасливыи С попудливо(с)ти вс̄ ся порвали (1636 *Лям. о пр.* 9).

2. Прикрій: вм(с) ѡжалившиися таковой жалостливой кривды закону ст̄го и тоє ѡбогои епископии тую мило(ст) прикладо(м) зацны(х) и славны(х) про(д)ковь свои(х) ку не(и) показати будете рачили (Стратин, 1588 *ЛСБ* 101); жалосливо̄ зг̄б̄ы и т̄ажкого оупадк̄в̄ оуйти з̄мог̄в̄(т), и (з) гр̄ѣха выст̄па(т) (Київ, 163 *УЄ Кал.* 726).

3. (*траурний*) жалобний: ласкавыи П̄ане. Котр̄ѣи єсть в̄ ср̄(д)цах̄ на̄ших̄ незно̄сне обфитый. Плач̄ь выно̄сач̄ѣи з̄ смоутных̄ ѡч̄ѣи знаменїтый. До оплакана в̄ свѡих̄ жалосливых̄ Тренах̄ Проудкое з̄ св̄ѣта зеста П̄ана в̄ Желиббрах̄ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1 зв.).

Див. ще **ЖАЛОСНЫЙ¹, ЖАЛОСТИВЫЙ, ЖАЛѢСНЫЙ.**

ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСТНЕ *присл.* Те саме, що **жалосливе**: Ѡзнаемує(м) и(ж) ве лвов̄ѣ ...це(р)ков̄ь... и шпита(л) и дома це(р)ковные ѡгне(м) погорѣвши ѡпадає(т) жалостне всему х(с̄)тианству нашему, с порѡганіє(м) инов̄(р)-ных̄ людии (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); отець Кирило Терлецкий... жалосне оповедал̄ь на пана Яна Цилинского (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 398); Сл̄д̄шне т̄ды зайсте ма̄єм̄ жалѡсне вол̄ати по н̄м̄: Ѡ(т)че ѡ(т)че, ѡ(т)ш̄блесь ѡ(т) на(с) оста-

вилесь на(с) сирот̄ами (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 32); Плачте: и з̄м̄лю земл̄ь, жалѡсне ѡ(т)дайте, Єгѡ надк̄в̄, в̄ своєй п̄амати трим̄айте (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 10); **Ѡ**то чїстаа п̄анна жа́лостне рыдаєть (Львів, 1631 *Волк.* 6); урожонный пань Ерий Лукаревський,... сведчил̄ь жалосне и об̄тяжливе протестовал̄ьсе протівко урожонои панєи Орьшули... Лукаревської (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 583); пань Михаил Лисовицкий,... жалостне ся сведчил̄ь и протестовал̄ь (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 595); если позри(ш) направо и л̄во, то на правїци аг̄гл̄ь стра(ж) твѡй жало(с)не скар̄жи(т) на та (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 267 зв.); урожонный пан Ярошь Калусовський... жалосне // скаржил се (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 371-372).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТИВЕ.**

ЖАЛОСНИЙ *див.* **ЖАЛОСНЫЙ¹.**

ЖАЛОСНО, ЖАЛОСТНО *присл.* 1. Те саме, що **жалосливе**: жалосно вси плакахоуса (1489 *Чет.* 243); сѣлно жа́лостно бѡльше того голосѡ(м) плакала (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10); сп̄т̄вайже жа́лосно ѡ см̄рти сна̄... на кѡждый п̄ато(к) (Чернігів, 1646 *Перло* 7 зв. нenum.).

2. Неприязно, незичливо; прикро: Тые принесли орацыи до них̄, жалосно учинено, упорными зовучы; за тым̄ декрет̄ь от̄ь того намєстника патриархового оферован̄ь (Берестя, 1596 *МИВР* 69).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСТИВЕ.**

ЖАЛОСНЫЙ¹, ЖАЛОСНИЙ, ЖАЛОСТНИЙ, ЖАЛОСТЕНЬ *прикм.* 1. (сповнений жалю, суму, скорботи) жалісливий: князь Романь... над̄ь т̄глом̄ь брата своего... чинил̄ь на голос̄ь поволанє жалостными, а плачливыми словы (Луцьк, 1564 *AS VI*, 237); В̄ь субботу,... декрет̄ь патриаршый и проклятво на митрополита... было по руску читано, переложено з̄ь к̄грецкого барзо словы п̄єнкными и досыть жалосными (Берестя, 1596 *МИВР* 69); таковыє протєстации ку великому жалю и кривде в̄ь невинности его милости учинилем̄ь, будучи тепер̄ь сам̄ь с̄ь того всего велце жалостень... тым̄ теперешним̄ь...

тые протестацыи,... касую (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 293); А снать и всего свѣта кгмінъ волалъ мѡвачи: И гблосомъ бързо жалоснымъ завѡдачи (Львѡв, 1616 *Бер.В.* 89); плакала Црковъ, и запѡны свои роздирала: выпсѣвѡючи жалосныи пѣсни (поч. XVII ст. *Пчела* 39 зв.); Я Данѡилъ, бѣлъ жалосный три недѣлѣ (Киѡв, бл. 1619 *О обр.* 150); гды якій члвкъ богатыи оумираетъ, зъ спѣванѣмъ жалоснымъ, ламентами, и плѣчемъ, проваженъ бываетъ з дѡмѡ брѣтѣю своею (Вильна, 1627 *Дух.б.* 126); На што мы погладаючи, ѡко(м) смѡ(т)нымъ, се(р)цемъ жало(ст)нымъ завше ѡ то(м) промышлала(х)мо яко бы то могло исправитисѣ (Городок, 1640 *ПВКРДА* I-1, 152); пане, ...Слиш плач і крик наших жалосних голосов (1648 *Слег.* 152); Якъ важимо звоновъ голосъ, такъ в старо(м) законѣ важили Труби, котории знамену(т) жалосние ѡргани (серед. XVII ст. *Луц.* 546).

2. (який викликає жалість, співчуття) жалісний, нещасний; жалюгідний: нашолъ есми... отца епископа самого, толко съ хлопцемъ, жалостного, который // оповедался мнѣ возному, ижъ два дни хлеба не елъ (Володимиръ, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 294-295); жадное вдовы в такомъ жалю не знаю, // Котораа бы разомъ ѡплаковала и свое вдовствѡ, и дѣтѡкъ своихъ малыхъ жалостное сиротство (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 6-7); Онь бовѣ(м) е(ст) прѣвшій, которого въ мѣ(ч)ничествѣ жалосно(м) породѡлъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 28 зв.); Житло наше на земли ровно комѣди, Албо рѣчеи жалосной свѣта трагедѡи (Вильна, 1620 *См. Каз.* 16); Бѣде(н): Оуббгѡ(и), жалѡсны(и), мѣзѣрны(и) (1627 *ЛБ* 13); Прѣч(с)таа Мѣти... гды наймѡлшого Сна свѣго оузрѣла мртва в жалосной Персѡнѣ, безъ дыханѡа,... тогда ѡна,... з невимѡвнимъ жалемъ плачливѣ мѡвила (Чернѡгѡв, 1646 *Перло* 92 зв.); панъ Петръ Станишевскѡй... Пану Богу духа оддалъ,... а малжѡньку жалосную и дѣтки осеротелые позоставилъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 8/III, 610).

Див. ще ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛѢСНЫЙ.

ЖАЛОСНЫЙ², ЖАЛОСНИЙ, ЖАЛОСТНИЙ *прикм.* Оскаржувальний: пан воевода... учинилъ жалосную мову до короля (Львѡв, 1605-

1606 *Перест.* 39); На вряде кгородском,... п. Якубъ Медушевский, жалосне оповедане и осведчене таковымъ способомъ чинил (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 158); шляхетный панъ Кгрегор Парзъницкий зъ повиту Радомского первый занеслъ жалосную протестацию свою напроотивко... райцам мѡста Ратна (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 228); преоръ... закону светого Августина Пустельника,... заноситъ жалосную свою... протестацию (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 429);

у знач.ім. скаржник, позивач: пан воевода яко жалосный учинилъ жалосную мову до короля (Львѡв, 1605-1606 *Перест.* 39).

ЖАЛОСНѢЙШИЙ, ЖАЛОСНѢЙШІЙ, ЖАЛОСТНѢЙШИЙ, ЖАЛОСТНЕЙШИЙ *прикм.в.ст.* (який викликає більшу жалість і співчуття) жаліснѡіший: а надъ то еще жалостнейшого мнѣ возному оповедаль, ижъ панъ староста,... морячи мя голодомъ,... всѣмъ гайдукомъ своимъ въ голосъ розказаль..., на церковь Божию, стреляти (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 295); жаденъ ми в тѡмъ, нехай нѣ маетъ зѣзле если и надъ ѡписанный оу прорѡковъ ламенътъ, шѡршѡи и бо(л)шѡи напишоу, и жалостнѡішѡю // оукажоу причѡнѡ плачѡ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7-8); жалоснаа речъ терпѣти оутискъ ѡ(т) вы(ш)шого, жалоснѡішаа ѡ(т) ровного, найжалоснѡішаа ѡ(т) подлѣйшого (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 217); Не стѣйты жѣс'мѡса на смѣвиско стѣли спѡл'мешканцѡмъ нашѡимъ, ...абѣс'мѡ на(д) грѣхами нашими жалоснѡішѡй плачѡ... оучинѡли (Киѡв, 1637 *УЕ Кал.* 953).

Пор. ЖАЛОСНЫЙ¹.

ЖАЛОСТЕНЪ *див.* ЖАЛОСНЫЙ¹.

ЖАЛОСТИВЕ *присл.* Те саме, що жалосливѣ: Янъ Куро(в)ски(и)... чини(л) ѡповеданѣ, жалостивѣ и ѡбѣтя(ж)ливѣ, на Григо(р)я Бутовича (Житомир, 1583 *АЖМУ* 50); то бѣлъ дѡвъ и стра(х) на ѡныи лю(ди) што(с) на то дивовали г(д)ѣ мѡвили жалѡстивѣ... яко дѣти малыи ѡ(т)цю своему, мѡва(т) жалѡбливѣ (I пол. XVII ст. *УЕ* № 91, 93).

Див. ще ЖАЛОСЛИВО, ЖАЛОСНЕ, ЖАЛОСНО.

ЖАЛОСТИВЫЙ, ЖАЛОСТИВЪ *прикм.* (*цсл.* жалостивъ) (*сповнений жало, гіркоти*) розжалоблений, зажурений: я... видечи велики(и) впадокъ кривду тоє(и) це(р)кви светое жало(с)-тивъ с того будучы... взялемьсе... абы... манастыры...// не впадали (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1 зв.-2); Бо вижу, ижъ король его милость, будучы съ того баръзо жалостивый, и ображонный, не хочеть того в.м. стеръпети (Вільна, 1599 *Ант.* 657).

Див. ще ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛЪСНЫЙ.

ЖАЛОСТЛИВЫЙ *прикм.* Прикрый: Якожь роздмѣю то ѿ в(ш) м(л) пановь... ижъ вм(с) вжалившися таковой жалостливой кривды закону стго и тоє вбогой епископии тую мило(ст) прикладо(м)... славны(х) про(д)ковъ свои(х) ку не(и) показати будете рачили (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101).

ЖАЛОСТНЕ *див.* **ЖАЛОСНЕ.**

ЖАЛОСТНО *див.* **ЖАЛОСНО.**

ЖАЛОСТНЫЙ¹ *див.* **ЖАЛОСНЫЙ¹.**

ЖАЛОСТНЫЙ² *див.* **ЖАЛОСНЫЙ².**

ЖАЛОСТЬ, ЖАЛУСТЬ *ж.* 1. (*сум, печаль, скорбота*) жалість, жаль: пришла работнымъ в невѣрии свобода... въ жалости плачущи(м) // оутешѣние и веселие (1489 *Чет.* 116-116 зв.); опять душа съ великою жалостию ко Христу говорить, исповедуючи свои пригоды (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); смѣ(х) ва(ш) неха(и) са ѿбе(р)не(т) в смутокъ а веселье в жало(ст) (II пол. XVI ст. *КА* 171); бголюбыва // ср(д)ца, ѿ(т) жалости и стогнаній падаются (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.-16); А за штожь тую казнь Божую на себе отнесли, и теперь (зъ жалостью всего хрестиянства) поносятъ (Вільна, 1599 *Ант.* 971); А ап(с)ли гды ѿбачили, и(ж) и(х) оучте(л) ѿ(т) ни(х) възносите на нбо, зафрасовалиса, и стала(с) жало(ст) великаа (XVI ст. *УС* № 29519, 73); тогда есми от жалости великой и фрасунку и книжку скаржину поверг (1608-1609 *Виш.Зач.* 211); [Гетманъ] Къ смерти са ѿ(т) кил'кв недель готвючи, Спобвѣдо, и жалостью грѣхи ветвючи. Тайнв седмькротъ принялъ Маслосщенія (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); Ахайя: Болѣсть, жалость, троска або смѣтокъ (1627 *ЛБ* 184); збавите(л) видѣвши и(х) та(к) смоу(т)-

ны(х) и в' жалости великой събралися ити до іер(с)ліма бо ю(ж) было исполоу(д)ня... и каза(л) ...ап(с)ло(м) изыйти (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 62 зв.); Дни веселые дни зацные дни великой радо(с)ти, ѿбе(р)нѣли(с) в (с)мутокъ и великие жалости (1636 *Лям. о приг.* 3); дѣша моѿ ѿ(т) жалости оумираеть (Чернігів, 1646 *Перло* 94); з великою жало(ст)ю дошло нас вѣдати ижъ ѿ(т) не(з)бо(ж)ныхъ... людей, а ба(р)зѣ(и) погановъ мѣсца стые Монастыра внѣвечъ ѿбе(р)нули (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1); дита нехай ѣде з братьею своєю бо са не могѣ воротити до оца моего без дитѣти, абыхъ свѣдкомъ жалости котораа оутисне оца моего не былъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 72 зв.).

2. (*співчуття; милосердя*) жалість, жаль: Яковъ причтовъ учитъ насъ Христось, яка великая и неисказаная жалусть и мл(с)ть Божая ико грѣшникомъ, которыи ся обертають икъ нему, чомъ тотъ члвкъ, што ималь два сыны — то то есть Бгѣ, а сынъ молодчій — то то есть члвкъ грѣшный (XVI ст. *НС* 6); Ги Бѣ, жалоуе(ш) своихъ ап(с)ловъ и стережешъ злакненіа ихъ, А са(м) себе бе(з) жа(днои) мл(с)ти албо жалости не стере(ж)шь, Але са выдаешъ на та(ж)кїи моуки (XVI ст. *УС Трост.* 57); О наставниче добродѣтели и покѣры всѣкои, якосмы перше заживали жалости великой (Львів, 1591 *Просф.* 65); Рыцерь неощацованный жалости Князь Семень Лыко, вожъ делный, Цнотъ, уместности... полный (поч. XVII ст. *КЛ* 91).

3. (*відчуття прикрості, образи*) жалість, жаль, біль: роствживса яки(м), и в домъ свой не пошоль к женѣ своєї аннѣ пошо(л) въ поустиню... и та(м) вчинилъ собѣ коучю... // а жона е(г) анна двѣ жалости жаловала. и два плачи плакала (1489 *Чет.* 14-14 зв.); онъ засмоутившиса с той мовы пошоль прочъ з' жалос'ти, бо много богатства мѣль (1556-1561 *ПС* 166 зв.); Прото(ж) в(ш) м(л) всѣмъ вобецъ моимъ ласкавымъ панамъ и братьямъ з великою жалостию вскаржаюся и оповедаю на ты(х) сво(л)ны(х)... люде(и) разорителе(и) закону стго (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); такой прѣпыхъ з великою жалостью принѣвши до

слоуханьа посёлствъ з рѣзныхъ сторѣнь при-
ступилисьмы (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 13 зв.); мы,
Греческое релиией люде,... зъ жалостью на то
смотримъ ижъ много церквей есть геретиць-
твомъ змазанныхъ (Вильна, 1599 *Ант.* 849); недо-
ста(т)ки твои // з жалостью и(з) велики(м) обри-
(д)жена(м)... постанови за(в)жды полѣпшати
животá твоѣго а кѣ лѣпшемѣ постѣповати (Київ,
1623 *Мог.Кн.* 52-53).

ЖАЛУЮЧИЙ, ЖАЛУЮЧЫЙ *дієприкм.*

1. Оскаржувальний. ◊ сторона жалующая *див.*
СТОРОНА.

2. *У знач.ім.* Скаржник, позивач: Єи Мил. з
добровольного преречонихъ жалующихъ позво-
ленья... важилсе... паньну Катерину Потеевну...
// в станъ малъженської одати (Володимир, 1615
ИКА, дод. 111-112); а тыхъ хлоповъ подданныхъ жалу-
ючого... одбили и не вѣдатъ где подели (Житомир,
1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 616); кгды жалующий... до
Дубна приехал..., // помененый отецъ Касиянь,
...везвалъ его до монастыра своего (Луцьк, 1637
АрхЮЗР 1/VI, 729-730); а пры то(м) афекътовали
жалующые, абы(м) для даня року обѣвинионы(м)
того (ж) возьно(г)[о] прыдалъ (Київ, 1643 *ДМВН*
267).

Пор. ЖАЛОВАТИ³.

ЖАЛЦЕ *с.* Жальце: *aculeolus*, жалце (1642
ЛС 67).

ЖАЛЬ¹, ЖАЛЬ, ЖАЛ, ЖЕЛЬ *ч.* 1. (*сум, не-
чаль, скорбота*) жаль: Напродъ покорне прошѣ,
абы ми въ томъ... яко(є) недбалости не было, же
Ваша Милость первой сего ѡ томъ великомъ жа-
лю домѣ нашего, а никгды неслыханой такъ
нешастной пригоде, ѡкрѣтномъ замордованю...
кназа Ярослава, ведомъ быти не рачишь (Ту-
рийськ, 1564 *AS* VI, 243); ѡто лѣвцѣ половили ва(с)
яко шпáко(в) дармо, и оуморили в' потѣцѣ живо(т)
мо(и), и вложили на мене кáме(н) та(ж)кѣй жалю
(Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); па(н) йва(н) быков-
ски(и)... смертю зшо(л), по которого... смерти...
ѡна в жалю такъ велико(м) вдовою зостала (Київ,
1612 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 341, 92 зв.); Если комоу
слѣдшнѣй, якъ тобѣ, жаль ѡ(т)крити, Если комоу
пристѣйнѣй бѣль свѣй ознаймити. Опрочь тебе

презáцный Лѣтинскій Адамѣ (Львѣв, 1615 *Лям.*
Жел. 1 зв.); Не дивъ Цнáя Малжѣнко жеса
облива(є)шь Слезáми, и ѡ(т) жалю правѣ ѡмдлѣ-
вáешъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); Печáль: Фрасѣ-
нокъ, бѣлесный жаль, печаловáнье, скѣрбѣ (1627
ЛБ 81); юки(м) і анна... почáли гѣр'ко плакати.
и з велики(м) жале(м) врьноўлиса в до(м) свѣй
(Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 374 зв.);
Ахъ жалю срѣгѣй, ю(ж) ми всѣ смýсла слабѣют'
(Львѣв, 1631 *Волк.* 11 зв.); *luct(us), us*, плачь,
жал(ь), сѣтованіе (1642 *ЛС* 258); Пѣрч(с)таа
Мѣти..., ридáтелнїи словеса з невимѣвнимъ жа-
лемъ плачлїве мѣвила (Чернігѣв, 1646 *Перло*
92 зв.); Жаль. *Dolor. Ma(e)ror* (1650 *ЛК* 446).

2. (*співчуття, милосердя*) жаль: А умоцова-
ный его милости,... будучи жалемъ взрушоный зъ
такое легкости пана своего, мовилъ, до... пана
старосты, же тые слова самъ ваша милость пану
Борышовскому,... мовити розказалъ (Володимир,
1591 *АрхЮЗР* 1/I, 313); яко позѣстáлыє снѣве
дѣховныхъ ѡ(т)цевъ рѣвно плачѣтъ котѣрое не-
литостївое ср(д)це без' жалю, котѣрое... ѡко без'
розлáньа ѡбфитыхъ слѣзъ ѡпѣстити тебе мѣжетъ
(Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 56); Жалемъ такового
заслѣпнѣня нѣкоторыхъ будучи порушоный,...
собралемъ нѣкоторые челнѣйшыє артыкулы вѣры
(Вильна, 1608 *Гарм.* 171); Которое нелитостивое
серце безъ жалю,... опустити тебе мѣжетъ?! (Київ,
1621 *Коп.Пал.* 1023); жалемъ знаты сынове Изра-
илевы, над' братомъ своимъ венiаминомъ, почали
мовитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 191 зв.).

3. (*невдоволення; кривда; образа*) жаль: пни
ма(т)феевая сениютина... поехала была сама до
крема(н)ца хотачи... ѡповедати жа(л) сво(и)
и заби(т)е небо(ж)чика... ма(л)жо(н)ка своего
(Луцьк, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 17); па(н) ѡе-
до(р) со(л)та(н) бутати(ц)ки(и)... не маючи до
мене причины никоторое пере(д) многими
лю(д)ми добрыми бѣ(з)ви(н)не ма // зсоромити(л)
и словы не(в)цтвївыми на мене са то(р)га(л) ку
немалому жалю и со(л)живости мое(и) (Воло-
димир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 3-4); ѡсобы дѣховныя
хотачы то мѣти подѣ владзѣю своею, и тоѣ мѣ-
начы якобы(х) я не мѣлъ мѣти до властителства

епископского права жадного ку легкому поваженю и нарушеню права моего еписко(п)ского, що намъ есть з велики(мъ) подивена(м) и жале(м) (Львів, 1588 ЛСБ 92); тѣе братство водлѣ(г) присто(и)ности епскпское мнѣ че(с)ти чинити не хота(т) и ѡ(т)толь мнѣ е(ст) жаль противъ бра(т)ства того (Берестя, 1590 ЛСБ 144); в чо(м) себе па(н) су(д)я... ѡ(т) твое(и) мл(с)ти жа(л) кривдѣ... быти менуючи ѡ то(м) ѡсе(м) с твоею мл(с)тю ѡчеви(с)то ѡ права мовити хоче(т) (Брацлав, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 128); бо(л)ши(и) мнѣ жа(л) па(н) Красно(в)ски(и) зада(л) що я нѣкгда не ѡ(т)жалѣю (Львів, 1618 ЛСБ 1043, 27); панъ Шасны(и) Вонгсовѣ[с]ки(и),... све(д)чи(л) и солените(р) з велики(м) желе(м) ѡповедаючи, протѣ(с)това(л)ся напроти(в)ко шляхе(т)ному пану Янови Белецькому (Житомир, 1650 ДМВН 192).

ЖАЛѢ², ЖАЛ *присудк.сл.* 1. (чого, за кого і без додатка) жаль, шкода (чого, кого): Того ми вельми жаль, ижъ есми напрасно на жону Михелеву помовила (Краків, 1518 РЕА I, 95); жал намъ велико..., иж Твоа Милость яко нашой, так теж и своей половицы мыта ѡ в Остроге переказѣ великѣю чиниш (Острог, 6.1533 АС III, 433); жаль ижъ са то стало (Варшава, 1571 ЛНБ 5, II 4043, 80); И не жаль бы намъ тое кривды терпѣти, бысмы людей до чого нового и школи неслыханого вели! (Вильна, 1595 Ун.гр. 115); Чомъ, ажъ бы тобѣ не буде милости... и жаль за тебе, якъ мовить Іаковъ апостоль (XVI ст. НС 29); змиловѣюса, жаль ми, люто м(и) (1627 ЛБ 143); И мнѣ того жаль, ижъ еси той ча(с), которій для хвалы Бжой, что(би) дава(лъ) зъ свои(х) ска(р)бовъ, а то еси на тѣле(с)ніе роскоши да(р)мо тратилъ (Чорна, 1629 Диал. о см. 266); а будетъ кому жаль, и ты пиши за тѣмъ до двора его милости самому пану хоружему (Полтава, 1647 АЮЗР III, 98); жаль намъ за правды тогѡ, для той кривды, которѣю тѣжко терпѣте (серед. XVII ст. Хрон. 418 зв.).

2. (чого і з інфінітивом) (*про небажання позбуватися чогось*) жаль: Его м(л)... не ведаючи, яко того збыти, своего жа(л) ему было... дати,... ну (ж) въ е(д)на(н)е з ними, и чужымъ кгру(н)томъ,... нагородилъ им шкоды (Київщина, 1600 ККПС 133).

ЖАЛѢСНЫЙ *прикм.* (*сповнений суму, скорботи*) жалісний: На што ты поглядаючи ѡко(м) смѣ(т)ны(м), и се(р)цемъ жалѣ(с)нымъ завше ѡ то(м) промышляли(х)мо, Яко бы то могло исправитися и до обычаевъ давни(х) про(д)ковъ нши(х) ...приве(с)ти (Городок, 1640 Гр.Мог. 1).

Див. ще **ЖАЛОСЛИВЫЙ, ЖАЛОСНЫЙ, ЖАЛОСТИВЫЙ.**

ЖАЛѢТИ *дієсл. недок.* (*відчувати жаль, співчуття*) жаліти: indoleo, болѣзную, жалѣю (1642 ЛС 233); lu[g]eo, es, плачу, жалѣю (Там же, 258); perdoleo, жалѣю (Там же, 307).

ЖАРИТИ *дієсл. недок.* (що) (*підпикати щонебудь на вогні, на жару*) жарити. *Образно:* Знакъ зайсте Потѡмка, на тѡмъ гды все Тѣло Не тѡлко рѣкѣ жарѣтъ, нашъ Сцѣвола смѣло (Київ, 1632 Свх. 299).

ЖАРКИЙ, ЖАРКІЙ *прикм.* 1. (*некучий, гарячий*) жаркий: кгда оувесь свѣтъ плаще(м) смоу(т)кѣ, скѡрби, и вздыханіа приодѣватиса почаль, кгда цвѣты красы и оутѣхи хр(с)тіанскои жа(р)кимъ огнѣмъ оусыхаль. Тогды Евгеній папа ри(м)скій, посла(л) до цѣсара... послы (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 33).

2. *Перен. (переповнений горем)* гарячий, гіркий: Малжѡнка позоста́лаа... // Жаркіе Слѣзы свои го́ине выливаетъ, И тѣмъ са тѣлько,... потѣшае(т) (Львів, 1615 Лям.Жел. 4-4 зв.).

ЖАРКО *присл., перен.* Дуже сильно, жагуче: А набарзѣй таа справа с того Пожарѣ за ѡ(т)ступленіе(м) Ста(р)шихъ дѡвны(х) ѡ(т) восточнаго Православіа жа(р)ко Па(л)нѣла (Львів, 1609 ЛСБ 422 (1)); забороняю(т) и(м) пнове народа полско(г) люде ѡживати, ани(м) барзѣи тая справа с того пожару. За ѡ(т)ступленіе(м) старши(х) дѡвны(х) ѡ(т) восточнаго православия жарко палнула, чого и всѣ(м) вамъ пилне ѡбавлятиса потреба (Львів, 1609 ЛСБ 422(2)).

ЖАРЛИВОСТЬ *ж.* (*стп.* żarliwość) 1. Вірність, відданість; щирість: Для того звыкль... Хс...// томѣ забѣгати: той... того Царя взбѣдиль жарливість... ажебы за помочѣ ласки Га... вшелакѣю Хр(с)товыхъ ѡвѣчокъ выкоренилъ зарѣзд фалшѣ, а заты(м) ихъ оутѣчилъ травѡю правды

(Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 132-133); По(з)наваючи великую жа(р)ливо(ст) мл(с)те(и) виши(х) ку це(р)кви Сто(и) и ро(з)ширеню хвалы бжое велице ѓтшаюся (Литовиськ, 1633 *Мог.Л.* 1); Стрѣла, Кѳтвица, кѳ Цркѳви жарлиѳвость, Мечь, Грѳты кѳ ѱ(т)чїзнѳ вашѳ кѳждѳть мїлость (Київ, 1637 *На г.Стетк.*, тит. зв.).

2. *Перен.* Пристраснїсть, палкїсть: Ревнѳю: Мїлѳю, горяче мїлѳю, зѳздрѳ, ненавїждѳ, маю хо(т), маю жарлиѳвость, маю жалѳ (1627 *ЛБ* 108); Канѳй, Кана(т): жарлиѳво(ст), а(б) нарѳка(н)е. а(б) Тростїна (Там же, 214).

ЖАРЛИВЫЙ *прикм.* (*стп.* *zarliwy*) 1. (*про вогонь*) палкий, палючий: Той... маѳть слова. Пр(с)тѳхъ тѳинѳ принатїе, ѱ(т) такоѳо... члѳка, яко огѳнь жарлиѳвый, и поломѳ(н) огна... горячею сїлою пѳлаци, выганаѳть дѳха нечїстого, котѳрый члѳнки ѱсѳ(л) и вѳ нїхъ са оутайтї хѳчетѳ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 304).

2. *Перен.* Пристрасний, палкий: Канани(т): Кананѳйчи(к), жарлиѳвы(и), а(ї) зѳвистный (1627 *ЛБ* 214); Истно(ст), лѳжѳ, гнѳвѳ, любо(в), зло(ст), смѳто(к) и весе(л)е, Жарлиѳвое до кѳждой рѳчи распѳленѳе (Львїв, 1642 *Бут.* 4 зв.).

ЖАРЛОКЪ *ч.* (*стп.* *zarlok*) жерун, ненажера: Сюда ходи баламѳте, вѳ сивїзнѳ жарлѳкѳ, а вѳ старости пѳнице (Вїльна, 1627 *Дух.б.* 19); Ласко-срѳдый: Полизачѳ мїсо(к), талѳрѳвъ,... мѳрѳ перебираючї(и) вѳ ѳдѳню, лѳсы(и),... жарлѳкѳ, стравца, пѳница, ѳтрѳтнї(к), телѳсный, распѳстный (1627 *ЛБ* 57); Акратокѳѳо(н): Жа(р)ло(к), пани(ца), велїкї(и) (Там же, 185); жарлокѳ Нелїо (*Уж.*, 1645, 24).

ЖАРТЛИВЫЙ *прикм.* у *знач.ім.* Жартївник: кошу(н)никѳ жартлиѳвый (2-а пол. XVI ст. *ЛА* 184).

Див. ще **ЖАРТОВЛИВЫЙ, ЖАРТОВНИКЪ.**

ЖАРТОВАНЕ *с.* Жартування: Радостотѳвр-ство: кощѳнство, жартова(н)е (1627 *ЛБ* 104).

Пор. **ЖАРТОВАТИ.**

ЖАРТОВАТИ, ЖАРТОВАТ, ЖАРТОВАТИ, ЖАРЪТОВАТИ *дієсл. недок.* 1. (з ким) (*пустувати, веселитися*) жартувати: О тѳхъ вшисткихъ спраѳахъ повѳдали намѳ нашѳ послове, котрых есмо были до Вавилону мѳста послали на роз-

вѳдки, и видѳли тое власное дїтя, як з людми жартовало и чуда чинило великии (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 710);

(*жартївливо залицїтися*) жартувати: Выгла-даючи Авимелѳхъ црѳь палестинскїй окномѳ, оба-чилѳ // еѳо жартѳючого, зѳ Ревекою жоною своєю (серед. XVII ст. *Хрон.* 40-40 зв.).

2. (з ким і без додатка) (*легковажно, зневажливо ставитися*) жартувати: з бѳгомѳ жа(р)товѳти оу вѳрѳь, о не(м) ѱ(т)менѳючисѳ зле, а ещѳ го(р)ше сѳбла(з)нѳ ины(м) звлѳща слѳбы(м) подаѳати (Острог, 1587 *См.Кл.* 2); кощѳнѳствѳю, жарѳтѳю (1596 *ЛЗ* 53); Страшливая рѳчь естѳ зѳ Богомѳ жартовати (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1031); оуховѳй бжѳ жадны(м) спѳсобо(м) не змышлѳю анѳ жар-тоую (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139); Кощѳнѳствѳю: Жартѳю, трѳфнѳю (1627 *ЛБ* 55); жартоват - *alludo* (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); жартоватї - *colludo* (Там же).

3. (з кого і без додатка) (*глузувати, насмїхатися*) жартувати: *Czy żartujesz z мене sobi* (Яворїв, 1619 *Гав.* 18); *Ják ia bálamute tebe Pocznu palícıu wzbiraty Ne budež ty żartowátı* (Там же, 22).

ЖАРТОВЛИВЫЙ *прикм.* 1. Жартївлиѳый: Шѳтѳвнаѳ, радостотѳврнаѳ,... рѳчы дво(р)скїи и жартовлиѳвыи (1627 *ЛБ* 158).

2. У *знач.ім.* Жартївник: кощѳнѳникѳ, бла-зѳнѳ, жа(р)товлиѳый (1596 *ЛЗ* 53); Кощѳннї(к): Блазѳнѳ, жартовлиѳвы(и) (1627 *ЛБ* 55).

Див. ще **ЖАРТЛИВЫЙ, ЖАРТОВНИКЪ.**

ЖАРТОВНЕ *присл.* Жартлиѳво, жартївлиѳво: Радостотѳврнѳѳ: Жартѳвне (1627 *ЛБ* 104).

Див. ще **ЖАРТОМЪ.**

ЖАРТОВНИКЪ¹ *ч.* Жартївник: Кѳщѳннїкѳ: Трѳфнѳючїй: тѳ естѳ, Блазѳнѳ, Жартѳвннїкѳ (Львїв, 1642 *Жел.П.* 7 зв.).

Див. ще **ЖАРТЛИВЫЙ, ЖАРТОВЛИВЫЙ.**

ЖАРТОВНИКЪ² *ч.* Те саме, що **жертвоник** у 2 *знач.:* Запѳна ѳ жа(р)товника моско(в)скаѳ, и поло(т)но з еѳбае(м) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 258).

Див. ще **ЖЕРТВЕННИКЪ.**

ЖАРТОМЪ *присл.* Жартома: Та(к) же гнѳвѳ ѳстрї жалѳ... ещѳ в дїтѳте(х) жїѳвы соу(т), понѳ-

ва(ж) пёрвѣй, нѣм' вѣдаю(т) що є(ст) цнѣта... показю(т) по собѣ же ѳзнаваю(т) слова фѣкльивые, хотя(ж) жартѣ(м) речѣныє (серед. XVII ст. *Кас.* 100 зв.); рекль: встанте выдите з мѣста того, бо затратить г(с)дѣ мѣсто то, и здалъ се имъ яко жартомъ мовиль (серед. XVII ст. *Хрон.* 31 зв.).

Див. ще ЖАРТОВНЕ.

ЖАРТУЮЩИЙ *дїєприкм. у знач. прикм. (схильний до жартів)* жартівливий: Якъ бовѣмъ не жартѣючи(х) таковыи рѣчи радшей, анѣжли филосѣфїєю и надкою бавачихъса людѣй гѣдныи речѣтъ хто (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 276);

дїєприкм. у знач. ім. жартівник: чистою ѡ(т) пожадлиности заховала єсми дшѣ свою, николи єсмь се з' жартѣючими не мѣшала (серед. XVII ст. *Хрон.* 385).

ЖАРТЬ *ч. 1. (допел, витівка)* жарт: Ѡ Перестя до воло(х) На бы(т) Просити. Лечъ то жартъ, Але злы(и) то жа(р)тъ Пане Позна(н)ски(и) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); Мѣрность во всѣмъ, была емѣ якобы приро(д)на: покормъ и напоѣ скрѣмный и во(з)дѣржный,... жартъ легкомыслный нѣ в' мѣсли, слѣво неркѣчи сромѣтное (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.); Той жартъ взялъ Терлецкого за сердце (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061); ѡ(т)прави(в)ши справы свои, вмѣсто жа(р)товъ непотребны(х), Книги абы читаны были (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 47); спѣрѣвъ, смѣховалства, жартѣ(в), и збѣтны(х) смѣхѣ(в), // бързо стерѣчиса налѣжи(т) (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 202-203); Глѣмъ: Подражнѣ(н)є, смѣх', жарт' (1627 *ЛБ* 25); жа(р)ти и смѣхи ѳ тебе бывали (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 272); дла тѣго самѣго за речъ шко(д)лѣвѣю має(т) бѣти почитано, и за такѣвѣю котѣраа поро(ж)ность раче(и) и жартѣ(в), нѣ(ж) цнѣты и побо(ж)ности знѣко(м) єсть (серед. XVII ст. *Кас.* 3 зв.); **не з жартемъ** — насправдї; цѣлком серйозно: *sergius*, не (з) жа(р)те(м) (I пол. XVII ст. *Сем.* 158); **не жартъ (жарти)** — серйозно, важливо: Слѣзи тои пнѣи и всѣ двѣранѣ Видячы же не жа(р)тъ кинѣлися на ны(х) єднѣста(и)не Шабе(л) добывшы (1636 *Лям. о пр.* 9); Амбой коло насъ не жарти! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 18); **в жартъ обернути** *див. ОБЕРНУТИ.*

2. Глум, посмѣх, наруга: кошѣ(н)ство, жа(р)тъ (1596 *ЛЗ* 53); чѣго просити маѣшь ѡ(т)ца, пѣрше анѣжли(с) моли(л) ѡ(т)ца, дарѣешь сна ѡблоудне на жартъ змышлѣешь про(з)бѣѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139); Кѣди ся той Ісъ повернетъ, треба намъ ѡ томъ знати; Вѣнъ бо кажѣтъ, що из ними и намъ жарти (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20).

ЖАРУХА *див. ЖЕРУХА.*

ЖАРЪ *ч. 1. (жара, спека)* жар: а лете великий жаръ былъ, жито, яри, трава, такъже ярины огородныя все погорело (1583 *МИВР* 52).

2. *Перен. (жагуцїсть, пристрастїсть)* жар: такъ са люди ба(р)зо дивовали дла надѣбного малѣвана, такъ гѣдне хвалили, же млодѣнцо(в) атѣнскы(х) пѣлне мистѣ(р)ной робѣтъ припатрѣючи(х)са жарѣ(м) свѣоблной мл(с)ти распалѣла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 273).

3. Вл.н.: Трохи(м) Жа(р) (1649 *РЗВ* 395).

ЖАТВА *ж. 1.* Жнива: яко в жатвѣ, росталъ ледъ (1489 *Чет.* 144 зв.); коли прииду(т) врѣмена та послѣднаа, тогды жатвы не боуде(т) (Там же, 373); ѡставѣте рости обѣе вѣкоупѣ ажъ до жатвы а в ча(с) жатвы рекоу женѣцюмъ вытргнѣте прѣвѣе плевелы (1556-1561 *ПЕ* 62 зв.); запу(с)ти се(р)пъ твоѣ а жни бо при(ш)ла година жатвы (XVI ст. *КАЗ* 636); тыи котори познають и оувѣрять той свѣтлости, боудут са радовати яко ѡныи работници в ча(с) жатвы своєа (XVI ст. *УИ* 1911/2, 75); сѣтворѣвъ премоудрыи бгѣ,... пола же равныи, на сѣатвѣ и жатвѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14); спѣсти сѣрпъ свѣѣ... и жни ю(ж) бо приближи(л)са ча(с) жатвы (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 195); *messis, is, messio, messura*, жатва (1642 *ЛС* 268); *Жатва. Messis* (1650 *ЛК* 446).

час жнив, літо: И сотвори(л) собѣ слѣжѣбны(х) дѣ(в), то єсть... Аггловъ вѣтрами... зимѣю, ѣсеню, веснѣю, и жатвою: такъ же голосами, грѣмами, и мѣлнїєю справѣючихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 1 зв.).

2. Урожай: тогды рекль оученикомъ своѣ(м) жатва бо є(ст) многа а дѣлателѣй мало (1556-1561 *ПС* 48); жатва заправды єсть многа а лѣе роботниковъ мало (Там же, 260 зв.); В п[о]нед[ѣлокъ]

аще прилѣчитса Рож[де]ство Х̄во, боудеть зима добра, весна и лѣто мокро, жатва богата (к. XVI - поч. XVII ст. *Яв.Рук.* 113).

ЖАТЕ с. Жаття: У жа(т)я жита и (з)бо(ж)я рокѣ тепере(ш)него... жита ѡзимого... зложоно копь девя(т)сотъ (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 9).

Пор. **ЖАТИ**.

ЖАТЕЛЪ ч. (цсл. жатель, жатель) жнець: и рекѣ жателе(м) съберѣте прѣше плѣвѣлы и сва-житѣ и(х) въ снопы (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 194 зв.); Жатель. *Studium. Cupiditas* (1650 *ЛК* 446); *Образно*: не лакаймоса посполитои всѣхъ смѣрти, родзѣю людзкого жатела (Львѣв, 1642 *Час.Слово* 278).

ЖАТИ, ЖАТЬ дієсл. недок. 1. (що і без додатка) (збирати урожай хлібних рослин) жати: А пашню нашу толокою два дни мають орати и два дни жати (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); а вежде што бѣдет вжал, ѡн то жал в сѣлех моих, а тоє збоже люди ж мои пахали, а то прийдѣт на менѣ (Берестя, 1512 *АС* III, 98); цѣпкари и рядовники мають жито и ярини жати подле давного обычая (Вильна, 1523 *АЮЗР* II, 133); Жаловал намъ князь Кѣзма... ѡ томъ, штож дей люди твои, Белотинцы... имена его Мокреца кгвалтовнымъ обычаемъ посегают и пашѣт и збожа тамъ на себе сеют и теперъ то жати хочѣт (Неполониці, 1543 *АС* IV, 365); иншое збоже повозили, а иншое жнѣт и жнѣчи на возы берѣт (Острог, 1546 *АС* IV, 503); Село дрѣгое... По(л)тевцы... члѣвковъ семъдесатъ... ходатъ... на толокѣ день а два дни жати (1552 *ОВін.З.* 140); я вась послалъ жати (1556-1561 *ПЄ* 356 зв.); тыежъ по(д)даные пово(р)ские тя(г)лыє пашню всякѣю пови(н)ни жати (Черногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 57); жесто(к) еси члѣк. ж'не(ш), где не сѣд(л). збираешъ где есь не росыпа(л) (Скотарське, 1588 *УС* *Скот.* 323); каждый господарь да-етъ у рокѣ двадцать чотыри грошей Литовскихъ, а по два дни жать ходятъ до Коилъна (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/1, 207); спѣсти сѣрпъ свѣй... и жнѣ ю(ж) бо приближи(л)са ча(с) жатвы (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 195); а они тым часомъ..., жито и пшеницу жали (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 619); Орачъ сѣетъ изъ великою

працею изъ слезами, а жнѣт' зъ веселием' (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 138); рестіно, ас, чешу, броню, жну (1642 *ЛС* 303); А такъ прилѣчилса до дѣвокъ..., и такъ дѣлгѡ з нѣми жала ажъ ячмѣнь и пшеницѣ до гѣмень сховано (серед. XVII ст. *Хрон.* 195).

2. *Перен.* (що) (користуватися наслідками зробленого, здійсненого) пожинати: самъ еси собѣ вготовалъ мѣсто синоужное, чимъ еси сѣялъ, тоєжъ нине и жнеши (1489 *Чет.* 360); Хѣба са ажъ на сѣдѣ бѣдемъ ѡглядати, Где каждый зъ насъ што сѣялъ тѣ, тамъ бѣде(т) жати (Київ, 1622 *Сак.* В. 48); штоколѣвек' кто тѣтъ посѣтетъ, то и жати в' пришлом' вѣцѣ бѣдетъ (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 284).

ЖАТЫЙ дієприкм. у знач. прикм. Зжатиый, вижатиый: Василей Ѳеодорович Гѣлевич..., на поля, стадо и быдло нагнавши, гречки потоптал, а жатой гречки взал // двесте коп (Луцьк, 1558 *АС* VII, 38-39); Хто бы земли в де(р)жа(н)ю бы(л) три годы а дрѣги(и) право(м) не перепе(р)ши жито пожа(л) або жатое побра(л) або бо(и) ѣчиниль...//...таковы(и) мае(т) плати(ти) кгва(л)тѣ (1566 *ВЛС* 82 зв.); ве(л)мо(ж)но(ст) вѣа... ѣ по(д)даны(х) каменого(р)ски(х) збо(ж)я жато(г)...//... забравши... на пожито(к) сво(и) ѡбе(р)нути велле(л) еси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 63 зв.-64); А въ новое тежъ малая была утѣха: жита рвали и за диво единъ щобъ обачивъ хто снопъ жатый: бо тои весны три мѣсяцы не было дожду (1636-1650 *ХЛ* 78).

ЖАТЬ див. **ЖАТИ**.

ЖБАНОКЪ див. **ЗБАНОКЪ**.

ЖБИРЪ ч. (підвищення на місцевості) пагорбок, діал. жбир: Воловачевскіє байраки, якихъ меємъ восемь, с полемъ понадъ Цибулникомъ пахотнимъ и сеножатми, по обадва бока речки Цибулника лежачими, зъ нижшей головы, възідши от жбира, гдѣ могила, и от Грузкой балки..., мало не до скель... — то все синовии моему Андрею (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14).

ЖВАНЫЙ прикм. Жований: Телѣсное бо-вѣ(м) цоу(д)ности матѣрїа, нѣчѣго ѣн'шого не ѣсть, тѣлько слїзъ..., флѣкгѣма, и жѣлчъ, и жвѣны(х) потравъ сокъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 62).

ЖВАТИ, ЖВАТЬ *дієсл. недок. 1.* (що) Жува-ти: той дѣвцѣ котóраа идеть зáмоу(ж), не дáдоу(т) ей ничь исти своими ѳсты, до третiаго днѣ, є(д)-на(к)же, абы не зомлѣла, котóраа ей наблiжшaa в рóдѣ, тóта ей боуде(т) масо жвала, а клáла въ оуста ей, абы тол'ко прожiлала (!), а не жвáла зоубамi (Львiв, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.).

2. Перен. (о кiм) Брехати (про кого), зводити наклепи (на кого): А естли бы... Мышка... хотѣль... што переводити, чинѣчи имъ якую зелживость мнѣ на деспектѣ, яко ся тотъ злый челоуѣкъ здавна зъ нещнотѣ своихъ наложилъ лотровства людемъ чинити, а о нихъ жвать не переставаячи...прошу, абы ваша милость..., не рачиль допускать...таковыхъ лотровствъ чинить (Киiв, 1573-1579 *АСД I*, 153).

ЖВАЧЬ *ч., перен.* Брехун, наклепник: естли бы тотъ жвачъ Мышка а невымытое губы чолоуѣкъ...// хотѣль ми якiй псiй кусъ вырадить... тогды бысь мя... сь прiятеля... такого неприятеля удѣлалъ, же быхъ того вѣчне на вашу милость выжаловати не могъ (Киiв, 1573-1579 *АСД I*, 153-154).

ЖГЛЕ *с. (пор. стп. żglić — тлiти, утримувати жар, жарити) жар:* И якъ пѣчь трѣхъ Млодѣнцовѣ не спалила, але рáчей пѣчь в' росѣ перемѣнилася, а жгл'е якъ Лилiа захвiтнѣло. Спóръ былъ мѣжи огнѣмъ и тѣлами, а еднáкъ при тѣлехъ зостáло звiтá(з)ство (Киiв, 1625 *Злат.Н.* 128).

ЖГУЧИЙ *прикм.* Пекучий, палючий: Хоздрóй Пѣрское Пáн'ство мáючiй, посла(л) Сарвáра свбего Воевóдѣ з' мно(з)ствомъ жол'нѣрства по всѣй Выхóдней Крайнѣ,... абы перешблѣ и перебѣгъ, я(к) нѣáкаа огнiстаа блiскавица палáчаа жгѣчаа, и гѣбáчаа (Киiв, 1627 *Тр.* 658).

ЖДАТИ, ЖДАТИ, ЖДАТЬ, ИЖДАТИ *дієсл. недок. 1.* (кого, чого, на що i без додатка) (*очiкувати*) ждати, чекати: на котóройже землi ждали есмо княза Коширского весь ден аж до ночи (Милянóвичi, 1530 *AS III*, 367); а потомъ мы так долго ждавши, ехали есмо до замкѣ княза Ковелского, Ковла (Ковель, 1539 *AS IV*, 182); Которые жъ [особы] и тепе(р) ждѣтъ замкѣ на томъ же мѣстѣци хотачи садитиса заса на отѣчи(з)нахъ

своихъ (1552 *ОБЗ* 143); И не ждѣчи на тóе жа(д)-ное ѱ(т)поведи или ѱ(т)писѣ, зарáзомъ писа(л) и декрѣтъ оучинилъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.); А такъ мы... для велико важныхъ и пильныхъ потребъ своихъ, далее ихъ ждаты не могучи, тобою, пане возный... осветчаемы (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/1, 346); на што па(н) халаимъ повѣди(л) естли де(и) того хочете ждите до весны (Канiв, 1595 *ЦДИАК* 221, 1, 538, 1 зв.); са(м) сотворителеви своемуу та(ж)кiи моуки завдаешъ, але жде(т) та за то пеке(л)наа моука (XVI ст. *УѢ Трост.* 63); asseguo ждати (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); Трѣплiо: Зношѣ, чекáю,... ждѣ, ѱжидáю (1627 *ЛБ* 132); Безроздмный а прáве быдлáчiй то пост' ест', до часѣ пѣвного ждати (Киiв, 1637 *УѢ Кал.* 64); оррегiог, жду (1642 *ЛѢ* 293); Г(с)дѣ же ихъ ла(с)кáве, и любѣзно оутѣшаѣтъ... И тогѱ повелѣваѣтъ Вѣер(с)лiмѣ ждати (Чернiгiв, 1646 *Перло* 66 зв.); А коли ждали прiѣздѣ егѱ, розбѣе(м) са бáвили берѣчи лѣпъ з' переѣжди(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 180 зв.).

2. (чого) (сподiватися) ждати: Яко жъ дей они, взявши тотъ листъ отъ возного, загамовали, и были того року на вырумоване сведоми, ижъ сами того не ждали теперъ а ни подавати очевисто хотѣли (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 6/1, 75); Чомъ ходивъ на сюмъ свѣтѣ усе изъ досадовъ и изъ слузствомъ, дѣля того овунъ иждавъ помочѣ лише выдѣ Бога (XVI ст. *НѢ* 178); У добруй чести поживайме у нынѣшномъ вѣку, иждѣме доброй надежѣ и явленiя // славы великаго Бога..., што давъ себе за насъ (Там же, 192-193).

ЖЕ¹, ЖЪ, ЖЬ, Ж *спол. 1.* (*зв'язує члени речення*) (*зiставно-протиставний*) а: Богáты(и) надѣ ѱбóги(х) в школѣ ничи(м) вiшшии не мáю(т) быти, то(л)ко самóю надкою. плбтiю (ж) рáвно вси (Львiв, 1587 *ЛСБ* 87, 3); Да ра(д)де(м)са и мы стлѣви пролѣтiе блгѱвѣствѣющемѣ Лiюто(ст) же зимы сь та(ж)кими вóлки ѱ(т)гонáющемѣ (Львiв, 1591 *Просф.* 70); А котóрая мудрость зъ высокости, первѣй естъ чиста, потомъ же мирна, кротка, благопокорлива (1603 *Пит.* 106); Зде по вса дни сь Хмѣ жiти та явлáетъ И крестъ в' мóлбах', лѣнá же в' чтѣнiих' вѣщаѣ(т) (Киiв, 1623 *МИКСВ* 85); Кáа жiзнь вáша; пáра оубѱ естъ,

яже вомалѣ явлѣетьса, потѣмъ же ищезаетъ (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 4); И правдѣе естъ члѣкъ, нѣомъ: и землѣю, ѡ(т) пѣпа гѣрнаа чѣсть члѣка, естъ нѣомъ: дѣлнаа же землѣю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 21 зв.); Чѣстна смѣрть Правѣдныхъ, грѣшныхъ же люта (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 16).

II. (зв'язує речення) **A.** (з'єднує частини складносурядного речення) **1.** (приєднувальний) (приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом речення) і, та, же: с поля прилегла бли(з)ко гора вы(ш)ша. Городище жъ старода(в)ное широко з валы немалыми (1552 *ОКан.З.* 19); Праѡ(т)ць своихъ изволѣнію православноа вѣры, в немъ бо са показали бж(с)твѣнныа дары. Нам же преславно явѣса всемірнаа радѣсть (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Церкѣвное блѣголѣпіє чѣстнѣо вкрашати. И всѣми имѣнми церкѣвными обладати и пещѣса. Милѣбстѣнами же церкѣвными, и шпиталъными(ми) и братѣскими правѣдно справовати (Львѣв, 1591 *ЛСБ* 134); члѣкъ нѣкоторѣи бы(л) барзо богатый а ѡболока(л)са оу красныи шаты... и весели(л)са на ко(ж)дый днѣ завше кра(с)но бы(л) же тамъ оубогѣи нѣкоторѣи которѣмоу то было іма лаза(р) (к. XVI ст. *УС* №31, 208); Будте себѣ, мудрый латинниче, з своею вѣроу и мудрѣстію кромѣ нас, мы жъ з своею вѣроу и апостольским глупством кромѣ вас (1608-1609 *Виш.Зач.* 207); Христѣосъ змертвыхъ всталъ: всѣж зним нинѣ повставайте (Львѣв, 1630 *Траг.п.* 173).

2. (перелічувальний) (нанизує речення в певній послѣдовності) а, і: авраамъ спло(ди)лъ исаака исаакъ же спло(ди)лъ іакова іаковъ же спло(ди)лъ іоудѣоу и братѣоу его (1556-1561 *ПЄ* 21).

3. (зіставно-протиставний) а: досѣлѣ былѣсте; въ бѣдѣхъ мѣра сегѣ, ннѣ же постиже васъ радѣсть нб(с)наа (Чернігѣв, 1646 *Перло* 159 зв.).

4. (протиставний) а, але: И давали емоу пити есми(р)исмено вино ѡнъ же не прѣаль (1556-1561 *ПЄ* 193).

5. (приєднує вставне речення) що: В пора(д)коу тои ѡ(т)повѣди, Стосовалиесмѣса яко найлепѣй могло быти до пора(д)коу, которѣго то(т) дѣписъ (же его такъ звати почнемо) в писанью своемъ зажилъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 5); Мѣв-

лю тѣды тобѣ, ижъ самѣхъ кохѣныхъ братѣи которѣи(х) пре(д) очѣма маѣтъ, бѣдѣтъ ли до ѡнои любви перешкажати, же такъ рекѣ, ѡ(т)вѣрнетъса и ѡ(д)кѣнетъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 37); Теперь,... Пѣстилемъ на свѣтъ Бѣгодхновѣннѣо Кнѣиѣ, и, же та(к) рекѣ, Шафарѣю оуслѣгована, стѣхъхъ и животдатѣльныхъ Пренасватѣйшагѣо Тѣла и Пренадорѣжшеѣ Крѣве Х(с)вы Таѣмницамъ (Львѣв, 1646 *Жел.Сл.* 3 зв.).

B. (з'єднує частини складнопідрядного речення) **1.** (приєднує підрядну зв'язувальну частину) що: естли бѣдетъ врадник... повѣдити, же такъ много того збожа... вжал, Его Милѣст маѣт казати толко того збожа Гринкѣ ѡранскомѣ ѡтдати (Берестя, 1512 *AS* III, 98); знаѣдете ми моего милого, абысте ему оузъявили, же отъ великое милѣсти по немъ не могу (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); А тыи подданныи мои повѣдили, же они зъ волю своии шли черезъ Коруну Полскую (1537 *PEA* I, 209); то(т) во(з)ны(и) ѡповѣди(л) на(м), и(ж)... виде(л) есми же гребли сыплю(т) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); але тоу(т) зозна(л) хс же сталоую вѣроу показали оучнѣкове противко хѣ (к. XVI ст. *УС* № 31, 215 зв.); Тогды снадне познаешъ, же то книжки змышленые и неправдѣвые (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 50); Стецко ставши передъ нами зознав, же дей Матвей Пашка ударивъ пѣстю у щѣку (Бориспѣль, 1614 *АБМУ* 4); Здаѣтся намъ, же то трудна барзо рѣчь водамъ вспакъ поити (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); Старѣжи(т)ность, тѣ ти(л)ко якъ бы ѡбновѣла же вѣкопомность явѣно зновѣ ся ѡ(д)крыла (1649 *На г. Хм.* 1 зв. нѣнум.).

2. (приєднує підрядну означальну частину до головної) (із співвідносним словом у головній частині або без нього) який, котрий: ѡказыва(л) те(ж) мне возному то(т) ѡле(х)но на бе(н)дѣозе дерево же в комазе вбудованѣе (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 71); але тѣ(т) хр(с)тіанѣ млѣни чинѣмо доброе покы(с)мы ещѣ живы, бо е(ст) то проти(в)но ба(р)зо дана тоѣ томѣ богатѣмъ же мѣсто ро(з)маиты(х) мѣзы(к) або строумѣ(н)то(в) в'здыханѣе бе(з)престанѣи мѣсто бе(з)мѣрѣности па(н)ства тѣды е(д)нои кроплѣ хоче(т) воды

(к. XVI ст. УЄ № 31, 212); Найдовалисься таковыє люде, же звели пана воеводу кievьского до згоды з гетманом коронным (Львiв, 1605-1606 *Перест.* 40); Любо(в)... естъ квѣт', же на вѣки не оувáнет' (Киiв, 1637 УЄ *Кал.* 513); Козаки вышодши з запорожа и того гри(с)ка ге(т)мана же зле пѣнезѣ рекомо подѣлилъ, которы(и) на унѣю бы(л) присаглъ са(м)са призналъ которого стаго, поты(м) зобравшихся почалиса купити зевсю(д) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

3. (приеднує підрядну наслідкову частину до головної) (із співвідносним словом або без нього у головній частині) що: ω(т) тое третее вежи ажъ до домѣ деревенного которы(и) стои(ть) ѓ стене такъ же стена вса стоить бє(з) ωбла(н)кова(н)а (1552 *ОЛЗ* 157 зв.); коли два тѣ(р)чинове перево(з)ницы на мори чо(р)номъ везли ми вночи... далми панъ бо(г) такое се(р)це же са(м) по(р)равши третее весло, ωборони(л) и припѣдило(м) их, же мене до берегѣ по(д) шѣбеницѣ // вишневецкого привезти мѣсели (1582 *Кр.Стр.* 6-6 зв.); коли са тогды таа вѣ(ст) щела (!) збѣжалоса мно(з)ство люде(и) и сталоса в ни(х) замѣша(н)е же ка(ж)ды(и) з ни(х) слыша(л) свои(м) азыко(м) и(х) мовечи(х) (к. XVI ст. *КА* 6); За чим за лѣтами оная грубость поганская и прироженье влекущее на марность того свѣта так поразило, же потомкове оных побожныхъ благочестивыхъ самодержцовъ, княжат руских, свѣта сего красотами уведенье, а науками не выученье,... роздѣлилися (Львiв, 1605-1606 *Перест.* 26); Пото(м) ωказова(л) ми то(т) Су(п)ру(н)... руки побиты и везе(н)е(м) повыламаные, же рука(ми) не мо(г) влада(т) (Житомир, 1609 *ДМВН* 141); попъ... рану шкодливую оному задалъ,... же не могль жадною мерою до обороны прийти (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

4. (приеднує підрядну частину причини до головної) бо; тому, що; оскiльки: Сiднѣнъ, с тонкѣго поло(т)на простирало албо ра(н)тѣ(х). для тѣго тѣ(к) на(з)вано же напє(р)вѣ(и) в мѣстѣ Сiднѣнѣ почѣто тое робити (1596 *ЛЗ* 74); бо кто положить дѣшѣ свою за бли(ж)него своего яко избавите(л) нашъ положи(л) дѣшѣ свою за на(с) а то нѣ для чого є(д)но же на(с) оумилова(л) (к. XVI ст. УЄ

№ 31, 39); Крѣлеве поганьскiє, ѡвоць з себе дали: Презъ тѣе, же Бѣ правдiвого познали (Львiв, 1616 *Бер.В.* 79); Жрѣнѣвъ: Жѣрна, або млынны(и) камєнь,... Жрѣнѣвъ ослiй, или осєлскiй, камѣнь вѣрхнiй млынѣвый, а для тѣгоса назывѣеть ослiй, же ослѣми мѣлють (1627 *ЛБ* 37); которыхъ томы на томъ местцу зараз поймать не смели з тыхъ меръ, же они з рушницами поготовю были (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 81); зѣра(з) по(з)на(л) цѣрѣ, же то бы(л) чове(к) бѣжiй,... для тѣго, же... таковы(и) ѡбiуръ са(м) едѣнъ Ілiа мѣль (серед. XVII ст. *Кас.* 2); Вырви мене з рѣки брата моего Ісава жем' са єгѡ велми бою (серед. XVII ст. *Хрон.* 50).

5. (приеднує підрядну допустову частину до головної) хоча, незважаючи на те, що: Ω великѣжесь ты Вертѣпе, и тѣкъ выбрѣанный, Жѣсь не є(ст) жадными скѣрбы ошачѡванный (Львiв, 1616 *Бер.В.* 75).

ЖЕ², ЖЪ, ЖЬ, Ж част. 1. (підсилювальна) же, ж: како да є(ст) емѣ ω(т) на(с) ѡри(к) и сѣ вѣсьє(м) доходѡ(м)... непорѣшенно, николи же, на вѣки (Бадєвци, 1503 *Cost.S.* 256); а онъ рекль имъ дайте жъ што естъ цесарево цесареви а што естъ бѣжiє тое дайте бѣи (1556-1561 *ПЄ* 311); не рѣгай же са братє милый зъ инока (п. 1596 *Виш.Кн.* 247); Прова(н)дрѣй же са до Мѡсквы, та(м) та вдачне прiимѣтъ (Львiв, поч. XVII ст. *Крон.* 190 зв.); Нехѣй же ти стокрѣтне Бѣ то нагорѣдитъ (Киiв, 1618 *Вѣзер.* 16); А ежели бы фо(л)кговаль и справе(д)ливости не чини(л), Тєды срокгости Воисковое дознаеть, Кгды ж ѡсобливе на вас ускаржаю(т)са (Киiв, 1649 *ЦДАДА* 594, 1).

2. (уточнювальна) же, ж: а хотаръ... монастырѣ... // дѣлом же (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260-261); болотце вышло с тоиж речки (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); А где бы ещє и по(в)торє то(т)же за позва(н)ємъ до кгродѣ а рамени и зви(р)хности ѡрядѣ нашего г(с)дрѣського спротиви(л)ся, тогды ѡра(д) за(м)ковы(и)... на(м)... має(т) ѡзна(и)мити (1566 *ВЛС* 57 зв.); котѣры(и) то сѣ(д) докончилься в мѣсте Камєнци Подѡлскомъ в тѣмъ же рокѣ нѣмъ (Бєрєстя, 1590 *ЛСБ* 144); в то(т) же чѣ(с) и при ту(м) же правѣ фєдоу(р) лєцєвя зозна(л)

(Одрехова, 1605 ЦДІАЛ 37, 1, 32 зв.); Межи штѣч-нымъ фалшійвыхъ розмѣвъ ошѣка(н)емъ, А щі-рымъ ѡ(т) непра́вды пра́вды розезнанемъ, Таа дае́тъ Наѣка спѣсобъ досвѣдчѣнъа, Тѣжъ вѣ-домость принѣситъ скрѣтого створе(н)а (Київ, 1632 *Єах.* 295); погъ рокитенский наперед, а вуйт билашовъский с кием до протестанта и челядни-ка его прискочивши, наперед у протестанта шаб-лю, которую, на возе седячи, въ руках тримал, з пошвами выкрутили и его жъ шаблею, вырвавши з рукъ у него... рану шкодливую оному задалъ (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

3. (*уживається для підкреслення тотожності*) же, ж, також: Замокъ... ѡтъ чотырехъ годовъ лю(д)ми тѣтошъными гдѣръскими зема(н)скими и церкъовъными справою земенина тѣтошъного жъ некгды заморенька роблень з дерева (1552 *ОЧорн.З.* 54); Кѣхъни две дереваныхъ ѡдна з ни(х) драницами крыта а (д)рѣгои половица драницами жъ крыта (1552 *ОЛЗ* 158 зв.); кажъды(и) с нихъ дае́тъ на го(д) з домѣ по ̄ гроши польскихъ а ѡ(т) вдовы або ѡтъ козака неѡселого по поль-тора гроша польского жъ (1552 *ОВин.З.* 132); ки-ри(к)... другую половину ролѣ тоѣ // ...та(к)же прода(л) за ту(л)кую жъ суму вы(ш)ше мѣнова-ну (Одрехова, 1583 ЦДІАЛ 37, 1, 19 зв.-20); да бѣдѣтъ и вчѣницы яко же вчѣтель и(х) (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 67, 1 зв.); Пѣтръ... и іншіе тоеи(ж) пова(ж)ности мѣжѣе, такѣго(ж) ѡдѣна вжива-ли (серед. XVII ст. *Кас.* 1 зв.).

ЖЕБИ *див.* **ЖЕБЫ.**

ЖЕБРАКЪ, ЖАБРАКЪ *ч.* (*стп.* *žebtrak*) жеб-рак: И на ѡко видѣломъ то, же с тыхъ мѣрѣ, хрѣ-момѣ, за доброе здорѣвого на заводъ, нѣмомѣ за красномѣвцѣ на спѣры, и ономѣ жабракѣ чюжоу ю кролѣвскѣю на свое лице вкладаючомѣ персѣнѣ, маломѣ не былъ, або и былъ подѣбный (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.); накорми лакнѣючого жебра-ка (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 45); зѣвжды мѣвити: Не мѣй то скѣрбѣ, іншій хтѣсь его оу мене поло-жѣлъ, а ямъ жебракъ (1627 *Дух.б.* 151); Нѣщій: Жебракъ, недостатѣчны(и) (1627 *ЛБ* 78); mendic-usc жебра(к) (I пол. XVII ст. *Сем.* 114); Былъ тежъ и жебракъ нѣбакій, іменемъ Лѣзарь (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 594).

ЖЕБРАНИНА, ЖАБРАНИНА *ж.* (*стп.* *žebra-
nina*) жебрацтво, жебрання, жебракування: и такъ за́с до того намъ прѣидетъ, до чо́го лисѣи было пришло, кгда́са зѣбира́ла на жабранѣнѣ з вѣл-ко(м), котѣрій спѣсобъ лисѣи дѣлѣ такій опо-вѣда(л), што боудетъ мое, то неха́й боудетъ мое, а што боудетъ мое и твоѣ, то а зѣимъ ѡбѣе (Ост-рог, 1598-1599 *Анокр.* 22); Яко́е онъ о нѣщихъ, оубѣгихъ старѣне Мѣль о Вдовахъ, маючи и самъ выховѣне зѣ жебранѣны нѣндзної. Гроша не бра́лъ вѣ рѣки,... Мѣль вѣ Реѣстрѣ вѣ пѣмѣти всѣхъ бѣд-ныхъ (Вѣльна, 1620 *Лям.К.* 13); Марта и Настазія Закревские,... оповедалися и // свѣдчили на отца Никодима Шибинского... ижъ онъ... нашедши на мешканѣе при церкви..., где они своим власным коштом и з жебранины помочю прѣятель своихъ побудовали и мешкали... росказал Исакиев... повиручати з ихъ власного мешканя (Луцкъ, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 503-504).

ЖЕБРАТИ, ЖЕБРАТЬ *дієсл. недок.* (*стп.* *žebra-
gać*) (чо́го і без додатка) жебрати, просити, випрошувати: не маю́тса вѣбозство чимъ живити и ѡкѣпити и мѣсит (!) по свѣтѣ жебратъ, а намъ докѣкѣ чинитъ (Варшава, 1566 *AS* VII, 105); слѣпый сѣдѣлъ прѣ поу́тї и просил жебралъ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 65); воевода Киевъский ...на своей власности..., хлеба и сукни не жеб-ралъ (Вѣльна, 1599 *Ант.* 687); и пѣто(м)ство твоѣ не боуде(т) никѣли жебрати хлѣба (к. XVI ст. *УЄ* №77, 80); дѣсы(т) того с тебе же тобѣ шафовѣ-ти росказано, а не жебрати (Острог, 1607 *Лѣк.* 130); павперове школы брацъкое Луцъкое... водлуг звычайю жебручи себе пожывѣня и штуки хлиба, ходили спиваючы в домах розных (Луцкъ, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 753); нелѣтостѣво ѣсть, жебра́ти крѣплѣ воды, и не позыскѣти (Львѣв, 1642 *Час. Слово* 273 зв.).

Див. ще **ЖЕБРОВАТИ.**

ЖЕБРАЦСТВО *с.* Жебрацтво; бѣднѣсть: котѣрыи сегѣдна вѣ богѣтствѣ зѣвтра тѣй вѣ жеб-рацствѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 955).

ЖЕБРО *с.* (*стп.* *žebro*) ребро: та(м)же е(г) ѡ(с)кочи(в)шы вколо... Капита(н) народи(ц)-ки(и) шпакгою в бокъ лѣвы(и) межы // жебра

вдари(л) ажъ навывле(т) (Овруч, 1643 ЛНБ 5, II 4064, 164-164 зв.); тамже видель П̄на яна ко(з)ловьского на по(с)тели лежачо(г)... на котормъ видель в боку лево(м) рану навывлетъ пре(з) жебра знатъ же шпадаю вдареню же ажъ елита выпълынели (Там же, 164 зв.-165).

Див. ще РЕБРО.

ЖЕБРОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **жебрати**: Прото што они Постановили... То... греки ...де(р)жа(т) крепько и бороняться ѿ(т) погань ихъ неволю те(р)пяты робечи жебрючи По сторонамъ далекимъ е(з)дечи (поч. XVII ст. ЦНБ 476 П/1736, 53).

ЖЕБРУЧИЙ *прикм.* Жебрацький: вклонити са ѿ(т) зла, естъ покінѣти злое богатство злобтїй, жебрѣчим' сїлам' бѣсовским' (Київ, 1637 УЄ Кал. 712).

ЖЕБЫ, ЖЕБЪ *спол. (стп. žebу) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує з'язувальну частину до головної)* що, щоб: Што са дотычет... збожа, яко он жаловал, жебы збожа его... князь... на себе пожал,... Єго Милост маєт казати толко того збожа Гринкѣ Оранскомѣ ѿдати (Берестя, 1512 АС III, 98); намъ са то не видело, же бы онъ без бытности твоее, яко стороны противное мелъ сѣдъ свой перед нами ѿтказывати (Краків, 1538 АС IV, 139); просилъ мене панъ Василей, жебы вижъ былъ выслуханъ (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 1/І, 8); в̄ши(х) мл(с)те(и) прошѣ жебы в̄м рачили Єго до себе вдячне приня(в)ши Ласкаве ѿ(т) себе ѿ(т)пукати (Львів, 1585 ЛСБ 70, 1 зв.); ты то вѣдѣешъ... жебы кто ради(л) тобѣ венцей (к. XVI ст. Розм. 54); не сподѣвае(м)ся жебы за таки(м) ихъ дѣломъ мѣгъ быти ми(р) жежи нами (під Константиновом, 1648 ЦДАДА 124, 3, 31); Мы реферуючисе во все(м) до Права давного, Срокога напминаем, Хто то(л)ко товаришо(м) Наши(м) се менуе(т) изъ месчан жебы жа(д)ное пере(ш)коды ни ѿ(д) кого мана(с)ты(р) Густи(н)ский не поноси(л) (Чигирин, 1649 ЦДАК 203, 1, 5, 1).

2. *(приєднує підрядну частину мети до головної) (із співвідносним словом або без нього у головній частині)* щоб, щоби: его милость... далъ мѣсту

...право Нѣмецкое,... жебы за его милости панованья,... могло бы пожиточнѣй ширитися... мѣсто Волковийское (Краків, 1507 АЗР II, 10); поганство Татарове... на пороги через рекѣ Рось перешли дла того, жебы безвѣстно в панство нашо вторгнѣти и шкодѣ вчинити могли (Вільна, 1558 АС VII, 21); одна, свечу держачи, свитила, а иншие стерегли, жебы хто не подбачил (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 369); До Ва(р)шавы послали(с)мо на ма(н)да(т) жебы выправи(л) ѣ к(р) е(г) м(л) чи(р)воны(х) злоты(х) три (Львів, 1616 ЛСБ 1047, 9); стрѣлецъ не дла того стрѣлы пускаетъ, абы толко повѣтряники билъ, але жебы неприятели разилъ (Київ, 1621 Кон.Пал. 915); боты дла небезпечѣн'ства на нѣги его вздѣвають, жебы могль доптати по скѣрпїѣ (Київ, 1637 УЄ Кал. 33); А в' томъ ал'кїрикѣ абѿ оу глїнанѣй храмїнѣ оучинїв' той црїци пѣтъ ѿкѣнець, жебы пре(з) тѣи ѿкна вїдѣла и знала, все створѣное в' домѣ своем' (Чернігів, 1646 Перло 3); по (-)ме'р)ти мое(и) жебы жа(д)ны(х) сваровъ... жежи кров'ными бли(з)кими... моими [не было]... ѿ(с)та(т)нею волею моею те(с)таменѣтомъ ро(с)поражаю (Тригорськ, 1649 ДМВН 211).

3. *(приєднує підрядну означальну частину до головної)* який: мови(л) х̄с до того кни(ж)ніка... я мовить хочоу оучнїко(в) таковы(х) мѣти жебы са онї не старали ѿ(т) має(т)ности свѣта того (к. XVI ст. УЄ №31, 134); Изали найдеть такъ дурного Латинника, жебы допустилъ надъ собою таковое спросное куклярство строити? (Вільна, 1608 Гарм. 198); Неподобная речъ, жебѣ коли мышей было болше (1636-1650 ХЛ 81); м̄лти-вы(и) п̄не да(и) поко(и), бо то вабъ на ва(с) жебысте не програли за выграня, и бѣде(т) всты(д) (серед. XVII ст. ЛЛ 173).

4. *(приєднує підрядну частину способу дії до головної) (у постпозиції, із співвідносним словом у головній частині)* щоб: Абы то инакъ не было, же быхмо никоторое шкоды черезъ то въ томъ не мѣли (Краків, 1537 РЕА I, 211); хай же не вѣдаєт лѣвая рука твоя шьто дає правая роука так жебы была милостыня твоя тайне (Володимир,

1571 УЄ Вол. 47); Нега(и) не бѣде(т) та(к), жебы ѿ(т)цеве или ква(с)ное (XVI ст. УЄ № 29519, 69 зв.); Потѡмъ... докончи Поклѡны, та́къ, жебы было през' дѣнь и прѣз' нѡчь Лѣчбою трѣста (Київ, 1625 Кіз.Н. 200).

5. (приєднує підрядну частину ступеня вияву дії до головної) (у постпозиції, із співвідносним словом або без нього у головній частині) що, щоб: Та(к) нище(т)наа бѣти має(т) ѡдѣжа, жебы жа(д)ной фѣрбы, або крѣю нѡвого // нѣчѡго не мѣла ин'шого на(д) ин'шеє (серед. XVII ст. Кас. 3-3 зв.).

6. (приєднує підрядну частину умови до головної) (із співвідносним словом або без нього у головній частині) якщо б: а если бы те(ж) за де(р)жа(н)я его жебы са по(д)даные розошли а(л)бо жебы тое име(н)е яки(м) ко(л)ве(к) ѡбычає(м) спѣстошало теды па(н) станицла(в) крыни(ц)ки(и) жона ...его маю(т) быти ѿ(т) того всего во(л)ни (Юсковці, 1576 ЛНБ 5, II 4044, 87 зв.); Ѡ томъ всю(м) ширѡкѡ бы(м) на тымъ мѣс(т)цѣ пра(в)и(л), Але же бымъ не былт прѣкри(м), и васъ не бави(л) (Львів, 1616 Бер.В. 77); Але ани с' Книгъ, Римско(и) нацѣ прѡтивны(х), жебы(м) // мѣль тѣю мою рѣдѣ вычѣрпнѣть, нѣхай жаден' не роздмѣетъ (Єв'е або Вільна, п. 1616 Прич. отех. 2-2 зв.).

7. (приєднує підрядну частину причини до головної) (у постпозиції, без співвідносного слова у головній частині) щоб: до покѣты оутѣкѣтиса маємѡ, жебы на(с) гѡло(д) з'нагла на(д)бѣг'ши, дѡшь на́шихъ не поморилъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 25).

ЖЕБЫТО спол. (з'єднує частини складно-підрядного речення) (приєднує означальну частину до головної) щоб: мы са ѡб'яснаємо, же на тако(в)дю терпливость, жебыто, коли болитъ, не стогнати и не о(х)тати здобытиса не мѡжемъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 214).

ЖЕГАВИЦА, ЖИГАВИЦА ж. Лихоманка, гарячка, вогневиця: теды Гѣ бѣ великѡю карно(ст) допоусти(л) на ірода. жигавица емѣ // бывала, и свербѣ великы(и) (Височани, 1635 УЄ №62, 143-143 зв.); febris, огонь, о(г)невица, жегавица (1642 ЛС 195); Жегавица. Febris. Febricula (1650 ЛК 446).

ЖЕГАЛО див. **ЖИГАЛО**.

ЖЕГЛЕВАТИ див. **ЖЕГЛЕВАТИ**.

ЖЕГЛОВАНЄ див. **ЖЕГЛОВАНЄ**.

ЖЕГЛОВАНЬЄ див. **ЖЕГЛОВАНЄ**.

ЖЕГЛАРЬ див. **ЖЕГЛЯРЬ**.

ЖЕГНАНЄ с. (стп. żegnanie) прощання: при жегнаню... ѡбеца(л) емѣ чал(м)ѣль а(н)кѣ(р)-скии (Львів, 1617 ЛСБ 1043, 26 зв.).

Пор. **ЖЕГНАТИ**.

ЖЕГНАТИ, ЖЕГНАТИ дієсл. недок. (стп. żegnać, свн. segenep) 1. (кого) Прощатися (з ким): А ижъ такъ барзо от его королевскои милости былъ скривжон... а сподѣваючися прудко з свѣтом розлученя, жегнаетъ кроля з упоминанемъ, абы ся ѡбачилъ (Львів, 1605-1606 Перест. 40); Желѣборскимъ са южъ вѣчне розставѡючи, И з' жалемъ ср(д)чнымъ, ѿ(т) всѣхъ жегнаючи (Львів, 1615 Лям.Жел. 4 зв.); Предъ тобою Виѡлеєме оупадаємо, И тѣми та слѡвы любѡвне жегнаємо (Львів, 1616 Бер.В. 76); Южъ ся с тобою нинѣ вѣчне розлѣчаю Дорогаа Малжѡнко, з' жалемъ тя жегнаю (Київ, 1622 Сак.В. 48).

2. (кого, що) Залишати, покидати: тепѣрь васъ ѡ ап(с)ли вашъ оучтль жегнаетъ, а што(ж) ва(м) ѿ(т)ходачи мѡвилъ, якъ ва(с), потѣшилъ? што за надкѣ далъ? (поч. XVII ст. Проп.р. 208); Жалосные лзы нашѣ выливаємо: и в томъ тя грѡбъ всѣ жегнаємо (Львів, 1630 Траг.п. 172); всю маєтно(ст) свою Бѣгѡ ѿ(т)даютъ: и ѡстѣтним' оубозство(м) всѣ, сегосвѣтныи мѣрности жегнаютъ, цѣлкѡм' згѡла себе на Бѣжій прѡмысль спѣскаютъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 591).

ЖЕГНАТИСЯ див. **ЖЕГНАТИСА**.

ЖЕГНАТИСА див. **ЖЕГНАТИСА**.

ЖЕГЛЕВАТИ, ЖЕКГЛЕВАТИ, ЖЕГЛЕВАТИ, ЖЕГЛОВАТИ, ЖЕГЛОВАТИ, ЖАГЛЕВАТИ, ЖАКГЛЕВАТИ дієсл. недок. (стп. żeglować) 1. Пливти, плисти: в то(и) краине а(р)кѡнаѡтове (з народѣ ѡны(х) рыцѣро(в), што до ко(л)хи(м) по золотое рѣно жеглева(ли)) — ѡсады свое ѡкгрѣ(н)това(ли) (1582 Кр.Стр. 26 зв.); жа(д)ного нѣма(ш) кѣпца абы для є(д)нѡго рѣзѣ потѡпѣньа и страче(н)а товарѣ, мѣ(л) перестѣти плѡвати, але зновѣ прѣз(з) мѡре..., и

широкіє глѣбѣкости // жегглюе(т) (Острог, 1607 Лѣк. 96-97); Свѣдокъ неха(и) боуде(т) іона пр(о)ркъ; то(т) бовѣмъ гды на мори жегглюваль... радиль жебы това(р) ве(с) з ѡкроутѣ повыкидали в' морѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 22); кгда жегглеваль до Кгрѣци, едѣнь с' тыхъ котрыє на томъ же мори жакглевали попередивши, и // перѣдъ ѡ(т)цѣмъ его омыльнѣю справѣ давши (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 437-438); *Образно*: бышамнѣ(и), але жебы живо(т) бе(з)пѣчны(и) и споко(и)ны(и) мл(с)тю справовали, то(и) свѣ(т) сле(з) и оутрапена глѣбѣко(ст) веселѣ(и) и милѣ(и) жеггловали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.).

2. Веслувати: тымъ, которыи диспутуютъ, инструментомъ до показаня предсвзятой речи есть рациоцинація, такъ якъ... весло тымъ, которыи жегглюютъ (Киѣв, 1621 *Коп.Пал.* 919).

Див. ще ЖЕГЛѢРОВАТИ.

ЖЕГЛПАРЪ *див. ЖЕГЛЯРЪ.*

ЖЕГЛЮВАНІЄ *див. ЖЕГЛОВАНЄ.*

ЖЕГЛЮВАНА *див. ЖЕГЛОВАНЄ.*

ЖЕГЛЮВАТИ *див. ЖЕГЛЕВАТИ.*

ЖЕГЛОВАНЄ, ЖЕКГЛОВАНЄ, ЖЕГЛЮВАНІЄ, ЖЕКГЛЮВАНІЄ, ЖЕГЛЮВАНА, ЖЕГЛОВАНЄ, ЖЕГЛОВАНЬЄ с. (*стп.* zeglowanie) плавання: На то(м)же ѡкияне гишпанове... краины налезли прева(ж)ны(м) жекглова(н)е(м) которое тепе(р) нови(м) свѣто(м) зовемо (1582 *Кр.Стр.* 26 зв.); А кгда южъ не было беспѣчно жекглюване, дла то(г)о ѣжъ и постъ южъ былъ минѣ(л) (Киѣв, бл. 1619 *Ообр.* 156); то(т) бовѣмъ... в' ѡкеанъ стр(с)тѣй былъ вгонѣны(и), // абы дрѣггы покѣю и жегглована по(г)одного заживали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 160 зв.-161); понева(ж) корабль не сты(р)ника то(л)ко, але те(ж)ъ и мѣрно(г)о вѣтрѣ, до пого(д)ного жегглованья потребѣтъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 348); Якъ спѣчѣ в' корабль самѣмъ вѣтрѣ(м) носѣмъ, хотъ и сѣми ѡ плынѣню своѣмъ не вѣдають, жегглеване ихъ еднѣкъ до прѣстани приближаѣтъсѣ: такъ и часъ житѣя нашѣго, не оустава(ю)чимъ нѣакимъ постѣпованѣемъ идѣтъ (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 741); а(ч)кѣл'векъбы емѣ те(ж) и ѡ смѣрть ишло: яко ѡномѣ котѣры(и)сѣ на не-

бе(з)пѣчно жекглова(н)е готѣтъ (Львѣв, 1645 *О тайн.* 121); *Образно*: живо(т) нашъ слухѣче щѣрое якое(с) е(ст) жегглювана, а то на мори свѣта того рѣзными навѣлностями ѡбуреваемъ (Там же, 242 зв.); Такъ и Цркви в' оутискахъ, бѣдъ, преслѣдованья. Чѣсу клопотливого в' свѣтѣ жегглованья: одна в' Бѣзъ надѣя, при статѣчной вѣрѣ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 1 зв.).

Пор. ЖЕГЛЕВАТИ.

ЖЕГЛОВАТИ *див. ЖЕГЛЕВАТИ.*

ЖЕГЛѢРОВАТИ, ЖЕКГЛѢРОВАТИ *дѣсл.*

недок. Плавати. *Образно*: мнѣго бѣдѣствѣемъ жекглѣрѣемъ на томъ страшно(м) бѣрливомъ мороу (Почаѣв, 1618 *Зерц.* 55).

Див. ще ЖЕГЛЕВАТИ.

ЖЕГЛЮЮЧИЙ *дѣеприкм.* у знач. *прикм.*

Який здѣйснюе плавання: Бо ѣкъ кѣпци жегглюючи, хотѣй вѣтрѣ по(г)одный и тѣхое морѣ ма(ю)тъ, по(к)и еще не сѣтъ оу бѣрега оустаѣичне по(д) страхомъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 339).

ЖЕГЛЯРЪ, ЖЕКГЛЯРЪ, ЖЕГЛІАРЪ, ЖЕГЛАРЪ, ЖЕКГЛАРЪ, ЖЕГЛАРЪ, ЖЕКЛАРЪ ч. (*стп.* zeglarz, сѣн. segeler) морякъ; весляр: ѡколо по(л)ночи видело сѣ жекларо(м) и(ж) была бли(з)ко ни(х) нѣкотораѣ краина (II пол. XVI ст. *КА* 150); жекларе хотѣли... выбе(с)чи с корабля пу(с)ти(в)ши ло(д)ю на море... ѡ(т)рѣзали поворозы в ло(д)и и дали еи впа(с)ти (Там же, 152-153); Свѣдокъ неха(и) боуде(т) іона пр(о)ркъ; то(т) бовѣмъ гды на мори жегглюваль жеггліара знайти пожитечнѣйшого то(л)ко радиль жебы това(р) ве(с) з ѡкроутѣ повыкидали в' морѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 242); И якъ жегларъ албо штѣрникъ презъ морѣ хѣтачи оуправити Коравель, не на передней чѣсти корабля але на задней при маштѣ оусѣдаѣтъ (Киѣв, 1625 *Коп.Ом.* 167); прѣситъ жегларѣвъ... же бы... его... погребли (Киѣв, 1631 *Син.Гр.* 815).

ЖЕГЛАРСКИЙ *прикм.* (*стп.* zeglarski) моряцкій: Маѣтъ та(а) Кнѣга и побѣжныѣ цѣнѣты якѣ звѣзды жегларскѣѣ (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 7).

ЖЕГЛАРЪ *див. ЖЕГЛЯРЪ.*

ЖЕГНАНСЯ, ЖЕКГНАНСЯ с. (покладан-
ня знаку хреста на себе) хрещення: есть черѣзъ
позвѣрховный Знакъ албо Жекгна(н)еса: котѳ-
рый есть знакомъ позвѣрховны(м) и Печа(т)ю
Хрїстіанства (Київ, 1632 *Мог.Проп.* 275).

Пор. **ЖЕГНАТИСА.**

**ЖЕГНАТИСА, ЖЕКГНАТИСЯ, ЖЕГНА-
ТИСЯ, ЖЕГНАТИСА, ЖЕКГНАТИСЕ,
ЖОГНАТИСЯ** дієсл. недок. (стп. *żegnać się*)

1. (покладати знак хреста на себе) хреститися:
А евангеликове... коли хто тымъ знаменіємъ
жекгнається, посполите звыкли мовити, же "му-
хи оганяеть" (Вільна, 1608 *Гарм.* 222); *Tá sie wsi*
ták żegnałut, Iak ty v Corkwi (Яворів, 1619 *Гав.* 21).

2. (з ким) Прощатися: *Tá iuz sia z wámi żoh-*
náiu (Яворів, 1619 *Гав.* 22); Жегнаю са из ва́ми
сла́вное Рїцєрство, Надъ котѳрими мѣлемъ тѳе
Преложєнство (Київ, 1622 *Сак.В.* 48); Плакали и
Павла Ап(с)ла Оучнѳкове егѳ, Гды ѳ(т)хѳдачи
до Ієр(с)лимѳ, ... жегнаѳт'са з' нїми, и Тєстáмєнтъ
чїнїтѳ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 14); зъ свѣтомъ
жегнатиса — прощатися зі свїтом, помирати:
Нєндзныи, жáлоснеса з' Свѣтомъ жегнаючи: И
в' Смрѳдъ, а зєпсовáнаса обєртáючи. ѱ Смѳрти,
тѳжєсь ты бáрзо не литостїва: И животоу
людъскому нáддеръ зазростїва (Львів, 1615
Лям.Жел. 3 зв.).

ЖЕДАНС див. **ЖАДАНС.**

ЖЕДАНЫЄ див. **ЖАДАНС.**

ЖЕДАТ див. **ЖАДАТИ.**

ЖЕДАТИ див. **ЖАДАТИ.**

ЖЕЖЛЪ див. **ЖЕЗЛЪ.**

ЖЕЗЛЕЦЪ ч. Паличка, посошок: *virgula*,
жезлець (1642 *ЛС* 414).

ЖЕЗЛОВЫЙ прикм. Який стосується палиці,
посоха: *virgeus*, жезлови(й) (1642 *ЛС* 414).

ЖЕЗЛЪ, ЖЕЗЛЬ, ЖЕЖЛЪ ч. 1. Посох,
палиця, прут: Моисѣи простєрть роукѳ на море
жезло(м) черменѳе море разделилъ (1489 *Чет.*
12 зв.); ничого не брали на поу(т) тѳько жєзль
єдинъ (1556-1561 *ПЄ* 147); мова(т) з дѳдомъ
стѳымъ, же розкга и жєзль не смѳта(т), але
тѳшатъ ихъ (Острѳг, 1598-1599 *Апокр.* 158 зв.);
Аáроновъ жєзль заквитноу(л) и зара(з) ѳво(ц)

тоєжъ ночи принесль (поч. XVII ст. *Проп.р.*
253); Тоáгъ: Пѳсохъ, жєзль (1627 *ЛБ* 133);
нашли іѳсифовъ жєзль соухїй закви(т)лый
(Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 378 зв.);
Жєзль. *Virga. Baculus* (1650 *ЛК* 446); *Образно:*
ап(с)тѳлове оупáсли, мнѳгихъ нарѳдовъ и за-
гнáли до єдинѳи ѳвчáрнѳ; и вѳлѳковъ мыслѳн-
ныхъ ѳ(т) нїхъ ѳ(т)гнáли: жєзль желѳзный,
вѳра твердаа, пáче желѳза и адамáнтѳ (По-
чаїв, 1618 *Зєрц.* 58); Злїи Аáроновъ нáзванный
єсть жєзломъ або пѳсохо(м), їжъ пѳрвѳй бы(л)
жезло(м) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 206).

2. (символ влады) жезл: и тѳмъ нѳвогѳ Ізраї-
ла вѳжа, и вѳѳрѳго Моисѳа жєзло(м) оусоло-
дїли, и способнѳйшими себе до ѳхѳтного по(д)-
на(т)а дрѳгѳи половїцы пѳстної прáцы оучинї-
ти могли (Київ, 1632 *МІКСВ* 272); *clava*, булава,
же(з)ль (1642 *ЛС* 126); *sceptrum*, скипе(т)рѳ,
жеж(л)ъ (Там же, 363).

ЖЕКЛАРЪ див. **ЖЕГЛЯРЪ.**

ЖЕЛАЄМЫЙ, ЖЕЛАЄМИЙ прикм. (цсл.
желаемыи) 1. Бажаний, очїкуваний; дорогой:
глѳбѳ... оузрѳ(л) желаємого брата бориса
(1489 *Чет.* 246); *optabilis*, желаєми(й), пожада(н)-
ни(й) (1642 *ЛС* 294); *Желаємый. Op[t]atus. Desi-*
deratus. Expete(n)dus (1650 *ЛК* 446).

2. У знач. ім. с. р. **желаємое** — бажанє, -ого:
а до того свѳ(д)чїло ва(м) ваше злоє сѳмнѳна,
и(ж) єсте са ѳбѳщали вѳры ѳ(т)врєшїса, ...
и желáємое испо(л)нїли (1598 *Виш.Кн.* 293 зв.).

ЖЕЛАНЄ с. Бажання, прагнення: Ємѳсь
Бѳже предѳбрїй по єго жєла(н)ю Дати рачилъ
нась єси зостáвилъ в' вздыхáн'ю (Вільна, 1620
Лям.К. 9).

Див. ще **ЖЕЛАНІЄ.**

ЖЕЛАНІЄ, ЖЕЛАНІЄ, ЖЕЛАНІЄ,
ЖЕЛАНЄ с. (цсл. желание) Бажання, прагнен-
ня: се мольбоу вашю скончáх. и желание свѳр-
ших (1489 *Чет.* 281 зв.); бо єсть силна яко смѳртъ
милость, а твердо яко пєкло желанїє (поч.
XVI ст. *Пєсн.п.* 56); та(к)же желанїє(м)... вѳєво-
ды Киевско(г) пришли єсмо во гра(д) Лво(в)
(Бєрєстя, 1594 *ЛСБ* 260, 1 зв.); с пѳрвои сѳáтвы
моѳєи жнїва дѳхов'ного малѳй кѳлосъ чїстой

пшеници посылаю, абьсь нѣмъ оутѣшивъ желаніе дшѣ твоє(и) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3 нenum.); в потребѣ цркѣ Бжое, которая є(ст) ѓ ва(с) Ставропигія Патриаршеского ведлѣгъ уси(л)ного желанія мл(с)те(и) ваши(х) дѣхвонне ѓбедивши..., ты(м) же сами(м) рѣкоположеніе(м) дозо(р)... до вѣ(р)ны(х) рѣкъ подало (Київ, 1627 *ЛСБ* 496); optatio, желаніе (1642 *ЛС* 294).

Див. ще ЖЕЛАНЄ.

Пор. ЖЕЛАТИ.

ЖЕЛАТЕЛНЫЙ *прикм.* Доброзичливий: Желателнаго приклоненія по тебѣ, и любовныя же помочи чають себѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1 зв.); Любви твоєй всѣхъ блгъ желателный братъ в' Хѣ... Філоѳеѣй Кізаревичъ (Київ, 1625 *МКСВ* 131); Єрасть: Милы(и), вдѣчны(и), пріє(м)ны(и) роскошный, або желате(л)ны(и) (1627 *ЛБ* 205).

ЖЕЛАТЕЛЬ *ч. (цсл. желатель)* доброзичливецъ: ва(с) вси(х) ве(р)ны(х) и блгопослѣдны(х) желателе(и) тою бы(т)но(ст)ю своєю посетимъ (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); Спснїа вашєго ва(м) исти(н)ный желатель, Иованъ ѣно(к) з Ви(ш)нѣ ...// рѣкою вла(с)ною писа(л) (1599-1600 *Виш. Кн.* 199 зв.-200); Вашему братолюбію всѣхъ благъ желатель и молитвенникъ (Київ, 1628 *КММ* I, дод. 302).

ЖЕЛАТИ *дїєсл. недок. (цсл. желати)* бажати, хотіти: да сподоби(т) васъ христо(с) богъ на(ш) сего желаю яко себе ѓсе(р)дно прїяти вамъ всемъ вкѣпе (Оліта, 1591 *ЛСБ* 174, 1); Братствѣ Львовскому ѓспенія прѣч(с)тоє бци матере божєи ѡ г(с)дѣ радовати(с) и ми(р)не здравствова(ти) желає(м) (Дубно, 1592 *ЛСБ* 212); Почто нѣвѣхъ вещей вѣдѣти желаете, нѣвоу вещь мене имѣа презираете (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1 зв.); Али, хрестіанине, смотри, ци можешъ учинити тулко дѣль, кулко бажитъ, желаєтъ выдѣ насъ Христосъ, ци нѣтъ, ци можешъ держати усѣ заказы до кунця г. (XVI ст. *НС* 11); Посем желаю, да сподобит нас господь, еще в живыхъ совокупився, утѣшение друголюбное словомъ другу даровати (бл. 1610 *Виш.Посл. до Княг.* 236); При добро(м) здравіи всѣяки(х) блгословени(х)

утѣ(х) ѡ(т) все(л)наго всяки(х) блгъ да(в)ци бга полѣчи(ти) желаємо (Кам'янець, 1612 *ЛСБ* 499); Похотствѣю, възделѣваю, // желаю, пожадаю, хтїво(ст) маю (1627 *ЛБ* 90-91); лѣше жєла(лѣ) еси ходити в' шовковой ѡде(ж)ди, нѣжели во власницѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 275); князю Семену васи(л)євичѣ Прозоро(в)ско(мѣ)... воеводѣ... Пути(в)скомѣ Си(л)весте(р) Косовѣ... здра(в)ствова(ти) і радоватися многлѣ(т)не желає(т) (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

ЖЕЛВА *ж.* Черепаха: holot[h]uga, желва (1642 *ЛС* 219).

Див. ще ЖЕЛВЪ.

ЖЕЛВИЙ, ЗЕЛВЫЙ *прикм.* Черепаший: concha, conchula, скорупа зелвая, скору(п)ка (1642 *ЛС* 134); tesfudineus, же(л)ви(и) (Там же, 396).

ЖЕЛВЪ, ЖЕЛВЪВЪ, ЖОЛВЪ, ЖУЛВЪ *ж. (стп. żółw) 1.* Черепаха: Желвѣ: ... черепаха, чашка черепаха, чѣрепъ еѣ, жолвѣ, з' лати(н)ского еще выкладѣ(т)са склѣпъ, лѣтна (1627 *ЛБ* 36); В дѣло засъ мнѣ не звычайное, недѣльное и неналѣжное вдаючися; яко бы прикладомъ Ікара, скрѣдла собѣ з' дѣрева зрѣбленыѣ приправѣючи; и прикладомъ жолва, лѣтати ѡ(т) орла надѣтитса, ... до... оупадкѣ прїйтї мѣслъ бымъ (Львів, 1639 *Ал.* 3 зв. нenum.); testudo, же(л)вѣ, камара, гусли (1642 *ЛС* 396).

2. (різновид моллюсків) черепашка: по(р)фѣра єсть жо(л)вѣ, албо риба котѣра з себѣ пѣщѣ(т), ша(р)ла(т)ны(и) то єсть багровы(и) по(т) (1596 *ЛЗ* 68); Чрѣвленїца: Жѣлвѣ морскїй, і котѣрого крѣ фѣрбѣ шарлатнѣю чїнатъ, шарлатъ (1627 *ЛБ* 156); loras, дїє желвѣ (1642 *ЛС* 257); serpa, а(є), желвѣ, риба, чернило (Там же, 369).

Див. ще ЖЕЛВА.

ЖЕЛЕЗЕНЪ *див. ЖЕЛЕЗНЫЙ.*

ЖЕЛЕЗНИКЪ *ч.* Залїзні вироби: Поми(р)ное зема(н)ские только люди даивали ѡтъ медѣ ѡ(т) железника по в пнзи (1552 *ОБЗ* 145); са(р)патыновъ желе(з)ны(х) стары(х) горелы(х) вже три разы зъ желе(з)никами г̄ (1552 *ОЖЗ* 119); желе(з)никовъ до вси(х) са(р)патино(в) і̄ (1552 *ООвр.З.* 98 зв.).

**ЖЕЛЕЗНЫЙ, ЖЕЛЕЗЪНЫЙ, ЖЕЛИЗ-
НЫЙ, ЖЕЛЪЗНЫЙ, ЖЕЛЪЗЪНЫЙ,
ЖЕЛЕЗЕНЪ, ЖЕЛЪЗЕНЪ, ЗЕЛЕЗНЫЙ,
ЗЕЛИЗНЫЙ** прикм. 1. (виготовлений із заліза)
залізний: цр̄ь... повелѣ(л)... принести рожонъ
ѡстръ желѣзний на чотыри грани (1489 Чет.
32 зв.); шроту до гако(в)ницъ желе(з)ного неѡб-
ливаного то а ѡ(б)ливаны(х) куль с̄ (1552 ООвр.З.
99); Киевъ железныхъ... з̄ (1552 ОЧерк.З. 6);
вазовали его оужищами и поуты желѣзными
(1556-1561 ПС 249); двери сенные на завесех
железныхъ (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 350); Прѣ-
то приказѣмы, ... ѡныхъ манованы(х)... в' лан-
цѣхъхъ и поутахъ желѣзны(х)... до насъ пошлѣте
(Острог, 1598 Отп.КО 9 зв.); ѡ(т) ска(р)бнои...
желѣзной скринѣ и ѡ(т) замьку до склепу Ива-
ну шипѣ зо(л) в̄ г(рш) ξ̄ (Львѣв, 1607 ЛСБ 1044,
5); одному з них пану Верозубови якийсь сту-
дентъ незнаемый и именемъ неведомый кулею
зелизною, ... рану... шкодливую задалъ (Луцьк,
1627 АрхЮЗР 1/VI, 595); взято варо(х) зелезныхъ
ше(ст), ... карасювъ железныхъ десять (Киѣв,
1635 ЛНБ 5, II 4060, 106); мѡлота и сѣкѣры и
всѣкогѡ начинья желѣзного не слыхѣтъ было
в' цр̄кви коли еи бѣдовано (серед. XVII ст. Хрон.
297 зв.); У порівн.: Юж земля в неплодствѣ нѣби
желѣзная, Котрая в час продком была збит жиз-
ная (1648 Елег. 152); Образно: Княжа Острозское
Василій Константинович... пресловутого Воло-
димера... власный потомокъ; ... муръ желѣзный
на Украинахъ страхъ и трепеть Татаромъ (Киѣв,
1621 Коп.Пал. 1135).

2. (який містить у собі залізо, багатий на залі-
зо) залізний: на рѣдахъ желе(з)ныхъ воло(с)ти
несѣхове(ж)ское борове(н)скихъ ѡ(т) мене
спра(в)цою и шафаро(м) бы(л) (Ковель, 1574
ЖКК II, 274).

3. Перен. (дуже міцний, сильний) залізний:
Жестоковѣйный: Запаматѣлы(и), ѡпѡрный,
твердѡгѡ кѣркѡ, желѣзной шій (1627 ЛБ 37);
а желѣзный своѣго и ихъ неприятели кѣрк'
всемогѣчею своѣю правѣцею скрѣшивши, ѡбо
оупаматѣлого до познана себе единаго истин-
ного в' Троицы хвалѣмого Бг̄а... потагнѣ(л)
(Киѣв, 1637 УС Кал. 928).

**ЖЕЛЕЗНЯКЪ, ЖЕЛЪЗНЯКЪ, ЖЕЛѢЗ-
НЯКЪ** ч. Залізник, dial. желізник. Вл. п.: Того
жъ року... вышъ ѡписаного на (д)ругую мае(т)-
но(с)тѣ село-волицу Желе(з)някъ, которое та(к)
в за(с)таве ѡ(т) преречоны(х) ѡсобѣ мае(т), на-
(с)ла(в)ши слу(г)... свои(х)..., на кгру(нт)... пна
Соколо(в)ского, та(м) же две сты(р)те (!) (Позн.
вид. — ред.) сѣна спалити ро(с)каза(л) (Жито-
мир, 1609 ДМВН 175); Лаври(н) Желя(з)някъ
(1649 РЗВ 6); ѡстапъ желѣзнякъ (Там же, 198);
Жданъ Железнякъ (Там же, 432 зв.); Гри(ц)ко
Желе(з)някъ (Там же, 448 зв.).

**ЖЕЛЕЗО, ЖЕЛИЗО, ЖЕЛЪЗО, ЗЕЛЕЗО,
ЗЕЛИЗО, ЗЕЛЪЗО** с. 1. (метал) залізо: такожъ
золота, сребра, пенезей готовыхъ, ... цынь, мѣдъ,
олова, железа маю, все, отъ мала до веля, даю,
дарую... менованому сыну моему (Сильце, 1531
АрхЮЗР 7/I, 30); Столъ и(з) скриней и(з) за-
щепкою железомъ ѡпра(в)ланые двери (1552
Окр.З. 149); воевода волынский... речи рухомые
маетности своее, то есть, злото, сребро, ... олов,
желизо, ... записал мне на вечность (Сілець, 1571
АрхЮЗР 8/IV, 48); такъ тежъ купуючи дерево,
зельзо и камень до того млина и иншие потре-
бы, ... за свои властные гроши, ... хотечи тому
монастыру... запоможене удѣлати (Луцьк, 1585
АрхЮЗР 1/I, 195); потомъ дала ковалеви желѣза
по(л)тора воза на завѣсы до воро(т) (Львѣв, 1592
ЛСБ 1037, 2); железа зъ рудни моее, моего во-
зовъ петъдесять взялъ (Житомир, 1611 АрхЮЗР
3/I, 158); Ровне, и начинїе зъ желѣза оукѡваное,
гды до чѣстоѣ робѡты оуживано бывѣет',
чистѣйшимъ ставѣет'сѣ (Киѣв, 1637 УС Кал. 665);
отец архиманѣдрит, ... оставил в монастыре
Четвертенскомъ немало речей рухомых, то
ест цыны, меди, железа (Луцьк, 1649 АрхЮЗР
3/IV, 260); Адамантъ естъ таковѡй твердости,
ѡжъ ани ѡ(т) желѣза ани ѡ(т) камена не мѡже
быть покрѣшѡнъ (серед. XVII ст. Хрон. 428 зв.);
каме(н) магнесъ, тотъ къ себѣ желѣзо тягнетъ
(серед. XVII ст. Луц. 534); У порівн.: И дамъ вамъ
нѡ звѣрхѡ якъ желѣзо (серед. XVII ст. Хрон.
128); железо белое (билое), билое (бѣлое, бя-
лое) желѣзо — (листове залізо) бляха: Палац

г(с)дъръски(и) // ... кго(н)ты побить маковицы железомъ белымъ (1552 *ОВол.З.* 195-195 зв.); скрынку зеленую..., бѣлымъ желѣзомъ оправленую,... побрала (Луцьк, 1566 *РЕА II*, 161); бялого желѣза бляхъ 111 (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР 1/VI*, 297); желѣзо угорское — (*сорт заліза, виготовленого в Угорщині*) угорське залізо: желѣзо прыве(з) вго(р)ское яно(в) снѣ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 74); мазовецкое желѣзо — (*сорт заліза, виготовленого в Польщі*) мазовецьке залізо: 7 шы(н) мазове(ц)кого желѣза зробиль стефа(н) коваль... томѣ... за роботу... далемъ зло(т) 1 и 10 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5 зв.); побеляное железо — те саме, що железо белое: коляса новая,... скурами совито обитая, на пасахъ с побелянымъ железомъ,... побралъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР 1/VI*, 654).

2. (*вироби із заліза*) залізо: Ло(и) и железо до млына того даеъ млынаръ а направѣтъ железа тые млынаръ (1552 *ОВол.З.* 196 зв.); Железо. Шинъ двесте и сорокъ склюты в... пины в све(р)дловъ е долото а железа отъ дель с штѣкъ (1552 *ОКЗ* 36); на остроги далемъ железа шинъ три (Володимир, 1590 *ЖКК I*, 312); железа вси млыновые по(т)бирано в то(м) млыне (Житомир, 1584 *АЖМУ* 114); sobota в ча(п)лича желѣза кѣпили шта(п) пз (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 20); Келий белихъ с приборями, з закрепками и з завѣсами, з желѣзы (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР 1/VI*, 297); потомъ двери до закрестии,... выламавъшы,... порѣтатели, патыны, зелиза и... вшелякие справы... сполни забрали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР 3/IV*, 430); *Образно*: блгодарю та г(с)и бѣ мой яко младая моя кос(т)ъ желѣзо(м) погибае и тонкое мое тѣло оувадае (1489 *Чет.* 31); правдѣе естъ дәръ Бжій при на(с). абовѣмъ еслѣбысмѡ не были самовластныи, събѡю владнѣчи: тогда бысмо были абѡ Каменіемъ, или Желѣзомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.).

3. У *мн.* Кайдани, ланцюги: Оверка... у везеню своем держал, который дей в желѣзех во имену его сыпал гребли пят недел (1562 *АрхЮЗР 8/VI*, 121); И ѡ(т)вязавши мя ѡ(т) возѣ, окжавши мя за шію велики(ми) желѣзы и две(р)гъ

мя во яму (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); *Образно*: Хсѣ... вси желѣза за греха наше(г) растерзалъ и свободу ѡ(т) дьявола члвчю родоу да(л) (1489 *Чет.* 115 зв.).

4. Зброя: ѡ вывоже(н)е припра(в) вое(н)ны(х) и всакого желѣза до зе(м)ли неприяте(л)ское (1566 *ВЛС* 38); Мѣла онаа црца возѡвъ военныхъ бстрихъ, и желѣзъ напѡлненныхъ,... велми мноѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 459 зв.);

панцир: рече юда къ жѣдо(м) зберѣте сбѣ ѡ(т) старшии(х) кнзій слоу(г) свои(х) войско великое, а вши(т)ко жо(л)нѣре абы в желѣзѣ и збройне съ мною йшли (XVI ст. *УС* № 29519, 39).

5. Вл. н., ч.: отецъ Иванъ Желизо (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР 1/VI*, 764).

ЖЕЛЕЗЦЕ *с.* (*лезо, наконечник або ініий предмет, виготовлений із заліза*) залізде, залізко: чдърко платнеръ взявъ стали на желе(з)ца за гроше(и) два (Володимир, 1590 *ЖКК I*, 312).

ЖЕЛЕЗЪНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛЖИВОСТЬ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**

ЖЕЛИЗКО, ЖЕЛѢЗЪКО *с.* Залізко. Вл. н., ч.: Илъяшъ Жели(з)ко (1649 *РЗВ* 68 зв.); Иванъ Желѣзко (Там же, 195 зв.); Богда(н) Жели(з)ко (Там же, 301 зв.).

ЖЕЛИЗО *див.* **ЖЕЛЕЗО.**

ЖЕЛИТИ *див.* **ЖАЛѢТИ.**

ЖЕЛИТИСЕ *див.* **ЖАЛѢТИСЯ.**

ЖЕЛОВАТИ *див.* **ЖАЛОВАТИ.**

ЖЕЛТОКЪ *див.* **ЖОЛТОКЪ.**

ЖЕЛТЬ *див.* **ЖОЛТЫЙ.**

ЖЕЛТЯНИЦА *див.* **ЖОЛТЯНИЦА.**

ЖЕЛТАНИЦА *див.* **ЖОЛТЯНИЦА.**

ЖЕЛУДНЫЙ *прикм.* (*який стосується жолудів*) жолудевий: Желудный. Handarius (1650 *ЛК* 447).

ЖЕЛУДОРОДНЫЙ *прикм.* (*про дуб*) який родить жолуди: suber, gis, корокъ, древо желудородное (1642 *ЛС* 383).

ЖЕЛУДЪ *див.* **ЖОЛУДЪ.**

ЖЕЛУДЪ *див.* **ЖОЛУДЪ.**

ЖЕЛЧАНЫЙ *прикм.* Жовчний: Желчанный. Felleus (1650 *ЛК* 447).

Див. ще **ЖЕЛЧНЫЙ.**

ЖЕЛЧНЫЙ *прикм.* Те саме, що **желчаний**: felleus, же(л)чаны(й) (1642 ЛС 195).

ЖЕЛЧЬ *див.* **ЖОЛЧЬ.**

ЖЕЛЧЬ *див.* **ЖОЛЧЬ.**

ЖЕЛЬЧЬ *див.* **ЖОЛЧЬ.**

ЖЕЛЬ *див.* **ЖАЛЬ.**

ЖЕЛЬЖИВОСТЬ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**

ЖЕЛЬЧЬ *див.* **ЖОЛЧЬ.**

ЖЕЛЪЗЕНЬ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛЪЗНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛЪЗНЯКЪ *див.* **ЖЕЛЕЗНЯКЪ.**

ЖЕЛЪЗО *див.* **ЖЕЛЕЗО.**

ЖЕЛЪЗЪКО *див.* **ЖЕЛИЗКО.**

ЖЕЛЪЗЪНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЖЕЛЪНЬ *ж.* Сум, скорбота, туга: Желѣдба: Жало́ба, желѣнь, // печалова́нье, фрасова́нье (1627 ЛБ 36-37).

ЖЕЛЪТИ *дієсл. недок.* Жалітися, скаржитися: Ale tak teperze vczyniu Do korolá Sandra borzo pobihnu. Tam iemu budu welmi zelity Iz powelit Popá bisowá vbity ([Раків], поч. XVII ст. Траг. фотокоп. 6 зв.).

Див. ще **ЖЕЛЪТИСЕ.**

ЖЕЛЪТИСЕ *дієсл. недок.* Жалітися, скаржитися: A koli sie pered mnoiu ná tebe zelilá Wszychdych iey od toho odwodifa ([Раків], поч. XVII ст. Траг. фотокоп., 2 зв.).

Див. ще **ЖЕЛЪТИ.**

ЖЕЛЯЗКО *с.* (*стп.* zelazko) залізний наконечник на стрілі або списі: того виростька протестантис без даня себе жадное наимейшее причины з луку в самый крыжъ з боку левого шкодливе а немилосердне пострелилъ, же ажъ желязко въ самой кости в' немъ zostати мусело (Луцьк, 1643 КМПМ II, 268).

ЖЕЛЯЗНЯКЪ *див.* **ЖЕЛЕЗНЯКЪ.**

ЖЕМЧУГЪ, ЖЕНЧУГЪ, ЖЕМЧЮГЪ *ч.* (*цсл.* жемчоугъ) жемчуг; перли: жемчюгъ и(з) мора ѿ(т) неведомы(х) знамении выходитъ (1489 Чет. 157); Образъ пречистое Богородицы о тебе радуется, серебромъ оправено, позлотисто, каменной около нее деветь и жемчуговъ деветь (Київ, 1554 КМПМ I, дод. 8); Жемчюгъ находимъ в раковинахъ в мори (XVI ст. Травн. 521); Бисерь: Пёрла, жемчѣгъ (1627 ЛБ 7).

ЖЕМЧУЖКА *ж.* Перлинка: на мене... пришли отумерлые речи: ... перло великое, а две пугвицы золотыхъ, а чотыри жемчужки маленькихъ (Вільна, 1503 АрхЮЗР 3/1, 1).

ЖЕМЧЮГЪ *див.* **ЖЕМЧУГЪ.**

ЖЕНА *див.* **ЖОНА.**

ЖЕНАТЫЙ *див.* **ЖОНАТЫЙ.**

ЖЕНИНЪ *див.* **ЖОНИНЪ.**

ЖЕНИТБА, ЖЕНИТВА *ж.* (*цсл.* женитва) шлюб, одруження: бра́къ, жени(т)ба, весѣл'е (1596 ЛЗ 31); О женитвѣ поповъ (1603 Пут. 4); Ото Соломонъ котро́го вѣнчала́ Матка, в' жени́твѣ днь коронова́ла (Львів, 1631 Волк. 20 зв.); gamos, бра́къ, женитва (1642 ЛС 206); Женитва. Coniugium. Matrimonium (1650 ЛК 447).

ЖЕНИТИ *дієсл. недок.* (кого) Женити: пришло врѣ(м) женити е(г) [отроча] (1489 Чет. 147 зв.); marito, ас, женю, даю в бра́къ (1642 ЛС 263); Ісаакъ Іакова женить (серед. XVII ст. Хрон. 43 зв.).

ЖЕНИТСЯ, ЖЕНИТСА, ЖЕНІТСА, ЖЕНІТСЕ *дієсл. недок.* (ким і без додатка) Женитися, одружуватися (з ким, на кому): иные ни женатса ни посагають (1489 Чет. 374); рекли емоу оученици его если же таковая вина е(ст) чл̄коу з' жоною то лѣп'ше е(ст) и не женитиса (1556-1561 ПС 83 зв.); брачѣса, // женіюса, весел'е справѣю (1596 ЛЗ 31); а если бы на станъ духовный неоженивъшися вступилъ, таковому вже невольню было женитися, будучы попомъ (, альбо диякономъ) (Вільна, 1599 Ант. 741); опоустѣмо чл̄че тыи жоны котрѣми са ча(с)токро(т) женімо (к. XVI ст. УС № 31, 20); Нехай же та жадень в то(м) не ошѣкде(т) мѡвѣчи, йжъ женітиса не заборонено (Острог, 1607 Лѣк. 105); А Цр̄ковъ... Хва́ женітиса не борѡни(т) (Київ, бл. 1619 О обр. 148); denubo, женюся, брачуся (1642 ЛС 158); а тѡй, котѡрыйса не жени(л), албо котѡраа не йшла замѡ(ж), стараетса ѡ рѣчахъ пѡнскихъ, абы была стѡю тѣломъ и дѣхомъ (Київ, 1646 Мог.Тр. 923).

ЖЕНИХОВЪ *прикм.* Який належить жениху: голо(с) жениховъ то радѡсть моа естъ выпл̄нена (1556-1561 ПС 352); Кто по всѣхъ Рѣскихъ Край-

нахъ,... ѡзнáйтѣ, ... же за выро(д)нымъ ѡбюро-
дѣнемъ, бл̄говѣствовáніемъ родити во мнѣ мѣв-
шихъ др̄гѡвъ Женихѡвыхъ, нѣáкѡ заматерѣласа
цѣрковь Рѣскаа ложесна зачатїа, и оутрѣбѣ ро-
жена непрáзд'нѣ ношѣ (Вильна, 1620 *См.Каз.*
2 зв.); абѣс'мѡ не были постѣгнены ѡ(т) зво(д)-
ника дѣмъ нáшихъ, не з' готѡвыми, оучѣнками:
и ѡ(т) рáдѡсти женихѡвы затѡрены (Київ, 1637
УС Кал. 800).

ЖЕНИХЪ, ЖЕНИХЪ, ЖЕНИХЪ ч. Жених,
наречений: Кѣница ѡ(т) женихо(в) а ѡ(т) зводе(ц)
Ѡть де(в)ки кгды замѣжъ идеть... кѣница
вра(д)никѣ (1552 *Очорн.З.* 56 зв.); Егда ли има-
ють снѡве брач'ни(и) плакати донелѣ есть ними
жени(х) (1556-1561 *ПС* 46); Рюкъ имъ Хрис-
тосъ: "Якъ знаете, ци могутъ сватове постити-
ся, доку изъ ними женихъ? Али прїидеть часть,
штося выдойметъ выдѣ нихъ женихъ, тогды бу-
дутъ ся постити" (XVI ст. *НС* 14); Потрѣба и сїе
вѣдати, яко дѣвїца пошлюбѣнаа женихѣ свѣ-
мѣ; всѣгды пребывáеть в' жалю и фрасоу(н)кѣ
(Почаїв, 1618 *Зерц.* 53); ѡ сїѡнскїе дщѣры... Гѡр-
кїи з' зрѣнїць свойхъ слѣзы испѣстѣте, Видачи
їжъ прекрáсный жени(х) возлюблѣнный, Стоїтъ
нáполы живїый срѣдзе оуазвлѣнны(и) (Львїв, 1631
Волк. 11 зв.); Żenich. oblubieniec (Жовква, 1641
Dict. 101); Женихъ. Sponsus (1650 *ЛК* 447); *Об-
разно (про Исуса Христа):* Пѣрвое пришѣствїе хвѡ
нá землю знаменуѡеть пошлюбѣна, хс женихъ
шлюбъ взáвъ з дѣшами лю(д)скими, и прирожѣ-
намъ нáшимъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 52); бѣ на(ш)
и вышнїй соудїа нашъ рáчи(л)са стáти... жени-
хо(м) нáши(м) (1645 *УС* № 32, 309); Радѣйтеса
вѣчною Рáдостью, И ненасытїмою слáдостью. Звѣ-
дѣнїа Ха жениха свѡего (Чернїгїв, 1646 *Перло* 54).

ЖЕНИЦА ж. Те саме, що жона: Tot że miał
choroszeiu żenicu Juhu czesnuiu Porádcy (Ракїв,
поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1); Oycze Mikitá os
twoiá żenicá (Там же, 6 зв.).

ЖЕНИШОКЪ ч. Назва рослини: ageraton,
женишо(к) зелїе (1642 *ЛС* 75).

ЖЕНИТИСЕ див. **ЖЕНИТИСЯ.**

ЖЕНИТИСА див. **ЖЕНИТИСЯ.**

ЖЕННИНЪ див. **ЖОНИНЪ.**

ЖЕННЫЙ прикм. Спричинений пожежею:
ти(ж). шкѡды которѣ сѣ стали с обѣдѣ сто-
ро(н), женныи и браныи,... великїи и тѣжкїи, а
то та(к), абы было заложено, абы ѡ(д)на сторо-
на др̄гой стороне не ѡспоминали (Кам'янець,
1510 *Cost.DB* 456).

ЖЕНСКИ див. **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНСКИЙ див. **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНСКИЙ див. **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНСКИЙ див. **ЖОНСКИЙ.**

ЖЕНЧИЗНА ж. (особа жіночої статї) жінка:
ѡ(т) одногѡ м(с)ца ажъ до патагѡ рокѣ за мѣж-
чизнѣ дастъ е сиклевъ, а за женчи(з)нѣ г (серед.
XVII ст. *Хрон.* 127 зв.).

ЖЕНЧУГЪ див. **ЖЕМЧУГЪ.**

ЖЕНЬСКИ див. **ЖЕНСКИЙ.**

ЖЕПАНЪ див. **ЖУПАНЪ.**

ЖЕРАТОКЪ ч. Горячий попїл: цр̄... оуглие
горашее повелѣ(л) просыпати по(д) нозѣ его. и
жератка насыпати во вста его (1489 *Чет.* 32 зв.);

(розжарене вугїлля) жар: Толко третего дня
ды(м) постере(г)ши та(м) мѣ(р) выламавши же-
рато(к) ѡголя добыто и водою ѡгáшено (Львїв,
1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.).

ЖЕРДНИЙ прикм. Жердяний: perticalis,
же(р)дни(й) (1642 *ЛС* 312).

ЖЕРДЪ, ЖЕРДЪ, ЖЕРЪДЪ ж. Жердина,
жердь: а на жерѣди сукманѡвъ шарихъ, Мурав-
скихъ, два (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/І, 101);
Є(с)ми прода(л)... комягу... и до не(и) ше(ст) ко(п)
же(р)де(и) (Володимир, 1583 *ТУ* 193); Гумно
оплотомъ жердми огорожено (Пересопница, 1600
АрхЮЗР 1/VI, 298); яко ѡного що нá морю...
тѡне не трѣба много намовлати абѣса хвата(л)
тогѡ, що емѣ са на ратѣно(к)... подае але що
на(и)прѣ(д)ше потрѣба емѣ подáти же(р)ди, або
дѡщкы якої жебы са ей хвати(л) якона(и)рих-
лѣй хоче(т) ли на бере(г) выплыти (Київ, 1623
Мог.Кн. 3 зв.); помененные принципáлове..., на
улицы обскочившы, окрутне... збили, змордова-
ли, кийми, жердями, друками,... и мало на смерть
не збили (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 523); per-
tica, же(р)д(ъ) долгая (1642 *ЛС* 312).

ЖЕРДЬЕ с., зб. Жердя: Жаловала на ва(с) зема(н)ка гдр(с)кая Бгдановая... ω томъ што(ж) ...вра(д)никъ ва(ш)... насла(в)ши мо(ц)но... по(д)-даныхъ ваши(х)... на вла(ст)ны(и) кгру(нт) ее... на огороды напе(р)ве(и)... проламавши и порѣ-бавши горо(д)бу плоты и же(р)дье (Берестя, 1566 ЛНБ 103, 401/Шс, 1572, 24).

ЖЕРЕБЕ див. **ЖЕРЕБЯ**.

ЖЕРЕБЕЙ, ЖЕРЕБІЙ ч. 1. Жереб, жеребок. ◦ **жеребей метати, метати жеребій** — кидати жеребок: Я Яцко Прѣский, а А Петръ Кошевский ...жеребей есми промежкѣ себе метали ω наших людех ѿчизных (Жуковець, 1528 АС III, 326); роздѣлили ѿдине мое събѣ. а ѿ одежі металі же-ребій (Володимир, 1571 УЄ Вол. 53); **жеребей палъ, палъ жеребій** — (судилося, назначено щось кому-небудь) выпав жереб, жеребок: жере-бе(и) па(л) на ма(т)ѳеа (II пол. XVI ст. КА 1); Палъ тежъ же(р)ебїи снѡвъ Іосифѡвыхъ ѡ(т) Іур-данѡ (серед. XVII ст. Хрон. 168); **врѣщи жере-бїй** — те саме, що **метати жеребїй**: а того дла мо-вили межи собою не роздираймо его але врѣзмо жеребїи ѿ него комоу(с) остане абы са писмо выпол'нило (1556-1561 ПЄ 432).

2. Пай, земельний наділ: ѡбачивши есмо вер-нѡю... слѣжбѣ... кѣ ѡтцѣ нашомѣ... пожаловали есмо его, дали емѣ люди наши данни... в Бе-рестейском повете шест жеребѣев з людми (Вільна, 1514 АС III, 108); ино мнѣ Яцкѣ zostали са изъ жеребѣа три чоловеки ѿчизныхъ (Жу-ковець, 1528 АС III, 326); то есть нива, на кото-рой ваша милость теперь стоите, власная моя, жеребѣа Нестеровского, дядка моего, который жеребей его в ихъ рукахъ былъ, который жере-бей тое зими прошлое, на великомъ валномъ сейме... мнѣ поступился (Невмиричі, 1552 Арх ЮЗР 4/1, 57); давы(д)ковичи дымовъ г̄ по(л) слѣжѣбы дани з ны(х) г̄ кади и ве(д)ро тамъже жеребе(и) впадѣе лежить (1552 ООвр.3. 112).

3. Вл.н.: Жеребе(и) Федо(р) (Житомир, 1609 ЦДИАК, 11, 1, 5, 20 зв.); жеребе(и) иля ста(н)-ко(в)ски(и) (Там же, 34).

Див. ще **ЖРЕБИЙ**.

ЖЕРЕБЕЙНЫЙ прикм. (який стосується паю) пайовий: а потомъ мнѣ от брата моего, Тихна половица того имениа Крухиничъ в делѣ вечном и в жеребейном достала (Володимир, 1535 АС IV, 6).

ЖЕРЕБЕЦЪ, ЖЕРЕБЕЦЬ ч. Жеребець, огир: стадо свирепъ, жеребцов, возники, быдло... з людей тых дворов брал (Вільна, 1551 АС VI, 118); за третяка жеребца ѡ(т) робочи(х) све-репо(в) копа гроше(и) (1566 ВЛС 99); Што ся ткнетъ таляровъ..., тьемъ тежъ самъ на тотъ часть роздалъ служебникомъ моимъ: ...хлопATOMъ: Оксентию... копъ две а жеребець зъ седломъ,... Гречце копу (Луцьк, 1570 АрхЮЗР 1/1, 25); небо(ж)чи(к) ѡбѣца(л) дарова(ти) матери мою(и) кла(ч) дала мнѣ за ню жона ва(с)кова жере(б)-ца (Одрехова, 1578 ЦДИАЛ 37, 16, 7); У Демка Пи-вовара... взято: ...ялови(ц) — две,... жеребець — ѡде(н), третя(к) (Житомир, 1584 АЖМУ 108); взято ѡ фольваркѣ... молодежѣ такъ жеребцовъ яко и клячъ сто тридцат(т) (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 106); стада пятьдесятъ; жеребцовъ доро-слыхъ осмъ, молодых тридцат шесть (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 117).

Див. ще **ЖРЕБЕЦЬ**.

ЖЕРЕБИЦА, ЖЕРЕБИЦЯ ж. Лошица: в то(и) ѡборе кобыла вороная з жеребятѣмъ же-ребица лонѣшака тое(ж) кобылы вороная (Чор-ногород, 1578 ПВКРДА III, 50); жалова(л)... пнѣ лавринѣ песочинѣски(и)..., ижъ де(и) по(д)-данни(и)... зъ светца... променялъ слuze... гос-ковѣскому гриню... жеребицу гнедѣю лысую прирекаючи за вольную (Кременець, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 72); жеребиць три (Володимир, 1588 АрхЮЗР 1/1, 241).

ЖЕРЕБІЙ див. **ЖЕРЕБЕЙ**.

ЖЕРЕБЦЬ див. **ЖЕРЕБЕЦЬ**.

ЖЕРЕБЯ, ЖЕРЕБА, ЖЕРЕБЬЯ с. 1. Же-реб'я, лоша: Цена конемъ робочимъ: ... за ло(н)-ское жеребѣа по(л)копы гроше(и), за летошнее жеребѣа два(д)ца(т) грше(и) (1566 ВЛС 99); в то(и) ѡборе кобыла вороная з жеребятѣмъ (Чорногород, 1578 ПВКРДА III, 50); в Па(р)хома [клячу] гнедую и(з) жере(б)емъ летѣни(м) узя-

ли (Житомир, 1583 АЖМУ 57); побрати казаль... сверепа зъ жеребѣям неходяя, которая мене коштуеть копь десять грошей (Кременець, 1593 АрхЮЗР 1/VI, 97); тые помененые слѣги... кгва(л)товъне пограбили...//... ѓ грицька пивовара кляча з жеребятѣмъ з возомъ (Вінниця, 1640 ЛНБ 5, III 4063, 33-34).

2. Левеня: ѿ(т)почиваючи лѣглъ ёсть яков Лѣвъ, и яков лѣвица кто жь егов [щѣна лѣвное] возбѣдить; а той бѣдетъ ѿжиданьемъ народомъ (!) привазѣючи до винницы жеребѣ свое, а до винной мѣтицы... осла свое (серед. XVII ст. Хрон. 76 зв.).

3. Верблюденя: посла(л) дары братѣ своемъ... велблюдницъ дойныхъ з жеребѣтами ихъ л (серед. XVII ст. Хрон. 50).

Див. ще ЖРЕБЯ.

ЖЕРЕЛО с. 1. Джерело: а потом привели нас до озера Миничова и до жерела Миничевского; тое дей жерело пошло в Татинец озеро (Київ, 1545 АрхЮЗР 1/VI, 42); чи исто(ч)ни(к) з о(д)ного жерела выпускае(т) соло(д)кую и го(р)кую воду... та(к)же ѿде(н) сто(к) не може(т) солоной и соло(д)кой воды выпуска(т)и (II пол. XVI ст. КА 168); спала з неба зве(з)да великаа на кшта(л)т свѣчи гораючаа и впала на третюю ча(ст) реки и на жерело во(д) (XVI ст. КАЗ 617); А жерѣла и стѣ(д)ни и кѣждое згромажѣнье вѣдъ бѣде чѣсто (серед. XVII ст. Хрон. 119).

2. *Перен. (те, що дає початок чому-небудь)* джерело; начало: не вм(с) ли прагне(н)а лихои(м)ства пѣне(ж)ного, и доста(т)кѣ ми(р)ского жерело пѣхоти(и) в' собѣ роспѣстѣли, и насытитиса никако(ж) не можете (1598 Виш.Кн. 272); с которого жерела (*на полях*: исто(ч)ника. — *Прим. ред.*) вѣникнѣли еждже(н)а до рымѣ по шап'ки кар'динал'скіе, по сѣкры, и по плащи бѣскѣпѣи (Острог, 1598-1599 Апокр. 171 зв.); Смотри жь пилне, правовѣрный християнине, и розсѣжай, чий то дѣх от Скарги дышет и с котораго жерела воду мудрования разумным почерпалом черпнет (1608-1609 Виш.Зач. 210); Сталаса зраненою мл(с)тью и запаленьемъ шѣтечнымъ к немѣ, и розмаите жерело ѿное чистости ловила (серед. XVII ст. Хрон. 64).

ЖЕРЕЛОВЪ *прикм.* Джерельный: Пига́сїй: Криничны(и), жерелѣв' (1627 ЛБ 227).

ЖЕРЕЧОКЪ ч. (*назва риби*) малий жерех; жерешок: саранча, ѿсеница жѣречокъ, и кѣничокъ, и кѣждое подобное ѣмъ ести не маѣте (серед. XVII ст. Хрон. 118 зв.).

ЖЕРНА *див. ЖОРНА.*

ЖЕРНОВЕЦЪ ч. (*назва рослини, Stipa L.*) ковила: spartum, птичая рута трава, жернове(ц) (1642 ЛС 376).

ЖЕРНОВНИКЪ ч. Мельник: pistrinari(us), же(р)новникъ (1642 ЛС 317); pollintor, ме(л)никъ, же(р)новникъ (Там же, 320).

ЖЕРНОВНЫЙ *прикм., перен.* Жорновый: Шѣмъ жерновныи, всѣкой превѣртности и премѣны, оутѣхнѣтъ вѣка сего, которѣи подобе(н) каменю млынѣскомѣ (Почаїв, 1618 Зерц. 39).

Див. ще ЖОРНОВЫЙ.

ЖЕРНОВЦЕВЫЙ *прикм.* Ковильный: sparteus, же(р)новцеви(и) (1642 ЛС 376).

ЖЕРНОВЪ, ЖОРНОВЪ, ЖРЪНОВЪ ж. Жорно: Если жона оу жо(р)но(в) не бѣде(т) оста(в)лена, якъ бѣ(л)ше на(с) не пребачи(т) (Вильна, 1596 З.Каз. 78); если и в неволю бѣдѣшь да(н) до жер'но(в). мѣ(ж) или жона, хота(и) и дѣти маѣшь,...//... не пребачи(т) тебе, которѣи вывѣди(т) ѿковѣнны(х) мѣ(ж)ство(м) (Там же, 78-78 зв.); жрѣновъ: Жѣрна, або млынны(и) камень, млыне(ц), рѣчны(и) млы(н). Жрѣновъ ѿслѣй,... а дла тѣго са назывѣетъ ѿслѣй, же ослѣми мѣлють (1627 ЛБ 37); mola, molaris, мли(н), же(р)новъ (1642 ЛС 271).

Див. ще ЖОРНА.

ЖЕРТВА, ЖРЪТВА, ЖРЪТВА ж. (*цсл.* жрѣтва) 1. (*за релігійними обрядами — предмет або жива істота, яких приносили як дар богам*) жертва: в'сакый младенецъ моужескаго полоу ѿтворяючи ложе сна сто гѣви наречѣтѣса абы даль жрѣтву за него... двое гор'личокъ ал'бо двое // голоубать (1556-1561 ПС 214-214 зв.); Прѣшли... нѣкоторѣи... и повѣдали емѣ ѿ галілеих. которых же то пілат кровъ змешал изъ жертвами их (Володимир, 1571 УС Вол. 78); ѿчинили тогды те(л)ца и ѿферовали же(р)тву

ба(л)ванови (II пол. XVI ст. *КА* 36); деколи давала по одно ягня на жертву за грѣхы свои (XVI ст. *НС* 63); с̄на своего е(ди)ного мѣвши и то(г) да(л) бы(л) на ѡфѣроу або на же(р)твѣ избавителю своему (XVI ст. *УС* № 31, 164 зв.); Пот чола своего на жрътву отдали и слезами лице свое омывали (XVI ст. *Укр.п.* 88); А другіе церкви приносять въ жертву хлѣбы кислые (Вільна, 1608 *Гарм.* 202); Принѡсь, приношеніе: Добровѡлнаа офѣра, тѡе щѡ бывае(т) принѡшено ѡ(т) богѡтства, ѡ(т) грѡшей. И те(ж) жѣртва, зарѣзанаа офѣра (1627 *ЛБ* 99); Бг̄ѡ несѡ ѡвчатко на жертву оддати (I пол. XVII ст. *Рез.* 176); Victina, а(е), жертва (1642 *ЛС* 412); ср(д)це сѡкрѡшенное Бг̄ѡ лѡбит', едина слезѡ ваѡша, велика жѣртва пред' Бг̄ѡмъ, пѡче всѣ(х) принѡшеній (Чернігів, 1646 *Перло* 167); Жѣртва. Victima. Hostia. Sacrificiu(m) (1650 *ЛК* 447); *Образно*: гды хто живѣтъ Бг̄ѡ во вшелѡкой свѡтоблївостѡ и справедлївостѡ и прѡвдѣ, и ставѡет'са жѣртвоу дх̄ѡвноу блг̄ѡпрїѡ(т)ноу бг̄ѡви (Вільна, 1620 *См.Каз.* 11 зв.); **жертва безъкровная, безкровная жертва** — (у христїанському культї — хлїб і вино, які символїзують тїло і кров Ісуса Христа) безкровна жертва: И для тогожъ называемъ въ литургїи святоу тую светую (службу) — жертвоу безъкровною (Вільна, 1599 *Ант.* 747); гды... до великой церкви Василїй царь вшолъ, абы ся безкровной жертвы причастилъ, отъ фотїа патрїарха не былъ допущенъ, которїй его мужеубїйцемъ называлъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 728); *Образно*: Таѡ бовѣмъ Бж̄(с)вѣннаа Трапѣза дш̄ѣ наѡшей ест' сїлоу жїлами оума,... гды з' тогѡ свѣта воѡрѡженны тоѡю безъкрѡвноу жѣртвоу ѡ(т)идѣмѡ, з' велики(м) дерзновѣнїем' до нб(с)нои внїдем' полѡты, якѡ бы золоты(м) нїѡкимсь приѡздбленнїи орѡжїе(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915).

2. Жертвоприношенія: Выдказъ: намъ, хрестянумъ // естъ потокмлена недѣля намѣстъ суботы, што бесме не держали у одно изъ жиды и много правъ Моисеовыхъ, якъ были и жертвы ихъ лише до рождества и приходу Христоваго (XVI ст. *НС* 164-165); **принести жертву**

(жертвы) — відправляти обряд жертвоприношенія: доднесъ жертвовал сатанѣ всѣ время вѣка сего, а нынѣ пред олтарем предстоит и непостижимому божеству таиньствует и жертву приносит (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 192); И прышло до того, же вже тамъ ани жертвы светое беспечне приносить не можешъ,... ани крестного знаменія явне выставити (Вільна, 1608 *Гарм.* 187); покажѣте ми нехотащаа приносить жертвы бг̄ѡмъ наши(м) (1489 *Чет.* 61); **оставити жертвы** — припинити відправляти обряд жертвоприношенія: та перебувае(т) оу вѣре распато(г). и потварила естъ весь горо(д) нашъ многи(х) ѡ(т)лѡчила оставити жертвы бг̄ѡвъ нашихъ (1489 *Чет.* 61 зв.); **приношеніе жрътвы** — відправа обряду жертвоприношенія: Саоулъ бовѣ(м) кды мѣ(л) воевѡти з филистї(н)чиками самоила пр(о)рка для приношенїа жрътвы за щаслївый войны коне(ц) чека(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158 зв.).

3. Служба Божѡ; молїннѡ: А ты, жиде, надѣшися на прелестника своего машияка, еже естъ анѡтихристъ, иже онъ васъ зберетъ до Іерусалима, обновитъ жертвы ваѡша и храмъ воздвїгнетъ (1580 *Спис.* 5); Если жертву уставичную службу Божественную анѡтихристъ маетъ згладити, якосъ вышей слышалъ, тогды сегоднешнїе геретикове мусетъ быть не послѣднїйшіе слуги анѡтихристовы и посланцы (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 163); До того Грекове и Русь тотъ сакраментъ называють жертвоу за живыхъ и за умерлыхъ, а евангеликове съ того насмѣваются (Вільна, 1608 *Гарм.* 200); **жертвы (жертву) приносить** — відправляти службу Божу, молитися: А тутъ нехай каждый ясне обачитъ еслиже пуркгаторїа хто не вѣруетъ тогды напрасно за усопшихъ молитвы и жертвы приносетъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); Другая: не верыти, ижъ естъ чыстець. А для чокогожъ за умерлые молитвы делаютъ, паметѡ справують, И жертву светую приносять? (Вільна, 1599 *Ант.* 717);

◊ **жертва святыхъ** — самопожертвуваннѡ, смѣрть за віру в Христа: Такъ оумеретъ мнѣ ми-

ло (мовить до насъ) якъ к' Бг̃ѣ жертва ст̃ыхъ дорогѣ беретъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 12).

ЖЕРТВЕННИКЪ, ЖЕРТВЕНИКЪ ч. (цсл. жьртвѣникъ) 1. (місце, де язичники приносили богам оф̃іру) жертovníк, жертвѣник: оубью(т) его на жертвенице(х) (1489 *Чет.* 373 зв.).

2. (стїл, призначений для здійснення проскоме-дії) жертovníк: злодей... взялъ изъ жертвеника сребряный котелець и иные сосуды побралъ (поч. XVII ст. *КЛ* 84).

Див. ще **ЖЕРТВИЩЕ, ЖЕРТОВНИКЪ.**

ЖЕРТВЕНЬ прикм. (призначений для принесення жертви) жертovníй: p̃achites, сосудъ же(р)твень (1642 *ЛС* 331).

ЖЕРТВЕЦЬ ч. (той, хто приносить жертву) жертвуватель: Жертвецъ. *Immolator. Victimarius* (1650 *ЛК* 447).

ЖЕРТВИСТІЙ прикм. Туфовый. ◊ камень жертвистий див. **КАМЕНЬ.**

ЖЕРТВИЩЕ с. (цсл. жьртвище) те саме, що **жертвеникъ** у 1 знач.: тогожъ и Божое помочи есть обнажонъ, гды отъ идоложерцовъ пойманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ливанъ на жертвище и далъ хвалу б̃сомъ (1603 *Пит.* 55).

ЖЕРТВОВАТИ дієсл. недок. (кому) (приносити жертву богам) жертвувати: Сей же, который брата простити не хотѣл, на первомъ вопросѣ мученія отскочил и Христа ся отрекл и идоломъ жертвовал (*Унів.* 1605 *Виш.Домн.* 194); rolluceo, бесѣдую, жертвую, жрю (1642 *ЛС* 320).

ЖЕРТОВНИКЪ, ЖЕРТОВНИКЪ, ЖЕРТОВНИКЪ, ЖЕРТОВНИКЪ ч. 1. Те саме, що **жертвеникъ** у 1 знач.: в црква(х)... двѣ мѣ(с)ца маю(т) в олтари б̃гити, жертвѣни(к) // и престо(л), то ёсть, оф̃ѣрова(н)а е(д)но, а посваче(н)а др̃ѣгбе (Вільна, 1596 *З.Каз.* 41 зв.-42); трѣбни(к), же(р)то(в)ни(к) (1596 *ЛЗ* 81); скопа в не(м) точило, то е(ст) жьртвѣни(к). где чиневали жьртвы (XVI ст. *УЄ* № 29915, 103 зв.); межи ш(л)таре(м) а жьрто(в)ніко(м) оубили его (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 167); Очистїлище: Жертвѣникъ, ѡблага(л)ниц(а): Мѣ(с)це на оф̃ѣрова(н)е (1627 *ЛБ* 154); Праса, есть жертвѣни(к): то есть мѣсце оф̃ѣръ, на котбромъ колѣно бы-

ло розмаѣтое б̃дло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 488); Жертвѣникъ. *Offertorium. Ara olinina* (1650 *ЛК* 447).

2. Те саме, що **жертвеникъ** у 2 знач.: На жертвѣнику две приставки сребреныхъ (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); на же(р)товнику покрове(ц) чи(р)воны(и) ба(р)ха(н) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); запона окола же(р)товника сѣтъковая з е(д)вабемъ и бляшкою (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 270); Багазия шка(р)латная...//... на же(р)товникъ заживае(т)ся (Львів, 1637 *Іна.Усп.* 75-75 зв.).

3. (спеціальна тарїлка, якою користувалися під час літургії) дискос, хлїбносець: Дїскось, або лавїда... Блю(д)це, жьртвѣни(к) малы(и) (1627 *ЛБ* 201).

Див. ще **ЖЕРТОВНИЦЯ.**

ЖЕРТОВНИЦЯ ж. (спеціальна тарїлка, якою користувалися під час літургії) дискос, хлїбносець: А оны... мусѣли у иншом келиху на жертвѣницѣ з дому принести вина (Львів, 1605-1606 *Перест.* 35).

Див. ще **ЖЕРТОВНИКЪ.**

ЖЕРУХА, ЖАРУХА ж. (назва рослини, *Cardamine L.*) жеруха: Пр̃си оу жены коли от̃каю(т). оуваривши з шцо(м). жероухоу пити даи нащеср(д)це оуздра(в)лае(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.); *nasturciu(m)*, жеруха, ка(р)-димо(н) (1642 *ЛС* 277); *thlaspi*, тобо(л)ки, жеруха трава (Там же, 397); **воднаа жеруха (жаруха)** — водяна жеруха: Во(д)наа жероуха е(ст) з̃ѣла доброе (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11); Во(д)наа жароухоу (!) (Там же); **полная жеруха** — польова жеруха: *agrioscardanum*, по(л)ная жеруха (1642 *ЛС* 76).

ЖЕРЪДЪ див. **ЖЕРДЪ.**

ЖЕРЪТОВНИКЪ див. **ЖЕРТОВНИКЪ.**

ЖЕРЦЬ ч. Те саме, що **жрецъ**: реклъ ильа, лживы(м) пр(о)ркомъ жьрцемъ (1489 *Чет.* 234).

ЖЕСТОКИЙ, ЖЕСТОКИЙ, ЖЕСТОКЪ, ЖЕСЪТОКЪ прикм. 1. Жорстокий, безсердечный, безжалісний: в̃далъ еси иже есть есми чл̃къ жестокий. беру то чого есми не положилъ а пожинаю тамъ где есми не рос̃с̃ва(л)

(1556-1561 ПС 305 зв.); Крѣпецкий... на пере-мыскую епископию наскочил...//...за годностю нѣкгда того не годен был, але як той менелай, также и той жестокоу душею, звѣрообразен гнѣвом (поч. XVII ст. Вол.В. 78-79); научила церковь христова вѣрнаго быти простым, а не хитрым; богобоязливым и мирным, а не жесто-ким, дивним и свирѣпым (1608-1609 Виш.Зач. 206); *Masgrimabilis*, неоплака(н)ни(й), же(с)токоу (1642 ЛС 225).

2. Твердый: ти... въ одра мѣсто и трапезы. землю имѣлъ жестокоу. а въ вина мѣсто водѣ чистѣю немоуташѣю (1489 Чет. 38 зв.); жестокѣ, тве(р)ды(и), закаманѣлый (1596 ЛЗ 46); *durus*, тве(р)дѣ, жес(ѣ)токоу (1642 ЛС 172); Жестокоу. *Durus. Solidus. Adama(n)tiu(us)* (1650 ЛК 447);

перен. мѣцний, твердый, непохитный: радоуи-са петре вѣро жестокая. красото цркъвяная. ты бога ради много терпѣвъ в темницахъ (1489 Чет. 229).

3. Відважный, хоробрий, мужній: ѿ жестокий моужю. крѣпкий храбре. неб(с)ный члѣче земный англе. великий оуме. добрый светилниче всемѣ миру (1489 Чет. 38 зв.); Амѣсъ: чре(з) але(ф),... жесто(к), твѣрдѣ, ый, крѣпо(к). а́бо мѣжны(и) дѣ(л)ны(и), си(л)ны(и), мо(ц)ны(и), дѣж(и), недобѣты(и) (1627 ЛБ 175).

4. Сильный, рѣзкий, навальный: гды она [ре-мора] са прилѣпить са до корабла. теды нигде // са не постоупитъ корабль зъ своего мѣсца, хотѣй жестокий вѣтры женоуѣт его (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 154 зв.-155).

ЖЕСТОКОВИЙНѢ *присл.* Уперто, мѣцно: *pertinaciter*, же(с)токови(й)нѣ (1642 ЛС 312).

ЖЕСТОКОВИННЫЙ *див.* **ЖЕСТОКОВЫЙНЫЙ.**

ЖЕСТОКОВИННОСТЬ *ж.* Упертѣсть, непоступливѣсть: *pertinacia*, же(с)токови(н)но(с)т(ѣ), люто(с)т(ѣ) (1642 ЛС 312).

ЖЕСТОКОВЫЙНЫЙ, ЖЕСТОКОВИНИЙ *прикм.* (*цсл.* жестовыинны) Упертый, непоступливый: *pertinax*, люти(й), же(с)токови(н)ни(и) (1642 ЛС 312); до того старозакѣнные

Сакраменты были поданы жестоковѣйномѣ людови Израил'скомѣ тѣлѣ слѣдѣжачомѣ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 901).

ЖЕСТОКОВЫЙСТВО *с.* Упертѣсть, непоступливѣсть: Здойми одно, о(т)че владыка, жестоковѣйство фараѣнское або египет'ское с каркѣ (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.).

ЖЕСТОКОСЕРДѢ *прикм.* Твердый, упертый: А если хто жестокосерд и не вѣрит моему речению, сам досведчит и узрит их латынски костел во лжи сей (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 184).

ЖЕСТОКОСТЬ *ж.* Жорстокость, суворѣсть: *indementia*, немилосе(р)дѣе, же(с)токо(с)т(ѣ) (1642 ЛС 230).

ЖЕСТОКОУ *див.* **ЖЕСТОКИЙ.**

ЖЕСТОКИЙ *див.* **ЖЕСТОКИЙ.**

ЖЕСТОСЕРДѢЕ, ЖЕСТОСЕРДѢЕ *с.* (*цсл.* жестосердѣе) жорстокѣсть, безсердечнѣсть: елена же црца рекла и(м)... вѣдаетель што ѿ хѣ пр(о)рци рекли ѿ немѣ же ннѣ. и ва(с) оупрошаю ѿ вашемѣ жестосердѣи. штожь вы завжды почитаете, а ннѣ мо(л)вите не вѣдаемѣ (1489 Чет. 200 зв.); Прѣто(ж) не мнимаючи жестосердѣю ихѣ, и тѣ еще имѣ покаже(м) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 60); чере(з) долгѣй часѣ трѣвати в' ярости е́сть ненавѣсть, жестосердѣе, и праваа злѣсть (Львѣв, 1645 *О тайн.* 62).

ЖЕСТОСЕРДѢЕ *див.* **ЖЕСТОСЕРДѢЕ.**

ЖЕСЪТОКО *присл.* Жорстоко, суворо: *dure*, жес(ѣ)токо (1642 ЛС 172).

ЖЕСЪТОКОУ *див.* **ЖЕСТОКИЙ.**

ЖЕЧИ *дѣсл.* *недок.* (*цсл.* жечи) 1. (чим) (*знищувати вогнем*) спалювати, палити: Орѣль: Птѣхъ котѣрый на патсѣтное лѣто ѡбновлѣ(т)-са жегѣмѣ слнѣце(м). и погарѣа в' истѣчницѣ воднѣ, паки юнѣ бывѣе(т) (1627 ЛБ 79).

2. (чим) Сильно пекти, припѣкати: гѣмонѣ... повелѣ(л) свѣчами огными горащими жечи тѣло еѣ по ребромѣ (1489 Чет. 65); макриянѣ. повелѣлъ... свѣчами горащими жечи по рана(м) еѣ (Там же, 86 зв.).

3. (кого) (*викликати високу температуру тѣла*) палити: теща симонова огне(м) жегѣма лежала (1556-1561 ПС 151 зв.); Пришовѣ Христѣсть

у хыжу Петрову и узрѣвъ тешу его, ажъ она лезить, жьжетъ ей (огнь), и ко руцѣ юй дотуливъ ся, и лишивъ ей огонь (XVI ст. *НС* 91).

ЖИВ див. **ЖИВЫЙ**.

ЖИВАТИ дієсл. недок., многокр. 1. (*перебувати де-небудь*) поживати, проживати: Бѣли тыжъ и в' Єгѣпскихъ скѣтахъ, што живали в печѣрахъ, и з нѣхъ на свѣтъ мѣло выхожали (Київ, 1622 *Сак.В.* 43 зв.); *Образно*: Иванъ... больше жива(л) на нѣси ѡ(т)коль емѣ даръ данъ (1489 *Чет.* 41).

2. (*проводити життя певним чином*) жити: ѡтрокъ... постомъ и млтвами бгѡвгодно жива(л) (1489 *Чет.* 88 зв.).

ЖИВЕЛО с. Пожива, харчі, продукти: на которой колясе было... барило меду, четверть мяся яловичого, и иншихъ живель: хлеба, сыра, масла (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/1, 366).

Див. ще **ЖИВНОСТЬ**.

ЖИВЕЛЪ, ЖЫВЕЛЪ, ЖИВОЛЪ, ЖИВІАЛЪ, ЖИВУЛЪ, ЖИВЮЛЪ ч. (*стп. żywiół*) (*одна з матеріальних першооснов буття*) стихія: которіи елементъ або живоль не мнѣй є(ст) нестатечный, и ѡ(т)мѣнний, якъ земля цѣлаа, статечнаа и непорѣшмаа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 247 зв.); И въ творѣнію сего вѣдимого мѣра, наперѣвѣй закладаєтъ фѣндаментъа; з чотырохъ елементѡвъ: ѡл'бо живоулѡвъ: то єсть сѣтворивъ наперѣвѣй, свѣтло(ст) огнѣноую; въздѡхъ, вѡдѡ, и зѣмлю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9);

(*суспільне середовище, маса людей*) стихія: здумѣло небо и барзо задрижало, и всѣ живела зъ собою... порушило (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 759); И гды затрѣбать аггѡлѡве, прійдетъ до кѣпи згромажѡный ѡ(т) концѡвъ землі, и ѡ(т) всѣхъ живѣлѡвъ, вѣсь члч(с)кѣй рѡжай до Іер(с)лѣмѡ, поневажъ тотъ середній є(ст) свѣта (Київ, 1627 *Тр.* 58);

(*явище природи як могутня сила*) стихія: анектавъ почаль мѡвить, поднесѣса малѣнько з столца твоего ѡбо вѣмъ тѡй годѣны живѡлы ѡ(т) слѣнца пренагабѡны, и стало се ѣжъ зарѡзомъ бѡле(ст) ѡ(т) нѣй ѡ(т)шла (серед. XVII ст. *Хрон.* 397 зв.);

(*складова частина святих Тайн*) элемент: До сакраменту потреба (не мниманыхъ, але) видомыхъ живелѡвъ (хлеба и вина) (Вільна, 1599 *Ант.* 749); А през живела розумѣй речи тыи видомыи, которіи приналежат до тайны, яко при крещении вода, при причастии хлѣбъ и вино (Вільна, 1600 *Катех.* 48).

ЖИВЕЦЪ ч. Живецъ. Вл.н.: а тою долиною иде(т) пото(к) живец (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П-216*, №27, 1).

ЖИВИЙ див. **ЖИВЫЙ**.

ЖИВИНА ж. (*жива істота*) живина: суть люде, и иньшаа живина, // и марга (XVI ст. *НС* 151-152).

ЖИВИНКА ж. Худоба: она была вогнала живи(н)кы о(д) оцѡа своє(г) тотоу часткоу заса взала свою вы(д) ва(с)ка и пѣшла с нею за ацка за маркова сна (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦІАЛ* 37, 16, 18).

ЖИВИТИ, ЖИВИТЫ, ЖІВІТІ дієсл. недок.

1. (кого) (*підтримувати чиєсь існування їжею, кормом*) годувати; кормити: брать... того брата своего, не маючого смыслѡ и розѣмѡ в себе мел, и его живиль (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); възрѣте на птѣцѣ нб(с)нѣи и(ж) ни сѣю(т), ани жна(т),... а ѡцѣ и(х) нб(с)ны(и)... живи(т) и(х) (XVI ст. *УС* № 29519, 88); ne chocz ho żywyty (Яворів, 1619 *Гав.* 19); ѡче, ѡ(т)че,... Под'часъ мѡрѡ, голѡдныхъ,... доста(т)не живѣлєсь (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 11); аю, жівіті, ховаті ко(р)міті (I пол. XVII ст. *Сем.* 19); Дѣвень Бгѡ на высѡтѣ Нб(с)ной, котѡрый..., жівить и кѡрмить все створѣна (Чернігів, 1646 *Перло* 59); Быдло,... продати, а мене живити (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); вода была бѣла якѡ молоко,... тѣла бѣлѡхны крѡмъ покѡрмовъ ѣншихъ живила и тѡчила (серед. XVII ст. *Хрон.* 454).

2. *Перен.* (кого, що) (*підтримувати, сприяти розвиткові когось, чогось*) живити: бѡца... завжды стѣ(м) дхѡ(м) живлена (1489 *Чет.* 52 зв.); А єсть цнота людѣй богѡбѡйныхъ, котѡраа вѣчно живить, и вѣчноу слѡвою надѣлаєтъ (Єв'є, 1616 *УС* *Єв.* 3 ненум.); бо(з)скаа [натоура]... ондѡ ипоста(с) соустантѡєтъ то є(ст) по(д)-

пирáеть або ж́иви(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 18); жáдень... н́гды т́ла сво́его не м́ль в ненá-
висти, áле óное ж́иви(т) и загр́ва́еть, якъ и Х́с
Цр́ковъ (Ки́в, 1646 *Мог.Тр.* 933);

(підтримувати вогонь, не давати йому погас-
нути) живити (що): огонь на олтарѣ зав́жды
б́де(т) гор́ль, который б́де живиль сщ́ен-
никъ // подкладаючи дрова рано на каждый днь
(серед. XVII ст. *Хрон.* 116-116 зв.).

3. (кого) Залишати живим: Закóнь... Моисе-
овъ кóждого, котóрый бы блюзн́рство на Б́а
мóвил', не кáжеть жив́ити, але оубивáти прика-
зъеть (Ки́в, 1637 *УС Кал.* 110-111); кгда не-
бож́чикъ на землю палъ,... Бокгуцкие
малжон́кове криќнули, абы его не живи-
ли (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787); А
постерегшы то, ижъ з́ле учынилъ, теда...
протесътанта хотечы не живиты, по гори шука-
ты хотель (Луцьк, 1647 *АрхЮЗР* 1/VI, 812).

4. (кого) Оживляти: подоба́еть бо бояти-
са б́а... многи(х) мертвить и живить (1489
Чет. 30 зв.).

5. (що) Го́йти, лікувати: врачъ масть прикла-
дыва́еть, живить ра(н)у евриноу (1489 *Чет.* 161).

ЖИВИТИСЯ, ЖИВИТИСА, ЖЫВИТИСЯ
дієсл. недок. 1. (чим) (*уживати в їжу*) споживати,
живитися: зв́рми са ж́ивать космáти (Льв́в,
поч. XVII ст. *Хрон.* 25); а той пока(р)мъ такъ
чи(с)ти(и), и(ж) ся ним живить дитя якъ ро-
сою сло(н)це (серед. XVII ст. *Луц.* 544); т́и то
оужóве жив́илиса п́рцемъ и лаз́ромъ, бо се
тáмъ то́е родило (серед. XVII ст. *Хрон.* 461 зв.).

2. (чим, з чого) (*добувати засоби до існуван-
ня, забезпечувати їх*) живитися, годуватися: а
мы о(т) на(с) дали бы(х)мо ему споможе(не)
чи(м) бы до року живитися мо(г) (Васлуй, 1561
ЛСБ 34); От Татаровъ, которые войны не слд́-
жать, а ремеством, ѳрманствомъ, и иными
речми живатса (Вильна, 1566 *AS VII*, 89); о(д)
трына(д)цати дбоги(х) што зъ вымолочку жы-
вя(т)ся по гроше(и) два полски(х) о(д) кола
млынового (Винница, 1614 *ЦДИАЛ* 181, 2, 1747,
2); не т́лко ап(с)ль, але те(ж) и т́и, котóрии
при не(м) были робóтою жив́илиса (серед.
XVII ст. *Кас.* 139).

ЖИВИТЫ *див. ЖИВИТИ.*

ЖИВИЦА, Ж́ИВ́ИЦА *ж.* Живиця: Лóтъ; о́б-
винéный, áбо звáзаный, áбо открь́тый, áбо живи́ца
дорогáа, котóраа назывáется Стáкти (1627 *ЛБ*
220); *gesina*, живи́ца (I пол. XVII ст. *Сем.* 150);
bitumen, кле(й), живи́ца (1642 *ЛС* 103); *cedri-
um*, ке(д)ровая смола, живи́ца (Там же, 116); тра-
пилиса кáпцы Измáилтовѣ óною дорóгою з'
Галаáдь до Еѓиптѣ ид́чи, и велбл́оды їхъ не-
с́чи корéнье и реси́нь (на полі: смóль живи́ць)...
и... мастыкѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.).

ЖИВ́ЮЛЬ *див. ЖИВЕЛЬ.*

ЖИВНОСТЬ, ЖИВ́НОСТЬ, ЖЫВНОСТЬ
ж. 1. Пожива, харчі, продукти харчування: по-
жаловали намъ, ижъ ты берешъ въ нихъ мно́ге
речи, живности (Вильна, 1523 *АЮЗР II*, 132); он
того всего казал осмотрети и чого бы на тотъ
замокъ нашъ, яко брон, дел,... пушкарей и
живностей потреба вказывала, штобы он то все
справил (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 8/V, 8); вы-
мельковъ ле(д)во бываетъ зъ живность домов́ю
(1552 *ОВин.З.* 141); Выроздмели есмо достаточ-
не... о всихъ потребахъ и долеглостях замковъ
и подданных наших..., к томѣ о стрельбѣ, о по-
рохи и о живности до тых замков (Варшава,
1566 *AS VII*, 104); збо(ж)е горо(х) пшоно и
и(н)шие жи(в)ности поро(з)сыпали и су(д)
побы(ли) (Володимир, 1567 *ЦДИАК* 28, 1, 2, 24);
вшакъ же пото(м) кгда ся змо(ц)ними а обачи-
ли и з неволѣ ся рдсако(м) виломили коза(ц)-
ство(м), живно(с)ти ш́кали (1582 *Кр.Стр.*
65 зв.); роботою рѣкъ свои(х) живности ш́кають
(Ки́в, бл. 1619 *Аз.В.* 138); П́ща: Ж́ивность,
стра́ва, пóкармъ, кóрмла, потра́ва (1627 *ЛБ* 82);
не ты(м) ли аѓгли б́ж́и слоуж́или; подáючи
имъ ж́ивности з роу́къ свои(х) (Устрики, I пол.
XVII ст. *УС* № 29515, 325); пришлі на пóля ши-
рóкїи роскóшныи, и богáты(и) в' ж́ивно(ст)
(Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв.); И кгда поводове
до тыхъ маетностей себе арен́довных слугъ
и челяд своихъ для живностей посылали, теда
вы, подданные,... оных били, топили (Луцьк, 1650
АрхЮЗР 3/IV, 422).

2. Годування, харчування: жи(з)нь, живо(т), жи(в)ность, выхова(н)é (1596 ЛЗ 47); Жйзнь: Живѡтъ, жйвность, выховáнье, помешкáнье (1627 ЛБ 37).

Див. ще **ЖИВЕЛО, ЖИВОСТЬ**².

ЖИВО, ЖЫВО присл. 1. Живо, швидко, хутко: силенъ еси оуздоровити. прирѡженья болѣзни, и раз(д)рѣшити грѣховную ночь. и живо вчинити дѣло (1489 Чет. 160); если се оу негѡ што оукралъ // найдетъ, живо, любо вола, любо осла. або овцѡ во двое наобворотитъ (серед. XVII ст. Хрон. 99-99 зв.).

2. (у живому стані, живим) живцем: побывши всѣ дѣ(т)ки свои, абы в неволю вло(с)кѣю живо не пришли, самы ся пото(м) мѡжне з во(ло)хи до впа(д)кѡ сѣкли (1582 Кр.Стр. 45 зв.); а ме(р)твѡи ѡ хѣ воскре(с)нѣтъ перше, пото(м) мы котрѡи живо зостáне(м) вкѡпѣ з ни(м) похвáчени бѣдемъ на оболоцѣ(х) (Вільна, 1596 З.Каз. 13 зв.); разомъ сá почала зѣмла трáсти, а(ж) сá ро(з)стѡпила. і пожйрала живо авирѡна, и дафáна (Львѡв, поч. XVII ст. Хрон. 19 зв.); Тамже и тѣе жйво шестьсѡтъ на пляцѡ зостáли. Але ся жйво поймáтъ нѣкѡмѡ не дáли (Киѡв, 1622 Сак.В. 40); Земла... ростѡпѡвшисá всѣхъ тѣхъ пожретъ жйво до пѣкла (Чернѡгѡв, 1646 Перло 155); хтѡбы жоны своей мáткѡ пѡналъ, жйво з нѡи бѣде(т) спалѣнъ огнемъ (серед. XVII ст. Хрон. 123); в губу бѡючи покривавили, хрибетъ ввесь стлукли и разы синие,... позадавали и мало што живо зоставили (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 476); **яко живо (жыво)** — зроду, зроду-вѡку, здавна: а ты(х) двѡ тонъ ѡ в озере ѡреховъско(м) никгда яко жыво с корѡны не волочывали (1546 ОГ 17 зв.); если жъ бы то тákъ было, а чѡмуѡ жъ ихъ тоутъ..., ѡтѣцъ пáпе(ж) не споминáеть, знáти же и(х) в тѡе фалшиве вдáно, о чѡмъ яко жйво не мѡслили (Острог, 1598-1599 Апокр. 41); ѡ(д)тоє могилы, котѡрая, жыво, не ты(л)ко абы мела бы(т) Белы(м) Камене(м) на(з)вана, але жа(д)но(г)[о] на(з)вы(с)ка не мела ...вло(ст)ные ланы еѡ дво(р)ные (Житомирщина, 1639 ККПС 209).

Див. ще **ЖИВЦЕМ**².

ЖИВОВАТИ дієсл. недок. Перебувати, поживати: вси... того всего... заживати мають..., под благословенствомъ... церкви восточное живуючи, а не подъ иншимъ римскимъ якимъ (Четвертня, 1619 АрхЮЗР 1/VI, 478).

ЖИВОДАВЕЦ ч. (цсл. живодавць) (про Бога) Творецъ життя: каменъное бы то было ср(д)це, которое бы слѣ(з) не попустило, жалоючи такого срамо(т)ного а невинъного оумоученѡ нашего живодавца и добродѣя великого (XVI ст. УЄ Трост. 62); И кгды вложйли тѡтъ кр(с)тъ, на котѡромъ бы(л) распа(т) живодавецъ нáшъ Хс, ѡжйла мѣртвѡа дѣвйца (Киѡв, бл. 1619 Ообр. 61).

Див. ще **ЖИВОТАДАВЕЦ, ЖИВОТОДАВЦА**.

ЖИВОКОСТЬ ч. (Symphytum L.) живокіст: symphiton petra(e)on, ко(с)тивѡ(л), живоко(с)тъ, ѡма(н) трава (1642 ЛС 391).

ЖИВОЛУПИТИ дієсл. недок. (від кого) Здирати живцем, відбирати силою: Не вм(с)ли сами... дáни пѡта и трѣда ѡ(т) ны(х) вытагаєте, ѡ(т) ни(х) живѡлупите (1598 Виш.Кн. 273).

ЖИВОЛУП ч. Живолуп. Вл.н.: Васко Живолупъ (1649 РЗВ 165).

ЖИВОНАЧАЛНЙ, ЖИВОНАЧАЛЪНЙ, ЖИВОНАЧАЛЪНЙ, ЖИВОНАЧАЛЪНЙ, ЖИВОНАЧАЛЕН прикм. (цсл. живоначальныи) (який дає початок життю, переважно при згадці про Святу Трійцю) життєдайний: Во имя святѡя и живоначальнѡя Тройцы (Киѡв, 1507 АрхЮЗР 1/VI, 10); Бл(с)вние макария... мещанѡмъ и вси(м) правосла(в)ны(м) хр(с)тъяномъ... вѣрѡючи(м) бе(з) порока во свѣтую живонача(л)ную тро(и)цѡ (Новгородок, 1547 ЛСБ 13); Смирение наше ѡ(т) благодати и дара и области всесветѡго и живоначального дѣха данънѡя ѡ(т) спаса христа светымъ его ѡченикомъ (Львѡв, 1586 ЛСБ 71); ненáвистникъ добрѡ да бѣде(т) ѡ(т)лѡченъ ѡ(т) стѡя и живоначальнѡя и единѡсущнѡя и неразделимая тро(и)ца (Берестя, 1590 ЛСБ 144); Во име Отца і Сына и светѡго Духа, Светѡя Живоначальнѡя и Нероздѣлѣнѡя

Тройца, стается реч у вечной памяти (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 13); светые Божые суть въ небѣ... и суть въ небѣ... и предстоятъ Светей Жывоначальной Тройцы и молятся за нами! (Вильна, 1608 *Гарм.* 182), ѿ Пр(с)тѣи Живоначальной Тр(о)ци (Чернігв, 1646 *Перло* 11 зв.).

ЖИВОНАЧАЛЬНЫЙ *див.* **ЖИВОНАЧАЛЬНЫЙ.**

ЖИВОНАЧАЛЬНЫЙ *див.* **ЖИВОНАЧАЛЬНЫЙ.**

ЖИВОНОСНЫЙ *прикм.* (цсл. живоносный) живоносный: Бм ѿ(т)че владыка обачъ пѣ(л)но, если не ты(м) шлако(м) (!) идете, невдѣчны боудѣчи мѣнны нѣ(с)ной, до которой желѣю(т) агглы бжѣи приникнѣти,... котѣраа ѿ(т) самы(х) живоносны(х) рѣбрь животодавца истѣкаючи, живо(т) вѣчны(й) дароуетъ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216); ѿ(т) стѣхъ ѿ(т)цѣвъ живоносный Кр(с)тъ (Київ, 1627 *Тр.* 472); рачь ср(д)ца и мысли наши пре(з) заслѣгѣ спѣителной Мѣки твоѣи, ѿ(т) всѣхъ злѣстей ѿчѣстивши, и Рае(м)... дѣховнымъ в' розмышла(н)ю Живоносныхъ смотрѣнія твоѣго Таинствъ (Київ, 1632 *МИКСВ* 289); Роспрос(т)рѣмѣ претѣ ср(д)цѣ наши(х) бѣрозды, а прѣймѣмѣ до нѣхъ живоносныхъ и збавѣнныхъ вѣды писма стѣго (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 385).

ЖИВОПИСАНІЕ *с.* (цсл. живописание) Живопис, малювання: живописаніе. Pictura (1650 *ЛК* 447).

Пор. **ЖИВОПИСАТИ.**

ЖИВОПИСАТИ *дієсл. недок.* Малювати: ех-рѣнго, живопишу (1642 *ЛС* 190).

Див. ще **ЖИВОПИСОВАТИ.**

ЖИВОПИСЕЦЬ, ЖИВОПИСЕЦЬ *ч.* (цел. живописецъ) живописецъ: але хотѣй и найбо(л)ше живописцо(в), або маларо(в), кгда на еднѣу... ѿсѣбою гладачи малѣю(т), всѣ образы собѣ подобии бывѣю(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 201); Живописъ; Маларъ, живописец(ц) (Київ, 1627 *ЛБ* 37); pictor, живописец(ц), ико(н)никъ (1642 *ЛС* 316).

ЖИВОПИСОВАТИ *дієсл. недок.* Малювати: Живописую. Pingo (1650 *ЛК* 447).

Див. ще **ЖИВОПИСАТИ.**

ЖИВОПРИЕМНЫЙ, ЖИВОПРИЕМНЫЙ *прикм.* Життедайный: въ помыслномъ тѣла и души повоженю долголѣтняго здоровья и благословенства ѿ живопріемнаго // Владыки Христа грѣба, ныне и въ безконечный вѣкъ зычимъ (Київ, 1623 *КМПП* I, дод. 264-265); шоль до святого мѣста Іерусалима... живопріемному Владыки Христа грѣбу поклонъ отдакъ (Корсунь, 1625 *КМПП* I, дод. 274).

ЖИВОСТЬ¹ *ж.* (стп. żywość) 1. Життя, існування: кѣ горкости приводѣли живо(ст) іхъ, робѣтами тѣжкими гліны и цѣглы, и вшелѣкою слѣдѣбою котѣрою ѿбтажѣни в' робѣтахъ околѣ землі (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.).

2. Жвавѣсть, завзятѣсть: вігог, крѣпо(с)т(ь), живо(с)т (1642 *ЛС* 413).

ЖИВОСТЬ² *ж.* Те саме, що живность у 2 знач.: а што ко(л)ве(к) еѣ мл(ст) жита на по(т)рѣбъ свою вымолоти(т) и те(ж) бы(д)ла ѿ(з)ме(т) и всяки(х) рече(й) на живо(ст) свою домовы(х) тогда я того всего на кнѣги ма(р)и... по(и)скива(т)и немаю (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 117).

ЖИВОТАДАВЕЦЬ *ч.* Те саме, що живодавецъ: Приблѣжилъса до брамы мѣста Наїна Хс Бгъ нашъ, двѣрь живота и несмертѣльности, и плачъ животадавецъ оутолілъ (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 573).

Див. ще **ЖИВОТОДАВЦА.**

ЖИВОТВОРИВЫЙ *прикм.* Животворный, живодайный: только потреба начинья, а по нашему, сосуда духу святому, иж бы ис тебѣ, Скарго, из твоего костела рода силою животвориваго духа духи ереси воздушныхъ умудрителей,... молитвою повыгонял (1608-1609 *Виш. Зач.* 223).

Див. ще **ЖИВОТВОРНЫЙ, ЖИВОТВОРАЧІЙ, ЖИВОТВОРЯЩИЙ.**

ЖИВОТВОРИТИ *дієсл. недок.* (цсл. животворити) животворити, оживляти: Якъ тая, которая животворитъ свое тѣло, роститъ и завжды его въ цѣлости... заховуетъ, можетъ речи ногамъ своимъ, же до ряду и справованя всѣмъ тѣломъ не суть ей потребны (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 491).

ЖИВОТВОРНЫЙ *прикм.* Те саме, що **животворивый**: якъ Ма(н)нѣ вѣчныхъ рѣскошій ѣсти, и водѣ зъ камена животворногѡ пѣти бѣдѣ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 226).

Див. ще **ЖИВОТВОРАЧІЙ, ЖИВОТВОРАЩІЙ.**

ЖИВОТВОРАЧІЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Те саме, що **животворящій**: Понева(ж) намъ кр(с)тъ животворачій збавѣне показаль, пови(н)нисмы // всѣкое пѣльное стараніе приложѣти, абы оно(м) прѣ(з) котѣрый ѡ(т) давного оупа(д)кѣ ѣстесмы збавлени, пристѣйно(ю) оучѣ(т)вость выражали (Київ, бл. 1619 *О обр.* 74-75).

Див. ще **ЖИВОТВОРИВЫЙ, ЖИВОТВОРНЫЙ.**

ЖИВОТВОРЯЩІЙ, ЖИВОТВОРАЩІЙ, ЖИВОТВОРАЩІЙ, ЖЫВОТВОРЯЩІЙ, ЖИВОТВОРЯСЧІЙ *дієприкм. у знач. прикм. (цсл. животворящій) животворный, живодайный*: Во има сватое, животворящее, нерозделимое Троицы аминь (Вильна, 1514 *AS III*, 108); А потомъ причастившися святыхъ и животворящихъ таинствъ и подяковане учинивши, усѣсти (1603 *Пит.* 82); Ку тому, ижъ есть светая, абовѣмъ одъ Иисуса Христа,... черезъ вѣру съвокуплена освещается, и одъ Пресветого Жыотворящего Духа бываетъ справована (Вильна, 1608 *Гарм.* 181); Намалѣймо,... на персехъ, и на всѣхъ челѣнкахъ Животворящій знѣкъ (Київ, 1632 *МКСВ* 276); Воистину слово животворящее, добро рещи (Путивль, 1638 *АЮЗР III*, 11); А тело мое гришъное... въ церкви Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня,... поховано быти мает (Руда, 1646 *ПККДА I-1*, 83); Аже немѡватка немогѣтъ ѡсвѣдчити вѣры сѣми прѣ(з) себе, въ безначално(ю) и животворящю Тр(о)ицѣ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 904); *Образно*: тыхъ сло(в) живыхъ и животворящихъ, е(в)(г)-лѣстове, ап(с)лове, и вси истинніи вчителеве, нѣкгда не розделали, ани ѡ(т)менали (Острог, 1587 *Ключ.* 19 зв.).

Див.ще **ЖИВОТВОРИВЫЙ, ЖИВОТВОРНЫЙ, ЖИВОТВОРАЧІЙ.**

ЖИВОТДАВНЫЙ *прикм.* Те саме, що **животдателный**: была... и самѡ(т) живо(т)давнѡ(т) Мѣки и Смерти егѡ правдивою оучастницею (Київ, 1637 *УС Кал.* 760).

ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ, ЖИВОТЪДАТЕЛНЫЙ, ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ, ЖИВОТОДАТЕЛЬНЫЙ *прикм. (який дае життя) животворный, живодайный*: Такаа то правда на Фотіа отъ отступниковъ... якобы соборуючи на противъ Фотіа отцеве... животоделною Христа... кровію, на зогнане его зъ столицы подписовалися! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 737); Зажъ до писаня животделная кровь Христова есть подана, а не въ напою збавеный? (Там же, 738); вызволяючи насъ ѡ(т) невидѣмого фараѡна, животдѣлелнымъ дрѣвомъ ч(с)тнагѡ и животворашего кр(с)та, ѡсоложаѣтъ горкостъ (Київ, 1627 *Тр.* 473); Пѣстѣлемъ на свѣтъ Бгѡдхновѣннѣю Книгѣ; и, же та(к) рекѣ, Шафарію оуслѣгована, стѣхъ и Животдѣлелныхъ Пренасватѣйшагѡ Тѣла и Пренаторѡжшеѣ Крве Х(с)вы Таемницамъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3 зв.).

Див. ще **ЖИВОТДАВНЫЙ.**

ЖИВОТЕКУЧИЙ *прикм.* Швидкотекучий, швидкоплинный, бистрий: обѣчно якѡ е(ст) дѣбрый Панъ, доброты и несмерте(л)ности невычерпаное море: вода солѣдкаа и животекѣчаа, ажъ на(д)деръ обфѣтаа и зъ берегѡвъ выливаючаа (Київ, 1637 *УС Кал.* 322).

Див. ще **ЖИВОТОЧНЫЙ.**

ЖИВОТИНА, ЖЫВОТИНА *ж. (цсл. животи́на) свѣйська тварина, животи́на*: принесли вси снѡве израилеви дары своя къ боу, хто што имѣлъ. ѡ(т) овощей. и ѡ(т) животины (1489 *Чет.* 14); а хто бы животинѣ маючи коня не де(р)жалъ того староста грабить, за ѡг(р)шинѣ (1552 *ОВин.З.* 132 зв.); На животинѣ на ѡ(в)цы на телата и на свини шопы з лозы робать (1552 *ОЛЗ* 186 зв.); приходши поганство Татарове подъ Бѣлую Церковь, все стадо животины череду взяли и погнали до Бѣлагорода (Київ, 1559-1567 *АЮЗР I*, 146); Кони, животину и инъшыи домовыи статъки и збожъе пописати (Чорторійськ, 1584 *АрхЮЗР 8/IV*, 194); тое быдло або животи́на

власная манастырская ест (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 162); не могла животи́на ходіти на поле для снѣгѹ и морѳѳ (1503-1633 *Остр.л.* 130); Животи́на. *Pecus* (1650 *ЛК* 447).

ЖИВОТИНИЩЕ *с.* (міфічна тварина, яка має дивний і потворний зовнішній вигляд) чудовище: Пси́нь: е́ст̣ животи́нище нѣкое крилато Тонча(и)ше я́коже прах̣, е́же ра(ж)да́етса ѱ(т) дивіи(х) смѳѳ(в) (1627 *ЛБ* 241).

ЖИВОТИЩЪ *прикм.* Життєвий: Зо́ль: м(р) г̄. Живѳте(н). Жі́зне(н), Животи́щъ (1627 *ЛБ* 207).

ЖИВОТНО *с.* (цсл. животьно) 1. (жива істота) живина: яко, всако живо(т)но словѣсно е́сть члѣк а іѱа(н) е́сть живѳ(т)но и словѣсно, оубѳ // іѱа(н) члѣк (1596 *ЛЗ* 65-66).

2. Тварина: Она́гръ, Дікій осѣль, живѳтно подобное лѳсю (1627 *ЛБ* 225).

Див. ще ЖИВОТНОЄ.

ЖИВОТНОЄ *с.* (цсл. животьное) 1. Те саме, що **животно** у 1 знач.: єдинь ѱрель з̣ межи иных̣ живѳтны(х) може(т) с̣мотрыти против̣ко сл̣нцю не помизаа око(м) (1556-1561 *ЛС* 127); С̣творі́ль бы(л) б̣ъ члѣка... на... подобѣн̣ство свое и своѳго ра(з)ума сподоби(в), и слѳво(м) вымѳвы на(д) всѣ живѳтныє оукраси(в) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215); Абѳвѣмъ ты Мат̣кою; Цр̣ѳ Аг̣глскомѣ зоста́ла, И тогѳсь Пани́енскимъ Млѣкомъ пита́ла. Котѳрій гоин̣ю Рѳкѣ свою ѳтвори́аєть, Вса́кое живѳтное ж̣ивитъ, и пита́єть (Чернігів, 1646 *Перло* 36 зв.).

2. Те саме, що **животно** у 2 знач.: Ари́стѳте(л) мѳви(т) в книга(х) где ѱ живѳ(т)ны(х) пише(т), трѳій рѳ(д) пелек̣ан̣скій (1596 *ЛЗ* 61); ѱ(т)-толь Философ̣ъ оный выборн̣ѣи́шій злослівого члѣка живѳтнымъ на́горши(м),... манѣєть (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 нenum.); ѱ̣цы... п̣стыннож̣ител̣ѣ ...п̣стилися... ры́бъ, вина́, и ѱ(т) живѳтных̣ ма́сла не кошт̣ючи, кро(м) ѳвоцѳвъ ѱ(т) дрѣв̣ь (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171); ѱ створе(н)ю скотѳвъ звѣровъ и йнши(х) живѳтны(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 4).

ЖИВОТНОРОЗУМНЫЙ *прикм.* (властивий людині як живій особистості) свідомий, розум-

ний: Б̣г̣ъ всемог̣щій, д̣ш̣ѳ живѳтнѳрозѳмн̣ю в̣ прѳдка на́шого Ада́ма водхн̣л̣ь (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 938).

ЖИВОТНОСТЬ *ж.* Життєдайність: дакоюу тѳб̣ѣ з б̣чтиваго и с п̣їлна(г) за́хована, и живо(т)-ности и с пріѳд̣ѳаніа тѣла моего (II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 7 зв.); по́ложи же т̣ы сво́й ѱплатокъ прѣ́сн̣ій без(д)ѳшний, ра́звѣ до по(л)рѳку. ѱ семь вѣдай иже вашъ збо́утн̣ѣєть, и вѣ пра(х) ѳбрати́тса, бо не ймаєть вѣ себѣ жадноа живѳтности (к. XVI ст.-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 123).

ЖИВОТНЫЙ, ЖЫВОТНЫЙ, ЖИВОТЕНЬ *прикм.* (цсл. животьный) 1. Життєдайний: О чом̣ь она́ яко ма́ти ваша... хлѣбомъ живѳтнымъ оучѣниемъ єв̣(г)льскимъ воско(р)мивши, жених̣ своєм̣ь... ѱ(т)дати... надѣяласа (Острог, 1587 *См.Кл.* 5 зв.); Вода с̣ь всѣмъ живѳтнымъ в̣ь собѣ содерж̣имымъ, такъ до... Члове́ка мѳвити́ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 935); **животная вода** *див. ВОДА;*

життєвий: Прч(с)таа п̣ан̣на кды з назарѣтоу до ви́флеѳма пло(д) живѳтный вѣ прч(с)той оутрѳб̣ѣ своє(и)... ма́ючи шл̣а... в̣ стайню и в х̣іжкоу, по́дл̣ю... моу́с̣ѣла в̣н̣йти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 7); Зо́ль: м(р) г̄. Живѳте(н). Жі́зне(н), Животи́щъ (1627 *ЛБ* 207); **Живѳтный. Vitalis. Animans** (1650 *ЛК* 447); **книги живѳтныє див. КНИГА.**

2. Тваринний: ani[m]ab[i]llis, живѳ(т)ны(й) (1642 *ЛС* 83).

ЖИВОТОВЕЦЬ *ч.* (мешканець або виходець з колишнього села Животів) животовець. Вл. н.: А(р)тюхъ Живѳтѳве(ц) (1649 *РЗВ* 363).

ЖИВОТОДАВЦА *ч.* (стп. żywotodawca) Те саме, що **живодавецъ:** В м̣ ѱ(т)че владыка ѳбач̣ь п̣ї(л)но, если не ты(м) шл̣ако(м) (!) идѣте, не вѳдачны бо́уд̣чи ма́н̣ны нѳ(с)ной, до котѳрой жел̣аю(т) аг̣гли б̣ж̣іи приникн̣ѳти и не та́кою, котѳраа на землю росѳю па́дала, а́ле котѳраа ѱ(т) самы(х) живѳно́сны(х) ребр̣ъ живѳтода́вца ист̣ѣка́ючи, живѳ(т) вѣчны(й) даро́уєть (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216).

Див. ще ЖИВОТАДАВЕЦЬ.

ЖИВОТОДАТЕЛНЫЙ *див. ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ.*

ЖИВОТОПЛАТЕНЬ *прикм.* Життедайний: Кто зась и // Бга̄ знаѣтъ, и в цнѣтахъ са кохаѣтъ, цнѣта и себе и члѣвка того възглад(м), якъ вѣчно-славна и животоплатна, цнѣта ест' (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 2-3).

ЖИВОТОЧНЫЙ *прикм.* (цсл. животочныи) чудодійний, життедайний: Тѣи ест' Пань створена, котѣрый ест' весь роскошѣ, прагнѣніем' и напѣтко(м) животѣчным': великою, правдѣвою и зѣвжды текѣчею рѣкѣю (Київ, 1637 УЄ Кал. 322); вода животочная *див.* ВОДА.

Див. ще ЖИВОТНЫЙ.

ЖИВОТЬ, ЖИВОТЬ, ЖІВОТЬ, ЖЫВОТЬ *ч. 1.* Життя: оучителеве оу добромь оученіи але не въ зло(м) животѣ мають наслѣдовани быти (1556-1561 ПС 97); хотя емѣ пань бо(г) и живота продо(в)жи(т) ты(х) вси(х) рече(и)... не маю(т) пои(с)кивати (Вінниця, 1567 ЛНБ 103, 17/Іс, 1943, 16); хто хоче(т) живо(т) миловати... не хай ѡста(г)не(т) азыка своего ѡ(т) злого (II пол. XVI ст. КА 187); а ижъ въ невѣдомости часу и години такового припадку и доконченя живота нашего зъ преизренія Єго Святого ест' постановлено, про то повинне пристои каждому, абы... чоловѣкъ, о такомъ припадку своемъ уставичне мыслилъ (Краків, 1595 АСД I, 196); И все созданіе тому ся кланяет, от него бо живѣт и духа мевает (к. XVI ст. Укр.п. 72); повѣтрѣе аѣжъ до самѣго нѣба сплюгавлено е(ст) дла мае(т)ности живо(т) заневѣбленый ѣст' (Острог, 1607 Лѣк. 126); отъ вшелякихъ неприятелей,... здоровья и живота своего не лютучы, послугу чинили (Київ, 1610 АЮЗР II, 59); Ѡто оуже часъ минѣет', а живѣт' наш' до концѣ са приблиѣаетъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 668); Живо(т) на(д) свѣтъ зацнѣйшій, влюбѣле(с) законный (Лѣвѣв, 1642 Бут. 5); ведлугъ звычайу себѣ моцъ зупо(л)ную зоставую въ все(м), поты поки ми Гдѣ Бгъ живота продолжи(т) (Холм, 1648 Тест.Ст. 471); Живѣтъ. Vita (1650 ЛК 447); въ животе — при житті: кгда та(м)... приехалъ пѣна ма(т)фея сенюту в животе не зостал (Кременецъ, 1563 ЛНБ 103, 26/Id, 1810, 8); ись которого збитья изъ мо(р)дованья якобы вже и (в) животе еє

небыло (Луцьк, 1577 ЖКК I, 80); въ животе (в животи) не стати — те саме, що живѣтъ кончити: А так, кгда вжо жоны моеє... в животе не стало, Бог дѣшѣ еє зъ сего свѣта взал, бѣдѣчи есми в добромъ здорови... з особливое ласки моеє ѡтцовское дал и даровал есми сына моего... всим Степанем (Острог, 1522 АС III, 237); Якож... ѡн ѡ тѣю половинѣ мыта своего,... з ним ѡ тоє правовати са хотел, нижли... его в животи не стало (Берестя, 1544 АС IV, 396); до живота (животовѣ) — до кінця життя, до смерти: пан Федор... держал тот замок... до своего живота (Берестя, 1508 АС III, 56); третѣю часть всихъ именей... небожчикъ князь Ѡедор Санкгѣшко-вича, мѣж твой, записал тебе до живота твоего держати и вживати (Вильна, 1552 АС VI, 130); А та(к) мы... ѡны(х) Бѣликовичо(в) при... поменены(х)... пожи(т)ка(х) яко то ѡни с про(д)ко(в) свои(х) де(р)жать и ѡживаю(т) нинѣ(ш)ни(м) листо(м) наши(м) зоставѣе(м) ѡсѣ(х) и ко(ж)дого з ни(х) зособна до животовѣ и(х) ко(ж)дого (Острог, 1637 ЦДИАК 1471, 1, 1, 99 зв.); до живота встати — воскреснути: та(к) ты(ж) быти не могло,... ижебы снѣ бѣжій ѡ(т) смрти до живота не всталъ (поч. XVII ст. Проп.р. 153 зв.); до живота привернути — оживити: Коли ми вже было дѣ лѣ(т) звоно(м) в головѣ забитого яко ѡного моло(д)ца в наи(м) до живота приве(р)ну(л) (1582 Кр.Стр. 6); до живота приходити — воскресати, оживати: Яко сѣнѣ бѣжій правдѣе по(з)наваны(й) бывѣе(т), зем(л)а ся лакаѣтъ, ѡпѣки са падаю(т), грѣбы ѡтворѣные бываю(т), оуме(р)лѣе до живота прихѣда(т) (поч. XVII ст. Проп.р. 298 зв.); за живота (животовѣ) — за життя: не ѡмешкалъ былъ еше за живота его ѡ томъ до... Вашей Милости... дать ведати (Турійськ, 1564 АС VI, 243); име(н)е мое... застави(л) ѡте(ц) мо(и) небощикъ за живота своего... земенину... небощику... Немери(н)у (Житомир, 1584 АЖМУ 143); если тоу(т) за живото(в) свои(х) боудемо вѣ(ч)не наслѣдовати волѣ его стои. а заховатиса маемо емоу та(к) яко на на(с) прѣслѣшае(т), а зако(н) хр(с)тианский на(с) оучить (к. XVI ст. УЄ №31, 199); живѣтъ

вырвати (вырвати) — позбавляти (позбавити) життя: очи ей ѿты(и)моуешъ, ѿчи кѡлешъ, и живо(т) вырываетъ // заслѣплѣешъ ей з лѣски бжеи и цно(т) вызоуваетъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 176 зв.-177); Если сѣбро протѣвникъ ѿ(т)нѣти захоче(т) если все, нѣве(т), тогосвѣтнѣй дочасный живѡтъ вырвати прѣгне(т), не борони тѡлко Вѣрѣ свою заховай (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129); **живѡтъ выдирати** — те саме, що **живѡтъ вырвати**: Не тѣл'ко бовѣмъ добра их', але и самый живо(т) выдирѣют', на жадные контракты // згѡдные... з' ними не позволяють (Київ, 1648 *МКСВ* 346-347); **живѡтъ вѣчный, вѣчный живѡтъ, пришлый живѡтъ** — життя в раю, вѣчне життя: кто коли дла хѣ богатство опоуститъ, стокротъ больше возьметъ, и живѡтъ вѣчный наслѣдитъ (1556-1561 *ПС* 82 зв.); Такъ возлюбил Богъ мир, же Сына своего едиnorodного послалъ, абы каждый, вѣруючи в него, не погинул, але абы мѣл живѡтъ вѣчный (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 49); Такъ то што розвѣсти потреба ѡ немъ, и ѡ всѣхъ рѣчахъ правдѣвой надки, яко ты(ж) и штоса ткнѣтъ што справиль, зачѣмъ бы живота вѣчного достѣпити моглѡса (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 230); Прѣйми(ж) прѣто знѡвѣ вѣчный живо(т), вдѣчны(м) са станъ оу бѣга и оублагай его (Острог, 1607 *Лѣк.* 94); Понеже... въ пришломъ живѡте, хотяжъ праведнымъ и добрымъ, восияетъ... неприкосновенный светъ благословения оногѡ, которогѡ есть Самъ Богъ, а грешныхъ (Рожанка, 1598 *Л.Пом.* 987); А ведьже я маю еще надею... абысь тежъ тое речи учасникомъ былъ,... и на семъ свете въ мастигѡй старости долго поживѣши, а потомъ въ ономъ пришломъ живѡте царствія небеснагѡ венець неувѣдаемый... одеръжалъ (Там же, 1033); **живѡтъ дочасный, дочасный живѡтъ** — земне життя людини: А ты, костел латинский,... весь вѣк свой о томъ упражняешъ,... абы ся не оногѡ небѣснагѡ седалища допустил,... але жебы еси тя на земли в дочасномъ живѡте... ани чести, ани мѣста... бынамнѣй не снижил (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); теда тобѣ маю повѣдити,... ѡ несмертѣльности дѣши, ѡ рѡскоши прѣ-

шлой справе(д)лѣвыхъ, и ѡ постановѣню вѣрныхъ которыи з' дочасногѡ живота сходатъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 202); **живѡтъ спросный (спростный), волочающий живѡтъ** — розпутне життя: А кгдажъ мене, малжонка своего, и... детей моихъ... не ѡгледаючися на добре мниманье, што статечные жѡны звыкли передъ очима своима завжды метъ..., ѡпѣстивши и домъ мой собе ѡгидивѣши, а волочающий живѡтъ ѡлюбивши, тамъ, где се ей подобало, мешкаетъ, а проежчокъ ѡживаетъ (1577 *AS* VI, 73); Не такъ, яко продкове ихъ... во всемъ были славни; але сие волятъ радъшей живѡтъ спросный въ срокѡй неволи безъчестне провадити (Рожанка, 1598 *Л.Пом.* 1017); живѡтъ спростный, свѡбѡльный и збытѣчный, где теперъ все са тѡе розлетѣло (Острог, 1607 *Лѣк.* 36); **живѡта (жывѡта) доконати (докончати)** — померти, докѣнчати життя: где яки(м) способомъ жывѡта доконала (Житомир, 1649 *ДМВН* 185); А которыи хотѣлъ о Христѣ жити, каждый мусѣлъ... у монастыры жывѡта докѡнчати (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 500; Фотѣй волѣлъ въ безмолвномъ монастыру жывѡта докѡнчати, нежели на столицѣ патриаршеской седѣти (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 755); **живѡтъ кончати (скончати, скончати)** — померти: Стогѡ Гетмана каждый Рѣце(р) нѣх' ся оучѣтъ Як'бы тѣжъ мѣл' на свѣтѣ тот' живѡ(т) свой кончи(т) (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); на соборѣ, скоро по зложенню Флавиана, зъ направи Дѣоскора... заразъ немилостивно бито его,... По которомъ збитю, третегѡ дня живѡтъ блаженно скончалъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 610); Бѡвѣмъ многѣхъ ѿ(т)кладѡючи(х) рѡкъ ѿ(т) рѡкѡ, днѣ ѿ(т) дна покѣтѡ, ѡшѣкало и омылѣло, же ледако живѡт' свѡй скончѣли (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 5); **живѡтъ ѡтдавати (кому)** — жертвувати життямъ (заради кого): дрѣгаа [причина] дла ты(х) еф'фѣктовъ которыи з негѡ выхѡдатъ, дла оучѣнко(в), дла тогожѣ ты(м) живѡ(т) ѿ(т)даетъ которыи ѡно(г) оутратили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 296); **живѡта позъбавити** — вбити: кгда подданные выконываючи, до болѡта приволокъши, жывѡта позъбавити хотѣли, отъ чогѡ заледве некоторѡя служала

челяд отпросили и заумерлую подь село Киверце отъезсти казали (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); зъ животомъ розвязатися — те саме, що **животъ кончити**: а гды... з' животом' южъ м'ль розвазатися, оуста свои... отворилъ (Київ, 1627 *Тр.* 291); **на животъ** — для життя: Скажи ми любимы(й) р'г'ателю..., чом' та т'а окаа(н)наа оутроба и в'п'встила, коли (на) см'рть а не на живо(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 231); **не мати живота** — (*про частини тіла людини*) відмерти: Члонки,... ни якого живота в' себе не маючи, ничего доброго делати не могли (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 993); **по животъ (животе)** — після смерті: Ино по моем животъ ни на кого, одно на сына моего... тыи вси замки и м'ста, двори... прийти мают (Острог, 1522 *АС* III, 237); абы ѿ мае(т)но(ст)... лежачую и р'дохую, межи ма(л)жо(н)кою моею панею маретою ла(с)чо(в)ною и бра(т)ею бли(з)скими моими по животе мое(м) яки(и) ро(з)р'дхъ и ро(з)ницы не бы(ли) ѿ(с)тато(ч)ную волю мою на се(м) те(с)таме(н)те ѿ(з)на(и)мую (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86); **после живота** — те саме, що **по животъ**: я Иван после живота кнагини... бил есми чолом господарю моему... абы Его Милость рачил... тым влостным им'нем своим... мене сл'д'г' своего пожаловати (Острог, 1516 *АС* III, 138); **при животъ (животе)** — за життя, при житті: А тепере еще при своемъ животъ хочу тое им'ти все ку своему пожитку (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 11); А я сама при животе мои(м)... в тое име(н)е..., ничи(м) ся вступовати... не маю и не буду мочи (Житомир, 1584 *АЖМУ* 144); **прийти до живота** — (*відновити свою функціональну діяльність*) ожити: Чит'аемо вправд' в' цр(с)кы(х) книга(х), ижъ к'ости оумр'ялого елис'а единого оусопшого з' мртвы(х) в'зб'д'или, але тые кости самы не пришли до живота (поч. XVII ст. *Проп.р.* 154); **стратити животъ** — загинути: Кгд'б'жъ л'п'т'й ест' стратити животъ за ѿйч'изн', Н'ж'ли н'приятелю дост'ат' са в'кор'изн' (Київ, 1622 *Сак.В.* 41); **Образно**: Прист'п'п'м' т'еды до тои Нивы: и т'и б'орозны живот'ч'инач'и пр'й'мемъ, и пожнем' ѿ(т) н'шег'о Іс Х'а, кот'орый

р'екль до свойхъ Оучн'ковъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123); **животъ вести див.** **ВЕСТИ**; **древу живота див.** **ДРЕВО**.

2. **Життепис**: Дай пок'ой, Клиш, пр'ошлы(м) в' д'ълности поган'ѿ(м) Х'в'в' жив'отъ ѿпис'й иди южъ за П'аномъ (Київ, 1632 *Євх.* 301); як'ѿ в' цр'кви б'ж'ей маемо образы, абы намъ // были як'ѿ книги е'в(г)ліи и животовъ ст'ыхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 97 зв.-98); **животы пророцкыи** — (*одна з книг Старого Завіту*) книги пророків: Ст'ый епифан'ий и дорофей м(ч)ни(к) в живота(х) пр(о)р'кы(х) оуча(т), ижъ а'г'гли гды в кол'ісце дита(т)ко(м) еше лежа(л), ѿгне(м) ег'ѿ прикр'или (поч. XVII ст. *Проп.р.* 256); **книга живота див.** **КНИГА**.

3. (*про засоби до життя*) майно, статки: живо(т): меш'ка(н)е, и ты(ж) ска(р)б'ь, грош'ь (1596 *ЛЗ* 47).

4. **Живіт**: Кропива е(ст) зел'іе добро. коли в' которо(г) ч'лка та(ж)ко на животъ. навари кропиви з вино(м) п'и здра(в) боуде(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 9); **alius бр'д(х) живот** (I пол. XVII ст. *Сем.* 20); Триб'д'хъ: Жол'докъ, живо(т), бр'д'хъ (1627 *ЛБ* 133);

(*утроба жінки як символ материнства*) лоно: жена бо твоя анна. почала в животъ свое(м) и родити имае(т) (1489 *Чет.* 15 зв.); коли стал'са голосъ поз'доровлена твоего в' оушохъ моихъ розыгралоса радостю ѿтроча в' животъ моемъ (1556-1561 *ПС* 208); На'гъ в'ышолесъ з' живота м'атки т'в'еи, на'гимъ и ѿ(т)й'дешъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129); Иже зачат'е с'на Б'ж'ог'ѿ в' животъ Па(н)ны в'едл'гъ ч'ловеч'енства, ст'алоса справ'ою Д'ха ст'ог'ѿ (Львів, 1646 *Зобр.* 18); Естъ оу же(н)скомъ животъ дв' жили, тоне(н)ки(х) (серед. XVII ст. *Луц.* 544); **почати в животъ своемъ див.** **ПОЧАТИ**.

ЖИВОТЪДАТЕЛНЫЙ див. **ЖИВОТДАТЕЛНЫЙ**.

ЖИВОТЪЧИНАЧИЙ, ЖИВОТЪЧИНАЧИЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який творить, дає життя)* життетворний, життедайний: ѿ(т) Н'ивы жн'иво и радостъ: ѿ(т) виног'рада ѿвоцы покарм'овый, а ѿ(т) П'исма На'дка живот'чиначаа (Київ,

1625 Сур.Сл. 123); Патріархъ Нерѣкотворѣнный Хвѣ образъ, и чті гѣдныи животъчиначіи дрѣва, кѣ томѣ и ч(с)тнѣю шатѣ Бгѣмѣтре носачи, по мурамъ чиніиль Процѣссіи (Там же, 681); В' сїю Н(д)лю (трѣтнюю Пѣстѣвъ, поклонѣнїе празнѣемъ Ч(с)тнаго и животъчиначога Кр(с)та, дла причїны таковой (Київ, 1627 Тр. 472).

ЖИВОТЬ див. **ЖИВОТЬ**.

ЖИВУЛЬ див. **ЖИВЕЛЬ**.

ЖИВУЧИЙ, ЖИВУЧІЙ дієприкм. 1. У знач. прикм. (який живе, існує) живий: вода двѣ(с) свѣтъ и ве(с) наро(д) лю(д)ски(й) зверата и всю ре(ч) живѣчю затлумила, затопила (1582 Кр.Стр. 20 зв.); заправды // прѣжноса фрасоуе(т) вшелакїй члѣкъ живоучїй (Острог, 1607 Лѣк. 118-119);

у знач. ім. живий, -ого; живї, -их: Ласка, мѣвить, даткѣ прѣтївко вшелакѣму живѣчемѣ, и на(д) оумѣрлымъ не заборони ласки (Київ, 1625 Коп.Ом. 148); назвалъ Адамъ има жоны своєї Евва то естѣ Жизнь, иже она была маткою всѣхъ живѣчихъ (серед. XVII ст. Хрон. 10);

у знач. ім. с.р. **живучее** — (все, що виявляє ознаки життя, що живе, існує) живе, -ого; живуче, -ого: Абовѣмъ если то... естѣ прѣвда, же все живѣчее покѣль живѣтъ, потребѣетъ пѣкармѣ прїзвоѣтого своѣмѣ прїроженю (Київ, 1634 МКСВ 313).

2. У знач. прикм. Безсмертний: Кды бовѣ(м) ада(м) створѣнныи, вз(л) дхнѣна живота, дѣноу(л) бовѣ(м) бѣ на лице адамоу, и ста(л) в' дѣшоу живѣчю (поч. XVII ст. Проп.р. 139 зв.); створїиль бгѣ члѣвка з' порожд... и надхнѣ во облїчїе егѣ дхѣ живота, и стѣлгса члѣвкѣ в' дѣшѣ живѣчюю, оучинїиль емѣ тѣло звѣро(м) нѣчто подобное але дѣшѣ оучинїиль емѣ на образъ свѣй (серед. XVII ст. Хрон. 4 зв.).

Див. ще **ЖИВУЩИЙ**.

ЖИВУЩИЙ, ЖЫВУЩИЙ дієприкм. у знач. прикм. (цсл. живоущий) 1. (який живе, існує) живий: Церковъ (повѣда) не прїймаєтѣ еше жывущого и дети родящего, и единое жоны мужа, але такового, который ся одѣ единое повстегнулъ альбо у вдовст[в]е жылъ (Вїльна, 1599 Ант. 743); языкъ живущий див. **ЯЗЫКЪ**.

2. Перен. Життѣдайний, животворний: А если кто в рай, то естѣ церковном согласїи и единомыслии, не обрѣтаєтѣся, таковой животнаго дрѣва покарму поживати не может, — а коли тою живущою пищею оживлїтїся не может, таковой смертїю вѣчною невѣрїя уже битїя стал (1600-1601 Виш.Кр. отв. 168); **живущий хлѣбъ, хлѣбъ живущий** див. **ХЛѣБЪ**.

Див. ще **ЖИВУЧИЙ**.

ЖИВЦЕМЪ, ЖИВЪЦОМЪ, ЖЫВЦОМЪ присл. 1. (живим) живцем: двѣ во(й)ска з великими таборами ихъ помогъ намѣ г(с)дѣ бгѣ опановати и трѣхъ гетманѣвъ живце(м) взяти (Черкаси, 1648 ВУР фотокоп. 12); А skoro pruwernulї, zaraz ohornulї, rozkopalї nosnyie waly, Odnuch postralialї, druhich porubalї, tretich zıwcem w ordu pooddawalї (1648 П. про пор. 201); на тотчас помененные инѣкупати... родичѣвъ прѣтѣстантов,... живѣцом поймавѣшы, окрутне и нелютоствїе забїли и замордовали (Володимир, 1649 АрхїОЗР 3/IV, 366); Богда(н) Хмѣ(л)нищкий з реестровыми козаками... по(д) Жо(л)тыми водами збїли... на порождѣ обозѣ и жо(л)нѣре живцемѣ зо всѣми добрами... захватїли (серед. XVII ст. ЛЛ 179).

2. Перен. (не звертаючи, не відхиляючись) прямо, просто: которыи границы такѣ се вѣ собѣ мають: почонши отѣ дороги Бѣлоцерковскоѣ // на низѣ рѣчкѣю Шварковкѣю вѣ рѣчкѣю Юрѣвкѣ, а зѣ Юрѣвки в долину глубокою, тою долиною живцомѣ до дороги Запольскоѣ..., на низѣ Встою до Юрѣвки (Житомир, 1576 АЗР III, 195-196).

Див. ще **ЖИВО**.

ЖИВЫЙ, ЖИВИЙ, ЖІВІЙ, ЖІВЫЙ, ЖЫВЫЙ, ЖИВЪ, ЖИВЬ, ЖІВЪ, ЖЫВЪ прикм.

1. (який живе, існує) живий: зѣ дворца моего взято... чѣтыре вѣпрѣ живыхъ кормныхъ (Клевань, 1571 АрхїОЗР 1/1, 34); меновїте... взїли...//... ѡвецѣ шѣ(ст)на(д)ца(т)... а ѡсоблїве дѣ(и) живыхъ члѣвко(в) кїлку по(д)даны(х) пна моего (Луцьк, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 88-89); гдѣ бы не были прѣкращены дни оныє, не зосталѣ бы жа денѣ живой чѣловѣк (Вїльна, 1595 Ун.гр. 161); прїнесѣ(т) очїщенѣномѣ двѣ кокѣши жївы(х) чис-

ты(х) (к. XVI ст. УЄ № 77, 171 зв.); з інши(х) мѣсть много лю(д)и приходило огладати лазара живого (поч. XVII ст. УЄ № 256, 2); Смерть... добраа (кды чл̄ка чыстое сѣм(н)еніе ратѣть) барзій втѣшаеть, анѣжели иныхъ живыхъ люде(и) (Корець, 1618 *З.Поуч.* 172); По пробнѣ фрасѣть ся всякъ живой человекъ, Поневажъ корѣткій естъ его на свѣтѣ вѣкъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 40 зв.); uіuus живій (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); еслибы в' втробѣ матери(н)ской зостало живѣе немова(т)ко, а матка бы вме(р)ла // тогды пови(н)ность хрестіан'скаа вытагаѣть, абы было вѣнатоє распорѣвши маткѣ вмер'лѣю (Львѣв, 1645 *О тайн.* 16-17); Пекло естъ яма... пре(д) нимъ мгла и тма точки(т)ся и(ж) жадни(и) члвкъ живи(и) не може(т) тамъ дойти (серед. XVII ст. *Луц.* 525); заразъ было трасѣнье земли такъ великое ажъ са весь гѣродъ спадалъ, земля тѣжъ розстѣпѣвши всѣхъ людеѣ живы(х) пожѣрла (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.); *У порівн.:* ω(н) на ωные пта(ш)ки скѣро дѣноу(л), злетѣли на воздѣхъ яко живыи (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 92); **ели (ледво) живого** — (*у надзвичайно важкому стані*) ледве живого: а пото(мъ) из' постелѣ твоеи ели живого виве(р)нѣтъ и на землѣ голой тебе положа(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); Тамъ же видиль пана Григорья Балабана барзо хорого и ледво одно живого (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 488); **въ живыхъ не зоставати див. ЗОСТАВАТИ; живое души не зоставити див. ДУША; камѣние живое див. КАМЕНІЕ;**

(з допоміжним дієсловом у предикативній функції) бути живим, жити: Тогѣ же рѣкѣ ди(в) члвчїи оуродїлоса дѣта. голова лѣвоа, пѣрсы космѣтые ... голосо(м) страшны(м) ричѣчи. живѣ бы(л) годи(н) и' (1509-1633 *Остр.л.* 126); мы... старостѣ нашего Володимѣрского маемъ заховати ажъ до смерти его и покѣль ωнъ живѣ бѣдетъ, не маемъ того замкѣ ωт него николи ωтнимати (Краків, 1531 *AS* III, 389); слугу моего..., ωкру(т)не зруба(ли), [ω(т)] которыхъ ра(н) не ведати, буде(т) ли живѣ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 84); али за то лѣпше бы, ажъ бы есте чинили мл(с)ть убогимъ доку есте живы (XVI ст. *НЄ* 56);

то(т) лаза(р). коли бы(л) жи(в) теды те(р)пѣ(л) недостатѣ(к), а тепе(р) ты(ж) са ис того смѣ(т)-кѣ тѣши(т) (к. XVI ст. УЄ № 31, 210); Мои вѣченици бѣдете. Яко а(з) живѣ и вы живи бѣдете (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); От которого бою и зранѣня неведати, если жив бѣдет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); котрое то наданя... мое яко са(м) поки живѣ есте(м) повине(н)емъ зде(р)-жати (Топільниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 646); дла тогѣ вѣси, и пѣешъ, абысь живѣ былъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 657); Прѣто ты члвѣче,... сїмъ ма(р)нѣстамъ не привѣзѣйсѣ: но вѣчныхъ ищї пїлно, и живѣ бѣдешъ въ вѣки (Чернїгїв, 1646 *Перло* 123 зв.); И рѣклъ г(с)дѣ до не(го) оучини змїа мѣданагѣ а выставъ егѣ на знѣкъ, котѣры(и) оукѣшѣный пойзрїтъ на негѣ живѣ бѣдетъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 140 зв.); **якъ (яко) живѣ** — зроду, николи: добры(й) естъ тѣнь аксамі(т) которого якъ живѣ не видале(с) (к. XVI ст. *Розм.* 53); Православный: Яко-живѣ — о томъ Аѣанасїй не мысли. гѣ, ани писалъ! (1603 *Пит.* 16).

2. *У знач. ім., перев. у мн. живий, -ого, живї, -их:* А хтобы мѣль тоє наданье мое ωтъ церкви Божей ωтдалити... да бѣди проклатъ... ωтъ мене... въ сей вѣкъ и въ бѣдѣщїй, в который бѣдетъ сѣдити живыхъ и мертвыхъ в второмъ Єго сватомъ пришествїю (Мїльці, 1542 *AS* IV, 314); шѣто глѣдаете живого съ мртвymi нѣ(т) его зде але всталь естъ (1556-1561 *ЛЄ* 330 зв.); То живый ω вмерлих просит, абы их просьбы богъ слѣхал, а не вмерлыє за живых (поч. XVII ст. *Вол.В.* 89); И я(к) // мѣви(т) Исѣїа, Шѣкѣти живы(х) межї мертвymi (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 268-269); А стѣячи межї мѣртвymi, и живѣymi. просиль за лю(д) и перестала плакга (серед. XVII ст. *Хрон.* 138 зв.);

у знач. ім.с.р. живое — (*все, що виявляє ознаки життя, що живе, існує*) живе, -ого: к'то коли веда(л) понеха(в)ши гѣловоу, або живое, Мертвогѣ се де(р)жати (к. XVI - поч. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22); нѣже(м) щѣрѣбаты(м) ни(ч) живого не рѣжетъ (Львѣв, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.); *sczo żywoie sia ruszyło Ot brátia tot sia my snyło* (Яворїв, 1619 *Гав.* 21).

3. (про Бога) живий, істинний, безсмертний: имѣйте оубо вѣрѣ і надеждѣ в б̄га жива крѣпкѣ и непоколѣбимѣ (до 1596 *Виш.Кн.* 262 зв.); асноє слово б̄а живого. котрое трывае(т) а(ж) навѣки (XVI ст. *УЄ* № 29519, 19); Страшно єсть впасти в' рѣки б̄а живогѣ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 37); Аллилѣи(а): Хвала б̄ѣ. або приході(т) б̄ѣ,... вѣспѣвайте живаго б̄а (1627 *ЛБ* 174); Єдинѣ ясно(ст) б̄ѣ(з)тва сь ѡ(т)цем', Пѣтрѣ верхѣвнй ясно визнає(т), Той та с̄нѣмѣ б̄га живогѣ называє(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 72).

4. *Перен.* Життедайний, животворний: Мы же, братие,... приступилѣ къ хлѣбу небесному живому (1582 *Пис. до лат.* 1148); Чи такѣ болше вѣрять мерѣтвумѣ языкомѣ своихѣ д̄хѣвнх, анѣжѣли живомѣ словѣ божемѣ (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.); живѣю м̄анною Євхарістією стою, Мы Архіерее... звѣклихмѣ д̄ши лю(д)скіи послѣати (Київ, 1639 *МКСВ* 215); живая вода, вода живая (жива) *див.* ВОДА; живѣе т̄ло *див.* Т̄ЛО.

5. (який справляє живе вращення) справжній, дійсний: Чѣмѣ п̄аве(л) ст̄ый пр̄аве ц̄ркви б̄жее живий об̄разѣ прѣ(д) ѡчи намѣ выставл̄ючи нигде о тѣмѣ др̄гѣмѣ,... змѣн'ки не чіни(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 94); кто живѣю вѣрѣ,... и любовь звѣкл̄ю мѣ(л) бы, досы(т) бы ємоу было (поч. XVII ст. *Проп.р.* 215); Вашѣ былѣ замьслѣ живѣю ц̄рковѣ б̄дѣвати, Ваше было стар̄ана, оучѣныхѣ збир̄ати (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1 зв.); Вигнаний патріарха, мужѣ воистину апостолскій, шолѣ зь мѣста одною сукманиною приодѣтый, босый... весьє убогій, живий Христа Збавителя образѣ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 777); Да ст̄йтса има твое Пр(с)тѣе, Презѣ ясноє и живѣе визна̄на мѣе (Чернігів, 1646 *Перло* 14 зв.).

6. (про свідків) (присутній) особистий: Мы выслушавши тых всих вышей описаных доводов, слушне от пана Олехна показаных, яко листовных, так и живых, пытали єсмо єще пана Олехны: естлибы хотел на то сам особѣю своєю (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 14);

наочний: кгда бымѣ живѣими (яко мѣватѣ) хотѣлѣ доводіти докд̄ментами, мѣсѣлѣ бымѣ

дѣлого часѣ на тѣе ѡ(т)ложіти годінѣ (Львів, 1642 *Бут.* 2 зв.).

7. Реальный, підхожий: теды их мл. справедливости жадною живѣю мерою чинити не хотели и не хочут (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 176 зв.); такѣже тежѣ в тотчасѣ, кгда козацы заставали в нашем воеводстве, теды жадною живѣю мерою збожа озимого на рок теперешный протестансѣ засеяти не моглѣ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 198).

8. Рухомий. ◊ мостѣ живий *див.* МОСТѣ.

ЖИВЮЛѣ *див.* ЖИВЕЛѣ.

ЖИВЯЧИЙ, ЖИВАЧИЙ *дієприкм.* у знач. *прикм.* 1. Живий, живучий: Єва: Жизнь, жы-вѣтъ, або ж̄ива, або живачіа (1627 *ЛБ* 205).

2. Життедайний, животворний: Чемѣ са лакоми(ш) на ща(ст)є оубываєє; лако(м)са на блгословеніє б̄жіє жив̄ачее (п. 1596 *Виш.Кн.* 243 зв.).

ЖИГАВИЦА *див.* ЖЕГАВИЦА.

ЖИГАЛО, ЖЫГАЛО, ЖЕГАЛО *ч.* Жигало. *Вл.н.:* Василь Жигало (1649 *РЗВ* 184); Лаври(н) Жыгало (Там же, 315 зв.); Кд̄зьма Жегало (Там же, 424 зв.).

ЖИДОВА *ж., зб.* Жидова, євреї: резѣемци из жидѣвою ѡднѣ моукѣ имѣють (1489 *Чет.* 50 зв.); Земли жидѣва дер̄жали (1513 *АрхЮЗР* 8/IV, 300); А жидѣва того мѣста єго Острожецкого мають ся... обходити тымѣ правомѣ, которымѣ жидѣв... обходятѣ, и справують, и бывають сужоны (Вільна, 1528 *АрхЮЗР* 5/I, 37); Тотѣ мостѣ мещане и жидѣва лѣцькаа робать (1552 *ОЛЗ* 170 зв.); Євгліста повѣдаєт як х̄с до п̄лата пр̄веден, як теж̄ іюда ѡбвесилсѣ, як жидѣва варнаву п̄сали а х̄а распялї (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 51); тойже нынѣ гнѣв божий постиг р̄си за тѣе, як тогды жидѣвѣ, и выдал их тым же ляхом в неволю (поч. XVII ст. *Вол.В.* 82).

ЖИДОВИНѣ, ЖИДОВИНѣ *ч.* (*цсл.* жидовинѣ) жид, жидовин, євреї: сталѣ прѣ(д) нимѣ нѣхто жидовинѣ имѣне(м) роувимѣ (1489 *Чет.* 14); якѣ же ты жидовино(м) боудѣучи ѡ(т) мѣне жєны самаританьки просишь пити. бо жидѣве к' самараномѣ не пристаѣю(т) (1556-1561

ПЄ 353 зв.); Если теды жидовинъ тобѣ рече(т),
якъ проклатый бл(с)венство дардетъ, томѣ ѿ(т)-
повѣжъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 132); жерцы ихъ
злоречили, и блюзли называючи его, распѣ-
тимъ жидовино(м) и чаровникомъ пре(д) мѣнны
стыми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 32 зв.); В сѣбѣтѣ...
ты, жидовине, и слѣга твои,... нехай ѿ(т)почи-
нетъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 208); Привелесъ на
свою и мою гѣнѣ тогѣ жидовина (серед.
XVII ст. *Хрон.* 64 зв.).

ЖИДОВИНЪ *див.* **ЖИДОВИНЪ.**

ЖИДОВКА, ЖИДОВЬКА, ЖЫДОВКА
ж. (цсл. жидовька) жидівка, еврейка: Который
же адамашокъ мой лежалъ въ жидовки Бере-
стейское Лунковое, въ Житки (Краків, 1518 *РЕА*
I, 93); а то солодовня Мошковое жидовки (Луцьк,
1566 *СИМКА* 63); слугу... яна ме(ш)ко(в)ского
...погони(в)ши на дворе в жидо(в)ки ри(в)ки
та(к)же на влицу выволо(к)ши зби(л) (Воло-
димир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 31); шоукаль собѣ
жоны иншей... ѿобрѣль собѣ двѣцю... жи-
довькоу (XVI ст. *УЄ* № 29519, 216); Махометъ
бы(л) з ѿ(т)ца арапа поганина, з матки измаи(л)-
тейской. агарры жидовки врож(д)ены(и) (Львів,
поч. XVII ст. *Крон.* 41 зв.); жидовокъ чотыринадцат
утопили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 3/IV, 26); о(т)пи-
сую, Долгъ Коса(н)цы Жидо(в)цы невѣрно(й)
золоты(х) деся(т) (Холм, 1648 *Тест.* 471).

**ЖИДОВСКИЙ, ЖИДОВСКИЙ, ЖИДОВЪ-
СКИЙ, ЖИДОВЪСКІЙ, ЖИДОВЬСКИЙ,
ЖИДОВЬСКИИ, ЖЫДОВСКИЙ, ЖИДУВ-
СКИЙ** *прикм. (цсл. жидовьскыи) жидівський,
еврейський:* полюбилъ бо былъ бѣ ро(д) жи-
довський (1489 *Чет.* 18); дал Его Милость кна-
зю Семенѣ Юревичѣ дом жидовский в мѣсте
Лѣвком (Краків, 1507 *AS* III, 40); Ев(г)листа вы-
писоуе якъ іс при праз(д)никоу жидовско(м)
наоучаетъ люди жидовьскыа (1556-1561 *ПЄ*
71 зв.); И почали его поздоровлати и мовити
радуис црю жидовскій (Володимир, 1571
УЄ Вол. 67); а ижъ то дв(д)ъ не кволи сѣбѣ
самомѣ чини(л), але подобно кволи затврѣ-
дило моу... жидовьскому нарѣдовы (1598 *Розм.*
45); Але не помогло то пре(д)савзѣтю ѿно(го)

народѣ жидовьского кѣ вымѣвѣ (Острог, 1599 *Кл.*
Остр. 217); И по тумѣ каравъ Господь Бѣ нарудъ
увесъ Вениаминувѣ дѣля гаталму жоны одного
попа жидувского (XVI ст. *НЄ* 222); коли бы(м)
хотѣ(л). зѣразъ бы тѣ... и порохѣ // жидовьскаго
не стало (XVI ст. *УЄ* № 29519, 242-242 зв.); При-
бѣгаймыжъ възлюбленнїи до того стѣго ко-
рабла... иже бы смы са не ѿстали ѿною по-
рожнею лоудею то естъ народо(м) жидовскы(м)
невѣрнымъ (XVI ст. *УИ* 1911/2, 73); А Моисей...
надѣтеле(м) и праводѣвцею Жидовьскомѣ наро-
дѣ поставле(н) ѿ(т) Ба (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 272);
болшая част мисѣта домов такъ крестьянскихъ,
яко и жидовскихъ пустѣками стоят (Володимир,
1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 149); в не(д)лю в ночи вы-
горѣло пере(д)мѣстя краковское... и жидовская
божница една (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

ЖИДОВСТВО, ЖИДОВЬСТВО *с. (цсл. жидовьство)*
1. (іудейська релігія, іудейська віра)
іудейство: дете(й) ихъ в жидо(в)ство ани (в)
басу(р)манѣство намовати ани ѿбрезывати не
маю(т) (1566 *ВЛС* 95); чини(т) хорошую ѿборону
проти(в) ѿ(б)виненюю якобы мель ѿ(д)ступити
ѿ(т) жидовьства (II пол. XVI ст. *КА* 30, на полях);
котѣри бѣдѣ(т) в жидо(в)ствѣ, нехай бѣжа(т) на
горы (Вільна, 1596 *З.Каз.* 25); Имъ то призна-
ваетъ, же они "сталися узоромъ всѣхъ вѣрую-
чихъ" и наслѣдовцами церквей Божїихъ, которые
суть въ жидовствѣ (1603 *Пит.* 5); Двѣ части
перше гинуло... жидовьствомъ и поганьствомъ... а
третья спасаетъ презъ огонь искушенїя (Київ,
1621 *Коп.Пал.* 819); просиль,... абы того Патѣя
отъ жидовства намовиль на христіанство (1626
Кир.Н. 10).

2. 3б. Жидівство, жиди, еврейство, еврей:
аггли и архааггли и тыи не ратовали соу(т)
свѣго сѣтворителя. а мѣгоучи ѿдїнь с ни(х)
все жидѣвство поразїти (II пол. XVI ст. *Проп.Д.*
14); И понева(ж) я звы(к) бы(л) поря(д)кови ме-
жи жидовство. И не могль є(м) зносити га(н)бы
ѿ(т) жидо(в) которые поносїли непорядковни
нашему хр(с)тия(н)скому (Гологори, XVI ст.
ЛНБ 4, 1136, 35, 1); аггли и архааггли, тыи не
ратовали сотворителя своего, а могочи (!) єди(н)

с ни(х) вши(т)ко жидо(в)ство загубити (XVI ст. *УЄ Трост.* 79); Явно ёсть яко з' іныхъ мно́ги(х)..., іжъ не відьны до того часѣ абы комѣ грѣхи мѣли ѿ(т)пѣщати, але и ѿвше(м) протѣвко, оутѣкаючи крѣлиса боачѣса жидѣвства (Київ, 1619 *Гр.Єл.* 238).

3. Жидівська (еврейська) країна, держава: То мѣви(т) Кірѣ црѣ перскій, Все цр(с)тва земный дѣль мнѣ г(с)дѣ бгѣ нб(с)ный, и тѣй мнѣ росказѣль, абыхъ емѣ збѣдова(л) до(м) котѣрый ёсть во Іер(с)лімѣ в' жидѣвствѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 391).

ЖИДОВСТВОВАТИ, ЖЫДОВСТВОВАТИ *дїєсл. недок. (цсл. жидовствовати)* визнавати іудейське віровчення, іудаїзм: Ныне вже римляне писмо преслушали, и набожества их нѣво позмышляли. Вже бо жидовствують з своими органы, любо плясѣнцы в бога поругѣны (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Але еще мовите: іжъ хто опрѣснока въ сакраментѣ поживаетъ, тотъ Жыдовствуетъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 205).

ЖИДОВЫЙ *прикм. (який належить євреєви, жидові)* жидів, євреїв: свещенникъ Лука Явѣменский... просил нас всех парафян своих, абысмо ему позволили на нашомъ кгрунѣте церѣковном... побудоватися... над кгрунѣтом Мордушовым жидовым (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 523).

ЖИДОВЪКА *див. ЖИДОВКА.*

ЖИДОВЪСКИЙ *див. ЖИДОВСКИЙ.*

ЖИДОВЪСКИЙ *див. ЖИДОВСКИЙ.*

ЖИДОВЪСТВО *див. ЖИДОВСТВО.*

ЖИДОКЪ *ч.* Жидок, єврейчик: за ты(м) по(с)ла(н)це(м) зара(з) пришо(л) жидо(к) имене(м) Ицко (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

ЖИДОХРИСТІАНИНЪ *ч.* Жид-християнин, єврей-християнин, жид-вихрест: Можем вас плѣкати, милый римляне, твердосердечный жидохристїане. Чого Христос не любитъ, а вам тое любо, але смиренїе божїе не любо (к. XVI ст. *Укр.п.* 81).

ЖИДУВСКИЙ *див. ЖИДОВСКИЙ.*

ЖИДЪ, ЖЫДЪ, ЖИД *ч.* Єврей, жид: запродал есми имѣня свои отчизный // ... жиду ост-

рожскому... за пятьдесят коп грошей литовское личбы (Вінниця, 1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 174-175); И докторовая того Товью жыда свѣткомъ собѣ приняла и рекла, нехай, дей тотъ Товья жыдъ, ...свѣтчїть, если буду ему тутъ у Краковѣ то повѣдила (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); тот дей жид Гошко Кожчич того попелѣ не берет (Володава, 1551 *AS* VI, 116); воденое мыто г(с)дрѣ... всемѣ местѣ кромѣ жидовѣ отѣпѣстити рачиль (1552 *ОЛЗ* 180); Єв(г)листа выписоуе, якъ жидове са радать абы хѣ инали (1556-1561 *ПЄ* 109); жи(д) межири(ц)ки(и)... ѿповедаль ѿ то(м), што(ж)... па(н) Немиричѣ... праве на мясопусты Филиповы, запродалъ... ко(р)чму медовую (Житомир, 1584 *АЖМУ* 121); израиллю жыдѣ за дрѣка(р)ню... зло(т) сто по(л)ски(х) дали (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 64); И опять каравъ Господъ Бгѣ жыды, коли нарѣкали на Моисея (XVI ст. *НЄ* 218); не Господ там стоит в єврейской Быблеи, але Єгова, бо того имене божого Жидове не выкладали (Вільна, 1600 *Катех.* 25); А костѣль римский иногда пред жидѣми, иногда со жиди празднѣть пасхѣ (Київ, 1621 *Кон.Пал. (Лв.)* 27); жидовѣ една(к) котѣрїе были ро(з)ные ѿ(т) самарѣнѣ в' вѣрѣ и церемѣнїа(х) якъ еретици якїе хороши(ш)са и боишѣса и(х) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186); тѣе речи принесли до Льова, и жыди во Львовѣ пере(д)мѣскїи покупили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 177).

ЖИЗНЕНЪ *прикм.* Життевий: Зоїль: м(р) г. Живѣте(н). Жїзне(н), Животїщъ (1627 *ЛБ* 207).

ЖИЗНОЛЮБИЄ, ЖІЗНОЛЮБИЄ *с. (цсл.* жизнелюбие) життєлюбство: всѣ бо бгѣ живаго и вѣры я(ж) в него ѿ(т)стѣпили. Прелести же еретической любви дѣхѣ // тщеславного жїзнолюбію и лихои(м)ствоу са поклонили (до 1596 *Виш. Кн.* 262 зв.-263); ѿхъ бѣдажъ зыскови, шкодоуючѣмѣ на дѣши; ѿхъ жизнелюбію, еднаючѣмѣ смрѣть (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186).

ЖИЗНОСТЬ *ж.* Урожайнїсть, плодїючїсть: Лѣчь на(д) мѣрѣ гды бѣрегѣ вода преви(ш)-шѣетъ, Южъ в' томѣ рѣкѣ жїзности земля не пѣщѣетъ (Київ, 1632 *Євх.* 295).

ЖИЗНЬ *прикм.* (стп. *žyžny*) родючий, урожайний, плодючий: Фараоново обявєньє о жизныхъ и голодныхъ лѣтахъ презъ два рази семь коровъ... правдою суть и стали ся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 869); Юж земля в неплодствѣ нѣби желѣзная, Котрая в час продком была збит жизная (1648 *Елег.* 152).

ЖИЗНЬ, ЖІЗНЬ, ЖЫЗНЬ *ж.* (*цсл.* жизнь) 1. (*існування всього живого*) життя: Єва: Жизнь, живѡтъ, або жѣва, або живѣчѣа (1627 *ЛБ* 205); Назвалъ Адамъ йма жоны своей Єва то єсть жѣзнь (серед. XVII ст. *Хрон.* 10); Жизнь. Vita (1650 *ЛК* 447).

2. (*існування людини від народження до смерті*) життя: бѣ исполнитель законѣ пришо(л)... правдоу и жизнь намъ дати (1489 *Чет.* 166); Прийде убо сия снопреходящая жизнь, въскорѣ, преиде (1588-1596 *Виш.Кн.* 141); оныхъ [грѣшныхъ] еще вѣчный огонь не огорнулъ, але суть въ темнѡстяхъ затримани, гдѣ ани свѣта, ани жизни челоувѣчскія немашь, ани свѣтлѡсть облица Божого ихъ не навѣжаєтъ (1603 *Пит.* 66); Допровадѣте ю щасливѣе,... До блѣженной бѣдѣщагѡ вѣкѡ жѣзни (Чернігів, 1646 *Перло* 44 зв.); **жизнь безконечная** — вічне загробне життя у Царстві Божому: яко да готѣєтъ поко(и), и мѣсто ѡ(т)-поине(н)ѣ,... идеже присѣщає(т) свѣтъ тро(и)чнаго бж(с)тва, идеже жизнь бє(з)конѣчнаа радо(ст) неизречєнѣнаа (до 1596 *Виш.Кн.* 267 зв.); **жизнь вѣчная, вѣчная жизнь** — те саме, що **жизнь безконечная**: чи не лѣпше тобѣ и(з)оучити часослове(ц), пса(л)ты(р)... и быти просты(м) // бѣооу(го)днико(м), и жи(з)нѣ вѣчнѡю полѣчити (п. 1596 *Виш.Кн.* 224 зв.-225); идѣтъ Прѣве(д)ницы въ жи(з)нѣ вѣчнѡю (Чернігів, 1646 *Перло* 166); Ѡфанасеи(ж) прина(л) смѣрть ѡ(т) црѣ. пошо(л) оу вѣчнѡю жизнь (1489 *Чет.* 179); **жизнь сея** — земне життя: ѡ ѡбразе бжѣй по подобію зда(н)ным. како погребєса ѡ(т) славы нетлѣнѣно(и) и вѣчно(и) // жѣзни нб(с)наго цр(ства), во жи(з)ни сеи, скоро ищєзѣющеи (до 1596 *Виш.Кн.* 264 зв.-265); Там смѣрть лютаа и о той смѣрти в жизни сей старатися должны єсмы, яко да не отпадем славы божия (1600-

1601 *Виш.Кр.отв.* 169); **жизнь скончати див.** **СКОНЧАТИ**; **отъ жизни отходити див.** **ОТХОДИТИ**.

3. (*спосіб існування людини*) життя: За сію блѣсловєн'ную жызнь, мѣнцы стѣи ѡтдали за ню наймилшеє здорова свое (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83); Мы же ннѣ... в' рѡскоши свѣта того хѡчємо вѣлежати цр(с)тво нб(с)ное, и ѡнѣю блѣженнѡю жи(з)нѣ (Там же, 83 зв.).

ЖИКОВИНА *ж.* (*цсл.* жиковина) перстєнь, *діал.* жуковина: алма(з) болши силѣ имѣєтъ єгда вдѣла(н) єсть в жиковинѣ злату или в сребренѣ (XVI ст. *Травн.* 486 зв.).

ЖИЛА, ЖІЛА, ЖЫЛА *ж.* 1. (*кровеносна судина*) жила: всѣ люди. какъ жилы к тѣлоу привазаны (1489 *Чет.* 55 зв.); у... Раци(н)ского на право(и) руце рана пове(р)ху пясты поперекъ тятая, все жилы стятые (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); уєпа жѣла (I пол. XVII ст. *Сем.* 175); Ѡ(т)кѡль кѡсти? жѣлы и пѣлсы; ѡ(т)кѡль тѣло,... крѡвь и скѡра? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 895); розсыпаны кѡсти, къ исцѣлѣнію, и кѡсть до кѡсти и жѣлы (Чернігів, 1646 *Перло* 147 зв.); тамъ мѡжъ борѣкалса з нѣмъ ажъ до зарѣнѣа. котѡрый видачи, йжъ не мѡглъ єгѡ прємочи, доткнѣвса жѣлы бедры єгѡ а на тѣхъ мѣстѣ // оуслѣа (серед. XVII ст. *Хрон.* 50-50 зв.); Жила. Vena (1650 *ЛК* 447); *Образно*: Тѣаа бѡвѣмъ Бж(с)вѣннаа Трѣпєза дшѣ нашей єст' сілоу жѣлами оума, звѣ(з)ко(м) оупѡвѣнѣа (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915); **пульсовая жила** — вєна: Артѣрій, Грѣтанѣ ймже вѣхѡди(т) внѣтрѣ вода, и вѣ(з)дѣ(х) ѡ(т)дѣховаа жила, або пѣ(л)совѣа жѣла, або жѣлица (1627 *ЛБ* 180).

2. (*сухожилля*) жила: црѣ... повелѣлъ єго растєгнуоти. и бити жилами сырымѣ по тѣлоу єго (1489 *Чет.* 176 зв.); И в'шо(д)ши Іс в корабль преиде и прѣиде въ сво(и) градъ и се(и) принєсоша ємоу рослаб'лєн'ного жилами на одрѣ лежачого (1556-1561 *ПЄ* 45); знашли... жи(л) воловы(х) два звѣзки (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); нѣмыхъ язѣкъ розвѣдє(т) глѣхѣхъ слоухѣ ѡтворѣєтъ, раслаблєнных жѣлы оукрѣплѣєтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 24 зв. нєнум.); остро-

затвердѣлыє пазѣрѣ, и неперелѣманые: окрѣтныє быдлѣчыє жылы (Львѣв, 1642 *Час.Слово* 273 зв.); *pegu(us)*, *peguul(us)*, жила, жилица (1642 *ЛС* 279); рознесѣнїи кѣсти звѣрами, и птицам(и)... звѣждѣтъ жїлами, и повлекѣтъ шкѣрою (Чернїгѣв, 1646 *Перло* 147 зв.); жидове не дають з жилами маса ажѣ до сегѣ часѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 50 зв.).

3. (*тріщина земної кори, заповнена якоюсь породою або водою*) жила: якѣ бовѣ(м) гды жрѣдло и жїла чи(м) заражѣнаа всѣ его стрѣменѣ або истѣчники ѿ(т) котѣрого малїє ринштѣки похѣда(т), зара(з) оучастни(ц)ство беру(т) ѿ(т) заразы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 191 зв.); В мѣри зась соуть такѣвыи мѣста, еврѣпїны, албо поупы и прѣпасти, котѣрыми вода вѣпадаѣтъ вѣноутрѣ землѣ, и расхѣдїтѣся по жїлахѣ, и дѣра(х) ѣныхѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); И мѣсце ѣное очїстївши, и жрѣдла самѣю жїлѣ тѣ естѣ почѣтокѣ глѣдѣбно вѣшѣдкавши, што кѣлве(к) бѣло болѣта и землѣ згѣдстлою // по выметѣти постарѣлѣся, и жрѣдло зо всѣхѣ сторѣнѣ бѣдова(н)емѣ мѣцнымѣ дѣбре ѣбварѣвши. Хрѣмѣ Б(д)цы вѣставїлѣ (Кїїв, 1631 *Син.Тр.* 814-815); У порївн.: Напрѣдѣ то оувѣжити потрѣба, їжѣ вѣса земла дѣры вѣ собѣ їмѣетѣ, якѣ нѣякїи жїлы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.).

4. Житло: Жилище: Плѣма, або жїла (1627 *ЛБ* 37).

5. Вл.н., ч.: братѣ нашѣ Семенѣ... черезѣ воротного замкового Иванѣ Жилу, оповѣда не и жалѣбу до тебе донесѣ (Володимир, 1569 *АрхїОЗР* 1/1, 17); А(н)то(н) жыла (1649 *РЗВ* 22).

◦ *отдуховаа жила* — Артїрїй, Грѣтанѣ їмже вѣхѣди(т) внѣтрѣ вода, и вѣ(з)дѣ(х) ѿ(т)дѣховаа жила, або пѣ(л)совѣаа жїла, або жїлица (1627 *ЛБ* 180).

Див. ще ЖИЛИЦА.

ЖИЛИНЕЦѢ ч. Назва рослини: *acidoton*, жилине(ц) зелїе (1642 *ЛС* 66); *peugas, dis*, жилин(е)цѣ трава (Там же, 280).

ЖИЛИСТЫЙ *прикм.* Зсуканий з тваринного сухожилля: Котѣрой ѿ(т)повѣдалѣ Самп-

сѣнѣ: коли бы менѣ семью поврозѣ(в) жїлицыхѣ ещѣ не оуслы(х) звѣзѣно бѣдѣ слѣбы(м) якѣ ѣншїє лѣди (серед. XVII ст. *Хрон.* 186 зв.).

ЖИЛИЦА ж. 1. Те саме, што жила у 1 знач.: Артїрїй, Грѣтанѣ їмже вѣхѣди(т) внѣтрѣ вода, и вѣ(з)дѣ(х) ѿ(т)дѣховаа жїла, або пѣ(л)совѣаа жїла, або жїлица (1627 *ЛБ* 180).

2. Те саме, што жила у 2 знач.: *pegu(us)*, *peguul(us)*, жила, жилица (1642 *ЛС* 279).

ЖИЛИЩЕ с. (*цсл.* жилище) житло, оселя: идї к достоїнному моему жилищу (1489 *Чет.* 159); и памѣть погїбнѣтъ, и жилища и(х) запѣстѣнїемѣ запѣстѣю(т) (поч. XVII ст. *Пчела* 15 зв.); *Обителїще*: Мешка(н)е, // домѣвство, жїлице, кѣща (1627 *ЛБ* 147-148); *habitaculum*, жилище, домѣ (1642 *ЛС* 213); **божїе жилище** — церква, храм: ѣни не бѣдѣтъ мѣти по сме(р)ти своѣй ни ѿ(т) кого помощи; Ра(д)уйся сїѣне стѣ(и) мѣти црква(м) бжїе жїлице ѿ(т) семи(т) лѣ(т) и бѣ(л)ше(и) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225); **жилице небесное** — рай: вготовѣе(т) и(м) бгѣ жилища нѣ(с)ная (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.).

ЖИЛКА, ЖЫЛКА ж. 1. (*кров'яна судинка*) жилка: Жїлицѣ: Малѣнкїи жїлки. албо артїрїи, тѣестѣ, стѣжкї дѣха ѣгорнѣ(н)е дѣа (1627 *ЛБ* 37).

2. (*тонкий прошарок у каменях*) прожилка, прожилок: Ахѣтїсѣ: Гагѣтокѣ, е(ст) кѣме(н) жїлками рѣзныхѣ фѣрбѣ роздѣлѣны(и) (1627 *ЛБ* 185).

3. Вл.н., ч.: на другой сторѣнѣ,... мѣщенин живѣт Жилка (Луцѣк, 1566 *СИМКЦА* 63); гри(ц)ко жы(л)ка (1649 *РЗВ* 316).

ЖИЛО с. Лезѣ, скальпель, *диал.* жилѣ: *scalpellum*, жило, сѣчиво, бри(т)ва (1642 *ЛС* 363).

ЖИЛОВАТИЙ *див.* **ЖИЛОВАТЫЙ.**

ЖИЛОВАТОСТѢ, ЖИЛОВАТОСТѢ ж. М'язистїсть: *peguositas*, жиловато(с)т(ь) (1642 *ЛС* 280); Жиловѣтѣсть. *Neruositas* (1650 *ЛК* 447).

ЖИЛОВАТЫЙ, ЖИЛОВАТИЙ *прикм.* Жилавий, м'язистий: Жїлицный: Жиловѣтый, мѣцный, тѣгїй (1627 *ЛБ* 37); *peguos(us)*, жиловати(й) (1642 *ЛС* 279).

ЖИЛОМЕЦЬ ч. Назва рослини: phrinio[n], жиломець трава (1642 ЛС 315).

ЖИНА див. **ЖОНА**.

ЖИРАТОКЪ ч. (стп. žugat) 1. (розжарене вугілля) жар: быстроврачые смблы: смро(д)ліваа сѣрка: распалёные // лѣжка бѣны: негасяючій жирато(к) чѣдѣ полный (Львѣв, 1642 Час.Слово 273 зв.-274).

2. *Перен.* Пекло: справедливѣи в' стости, а грѣшнѣи в' жираткѣ: справедливѣи... хлѣбатса, а грѣшници потѣплѣютса (Львѣв, 1642 Час. Слово 272).

ЖИРОВАТИ дієсл. недок. (стп. żugować) 1. (про тварин) (досхочу, розкішно харчуватися) жирувати: ко(н) покі в' лѣсѣ з' дѣкими бѣстѣями жирѣть в' лю(д)ской влѣдзы не бывѣеть (Вільна, 1627 Дух.б. 215); в' тѣбе мнѣго плѣдовъ и жѣтницѣ просторѣнныи стѣги гнѣю(т) мѣши в' ни(х) жирують (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 279 зв.).

2. *Перен.* Розкошувати, раювати: И сама тѣжъ лѣска в' дѣши жирѣть, и в' наглѣбшѣи еи чѣсти и мысли, кѣрени в'пускаеть (Вільна, 1627 Дух.б. 333).

ЖИРОВНЫЙ прикм. 1. Багатий на пашню, пашнистий: Паствѣннѣи: Жирѣвнѣи (1627 ЛБ 80).

2. *Перен.* Благодатний, райскѣи: Г(с)дѣ пасет' мене... и нѣ на чѣ(м) ми не збѣдетъ. На мѣсце жирѣвное тамъ ма запровѣдилъ (Киѣв, 1637 УЄ Кал. 805).

ЖИРЪ ч. 1. Корм: не дла того ти бога(ч)у да(л) бѣ мае(т)ность жебы(с) са(м) жи(л) в' то(м) яко свина на жирѣ, але жебы(с) мѣ(л) ты(ж) старана ѿ ты(х)то оубогы(х) (к. XVI ст. УЄ № 31, 209 зв.); вѣтро(м) дѣхати, и пѣрою сѣты бѣти не могѣтъ. то(л)ко то крѣтѣ, земла пѣкармо(м): вѣтрѣ, хамелеѣнѣ: салама(н)дрѣ жѣрѣ, огѣнь, вода, га(л)кѣѣнѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 7 зв.); Жолудь: Жѣлѣдѣ: Жѣлѣдѣ, жѣрѣ (1627 ЛБ 36).

2. *Перен.* Здобич, пожива: если прѣто рѣзѣмъ егѣ понѣкон'дѣ лѣгкимъ бѣдетъ, прирѣзѣтса мѣслемъ нечѣстымъ, натѣхѣмѣстѣ дѣхове з'дрѣды, жи(р) собѣ найдѣютъ (Вільна, 1627 Дух.б. 341).

ЖИТАРСКЪ ч. Пекар: siliginari(us), жита(р)-скѣ (1642 ЛС 372).

ЖИТЕ, ЖЫТЕ, ЖИТЬЕ с. 1. (існування людини від народження до смерті) життя: И мы дла впокою и наперед дла лепшого нашего жита,... на том есмо межѣ себе тѣю реч наконец постановили и з обѣ сторон межѣ себе на том zostавили на вечныи часы (Ковель, 1538 AS IV, 167); Дла которого жѣтѣя, теперешний игуменъ ...и братья чернцы,... во следѣ Христовѣ пошли и жѣти во общѣни обѣцали (Клевѣнъ, 1596 АрхЮЗР 1/I, 493); А потомъ... ѣныхъ прѣ(з) про(д)ковѣ пѣна прѣтестуючѣго... и(х) старосту ...ратѣнѣского... хоружѣго корѣнѣного... прѣ(д)ки(л)кадѣсять литѣ ане до ѣста(т)негѣ крису жы(т)я ѣны(х)... в' праве посполито(м)... метѣ не могучѣ, ѣседати, прѣвла(ст)чѣти и кгва(л)товне ѣ(д)бирати посе(с)сѣе,... колонѣе садѣти и лѣсы пустошитѣ (Ісаїки, 1643 ДМВН 236).

2. (способ існування людини) життя: За чѣмъ ся межѣ людѣи великѣи нерѣдѣ в' прѣстойномъ жѣтѣю хрѣстьянскомъ дѣеть, такъ ижѣ, ихъ прикладомъ, и иныѣ добрыѣ людѣе горшѣтса мусять (Луцьк, 1582 АрхЮЗР 1/I, 118); Ни чѣмъ ми тежѣ, зѣ ласки Божѣе, ниhto ѣка в' жѣтѣю моемъ цѣотливѣомъ запорѣшитѣ не можѣтъ, хѣба если бысѣ сѣ тою униѣю на пляць хотѣлъ выѣхати (Володимѣр, 1598-1599 Відп.ПО 1119); пѣсѣмо свѣтоѣ мѣви(т), абовѣ(м) фѣндаментѣ(м) и столпо(м), живо(т) побѣжны и жѣта свѣтоблѣвое, и на тѣе злѣто найчѣстѣйшеѣ любѣе и мл(с)ти бо(з)скѣи прѣитѣи маѣтъ (поч. XVII ст. Проп.р. 211 зв.); Албо в' лѣкарски(х) наѣкахъ найдѣючѣиса лѣудѣе... ижѣ вѣдлѣгѣ досвѣ(д)чѣна и наѣки пѣрши(х) маѣстрѣ(в), помѣрковѣнѣе скрѣмного жѣта напѣродѣ ѣповѣдаѣютъ хѣро(м) (Киѣв, 1619 Гр.Сл. 194); Повѣннѣности зѣсѣ сѣценнѣческѣи, ачкѣл'векѣ сѣтъ незлѣчѣнѣѣ, ѣсоблѣивѣ едѣна(к) ѣвыѣ,... абыса прѣчинѣлѣ до бѣга за лѣуд'ми, абыса ѣ(т)далѣлѣ ѣ(т) посполѣтого жѣта спѣсѣобѣ (Львѣв, 1646 Нѣм. 3 зв.).

Див. ще **ЖИТИЕ**.

ЖИТЕЙСКИЙ, ЖИТЕЙСКІЙ прикм. 1. Жѣтѣйскѣи, будѣнный, повсякдѣнный: На

которые слова, яко на напевнейший цель погледаючи, мало прешедьшыхъ временъ, не славы ради житейское (Богъ вестъ!, (но не) токмо сугующы падения церькве Хрыстовы, але и наругания ради еретикъ (Вильна, 1599 *Ант.* 579); Животъ абовѣмъ Смысловъ есть пожадливость телѣснаа: а животъ житѣйскій, пожадливость есть очій, и пыха свѣта сегѡ (Вильна, 1620 *См.Каз.* 12 зв.); Пастырѣ мой пренастѣйшій, ... молю твое милосѣрдіе, възищи ннѣ заблѣдшю, въ житѣйскихъ мѣрностяхъ, яко въ пѣстынѣ вѣка сегѡ, идѣже полно змѣевъ (Чернігів, 1646 *Перло* 97);

у знач. *ім. с.р.* **житейское** — свѣтське, -ого: для которого [жития] они все позоставовавши житейское, в слѣдъ Христовъ пошлим жити се в общизни присягали (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 93); Для которого житья, теперешний игумень... и братья чернцы, ... позоставивши все житейское, во следъ Христовъ пошли и жити во общини обещали (Клевань, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 493).

2. Життевий: молю Пастырѣ мой, ... дѣшъ мою блѣдню, възыщи, на пѣти житѣиско(м), и принеси въ оградѣ Нб(с)нѣю (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.); **житейское море** *див. МОРЕ.*

ЖИТЕЛКА *ж.* Жителька, мешканка: Я, теодора Яновна Андреевая, жителка чигринская, даю (писаіііе мое... пану Ивану Воііевачу (Чигирин, 1630 (?) *ЧИОНЛ* VIII-3, 17).

ЖИТЕЛНИЙ *прикм. (стосовно житла)* житловий: habitabilis, обите(л)ни(й), жите(л)ни(й) (1642 *ЛС* 213).

ЖИТЕЛСТВО, ЖИТЕЛЬСТВО *с. 1.* (місце проживання, мешкання) житло, помешкання: Мовиль намъ... митрополитъ кievскій... и вси старцы... ижъ имъ для доуки мірское обчого монастыра жительство не мощно держати (1509 *АЮЗР* I, 40); Зане же устремишася от святаго Афонския горы монастыра Ксенова братия ити в предѣлы жительствова вашего христовлюбия, не здало ми ся задремати недбалством... не посѣтити вас словом начертателными в хартии (бл. 1610 *Виш.Посл.Лѡ.бр.* 232); incolatus, жите(л)ство, прише(л)ствие (1642 *ЛС* 23).

2. (способ існування людини) життя: З памати смѣртной и то емѣ пришло, же совершенногѡ жителства и вѡзраста бѣдѣчи, совершенны(и), ... Великѡю Схѣмѣ принати сподобѣл'са (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 31); Се тебѣ Блгч(с)тѣивый, и Правовѣрны(й) Читателю, Пресвѣтлое Зерцало свѣршеннагѡ Хр(с)тіанскагѡ жителства пре(д)лагае(т)са (Київ, 1628 *Дор.Поуч.* 519).

◊ **скончание жителства** *див. СКОНЧАНИЕ.*

ЖИТЕЛЬ *ч.* Житель, мешканецъ: таковаго не толико дѣчителе(м), но нѣже жите(л)е(м) здѣ ω(т)-инюдь да не бѣдетъ (Львѣв, 1587 *ЛСБ* 67, 8); мне ве(ли)це ласкавыѣ пѣнове и еже ω хри(с)те братия бра(т)ства це(р)ко(в)наго храма престыя бѣгоматере жителіе бѣгоспасаемо(г) града Львова (Вильна, 1591 *ЛСБ* 181, 1); Покайтеса оубо всѣ жите(ли) тоа земли пока(и)теса (до 1596 *Виш.Кн.* 262); мы рабы бѣжѣе Я Стефанъ Зозвѣле(н)ко Хведоръ Величко... яко и всѣ жителѣ села Попувские: чини(м) вѣдомо (поч. XVII ст. *УИ* 1911/2, 33); Еремии Тисаро(в)ски(и)... Зацне славетнымъ Паномъ жителю(м) Лво(в)скимъ... здра(в)ствова(т) зы(чет) (Путятинці, 1630 *ЛСБ* 511, 1).

ЖИТИ, ЖИТЬ, ЖЫТИ, ЖЫТЫ, ЖІТИ *дієсл. недок. 1.* (бути живим) жити, існувати: не вѣвки намъ жити на се(м) свѣте (1489 *Чет.* 367); каждый который живе и вѣритъ в мене не о(д)мреть навѣкы (1556-1561 *ПЄ* 396); скажи ми любимы(и) рѣгѣтелю. чого дѣла роди(л)са еси и пришо(л) в' ми(р) сеіи; да живещи, или да оумрещи (п. 1596 *Виш.Кн.* 231); Жиль на свѣтѣ лѣтъ 82 (поч. XVII ст. *КЛ* 78); то що мѡви(т) нѣнѣшнего днѣ. пре(з) оувѣсѣ вѣкъ поки живе(т) члѣкъ то са роздѣме(т), и в самѡй наведе(т) старости (Острог, 1607 *Лѣк.* 26); Не тотъ живеть, хто живеть на свѣтѣ мизѣрне: Лѣчь хто свѣто, побо(ж)не живѡтъ свѡби провадитъ (Вильна, 1620 *Лям.К.* 16); Жиль абѡвѣ(м) всегѡ вѣкѣ своегѡ лѣ(т) ѡ, и на(д)то (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 26); Абѡвѣмъ если то... есть правда, же все живѣчее покѡль живеть, потребѣетъ покармѣ призвоѣтого своѣмъ прироженю (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); Прѡсимѡ теж' и ω той хлѣбѣ доча(с)ный, ... ω всѣакіе ѣншіе потребы, без' котѡрыхъ члѣвекъ жѣти не мѡжетъ

(Львів, 1646 *Зобр.* 63 зв.); Патнѣтцети локѣтъ была бѣна вода... и потописьло все што колѣе жыло на земли (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.).

2. (*проживати, мешкати де-небудь*) жити: а хто иметь въ томъ ихъ дворѣ Кононовскомъ жити, тотъ маеть давати третій грошь пословици (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 14); нашимъ Печерскимъ людемъ в помощь я со(л)та(н) албѣви(ч)... прода(л) есми землю бор'тндю... ма(т)ѣью игдменѣ... и... старце(м)... в' то(м) монастыри живѣщи(м) (Київ, 1508 *ЦНБ ДА/П-216*, 170); Стацею посломъ дають... мещане... вси которые вместе живѣтъ (1552 *ОВин.З.* 132); сте(ц)...//... имае(т)... б'ра'та свое(г) при собѣ де(р)жати в дом'у' свои(м) до сме(р)ти е(г) а ѡ(н) в ко(т)ры(х) комора(х) буде(т) жити повине(н) и(х) побивати (Одрехова, *ЦДИАЛ* 37, 1, 27 зв.-28); поехала-м... была... для ѡ(т)проваже(н)я... листо(в) до двора житомі(р)ского в зъховане которы(х) при себе, на селе живучи, на Украине, де(р)жати небе(з)пе(ч)но (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); Сину моему Антону ѡ(т)писую дво(р) сво(й) вла(с)ны(й) в Чи(г)ринѣ будучи(й) в которо(м) и живу (Чигирин, 1600 *ПИ* № 37); а в земли ге(с)сень гдѣ жыли ийлтане не была и една з градѣ крѣпля або гроу(д)ка, и нѣчѣго того не знала крайна ѡнаа ге(с)сень (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.); Где Тироха жи(в), то вши(т)кы(х) до воды (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); потреба было Петру святому по вознесеніи Христовѣ в 40 и 3 лета в Рымѣ жити (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); habito, живу, ѡбитаю (1642 *ЛС* 213); Пѣрвое абыс то зналь члѣвче, жесь на томъ свѣтѣ стра(н)никъ, пѣл'тримъ, в' чѣжѣомъ домѣ живѣшь (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.).

3. (*проводити життя певним чином*) жити: не живѣте яко ско(т) (1489 *Чет.* 276); меншіи снѣ... пошоль в' стороноу далеко(ѣ)ю и та(м) потратилъ в'се свое имѣніе живоучи ѡблоу(д)но (1556-1561 *ЛС* 288 зв.); ѡ(н) са имае(т) з брато(м) свои(м) добрѣ жити не(з)ва(д)ливѣ (Одрехова, 1578 *ЦДИАЛ* 37, 1, 27 зв.); А кто бы в братствѣ и(х) въ единомыслии не хотѣлъ жити, ти да не имѣють власти въ всемъ строѣніи церкѣвнаго

братства (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); Тото такыи суть люде, што... сами не могутъ изненавидѣти грѣхы свои, али живутъ у нихъ, у курварствѣ,... у усякуй злости (XVI ст. *НС* 146); Якъ можеш учити людей свято жити, естли ты пред богом не хоч ся смирити? (к. XVI ст. *Укр.п.* 79); Быль нѣколи часъ,... гды Римляне, въ неволи будучи, наукъ не мѣли, а въ невѣжствѣ и простотѣ жили (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 902); Лѣчь дѣша егѣ,... к' гѣрней ѡ(т)чизнѣ,... идѣтъ спѣшно Тамъ с' Творцемъ свои(м), бѣдетъ жыть ѣтѣшно (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 19); самъ ѡтець Іюсифъ добре свѣдомъ // абы то(л)ко присто(и)не захотѣли жыти (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52-52 зв.); А насъ вѣрныхъ твоихъ Хѣ Бжѣ на(ш) мл(с)тивый,... сподоби... ннѣ въ страсѣ твоѣмъ ходити: и по хр(с)тіанскѣ без' грѣха в' покаанію жити (Чернігів, 1646 *Перло* 154); зачымъ протестансъ мусель жыты емендикатисъ суффрагнисъ и гойные лзы в том утрапеню своим вылевати (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV. 406: **о Христѣ жити, съ Христомъ жити** — вести побожне життя: А который хотѣлъ о Христѣ жити, каждый мусѣлъ панства отстрадати альбо у монастыры живота докончити, албо живота пострадати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); Зде по вса дни съ Хмѣ жыти та явлѣеть И крестъ в' мѣлбахъ, лѣна же в' чтѣніихъ вѣщае(т) (Київ, 1623 *МИКЄВ* 85); ѡ(т) Дхѣвного Соломѣна Іса за тыи емѣ мѣли подѣрки бе(з) вонтпѣн'а одѣржи(ш), же и гѣ живѣчи ѡ што ено просити бѣде(ш) ѡ(т)несѣш', и в' прѣшломъ вѣцѣ ѡпомѣнкомъ Живота Вѣчного... ѣччѣна зостанеш' (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 6 нenum.); **в згоде жити див. ЗГОДА.**

4. (*перебувати з ким-небудь у певних стосунках, вести спільне життя*) жити: была тыжь іан'на пр(о)рчица... тая са старѣла в д'не(х) м'ногихъ и жила из' моужемъ своимъ сед'мъ лѣтъ ѡ(т) двчства своего (1556 *ЛС* 215 зв.); Братя мои, вы есте тѣло,... чомъ дастъ Господь благословенства тымъ, котрыи чисто живутъ изъ своими жонами вѣнчальными, розмножаючи ся (XVI ст. *НС* 223); с подворницею Андреевою Кравцовою злегсе и з нею живеть через тые

вси часы (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142); Подданий... пана старосты... дочку свою... выдавъ бывъ замужь за котляра,... который три годы живши зъ нею и дѣтки маючи... покинувши, прочъ пошовъ (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157); А и(ж) я, жиючи ча(с) немалы(и)... и(з) милою ма(л)-жо(н)кою моею... и до(з)на(в)ши я по не(и) ку себе вшелякие зычѣливо(с)ти...//... ма(л)жо(н)ци мое(и)... записую... вси(х) тро(х) ча(с)техъ маетьно(с)ти мое(и) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212-213).

5. (з чого, від чого, чим) (*заробляти на прожиття*) жити (чим, з чого): Люди народѣ шляхе(т)ского которые име(н)я попродали а (в)месте мешкаю(т) и(з) ли(х)вы живу(т) (Люблін, 1569 *ВЗ* 120 зв.); и(н)шіи языци ѿ(т) ли(х)вы на свѣтѣ живоу(т) и тымъ са ба(р)зо богата(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 36); нае(м)нымъ дѣло(мъ) живѣтъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 1046, 7 зв.); Великая... то цнота,... з' справедливоѣ праці своѣѣ жити (Київ, 1637 *УЄ* *Кал.* 340).

6. *Перен. (мати місце, бути, існувати)* жити: новы(х) теде нѣсѣ и новое земли... ѿжидает(м), в которы(х) правда живе(т) (1598 *Розм.пан.* 35); мѣси(т) радостъ жити, По смѣткахъ в' свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308); нѣвыхъ Нѣсѣ ждѣмъ, и нѣвои землѣ,... в' которыхъ правда живе(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 145); Ибо ннѣ по(д) Нѣомъ, на земли грѣх' живѣтъ и царствѣ(т) (Там же).

ЖИТЕЛЬСТВО *див. ЖИТЕЛСТВО.*

ЖИТИЕ, ЖИТИЄ, ЖИТИЇЕ, ЖЫТИЄ *с.* (*цсл. житие*) 1. (*існування людини від народження до смерті*) життя: предася... в законѣ хранити христоименитымъ... людемъ, да досто(и)но званію и непорочно житие поживше благаго гласа... слышати на страшномъ сѣдѣ сподобяться (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); а еще дома... побѣдова(ти), дабы... в то(м) монастырю... стра(н)ници, ч(с)тно и бѣогодно житие свое провожаючи мешка(н)е мѣли (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); поки вь семъ дочасномъ и смертельномъ жытію нашомъ пребываемъ, повинѣни есмо старатися и заслуговати себе благословение Божое (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 987); Послѣдѣйте и вы стѣ(м) ѿцемъ ва-

ши(м), которы(х) житие е(сть) прикладо(м) нѣши(м) (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 86); па(т) рѣзъ хс̄ спситель нашъ, пре(з) все житіе свое тоу(т) на свѣтѣ преобразылса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 262); житіе наше На нѣси естъ (Чернігів, 1646 *Перло* 166 зв.); сее **житіе** — земне життя: былѣ то в' оужива(н)ю и великой ѿхѣтѣ ѿномѣ СТМѣ мѣждѣ, за престѣвлъши(х)са ѿ(т) сего житіа Млѣтвы чиніти (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 154); **скончити житіе** *див. СКОНЧИТИ.*

2. (*опис життя святого*) житіе: они выдѣчныхъ еретиковъ и про(ч): ѿ(т)ганяють, ты(х)то ѿра(д) и власть прочитѣвши житіе Іѿа(н)на Златѣстого, и Ам'врѣсіа Медіѿла(м)ского, зна(и)-деш' (Львів, 1645 *Отайн.* 129); **житія (житіа) святыхъ** — житія святых: Спрѣвы и житіа стѣ(х) дла того на писмѣ соу(т) на(м) ѿставлены абы(х)-мо и мы... ихъ справовалиса (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 178 зв., на полях); Прелогъ еденъ, на десту писанный; книга Соборникъ една на десту с празничными словами и з житіями святыхъ (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 296); Стѣ(х) житіа и Пійсмѣ забавлѣтиса читанье(м) е(ст) рѣчъ збавѣннаа (Київ, 1623 *МІКСВ* 76).

3. (*способ існування*) життя: Хотящому же кому къ житію ихъ приступити, не скоро приемлють, но первѣй повелятъ ему жити вь гостинѣмъ дворцы, особно отъ нихъ,... поки явитъ искушеніе лѣто одно и воздер'жаніе, тожь потомъ приемлють (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр. лют.* 179); Прийде убо сия снопреходящая жизнь, вьскорѣ, преjde. Тѣм будем готовы на славное вьскресение благым и очищенным житием, да десную страну получим и благословеннаго гласа, дарующаго живот вѣчний, слышати ся сподобим (1588-1596 *Виш.Кн.* 141); В тые часы Ипателей володимерскій у княжати... у великой ласцѣ и баченю за оные показаные цноты и житіе побожное былѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); Началници тому были преподобніи святѣи отци... а при нихъ и по нихъ многіи іеромонахове и монахове, общежителе и скитници, житіемъ святымъ и чудотворствомъ слылучіи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 774); и церков светого Духа, през мене

муровати зачатая,... а сами въ искусном, побожном и светобливом житию мешкали (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 716); нам ничого милшого не ест, якъ при вѣрѣ православной горячую упреимост в молитвѣ и житіе христіанское видѣти в своих овечках (Городок, 1649 *ПККДА* I-1, 69); **иноческое житие** — чернецтво: островъ увесь... с полемъ и зо всимъ, якъ ся в себе маеть,... на иноческое житие инокинямъ побожнымъ,... вечно отдаемо (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 90).

4. Житло, помешканья: **Жителство** // граждѣнство, житіе, рѣчь посполитаа, поліція, помешканье, мешканье (1627 *ЛБ* 37-38).

◊ **общее житіе** — монастирська община: Манасты(рѣ) н(а) блгч(с)тіе наданье, ѿ(т) фо(л)ва(р)кового имени, на общее житіе пременѣте (п. 1596 *Виш.Кн.* 226 зв.); я... умыслыламъ... монастырь... здѣловати (!) и при немъ... чернцовъ...//... регѣлы сватого Василія общого житія мети (Загайці, 1637 *ПКВРДА* IV-1, 64-65).

Див. ще ЖИТЕ.

ЖИТІЕ *див. ЖИТИЕ.*

ЖИТЛО, ЖЫТЛО с. 1. (*існування людини від народження до смерті*) життя: Житло наше на земли рѣвно комедій, Албо рѣчеи жалосной свѣта трагедій (Вільна, 1620 *Лям.К.* 16).

2. (*спосіб існування людини*) життя: а коли вслухають, лѣпше ажъ бы погубивъ иманя и голову, нѣжъ бы ся обернувъ опять на житло тото лихое (XVI ст. *НС* 147).

3. (*місце для проживання*) житло: Граждѣнство, жителство: Мѣстское житло, ѿбычностъ, ѡлбо смѣхотворство, тrefніцтво (1627 *ЛБ* 28).

4. Пожитки: А тыхъ дей мужиковъ моихъ было парсунъ ихъ самыхъ презъ пятнадцать, а зъ жонами и зъ детьми ихъ колкодесять душъ, што зобравшися дей зо всимъ жытломъ своимъ, и зо вѣсею маетностью, и зо вѣсимъ статкомъ своимъ,... прочъ втекли (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 130).

5. Вл.н., ч.: Матвѣй житло (1649 *РЗВ* 323).

Див. ще ЖИТЛУСТЬ.

ЖИТЛУСТЬ ж. (*спосіб існування людини*) життя: Изъ такимъ вызнаніомъ негай живеть наше сердце ико Богу, // што бесме усякыи поганы дѣла сегосвѣтній выдѣ себе выддалили, чомъ сегосвѣтня житлустъ прохудна (*в рук. прихѣдна. — Прим. вид.*), якъ дымъ, якъ холодъ (XVI ст. *НС* 77-78).

Див. ще ЖИТЛО.

ЖИТНИЙ *див. ЖИТНЫЙ.*

ЖИТНИКЪ, ЖИТЬНИКЪ, ЖЫТНИКЪ ч. 1. (*приміщення, в якому зберігється зерно*) житниця, амбар: Въ житницѣ крѣпъ овсанныхъ по(л) ѿ бочьки гречи(ш)ныхъ ѿ ячньныхъ ѿ и мирька (1552 *ОКан.З.* 21); близко воротъ жытникъ на столпехъ (1552 *ОЧерк.З.* 7); Житьникъ на сто(л)пехъ (Там же, 17).

2. Вл.н.: Миха(й)ло житъникъ (1649 *РЗВ* 171 зв.).

Див. ще ЖИТНИЦЯ.

ЖИТНИЦЯ, ЖИТНИЦА, ЖИТНИЦА, ЖЫТЬНИЦА ж. 1. (*приміщення, в якому складають збіжжя*) стодола, клуня: И рекль такъ оучиню розмечоу жи(т)ницю мою [клоуню або стодолау] и большіи побоудоую и збероу до неи всѣ жита мои (1556-1561 *ПС* 274 зв.); смотрѣте на пѣтицѣ иже не сѣють ани жноуть. и не ест в ни(х) ни сѣпжарнѣ ани житницѣ а всегда бѣ ихъ крѣмить (Там же, 275); што маю чинити. не маю где бых зобрал жита мои [або пашню] и рекль оучиню так. розмечю житницю мою [або стодолау] и болшую збоудую. и зберѣ до неи всѣ жита мои (Володимир, 1571 *УС Вол.* 75); а часѣ жнива рекѣ же(н)цо(м) зберѣте не(р)ше плевѣлы и зважѣте и(х) в снопы,... а пшеніцѣ зберѣте в житницѣ мою (Вільна, 1596 *З.Каз.* 10); в тебе много плодѣвъ и житницѣ просторѣнныи. стоги гнью(т) мѣши в ни(х) жирують (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 279 зв.).

2. (*приміщення, в якому зберігється зерно*) житниця, комора, амбар: ситега комора жи(т)-ная, жи(т)ница (1642 *ЛС* 149); Іюсифъ зоставши вѣ Єгиптѣ Пѣано(м), ѿтвирѣетъ наполненые Житници, абы кормилъ Хлѣбо(м) телѣсны(м) Людѣ

лакнѣчый (Київ, 1648 *МКСВ* 347); В правдѣ по двѣкратъ южъ преречѣнаа Жѣтница,... с' таковы(м) покормо(м), ал'бо Хлѣбо(м) дшѣвнымъ ѡтвирѣласа (Там же).

3. *Перен.* (духовні цінності, матеріальні багатства) житница, скарбница: разорѣмъ бл̄гоч(с)тивоє вѣры жѣт'ници (п. 1596 *Виш.Кн.* 253 зв.); чи(м) лѣп'ше разорѣти мен'шїи жѣтницѣ, бога(т)ствѣ свѣта того, а бб(л)шїе боудовати на(д)бно. ничѣго... на то(т) свѣ(т), явно,... вѣнести не мѣжемо (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 219); **литеральная житница** — друкарня: И на(ш) Юсифе блг(д)тїю Бжїею, zostавши вь... Лаврѣ Печѣрской Кїевской, намъ ѡ(т)цемъ и Пастыремъ, ѡтвирѣашъ Литералнѣю Жѣтницѣ, Типографїю мѡвлю пѣтѣйшѣю (Київ, 1648 *МКСВ* 347).

Див. ще ЖИТНИКЪ.

ЖИТНЫЙ, ЖИТНИЙ, ЖИГЪНЫЙ, ЖЫТНИЙ, ЖЫГЪНЫЙ *прикм.* 1. (який стосується жита) житній: на то(й) стѣ(р)ни та(к) и за дорогою... та(к) много и(з)личи(т) есмо снопо(в)я не могли и(ж) копы жи(т)ные ро(з)метано... и ни(в) во (ш)то ѡбе(р)нено (Володимир, 1575 *ЖКК* I, 61); шляхъ возо(в) и коне(и) е(з)ныхъ немалы(и)... чере(з) ѡве(с) нежаты(и) на тѣю стѣ(р)нѣ жи(т)нѣю пришо(л) (Там же); siligine(u)s, жи(т)ни(й), пшени(ч)ни(й) (1642 *ЛС* 372); Жѣтний. Soligineus. Farreus (1650 *ЛК* 447); **дань житная** *див.* **ДАНЬ**; **дякло** (дакло) **житное** *див.* **ДЯКЛО**;

2. (виготовлений зі зерна жита) житній: обвезуюся, ижъ... платити повиненъ... викареємъ..., муки житное мѣры луцкое мацѣ полѣтретѣ (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 67); побрати казалъ... муки житное мацѣ чотыри — по коне грошей (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 97); пограбили... муки житной полтретиньника (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 387); В то(и) же коморѣ взяли... по(л)ме(р)ки мѣки пшени(ч)ное... мерка жи(т)ное мѣки (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 7 зв.); шпихлирѣ одбили, в которомъ жита молочного мацѣ осмнадцатъ,... муки житной мацѣ шеснадцатъ мери ковелское (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 49); взяли: конопляного поло(т)на

аршино(в) двесте,...//... муки житное миро(к) две (Житомир, 1650 *ДМВН* 204-205).

ЖИТО, ЖІТО, ЖЫТО *с.* 1. (злакова рослина) жито: члѣвкѣ посѣявъ жито и пшеницю... молился (1489 *Чет.* 118 зв.); А што <люди> Роговицкого княза посѣдали собѣ жита на которыхъ коли княжих полахъ, тыи жита мають пожати (Краків, 1510 *AS* III, 73); десатъ копѣ жита або ярины на замокъ жнеть (1552 *ОКЗ* 43 зв.); просѣте жѣ Г(с)дна которого то естѣ жито абы послѣ (!) робот'ники на ж'ниво свое (1556-1561 *ПС* 260 зв.); ве(л)можно(ст) вша... ѡ по(д)даны(х) каменого(р)ски(х)... жита яро(г) копѣ два(д)ца(т) две...//... забравши... на пожито(к) сво(й) ѡбе(р)нути веле(л) еси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 64-64 зв.); Повине(н) еи Ива(н) давати на каждыи рокѣ Пола по(д)корѣцѣ вѣвса,... два загоны на жито, заго(н) на коно(п)лѣ (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 44); У Потия съ поля... безѣ причины жито побралѣ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 494); агінса, рожѣ, жито (1642 *ЛС* 91).

2. (*про зерно*) жито: Того же рокѣ дорожїна была жѣто по вѣ злѣтъ, ячмѣ(н) по й (1509-1633 *Остр.л.* 130); коли которыи мешчане киевские привезутѣ жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано на кляшторѣ отъ колоды по грошу, а отъ осмака по пѣнезю (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); а в тот час жито было на Волюню по десети грошей маца (Петрків, 1552 *AS* VI, 123); В свирѣне жита бочокѣ соланокѣ двесте (1552 *ОКЗ* 36 зв.); В жытникѣ... жыта г(с)дрѣского не бочокѣ (1552 *ОЧерк.З.* 7); В того ж Го(р)дея млы(н) [пограблено], ѡ(т)бивши двери, взяли пшеницы бочокѣ ѡсмьдеся(т), жита — бочокѣ пя(т)деся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 114); а меновите... взяли...//... ѡ седна по(л)мацы жита... ѡ потеряла яловицѣ... ѡ жѣка яловицѣ чотыри (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-89); вѣ Литвѣ солянка жита по двѣ копы и по двадцати грошей литовскихъ была (поч. XVII ст. *КЛ* 75); жита в за(м)кѣ чве(р)те(и) се(м)деся(т) и девят(т)ты(х) чве(р)те(и) три ѡ соля(н)кѣ (Варшава, 1616 *ООстр.З.* 2); Жито тогды было по чтыри

злотыхъ осмака (1636-1650 ХЛ 81); вшакже была бы ли потреба того полная мѣновите хлѣба, теды имъ жыта купити (Львів, 1638 ЛСБ 1043, 52 зв.); жито было колода по зо(л) кв̄ (серед. XVII ст. ЛЛ 176); У Бакия Высо(ц)кого:... жита ми(р)ка (Житомир, 1650 ДМВН 205); Жито. Siligo. Frumentum. Far ador(eum) (1650 ЛК 447); **дакелное жито** — данина житом: Дакелное жито кожного рокѣ мает врадникъ на севбѣ ѡборочати и тым сѣати (1567 АС VII, 120).

3. Лише мн. (рослини та зерно хлѣбних злаків) збіжжя: што маю чинити. не маю где быхъ зобраль жита мои [або пашню] (1556-1561 ПС 274); збероу до неї [житниці] всѣ жита мои и все добро мое (Там же, 274 зв.); розмечю житницю мою [або стодолоу] и болшую збоудую. и зберѣ до неї всѣ житѣ мои. и все добро мое (Володимир, 1571 УС Вол. 75); соцевницѣ сѣмь и росте(т) по пола(м) яко(ж) и иные жита (XVI ст. Травн. 328 зв.); Того жъ року неврожай великий былъ, хиба где падалица зродила жита, где табуры стояли (1636-1650 ХЛ 81).

ЖИТОМИРЕЦЬ ч. (житель Житомира або виходець з нього) житомирець. Вл.н.: Ха(р)ко Житоми(ре)ць (1649 РЗВ 147).

ЖИТЬ див. **ЖИТИ**.

ЖИТЬЄ див. **ЖИТЬЄ**.

ЖИЧИТИ див. **ЗИЧИТИ**.

ЖИЧЛИВОСТЬ див. **ЗИЧЛИВОСТЬ**.

ЖІВІЙ див. **ЖИВЫЙ**.

ЖІВІТІ див. **ЖИВИТИ**.

ЖІВІЦА див. **ЖИВИЦА**.

ЖІВОСРІБРО с. Живе срѣбло; ртуть: argentum vivum живосрѣбро (I пол. XVII ст. Своб. 25).

ЖІВЪ див. **ЖИВЫЙ**.

ЖІВЫЙ див. **ЖИВЫЙ**.

ЖІЗНОЛЮБІЄ див. **ЖИЗНОЛЮБІЄ**.

ЖІЛА див. **ЖИЛА**.

ЖІЛОВАТИ прикм. Жилавий, мускулястий: neruosus жіловати (I пол. XVII ст. Сем. 119).

ЖІТИ див. **ЖИТИ**.

ЖІТНІЦА див. **ЖИТНИЦА**.

ЖІТО див. **ЖИТО**.

ЖЛОБЪ ч. (стп. žlobъ) жолоб: Причина то є(ст) жебы на кштáлтг немова́тка в пелюшки пѡдлые былъ оувинѣный... таа рожества причѣна єсть жебы кштáл(т) оубогѡго лежа(л) в жлобѣ (поч. XVII ст. Проп.р. 6); Иро(д) егѡ еще в жлобѣ плачѣчого хотѣ(л) забити, дѣаволь в поуци спокѡшати егѡ пришо(л), а ѡто и теперь самаританка егѡ хѡчетъ строфовати (Там же, 182 зв.).

ЖЛЪНЪРСТВО див. **ЖОЛНЪРСТВО**.

ЖЛЪНЪРЪ див. **ЖОЛНЪРЪ**.

ЖЛЪТЫЙ див. **ЖОЛТЫЙ**.

ЖЛЪЧЪ див. **ЖОЛЧЪ**.

ЖМАКА ч. Діал. жмака "затискач", жмак "оберемок". Вл.н.: федо(р) жмака (Овруч, 1552 ООвр.З. 106); Сахъно Жмака (1649 РЗВ 343 зв.).

ЖМЕНЯ 1. Долоня: А щѡбъ ѡ всего свѣта крѡлю (!), котѡрый де(р)житъ не часть якоую землѣ, але оувесъ ѡкрѣгъ свѣта, альбо рачей все тѡе ѡго(р)ноувъ го(р)стѣю всѣхъ людѣй жмѣнею (Острог, 1607 Лѣк. 50).

2. (міра прядива) жменя: иншие тежъ, котѡры на дворищехъ сѣдять, тѣ повинни даватъ по ползолотого, овса по двѣ маці,... прядива по десяти жмень на кождый рокъ (Камениця, 1607 АрхЮЗР 6/1, 342).

ЖМИНДА ж. Назва рослини: blitum, жми(н)да зелие (1642 ЛС 103).

ЖМИНДАКЪ ч. (стп. žmindak) скнара, скупий, -ого, діал. жмінда: Скврѣнавый. Скврѣный, плюгавый, нечѣстый,... погавый, жминда(к), мерзѣный: албо еще смро(д), плюгавецъ, вѣродъ, вѣстѡпний, нецнѡта, лѡтръ, штѡка лотрѡвскаа (1627 ЛБ 114).

ЖМУРЕНЬЄ с. Мруження, діал. жмурення: Мжаніє: Жмѡрѣньє, зажмѡре(н)є (1627 ЛБ 63).

Пор. **ЖМУРИТИ**.

ЖМУРИТИ дієсл. недок. Жмурити: Мжа: Жмѡрачи (1627 ЛБ 63).

ЖМУРЪ ч. Діал. жмурій, жмурко "той, хто постѣнно мружить очі". Вл.н.: Иванъ Жмѡрѣ (1649 РЗВ 135 зв.).

ЖНЕЦЪ, ЖНЕЦЪ ч. Жнецъ: ѡставте рос-ти обое вѣкоупѣ аж до жатвѣ а в ча(с) жатвы рекоу женѣцѡмъ вытрѣгнѣте прѣвѣ плевелы а

сважѣте и(х) в' снопы яко пожечи и(х) а п'ще-ницоу з'берѣте в' жыт'ницоу мою (1556-1561 *ПС* 62 зв.); А до того дей еще женцовъ, работниковъ его наемныхъ,... подъ тимъ дворцомъ его на полю на жниве,... кгвалтовне побили, помордовали и поранили (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); ви-жоу бовѣ(м)... кашоу женцо(м) наготованоую да-ниилѣ голбдномоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 157 зв.); Жатель: Жнець (1627 *ЛБ* 36); messor, жнецъ (1642 *ЛС* 268); А былъ Аввакъмъ пр(о)ркъ во Івдѣйской земли, а онъ былъ дварилъ потра-вѣ,... и шолъ на поле абы неслъ женцомъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 371 зв.).

ЖНИВА *мн.* (пора збирання хлібних рослин) жнива: Бѣра была великаа ишла мимо ѿстрогъ ѿ(т) жаславла ѿ полднѣи яко нѣчь, в жнива пѣщи крѣшила сады ломѣла (1509-1633 *Остр.л.* 128 зв.); а коли сѣножниво, плевидло наста-нетъ, же пѣшо робити будутъ, теды пять дней и на толоку о хлѣби панскомъ пять разъ ве жнива прийти съ польланка (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 337); Прѣто ты недолжнымъ бѣдѣ-чи, а на(д) то на Жолѣдокъ хорѣючи, не пѣй воды, хѣба в' ча(с) жнивь (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 201); Бѣдѣтъ такъ великіи врожѣи же ѿ(т) жнивь не бѣдете могли перемолотѣть до осени (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

Див. ще ЖНИВО.

ЖНИВО, ЖНІВО *с. 1.* (стигли хлібні рослини) жниво: Жниво па(н)ское (XVI ст. *КАЗ* 634); ѿ(т) нѣвы жниво и радость; ѿ(т) Винограда ѿвоцы покармѣвыи (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123); рѣклъ Авесалѣмъ слѣгамъ своимъ вѣдаете рѣлюю Іѡавовѣ подле рѣлюи моѣи котѣраа маѣтъ жниво ячмѣна идѣте тѣды спалѣте егѡ огнѣмъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 264).

2. (збирання хлібних рослин; також пора такого збирання) жнива, жниво: просѣте жъ г(с)дна... абы послѣ (!) робот'ники на ж'ниво свое (1556-1561 *ПС* 260 зв.); по(д)несѣте... очи ваши а ѿгла-дайте нивы иже соу(т) южъ плавы ко жнивоу (Там же, 356 зв.); кгды и(ш)ли сюда на... (ж)ни-во ѿ(н) ихъ перене(с)ши... човеко(в) ко(л)ко-деся(т) до ту(р)мы посажа(л) (Ковель, 1574

ЖКК II, 278); днѣ з жнива днѣ косити и з ынѣши-ми повинностями и(з) дровами возо(в) два (Пиянь, 1592 *ЦДІАЛ* 131, 615); А подъ часъ жни-ва у прошломъ року... жито,... на обшарахъ дворныхъ пожали (Луцьк, 1618 *АрхЮЗР* 6/I, 388); А на жниво зо всѣхъ мѣрѣ, зо всѣхъ сто-рѣнъ стѣлѣ... Робѣтника чѣлого зеслатъ рѣчилъ скѣро (Вільна, 1620 *Лям.К.* 20); Орачъ зѣвше часѣ жнива чекѣетъ (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 40); Жатва: Жниво (1627 *ЛБ* 36); И по невеликомъ часѣ, коли надходили дни пшенѣчногѡ жнива пришолъ Сампсѣнъ хотѣчи навѣдити жонѣ свою, и принѣслъ ей козла з козъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 185 зв.); Жниво. Mesis. Mes[s]ura (1650 *ЛК* 447); *Образно:* бы былъ папѣжъ ри(м)скѣи границъ своихъ не перескаковалъ, бы былъ в чужѣе жни-во серпа своѣго не в'поущалъ... была бы неро-зе(р)вана еднѣсть костѣлнаа трѣвала (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150 зв.).

3. *Перен. (здобуток, досягнення)* жниво, ужи-нок: Рѣчѣи котрѣе бы кѣ хвалѣ Бжѣи бѣли, И людѣи до целю збавенѣа приводили. Не взгор-жаючи працею слѣгѣи твоѣго, Малѣи коблос оубѣ-гого жнива моѣго (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 66).

Див. ще ЖНИВА.

ЖО *див. ЖЕ.*

ЖОВНЕРСЬКИЙ *див. ЖОЛНѢРСКИЙ.*

ЖОВНѢРЪ *див. ЖОЛНѢРЪ.*

ЖОВОТЬ *див. ЖИВОТЬ.*

ЖОВТОБРУХЪ *див. ЖОЛТОБРУХЪ.*

ЖОВТЫЙ *див. ЖОЛТЫЙ.*

ЖОВЪНА *див. ЖОЛНА.*

ЖОВЪТЫЙ *див. ЖОЛТЫЙ.*

ЖОГНАТИСЯ *див. ЖЕГНАТИСЯ.*

ЖОДАНЕ, ЖОДАНЬЕ *с. (стп. żądanie)* (прохання; вимога) жадання, воля: ннѣ прозба и залѣца(н)ѣ а паки враждова(н)ѣ ннѣ жода(н)ѣ а пото(м) што и(н)шого (Кореличѣ, 1593 *ЛСБ* 246, 1); мы на жоданье ихъ маемъ тую архимандрѣю дати кого они оберутъ (Київ, 1624 *КМІМ* I, дод. 269); Стефанъ томашевскѣи(и) возны(и) енералъ ...доброво(л)не зозналъ. ажъ... за жоданемъ врожѣного пана Миколая Пенѣского маючи при собе сторѣнѣ двохъ шля(х)тицовъ... были на

справе его м(л) (Чернігів, 1637 ЛСБ 5, II 4061, 125).

Див. ще **ЖАДАНЄ, ЖАДАНИЄ.**

Пор. **ЖОДАТИ.**

ЖОДАНЬЄ *див.* **ЖОДАНЄ.**

ЖОДАТИ *дієсл. недок. (стп. žadać)* (кого, о що) просити (кого, про що): И те(ж) ва(с) жо-дає(м) штобы есте слу(ж)бѣ б̄жию служи(ли) за врѣма и(ж)бы лахове не пришли до ц̄ркви (Ясси, 1565 ЛСБ 41); пи(л)не за то дякѣ(м) што жодаете на(с) жебы(х)мо та(м) ѣ галичѣ были (Рогатин, 1591 ЛСБ 158); жодаю ва(с) пилно да пошлете ми ли(ст) (Новгородок, 1592 ЛСБ 213); онъ за тымъ до уряду се втекль и оный кгвалтъ, именовъ ее, будучи о то отъ нее жоданий, на уряде оповедалъ (Володимир, 1594 АрхЮЗР I/1, 421).

Див. ще **ЖАДАТИ, ЖАЖДАТИ.**

ЖОДИНЬ *див.* **ЖАДНЫЙ¹.**

ЖОДНЫЙ *див.* **ЖАДНЫЙ¹.**

ЖОЛВЬ *див.* **ЖЕЛВЬ.**

ЖОЛД *ч.* Жовч: жолд, fel (I пол. XVII ст. Своб. 25).

Див. ще **ЖОЛОДЬ.**

ЖОЛДЪ *ч. (стп. zold, стп. žold, сѣн. solt)* пла-та військовикам: Кто коли воюетъ за свой власный жолдъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 201 зв.); просились се у княжати... одъ послугъ своихъ (отпустилъ?), кгды жъ есмы княжати... за умовеный жолдъ одслужили (Луцьк, 1619 АрхЮЗР 6/I, 397); але досытъ м̄йте на оурочномъ вашемъ жолдѣ: зъ того собѣ вшелакихъ потребъ набывайте (Київ, 1637 УЄ Кал. I, 49); Цр̄ь Антіохъ ...зобравъ вб(и)ско всего цр̄(с)тва своегѡ, обѡзы велми мѡцныи и ѡ(т)ворилъ ск̄арбъ свѡй, и даль жблдъ на рѡкъ вб(и)скѣ и розказалъ имъ б̄ты поготовѣ на все (серед. XVII ст. Хрон. 480).

ЖОЛНА, ЖОВЪНА *ж. (цсл. жльна) 1. (дятел) жовна: ariastra, жо(л)на* птица (1642 ЛС 25 зв.).

2. Вл. н., ч.: засталъ тамъ... Бориса Жолну зъ жоною (Луцьк, 1561 АрхЮЗР 6/I, 37); филонъ жовъна (1649 РЗВ 344); Ячко Жо(л)на (Там же, 395 зв.).

Див. ще **ЖОЛОЧКА.**

ЖОЛНЕРОВАЯ *ж. (дружина жовніра)* сол-датка: Опана(с) Баха(р) и Пѣтръ хме(л)... при-знали тыми словы и(ж) де(и) б̄дѣчы на(м) в домѣ... Єфимъи жо(л)неровое и сна ее миха(и)ла жолнеровича... домъ и(х) с кгру(н)томъ лежа-чы(и) в месте тутошнемъ Киевскомъ... про-даныи (Київ, 1612 ЦДІАК 221, 1, 57, 1).

ЖОЛНЕРСКИЙ *див.* **ЖОЛНЪРСКИЙ.**

ЖОЛНЕРЪ *див.* **ЖОЛНЪРЬ.**

ЖОЛНИРСКИЙ *див.* **ЖОЛНЪРСКИЙ.**

ЖОЛНИРСТВО *див.* **ЖОЛНЪРСТВО.**

ЖОЛНИРЪ *див.* **ЖОЛНЪРЬ.**

ЖОЛНЪРСКИЙ, ЖОЛНЪРСКІЙ, ЖОЛ-НЪРЬСКИЙ, ЖОЛНЕРСКИЙ, ЖОЛНЕРЪ-СКИЙ, ЖОЛНЕРЬСКИЙ, ЖОЛНИРСКИЙ, ЖОВНЕРЬСКИЙ *прикм. 1. (який стосується жовніра або належить йому) військовий, діал. жовнірський: жольнерьские* дома в месте (1552 ОКЗ 41 зв.); не будучи есмо можны в гроши за ѡставичными воинами и лежами жовнерьски-ми..., позычили и възяли есмо... пинезе(и) деть-ти сына пана гневовша (Єсківці, 1563 ЛНБ 5, II 4043, 25); То пак онъ... жону свою... в домъ мой прислал,... едучи на службу господарь-скую жолнирскую до Киева (Луцьк, 1564 АрхЮЗР 8/III, 891); тые котѡрые зъ аѡнасіємъ были, ч̄астью соутъ з дѡбръ всѣхъ злоуплєни, ч̄астю зъ зе(м)лѣ в̄волани, ч̄астю жолнѣрски-ми ног̄ами поте(р)ты (Острог, 1598-1599 Апокр. 119 зв.); въ томъ склепѣ розмаитыхъ шатъ естъ и жолнерскихъ и бѣлоголовскихъ (бл. 1626 Кир.Н. 21); алесь самъ собѣ залѣцєна здобылъ, зъ молоды(х) лѣтъ своѣхъ, забавл̄ючиса з̄авше оуслѣгою жолнѣрскою (Київ, 1637 УЄ Кал. 6); On hlianul iak zwir, wnet kryknuł iak łew na zoł- nirskie słowa...Zaraz synaczka, swoiego iedynaczka szlet na Zoit(u)iu Wodu (1648 П. про пор. 201).

2. У знач. ім. ж. р. **жолнѣрская.** Військова служба: теж листы заслужоные гроши князя его милости, коли его милост жолнерьскую служивал, припоминальные, иж и заслужоное не заплачено (Володимир, 1571 АрхЮЗР 8/IV, 131); Штожб̄ымъ рѣкль и ѡ з̄ацной особѣ В(ш) М̄(л): в̄ Рѡтахъ Цес̄ара Родѡлфа жолнѣрск̄ю слѣ-

жиль, где дѣлне собѣ за помочѣ Бжею постѣповаль з' Татáры и Тѣрки (Київ, 1623 *МКСВ* 84); на таковы(х) игри́ска(х) з мѣлоди мѣжъской, котѣрыса е(д)но на жолнѣрскѣю цвѣчити ѣмѣслили;... ѣзнавалѣ ро(з)сѣдо(к)... посполитого члѣвка (серед. XVII ст. *Кас.* 69).

ЖОЛНѢРСКО *присл.* (будучи жовніром) як вѣйськовик: п(н) нѣкифо(р) покѣиевичъ... за спасеніе свое жо(л)нѣ(р)ско слѣжачи в во(и)скѣ полско(м) принесѣ и ѡ(т)далѣ злѡ(т) 100 (Львѣв, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.).

ЖОЛНѢРСТВО, ЖОЛНИРСТВО, ЖЛѢНѢРСТВО *с.* 1. Вѣйськовѣ сили, вѣйсько: Бѣли те(ж) в жо(л)нѣрствѣ рѣцѣрѣ хр(с)тіане, котрѣи слѣжѣли при цѣсари (XVI ст. *УС* №29519, 192 зв.); Достѣгши тѣды Сарварѣ а́жъ и до Халкѣдо́на, и ѡблѣгши егѡ жолнѣрство(м), все што ено кѡлвек' кѣ зѣдрѣню тогѡ Велѣкогѡ Царствѣючогѡ Мѣста нале́жало, зѣготовлѣет' (Київ, 1627 *Тр.* 658); Пристѣпи Геликѡне, дай чѣсть познай Пáна! Ѡпѣстѣвши Жолнѣрство привитáй Гетмáна (Київ, 1632 *Євх.* 294); Тогды даниѣль пыталса ѡ правѣ и ѡ вѣрокѣ ѡ(т) Арѣѡха гетмáна жолнѣрства цр(с)кого (серед. XVII ст. *Хрон.* 358).

2. *Зб.* Вояцтво, *діал.* жовнірство: чѣрни без лѣчыбы жолнирства, нѣмцовѣ все тáмъ полегло (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); вѡи(н)ство, жо(л)нѣрство (1596 *ЛЗ* 33); Жáденъ сá члѣк' смѣрти неможетѣ ѡперти... Не боѣтъся Жолнѣрства, в' крѣгѣ Царá стоачогѡ (Київ, 1622 *Сак.В.* 44); на плáцѣ пáло жолнѣрства его бѡлей нѣжъ подвáкротѣ сто тѣсачей (Київ, 1627 *Тр.* 667); што все, з' самѡго вѣздѣ егѡ знáчне показѣет'са, ижъ вѣжджáль,... не мáючи з' собѡю жадного жолнѣрства (Київ, 1637 *УС Кал.* 182).

3. *Зб., перен.* (самовѣддані захисники) воѣнство, лицарство: ѡ(т)цѣ... Єліссеѣ... оустѣпѣль з' тогѡ свѣта,... // до тѣла егѡ... не мáлый гоуфѣт' Хр(с)тіанскогѡ жолнѣрства тѣтъ пришѡль (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 1-2); **небесное жлѣнѣрство** — небесні сили: чáсо(м) нѣ(с)ного жлѣнѣ(р)ства гетмáно(м) и вѡйска створѣтеле // вѣкáриєю головны(м) назывáетѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 287-287 зв.).

ЖОЛНѢРЪ, ЖОЛНЕРЪ, ЖОЛНИРЪ, ЖОЛНІРЪ, ЖЛѢНѢРЪ, ЖОВНѢРЪ *ч.* (*стп.* *żołnierz*) 1. Вѣйськовик, *діал.* жовнір: за сто копѣ Лядскихъ сукна на жолнерѣ взятѣ (Кракѣв, 1507 *АЮЗР* II, 116); жидове... во(л)ностѣ(и) немáлы(х) вживаю(т) га(н)дли веду(т) ку(п)ча(т) то(р)гѣю(т) лифы берѣ(т) а николи на во(и)нѣ не е(з)дять и пода(т)ковѣ на жо(л)нерѣ ѡфáлены(х) не даю(т) (1566 *ВЛС* 37); вѡинѣ, жо(л)нѣ(р) (1596 *ЛЗ* 33); самѣ позванный, особѡю своєю, зѣ жолнирми,... на туюжѣ церковѣ... нашолѣ (Володимир, 1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 339); пр(ѡ)ркѣ ѡны(х) жлѣнѣровѣ до самáрѣи запровадѣилѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 189); туго молодѣ жо(л)нѣр (I пол. XVII ст. *Сем.* 173); При тѣ(м) было право зѣпо(л)ное... и панѣ ѡдрехо(в)ски(и) жо(в)нѣрѣ (Одрехова, 1648 *ЦДИАЛ* 37, 2, 55); жолнирѣ поветовые неповинни были жадныхъ становискѣ метѣ (Луцѣк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 349).

2. *Перен.* (самовѣдданѣй захисник) воѣн, лицар: тепѣрѣ южѣ не єстѣсь пáно(м) собѣ, таковѡмѣ крѡлеви бѣдѣчи жолнѣро(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 106); ѡбáчте жѣ ѡ жлѣнѣре хвѣ... ѡбáчте вáшего гетмáна спаналостѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 19).

3. *Вл. н.:* пограбили... 8 грицѣкá жо(л)нера пшеници Копѣ семѣ (Вѣнницá, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 35 зв.).

ЖОЛОБКОВАТЫЙ *прикм.* Жолобкуватѣй: Шинѣ двестѣ и сорокѣ склюты в просеки чѡтыри жоло(б)коватѣхъ пилю в (1552 *ОКЗ* 36).

Див. ще **ЖОЛОБЯСТЫЙ**.

ЖОЛОБОВАТЫЙ *прикм.* Жолобчастѣй: Тогды нѣкоторѣй рѣцѣрѣ... нашѡль во одно(м) кáменю жолобовáтомѣ трѡху водѣ, котѡраа се тáмъ зтеклá з росы нѣ(с)ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 436).

ЖОЛОБОКЪ *ч.* (невелѣкий пристрѣй для пересипання чѡго-небудѣ) жолобок: Мѣра порохѣ до него жолобокѣ железны(и) (1552 *ОЧерн.З.* 5 зв.).

ЖОЛОБЪ *ч.* 1. (корѣто для годѣвлѣ тварин) жолоб: А в' Мѣствѣ Дѣ(д)вѡмѣ нѣѣ са то стáло, И в' Вѣртѣпѣ Виѡлеѣмскомѣ показáло,... И в' жѡлобѣ сѣномѣ повѣрху прикрѣтѡе. З Мáткою

власною, але ω(т)цёмъ мнѣманымъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 71); *Образно*: голова твоя яко Кармилъ, а волосы головы твоеи якъ багоръ златътканыи царевъ, причиненыи къ жолобомъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55).

2. (*ринва*) жолоб: горо(д)на... на (д)ва жолобы поправльенъа потребде(ть) (1552 *ОЛЗ* 173); жолобы чотыри над вороты стае(н)ными (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 4).

ЖОЛОБЯСТЫЙ *прикм.* Те саме, що жолобковатый: ωбрѣчка в серединѣ вколо жолобьястаа (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 18 зв.).

ЖОЛОДЪ ч. Те саме, що жолд: bilis, жоло(д) (I пол. XVII ст. *Сем.* 37).

ЖОЛОДЪКОВАТИСЯ *дієсл. недок. (стп.* *żoładkować się*) (о що) хвилюватися, турбуватися (чим): Певне и въ томъ, яко ся годило, сумненъа своего не завели. Нехай ся о то не жолодъкують! (Вільна, 1599 *Ант.* 703).

ЖОЛОМІЙКА ж. (*свн.* *schaf(e)mi(e)*, *нвн.* *Schal-méi*) (*сопілка*) жоломійка: Сопль: Сопѣль, пишала, флѣтна, фѣара, дѣда, сѣрма, жоломійка (1627 *ЛБ* 119).

ЖОЛОНКА ж. (*дятел*) жовна, *діал.* жолонка. Вл. н., ч. Ива(н) Жоло(н)ка (1649 *РЗВ* 15 зв.).

ЖОЛОТОКЪ *див.* **ЖОЛТОКЪ.**

ЖОЛТАВЫЙ, ЖОЛТАВИЙ, ЖОЛТАВИ, **ЖОЛТАВИ, ЖОЛЪТАВИЙ, ЖУЛТАВЫЙ** *прикм.* Жовтявий, жовтавий: *flavius* жолтави (I пол. XVII ст. *Сем.* 85); *luteus* жолтави (Там же, 111); Рѣфъ, Лисоваты(и), жо(л)тавы(и) (1627 *ЛБ* 229); *flavius*, жолътави(и) (1642 *ЛС* 198); *ochra*, ша(р) жо(л)тави(и) (Там же, 188); на теле впро(д) Данила Малие(н)ка, то е(ст) на хрибъте и // по рукахъ его разо(в) ба(р)зо сила сыны(х), спухълыхъ, жу(л)тавыхъ, кро(в)ю набе(г)лыхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 199-200).

ЖОЛТИЙ *див.* **ЖОЛТЫЙ.**

ЖОЛТОБРУНАТНЫЙ *прикм.* Жовто-брунатный: Ризы комховые едвабю жолто-брунатною (1619 *АрхЮЗР* I/XII, 15).

ЖОЛТОБРУХЪ, ЖОЛЪТОБРУХЪ, ЖОВТОБРУХЪ ч. Жовтобрух. Вл. н.: а жовтоброухъ лоуцкій вл(д)ка дорѣгѣ слалъ (Острог, 1598-

1599 *Апокр.* 87); Матфей Жолтобрухъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 249); шляхетный панъ Анъдрей Шимановъский... протестовалъ на противъко... Яскови Жолътобрѣхови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 486).

ЖОЛТОГОРЯЧИЙ, ЖОЛТОГОРАЧИЙ *прикм.* Жовтогарячий: ωсмы(и) ризы жо(л)тогорачаа дѣкла а ωкла(д) на ни(х) злотоглавы(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); оранион кытайкы жолтогорячой, на немъ кресты едвабом шитые (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* I/VI, 295); Стихари(к)о(в) два жо(л)тогорячихъ (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 257); Фело(н) ка(м)ховы(и) на днѣ жолтогорячо(м) (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 54 зв.).

Див. ще **ЖОЛТОГОРОНЦИЙ.**

ЖОЛТОГОРОНЦИЙ, ЖОЛТОКГОРОНЦИЙ *прикм.* (*стп.* *żółtogończy*) те саме, що жолтогорячий: ле(т)нико(в) пять, ωди(н) турецьки(и), жо(л)токгоро(н)ци(и), други(и) че(р)воны(и) туре(ц)ки(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

ЖОЛТОКЪ, ЖОЛТОК, ЖЕЛТОКЪ ч. Жовток: Тако(ж) кого кила нападе(т) яецъ ωзми ско(л) ко коурачи(х). и выбери з ни(х) жо(л)тки... и вари (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5); тогды землѣ была посрѣдѣ вω(д) невѣдома, яко желтокъ в посрѣдкѣ яйца (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15); *locyothos*, жолтокъ в я(й)ци (1642 *ЛС* 257); Жолтокъ. *Vitel-lus. Lutem oui* (1650 *ЛК* 447).

ЖОЛТОЧЫРВОНЫЙ *прикм.* Жовто-червоный: Кили(м) велики(и) жо(л)точы(р)воны(и) (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 77).

ЖОЛТЫЙ, ЖОЛТИЙ, ЖЛЪТЫЙ, ЖОВТЫЙ, ЖОВЪТЫЙ, ЖЕЛТЬ *прикм.* (*цсл.* жльть, жльтъ) 1. Жовтий: цвѣтъ... же(л)тъ аки шаѣра(н) (XVI ст. *Травн.* 21); Жидове в ко(ш)то(в)ныхъ шата(х)... ходити... не маю(т), Але ѣбе(р) ихъ мае(т) бы(ти) зна(ч)ны(и), ша(п)ки або биреты жо(л)тые (1566 *ВЛС* 94 зв.); побрано... боты сафяновые жовътые, новые (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 277); то(т) семи циркоу(л) або по(л)ωбрѣ(ч) патма приправными фа(р)бами, то е(ст) тѣмночрѣвною зеленою, жлътою,... ро(з)дѣлѣный вывѣди(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270); тимец жовтый (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26);

ботовъ двое новые о(д)ня(ли) му(з)кие сафяно-
вые жовътые (Житомир, 1643 ЦДИАК 11, 1, 10,
125); **жолтая понявица** див. **ПОНЯВИЦА**; хо-
роба **жолтая** див. **ХОРОБА**.

2. У знач. ім. Золотий. ◊ **угорський жолтий** —
угорський золотий: Тое село прода(ли)... ве-
ликомъ по(с)те(л)никъ ра(ді) дваста и пе(т)де-
са(т) ѓго(р)ски(х) жо(л)ти(х) (Ясси, 1610 МЭФ
фотокоп. 106).

3. У знач. ім. ж. р. **Жовтая**. Вл. н.: Богданъ
Хмельницкий... побилъ ихъ... перше на Жовтой
(1636-1650 ХЛ 79);

у складі вл. н. **Жолтая вода**: Оп... swoje-
ho iedynaczka szlet na Zoit(u)iu Wodu (1648
П. про пор. 201).

ЖОЛТЪТИ дієсл. недок. Жовтіти: флаео,
жо(л)тѣю (1642 ЛС 198).

**ЖОЛТЯНИЦА, ЖОЛТАНИЦА, ЖОЛТА-
НИЦЯ, ЖЕЛТЯНИЦА, ЖЕЛТАНИЦЯ** ж.
1. (хвороба) жовтяниця: Та(к)же на которо(м)
члѣцѣ жо(л)таницѣ, съкъ зѣави кропи(в)ныи
вити(с)ноувши з вино(м) ча(с)то пїи здра(в)
боуде(т) (XVI ст. УТ фотокоп. 9 зв.); Іктѣръ:
Жолтанїца, хороба жолтаа (1627 ЛБ 212).

2. (назва рослини) жовтяниця: хотай баранокъ
смаченъ, и опрѣсноки добри, вшакъ же жолта-
ница прикра (Вільна, 1627 Дух.б. 367); Бгъ...
ѡ(т)ложѣнѣ вшелáкогѡ квáсѡ, а оуживáне
прїкрыхъ зѣ желтанїцею и горчѣщами зѣмѣша-
ныхъ ѡпрѣсноковъ,... срѡгѡ приказáль (Київ,
1632 МКСВ 276); esopos, же(л)тняница (1642 ЛС
183); mesonis, dis, жо(л)тняница, салата (Там же,
265).

Див. ще **ЖОЛЧЕНИЦЯ**.

ЖОЛУД див. **ЖОЛУДЬ**.

ЖОЛУДКОВАНЬЕ с. (стп. żołądkowanie)
гнів, роздратування: Гнѣвъ: Ядовїтость,... не-
терплївость, жолѣдковáнье (1627 ЛБ 26).

ЖОЛУДОКЪ ч. Шлунок, діал. жолудок:
Жолѣдки три свиньи (Яблонь, 1551 AS VI, 111);
Та(к)же кто не може(т) на жолодо(к) навари оу
винѣ. и пии тѣпло порану (XVI ст. УТ фотокоп.
1 зв.); ЕСТЬ бовѣ(м) ис'сопъ зѣла якоесь невели-
кое,... пожитѣчное на очищенїе жолоу(д)коу

(поч. XVII ст. Проп.р. 174 зв.); члѣка хброго жолѣдка,
...не годи(т)са припѣщати до тои тáйны (Львів,
1645 О тайн. 45); *Образно*: Dla тóго Хризбстомъ
Стѣй свашѣнникѡвъ, жолѣдкомъ Церкѡв-
нымъ назывáеть, в' котѡрый слѡво Бжїе,
якѡ найкоштовнѣйшїй пѡкарм' в'кладáно бы-
вáет'; абы иншїѣ чло(н)ки, тѣм же пѡкар-
мо(м) посилáлиса (Київ, 1637 УЄ Кал. 9).

**ЖОЛУДЬ, ЖОЛУД, ЖЕЛУДЬ, ЖЕЛУДЬ,
ЖУЛУД** ч. 1. Жолудь: люди твои, свини свои
по ѡной пѣщи его пастват и жолѣд травать, а
за то десатины ѡт ѡных свиней,... давати емѡ не
хочѣтъ (Краків, 1539 AS IV, 194); пло(д) того
древа, сирѣ(ч) желѣди пристои(и) ясти тѣ(м)
жо(н)ка(м) кои лишное теченїе ме(н)стровѡ
имѣю(т) (XVI ст. Травн. 38); подданныхъ ее ми-
лости, которые жолуд збирали, заставши, побили,
поранили тѣе насланцы (Житомир, 1629 АрхЮЗР
1/VI, 603); Żulud: żołądz (Жовква, 1641 Dict.
101); Желудъ. Glans (1650 ЛК 447).

2. Вл. н.: Мещане... тишко кѡ(з)нець... жолѣ(д)
(1552 ОКан.3. 31).

Див. ще **ЖУЛУДЕ**.

ЖОЛЧЕНИЦЯ ж. Те саме, що **жолтяниця** у
2 знач.: до того и квáсѣ зѣ кѡждого дѡмѡ ро(з)-
казáль вѣкинѣти, а зарѣзаногѡ Бара(н)ка зѣ
ѡпрѣсноками и жол'ченїцею дїкою ѣсти (Віль-
на, 1627 Дух.б. 365); по помазáнью, кáжетъ к'
вѣчерѡ ѣсти бара(н)ка, и ѡпрѣсноки зѣ жо(л)че-
нїцею, ѡпосáвшиса, ѡбѡвши бѡты, и кїи áлбо
пѡсохъ в' рѣкáхъ мáючи (Там же, 367).

**ЖОЛЧЬ, ЖОЛЧЬ, ЖЕЛЧЬ, ЖЕЛЧЬ,
ЖЕЛЬЧЬ, ЖЛЪЧЬ** ж. 1. Жовч: двѣдъ же рекль.
даша вѣмѣсто яденїя жолчъ (1489 Чет. 173 зв.);
Єв(г)листа выписоуе... якѣ межи двѣма раз-
бойниками распать есть. ѡцтомъ и жельчїю
напоень есть и оумрѣтвень (1556-1561 ПЄ 324);
прежжааннїи Жидове, зле платите снѡу и бѡу
моемоу, а сѣтворителеви своемоу, за ма(н)ноу
жлѣ(ч), за водоу ѡце(т) (XVI ст. УЄ Трост. 71);
Телѣсное бовѣ(м) цѡу(д)ности матѣрїа, нѣчѡго
їн'шого не ёсть, тѣлько слїзъ, и крѡвъ, флá-
кгѣма, и жѡлчъ (Острог, 1607 Лѣк. 62); товїины
очи оулѣпїль аггль рїбноу жлѣчоу (поч.

XVII ст. *Проп.р.* 194 зв.); Дáли в' ѣствѣ мою жблчѣ, ѣ в' прагнѣн'е мое напоили ма бцтомъ (Київ, 1625 *Сур.сл.* 124 зв.); Дáй же ми Тѣло Іиса Назарѣа Чоу(д)ногѣ стрáнника; и зрáненное, оплевáнное, жѣлчѣ гóркою напоенное (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

2. *Перен. (гнів, злоба)* жовч: пока(и)са... а проси б̄га а че(и) тобѣ буде(т) ѡ(т)пущена мы(с)ль ср(д)ца твоего, бо та вижу бы(т) в го(р)ко(с)ти жо(л)чи, и въ зва(з)ку зло(с)ти (II пол. XVI ст. *КА* 41); до ты(х) рáнъ прійдѣте х̄вы(х) голоубицы ѡныи прбстыи и без жѣлчи покбй зна(и)дѣте (поч. XVII ст. *Проп.р.* 162 зв.); Богъ... тымъ невстыдливимъ потварцомъ нехай судитъ! Котори, маючи на... Фотіа жолчемъ отеклое сердце... до лженъя и шкалованъя св. Фотіа удались (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 741); Крѣчина: Възгорѣнъе съ напыщѣн'емъ, жблчѣ, пренбснѣ, гнѣвъ (1627 *ЛБ* 56).

ЖОЛЪНЕРЕЦ ч. Військовий кінъ: Сѣрый находъникъ, а чалый жольнерец (1584 *АрхЮЗР* 8/IV, 195).

ЖОЛЪДАТЪ ч. (*стп. zoldat*) (*рядовий військовик*) солдат: Панъ... Сосницкий занеслъ протестацию, противко... капитанови, албо рачей поручникови тогожъ пана пулковника, дракганскому и зъ нымъ будучимъ дракганомъ, жолдатомъ (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/I, 391).

ЖОНА, ЖЕНА, ЖИНА ж. 1. (*особа жіночої статі*) жінка: лист свой господарь... пописавши достаточне на реестръ в тых имѣнах имени люди, жоны и дѣты и статки ихъ... кнагини... Ильиной Острозкой даль (Острог, 1546 *AS* IV, 463); И іш'ло // за нимъ множество народа, людїи, и жень, котори(ж) то плакали и ридали (1556-1561 *ПЕ* 326 зв.-327); Коли пришла кончина Лѣтумъ, пуславы Б̄гъ сына своего однородного, што ся родивъ отъ жены,... абы пудзаконная выкупивъ (XVI ст. *НС* 194); заводала на вас христіанская жона з нареканямъ великим (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Патма хлѣбами и двѣма рѣбами патъ тѣсачъ мѣжѣй насытилъ, кромѣ же(н) и дѣтѣй (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 913); Пнѣ лащѣ до Кіева ше(д)ши лисѣнку мѣсте(ч)ко... вши(ст)-

ко выстина(л): якъ мужѣвъ, такъ и жо(н), такъ и дѣтїи в цркви бѣдѣчи(х) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

2. Дружина: С поутивла, сотникова жена, хотѣнъскаго... вписала рѣ(д) сво(и) аї дшѣ (Київ, к. XV-поч. XVI ст. *Пом.Печ.* 39); ино теперачи я со жиною моею подлугъ запису тестя моего... втося имѣнїе не вступаемъ (Луцьк, 1512 *ПВКРДА* IV-1, 32); па(к) ли бы те(ж) котори(и) шла(х)-ти(ч) не шла(х)тя(н)ку себе неро(в)ную поня(л), тогда яко тую не шла(х)тя(н)ку жону свою та(к) и дети свои з нею... за пра(в)дивыхъ шля(х)тичо(в) быти маю(т)(1566 *ВЛС* 5 зв.); хто бы... опустилъ жону свою а поня(л) бы и(н)шую, чужоложи(т) проти(в) ее (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 46 зв.); изъ жоновъ твоевъ, изъ дѣтми твоими пуйди до церкви (XVI ст. *НС* 165); А доброму и богобойному священникови жона не зашкодитъ (1603 *Пит.* 87); У Тулчинѣ много панства погинуло; тамъ и Четвертенский зъ жоною згинулъ (1636-1650 *ХЛ* 79); Та(м) егѣ погребли, и Сárрѣ женѣ егѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 77); мужняя жона — замїжня жінка: мужнїи жоны хвалили соуть ю (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); нешлюбнаа жона — нешлюбна дружина; коханка: Залбжница: Налбжница, по(д)ложница, не шлюбнаа жона (1627 *ЛБ* 41); взяти за жону див. **ВЗЯТИ**; поняти (пояти) жону (за жону) див. **ПОНЯТИ**; приняти за жону див. **ПРИНЯТИ**.

Див. ще ЖОНКА.

ЖОНАТИЙ, ЖОНАТИЙ, ЖОНАТЪ, ЖЕНАТИЙ прикм. 1. Жонатий: Каспо(р) немецъ с филакѣнова при(с)ла(н) жонатъ... а слѣзѣба и(х) стре(л)бы пильнѣють поро(х) роба(т) (1552 *ОВін.З.* 132); по(д)даные его з мѣсте(ч)ка ворони на на (и)ме наѣмъ зъ сыно(м) жонаты(м) семѣно(м), бори(с) мухое з жонами з де(т)ми... про(ч) пошли и подѣкали (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 52 зв.); maritus, а, и(м), жонати(и) (1642 *ЛС* 263); Женáтый. Maritus. Nuptus (1650 *ЛК* 447).

2. У знач. ім. жонатий, -ого: ато мбвлю кѣ пожи(т)кови вáшемъ, бáчиш' // ли, же и тоу(т) ѡ(т) жонáтого вѣшши(м) ѣсть, котбрыйса стáрае(т) ѡ свѣта покоуты (Острог, 1607 *Лѣк.* 113-114).

ЖОНЕЦКИЙ *див.* **ЖОНОЦКИЙ.****ЖОНИНЪ, ЖЕНИНЪ, ЖЕННИНЪ** *прикм.*

(*який належить жінці, стосується жінки*) жіночий: а на жерди... жонинихъ сукней две (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/І, 101); у Вакулы... взято: портки каразеи белое..., женины(х) суко(н)...., шубка бели(н)ная (Житомир, 1584 *АЖМУ* 106); Іовъ... вѣривъ у Бога, ажъ дѣля насѣня жониного будетъ ему мл(с)тивъ (XVI ст. *НЄ* 69); в мене взято: ...шати вси, так // жонины дей, яко и мои вси (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 92-93); вшистци пѣстили тоє имѣня... сестрѣ свое(и) Зосцѣ и кѣнашови зятєви своемѣ за вѣ(т)чи(ж)нѣ (!) женинѣ которая приходила на ню на кгрѣ(н)тѣ мѣсцѣ(м) (Львѣв, 1595 *Юр.* 19 зв.); leuir, дѣверъ, братъ женинъ (1642 *ЛС* 254); Пришла теж по семи днѣи Сарра жона егѣ, и вса челадь здорова, и быдло и велблюдове, и пѣнази женнинихъ много (серед. XVII ст. *Хрон.* 389 зв.).

Див. ще **ЖОНОЦКИЙ, ЖОНСКИЙ.**

ЖОНКА, ЖОНЪКА, ЖУНКА *ж. 1.* (*особа жіночої статі*) жінка: Чела(д) невольнаа.

Янъко и(з) жоною катериною а сынъ ихъ ивашъка де(в)ка наталъка а жо(н)ка ѡвѣдотка (1552 *ОЛЗ* 177); ѡны(и) жи(д) нахи(м)... выручо(н) е(ст) з везе(н)я... чере(з) пору(ч)нико(в) жидо(в) тамошни(х) и што пере(д) ни(м) мужики и жо(н)ки све(т)чили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58); Зъ чого то пошло, толко съ папежа Яна, нерадницы жонки (1582 *Посл. до лат.* 1137); Sut tām y lichoie žunki Sut ne welike ditonki (Яворів, 1619 *Гав.* 22); сѣма кропово... ве(л)ми пристои(т) жо(нка(м)) кои дѣти ѣ гроудеи кормать (XVI ст. *Травн.* 20); Жонокъ тежъ белыхъ головъ две з дво(и)ма дете(и)...., утекаючы, потонули (Люблін, 1633 *ТУ* 299).

2. (*дружина*) жінка: А вы и въ томъ рядити, церквами Божыми справовати хочете: якожъ (на вас смотречы), не только вы, але и жонъки ваши церъквами справують! (Вільна, 1599 *Ант.* 681); Скоро едно бѣдный рѣсин лаховицѣ возмет, то зараз до Римѣ ѡт вѣрных ѡтстѣпивше, праве згинет...., бо до чѣжоложника и противника бо-жого — папѣжа для жонки приступил (поч.

XVII ст. *Вол.В.* 82); тотъ-то мужъ мой..., самъ мене, уцтвивую жонъку, до речей непристойныхъ и штетчныхъ хотел бы привести (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 578).

Див. ще **ЖОНА.**

ЖОНОЦКИЙ, ЖОНЕЦКИЙ *прикм. 1.* (*який належить жінці*) жіночий: сѣкня блакитная люнская жоноцкая (1582 *ЖКК* II, 130); взято... саянъ жоно(ц)ки(и) чирвоны(и) лю(н)ски(и) зъ ѡксамито(м) (Київ, 1591 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 82); тамже у мене..., взяли..., сукню блакитную люнскую, жонецкую, зъ оксамитемъ, шапокъ жоноцкихъ оксамитныхъ двѣ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 116); а съ коморы взято:... хустъ белыхъ мужскихъ и жоноцкихъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 6/І, 391); хустъ белыхъ, жоноцкихъ и музскихъ, на золотыхъ семдесятъ побрала (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/І, 507).

2. (*заснований жінокою*) жіночий: и такъ и для распустницы невѣсты, хочай была и папежомъ, а такъ важилася самому Господу Богу честь отняти и крещеніе Егѣ святое загубити, которымъ крещеніемъ всѣ христіане крестимося, а они, Христа оставивши, жоноцкую вѣру нестатечную держать (бл. 1626 *Кир.Н.* 22).

Див. ще **ЖОНИНЪ, ЖОНСКИЙ.**

ЖОНОЧКА *ж.* Жіночка: uxor, gis, uxorcula, жена, жоно(ч)ка (1642 *ЛС* 419).

ЖОНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ, ЖЕНСКИЙ *прикм. 1.* (*який належить жінці*) жіночий: в мене побрала... //...кошуле(к) же(н)скы(х) коле(н)ски(х) ше(ст) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); зезнава(м) и(ж) е(м) вз(л).... сорочо(к) ѣ же(н)скы(х) шиты(х)

(Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6); Матоу свѣ-ждю сырѣю толченю прикладывае(м) к ти(т)-ка(м) женски(м) ко(и) ѡпѣхаю(т) (XVI ст. *Травн.* 294 зв.); андрогѣне... маю(т) правѣе перси мою(з)-чи(н)ское, а лѣвое же(н)ское (Львѣв, поч. XVII ст. *Хрон.* 25); Видѣнїемъ своимъ лучше еси взирал на лице же(н)ское, анѣжели на страсти Хрѣтови (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274); Есть оу

же(н)скомъ животѣ, двѣ жили, тоне(н)ки(х) (серед. XVII ст. Луц. 544); кожухъ же(н)ски(и) (Житомир, 1650 ДМВН 205).

2. (властивий жінці) жіночий: Проклять тотъ, который бы тыи книги чоль, а тые бы слова на похоти женьски собѣ складаль (поч. XVI ст. Песн.п. 49); Такъ естъ путь жунъскый, который ся объмыють, а ротомъ своимъ та мовлять: Не учинила я нѣчого лихого (в рук. — лихое. — Прим. вид.) (XVI ст. НС 64); Видѣнїемже, наслаждаетъса красоты жѣньской; и оздббѣ шатъ свѣтлыхъ (Почаїв, 1618 Зерц. 21); оукра́са жѣнскаа облѣднаа, и непотрѣбнаа (Львѣв, 1642 Час.Слово 270); що збываѣтъ на(д) прирже́на в' тѣлѣ, тбе не воскрѣснетъ, якъ мѣнстра, и дивовѣска с хорббы жѣнскаа, и з мѣслей нечѣстои пожадлиности (Чернігѣв, 1646 Перло 144).

3. (призначений для жінок) жіночий: показали на(м) кгрѣнты, и матери(и) немало наготовлено(и) на шпита(л) муже(с)ки(и) и женски(и) (Львѣв, 1591 ЛСБ 154); при то(мъ) же мана(с)тыри и дрѣги(и) мана(с)тырець ѡкромѣшни(и) женьски(и) (Вільна, 1594 ЛСБ 253); келию мою новую въ монастыри женскомъ Михайловскомъ для богомыслности и уединеня зо всѣмъ на все даю и отказую (Київ, 1631 ПККДА II-1, 408).

4. У складі вл. н. женски камень: ѡт дѣл Хоморски що ест за летование и пакъ ѡпченою до женски камени (1583 DBB I, 86).

♦ женская (женьская) плоть (плѣть) див. ПЛОТЬ; женский полъ, полъ женскій (жѣньскій) див. ПОЛЪ; женский рожай, рожай женский див. РОЖАЙ; женский станъ, станъ женский див. СТАНЪ.

Див. ще ЖОНИНЪ, ЖОНОЦКІЙ.

ЖОНЦА ч. (стп. gządca, gżaca) управитель, урядник: има(л) жо(н)ца его м(с) та(к) те(ж) и вси(м) су(к)цесоромъ хтобы до добръ... належа(л) до готовое справы до апеляци(и) з кгрѣд киевского... челя(д)ника надво(р)ного (Люблін, 1618 ЦДИАЛ 181, 2, 322, 4).

ЖОРАВЕЛЪ див. ЖУРАВЕЛЪ.

ЖОРАВИЙ прикм. Журавлиний, діал. журавий: Юре(и) ха(р)ватъ ве(н)кгри(н) мелъ... пе(р)а

жора(в)его за ко(п)н̄ (Берестя, 1583 Мит.кн. 57).

ЖОРАВЪ див. ЖУРАВЪ.

ЖОРНА, ЖЕРНА мн. Жорна: панъ воевода... таковою границю описаль: почавши отъ рѣки Днѣпра... до колодезей у вербѣ граничныхъ, в якихъ колодезяхъ были и знаки граничные положены, два сошники у жорна (Городно, 1568 АЗР III, 146); Ѡполночи выидѣ до егѣптѣ, и оумре всѣкое перворѣднаго фараонового..., ажь до перворѣднаго невлницы, котѣраа естъ при жорнахъ (серед. XVII ст. Хрон. 88 зв.); была мѣнна якъ насѣнье корѣандрово... И ѡбходѣль людь и збираючи егѣ молѣль в' жѣрна гѣ, аѣо толкъ в стѣпахъ (Там же, 133); Образно: Пристѣпѣте ѣбѣгѣи и нѣщѣи, братѣа найближшаа Хѣва, а внимайте те(ж) ѣ своѣй смѣрти, же помрете: а набѣрзѣи в' пѣматехъ ѡносѣте ѣное Хѣво. Двѣ мелющѣи в' жѣрна(х), една възметъса, а дрѣгаа остѣне(т). Тѣ е(ст), едѣнь оубѣгѣи спѣсетъса, а дрѣгѣи погѣбнетъ (Київ, 1625 Кон.Пал. 43).

Див. ще ЖЕРНОВЪ.

ЖОРНИКЪ ч. (маленький млиновий камѣнь) жорно, діал. жорник. Вл. н.: Ѡлешко Жо(р)никъ (1649 РЗВ 154 зв.).

ЖОРНОВЪ див. ЖЕРНОВЪ.

ЖОРНОВЫЙ прикм. Жорновий: Лѣпше бы емоу было абы камѣнь жорновий оуваза(н) былъ на шѣю его (1556-1561 ПС 295); желѣзными ѡкѣвами вмѣсто ѣны(х) себе ѡковѣлесь а на(д)то і кѣме(н) жо(р)новий повѣсилесь на своѣй шѣи (Острог, 1607 Лѣк. 12).

Див. ще ЖЕРНОВНЫЙ.

ЖРАТИ¹ дієсл. недок. (цсл. жрѣти) 1. (що і без додатка) (їсти) жерти: жидѣве... опрѣсноки... и до сего дна жрѣ(т), нѣчѣго на офѣрѣ не кѣлючи (Вільна, 1569 З.Каз. 49); ѣвцы, ѣлѣбо велѣблѣды, напѣдши на травѣ лѣкоме и хтѣве жрѣт': и жѣв'ность в' себе набирают' (Вільна, 1627 Дух. б. 296); жрѣ(т) ого (Уж. 1645, 66).

2. Перен. (що) (спалюючи, нищити) жерти: Дѣрево те(ж) кедрѣво, и иссѣпъ, и кармазѣнь два крѣтъ фарѣваный сѣценникъ кѣнетъ в пѣломе, котѣрый корѣвѣ жрѣтъ (серед. XVII ст. Хрон. 139 зв.).

ЖРАТИ² дієсл. недок. (цсл. жрѣти) (кого) (приносити в жертву) офірувати: ѡнии сны своя жрахѣ. а ѡнии дщери своя (1489 *Чет.* 305); Чомъ уже пасха наша за ны жренъ бывъ Христось, та ужъ не живеме у давнумъ правѣ, и у давнуй лихуй дяцѣ (XVI ст. *НС* 193).

ЖРЕБЕЦЬ ч. (цсл. жрѣбць) жеребець: сказа(л) и(м) ити а привести жребца и ре(к) если ва(м) кто бѣде(т) боронѣти выже мѡвте яко богъ требде(т) его и допѣста(т) ва(м) (поч. XVII ст. *УС* №256, 11 зв.).

Див. ще ЖЕРЕБЕЦЬ.

ЖРЕБИЙ, ЖРЕБИЙ, ЖРЕБИЙ ч. (цсл. жрѣбии) 1. Жереб, жеребок: Суть еднакъ апостолове... и епископове головами и пастырьми церквий своихъ помѣстныхъ, собѣ жребіемъ или удѣломъ припалыхъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 486); **жребій палъ** (кому) — выпав жереб: Петръ святыи апостоль не самому Рывови, але вселенной апостоль былъ и не до поган, але до обрѣзанныхъ жребій служенія ему палъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); **метати жребій (жребіа)** — кидати жеребок: Роз(д)ѣлили одѣна его и метали ѡ нѣ жрѣбіа (1556-1561 *ПС* 119); остережѣтеса сны сїѡнскіе, яко выдаѣте и за нерѡзмыслъ продаѣте..., свою ѡ(т)чїзною, в роуки тые, которіе ѡ вашо(и) матїсмѣ, ... еще за живѡто(в) ваши(х) мѣчѣ(т) жрѣбіа, албо люсы (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 226).

2. Спадщина: стрѣтили есте прѣдѣдній жрѣбїй, поварїѡвали есте ѡ(т)ческїй тестаментъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 16 зв.); Наслѣдіе: Дѣдїцство, ѡдѣдиче(н)е, спѣдокъ, ѡ(т)чїзна, жрѣбїй (1627 *ЛБ* 71).

3. *Перен.* Доля, назначенія: Кто православной вѣры отступѣет, такїй съ светими жрѣбіа нѣ маѣт (к. XVI ст. *Укр.л.* 74); Прѣто вы пастыра собѣ тако(г) ѣзбира(и)те; // Пре(ж)де назнамена(и)те нѣко(ли)ко ѡсобѣ, ... и сѣтворѣте бдѣніе съвокѣпи(в)шиса въ црквѣ, и млтѣса бгѣ, да ва(м) да(ст) ѣ ѡ(т)крые(т) пастыра: его же жрѣбїе(м) ѡ(т) си(х) речѣны(х) искѣша(и)те (п. 1596 *Виш.Кн.* 225 зв.-226); Цр(с)твѣючїй псал'мїст'... през' жрѣбїй дни живота свѣгѡ роздѣмѣетъ, котѡ-

рые сѣтъ в' рѣкахъ Бжїихъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 940).

Див. ще ЖЕРЕБЕЙ.

ЖРЕБЯ, ЖРЕБА, ЖРѢБА, ЖРЕБѢ с. (цсл. жрѣба) те саме, що **жеребя**: Четвертое: занужъ сидѣлъ на усляти, чомъ вусля назнаменовало нарудъ жидувскїй, сидѣлъ на жребяти, и насъ учить, чомъ тото жребя назнаменовало нарудъ поганскїй (XVI ст. *НС* 44); Радѣйса зѣло сїѡнова дщери, и ѡ(т)ве(р)зи свои прекрасныя двери. Тому иже и тобѣ покорне въездѣжаѣтъ на жребяти (к. XVI ст.-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 62); найдете ѡсла и жрѣба съ ни(м) на которо(м) еще никто не сѣдѣлъ ѡ(т)везавши приведѣтежъ го до мене (поч. XVII ст. *УС* №256, 2 зв.); eguuleus, жребѣ (поч. XVII ст. *Сем.* 78); burdo, ме(с)къ, жребя (1642 *ЛС* 106).

ЖРЕЦЬ, ЖРЕЦЬ, ЖРѢЦЬ ч. (цсл. жрѣць) жрець: Дн(с)ъ бо во ла(д)ско(и) земли сѣченики всѣ, яко(ж) древле нѣкогда є(л)завелины (а не нб(с)наго бгѣ) жрѣцы черево(м), а не дхѡ(м) ѡфѣрѣю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261); ѡбридлївость єсть, ... // ѡнаа хѣла и злоречѣніе на хѣ сна бжѣго, котѡро(г) погѣни, и жерцы ѣхъ злоречїли (Почаїв, 1618 *Зерц.* 32-32 зв.); ѣмена бо твоѣ многа и велїка сѣт, ... пасты(р), воевѡда, сѣдіа, властїте(л), жре(ц) (Львів, 1642 *Жел.П.* 6); mastator, жрець, заклате(л) (1642 *ЛС* 260); И възїде Аарѡнъ жрець на горѣ Орѣ повелѣніемъ Г(с)днимъ, и оумре тѣ в' м' лѣтъ изшїствїа снѡвъ Израїлевъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 6 зв.).

ЖРОДЛО, ЖРУДЛО, ЗРОДЛО с. (*стп.* zródło) 1. (*потїк води з-пїд землї*) джерело: аза мѡже(т) єдно жрѡдло гор'кѡю и соло(д)кѡю водѣ точїти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 223); на горѣхъ, бывѣють жроудла и истѡчники вод'нны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); Истѡчникъ: Здрой, жрѣдло, а(л)бо крынїца (1627 *ЛБ* 51); на(д) тымъ болотомъ... з ро(з)ны(х) сторонъ ро(з)ные жро(д)ла припали и сходилисе (Житомирщина, 1639 *ККПС* 212); Ннѣ ѡстѣвте на фїлю пещѡне Жрѡдла крыштѣлне (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.).

2. *Перен.* (*основа чого-небудь; вихїдне начало*) джерело: любовъ єсть истѡчникъ або жро(д)ло ѡгна (Острог, 1598 *Отп.КО* 31); для чѣго глупы

и нерозумни есте, небожента русинцы, иж не хочете до нас приступить, жебысмы были едно, гдѣ есть зродло разуму и науки, чого вы не имѣете? (1608-1609 *Виш.Зач.* 205); В доброты и мл(с)рдю велико(м) твои(м) ѿфаючи пристѣпю хобрый до лѣкара и и(з)бавителя, лакнѣчи(и) и прагнѣючи до жрод(д)ла живота (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 39); Дхъ стѣй ѿ(т) самогѡ ѿ(т)ца персоны, якѡ ѿ(т) жрѣдла и поча(т)кѡ в' Бо(з)ствѣ з' ѣстости пре(д)вѣки походи(т) (Львів, 1646 *Зобр.* 28 зв.).

ЖРЪНОВЪ див. **ЖЕРНОВЪ**.

ЖРЪТВА див. **ЖЕРТВА**.

ЖРЪТОВНИКЪ див. **ЖЕРТОВНИКЪ**.

ЖРЪЦЪ див. **ЖРЕЦЪ**.

ЖРЪТВА див. **ЖЕРТВА**.

ЖРЪБА див. **ЖРЕБЯ**.

ЖУГА, ЖУКГА ж. *Диал.* жуга "незгода, чвари". Вл. н., ч.: Федо(р) жѡкга (1649 *РЗВ* 26 зв.).

ЖУДЕ ч. (*молд.* жуде) (*урядник з адміністративними і судовими повноваженнями*) суддя: Анѡшка дочка Марѡшкини внѡка Михаила Мисича... лишила сѣ... поноу Гаврилоу вистѣрникоу... двѣ села на имѣ Михайловци где сѣ снимають Сирѣтове где былъ жѡде Петринка (1517 *ДВВ I*, 7).

ЖУЖЕЛИЦА ж. Жужелица, жужиль: anti-proda, мѣдяное жужелица (1642 *ЛС* 86).

ЖУЖЕЛІЄ с. Те саме, що жужелица: cad-mia, жужеліє мѣдяное (1642 *ЛС* 107).

ЖУКЪ ч. Жук. Вл. н.: пан ѳренцъ Жѡкъ (Рожана, 1571 *AS VII*, 400); Василии Жѡкъ (1649 *РЗВ* 397 зв.).

ЖУЛВЪ див. **ЖЕЛВЪ**.

ЖУЛТАВЫЙ див. **ЖОЛТАВЫЙ**.

ЖУЛУДЕ с., зб. Жолуддѣ: balanus жѡлѡде (I пол. XVII ст. *Сем.* 35).

Див. ще **ЖОЛУДЪ**.

ЖУНКА див. **ЖОНКА**.

ЖУНЬСКИЙ див. **ЖОНСКИЙ**.

ЖУПА ж. (*стп.* župa) соляна копальня, *диал.* жупа: пыталъ панъ Семенъ Круневи(ч)... усихъ прасоловъ, которые соль привезли з ро(з)ны(х) жупъ, //... яко се тоє збите и зраненъе тивуну... стало (Луцьк, 1592 *ТУ* 222-223).

ЖУПАНЪ, ЖЕПАНЪ ч. (*стп.* župan, *ит.* giubonne, diuronne, *араб.* džubbah) (*верхній одяг, оздоблений хутром та позументом*) жупан: жупа(н) пахолико(в) блаки(т)ны(и) лу(н)скій(и)... побра(л) (Київ, 1501 *ЦНБ II* 20651, I зв.); пограбили... жупанъ сукна чорного люнского (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/1, 34); пограбили //... жѡпа(н) каразии зеленое (Луцьк, 1595 *ЛНБ F5, P* 4048, 89-89 зв.); Жукъ Белий виненъ тридцѣт пет копъ грошей, застава его — жепанъ аксамитний чирвоний (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ VIII-3*, 15); яцку зво(н)ніку мѣравско(г) су(к)на а(р) 6 1/2 на жупа(н) (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 5 зв.); При которы(м) ѡны(х) би(т)ю взято у Ивана,... жупа(н) лонѣдышовы(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

ЖУПЕЛНЫЙ прикм. (*цсл.* жоупелный) (*який стосується пекельної смоли*) жупельный: смра(д)ного и горкѡгѡ дѣмѡ жѡпелногѡ, або сѣрчаногѡ, тѡмо вѣтры бѡрлівыи страшнагѡ сапѡна (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

ЖУПЕЛЬ, ЖУПЕЛЬ, ЖЮПЕЛЬ ч. (*цсл.* жоупель) (*смола*) жупел: не вѣдаете бѣдници, если бы не было ѣсти(н)ны(х) ѣноко(в) и богоуго(д)нико(в) межи вами; оу(ж)бы да(в)но яко(ж) содѡма и гомѡра жѡпело(м) и ѡгне(м) оу ла(д)ско(и) земли есте ѡпѡпелѣли (п. 1596 *Виш.Кн.* 227); всѣмъ лжѣвымъ, чѡсть имъ во ѣзерѣ горѡщемъ ѡгнѣмъ и жѡпеломъ: еже есть смерть вѡбраа (Вільна, 1620 *См.Каз.* 13 зв.); egula, жупелы (1642 *ЛС* 175); сам архистратигъ Михаил ѡгнем и жѡпелем такого бѡдет гѡбыль (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); Жупель. Sulphur (1650 *ЛК* 448).

ЖУПИЦА, ЖУПУЦА ж. (*стп.* župica, *ит.* giubba, giuppa, *ар.* džubbah) каміселька: боарин твой, Яцко Патрикѣвич з отаманом Гнойницким... побрали,... // ...жѡпицѡ Лунскѡю со срѣбромъ (Вільна, 1546 *AS IV*, 473-474); ѡбачили межи ты(м) по(ч)томъ пѡна васи(л)я сына пѡна владычина зв о(д)но(и) жѡпѣце лосино(и) бѣ(з) шапки и бѣ(з) брони едучого (Луцьк, 1563 *ЖКК II*, 245); с комо(р) и с скрыни в мене побрали... //... тузи(н) гаѡто(к) сребраны(х) велики(х) жупица

ло(с)я (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 24-25); А тому которы(и) ся хоче(т) правовати и жу-пиць твою взати пусти ему и плащъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); Гости не до сну, але до господарской жупицы (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061).

ЖУПИЩЕ *с.* (цсл. жоупище) вогнище: *bus-tum*, жупище, гробъ, огнище (1642 *ЛС* 106); *rogus*, і, купа дровъ, жупище (Там же, 356); Жупище. *Bustum* (1650 *ЛК* 448).

ЖУПИЩНИЙ *прикм.* Який стосується вогнища; який горить на вогнищі: *rogalis*, купни(и), жупищни(и) (1642 *ЛС* 356).

ЖУПНИКЪ *ч.* (*стп.* *žurnik*) (урядовець у жу-ни) жупник: Конъституцыею року тисеча петъ сотъ деветдесетъ девятого описано есть доста-точно повинность жупника Руского (1606 *АрхЮЗР* 6/І, 62).

ЖУРА *ж.* Журба, *діал.* жура: Сокотѣтъ ся, што бы есте не отяготили сердца ваша... пян-ствомъ, и сегосвѣтневъ журовъ (XVI ст. *НС* 15).

турбота: Не была юй жура за святуюсь небес-ную, али за воду земную (XVI ст. *НС* 63);

скорбота, туга: Призови мя у день журы тво-ей, избавлю тя, и прославишь мя (XVI ст. *НС* 117).

Див. ще ЖУРБА.

ЖУРАВЕЛЬ, ЖОРАВЕЛЬ, ЖУРАВЛЪ, ЖУРАВЛЬ *ч.* 1. (*птх.*) журавель: в дворе... пав пят,... журавль один, каплунов шест (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); взяли... журавлювъ осмъ выхованыхъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); зъ обору... гуси и жоравлѣ — тое все побрано (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); Пигмеи... стрѣляю(т) з лѣко(в) на ждравлѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25 зв.); *gries*, журавли (1642 *ЛС* 212).

2. (*жердина біля колодязя*) журавель: за жд-раве(л) далося Пу(л)тора золотого (Львів, 1607-1645 *РДВ* 9); Водоважда: Капа(р), Смѣк' што вѣдѣ вытагаѣт' вѣторѣ, и тѣжъ ждравель (1627 *ЛБ* 16); *tollenon*, *nis*, водовожа, жораве(л) кладяж-ни(и) (1642 *ЛС* 399).

3. Вл. н.: Федоръ ждраве(л) (1649 *РЗВ* 171).

Див. ще ЖУРАВЪ.

ЖУРАВКА *ж.* Журавка, жоравлиця. Вл. н., ч.: Роман ждра(в)ка (1649 *РЗВ* 157); Федоръ Жд-ра(в)ка (Там же, 392).

ЖУРАВЛА *с.* Журавленя: *gries*, ждра(в)ла (I пол. XVII ст. *Сем.* 89).

ЖУРАВЪ, ЖОРАВЪ *ч.* Журавель, журав: жора(в) домовы(и) тры копы гроше(и) (1566 *ВЛС* 99 зв.); Пигмеи... ва(л)ча(т) и(з) ждравми (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25 зв.); Такъже и птїць едины на покар'мъ яко ждравѣ, кдрѣпат'вы, парѣдвы, и прѣчаа (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14 зв.).

Див. ще ЖУРАВЕЛЬ.

ЖУРБА, ЖУРЪБА *ж.* 1. Журба: Печаль: Фрасоунокъ, бѣлесный жаль, печалованье, скорбь,... ждрба, смѣтокъ. о(т) сегѣ попеченїе (1627 *ЛБ* 81).

2. Вл. н., ч.: Гаврило Ждрба (1649 *РЗВ* 204 зв.).

Див. ще ЖУРА.

ЖУРИТИ *дієсл. недок.* 1. (*викликати в кого-небудь важкі почуття; печалити, засмучувати*) журити: Першаа наука: учить насъ Христосъ, якъ сегосвѣтного прятаня не прятати, чомъ во-юеть на сердце и на душу нашу, и журачи помер-каеть сердце и разумъ нашъ (XVI ст. *НС* 92).

2. (що) Турбуватися (про що), цікавитися (чим): А котрый укопавъ у землю, потуливъ та-лантъ, то есть, што журить свою хосну лише, не другого, туй будеть и осужень (XVI ст. *НС* 138); гадають, ажъ досыть имъ, занужъ вѣрюють они гораздъ и держать право, а други не жу-рятъ (Там же, 139).

Див. ще ЖУРИТИСЯ.

ЖУРИТИСЯ, ЖУРИТИСА, ЖУРИТИСЕ *дієсл. недок.* 1. (*печалитися, сумувати*) журитися: твѣрь гнѣвлївдѣ спозналь ѡный зацнїй члѣкъ, и ше(д)ши... жоурилса (XVI ст. *УЄ* №29519, 297 зв.); Марѣо, журишь ся и хрупить много (XVI ст. *НС* 42); *Juzesz zie ne żury mily Bateńku Budesz ty żyty z swoiу Popádeńku* (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2 зв.); *Postuy postuy Holubonko rozmow-lu z toboiу Ne zury sia moy milenki budum żyty zo mпоiу* (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 132).

2. (на що) Скаржитися, нарікати: Потомъ по-кладаль... вызнанье барбѣра Свиноского... // в

которомъ пишет, иж... был при небожчику... мало не три недели... ино дей по вес час нѣ на кого жадное речи не поведаль... одно все ся журиль на полгакъ, с которого стреляль намернымъ набитемъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 376-377); перси себе барзо подле руки правое шкодливе былъ розбилъ и в плечѣ в томъ же правомъ кост ось зламалъ, и на то ся... горшей журиль (Там же, 377).

Див. ще **ЖУРИТИ.**

ЖУРНЕЙКИЙ *прикм.* Журненький, *діал.* журнейкий: Czomuieś terpień ták żurnejká, Nie pomilujesz swoho báteńka (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 3).

Пор. **ЖУРНЫЙ.**

ЖУРНЫЙ, ЖУРНЫ *прикм.* (сумний, печальний) журний: Ale szto by nam dorohá ne żurna była Záроумо sobi czesnomá hołosomá (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 5); Ty Pope lichy á durny Znáiu ia szcom ies terpień żurny (Там же, 7).

ЖУЧОКЪ *ч.* Жучок. Вл. н.: Иванъ жѣчокъ (1649 *РЗВ* 114 зв.).

ЖЪ¹ *див.* **ЖЕ¹.**

ЖЪ² *див.* **ЖЕ².**

ЖЪГРЕБНЫЙ *прикм.* (стп. zgrzebny) рядни́ний, зрі́бний. ◊ *полотно жъгребное див.* **ПОЛОТНО.**

ЖЪЖЕЧИ *див.* **ЗЖЕЧИ.**

ЖЫВЕЛЪ *див.* **ЖИВЕЛЪ.**

ЖЫВИТИСЯ *див.* **ЖИВИТИСЯ.**

ЖЫВНОСТЬ *див.* **ЖИВНОСТЬ.**

ЖЫВО *див.* **ЖИВО.**

ЖЫВОНАЧАЛЬНЫЙ *див.* **ЖИВОНАЧАЛЬНЫЙ.**

ЖЫВОПИСЕЦЪ *див.* **ЖИВОПИСЕЦЪ.**

ЖЫВОПРЫЄМНЫЙ *див.* **ЖИВОПРЫЄМНЫЙ.**

ЖЫВОТИНА *див.* **ЖИВОТИНА.**

ЖЫВОТЪ *див.* **ЖИВОТЪ.**

ЖЫВЦОМЪ *див.* **ЖИВЦЕМЪ.**

ЖЫВЪ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖЫВЫЙ *див.* **ЖИВЫЙ.**

ЖЫГАЛО *див.* **ЖИГАЛО.**

ЖЫГУНЪ, ЖЫКГУНЪ *ч.* Джигун. Вл. н.: Иванъ жыкгунъ (1649 *РЗВ* 434).

ЖЫДОВСКИЙ *див.* **ЖИДОВСКИЙ.**

ЖЫДОВСТВОВАТИ *див.* **ЖИДОВСТВОВАТИ.**

ЖЫДЪ *див.* **ЖИДЪ.**

ЖЫЗНЬ *див.* **ЖИЗНЬ.**

ЖЫЛА *див.* **ЖИЛА.**

ЖЫЛКА *див.* **ЖИЛКА.**

ЖЫТЕ *див.* **ЖИТЕ.**

ЖЫТИ *див.* **ЖИТИ.**

ЖЫТИЄ *див.* **ЖИТЕ.**

ЖЫТНИКЪ *див.* **ЖИТНИКЪ.**

ЖЫТНИЦА *див.* **ЖИТНИЦА.**

ЖЫТНЫЙ¹ *прикм.* у знач. *ім.* Мешканецъ, житель: Жытнымъ меду и пива въ монастыры томъ не держати (1509 *АЮЗР* I, 41).

ЖЫТНЫЙ² *див.* **ЖИТНЫЙ.**

ЖЫТО *див.* **ЖИТО.**

ЖЫТЬНИЦА *див.* **ЖИТНИЦА.**

ЖЫЧИТИ *див.* **ЗЫЧИТИ.**

ЖЫЧЛИВЫЙ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЖЪ¹ *див.* **ЖЕ¹.**

ЖЪ² *див.* **ЖЕ².**

ЖЪ³ *див.* **ЗЪ.**

ЖЪНЬСКИЙ *див.* **ЖОНСКИЙ.**

ЖЮЖЕЛИЦА *ж.* (хижий жучок) жужелица: Варвара проклала пастыра того. и стали овци его жюжелицами (1489 *Чет.* 86).

ЖЮПЕЛЪ *див.* **ЖУПЕЛЪ.**

ЖЯТИ *див.* **ЖАТИ.**

ЖАДНЫЙ *див.* **ЖАДНЫЙ.**

ЖАЛОВАТИ *див.* **ЖАЛОВАТИ.**

S

S* 1. Дев'ята літера алфавіту на означення приголосного звука "з".

2. Має числове значення: \bar{s} — 6, $\neq\bar{s}$ — 6000, а також значення порядкового числівника "шостий": Тогб же рокѡ дорожїна была жїто по \bar{v} ї злѡтъ. ячмѣ(н) по \bar{y} . а ѡвѣсь по \bar{s} (1509-1633 *Остр.л.* 130); бычков двулѣтних \bar{s} (Володава, 1553 *AS*:VI, 13); дальемъ на пиво \bar{s} гро(ш) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДИАЛ* 37, 16, 20 зв.); за го(н)товое великое гвозде г(рш) \bar{s} (Львїв, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); рахѡне(к) пиеазѣи где што выда(л) до мысцова зло(т) \bar{v} ї на сорови(ч)ны \bar{s} . зло(т) (Одрехова, к. XVI - поч. XVII ст. *ЦДИАЛ* 37, 16, 19); Дѣялося пре(д) \bar{p} но(м) и при правѣ зѡпо(л)нѡмъ рокѡ бѣи \neq \bar{a} хс в пято(к) третейѣ неделѣ постѣ святого велико(д)ного (Одрехова, 1606 *ЦДИАЛ* 37, 2, 4); Ѡ(т) направи ру(ч)нички дале(м) гро(ш) \bar{s} (Львїв, 1607-1645 *РДВ* 6); выро(ст)кови дале(м) гро(ш), \bar{s} що стерѣгъ дерева (Там же, 33); Выдали(с)мы Пано(м) Посло(м) наши(м) до ва(р)шавы на сеимъ... сто зо(л) чоты(р)деся(т) зо(л) и три зо(л) и гро(ш) \bar{s} (Львїв, 1609 *ЛСБ* 1046, 9); Рокѡ бѣи \neq \bar{a} хї днѣя \bar{s}

мисѣця ма(р)ца (Одрехова, 1610 *ЦДИАЛ* 37, 2, 15); а еслибы до того ча(с)у ѡре(к) сву(и) продати ма(л) те(н)то куза(н). теда ты(х) \bar{s} зло(т) мае(т) положи(т)и до скри(н)кы права ѡ(д)рехо(в)ско(г)о (Одрехова, 1614 *ЦДИАЛ* 37, 2, 22); в земли волѡской тѡрковѣ и татарѣ бѡльше \neq \bar{s} поразили (1509-1633 *Остр.л.* 128); оучинїшѣ \bar{s} столпѡвъ: и зась їншіа два, котѡрыи на оуглахѣ нехай бѡдѡтъ постановлѣны назадѣ намѣтѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103 зв.); Рада вѣщковѣ ѡ кїѡтѣ. Гла(в) \bar{s} (Там же, 203);

у складї складних і складених числївникїв: ро(к) \neq \bar{a} фѡс (1576 *Остр.л.* 127); за глинѡ що в пято(к) привезено \bar{s} ї гро(ш) (Львїв, 1607-1645 *РДВ* 3 зв.); прихо(д) взяли(с)мо за трѣннѡ зо(л) \bar{v} и г(р)кѡ (Там же, 6 зв.); ива(н) сы(и)... федики скрѡбала(т) зезна(л) иже прода(л)... половицю рѡлѣ очизны своеїѣ ле(ш)кови макѡхови за сѡмѡ. зло(т). вѡсмьдеса(т) и \bar{s} (Одрехова, 1607 *ЦДИАЛ* 37, 2, 8 зв.).

* Слова, що починаються на "S" див. під буквою "З".

З

З 1. Десята буква алфавіту на означення приголосного звука $\bar{з}$.

2. Має числове значення: $\bar{з}$ — 7, а також значення порядкового числівника "сьомий": Село выпользовъ члвковъ $\bar{з}$ дають (1552 *ООЗ-1*, 52); $\bar{з}$ В кáжды(и) порáнокъ мáеть пílне смотрѣти дáска(л), если которо(г) бы хлóпца не было (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3 зв.); наша челя(д) тесалі его камене, штѣ(к) цы(р)клевы(х) ѿ... а штѣ(к) ро(в)ны(х) $\bar{з}$. ло(к) ѿі (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); видале(м) хлопу що кла(л) камѣня гро(ш) $\bar{з}$ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 35 зв.); возмѣте собѣ сѣмъ быкóвъ и $\bar{з}$. баранóвъ а идѣте до слѣги моегѡ Іова (серед. XVII ст. *Хрон.* 58).

ЗА¹ прийм. I. (з род.) (виражає часові відношення) (вказує на час, протягом якого щось відбувалося) за: держал бы еси их по томѣ, как было за кнѣзѡмъ Михайла... конечно, а инак бы еси того не вчинил (Мельник, 1501 *AS I*, 146); Тыє вси дворы и села ро(з)даны за староства кнѣза косте(н)ти(но)ва в лѣцькѣ (1552 *ОЛЗ* 191); е(ст) на(с) немало што ту(т) на то(м) кгрѣ(н)те... за пѣна песочи(н)ского... на куницы стоивали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); пречудная церковь св. Софїи въ Кіевѣ посвячена естъ за царя... Ярослава, который тую церковь муроваль (Кіїв, 1621 *Коп.Пал.* 1008); записую... ма(л)жо(н)це моеи... яко е(с)че тепе(р) за живота мое(г) [о] такъ и по (с)ме(р)ти моеє зо (в)сими пожи(т)ками и приналежъно(с)тями (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

II. (зі знах.) **1.** (виражає об'єктні відношення) (вказує на особу або предмет, на які спрямована

дія) за: проси(м) вашѣ мл(с)ть за никои слѣги наши... щоби ести и(х) лишили и(с) покое(м), щоби пришли до на(с) (Гирлов, 1526 *Cost.DB* 564); То па(к) мы з пови(н)ности нѣше пасты(р)ское ѣчинили, вше(д)ши тѣ(т) литоргию бж(с)твеню за Короля его м(л) и пано(в) радѣ его К.М. та(к)же и за ктиторы обители тоєя служи(ли) есмо (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); костел латынский... за... избрѣтенный философский... разум // ухватився, от чего всего Павел перестерегал... и учил, дабы в поганские науки... не впасти (1608-1609 *Виш.Зач.* 224-225); прѣсѣте за мене всѣ Га Бга, Би ми волнаа была до Нѣба дорѣга (Кіїв, 1622 *Сак.В.* 48 зв.); А вси тыє вышей мененыє священники, кождый неделю свою служили въ // той церкви соборной светои Пречистое, за господаря короля Господа Бога просили (поч. XVII ст. *КЛ* 83-84); если дрѣгѣго за рѣкѣ възме... В такѣвыхъ вѣстѣпка(х)... карáніє дѣхо(в)ноѣ... бывáеть назначено (серед. XVII ст. *Кас.* 42);

для: И как выгнали были есмо их с панства нашего... и в тот дей час кнѣзѡвъ... Жєславский тоє мыто... за себе взял без дозволенá нашего (Вільна, 1506 *AS I*, 133); Жаловал... князь Андрей... на... княжнѣ Ганнѣ ѡ побранье речей своих, иж она, бѣдѣчи за сыном его... многие речи их за себе забрала (1533 *AS III*, 410); князь Василей... повѣдил перед нами, иж он ничого земли нашеє за себе не забирал (Краків, 1538 *AS IV*, 170); врадники его всю маетност его, кони, быдло и всакіє домовые рѣчи за себе забирают и не маются въбозство чимъ живити (Варшава, 1566 *AS VII*, 105);

про: просили на(с) зато абы(х)мо ѿ то(м) до вше(и) мл(с)ти за ними в причине листъ на(ш) писати казали (Новгородок, 1547 ЛСБ 13); Хрестіане мои милыи! Туй дознаваме, де Христось мовить у евангеліи за пустъ (XVI ст. НС 13); Сей лис(т) попа Николи Бенедикувскаго за землю..., шо на орекъ куповаль (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 221); Также за мѣзъкѣ; сла(д)кое спѣваѣна Аггльское и цвѣтъ безсмертіа на тѣлѣ свѣомъ; на охладѣ дѣши свѣей, и сѣа всѣ зраціи; възвеселітсѣа Прѣве(д)никъ ѿ Гдѣ, и възрадѣтсѣа вѣчною радостію (Чернігів, 1646 Перло 166);

(вказуе на объект оплаты) за: кнѣзъ Михайло и кнѣзъ Костантин посылавали их на тѣю сторожѣ и даивали под них кони свои и за то теж даивали им пѣнази (Мельник, 1501 АС I, 146); тепе(р) да(л)е(м) на тре(х) неделѣ(х) мацѣ пшеницѣ за погрѣбъ (Одрехова, серед. XVI ст. ЦДІАЛ 37, 16, 20); А за мыто и за горелькѣ давано на год(д) по н копѣ гршѣ (1552 ОБЗ 144); за го(н)товое великое гвозде г(рш) с̄ (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 3); жаднаа абовѣ(м) завада В паствѣ сѣа не находить сторѣжи твоѣй: За шо дасть ти корѣнѣ Бѣ хвалы своѣи (Київ, 1618 Вѣзер. 15); записую за працу и за сорокоустъ; абы з мило(с)тливое свое[е], с ла(с)ки своее за душу мою гришъную ѿ(д)правили пя(т)десять золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 ДМВН 212); ◊ зубъ за зубъ див. ЗУБЪ; око за око див. ОКО;

(вказуе на особу, предмет, які виступають або приймаються в ролі кого-, чого-небудь, як хто-, що-небудь) за: взал єсми собѣ за сына княза Ілю (Луцьк, 1534 АС III, 471); А ве(д)же и таковы(и) є(с)ли бы ши(н)кѣ и ремесло ме(с)кое а хло(п)ское покину(л) а ѿпусти(л) а по(с)тупко(в) шлахе(т)скихъ и рыце(р)скихъ наследова(л) то(г)ды пре(д)сѣа за шла(х)тича почита(н) быти маєть (1566 ВЛС 5 зв.); Але теперь не толко Лютеранове, Колвинистове, але и тые, которыхъ евангеликове самижъ за геретики мають, новокръщенцы, ебионитове, тройбожане... суть противъ Римскому папѣ (Вільна, 1595 Ун.гр. 161); Неха(и) зась жаденъ за бѣйкою не роздѣ-

еть тыхъ слѣвъ (поч. XVII ст. Проп.р. 203); тая унѣа не кажетъ мѣти Христа за голову церкви, тылко одного челоуѣка на всюмъ свѣте римского папежа, о которомъ вѣрныи пытається (бл. 1626 Кир.Н. 14); взяли жону его,... которую змучивъши и збивши, покинули за умершую (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 6/1, 569);

(вказуе на особу, за яку хтось виходить заміж) за: А какъ панъ Быка татарове вбили и онъ понялъ за себе дочку его и имѣня его вся третя часть ему ся достала по той дѣвци (Люблін, 1506 АЛМ I/2, 175); ѿтъ вдовы котораа иде(т) за чѣжгородѣца жѣ старосте к̄ гроше(и) (1552 ОВол.З. 200 зв.); вѣ(н)чакова дѣвѣка... пѣшла... за маркова сѣа (Одрехова, серед. XVI ст. ЦДІАЛ 37, 16, 20); шла(х)тяно(к) и всакого иного ста(н)у рожаю же(н)ского яко люде(и) во(л)ны(х)... кгва(л)томъ ни за кого не маємъ ихъ давати (1566 ВЛС 11 зв.); Пото(м) боуде(т) єи винѣнъ даті лѣстъ розвѣдѣ. и(ж) мѣже(т) за иного іти (Львів, поч. XVII ст. Крон. 95); и(х) мѣ(л) панове Алекса(н)де(р) и якубъ пясочи(н)ские // ...в ста(н) светобливы(и) ма(л)же(н)ски(и) сестры своеє... за его мѣ(л) пѣа теодора тишѣ быко(в)ско(г) не ѿ(д)дали и ѿ(т)дати не хотели (Вінниця, 1618 ЛНБ 5, III 4056, 13-13 зв.); Подданный... пана старосты... зъ волости Черниговское зъ деревни Бокровици... дочку свою... выдавъ бывъ замужъ за котляря (Чернігів, 1648 АЮЗР III, 157).

2. (виражає причинові відношення) (вказуе на причину, підставу якої-будь дії або стану) за: и мы дей тогды з ласки нашео за его к нам вѣрную службѣ тоє мыто... вернѣли ємѣ (Вільна, 1506 АС I, 133); хто бы шля(х)тича ѿ(б)вини(л) ѿ злоде(и)ство бе(з) лица и бе(з) каждое причины тогды за таковое ѿ(б)винѣ(н)є буде(т) его повинѣнъ навазати яко его рани(л) (1566 ВЛС 104); папы нечистые блудницы на столицы Римской были. Паршивые то быша главы, а не церковныя и не повшехнии, кгдыжъ толко Римъ ихъ чтить, а иные церкви... ни знати єе не хотятъ за гордость (1582 Посл. до лат. 1126); та(к) и су(д) того доводу и возного не бачачи

ку бо(л)шо(и) тоє справы во(нт)пливости в то(м) акте не означи(л) и за неведомо(ст) вчинити того не мо(г) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); А в тых часех тыж панство кгредкое в свѣцкое пришло, в руки сарацинскіє, за грѣхи христіанскіє (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Але речъ такъ ся маеть, же якъ Ігнатіа Барда кесаръ несправедливе съ престола зогналъ, ижъ за тѣлесность его зъ невѣсткою въ церковь пустити не казалъ, такъ потомъ и Фотія... царъ зогналъ зъ престола, ижъ его въ церковь не впустилъ за мужебойство (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 614).

3. (виражає кількісні відношення) (вказує на суму, вартість чого-небудь, реалізовану при купівлі, продажу) за: та продали тотъ монастирь и тоти пать сель господствѣ мы, за тисащюу и пать сътъ златъ татарскихъ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259); Отець мой... продал имѣне свое на има Ростокі... князю Семенѣ... за полтора ста копъ широкихъ грошей ѡбелъ вѣчно (Острог, 1516 *AS* III, 137); чи не па(т) ли пѣтаховъ продають за два пѣнезѣ (1556-1561 *ПЄ* 273); тамъ же... взято... // ...сѣрки за сорокъ грше(и) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23-23 зв.); той... грунтъ зо всѣми угодіями продолема (!) его милости пану Волювачу,... за добру монету литовской личьби за тисечъ две копъ грошей безъ десяти (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16); меновите взято... // ...возниковъ цѣкговъ чотыри еди(н) цѣкгъ кѣплени(и) за золотыхъ польскихъ дванадѣца(т)сотъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104-105 зв.); При которы(м) ѡны(х) би(т)ю взято у Івана Миксово(г)[о] паро(б)-ка,... шапку за золоты(и) ѡди(н) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

4. (виражає відношення мети) (вказує на мету дії) за: и оучинили есми и възадоушіє сватопочившихъ предковъ и родителей нашихъ и за наше здравіє и спасеніє и за здравіє и спасеніє госпожди нашеи, маріи, и за // здравіє и спасеніє дѣтеи нашихъ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259-260); присылалъ до мене... князь Романъ Федоровичъ Санкѣшковича... слѣжебника свое-

го..., жедаючи мене за то, абымъ я кѣ Его Милости, до двора Загоровского на Чернчичи приехалъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 233); Съвершился книга Егеліє... и поло(ж)са оу цркви... оу Ганиковце(х) стажаніє(м)... добры(х) людій, ктории помощни были заплати(т) [и] положили въ цркви въ ч(с)тъ и въ сла(в)ѣ Го(с)ѣ Бу и стѡмѣ великомѣченикѣ Домитрію за свое здравіє и за ѡ(т)поущеніє грѣховъ свои(х) и за свои(х) родители(и) (Ганиківці, к. XVI-поч. XVII ст. *Яв.ИЗ* 13); егліє... записа(л) є(м) его на престоль къ црви святого арла Михаила до села Бенедиковецъ за свое отпущеніє грѣхо(в) и за свои(х) родители (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225).

5. (виражає часові відношення) (вказує на відрізок часу, протягом якого щось відбувалося) за: А за тые два годы и за три недели stravиль 60 копъ и 2 копе и 5 грошей (1521 *АЛРГ* 172); чотырьдеса(т) и шесть лѣ(т) є(ст) боудована тая то црковь а ты за три дни хочешъ въздвигнуоти еи (1556- 1561 *ПЄ* 348); и пакъ є(м) наялъ 3 парубкы, та копали ко(р)чувя за три дни (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); А до того, же Церковь мѣлъ зепсовати, А за три дни, знову еи збудовати (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); поводъ теперешъны(и)... // до заплаченя и ѡ(т)-даня тоє сѣмъмы... и провизии за лѣтъ килкана(д)цатъ с тоє сѣ(м)мы приходячое подлѣгъ выналезкъѣ сѣдового на выше(и) менованые рочки... пана Киевського запозывалъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.-148);

протягом: пытали тые ме(ш)чанове ку(п)ци и(л)во(в)ские для которое причины и(х) гамую(т)... и (в)же за ко(л)ко де(н) и(х) заде(р)-живаю(т) (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, I, 15, 104);

(вказує на часову межу дії) (через) за: ино два годы выйдуть тому року передъ Узвѣстованьемъ Матки Божей прійдучое, нынѣшнего индикта десятого, за три недѣли (Краків, 1507 *РЕА* I, 69); И рачил Его Милость томѣ выеханю рокъ зложити, ѡт вказана того листѣ господарского и нашего комисарского, за дванадцат недѣль (Луцьк, 1542 *AS* IV, 323); А такъ я, ви-

дячи по(с)тупокъ правны(и), казали е(с)мо ...Гораинови, и(ж)бы сына своего стави(л), котори(и) сено покра(л)ъ, за (д)ве недѣли, на што Горай(н) при(з)воли(л) (Житомир, 1583 АЖМУ 48); приказуе(м) абы есте пере(д) судо(м) наши(м) головны(м)... ѿ(т) пода(н)а албо положе(н)а ва(м) того припозву за ше(ст) неде(л)... ѿбли(ч)не... станули (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); приказуе(м) абы(с)те... на трибунале голо(в)но(м)... ѿ(д) положе(н)я то(г) по(з)ву за неде(л)ъ ше(ст)... стали на жалобу (Київ, 1640 ЦНБ II 23271, 1).

6. (виражає просторові відношення) (вказує на напрям руху або межові лінії) за: И на тѡ(т) ро(к) с лю(д)ми до(б)рыми на ты(и) сеножати есмо выехали за днѣпръ проти(в) мостыра (!) ст҃го николаы (Київ, 1508-1523 ПИ №5); и пошоль ѿпать за иѡрданъ на ѡное мѣсце, где то пере(д) тымъ иѡанънь людъ кр(с)тиль и тамъ перемеш'каль (1556-1561 ПЄ 393); а от того врочища Лукъ Щербовыхъ дубровую аж за реку Олшанку (Брацлав, 1570 АрхЮЗР 8/І, 264); вл(д)ка луцки(и), и вл(д)ка лѡвѡски(и) патриа(р)хъ за границѡ... выпровадили (1600 ЦНБ 476 II/1736, 45); В школѣ штося ко(л)векъ мовити а(л)бо дѣяти бѣдетъ, жаде(н) за порогъ шко(л)ны(и) выносити немає(т) (Луцьк, 1624 ПВКРДА I-1, 88); [помочники] раны ему синие спухлые позадавали и за плотъ протестуючого выгнали (Житомир, 1644 АрхЮЗР 8/III, 603); Єхаль за мѡре (Уж. 1645, 80); Ро(к) ѡахл ге(т)ма(н) конецпо(л)скій ходи(л) за Днѣпръ козако(в) зносити (серед. XVII ст. ЛЛ 168).

III. (з ор.) 1. (виражає просторові відношення) (вказує на місце знаходження чогось) за: и повѣдили передъ нами, штожъ купили землю къ церкви Божьей у мѣщанина у Митька Григорьевича, за Днѣпромъ, на имя Григоревскую (Люблін, 1506 АЗР I, 369); Замокъ ѡстерьски(и) за днепромъ а за де(с)ною (1552 ООЗ-1, 47); к тому двору церковѣ две: одна в селе перед двором, другая за селомъ (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 352); вша мл(ст)... за речкою собко(м)... земли кгрѡ(нт)... а(ж) до границы и(х)иньское...

всѣ кгрѡнты пана по(д)коморого на себе забра(л) (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 25); Недалеко отъ Дуная рѣки, пять днѣй ходу, за мѣстомъ великимъ Софією, есть у горахъ... монастырь (Київ, 1621 Кон.Пал. 844); стѣна // за зво(н)ницею спо(л)ная з домо(м) Ко(н)ста(н)того... ро(з)рѣиновала ся ба(р)зо (Львів, 1638 ЛСБ 1043, 50 зв.-51); панове при(н)ципалове з помо(ч)никами свои(ми), же бы(л) небо(з)чикъ за место(м), вси ѡра(з) з челя(д)ю... до него скочи(в)ши, та(м) же его... немилосе(р)дне... секли (Житомир, 1650 ДМВН 201).

2. (виражає об'єктні відношення) (вказує на особу або предмет, на які спрямована дія) за: а и панове рада наша за ним насъ просили, ижъ быхъмо его чимъ пожаловали (Краків, 1512 АрхЮЗР 8/IV, 221); А ѡнь вышо(д)ши соборища в'шоль до домоу симонова а теща симонова была // немоц'на ѡгнемъ велики(м) и просили его за нею (1556-1561 ПЄ 226); яко они молятся за нами, такъ и мы за нихъ (1603 Пит. 60); проси(ли) на(с) за ты(ми) то Бѣликовичами нѣкоторые панове рады и ѡря(д)ники наши (Острог, 1637 ЦДІАК 1471, 1, 1, 99 зв.);

(вказує на особу або предмет, услід яких спрямована дія) за: а хотя бы и хотели откуль себе людей прибавити в тые имена свои, ино дей для тое подымщини не смеють люди за ними садитися (Вільна, 1507 АЛРГ 128); И мы за ними едѣчи по тым мѣстом, границы поклали и копцы покопали (Ковель, 1519 АС III, 188); а протѡ(ж) за ісомъ иш'ли многыи народове з' галилеи и из' десати мѣсть и из' іер(с)лима (1556-1561 ПЄ 30); И гонили, де(и), следо(м) за ты(м), воло(м) (Житомир, 1582 АЖМУ 38); жидове выйшли за Христомъ, и служили ему (XVI ст. НЄ 41); И хотѣмѡ всѣ Хви Ч(с)томѡ бѣти, И за нимъ простою дорѡгою ходѣти (Львів, 1616 Бер.В. 94); А поневажъ всѣмъ дѡмом', тѡестъ // з' всею чѣла(д)кою, и з' дѣт'ми за нимъ шли; всѣм' тежъ дѡмомъ и добродѣйствъ егѡ зажили (Київ, 1637 УЄ Кал. 429-430); А ктобы смѣлъ и важи(л)ся, того на Судъ Бжій страшны(и) позываю, абыся становиль

за мною яко непослушныкъ воли моеи остатней (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471);

(вказує на об'єкт чи суб'єкт заступництва, підтримки) за: На то указаль артикуль чет-верты(и)... и(ж) слуга противко пана, ани за пано(м) све(т)чить не може(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 94); знаю що(м) тоє мови(л), але(м) тоє з великого жалю своего мови(л) для того же за никифоро(м) сторонѣ де(р)жа(л) (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 5 зв.); А ннѣ ѿто идетъ, абымъ показаль ижъ авгѣстѣнъ за каѳолицькою црковью (яко слоушна єсть) противъ римского двора стойть (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 21 зв.); Дивовалиса жидѣве... слышачи то ѿ(т) слѣпого, а з' пѣ(л)ности пытали егѡ: Што мѡвишь? А ѡнъ смѣле свѣдчилъ за правдою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 279);

(вказує на особу, за якою беруть придане (віно) або спадщину) за: а та(к) которы(и) посаго(в) готовы(х) пѣназе(и) триста копъ гроше(и) мѣло па(н)у я(н)у затю ншму за до(ч)кою ншою при(и)ти... пѣназе(и) не маючи поступили есмо ему име(н)я ншго кокорева (поч. XVI ст. *Арх.Р.* фотокоп. 71); князь Юрей Жеславский давал дочкѣ свою за пана Семена Ѡлизаровича и за тою дочкою своею вѣно дал и того всего вѣна емѣ не достало (Краків, 1537 *AS* IV, 78); я маю Єго Милости за девькою своею посагѣ дати (Берестя, 1558 *AS* VII, 34); а ѡдинъ кѣбочокъ позлотистый же зъ накрышечкою и двѣ чарки сребрныхъ, штомъ все за маткою еє взаль былъ (1577 *AS* VI, 76); кнегини домонѣтоваа ѡчеви(с)те поведила передо мъною коли матька наша мене заму(ж) давала то(г)ды за мъною дала шубьку кунюю (Київ, 1615 *ЦНБ* II 23261, 1 зв.);

(вказує на особу, за яку хто-небудь виходить заміж) за: кнагини... за кназем дватцат лет (была) (Вільна, 1507 *AS* III, 44); Єстьлижьбы она заму(ж) пошла, тогды она маєть толко держати тотъ замокъ и имѣнье, бѣдѣчи за дрѣгимъ мѡжомъ, до живота своего держати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); дочка моя пани Василевая Загоровская Марина, будучи в малженстве

за паном Василемъ Загоровским, в животе своемъ з нимъ дѣтя почела и єсть бременъна (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 155); князя Володимерского Ярослава сестра, именемъ Збислава, за королемъ Кривоустовымъ Болеславомъ была (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1014).

3. (виражає причиніві відношення) (вказує на причину, підставу якої-небудь дії або стану) за (чим), з (чого), через (що): служебни(к)... жалова(л)... ѡ то(м) што за до(з)воле(н)ємъ вра(д)у житоми(р)ского вра(д)ни(к) че(р)нихо(в)ски(и) є(р)мола еха(л) до пуши короле(в)ское доброво(л)ною дорогою и трафилосе ему ѡ(б)ночова(т) (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); Пахивали... на поли ѣ столѣпцы а ты(х) часовъ пашъна тамъ ѡпѣсона за невѣпокоємъ ѡтъ татаръ (1552 *ООЗ-1*, 50); А такъ я, за прозьбою его милости, отца архимандрыта манастыра Печерского, тотъ листъ..., до книгъ кгородскихъ Луцкихъ записати казалъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 67); и положили жере(б)и и(х) и па(л) жеребеи на ма(т)феѣ которы(и) за спо(л)ны(м) всѣ(х) зволе(н)є(м) прилучо(н) є(ст) ко ѡди(н)нацати апо(с)голо(м) (II пол. XVI ст. *КА* 5); Я, пане, естемъ християнинъ и християнскій потомокъ за ласкою Божією (Єгипет, 1602 *Діал.* 52); Я Петръ Могила... за поводомъ власной воли моеї // ...оумыслилемъ фѣндовать школы для того, абы молодежь во вшелакѡй побожности, въ обычаєхъ добрыхъ и въ наѣкахъ вызволіоныхъ цвичена была (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 93-94); ѡ(т)цѣ Макары(и) Симоновы(ч)... вча(с)не того тестає(н)ту кгороду нине(ш)него подати не могъ, тепе(р) теды подаючи, за у(с)покоєнє(м) ся того небе(з)пече(н)ства, проси(л), абы бы(л) приня(т) и до кни(г) уписа(н) (Житомир, 1650 *ДМВН* 217).

4. (виражає часові відношення) (вказує на відрізок часу, протягом якого щось відбувалося) за; під час: Што перво писалъ до насъ воевода киевский, гетманъ нашъ дворный свицлецькій ...повѣдаючи о великой нерадности и неправе монастыра печерского, которая ся дѣєтъ за архимандритомъ теперешнимъ Софронемъ (Кра-

ків, 1540 *КММ I*, дод. 1); бодай господарь цесарь нашъ здоровь былъ, же мы Кгрекове за Его панством в покою сѣдимо (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 36); Власне такъ, и на(д)то признати ђ мѣшѣ И абы хто ѿ(т)мѣнней ѿ нимъ рѣклъ, не тѣшѣ Истинно непорочна, Пастырасте мѣли, Гболодѣсте дѣшного за нимъ не терпѣли (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 15); И рѣклъ г(с)дь...: Рано повстань и стань передъ фарабномъ, и речешъ до негѿ... пѣсти людь мой абы мнѣ ѿферова(л) бо за тѣмъ рѣзомъ пѣшѣ вси плѣкги мои на // ср(д)це твое (серед. XVII ст. *Хрон.* 86-86 зв.); а тым се не контентуючы, гумьна дворные, которыхъ отцеве печарские киевские за першимъ наездомъ недобрали,... пограбил и на пожытокъ свой обернул (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 55);

(вказує на часову между дії) після: то(г)ды то(т) хто кри(в)ди чини(л) бли(ж)нему ѿтогна(л) его мовечи хто(ж) тебе по(с)тави(л) кнѣзе(м) або су(д)юю на(д) нами, або ма хочешъ забити яко є(с) вчора заби(л) еги(п)танина за ты(м) слово(м) мо(и)се(и) побѣ(г) и мешка(л) го(с)те(м) в зе(м)лѣ медиа(м)ско(и) (II пол. XVI ст. *КА* 34); ни(з)ше в' Скарѣ пасха(л)нбѣ в'сѣ йн'шѣи пра(з)ники, котрыи за Па(с)хою идоу(т) знайдеть (Острог, 1612 *Час. Табл.* 312); По сѣхѣмъ лѣтѣ ѿсѣнь, за тоу тѣж' хѣдитъ Зима и часъ тросклѣвый з' соббою привѣдитъ (Київ, 1632 *Євх.* 300); А за сѣмьмъ рѣзо(м) стѣлъ ѿболочокъ мѣлый яко стопа члѣвча вѣстѣповѣла з мѣра (серед. XVII ст. *Хрон.* 312);

(вказує на послѣдовну змѣну чого-небудь) за: а ты(м) поря(д)ко(м) тое выкѣпле(н)є с того име(н)я нѣш(г)о... ро(к) за роко(м) идѣчи в ѿ(д)ложенью сѣмы пнѣзе(и) роздѣяно быти маеть до зупо(л)ного ѿ(т)да(н)я и заплаче(н)я ты(х) дво(х) со(т) и сорока копъ гроше(и) пану станицлаву крини(ц)кому (Юскѣвци, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); Прикро горкѣй фрасѣнѣкъ, сѣрце тѣ(ж)ко щѣплеть, Слеза се, за слезѣю, з' зренѣць скѣро сѣплеть (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 12);

(вказує на заняття, при якому проводять час) за: Але подобно рыхлей (где) въ корчме за горилкою научилесь ся тое диялектыки! (Володимир, 1598-1599 *Вѣдн.ПО* 1117).

5. (виражає відношення способу дії) за: Ино я не з ѣме(н)ѣ манасты(р)ского але з ѣме(н)ѣ моего влосности своеє тую да(н) за вижо(м) вра(д)ничи(м) побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ ДА/П-216, №38, 1*); где а хто кольвекъ в семи милахъ ѿколо замѣкѣ млынъ маю(ть) яко ихъ горо(д)ничи(и) ѿбошлетъ ви(н)ни при(и)ти и робити за своею стравою и кромъ жа(д)ное помочи (1552 *ОЛЗ* 170 зв.); допусти(ли) миряно(м) нѣки(м) до(м)ковъ стары(х) монасты(р)ски(х), в которы(х) за ровны(м) чинше(м) жили, для поправы монастыря того старо(г) бѣдова(н)я поправляти (Львѣв, 1591 *ЛСБ* 154); яко я сама, такъ и они... проса копъ пятѣдсѣять на выживене ихъ не одволочне, скоро пожавши, за квитомъ ихъ давати мають (Загайци, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 78); оуже тепѣрь того мѣтъ не бѣдешъ, але за працою и в потѣ чѣла твоегѿ бѣдешъ ести хлѣбъ твѣй по вси дни живота твоегѿ (серед. XVII ст. *Хрон.* 10).

6. (виражає означальні відношення) за: А на то дал еси кнѣзю Андрѣю сей мой листъ за печатю своею (Луцьк, 1503 *AS I, 150*); А што еси прислѣлъ до насъ листокъ, писаный до тебе отъ козаковъ зъ Низу, въ которомъ пишуть, абыхмо листъ нашъ имъ дати казали, за которымъ бы вольно было имъ до паньства нашего прѣйти (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 156); показа(л) те(ж) и кви(т): при позве за печатю того(ж) енорала (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); протѣ(с)това(л)се па(н) Во(и)тѣхъ... на пнѣ Вале(н)того... и дали межѣ себе и(н)те(р)цызы за по(д)писо(м) рѣкъ свои(х) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 27); поводъ хотечи тѣе добра иле на ча(ст) его належи(т) в позъваного правѣне вишукать по(з)ваного с ча(с)ти свое до показанья права на тѣе добра за которимъ бы позъваны(и) тѣе добра де(р)жалъ (Люблѣн, 1630 *ЛНБ* 103, 2010, 10 зв.).

ЗА² част. (підсилювальна) (у сполуч. что за, что же за, што за, што то за, шожъ за) (що) за: Мы пытали Смѣдинцов, што то за копецъ старый, кѣ которомѣ князь Ковелский привел нас? (Шайно, 1538 IV, 174); повѣжь на(м) коли то боуде(т) а ш'то соу(т) за з'наменіа твоего пришествіа, и докон'чаніе свѣта (1556-1561 ПЕ 101); панъ лаври(н) песочи(н)ски(и) ѿжившы прияте(л) свои(х)... посыла(л) ѿповедаючи то што ему буча(и)ски(и) завинилъ, и што за речы въ домъ его въвезъ (Луцьк, 1577 ЛНБ 5, II 4044, 5 зв.); Что же за чудо, яко согласны твои латынники по всѣхъ странахъ суть, когда о правдѣ искати и исповѣдати не смѣют? (1600-1601 Виш.Кр.отв. 180); Гблосъ Ѡ(т)ца до Сынѡвъ. Штѡ то за Плáčъ... што за гѣкъ; дивно ми той трѡзѣ (Вильна, 1620 Лям.К. 15); Шожъ теды за скарги на Пана вносили: И на горло пред судомъ, дужо просили (Львѣв, 1630 Траг.п. 163); Подѡбно не кѡждый домыслѣтса лѣтво, што хлѣбови з' Лиліи за ѡздѡба (Киѣв, 1648 МІКСВ 348).

ЗААРАСТОВАТИ див. ЗААРЕШЪТОВАТИ.

ЗААРЕНДОВАТИ, ЗААРЕНЪДОВАТИ

дієсл. док. (стп. zaarendować) (що) (дати чи взяти в оренду) орендувати: волно будетъ его милости съ потомками его милости тые добра мои,... кому хочачи, за тымъ же правомъ завести и заставити, албо ихъ тежъ зааренъдовати (Луцьк, 1587 АрхЮЗР 6/I, 163); Я Ива(н) васи(л)єви(ч) порошоко... зааре(н)дова(л) є(с)ми... в повете лу(ц)ко(м)... село прозываемое ко(р)ш с по(д)даными того села (Кунин, 1614 ЛОИИ 238, 2, 69/13, 1); Скоро теды... ѡтошлемо... збожа... на жаданя ваши(х) посла(н)ны(х)... ѡваживши собѣ и то за ре(ч) слѣвшную лю(б) запродати а(л)бо зааре(н)довати бе(з) бо(л)ше(и) пращи и накладо(в) (Устя, 1634 ЛСБ 521, 1).

ЗААРЕНЪДОВАНЪЄ с. (чого) Орендуваня: О(н), Кге(и)ча(л), за зааренъдованьемъ ѡ(т) влѣдки его мл(с)ти недели десятое и за росказаньемъ влѣдки его мл(с)ти мыта незвычайные,... на владыку его мл(ст) вытегаеть ку немалому утиску людьскому (Володимир, 1587 ТУ 214).

Пор. ЗААРЕНДОВАТИ.

ЗААРЕШЪТОВАТИ, ЗААРАСТОВАТИ дієсл. док. (що) (накласти арешт на майно) заарештувати: Гедиманъ..., того жита се(м)десять и по(л)третя лашта за до(з)воле(н)ємъ пна бу(р)мистра заарастоваль (Володимир, 1580 ТУ 183); Томашъ соленитер именемъ пна своего протестовальсе и ѡсведъча(л)с (!) на..., жида позъна(н)ского, иж: ѡ(н),... товари пна его заарештуваль, же ихъ въ яръмаркъкъ спродати не могль (Володимир, 1613 ТУ 253).

ЗАБАВА ж. 1. Справа, заняття: на ѡстато(к) бы набо(л)шими справами забавами г(с)дръскими... не боронячися ѡсправе(д)ливити повине(н) буду а су(д) и ѡрадъ... нѣ маеть мене судити (Кунѣв, 1581 ЛНБ 5, II 4044, 94 зв.); Такъ са тыхъ, преславныи, дѡмѡвъ, блища(т) справы И высѡким ихъ станомъ гѡдныи забавы (Єв'є, 1616 На г.Вол., тит. зв.); Если тѣжъ не позволить ча(с), або якѡа пѣлнаа забава не допѣсти(т) // быти в' цркви; то и дѡма на особливомъ мѣсцѣ... конечнѣ повѣннисмо належитѡе ѡ(т) насъ ыхвалена Гдѣв Бгѣв ѡ(т)дѣти (поч. XVII ст. Пчела 18 зв.-19); поки мене благодать Божіа на томъ свѣтѣ задержитъ, вше-лако во всемъ онымъ опекодномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми здольность и забавы Архимандрическіи допѣщати бѣдѣтъ (Львѣв, 1631 ПВКРДА II-1, 96); его милост отецъ метрополита поведилъ, ижъ я маю иншиє мое забавы, зачимъ тое справедливости на тотъ час чинити не могу (Луцьк, 1643 КМПМ II, 269); побкармѣ... бе(з)... ѡсторо(ж)ности не маємо ѡживати... абысмо... ѡ(т) дѣ(в)ны(х) заба(в)... ѡторваными са быти не чѣли (серед. XVII ст. Кас. 71).

2. (розвага, задоволення) забава: цѣса(р) // его... чти(л)... але ѡн са за все вѣрова(л) дворски(х) забавъ (XVI ст. УС №29519, 274-274 зв.); Весѣлое вы(и)та чѣсто смѣ(т)ное ве(р)тана рѡди(т), а весѣлаа забава вечернаа смѣ(т)ный зарѣнокъ чѣни(т) (Киѣв, 1623 Мог.Кн. 20 зв.); Нѣвшнаа Н(д)ла Стѣа, кончаючи запѣсть, роско(ш)ныхъ потравъ, телесныхъ покармовъ, такъ же банкетовъ, пѣатикъ, танъцовъ, и инны(х) забавъ свѣтовыхъ приводитъ намъ на пѣмать

(поч. XVII ст. Пчела 22 зв.); Що за скѣтокъ спѣва(н)а в' тотъ часъ показветъ Терпсѣхоре, гды Лютню дла Пѣсній прѣимвет', Слѣдкомыслныхъ, весѣлыхъ, и на(д)дер' оутѣшны(х) Южъ та(м) Забавъ дознаеш' (Київ, 1632 Свх. 303); теологіа... жиє оу славѣ свѣторѣдной... ѿ свѣтлости свѣ(и) славы, Бѣз побѣтичко(и) забавы (Чернігів, 1646 Перло 9 нунум.).

3. Затримка; перешкода, *диал.* забава: є(ст) ...волно и слобо(д)но и ѿси(м) кѣпце(м) прѣити к на(м) до нашеи земли, съ ѿси(м) своими торговлѣми и товаро(м) кѣповати и продавати без никоторои забавы и шкоды (Сучава, 1522 ЦДИАЛ 131, 335); ѿни те(ж) якъ хр(с)тіане правовѣрныє, бѣдѣчи пови(н)ни свѣта свой црковныє давныє о(б)ходѣти и свѣтѣти мѣсѣтъ, в чомъ немалыє забавы трѣ(д)ностѣй ѿтраты въ свой(х) справахъ... мѣсѣ(т) ѿ(т)носити (Острог, 1587 См.Кл. 15 зв.); если бы красного што на собѣ носи(л), ты бы на него миле(и)ко погладова(л), и говорити з ни(м) прагнѣ(л) и поро(ж)ными бесѣдами // зачепа(л), а в то(м) бы емѣ перешкѣдѣ, и забавѣ, мысль ѿ(т)торѣгаючи ѿ(т) пѣмѣти бѣжѣа чини(л) (п. 1596 Виш.Кн. 234-234 зв.); Мѣвитъ некды(с) прѣ(о)ркоу бѣ. Напиш(и) видѣна... абы перебѣгль читающѣй ѿное, то є(ст) хто боуде(т) читѣти, абы бѣ(з) забавы прочитѣль (поч. XVII ст. Проп.р. 158); Непрѣзд(д)нѣ нѣкаа: Забѣва нѣѣкаа, затрѣднѣнѣе (1627 ЛБ 75).

Див. ще ЗАБАВЕНЄСА, ЗАБАВКА, ЗАБАВЛЕНЄ.

ЗАБАВЕНЄСА с. (*смп.* zabawienie się) затримка: Закоснѣнѣе: ѿ(т)лаганѣе: забаве(н)са, замешка(н)є, ѿ(т)клада(н)є (1627 ЛБ 41).

Див. ще ЗАБАВА, ЗАБАВЛЕНЄ.

Пор. ЗАБАВИТИСЯ.

ЗАБАВИТИ, ЗАБАВИТИ *дѣсл. док. 1.* (чим, в чому) Зайнятися (чим); взяти участь (у чому): просимъ, абы Ваша Милост... бѣдѣчи на томъ воеводстве своемъ влодаремъ и наставцѣ, рачил сезде // зѣхати, дла ѿбороны часѣ небезпечно-го, гдѣ бы был Ваша Милост забавен тамъ иншими потребами Єго Кролевской Милости (Вінни-

ця, 1569 AS VII, 323-324); Бѣрзо бѣвѣмъ плѣхи и слабы такъ, же падчѣнной сѣти прировнѣти-са могѣ(т). Але прѣто же часѣ анѣ стѣлко абы ѿдохнѣти не маю, забавлѣнный працею переклѣдѣ Псалтѣри (Київ, 1619 Гр.Сл. 187); По докончѣнѣю Црковной Посполѣтои Слѣдѣбы, ани до розмѣвы са якѣи зѣра(з) оудавай,... але рѣчей оупорожни себе и забавъ на тѣи корѣткой, в' рѣзмѣ мѣтвѣ, котѣрѣю вѣдаешъ, тѣ є(ст), Гѣи Ісѣ ...помлѣй ма (Київ, 1625 Кіз.Н. 198); панъ Дробѣтъ,... упатривши собе час и оказѣю до выконаня того учинку, з рана, кдѣ вшистѣци люде // и сама прѣтестуючая набоженствомъ в костеле в Луцѣку забавеною была,... урожоную панѣну Марианѣну... до дому... брата своего завезѣль (Луцѣк, 1634 АрхЮЗР 8/III, 588-589).

2. (кого, кого що, кого чим) Затримати, забарити, *диал.* забавити: ѿбаваючисѣ ѿ(н) того абы в то(и) небытности свое(и) бѣдѣчи забаве(н) тою послѣдою нашою якого ѿпа(д)-кѣ шкоды и ѿближе(н)а ѿ справа(х) и постѣпка(х) свой(х) пра(в)ны(х)... росказѣмы ва(м) абы є(с)те его не сѣдили (Вільна, 1581 ЖЖК I, 202); В кѣжды(и) порѣнокъ маѣтъ пѣлне смѣтрѣти дѣска(л), если которо(г) бы хлѣпца не было... если не забави(л) ѣнде игра(н)емъ, или дѣма са ѿблени(л),... привести его маю(т) (Львѣв, 1587 ЛСБ 87, 3 зв.); Хѣрѣба пѣна ѿрякого... на(с) забавила, же(с)мо гѣ(с)дрѣ его мѣ(с)ти а(ж) на прѣтѣ послышали (Кам'янець, 1609 ЛСБ 433, 1); Ово дрѣугѣи в' крѣтце за мѣне то ѿ(т)прѣвитъ, И васъ не дѣлго мѣвою ѿ томъ забавитъ (Львѣв, 1616 Бер.В. 77); demogor, забавитѣ (I пол. XVII ст. Сем. 67).

3. (*силомѣць тримати, привласнювати що-небудь*) затримати: Сребро мое, которое єсть ѿ жидовки Городѣлское, ѿ Єсковое, невинне забавленое, маюг... ѿпекѣнове правом выискивати, на которое єсть реистрѣ с подписом руки небожчика Єсковы (Камѣнь, 1571 AS VII, 387).

4. (що) (*час*) (*використати*) провести: розбѣйникъ не за якѣе дѣлѣгѣе лѣта в рѣи оувоѣти достѣупѣль, але тѣлькѣи часѣ єдно забавиль, пѣки слѣво вѣрѣккъ (Острог, 1607 Лѣк. 26); И

на нацѣ в'вѣсь вѣкъ свѣй молодой стравилъ; И дны свои з людми оучеными забавилъ (Львів, 1616 Бер.В. 87).

Див. ще ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИ, ЗАБАВЛЯТИСЯ.

ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВИТИСА, ЗАБАВИТИСЕ *дієсл. док. 1.* (чим) Зайнятися: А пан Мышка в час принята того року ся колвек послугою господарською забавен и до Вилна по пенези на служебных послан был, для чего на оный рок ставитися и права вести з ними не мог (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); абы(м) не на ко(ж)дѣю рѣ(ч) мовачи писана(м)-са до(л)ши(м) забави(л), потреба ва(м) во всю(м) та(к)са заховати, иле рѣ(ч) таа по ва(с) потребѣ(т), в' ро(з)множе(н)є и двигне(н)є наукъ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); мнѣ снать рачей простбало молчанієм'са забавити; а нижели бѣлю сердѣчного Вашой Кнажѣй Мл(с)ти раны ѡ(д)новлѣти (Київ, 1641 *МКСВ* 363).

2. Затриматися, *діал.* забавитися: молодчій сынъ,... нѣцятъ ся не забавилъ тамъ, тай не пушовъ ико иншому нѣкому, лише ико отцу своему (XVI ст. *НС* 8); яне што жъ есть же(с)са такъ долго забавилъ (к. XVI ст. *Розм.* 17); Иле било моци и си(л) старале(м)се аби брата вашей мл(с)ти зара(с) били ѡ(т)правлени ѡ(т) его гп(д)р(с)кои мл(с)ти, але за недо(с)та(т)кѣ ска(р)бѣ и за трѣ(д)но(с)тами є(г) гп(д)р(с)кои мл(с)ти мѣсели та(к) длѣго се заба(в)вити (!) ѡ чи(м) и сами вашей мл(с)ти дадѣ(т) справи (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 1); але кды самоилъ на(д) слоушно(ст) забавилса, ѡ(н) не хотачи трѣпѣти дѣлей, и жалуючи же ча(с) войны оуплывѣетъ,... ѡ(т)правилъ ѡфѣроу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158 зв.); Замедлѣль: замѣшка(л), забавилса, задѣржалса (1627 *ЛБ* 41).

Див. ще ЗАБАВИТИ, ЗАБАВЛЯТИ, ЗАБАВЛЯТИСЯ.

ЗАБАВІТІ *див. ЗАБАВИТИ.*

ЗАБАВКА *ж. 1.* (неважка справа, нескладний чин) справунок: оупра(ж)неніє, забав'ка (1596 *ЛЗ* 64); они... // ...ты(л)ко гды злѣе здорѣва прійде,... на то(и) часъ ноги свѣи... ѡбѣваю(т):

ты(м) самы(м) выкладаючи собѣ ѡное позволѣніє г(с)днее..., хо(т) малѣю заба(в)кою ѡною, нѣщо емѣ догажѣючи (серед. XVII ст. *Кас.* 7-7 зв.).

2. (*розвага*) забава: ѡ(т) которой пре(д)ся взятой науки жа(д)ные рекраціє и забавки в молодо(м) вѣку Вм(с) ѡто(р)вати не могли (1636 *Лям.о пр.* 2).

3. Спокуса: бѣсмо... догажѣючи тѣлѣ, в заба(в)ки пѣхотей наші(х) не вдѣлиса (серед. XVII ст. *Кас.* 66 зв.).

Див. ще ЗАБАВА, ЗАБАВЛЕНІЄ.

ЗАБАВЛЕНІЄ, ЗАБАВЛЕНЬЄ, ЗАБАВЪЛѢНЬЄ *с. 1.* Задоволення, вѣха, насолода: Болши есть бог от короля и царя; сии толко властїю сородство людское превосходят, а плотию и кровїю, и смертїю всѣм ровни суть; тѣмже безмѣстно и безсловѣсно есть от сих, иже у властѣх земных забавление имут, веселитися (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 243).

2. Затримка; перешкода, *діал.* забава: коснѣніє, забав'лѣнѣ (1596 *ЛЗ* 53); мѣ(д)лѣніє, забав'лѣнѣ, // замѣшка(н)є (Там же, 57-58); Медлѣніє: Омешка(н)є, забавле(н)є, продолжѣнѣ, не послѣшѣнѣ (1627 *ЛБ* 62).

Див. ще ЗАБАВА, ЗАБАВЕНЕСА, ЗАБАВКА. Пор. ЗАБАВИТИ.

ЗАБАВЛЯТИ, ЗАБАВЛЯТИ, ЗАБАВАТИ *дієсл. недок. 1.* (чим) (*робити, виконувати щось*) займатися: Стась... жадное повинности не чинить, одно послугою дворною забавляетъ (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/І, 205);

(що) (*час*) (*використовувати*) проводить: дети его,... умели мене... служити, забавляючи лета свои при мне на службахъ моихъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 114); А ты, костел латинский,... весь вѣкъ свой в том упражняеш и забавляеш и подвиг жизни сея проходиш (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); ѡпраж(д)нѣю: Забавлѣю (1627 *ЛБ* 140).

2. (що) (*тїшити*) забавляти, бавити: пан Юрко на бѣглости речей толко разум свой забавляет и вѣшает, а власного разума и ведомости истинное во писании не досягает (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 192);

(до чого) спокушати, зваблювати: Впадши зась вречи // всёмъ животъ славный, которій бы ихъ до принады тѣла, богатствъ, славы, albo рѣскоши забавали, нелнѣти до нихъ, лѣчь оутѣкати якъ ѡ(д) ѡгна (Вильна, 1627 *Дух.б.* 145-146).

3. (кого) Затримувати, *діал.* забавляти: Новинами не забавам Вашей Милости (Варшава, 1568 *AS VII*, 307); твоа м(л)... црковному бѣдованю братство забавла(л) (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1 зв.); не забавляючи вашу милость // писанемъ долгимъ,... пилно жадаю..., жебы ваша милость ...для всихъ насъ, постерегаль и правне боронилъ (Новгородок, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 451-452); ве(д)же не заба(в)ляючи та(к) вше(и) м(л), пне по(д)коморы(и),... зъ ше(ст)ма све(т)-ками, которы(х) я ѡберу, са(м) семы(и) приса(г)неть, тогды и присеги свои и засыпа(н)я копцо(в),... уступлю (Житомирщина, 1584 *ККПС* 59);

(чого) (*силоміць утримувати, привласнювати що-небудь*) затримувати (що): я того жита его не забавляль; хотяж бы дей и так было, иж бых того жита подданым своим с причинъ слухных отдават заказал, алемъ его до себе не браль и в том кгвалту, а ни грабежу не вчинил (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 286).

Див. ще **ЗАБАВИТИ, ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБАВЛЯТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИСЯ, ЗАБОВЛЯТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИСЯ *дієсл. недок.* 1. (чим, коло чого) (*робити, виконувати щось*) займатися: марѣа забавлялася ѡколо ро(з)ли(ч)нои слоужбы (Львѣв, 1585 *УС* №5, 552, на полях); нѣкоторы(и)...//...жа(д)ною са рѣчью не забавляли ѡ(д)но в поведаню а в слуха(н)ю аки(х) нови(н) (II пол. XVI ст. *КА* 94); яко(м) оупередилъ рѣчи, часѣ не маю стѣлко тѣмъ забавлятиса (Киѣв, 1619 *Гр.Сл.* 305); люде купе(ц)киє...//...раху(н)ками своими купе(ц)кими пре(з) годи(н) три а(л)бо чотыри забавляючисе, вно(ч) седели (Володимир, 1638 *ТУ* 308-309); то(и) котѣри(и)са писаніе(м) забавляе(т) зача(в)ши в то(м) колатаню писати лѣтѣрѣ, дописати ей до ко(н)ца не смѣе (серед. XVII ст. *Кас.* 39);

(ким, чим, о кому, в чому, на чому, коло чого) (*проводити час певним чином, у якомусь занятті*) займатися (чим): комедийник... в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует (1588-1596 *Виш.Кн.* 130); Тогоу Стѣго Оучѣгла Писмъ Книгами забавлятиса, естъ рѣчь збавеннаа (Киѣв, 1623 *МКСВ* 75); Блѣ(с)вѣны котѣриє бѣго(м) забавлятиса прагнѣ(т), и ѡ(т) всакои завады свѣта себе ѡстерѣгаю(т) (Киѣв, 1623 *Мог.Кн.* 31); ѡный за(с) егѣ товаришъ не знаючи и(ж) са той в' цркви на млтва(х) забавляеть: бѣжалъ скѣро до ката (поч. XVII ст. *Пчела* 7); священникъ Серафимъ,... пьянствомъ се збытнимъ забавляетъ (Киѣв, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 215); сѣтъ никѣтѣри, котѣри... ѡколо п'анствъ и вшетечѣнствъ забавляючиса,... до страчѣн'а надѣи ѡ спсѣнїи своем', приходат' (Киѣв, 1627 *Тр.* 28); маеть мѣвити [кающійса], жемъ сѣгрѣшїль,... же(м)са забавляль пѣа(н)ствомъ (Львѣв, 1645 *О тайн.* 76).

2. (чим, в чѣм, з ким і без додатка) Затримуватися, *діал.* забавлятися: коло того не потреба ест ничим са забовляти (Вильна, 1541 *AS IV*, 279); косню, забавляюса, неры(х)лѣ идѣ, ал'бо неры(х)лѣ што справдѣю (1596 *ЛЗ* 47); Не хотѣле(м) бѣль тѣкъ мнѣго в тѣмъ пѣстѣпкою забавлятиса (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 137 зв.); ѣдѣчи до мѣста в' навѣдїны прїателѣй и знаѣмыхъ свойхъ, бы тѣжъ и мнѣго з' ярмаркѣ ѣдѣчихъ потыкали, не забавляюса з ними, маючи цѣль замѣрѣный (Вильна, 1627 *Дух.б.* 137); Медлю: Забавляюса, ѡме(ш)кѣю (1627 *ЛБ* 62); спѣшно идѣте за пре(д)водителемъ вашимъ:... не забавляйтеса въ плачливомъ пѣдолѣ вѣка сегѣ (Чернїгѣв, 1646 *Перло* 167 зв.).

Див. ще **ЗАБАВИТИ, ЗАБАВИТИСЯ, ЗАБАВЛЯТИ.**

ЗАБАВЛЯТИ *див.* **ЗАБАВЛЯТИ.**

ЗАБАВЛЯТИСЯ *див.* **ЗАБАВЛЯТИСЯ.**

ЗАБАВНО *присл.* Довго, тривало, *діал.* забавно: Кѣсно: Продолжаючи, забавно (1627 *ЛБ* 55).

ЗАБАВНОСТЬ *ж.* Трудність, незручність: Недѣбство: Трѣдность, не лѣцность, затрѣдне(н)є, потребнаа а не прїємнаа справа, забавно(ст) (1627 *ЛБ* 76).

ЗАБАВНЫЙ *прикм. 1.* (який не має вільного часу) зайнятий: насмѣва(л)се з нѣхъ илѣа мѣва-чи: верещѣте гѣлосо(м) бѣлши(м), бо бг̄ъ ѣсть, а подѣбно е(ст) забавный чѣмъ, а́бо оуснѣл е(ст): а́бы се очѣтилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 311).

2. Забавный, веселый: А того не вѣдает пан Юрко, что святини над всѣ чудотворства спасти кому себѣ (не толко в градѣ забавном, мятежном и многомолвном, але и в самой пустыни, в памяти несмутной и отлученной будучи от мира) покладают (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); Але за сказѣтельными тѣми и по грѣзи валѣючимиса лапѣчками марно забавной мѣдрости свѣцкой оудѣвшиса, потѣшителевѣ достѣйность единоистот(т)ного похожѣна о(т) Ѡца, двома почѣтками, бѣрзо глѣпе, абы(м) не рѣклъ незбѣжне и погѣнско описѣють и зневажають (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 200).

ЗАБАВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* (який має менше вільного часу) бѣльше зайнятий: ѣважили(с)мо, же... ѡбще житие зако(н)никовъ... фѣндовати пи(л)ная е(ст) и гва(л)товная потреба. А то дла того, жебы..., Мы Братѣа црковная немощнѣ(и)шаа и ѡколожите(и)скихъ забавнѣ(и)шаа в ѣдно(м) ярмѣ послѣдшания хва тягнѣчи, и еде(н) дрѣгомѣ помогаючи и заровно працѣючи двоѣко на(д) иныхъ бо(л)ши(и) ѡвоцъ в вин(н)ици Хво(и) ѣчинити (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 57).

Пор. ЗАБАВНЫЙ.

ЗАБАВЪЛѢНЬЕ *див. ЗАБАВЛЕНИЕ.*

ЗАБАВЦА *ч. (стп. zabawca)* (людина, дуже вѣддана якійсь справѣ) ревнитель: И я, ижъ за великими труднѣностями моими, маючи на себе бремя тяготы внѣшнихъ вещей, хотяжъ не могъ быть конечнымъ милосникомъ (и упразнителемъ) альбо забавцою около помножѣнья ѡалы Божее, — одѣнакѣже, съ повинности моее, ... была у мене хуть такая, которая и до тыхъ часовъ еще не устаеъ (Вильна, 1599 *Ант.* 577).

ЗАБАВЯТИСЯ *див. ЗАБАВЛЯТИСЯ.*

ЗАБАВАТИ *див. ЗАБАВЛЯТИ.*

ЗАБАРЯТИ *дѣсл. недок.* (що) Забаряти, за-тримувати: тые всѣ листы маю я тому служеб-нику..., ничимъ у себе не забаряючи, поотдавати в руки ему (Вильна, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 77).

ЗАБАЧАТИ *дѣсл. недок.* (що) Забувати: Так-же, абы писма своего Рѣского и мовенья Рѣскими словы и ѡбычаеъ цнотливыхъ и покорныхъ Рѣскихъ не забачали, а наболшей веры своее... николи... не ѡпѣскали (1577 *AS* VI, 74).

Див. ще ЗАБАЧИТИ².

ЗАБАЧИТИ¹ *дѣсл. док.* (кого) Обрати, впо-добати: г(с)дѣ ижъ забѣчилъ Лѣю, ѡ(т)ворѣлъ живѣтъ ѣй, а сестра неплодною зостѣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 45 зв.).

ЗАБАЧИТИ² *дѣсл. док.* (кого, чого) Забути (кого, що): яко повиноватому приателю и(х) водле звыкльхъ давныхъ бу(н)товъ и ѡпоровъ своихъ противъ на(м) г(с)дру запомневѣши и забачи(в)ши еси воли божее и зви(р)хности нѣшое г(с)дрѣское нарушаючи поко(и) и право посполитое надъ повинѣность свою шляхетскую // чого са николи ка(ж)дому чинити и допущати не годило (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79-79 зв.); тыхъ королевствъ хтивость и(х) оувела же забачили того ижъ той костель естъ кламцею спочаткѣ и гачкою показаною, которою людеѣ до себе звыклъ вабити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 199); Нехай же ма в живыхъ зверѣцѣдлахъ сыно(х) мой(х) бѣчитъ, а лѣскаве на ѣхъ малый в'зрѣсть позрѣвши споманѣти ма не забѣчитъ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 9); Не бѣли бовѣмъ еще з' высѣкости мѣцю досконѣле при-ѡдѣны. Прѣтожъ и кѣ ловѣню рыбѣ нѣкаторыѣ ѡбернѣлсѣа, приказѣна Пѣнскогѣо нѣшто забѣчивши (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 238).

Див. ще ЗАБАЧАТИ.

ЗАБВЕНИЕ *с. (цсл. забвение)* забуття: И колись ми тую книжку, силою принудивши себѣ, праведно вам прововѣрным глаголю, иж есми от страха и ужаса в забвение и изступление мыслное пришол (1608-1609 *Виш. Зач.* 209).

ЗАБВЕННИЙ, ЗАБВЕНЬ *прикм.* Забутий: двѣдъ... не до конца забвѣнь боудеъ (1489 *Чет.* 246 зв.); obliui(us), забве(н)ни(и) (1642 *ЛС* 285); oblit(us), забвѣнь (Там же).

ЗАБВЕННО *присл.* У забуттѣ: Карѣй Слѣдкѣй Ісѣ, бо то намъ спсѣнню. Лѣчь в' томъ гнѣвѣ, з' мл(с)ти, не зостѣвъ забвенно (1625 *МКСВ* 133).

ЗАБВЕНЬ див. **ЗАБВЕННИЙ**.

ЗАБЕГАНЬЕ див. **ЗАБЪГАНЕ**.

ЗАБЕГАТИ див. **ЗАБЪГАТИ**.

ЗАБЕГЧИ див. **ЗАБЪЧИ**.

ЗАБЕГЪ ч. (стп. *zabieg*) (місце, в якому можна сховатися від погоні) криївка, притулок: сыновъ моихъ,... которые въ малыхъ деташихъ летехъ ихъ, зъ маетностью моею рѣхомою, въ замкѣ..., въ забегѣ передъ Татары,... при хлопце Сидоре Засадковичѣ, едѣчи на послѣдѣ военнѣю за Татарьми, оставилъ (1577AS VI, 71).

ЗАБЕГЪЧИ див. **ЗАБЪЧИ**.

ЗАБЕЖАНЬЕ див. **ЗАБЪЖАНЕ**.

ЗАБЕЖАТИ див. **ЗАБЪЖАТИ**.

ЗАБЕЖАТИСЯ див. **ЗАБЪЖАТИСА**.

ЗАБЕЖЕНЕ див. **ЗАБЪЖЕНЕ**.

ЗАБЕРАНЕ див. **ЗАБИРАНЕ**.

ЗАБЕРАТИ див. **ЗАБИРАТИ**.

ЗАБЕРЕЖЪННІЙ прикм. Забережний: озеръ вѣдѣпныхъ и забережъныхъ вѣ (1552ОКан.З. 26).

ЗАБЕЧИ див. **ЗАБЪЧИ**.

ЗАБИВАНЬЕ с. (про віск) пресування: дароваль пререченому мѣсту... воскобойною на забиванье воску (Краків, 1507АЗР II, 11).

ЗАБИВАТИ¹, ЗАБИВАТЬ, ЗАБІВАТИ, ЗАБЫВАТИ дієсл. недок. 1. (кого) (позбавляти життя) забивати, убивати: тамъ... великии злодѣйства... повстали... явно на села наездчают и людей бьют и забивают (Петрків, 1538 AS IV, 129); е(г) м̄л(с)ть каза(л) его пере(д) собою постави(ти) кара(л) его и соромоти(л) зле приказа(л) ему абы са не похвала(л) забива(т) (Київ, 1555-1568 Гр.Мат. 1 зв.); едины ѿ межа(х) зѣмныхъ свѣра(т)са, а дроугіе ѿ бѣдованье домовъ раны собѣ задаютъ, и едінъ дроугого забиваю(т) (Острог, 1607 Лѣк. 121); Теды... иосифъ и мрѣа... // закрыли его такъ дольго, а(ж) престану(т) младенцѣ и дѣточкы оныи забивати (Височани, 1635 УЄ №62, 142 зв.-143); Рвѣмъ, старѣлса выбавить егѡ з рѣкъ и(х) и мѡвилъ: не забывайте дѣшы егѡ, а ни розливайте крѡви брата своего, але вкѣнте егѡ до колодеза живѡгѡ (серед. XVII ст. Хрон. 60); убогих подданихъ бьютъ, мордуютъ,... в

року теперешнемъ... такъ шляхту, шляхта-нокъ, яко и служалых забывали, добра их брали (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 475).

2. *Перен.* (що) Знищувати, руйнувати: Папежъ, всѣхъ ведучи до послушенства своего, ...войска насилает, панства и церкви забивает, вольности всякіе отимует (Львів, 1605-1606 Перест. 48).

Див. ще **ЗАБИВАТИСА, ЗАБИТИ¹, ЗАБИЯТИ**.

ЗАБИВАТИ² дієсл. недок. (що) (заповнювати що-небудь чимось цілком) забивати, наповнювати: Неха(и), де(и), тепе(р) с тымъ попеломъ тые по(д)да(н)ные кнза твоего еду(т), што наложено, бо, де(и), еше и(н)ши(и) попелъ не зготованъ и не шма(л)цова(н), которы(и) буду шма(л)цовати и (в) бочки забивати а(ж) по Велицедни, пришьломъ свѣте рускомъ (Луцьк, 1565ТУ 113).

Див. ще **ЗАБИТИ²**.

ЗАБИВАТИСА, ЗАБІВАТИСА дієсл. недок. (позбавляти себе життя, покінчувати життя самогубством) забиватися, убиватися: Тїи зась котѡрыи... ѡ(т)чааваютса ѡ спсенїи свое(м)... забиваютса, тѡпатса,... вѣшаютса; и діаволомъ на себѣ писаня даютъ (поч. XVII ст. Пчела 15);

(позбавляти життя один одного) забиватися, убиватися: наибо(л)шее бл̄слове(н)ство, и ласкѣ на свѣте оу ба а творца своего ѡ(т)нѡсать тѣе, в' котѡры(х), ѡ(т)чествѣ, и дѡбра(х) по нихъ не дѣдичитъ общы(и) и не убѣгають ани забиваютса ѡ то чѣжие (Острог, 1587 См.Кл. 1 зв.); А приходїли до тогѡ ижъ са ѡ однѣ невѣстѣ колко десать // мѡжѣй забивало (серед. XVII ст. Хрон. 13 зв.-14); впѣстїль г(с)дѣ мѣчь на весь обѡзъ, и сѡми са мѣжи собѡю забивали оутекѡючи (Там же, 178);

(позбавляти життя кого-небудь) забивати, убивати (кого): много такы(х) есть, же забиваю(т)са троую(т), право(м) позыще(т) хва(л)шиве, пре(з) иные хва(л)шѣ а зрады доходать мае(т)ности свѣта того (к. XVI ст. УЄ №31, 111 зв.).

Див. ще **ЗАБИВАТИ¹, ЗАБИТИ¹, ЗАБИТИСЯ, ЗАБИЯТИ**.

ЗАБИВАТЬ *див. ЗАБИВАТИ.*

ЗАБИВЕНЕ *с.* Опір, спротив: тѣю теды см̄ртъ кр̄е(ст)нѣю найспроснѣйшѣю, добровольнѣ безъ наименьшого забивена: рачиль при-терпѣти Х̄с (поч. XVII ст. *Пчела* 39 зв.).

ЗАБИГАТИ *див. ЗАБѢГАТИ.*

ЗАБИЙСТВО, ЗАБѢЙСТВО, ЗАБОЙСТВО *с.* Убийство: Щенни(к) // хотѣль дати знати люде(м), и збо́авса, бо было бы забійства немало (1509-1633 *Остр.л.* 131-131 зв.); перед такими розбой и злодействы не толко шлахте, але и кѣпецкимъ людем великий трѣдности и забійства по дорогамъ са становаѣ (Петрків, 1538 *AS IV*, 129); мы... дла выведанья тоє речы и забійства... княза Ярославова посылали тамъ... врадниковъ наших значных (Вильна, 1565 *AS VI*, 279); ω(т) небли(з)кого часѣ было застые бои забо(и)ство раны нае(з)дъ кгва(л)ть и грабежи (Ковалин, 1599 *ЦНБ ДА/П-216*, 99); при которо(и) ω(т)праве хотя бы се яко... забо(и)ство з стороны моеє... стало того... на сѣде... доходити... не бѣдѣ мо(г)ль (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 32); Лишѣмѣса чѣжолѣжства, забѣйства, крадѣжства, фалшивого свѣдѣцтва (Київ, 1637 *УС Кал.* 711); тыежь хлопи подѣ сумненьемъ перед ним оповедалы, которое забойство, кривды и шкоды менили себе быт сталые през наездъ... его мл. пана Яна Шклинского (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 352);

побоище: И было чомѣса дивовати знаменитомѣ Воеводствѣ Вл(д)чцы нашої Бѣы такъ, же и малыи дѣты, и невѣсты пѣдомъ великимъ шли на варвары, и межи самбы жо(л)нѣре неприятеле(и) свойхъ впадали, и такъ великое забѣйство варваромъ вчинили, якъ великого немѣжнаа естѣ рѣчь и слѣвомъ пораховати (Київ, 1627 *Тр.* 662).

Див. ще **ЗАБИТЕ, ЗАБИЯНЬЕ, ЗАБОЙ, ЗАБУЙСТВО.**

ЗАБИЙЦА, ЗАБѢЙЦА, ЗАБОЙЦА *ч.* Убийца: дво(х) злочи(н)цо(в) а заби(и)цо(в) п̄на... сенютины(х) на (и)ма луцика а гринѣви(ча) а ми(с)ка ста(н)кови(ча) на кгру(н)те имѣ(н)я во(и)ниго(в)ского по(и)мано (Кременець,

1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 20 зв.); тотъ вбоги(и) чове(к) фѣдо(р)... впа(л) в нела(с)кѣ и гнѣ(в)... // рачъ в̄м емѣ гнѣ(в) сво(и) ω(т)-пѣстити... кгды(ж) зродѣ и народѣ в̄м ни(х)то забо(и)це(м) и мо(р)дере(м) небы(л) чо(г) и (в)ша м̄(л) вчинити нера(ч) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 280-281); которого(ж) с пр̄(о)рко(в) не выгна-ли ω(т)ци ваши помо(р)довали ты(х) которыи ωповедали при(шт)е справе(д)ливого которого вы е(с)те выда(в)ци и заби(и)ци (II пол. XVI ст. *КА* 37); Постъ, мови(т), естѣ страстей забѣйца, а не человекѣвѣйца (Київ, бл. 1619 *О обр.* 170); помѣненому забойци на том же термине през прозбу людѣй годныхъ... отпустили тот его злый учинок, толко штобы за душу его, ведлугъ звычайу християнского отправовано было (Дермань, 1639 *ВИАС* II, 262); якъ забѣйца повстае(т) брѣтѣ своємѣ и забѣетѣ его, такъ се и дѣвце придало: одна была на полю, и кричала, и ништо не прибѣль, хтѣ бы ю выбѣвилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 156 зв.).

ЗАБИРАНЕ, ЗАБИРАНЬЕ, ЗАБИРАНЬЕ, ЗАБЕРАНЕ, ЗАБЫРАНЕ *с.* Відбирання; грабунок: жаловал Их Милости князь Андрей Коширский на княза Василя Ковелского ω кривдах своих, яко ω кгвалтах, ω боех, о головщинах, так и в забирани земель (Миляновичи, 1530 *AS* III, 367); штожь дей которую землю мають они зъ вами судеревную, вы дей въ той земли имъ кривды и утиски въ забирани земель, пашьныхъ и сеножатей, дерева бортного деланого и кривды делаете (Яблучна, 1554 *АрхЮЗР* 3/I, 322); велебны(и) ωте(ц)... све(т)чилъсе... ω забира(н)е кгру(н)ту (Київщина, 1600 *ККПС* 129); Двѣ части перше гинуло... а третья спасается презъ огонь искушения, презъ терпливость... маетности забирания, справедливости гамованя, свободы отыймования, правъ и волностей ламаня (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 819); ихъ милость, не контентуючися розными такъ анѣтецессорови пана его, яко и пану протестуючого, въ забиранию кгрунтовъ чинячими кривдами,... зъ рознымъ оружьемъ на село пана протестуючого наехали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/I, 535); не конѣтетуочисе

перед тым, иж давных часовъ розными кривдами,... в забраню кгрунтьтовъ власныхъ Былицьких, поораню границъ и копцовъ,... але яко скоро в року прошломъ... наступила ребеллия хлопъская, теды подданные грабовицькие...// ...незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469-470).

Див. ще ЗАБРАНЄ.

Пор. ЗАБИРАТИ.

ЗАБИРАТИ, ЗАБИРАТЬ, ЗАБЕРАТИ *дієсл. недок. 1.* (що, що в кого) (*наильно брати, віднімати силою*) забирати, грабувати: князь Богуш ...збоже людей церковныхъ с тых пол... забирает (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 22); ты... име(н)а нишишь маестности великие в по(д)даны(х) забираешъ и прочъ и(х) ро(з)гоняешъ (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 3); кна(з) янушъ збара(з)ки(и)... забира(л) кгрунтьты пна моего (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 61); права и прывилеа нашы, нам на тые шинки наданые, то в себе замыкают, жебысмы шынки вшелякие покутные..., забирать моц мели (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 469); право посполитое... сурово по(д) винами заказуе(т), жебы жаде(н) рече(и) чужи(х) в моцъ не(с)лу(ш)ного цла не забераль (Володимир, 1632 *ТУ* 296); Протівкѡ Деса́тогѡ, тѣи грѣша́тъ, кото́рыи речи бліжнагѡ, я́кѡ жонѡ, дѣти, слѣги, грѣнты, быдло, и тымъ подѡбные неслѣшне забира́ють (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 908); пан Ерый Бобрыкович ...протестовалсе противко урожоному пану Войцехови Дубискому о то, иж он року нынешнего... збожа, кгвалтовне и безправне забираючы... на пожытокъ свой обернул (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 55); **забирати подъ себе** — привласнювати (що-небудь): по(д)даны(и) твое(и) мл̄ти... кгру(нт) земли его по(д) себе де(и) забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/Шс, 819, 1).

2. (кого) (*заарештовувати, затримувати*) забирати: и хто бы проти(в)ку тому бы(л) такovy(х) его кроле(в)ска мл̄(ст) рачи(л) дозволи(т) забира(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 38).

ЗАБИРАТИСЯ *дієсл. недок. (мати намір робити щось)* збиратися: судъ... наказаль... в

поступованю абысте в.м. на неведомо(ст) того зыску яко(с)те ся забирали на онъ ча(с) инъ инъстанти присягу выконали, наказаль, во(з)ного придалъ (Ісаіки, 1643 *ДМВН* 255).

ЗАБИРАТЬ *див. ЗАБИРАТИ.*

ЗАБИТЕ, ЗАБИТЬЄ, ЗАБИТЬЄ, ЗАБИТА, ЗАБЫГЄ, ЗАБЫТЬЄ *с.* Убивство: корол... рачил розказати Вашей Милости... ѡ забите слѣжебника (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499); па(н) сєнюта... ѡ забы(т)є брата своего пыта(л) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); скоро по забитью ма(л)жо(н)ка моего... домъ и мае(т)но(ст) мѡжа моего... злецы(л) бы(л)... кнзь ку(р)пски(и) слѣжебникѡ своемѡ есифѡ патомѡ // торокановѡ до часѡ пи(л)новати абы таа вса мае(т)но(ст) была вцелости (1583 *ЖКК* II, 139-140); Сиса́роу невѣстїюю роукѡю ягели(с) забїла, тоє забита Сиса́ры свойхъ нѡвый звѣчай вое(н)ный называ́еть, незвычай(и)ный и неслыха́ный то(т) мовлѣна спѡсобѡ, пре(д)савзатю нашемоу бѡрзо слїчне слоужи(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302); Панъ Янъ Хлебо(в)ски(и)... вз(л) ведомо(ст) ѡ забитю брата свое(г) (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2); обадва попы... паробъковъ своих... на забитъе самого его милости пана Кгавъловского, засадили били (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 476).

Див. ще ЗАБИЙСТВО, ЗАБИЯНЬЄ, ЗАБОЙ¹, ЗАБУЙСТВО.

ЗАБИТИ¹, ЗАБЫТИ, ЗАБЇТИ, ЗАБИ́ТИ, ЗАБИТЬ *дієсл. док. 1.* (кого) (*позбавити життя*) забити, убити: колиж за поступькомъ статутowym... пан Иван Семенович в тую помененую суму пенезей увязыватися почал, ино там его через заруку... мало не забито (Володимир, 1531 *АрхЮЗР* 8/IV, 130); ѡсмѣють его... и бивші забїють его. а в³ третїи днѣ вѡскр(с)нетъ (1556-1561 *ПЄ* 302); ѡныи робо(т)ніци пойма(в)ши слоугы его теды ѡдино(г) били, а дроугого забїли (к. XVI ст. *УЄ* №31, 166); caedes, забіті (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); Єлеазаръ нѣколись хотачи забїти Єлефанта по(д) царѣмъ сам са положить Вѣ грѡбѡ мѡсѣль (Київ, 1630 *Имнол.* 5); братья Іѡсифа... мѡслили его забїть (серед.

XVII ст. *Хрон.* 60); добашови своєму... па(н) ро(т)ми(ст)рѣ каза(л) коне(ч)не шию дотяти, которы(и) з росказа(н)я пана своего небо(з)чика палаше(м) дотя(в) и заби(в) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

2. (що) (*внаслідок удару ушкодити яку-небудь частину тіла*) забити, побити: Дмитрової вдові Пострыгацце, домо́мъ своимъ при шпиталю мешкаючої, в голову каменем округне забито (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687).

Див. ще ЗАБИВАТИ¹, ЗАБИВАТИСА, ЗАБИЯТИ.

ЗАБИТИ² *дієсл. док.* 1. (що, в що) (*прибиваючи що-небудь, закрити наглухо отвір, прохід*) забити: дворянин господарський панъ Василей Мацкович..., // знашол тыи ворота забиты (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 164-165); видячи двери не тылко замком замкненые, але и прибо-емъ в ретяз забили, пытаемсе о ключах, абы ми яко епископуви до церкви отворено (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310).

2. (що до чо́го) Прибити: Євагрі́й Сты́й за еденъ грѣхъ телесный: забилъ клиномъ // рѣки свои до сто́а́чого пна́ (поч. XVII ст. *Пчела* 28-29 зв.).

3. (у що) (*засипати чим-небудь*) забити, заповнити: пыталъ тежъ... пысаръ врядника Городецкого... где бы се збоже молоченое, ... крупы, въ бочкахъ забитые, ... съ того двора Городецкого подело? (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 356).

4. (що) Збудувати, спорудити: Є(з) тамъ на десне хто забъеть даеъ на замокъ белѣгѣ кажъ-дѣю ѡсетра // десатого (1552 *ОКЗ* 41-41 зв.); але ижъ мостъ новы(и) на своемъ кгру(н)те вла(с)номъ ѡ(т)далено(м) небожъчи(к) па(н) а(н)дре(и) и па(н) миха(и)ло куне(в)ские давно сами забили и мыто брали, и такъ ся то панѣ песочи(н)скомѣ ѡ(т) немалого часѣ ѡ(т) ни(х) достало (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); ѡ(н)... по(д)мѣкнѣ(л)се ближе(и) по(д) мо(и) зава(л) выше(и) мо(с)тѣ езокъ заби(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 63).

Див. ще ЗАБИВАТИ².

ЗАБИТИЙ *див. ЗАБИТЫЙ¹.*

ЗАБИТИСЯ, ЗАБИТИСА, ЗАБИТИСЯ *дієсл. док. (умерти від нещасного випадку)* забитися, убитися: панъ дей, упившися с попомъ, с полгака стрелялъ и самъ ся забилъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 382); коли бы ей тыи жены не по(д)хопили забѣласа бы была (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10);

(*покинчити життя самогубством*) забитися, убитися: Вытсюдъ научайме ся за пилду Юдову, кулький грѣхъ лакумсво пѣняжное, чомъ Юда моркоталъ... на тоту жону, що мастила ноги Христовы, а овунъ забылъ ся... //..., чомъ помагалъ ему чортъ, що бы былъ изъдавця пану своему, за тото погыбѣ овунъ тяжко (XVI ст. *НС* 42-43); Неронъ... //...хѡтѣ(л) са са(м) забѣ-ти, але не могълъ, бо емѣ роуки дрѣжали... припа(л) едн с четѣре(х), котѡрій емѣ роукѣ постаѣви(л) дрѣжачѣю, а(ж) са са(м) забѣ(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 35 зв.-36); Забѣлса ножемъ (*Уж.* 1645, 77 зв.).

Див. ще ЗАБИВАТИСА.

ЗАБИТЬЕ *див. ЗАБИТЕ.*

ЗАБИТЫЙ¹, ЗАБИТИЙ *дієприкм.* 1. *У знач. прикм.* Убитий: а другого забитого тело Матфея Бойка не ведати, где подети казал (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 180); въ... костеле... забитыхъ стало 137 человекъ зацныхъ (1582 *Посл. до лат.* 1130); я виде(л) и ѡгледа(л) есми ѣ забито(г) кѣрила ранѣ в голове ѡкрѣтне великѣю (Луцьк, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 72); Панъ Янъ Хлебо(в)-ски(и) бра(т) рожоны(и)... забитого вале(н)того хлебовського //...чыни(л) ѡповеданье (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2-2 зв.); Которые раны и ура(д) нине(ш)ны(и) на теле забити(м) ѡфициѡзе ѡ(г)леда(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

2. *У знач. ім.* Убитий, -ого: свещеникъ самъ доброволне до нас пришолъ, и мысмо его поймали и при томъ забитомъ осадили (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 433); братья забитого, то ест, утопленого, просили пословъ земских, абы у причинѣ были за ними у его королевской милости (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); а гды забитый здо(х)не, то ѡнѣ знѡвѣ до своихъ коры(т) наврѣтаютьса (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ*

№29515, 267); поменено(г) П̄на Яна Ко(з)ло(в)-ско(г) за забито(г) межы колоды вкинули и лома(ми) накидали (Овруч, 1643 ЛНБ 5, II 4064, 164 зв.).

ЗАБИТЫЙ² *дієприкм. у знач. прикм. 1. (за критий наглухо)* забитий: Алекса(н)дро... оть-далъ побо(р) стары(и) и новы(и) о(т) патидеса(т) камене(и) лою, которы(и) ме(л) забиты(и) у двохъ бочкахъ (Луцьк, 1567 ТУ 121); панъ Белецьки(и)... побра(в)... ма(с)ла ве(д)ро, ху(ст) белы(х) скрыня и бочька забитая (Житомир, 1650 ДМВН 193.)

2. (*устромлений, заглиблений у грунт*) забитий: тые пали забитые в болоте за // границу вѣчную держати мають (Підгайці, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 370-371).

ЗАБИТЬ *див. ЗАБИТИ*¹.

ЗАБИТЬЄ *див. ЗАБИТЕЄ*.

ЗАБИТА *див. ЗАБИТЕЄ*.

ЗАБИЯКА *ч.* Забіяка. Вл. н.: судья зе(м)ски(и) киевськи(и), на(с)ла(в)ши слугъ свои(х) на (и)мя Ан̄дре(и)ка Забияку а Щасного до имен̄я моего места Топорищъ, у по(д)даны(х)... мои(х)... воло(в) деся(т)... покра(д)ши... до име(н)я его че(р)нехова отогна(л)и (Житомир, 1584 АЖМУ 57); забияка рома(н) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 20).

Див. ще ЗАБІАК.

ЗАБИЯНЬЄ, ЗАБИАНЄ, ЗАБІАНЄ, ЗАБІАНІЄ *с. (стп. zabijanie)* убивство: оное вѣры, которую въ собѣ мѣли, жадные покусы, жадные трѣвоги... огни, мечи, утрапена, забіяня... звияжити не могли (1603 Пит. 22); заты(м) до того забіяня не прышло и тую сме(р)ть пнѣ богъ о(д)дали(л) (Київ, 1621 ЛНБ 5, III 4057, 19 зв.); забіаніа, лако(м)ства, сва(ри), зазрости пов'стали межи ними (Львів, поч. XVII ст. Крон. 87); часто выдаемо на богаты(х) погреба(х). Не млтвы за ѿмрлого, але п̄атыки, вызывана, пое(д)ни(к)и, забіана (Височани, 1635 УС №62, 102).

Див. ще ЗАБИЙСТВО, ЗАБИТЕЄ, ЗАБОЙ, ЗАБУЙСТВО.

Пор. ЗАБИЯТИ.

ЗАБИЯТИ, ЗАБИАТИ, ЗАБИЯТИ, ЗАБІАТИ, ЗАБІАТИ, ЗАБІАТИ, ЗАБИЯТЬ *дієсл.*

недок. (стп. zabijać) (кого) (*позбавляти життя*) забивати, убивати: ѱстави(л) тежъ панъ бо(г) на то(т) ча(с) право, абы мѣжобо(и)цове бы(ли) тоєю жъ сме(р)т̄ью забіяны якъ оны и(н)ши(х) забива(ли) (1582 Кр.Стр. 21); бурмистри, радцы и лавники... // похвалки и отповеди на домъ Божий чинили, насъ самыхъ и всѣхъ слугъ костелныхъ имать, забиять и всякие противности намъ чинить грозили (Луцьк, 1584 АрхЮЗР 1/І, 185-186); бѣдныє м̄аткы дла голодѣ дѣто(к) малы(х) на покормъ забіають (поч. XVII ст. Проп.р. 157); абнесо забіати (I пол. XVII ст. Сем. 4); И зайсте не шкѣдитъ добрымъ, гды забіаны бывають, албо са наглою смѣртю поривають (Київ, 1625 Коп.Каз. 39); та(м) же его [небозчика] каличили и забияли (Житомир, 1650 ДМВН 201).

*Див. ще ЗАБИВАТИ*¹, ЗАБИВАТИСА, ЗАБИТИ¹.

ЗАБИЯТЬ *див. ЗАБИЯТИ.*

ЗАБИАТИ *див. ЗАБИЯТИ.*

ЗАБІАТИ *див. ЗАБИЯТИ.*

ЗАБИЙЦА *див. ЗАБИЙЦА.*

ЗАБІТИ *див. ЗАБИТИ*¹.

ЗАБІТИ *див. ЗАБИТИ*¹.

ЗАБИАНЄ *див. ЗАБИЯНЬЄ.*

ЗАБИЯТИ *див. ЗАБИЯТИ.*

ЗАБІАК *ч.* Забіяка: interfectoꝝ забіак (I пол. XVII ст. Сем. 100).

Див. ще ЗАБИЯКА.

ЗАБІАТИ *див. ЗАБИЯТИ.*

ЗАБІАНІЄ *див. ЗАБИЯНЬЄ.*

ЗАБІАТИ *див. ЗАБИЯТИ.*

ЗАБІВАТИ *див. ЗАБИВАТИ.*

ЗАБІВАТИСА *див. ЗАБИВАТИСА.*

ЗАБИЙСТВО *див. ЗАБИЙСТВО.*

ЗАБІТИ *див. ЗАБИТИ*¹.

ЗАБІАНЄ *див. ЗАБИЯНЬЄ.*

ЗАБЛУДИЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм., перен. (який збився з праведного шляху)* заблудлий, заблуканий: Церковъ зась Римская радвала би ся и веселила, ижъ, згиблая бывши, нашлася; ижъ заблудилая въ ограду церковную ввелася; ижъ, мертва бывши, ожила (Київ, 1621 Коп.Пал. 709); Пожитокъ намъ былъ бы

радость, веселіе и утѣха, ижъ ся драхма — церковъ Римская — згинулая нашла; ижъ отъ ста овецъ заблудилаа сотнаа овечка отискана и до овчарнѣ Христовы впроважена была бы (Там же).

Див. ще **ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖЕННЫЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.**

ЗАБЛУДИТИ *дієсл. док. 1.* (*збитися з правильного шляху*) заблудити: аще хто на поутехъ заблуди(т), а оуспоменеть има его ст̄ое. И онѣ наведеть на путь правыи (1489 *Чет.* 199); што са ва(м) бачи(т) если боуде(т) в нѣкоторого ч̄лка сто овецъ и заблоуди(т) едина ѿ(т) ни(х) чи не ѿстави(т) ли дева(т)деса(т) и дева(т) на гора(х) и ше(д)ши ище(т) заблож'дышаго (1556-1561 *ПС* 79 зв.); За(с) коли(м) в п̄щѣ выехавшы з ба(л)хано(в)... ѿст̄пи(в)ши з дороги, ѿ(д) свои(х) забл̄ди(л), предсе мене на про(с)т̄ю дорогѣ приве(л) (1589 *Кр.Стр.* 6 зв.); чинѣте сте(ж)ки про(с)ты ногами вашими да не хра(м)лючи заблудите з дороги (II пол. XVI ст. *КА* 583); овечка ...блук̄аючиса забл̄дила, и небли(з)ко и нел̄чно, але на горы и беск̄иды,... заше(д)ши (Острог, 1607 *Лѣк.* 28).

2. Перен. (*збитися з праведного життєвого шляху*) заблудити: не видѣтели и(ж) подет̄нѣлисте, а не то(л)ко подет̄нѣли, але смѣле мовлю што и побѣснили; поне(ж) в' прѣле(ст) заблоудили (п. 1596 *Виш.Кн.* 250); Братя, ажъ дакто выдѣ васъ заблудитѣ выдѣ правды, та кто его обернетѣ выдѣ заблуженія, нагай знаеть, ажъ избавитѣ душу его отъ смерти и попрыетѣ множество грѣхувъ (XVI ст. *НЄ* 62); еп̄(с)пы и попы маю(т) быти прав(д)ивыми сторожами и па(с)г̄хами // стадо х̄ва, ѿвечо(к) его маю(т) и(х) стеречи пи(л)не якобы з нихъ жа(д)наа не заблоу(ди)ла ани (з)гиноула (к. XVI ст. *УЄ* №31, 181 зв.-182); Христось Господь,... всихъ Грековъ, которые отъ старожытное веры заблудили,... възрушитѣ (Вильна, 1599 *Ант.* 735); роз̄мною д̄ш̄ею захи-вай тыхъ д̄ровъ б̄озкихъ; абьсь в' н̄хъ не забл̄дивъ вѣ т̄м̄ грѣха (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.).

ЗАБЛУДНЫЙ *прикм.* Те саме, що заблудилый: евг̄еній папа... зачймъ и на(с) до того приводитѣ, же про(д)ковъ и ѿ(т)ц̄овъ свойхъ, ко-

т̄оры(х) слава, поббжность, и п̄ст̄пки по всемоу свѣт̄ѣ слындла и свет̄иласа, забл̄дны(х) оу вѣре и непоббжны(х) и за власны(х) геретиковъ роз̄м̄йти... моуси(м) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 47 зв.).

Див. ще **ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖЕННЫЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.**

ЗАБЛУДШИЙ *дієприкм. 1.* *У знач. прикм.* Те саме, що заблудилый: Пастырѣ мой прена-ст̄йшій, и предобр̄йшій, молю твоє милос̄рдіе; възсици ннѣ забл̄дш̄ю; вѣ житейскихъ м̄рнос-тахъ; ... // ...д̄ш̄ мою (Чернігів, 1646 *Перло* 97-97 зв.).

2. У знач. ім. Відступник: если пре(з) оборонѣ заблоу(д)шихъ и прел'щающи(х) переконанье если пре(з) мл(с)тѣ, добродѣтель он̄ю законъ выполняюч̄ю роз̄м̄ѣ(т), на таковой наоуцѣ, порадкѣ оборонѣ, и мл(с)ти... людемъ вѣры греческой не сходило и не сходитѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 181); Я Петрѣ Могила... //... хотячи отъ православія заблудшихъ позыскать, умыслилемъ фундовать Школы (Львів, 1631 *ОЛ* 15-16).

Див. ще **ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУЖДШИЙ, ЗАБЛУЖЕННЫЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.**

ЗАБЛУДАЩИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*який заблукав, загубився*) заблудлий, заблуканий: Не лакайса: б̄деш честней ѣ бога над дорогое камена,... хоть як ѿвца едина будеш заблуда-щая, але вѣры своее не отпадай (поч. XVII ст. *Вол.В.* 79).

Див. ще **ЗАБЛУЖДШИЙ.**

ЗАБЛУЖДАТИ *дієсл. недок. (цсл. заблуждати)* *перен. (впадати в оману, помилятися)* блудити: Еслибы як̄и противныи выданыи похотѣлися указати писма, не дивоватися и не // соблазнятися, гды нѣкоторые заблуждають и розумками своими ся уносять (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1149-1150).

ЗАБЛУЖДЕНІЄ *с. (цсл. заблуждение)* заблуд: Ев(г)листа выписоуе... ѿ злы(х) виноградаре(х). якъ ты(ж) б̄г̄ вели(т), абы люде царе(м) дань. давали, ты(ж) са(д)доукейское заблужденіе

посоромочоває(т), и покpытoсть, вчителен (1556-1561 ПС 308).

Див. ще ЗАБЛУЖЕНЄ.

Пор. ЗАБЛУЖДАТИ.

ЗАБЛУЖДШИЙ, ЗАБЛУЖДЪШИЙ, ЗАБЛУЖДЬШИЙ, ЗАБЛУЖЬДШИЙ *дiєприкм.*

1. У знач. *прикм.* (який заблукав, загубився) заблудлий, заблуканий: лепѣ(и) сна(т) боуде(т), если дaлeй постоупишь, жебы(с) заблоуждшее овча // знашо(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 181 зв.-182).

2. У знач. *им., перен.* Заблудлий, -ого, заблуканий, -ого, відступник: што са ва(м) бачи(т) если боуде(т) в нѣкоторого члѣка сто овечь и заблоуди(т) едина о(т) ни(х) чи не остави(т) ли дева(т)-деса(т) и дева(т) на гора(х) и ше(д)ши ище(т) заблоуждьяшаго (1556-1561 ПС 79 зв.); жалѣй, пропла(ч), и боу са помли, яко да дастъ всѣ(м) заблѣждѣши(м) на пѣть спсены(и) возвратитиса, и во разѣ(м) исти(н)ны(и) прїити (1599-1600 *Виш.Кн.* 203).

Див. ще ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУДАЩИЙ, ЗАБЛУЖЕНЫЙ.

ЗАБЛУЖЕНЄ, ЗАБЛУЖЕНІЄ, ЗАБЛУЖЕНІЄ *с.* Те саме, що заблужденіє: Повста(н)же о(т) такоґо сноу заблужена. наве(р)нѣте са къ чоудномѣ вѣстокѣ свѣта, вѣстѣпѣте въ виноград(д) сїонскїй (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); Братя, ажъ дакто выдѣ васъ заблудитъ выдѣ правды, та кто его обернетъ выдѣ заблуженія, нагай знаеть, ажъ избавить душу его отъ смерти и попрыеть множество грѣхувъ (XVI ст. *НС* 62); Мбвилемъ... по ѡно(м) заблоуже(н)ю еє конѣчномъ, абѣса до мене наве(р)ноула, и не наверноуласа (Острог, 1607 *Лѣк.* 72); таковаґо хдлѣнїа и заблѣженїа о(т)ню(д) не прїймаеть цркви наша (Почаїв, 1618 *Зерц.* 18 нenum.).

ЗАБЛУЖЕНЫЙ *дiєприкм.* 1. У знач. *прикм.* Те саме, що заблудилый: и выйшовъ Иисусъ... и пришовъ ико колодязи, што бы добывъ тоту жону грѣшную заблуженую (XVI ст. *НС* 62).

2. У знач. *им.* Грїшник; відступник: Ажъ не метъ пупъ носити журу за заблуженыи (XVI ст. *НС* 62); "Мовивъ Христосъ: на сесе емъ пришовъ, котрый очи не имають, што бы видѣли, а кот-

ры очи имають, што бы слѣпы были", и другихъ заблуженыхъ пѣхають у яму (Там же, 109).

Див. ще ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖДШИЙ, ЗАБЛУЖШИЙ.

ЗАБЛУЖШИЙ *дiєприкм.* у знач. *прикм.* Те саме, що заблудилый: г(с)и престѣши црю. возищи мене заблоу(ж)шого овчате (1489 *Чет.* 280).

Див. ще ЗАБЛУДНЫЙ, ЗАБЛУДШИЙ, ЗАБЛУЖЕНЫЙ.

ЗАБОБОННЫЙ *прикм.* Єретичний: Надѣтостю пыхи, назвискомъ новымъ, неоуважнымъ, глупымъ, пышнымъ, помпе оуслѣгѣючи(м) злымъ) забобоннымъ свѣтскимъ, злосливымъ, до того именовъ блоудѣ марности, ле(г)кости, облѣды и блюзнѣрства, не называє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 111).

Див. ще ЗАБОБОНЬСКИЙ.

ЗАБОБОНЬСКИЙ *прикм.* Те саме, що забобонный: "церковъ светая вселенская апостольская... мусить быть або Входящая або Заходящая". Што такъ естъ, якобы рекль, або Латинская або Кгрецкая. Бо иныхъ не найти, окромъ тыхъ, [и] суть иные окромъ тыхъ, забобонские фалшивые сынакоґкы и качерѣства польные (Вільна, 1597 *РИБ* XIX 302).

ЗАБОБОНЫ *мн.* 1. Міф, легенда: литорґия або служба Божїа не потребуєтъ // жадныхъ забобоновъ и пстротинъ людскихъ (1603 *Пит.* 81-82); иные вси,... боронятъ того, чоґо не вѣрятъ, и што посполите плетками и уставами людскими и забобонами называютъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 171); баїокъ поро(ж)нїхъ и забобон(в) таа была прїчина, же гды неґды(с) фра(н)цѣзове таємне бо(ж)нїцѣ капитолиоу(м) названую ѡпановати хотѣли, псы которые мѣли прищѣковати дла ѡсторожности, мо(л)чали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301 зв.).

2. Єресь; нехристиянське вїровизнання: вѣдає(т) побо(ж)ный роускїй нарѣдъ, што са в' рїмъ и в' мешканцы его вливаєтъ, вѣдаєтъ же не дармо его амбрѣсїй головою забобонновъ назвaлѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 160 зв.); стѣи... его мѣкою свѣжо перестрашены, цѣлои нѣчи не спали... // звлаца тѣи которїи з жидамаи и (з) и(х)

забобонами нѣчѣго мѣти не хота(т) спо(л)ного (серед. XVII ст. *Кас.* 31-31 зв.); Забобоны. *Superstitio. Ficta religio* (1650 *ЛК* 449).

3. (звичай, пов'язані з ересю, нехристиянським віровизнанням) забобони: Пѣр'вѣе да ѡчистите цр̄ко(в) ѡ(т) всаки(х) прелесте(и) и забобоно(в) ерети(ч)ски(х) (п. 1596 *Виш.Кн.* 222 зв.); Вспомни евъгѣній... яко про(д)кове твои... забобоны и(х) с костѣла б̄жого выпровадили (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48); если што есть гдѣ хрестіянѣ, тогда нѣтъ ничего иного, одно божницы, блудъ и ролья зарослая розмаитымъ зелищемъ розличныхъ ересей и забобоновъ (Вильна, 1608 *Гарм.* 186); причащѣніе Агїазною йстаа ёсть непотрѣбница, и старый забобонъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 5 зв.).

4. Ворожитство, чаклування: хтожъ не ведаеть, яко великое грубиянство, упоръ и забобоны суть в народе Московскомъ?! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1017); тѣи грѣша(т),... которыи бава(т)са забобонами и ѡны(м) вѣрѣют', яко то бабѣм' шѣпта(м), выливаню вѣскѣ и ѡловю, и ты(м) подобны(м) розмаиты(м) ворѣжка(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907).

5. Помилка, грѣх: Аболи цр(с)тва земного в' забобонахъ, изали са кохаль (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 190 зв.); Самовѣлна слѣжба: Забобоны (1627 *ЛБ* 111).

ЗАБОВЛАТИСА див. ЗАБАВЛЯТИСЯ.

ЗАБОГАТѢТИ, ЗАБОГАТЕТИ *дієсл. док.* Розбагатити: Цесарь, досить чинячи присязе своей, пожитки великие привлащилъ, съ чого костель... забогатель (1582 *Посл. до лат.* 1131); Не бойса, Гды забогатѣть члѣвкѣ, або Гды оумножи(т) са слава домѣ его, азѣж' Гды оумираѣтъ не оставит' ли всегѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 733).

ЗАБОЖАТИСА *дієсл. док.* Забажатися: затымъ привлащаючи собѣ самымъ во всѣхъ речахъ дх̄овныхъ и свѣтски(х)... оудержанія потопеніа, сп̄сенія и иншіе вшелакіе тымъ подѡбные розмаитыхъ, якіе са одно забожать речи чинена (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.).

ЗАБОЙ¹ ч. Убивство: такаа [жена] ні мѣжа не бойт'са ни в'стыдѣ не знаеть... наоучит'са...

чѣж(д)олож'ства, з чого и забой плѡдит'са (поч. XVII ст. *Пчела* 9).

Див. ще ЗАБИЙСТВО, ЗАБИТЕ, ЗАБИЯНЬЕ, ЗАБУЙСТВО.

ЗАБОЙ² ч. Укриття, окоп: дель с ними было велики(х) и малыхъ ѡ по(л)трета(д)цать стрелано с ни(х) на замок с чотырехъ сторонъ а нашкодлив(и) з дальшого ша(н)цѣ зъ забод(ж) (1552 *ОБЗ* 143).

ЗАБОЙ³ ч. Загорожа: адъ затворилъ ворота, твердыми заклепы, и замки, и забой затвердилъ (1489 *Чет.* 323).

ЗАБОЙСТВО див. ЗАБИЙСТВО.

ЗАБОЙЦА див. ЗАБИЙЦА.

ЗАБОЛѢТИ *дієсл. док.* Захворити: Востогнахъ: Заболѣлемъ (1627 *ЛБ* 23); *Образно:* Только коротким показанием тебѣ, православному, ознаймити то хощу, яко перст либо палец старший в той правительной кормила руцѣ заболѣл и мертвостію гнильства заражен был, иж его имѣло тѣло здоровое, то есть собор, и рука правительная с чотырма перстами, то есть патриархи (1608-1609 *Виш. Зач.* 215); заболѣло сердце (кого) — заболіло сердце (кого, у кого): Такъ тотъ чинивъ сынъ молодшій за голодъ сильный и узавъ собѣ на розумъ, ажъ бывъ у добрѣ и потумъ погубивъ честь, и заболѣло его сердце лихо за што изгрѣшивъ (XVI ст. *НС* 7).

ЗАБОРОЛО с. 1. (захисні щити на мурах фортеці) забороло: еп(с)кѣ... почал ходити с вѣрными людьми, по забороло(м) города того (1489 *Чет.* 269).

2. *Перен.* Захист, оборона: Вы бо еста роуськое Земли застоуплѣние заборолы (1489 *Чет.* 249 зв.).

Див. ще ЗАБРАЛО.

ЗАБОРОНА ж. Заборона, заказ: И зо всим с тым мает ее милост держати тые люди мои и вживати... платы, доходы и роботы на себе брати и през жадное переказы и забороны ажъ до середопустья свята теперешнего (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 152); в заминѣ помененомѣ са(с)кови даемо которыи плацъ є(с)ковски(и)... варѣючи є(д)накѣ то... вшелакое перешкоды и забороны в то(м) пляцѣ є(с)ков(с)ки(м) арендареви

нашомъ пече(р)скомъ (Васильків, 1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1);

перешкода: аггль... скрѡзъ всѡкое тѣло безъ заборѡны прохѡдитъ: не задержатъ его нѣ стѣны моуро(в) каменныхъ: нѣ двѣрѣ желѣзныи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 2); Великою бѡвѣмъ заборѡною до збавѣ(н)а немочъ богѡ(т)ства бывѡеть (Київ, 1637 *УС Кал.* 733); свѣтлѡстїю и тѡнкѡстїю тѣло стѣхъ бѡде и прѣдкѡстїю подобно агглови: безъ жѡднои заборѡни, // прѡйде всѡкое тѣло матерѣалное; и мѡры каменныи, и врата желѣзныи (Чернігів, 1646 *Перло* 165-165 зв.).

Див. ще ЗАБОРОНЕНЄ, ЗАБРОНЕНЄ.

ЗАБОРОНЕНЄ, ЗАБОРОНЕНЪЄ, ЗАБОРОНЕНЬЄ, ЗАБОРОНѢНЬЄ *с.* Заборона, заказ: неякій розрухъ и забороненье святити святъ сталося было отъ его милости ксѣнза архиепискупа Львовского (Варшава, 1585 *АЗР* III, 291); възбраненїе, забороненье, ѡборѡна (1596 *ЛЗ* 36); А та(к) мы видячи таковое забороне(н)е двѡза(н)я преречѡно(г)... пѣна крако(в)ского,... ку да(л)шо(мѡ) посту(п)кѡ до трыбуналу любѣ(л)ского... ѡдослали є(с)мо (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111); Прѣпѡна: Перешкѡда, заборонѣнье (1627 *ЛБ* 95); росъказѡмо абысь пере(д) сѡдо(м) ...станѡли... до присѡженя... вины баниции... // взглядомъ спротивенясе ѡномѡ до заплаченъя поводовѡе стороны перепалы(и) На тыхъже помененыхъ маѣтностяхъ ваши(х) недопущенъя и забороненъя чиненя екъзекѡции (Луцьк, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069 120-120 зв.).

Див. ще ЗАБОРОНА, ЗАБРОНЕНЄ.

Пор. ЗАБОРОНИТИ.

ЗАБОРОНЕННЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Заборонений: А жебымъ речъ тую о забороненной апелляци Римскому епископови, и въ своей діецезїи выразне указалъ, речъ якъ ся въ собѣ точила, для тебе, православный, прекладаю (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 582).

ЗАБОРОНИТИ, ЗАБОРОНИТИ, ЗАБОРОНИТИ, ЗАБОРОНИТЬ *дієсл. док. 1.* (що, в чому) (*заказати*) заборонити (що, чому і без додатка): пришла соубота, тогда не забороненъ имъ бы(л) законъ (1489 *Чет.* 327); мне в то(и)

це(р)кви служи(т) заборонили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 10); никто з насъ волномѡ шлагтичѡви в каждом правѣ заборонитъ не можеть (Несухѡїже, 1571 *АС VII*, 389); Бо якъ каждую з особна особу Богом и Господом вызнавати хрестїанскою правдою примушени бываемѡ, так три Боги, албо три Господы повѣдати католицкимъ набоженствомъ заборонены бываемѡ (Вільна, 1600 *Катех.* 64); На ѡстѡто(к) дла тоє(ж) прычїны заборонѣное єсть сѣценство ты(м) котѡры дла якѡго зна(ч)ного недоста(т)кѡ на тѣле шкара(д)ныє або оулѡмныє сѣтъ (Львів, 1645 *О тайн.* 144).

2. (що, що кому, кому) Перешкодити: тѡе то єсть котѡрое на(с) далѣкими чїнитъ ѡ(т) бѡга, ро(з)мечѣмо тоую злоую перегорѡдѡ, и жа(д)наа рѣчъ не заборонитъ намъ блїзкими бѣти оу бѡга (Острог, 1607 *Лѣк.* 30); мѣли єсмо ва(м) давно ѡ то(м) все(м) и ѡ многи(х) це(р)ковны(х) справа(х) писа(ти) але поветрее сме(р)тоносное намъ заборонило (Краків, 1609 *ЦНБ II* 21039, 1); дѡшѣ ...стѣны, мѡры и їншіи перепѡны до назнѡченѡго єи охолоды и весела мѣсца перейти не заборонїли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 102); агарїнове... заборѡнены бѣвши ѡ(т) желѣзногѡ ланцѡха, котѡрый є(ст) прѡтѡгнены(и) ѡ(т) Галѡты ажъ до сѡмого мѡрѡ мѣсцѡго, занесены бывѡють на мѣсце назвѡное Сѡстѣнїѡй (Київ, 1627 *Тр.* 682); богѡ(т)ство и маѣтностъ, нѣчѡго до збавѣна Закхѣєви не заборонїли (Київ, 1637 *УС Кал.* 733).

3. (що, кому) (*не дати згоди*) відмовити: хто просїт оу тебе дай ємоу, а хто бы хотел выпозычїти въ тебе не заборонї емѡ (Володимир, 1571 *УС Вол.* 46); на(д) оумѣрлымъ не заборони лѡски (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 148); Кѡ благѡсловѣнью прїведѣнъ єстєсь, благѡсловѣн(с)тва заборонї(т) не могѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 144).

Див. ще ЗАБОРОНЯТИ.

ЗАБОРОНИТИСЯ *дієсл. док. 1.* (що) (*заказатися*) заборонитися: в цркви... // ...єслибы што выкинѣти, придати а(л)бо ѡ(т)мѣнити належало, має(т) игѡме(н) всѣ(х) и дѡвнѡныхъ и свѣцкихъ збравши то прѣ(д)ложити... Што єсли не бѡдетъ дѡхѡ стѡмѡ и розѡмови прѡтивно неѡ(т)мовнеся

позволи(т), А ёсли иначе(и), справедливеся заборони(т) (Луцьк, 1624 ПВКРДА I-1, 64-65).

2. (чого) (*не дати згоди*) відмовитися (від чогось), заперечити (щось), не погодитися (з чимось): а те(ж) его па(н) старо(с)ти(ч)... каза(л) до (д)вора моего приве(з)ти и въ бронѣ по(с)тавити ...але ся и того па(н) Мощенички(и) заборони(л) и арештѣ приняти не хоте(л) (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 38 зв.).

Див. ще ЗАБОРОНЯТИСЯ, ЗАБРАНЯТИСЯ.

ЗАБОРОНИТЬ *див. ЗАБОРОНИТИ.*

ЗАБОРОНИТИ *див. ЗАБОРОНИТИ.*

ЗАБОРОНИТИ *див. ЗАБОРОНИТИ.*

ЗАБОРОНѢНЬЄ *див. ЗАБОРОНЕНЄ.*

ЗАБОРОНЯТИ, ЗАБОРОНАТИ *дієсл. недок.*

(що, чого, кому і без додатка) (*заказувати*) забороняти: ст̄и ап(с)л̄ь паоул̄ь пише(т)... не заборонаю деи ясти, коли бы чл̄вк̄ь не ял̄ь, а чим̄ь бы жив̄ь бы(л) (1489 *Чет.* 50 зв.); И ты бы ему не заборонял̄ь мое корчмы держати (Краків, 1510 *АЮЗР* II, 125); іс̄ же рекл̄ь и(м) не хайте дѣт̄и а не заборонайте им̄ь пр̄йти до мене (1556-1561 *ПЄ* 83 зв.); Наконець и церымоной церьков̄ныхъ забороняють порадне отправовати! (Вільна, 1599 *Ант.* 605); ѿ ты(м) вѣдаючи неприател̄ь заборонал̄и жебы жаден̄ь не см̄ѣ(л) р̄кы по(д)нести на него (поч. XVII ст. *Проп.р.* 162); Костел̄ь р̄мск̄ий свѣтски(м) д̄ховны(м), то есть плебано(м), заборонает̄ь жён̄ь им̄ѣти, а подл̄бжници позволяет̄ь (Київ, 1621 *Коп.Пал.* (Ль.) 31); твоя реч̄ь церкви гледити, а не забороняти рыбаком, ани на сторожу нам̄ь гамовати (1649 *ШКН* 180).

Див. ще ЗАБОРОНИТИ.

ЗАБОРОНЯТИСЯ *дієсл. недок. (не давати згоди)* відмовлятися (від чого): верност ваша... з подданных грибовицьких справедливости учинити и тыхъ шкодъ менованых нагородити поводови не хочете и забороняетеся (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

Див. ще ЗАБОРОНИТИСЯ, ЗАБРАНЯТИСЯ.

ЗАБОРОНАТИ *див. ЗАБОРОНЯТИ.*

ЗАБОРОНАЮЧІЙ, ЗАБОРОНАЮЧІЙ *дієприкм. у знач. ім.* Той, хто забороняє: възбрані-

те(л), заборонаючій, ѿборонца (1596 *ЛЗ* 36); Възбранітель: Заборонаючій (1627 *ЛБ* 18).

ЗАБОРЦА *ч. (стп. завогса)* збирач податків: я за росказа(н)ем̄ь пана своего, п̄на Ма(р)тина Кобы(л)ского, дворенина гс̄дрьского и забо(р)цы промы(т) гс̄дрьски(х) в земли Воли(н)ско(и), ездил(л)... до кн̄за А(н)др̄я Тимоф̄евича Капусты (Луцьк, 1565 *ТУ* 113).

ЗАБОЧЬ *ж.* Узбіччя: Василей повѣдил, ижъ то есть озеро звечистое церковное Брызніл и з забочю того озера и з залозным, а есть то за одною закотою жерела Брызнеля аж до Золотчи (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 41).

ЗАБРАЛО *с. (цсл. забрало)* забрало, забороло: забрало, па(р)жа(н) (1596 *ЛЗ* 47); logica, logicula, броня, вапно, забрало (1642 *ЛС* 257).

Див. ще ЗАБОРОЛО.

ЗАБРАНЄ, ЗАБРАНѢЄ, ЗАБРАНѢЄ *с.* Забирання, захоплення, віднімання: ѿни на иншихъ местьгахъ в забрани земель и сеножатеѣ ѿт кназа... кривд̄ь себе не поведили (Краків, 1535 *AS* IV, 63); семе(н) ю(р)єви(ч) го(л)ша(н)ски(и) ...позва(л) был̄ь... ку праву... ѿ подра(н)є бчо(л) и ѿ забра(н)є дерева бо(р)тно(г) пущи це(р)ко(в)ное (Вільна, 1555 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 42); его мил... не хотечи, абы есмо его милость о забранье кгрунтов... докучали... приняли есмо з его милостю рок на тые вси кгрунты... выехати и то межи собою вѣчне успокоити (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 367); одна з нас особа другою ся не вымовляючи, не збиваючи ничим позву..., а ни ся вымавляючи... забран̄ьем̄ь або поламан̄ьем̄ь мостовъ, усправедлит (Гнойня, 1596 *ПККДА* I-2, 169); за которы(м) то забран̄ьем̄ь слу(г) з ба(р)вою и с п̄нзми менд̄ють себе шко(д) протестующие на чотыриста золоты(х) по(л)ски(х) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30 зв.); которая маетност през таковую дезоляцію забраня подданных, спаленя двору, вымолоченя гумна, жадного пожитку протестующому не чынит (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 427).

Див. ще ЗАБИРАНЄ.

Пор. ЗАБРАТИ.

ЗАБРАНЯТИСЯ дієсл. недок. (не погоджува-
тися) відмовлятися: якожь и возъный, зъ уряду
прыданий, зъ шляхътою тые кони... у обвине-
ныхъ заставъшы, оных о выдане ихъ реквироваль
и приарештоваль, чого одни выдати забраня-
лисе, а другие... поворочали протестанътови и
подданымъ его (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 361).

Див. ще **ЗАБОРОНИТИСЯ, ЗАБОРОНЯТИСЯ.**

ЗАБРАТИ, ЗАБРАТЬ дієсл. док. 1. (кого, що)
(взяти що-небудь або кого-небудь собі, з собою)
забрати: тыи стар'ци рекли ты(м) суграни(ч)ни-
ко(м) вы сѡграни(ч)ники што были есте забрали
сосо(н)е стого никола ка(к) тая земля попдсте
была (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); не по мно-
гихъ пакъ днѣх меншій снѣ все забравъши и по-
шоль в' сторону далеко(ѡ)ю (1556-1561 *ПС*
288 зв.); княз Юрий Михайлович Чарторийский,
маючи затяг правный... // ...попа впродрече-
ного самого, жону и дети и в'сю маетность
его забрати казалъ (Володимир, 1615 *АрхЮЗР*
8/III, 542-543); засѣвок, што ему с права нака-
зано, тилко тое мает забрати (Бориспіль, 1638
АБМУ 26); манифе(с)та(н)сѣ, уносечи здорове
свое зъ де(р)жавы свое(и) з ча(с)ти села Мизи-
новъки... ти(л)ко... некоторые речи потроше
забравъши... до По(л)ски уходилъ (Житомир,
1650 *ДМВН* 210); *Образно*: и такъ же было въ дни
преж(д)е потопа или и пили оженали(с) и за-
моужь давали... и не оувѣдали ижь приш'ла во-
да, и забрала в'сѣ (1556-1561 *ПС* 103 зв.);

(що, кому кого) (украсти, пограбувати) за-
брати: маеть подстаростий... князю Александ-
рѣ..., постѣпити со всимъ на все, с чимъ бѣдетъ
на онъ часъ тое именье з моцы его вынато и
вси речи забраные сполна емѣ поштдавати
(Краків, 1538 *AS* IV, 154); па(н) василе(и) радо-
гощски(и)... немало рече(и) пна по(д)коморого
...забра(л) и пограби(л) (Ляхів, 1605 *ЛНБ* 5, II
4051, 42); комъпрыньципалове...//... до це(р)кви
вошли... и все што колвекъ та(м) нашли
забрали (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626,
37 зв.-38); пани Соколова...//... упатрившы
час, кгда протестуючого в дому не было, за-
брала протестуючому дѣты... и все домовъство з

ними забрала (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 619-620);
(що) (відняти, захопити якусь територію)
забрати: Бил намъ чоломъ дворенинъ нашъ
кназь Василей Мунча и поведил перед нами,
штож ѡтчину его неприятел нашъ великий кназь
Московский забрал и посел (Вільна, 1506 *АЛРГ*
119); князь Богуш моцне кгвалтом земли... за-
брал и кажетъ на себе пахати (Луцьк, 1537 *Арх*
ЮЗР 1/VI, 22); пан Олехно, з ыменя своего
Галичанского властной земли его именя Бо-
родчицкого, на милю забрал (Галичани, 1553
АрхЮЗР 8/VI, 11); е(г)[о] м(л):... на ки(л)ка-
на(д)ца(т) ми(л) кгру(н)товъ и мае(т)носте(и)
чужи(х)... усе забра(т) усилуеъ (Київщина 1639
ККПС 248); **подъ себе забрати** — захопити,
привласнити що-небудь: собѣ кривду быти ме-
нилъ землянинъ господарский... въ забраню земли
своей власное пашенное и дубровъ, засевковъ,
сеножатеи и о дерево бортное,... которое подъ
его знаменемъ подъ себе забрали и въ свой под-
водъ подписали (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 57).

2. (кого) (полонити) забрати: Тогѡ же рѡкѡ
в синѡвѣ татарѣ были з воло(х), и ѡ полтора
кро(т) ̑р̑ полѡнъ забрали (1575 *Остр.л.* 127);
подданныхъ тамъ того мѣстечка... въ руки не-
приятелскія забрано (Варшава, 1585 *АрхЮЗР*
7/III, 282); много Поганинъ кр'ве Хр(с)тіанской
розлѡлъ, А живо Позо(с)талыхъ тѣхъ в' неблю
забрѡл (Київ, 1622 *Сак.В.* 39); манифе(с)туючо-
(г)[о] з ма(л)жонъкою, з дѣтьками... забрано и
до ѡ(р)ды взято (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).

3. *Перен.* (кого, що) (*про життя*) забрати, від-
няти: ѡ смѣрти несподѣванесъ на ма оупала, и
все дѡброе мѡе забрала вчѣра в' домѡ мѡемъ (Чер-
нігів, 1646 *Перло* 122 зв.); смѣрть...//... всѣхъ
слѡвныхъ вѣка сегѡ; до темніцѣ свои забрала
(Там же).

4. (кого) (*звести докупи, разом*) зібрати: пї-
лат' пак' забравші архіереи, кьянжата... рекль
к ним', прівелі есте мї тог(о) чл̑ка (Володимир,
1571 *УЄ Вол.* 82); тот тиран..., забра(л) поганин
люд до купы (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26);
Гендрикъ Пиусъ у Лекгници, люду нѣшто забрав-
ши, сѣ татарами зразился (поч. XVII ст. *КЛ* 73).

5. (що) (підняти краї одягу) підбрати: еслиже неосторожне мѣстца // бныи трѣдныи минѣти, забравши рѣками и ногами ѿ(т)всюль сѣкну, жебыса ѿ терня и хворобѣ не завадила, болотомъ не поплѣскала (Вильна, 1627 Дух.б. 26-27).

Див. ще **ЗАБИРАТИ**.

ЗАБРАТИСЯ, ЗАБРАТИСЕ дієсл. док. 1. (перевратися, переїхати куди-небудь) забратися: Его милость князь Коширский зо всіми тыми речми его забравшися с того фолварку вонъ выехати казалъ (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 8/VI, 161).

2. (дійти, наблизитися до чого-небудь) добратися: видечи дей толко остатки, которые се уже къ селу совсимъ забрали и до пасеки... тая погоня моя за ними жъ въ тотъ же следъ, через тую реку вплавъ на коняхъ переправивши, а тыхъ збеговъ подданыхъ... взяти хотечи, тогдѣ тотъ Вербятя зъ оними помочниками своїми... //... тую погоню мою... зъ села Ивачкова выбиль и выгналь (Луцьк, 1600 АрхЮЗР 6/I, 275-276).

3. (підготуватись у дорогу) зібратися: зоста́ла жена осиротѣлаа без двѣхъ снѣвъ и безъ мѣжа, и забрала́са абы шла до очизны зъ обѣма невѣстками своїми з краю моавицкогѡ (серед. XVII ст. Хрон. 193).

4. (зійтись докупити, разом) зібратися: Іоананъ снѣ каріевъ ѿ(т)громиль ихъ, а забравшисе бныи остатки Іудѣовъ по забитью годоліа дошли до египта́ перед халдѣйчики, бо се ихъ боа́ли (серед. XVII ст. Хрон. 355 зв.).

ЗАБРАТЬ див. **ЗАБРАТИ**.

ЗАБРИМѢТИ, ЗАБРѢМѢТИ дієсл. док. (завучати, залунати) забриніти: Пѣ́(с) на(м) та́а ѿ(т) Пастѣхѡ(в) забрѣмѣла съ по́ла (Львів, 1616 Бер.В. 70); Коли теды весь людъ крича́ль, а в трѣбы трѣблѣно, скѡро во оушахъ мно́жства и гѡлос и трублѣнье забримѣло на ты(х) мѣ(ст) мѣры оупа́ли, и вшоль ка́ждый пре(з) мѣстце, ко́торое проти(в) емѣ́ было (серед. XVII ст. Хрон. 163).

ЗАБРНУТИ дієсл. док. (стп. zabrnuć), перен. (у моральний бруд) забрести, влізти: Гдѣ́са мно́гихъ грѣхѡвъ допѣ́стїли, а не ка́алиса вѣ́ такіи грѣхи забрнѣли, же и земля вса доща́т'кѡ // згінѣла (Вильна, 1627 Дух.б. 43-44).

ЗАБРОДЕ с. (місцевість за бродом) забрід-дя: перший полланокъ одъ Крымна подле стины, до него надѣдатокъ,... подъ ставомъ у Тириску, и другой, на подлости кгрунту писковатого, на забродю въ застѣнку, — Грину Литвину (Володимир, 1606 АрхЮЗР 6/I, 321); другой полъланокъ — Ивану Полищику, подданому пана Костюшковича Хоболтовского, наддатокъ также за стиною подъ ставомъ, и другой на забродю (Там же).

ЗАБРОСИТИ дієсл. док. (що) (припинити займатися чим-небудь) покинути: помененый... Хмельницкий,... завзявши передъ себе злый, злосливый, непристойный и кровавый замысль, въ тылу забросивши дебитумъ абъ омни креатум аморем Деи... а распасавши се на всякое безправе, до себе велико мно́зтва розного хлопства... затегнуль (Кременець, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 138).

ЗАБРОНЕНЕ с. (стп. zabronienie) заборона, наказ: Для ѣтиско(в) вшеляки(х), А праве вынищеня Нарѡдѡ нашѡго велико именованого ро(с)сиискаго: ѿ(т) ѡбывателства зде во Львовѣ и при Львовѣ, для ѿ(т)нята и заброненя вшелякихъ кѡпе(ц)твъ и ѿ(б)хѡдовъ и ремѣсль, ѿ(т)кѡ(л) бы ѿ(д)но цнотливѣся ѡбходячи члѣкъ жи(в) быти могль, забороняю(т) и(м) Панове Нарѡда По(л)ского люде ѡживати (Львів, 1609 ЛСБ 422, 358); вкратце о том осведчене и протестацию до книг занесши, а ширшое... его милости отцу владыце и капитуле, за данем знати о том, чинене зоставивши, о придане очевистое возных до оглядана от них того замкненя, запечатованя, зграбены и набоженства волного заброненя имере отнята и выбитя их з нее просили (Луцьк, 1625 АрхЮЗР 1/VI, 557).

Див. ще **ЗАБОРОНА, ЗАБОРОНЕНЕ**.

ЗАБРУКАНЫЙ прикм. (стп. zabrukany) забруднений: таа шпетная(ж), и забрѣканаа миса, сѣтъ нечистыи, и Бгѡ мерзкій дѣла твои: которыми ты дшѣ, и тѣло твое сплюгавилесь (поч. XVII ст. Пчела 26).

ЗАБРУКАТИСА дієсл. док. (стп. zabrukać się) забруднитися: ѡдѣн'а ихъ, гдѣ́са забрѣка-

ют^ь, неомываютьса водою, але огнёмъ, и ставаютьса чистѣйшими и свѣтлѣйшими (Вильна, 1627 *Дух.б.* 122).

ЗАБРѢМѢТИ *див.* ЗАБРИМѢТИ.

ЗАБРИСТИ *дієсл. док. (зайти куди-небудь)* забрести: тѣе ново(т)ные оторванцы слѣвшнѣ бы са бѣа боати и людѣй встыдати мѣли, кгды(ж) нѣжъ и сидоръ бѣлъ ве Флоренціи зашблъ, далѣко // глѣбей забрыли, яко са то в' пе(р)шой ча(с)ти, в' ро(з)дѣле сѣмомъ показовало (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 154-154 зв.).

ЗАБУДОВАНЕ *с.* Забудування, будівлі: тотъ неприятель... клуни, столоты, фольфарки, хлѣвы, бровары, винницы и взи (!) забудованя, при тымъ замку будучие,... попалиль (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 220).

Пор. ЗАБУДОВАТИ.

ЗАБУДОВАТИ *дієсл. док. 1.* (що) Забудувати: повѣдилъ передъ нами урожоный Яцко Бутовичъ, хоружій земли Кіевское, ижъ онъ, за листомъ и позволеньемъ нашимъ,... во власномъ имѣнью своемъ... забудовавши // тамъ коштомъ... своимъ, для отпору неприятелю панствъ нашихъ... мѣстечко, назвискомъ Брусилувъ, осадилъ былъ (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 281-282).

2. (що) Збудувати, побудувати: а hdyby ludy penezny i zawsze obecne mieszkały, tohdy jak zamok opy i Zwinohorodski mozet bezpiecznie zabudowan bytu (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 23); мы... теперешнего лета оный замок наш, Браславль, зновѣ росказат забѣдовати (Олбег, 1552 *AS* VI, 124); я... ворота, жебы земли Воли(н)ско(и) упоко(и) бы(л), забудова(л) (Луцьк, 1567 *ТУ* 120); снѣ палемоно(в)... замо(к) ѿди(н) ни(ж)ни(и), дрѣгы(и) на ко(п)ци ви(ш)ши(и) забѣдова(л), которы(и) ве(д)лѣ(г) лѣтопи(с)це(в) во(л)комирию на(з)ва(л) (1582 *Кр.Стр.* 85 зв.); греблю засыпавши млы(н) забудова(в)ши пожи(т)ки з не(г) собѣ беретѣ (Київ, 1618 *ЦДІАК* 221, 1, 68, 4).

ЗАБУДОВАТИСЕ *дієсл. док.* Забудоватися: Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ, ижъ мы... хотѣчи, абы при томъ замку нашомъ мѣстечко забудовати и осадити се могло... даемъ воль-

ности отъ всякихъ платовъ (Неполониці, 1583 *АЗР* III, 277).

ЗАБУЙСТВО *с. (стп. zabójstwo)* убивство: тѣды вышъ менованые принципалес,... южъ вызданые на всю будучы своеволю и мужобойства, наезды, морды, забуйства,... скоро се довели, же слуги вышъречоные... // приехали,... мешъкане в нocy оточывшы оныхъ способомъ тыранъскимъ,... позабивали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535-536).

Див. ще ЗАБИЙСТВО, ЗАБИТЕ, ЗАБИЯНЬЕ, ЗАБОЙ!

ЗАБУРЕНЕ, ЗАБУРЕНІЕ, ЗАБУРЕНЬЕ, ЗАБУРЕНА *с. (стп. zaburzenie)* 1. Буря: Тоу са праве на(д) народомъ лю(д)скы(м) выпо(л)ниласа онаа давнаа пріповѣсть и(ж) по смоу(т)коу радостъ, а по великомъ // забуренію радостъ ясно бывае(т) (к. XVI ст. *УС* №31, 41 зв.-42); по смоу(т)-кѣ бывае(т) весѣліе и по велико(м) забдренію бывае(т) свѣтлость великаа (поч. XVII ст. *УС* №236, 20 зв.); Присмотрѣса едно найми(л)шій, если не мѣрю подобны соутъ лю(д)скіе справы... если не бѣрѣй на(д) водные на соуши забдренѣа терпимо, если не срѣжей на(д) вѣтры едѣнъ на друогого нападаемо (Острог, 1607 *Лѣк.* 120);

збурення: дивное страшное забурена того моря (к. XVI ст. *УС* №31, 106); Вльнѣніе: Вльнѣа, забдрѣ(н)е водное гды бывае(т), фала на водѣ, навѣлность (1627 *ЛБ* 20); забдрѣ(н)е повѣтра, непогода (Там же, 143).

2. *Перен. (неспокій, заколот)* збурення: тые таковыя заистья и забуренѣа на обѣ стороны уморили и уморають ихъ заразы, вѣчными часы (Варшава, 1585 *АЗР* III, 291); а(ч) са може(т) корабль заблысати, то е(ст) цр(к)о(в)... ѿ(т) забдрѣніа якого, але его стѣа мл(с)ть того пѣлне стѣреже(т), абыса нѣкды не затопила (к. XVI ст. *УС* №77, 103); при воеводе Киивскомъ,... оказался якийсь царь;... Тогожъ року сѣлъ на царстве и коронованъ заразомъ, а за якимсь забуренемъ забыто его року 1606, мая 9 дня (поч. XVII ст. *КЛ* 78); забдрѣнѣа прѣймѣе(т) Цр(к)вѣ, але не потоплена бывае(т) (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130); видѣхъ Нбо ново, и зѣмлю новѣю, пѣрвое Нбо, и пѣрваа земля

мймо идѣть и мѡра к томѣ нѣст'... или мѡра чѣвственнѡго; или тежѣ забѡрена тогѡ свѣта, ибо тогда всѧ нѡваа, и спокѡйнаа; настѣпитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

3. *Перен. (надмірне збудження)* шал, шаленство: колибы хто з' запа(л)чѣвности великое, ал' бо з' гнѣвѡ оудари(л) кого, мнѣй з'грѣши(л)бы, ни(ж)ли тотъ, котѡрыйбы ро(з)мысльне: една(к) еслибыса постереглъ в том' забѡреніи же зле чѣнитъ, а чынїлбы, тогды вѣмовки не маѣтъ ѡ гресѣ свое(м) (Львѡв, 1645 *О тайн.* 68).

Пор. ЗАБУРИТИ.

ЗАБУРЕННЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який буває під час бурі)* буремний, буряний: мы оуста-вїчне днѣмъ и нѡч'ю плаваемѡ, в' непогѡды, в вїхры, и по забѡреномъ мѡрю (Київ, 1637 *УС Кал.* 102);

перен. (неспокійний, тривожний) буремний, буряний: елорѡ(с) выгнаны(и) промышля(л) теж ѡ собѣ, где бы ся мо(г)... прѣ(д) ѡны(м) забѡре-ны(м) криваво(и) домово(и) во(и)ны, выхро(м) бѣ(з)печне захова(ти) (1582 *Кр.Стр.* 79 зв.); в оны(х) кривавострашны(х)... забѡрены(х) внѣтрѣны(х) во(и)на(х) ры(м)ски(х) не то(л)ко до жмонды... але и до пекла... ра(д) бы ся бы(л) кажды(и) схрони(л) (Там же); потомъ зъ неува-женгя и зъ необаченя моего а набольшей съ по-дущеня въ тых забуреныхъ часехъ неприятель его милости, которые... ми дорогу указали и радили,... учиниломъ протестацію на вряде тутошнемъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 292).

ЗАБУРЕНЬЕ *див. ЗАБУРЕНЄ.*

ЗАБУРЕНА *див. ЗАБУРЕНЄ.*

ЗАБУРИТИ *дієсл. док. (стп. zaburzyć) (про море)* стати неспокійним, буряним: Коли(ж) пльва(л) х̄с... и(з) оӯчнїкы // своими на мори тиверна(д)ско(м), которое то было баръзо забѡрило але то вши(с)ко было справою бжею прѣ-боуючи и(х) х̄с снѣ б̄жїи, е(с)ли ты(ж) ѡнї боу-доу(т) стальми в прїгодѣ своєю (к. XVI ст. *УС* №31, 215-215 зв.).

ЗАБУРИТИСЯ *дієсл. док., перен. (про пошесть)* розповсюдитися; розгулятися: тамъ ся, де(и) поветріе моровое забурило,... немало лю-де(и)... поме(р)ло (Кременецъ, 1568 *ТУ* 128).

ЗАБУТИ *дієсл. док. 1. (кого, чоґо і без додатка)* (*перестати пам'ятати*) забути: Поки свѣтъ то(т) стои(т) и поки на́ро(д) рѣскїй трѣвати бѣ-де(т), // вшелѧкого стѧнѣ чоловѣкъ прошоу не-хѧй ма не забѡуде(т) (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 17-18); Ра́но ра́дость настанѣтъ. Свѣтъ с̄мѣткѣ забѣдет' (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3); обасгatus забути (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); А хтожъ оу мене еще бѣдетъ, Той до скончания вѣка мене не забѣдетъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 16); на вѣки ва́съ дрѣзы мои не забѣдѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 67);

(*перестати робити що-небудь*) забути: забу-детъ зъ отцевской наготы проклятый Хамъ на-смѣватися, которая есть якобы мусовая! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 925).

2. (кого і без додатка) (*перестати турбуватися кимось, стати байдужим до когось*) забути (кого, про кого): Дѣля того научай ся, хрестяни-не // члвѣче, познавай... любусть Иисусъ Христову, якъ овунъ есть икъ тымъ, котрыи вѣрують у него, чомъ Христосъ нѣякъ не забуде, тай не изненавидитъ нѣ у вубожествѣ, нѣ у неволи (XVI ст. *НЄ* 101-102); Б̄г̄... Не забудетъ насъ (Там же, 143); **О**(т)цѣмъ, Па́номъ, Па́стыромъ, за́вше на́шимъ бѣде(ш), Если насъ в' твоѣй лас-це нѣгды не забѣдешъ (Київ, 1632 *Євх.* 298);

(чоґо, о чім) (*перестати відчувати пошану, вдячність*) забути (що, про що): гды змѣжи на-ши(х) хр(с)тіанъ ѡбероу(т) кого на я́кїй оу́ра(д), або яко ко(л)ве(к) повѣшше(н) бѣде(т) то на-пре(д) ѡ б̄зѣ забѡуде(т), пото(м) бли(ж)ныхъ свои(х) сѣсѣ(д) ѡстоупи(т) (XVI ст. *УС* №29519, 59); Псал'мїста негды(с) познаваючи, штобы мѣлъ за такъ великіе добродѣ(и)ства па́ноу сво-ѣмоу ѡфѣровати и ѡбѣцати такъ мѡви(т): вѣвѣки не забѡудѣ ѡправданїи твої(х), якѡ въ ни(х) жи-вилъ ма еси (поч. XVII ст. *Проп.р.* 305 зв.);

(кого) (*знехтувати кимось*) забути: И злѧто и па́па там тебе забуде, и горе и плачи с тобою пре-буде (к. XVI ст. *Укр.п.* 80);

(кого) (*втратити почуття кохання до когось*) забути: Boday boday moy milenki buwal zdo-rowenki Szco nezabul szco nezabul swoiey milenenki (серед. XVII ст. *Лір.п.* 133);

(що) (*простити, вибачити*) забути: зівше визнава́й пере(д) б̄гом' своє грѣхи, и забу́дешь тобѣ оучиненые ω(т) ближнего вѣстоупки (Острог, 1614 *Тест.* 143).

Див. ще ЗАБЫВАТИ¹, ЗАБЫТИ¹, ЗАБЫТИСА.

ЗАБУТИСЯ *дієсл. док. (виключитися в думках з навколишньої дійсності)* забути́ся: види́шь ми се подобе́нь быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые, (въ комедияхъ) убравши́ся въ коштовную одежу, носетъ на себе особу царьскую, ... а коли се забудутъ, алижъ ти зъ оное поставы поважное смеху и шидерѣства полно зъ себе начиня́ть (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1043).

ЗАБЫВАТИ¹ *дієсл. недок. (цел. забывать)*
1. (чого і без додатка) (*переставати пам'ятати*) забувати (що, про що): зазна́я забува́ймо а на пережѣнная готовимса (1489 *Чет.* 168); чл̄къ... оубоги(и)... ча́сомъ за тѣми бедами не толко па(н)ского нового свѣта не паматáеть але и своего старого забува́еть (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); Не забува́й сказа́ній старчєскы(х), ибо и они научи́ша са ω(т) бцовъ свѣи(х) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208); Въ прорѣбце(х)... зна́шолемъ дв(да) мо́ужа Іесе́ва... пра́ведны(и) и кро(т)кѣй... по́сто(м) д̄ш̄д̄ оупокора(л), ω(т) гла́са вѣздыхáнїа, хлѣ́ба я́сти забува(л) (Там же, 214); дла́ то́го(ж) Х̄а... на ωпѣна(х) вы́обража́емо и малі́оємо, абы на́ ни(х) оуостави́чне позира́ючи паматáлисмы, и не забува́ли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 23); не забувайте, за што вѣ́чную память и нагороду отъ Христа мѣ́ти будете (Київ, п. 1621 *АСД I*, 265); obliuiscog, забуваю (1642 *ЛС* 285).

2. (кого, що) (*переставати турбуватися ким, чим-небудь, ставати байдужим до кого, чого-небудь*) забувати (кого, що, про кого, про що): сами в̄ша мл̄(с)ть пи́йте а е(ж)те и на(с) не забувайте (Ясси, 1566 *ЛСБ* 43); в темнѣцѣ сида́щаго потѣ́шмо и д̄ховны(х) свои(х) не забуваймы и(м) тре́бдю́щаа подаваймы (к. XVI ст. *УС* №31, 14);

(кого, що) (*переставати відчувати пошану, вдячність*) забувати: чини дѣ́ла добрыи, не забувай Бога (XVI ст. *НС* 8); При н̄б(с)номъ зѣ́много не забува́й во́жа (Київ, 1632 *Євх.* 301);

Мл̄(с)рдїа́ Бѣзско́го... мо́літе, и потрѣ́дѣвшихса Трѣ́тіе, въ изда́нїи Тї́помъ се́а Кни́ги не забува́йте (Київ, 1648 *МКСВ* 347);

(кого, що) (*нехтувати ким-, чим-небудь*) забувати: злодѣ́вее суть дѣво́лы, ворогы и перелестникове, розвѣлокають насъ, коли забува́емо усю доброту, та не видиме чистоту (XVI ст. *НС* 160); кроплѣ́ медовы(и) роскоши сѣтъ то́го свѣ́тныи, за которыми оугана́ючиса, ω в̄шитки(х) ты́хъ пригода(х) забува́емо (поч. XVII ст. *Пчела* 8); за(д)ная забува́а, а на пре(д)ная простира́аса, спѣ́шачи́са до замѣ́реного закла́дѣ небе(с)наго... з надѣ́ю визнава́ешь: по(д)ви́го(м) до́бри(м) по(д)ви́за(х)са (серед. XVII ст. *Кас.* 73).

Див. ще ЗАБУТИ, ЗАБЫТИ¹, ЗАБЫТИСА. ЗАБЫВАТИ² див. ЗАБИВАТИ¹.

ЗАБЫВАТИСЯ *дієсл. недок. (нехтувати чим-небудь)* забуватися: Ду́же грѣ́шають и суть у слѣ́потѣ велику́й, котрыи не знають нѣ́чого, та не извѣ́дують и забува́ють ся научати // за пожитокъ вѣ́чный (XVI ст. *НС* 123-124).

ЗАБЫРАНС *див. ЗАБИРАНС.*

ЗАБЫТЕ¹, ЗАБЫТЬЕ, ЗАБЫТЬЕ с.

1. (*втрата згадки про кого-, що-небудь*) забуття: за(б)вє́нїе, забы(т)є (1596 *ЛЗ* 49); Забвє́нїе: Забы́тьє (1627 *ЛБ* 40); **въ забыте приходити** — відходити в забуття: Кгда́жь на свете, межѣ лю́дми, ... вы́дано, абы всякіе рєчи и справы, доткливые и потребные, и до пора́дного шафова́ня а пристойного вжива́ня належачие, такъ при животѣ, яко и по животѣ ка́ждо́го родича, крєвнымъ, сѣ́ паметей людскихъ, сплывати и въ забыте приходити мусели (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/1, 31); **забытю отдаватиса** — покриватиса забуттям: Кажда́а рєчъ свєта то́го подлѣ́гъ бє́гѣ чловєченства вєдо́ма ест кѣ́ сталости, котора́ажъ николи ест впєвнєна и в памєти трывала, але часомъ забытю отдаєт са и с памєти вы́ходит (Вільна, 1514 *АС III*, 108).

2. (*неприйняття до уваги чого-небудь*) забуття: вє́сь рожа́й лю(д)скѣй... ωбыймѣєтъ нестáлыми мѣ́слами: а рѣ́скошами свѣ́та и хмѣ́рами невѣ́домости, слѣ́поты, и забы(т)а, оуловлáючи ср(д)ца лю(д)скѣй (Вільна, 1627 *Дух.б.* 51).

3. (виключення з навколишньої дійсності) забуття; транс: Чи завжди заходить чл̄вк̄ в' таке забуття (Вільна, 1627 Дух.б. 73).

Див. ще **ЗАБИТИЄ, ЗАБИТНОСТЬ, ЗАБИТЬ.**
ЗАБИТЕ² див. **ЗАБИТЕ.**

ЗАБИТЕСА с. (найвищий ступінь виявлення якого-небудь почуття, збудження, захоплення і т.ін.) забуття: Издм̄ніе: Забы(т)еса, задм̄ва(н)е са, з'жахнєне са (1627 ЛБ 47).

ЗАБИТИ¹ дієсл. док. (цсл. забуги) 1. (кого, що, чого і без додатка) (перестати пам'ятати) забути: чи забула еси, но мы не забыли, оускорє написахомъ ваша дѣла (1489 Чет. 356); тоты жоны, ... были забыли слово его; дѣла того ихъ покортавъ ангель (XVI ст. НС 57); Скр̄бо бы(м) єдн̄ хотѣ(л)... // ...сѣрцемъ и оум̄исломъ та забыти (Острог, 1603 Лям.Остр. 22-23); Таковыи абов̄мъ по(д) часть на Чловѣка Жали, смд̄тки бывають, же ихъ и довѣка Ледве м̄ожеть забыти (Вільна, 1620 Лям.К. 3); есл̄бы хто с прагне(н)а великого, по по(л)ночы тр̄оха воды напи(л)са, тогда не м̄же(т)са причащати, х̄бабы забы(л), же по по(л)ночы п̄иль (Львів, 1645 О тайн. 46).

2. (кого) (перестати турбуватися кимось, стати байдужим до когось) забути (кого, про кого): ѿ престаа дво м̄ти х(с)ва, не забуди рода чл̄вчаа (1489 Чет. 262 зв.); чі не пятъ лі пташковъ продаютъ за два п̄нези... а ні ѿдинъ с них не ест̄ забытымъ оу бога (Володимир, 1571 УС Вол. 74); Ѡ г(с)ди ю(ж) ма е(с) забы(л) ѿ(т)на(л) е(с) ми р̄ки або ноги (к. XVI ст. УС №31, 210 зв.);

(кого, чого) (перестати відчувати пошану, вдячність) забути: пастыреве м̄сєли опд̄стити заходьного костела вожа. Который..., забы(л) б̄га сп̄са своего (Острог, 1587 См.Кл. 18); Здр̄авъ б̄д̄и ст̄лю, тебе а сл̄дкими, не заб̄д̄ н̄гды, стишк̄ами моими (Львів, 1591 Просф. 66); Нехай же заплаты сеа ѿжидаю(т), и(ж) х(с)а и це(р)ковъ б̄д̄ни ѿ(т)ступають Титуло(м) христовы(м) злости и(х) покрыли, А истинны его и любви забыли (к. XVI-поч. XVII ст. ЛДПИ 182, 106);

(що, чого) (знехтувати чимось) забути (що): Понеже ненавчєния ради ѿмалѣсте всѣхъ благъ небрежєния ради закона божия, забыль еси за-

кона бога твоего (Львів, 1586 ЛСБ 72); Ино твоа м(л) все забы(в)ши запрещєніє, и свое ѿбещаніє, и по(д)пи(с) сво(и)... по докончано(м) с̄де то па(к) е(с) монасты(р) братски(и) ста(в)ропигионъ попра(в) (Берестя, 1593 ЛСБ 238, 1); Приказана твоѣ зневажилис̄м̄о, ... с̄довъ твоѣхъ... забылис̄м̄о (Київ, 1637 УС Кал. 258); Бѣда грѣшник̄(м): ...якъ забыли ѿ Пр̄истю Пана и Б̄га (Львів, 1642 Час.Слово 274 зв.).

3. (перестати, припинити робити що-небудь) забути: Мусите забыти папу Христом звати (к. XVI ст. Укр.п. 82); О stuyze tak bisowa durni-sa...// Zábudesz teperze vtykaty k lisu (Раків, поч. XVII ст. Траг. фотокоп. 6-6 зв.).

Див. ще **ЗАБУТИ, ЗАБЫВАТИ¹, ЗАБИТИСА.**
ЗАБИТИ² див. **ЗАБИТИ¹.**

ЗАБИТИЄ, ЗАБИТИЄ, ЗАБИТИЄ с. (цсл. забугиє) (втрата згадки про кого-, що-небудь) забуття: докончана быст сиа книга рекомаа минєя... аще оу котором стих̄ из гр̄бых слов или ѿписал са бу[ду], или с̄ дроугомъ г̄лаль и помизанием ѿчима, или отъ забугиі оума, ... прош[у] в.м., чт̄гте исправляючи, а мене грѣшнаго ни клин̄те (Дрогобич, 1563 ЗНТШ СХ, 158); **въ забугиє привести** — покрити забуттям: Чом̄ прот̄ивачиса н̄которыи, а пр̄осто, хотач̄ то затл̄мити и в' забугиє привести см̄ю(т) м̄вити, якобы тыхъ книгъ... Цр̄ковъ... не принала (Київ, бл. 1619 О обр. 107); **въ забугию ставити** — те саме, що въ забугиє привести: діаволь х̄траа пок̄са; крадетъ с̄а врата, с пам̄ати лю(д)-ск̄ои; и в' забугию ставитъ (Чернігів, 1646 Перло 120 зв.).

Див. ще **ЗАБИТЕ¹, ЗАБИТНОСТЬ, ЗАБИТЬ.**
ЗАБИТИСА див. **ЗАБИТИСА.**

ЗАБИТИСА дієсл. док. (перестати пам'ятати) забути: жены... никомоу не рекли какъ бы забылиса. какъ англи видѣли (1489 Чет. 328).

Див. ще **ЗАБУТИ, ЗАБЫВАТИ¹, ЗАБИТИ¹.**
ЗАБИТИЄ див. **ЗАБИТИЄ.**
ЗАБИТИЄ див. **ЗАБИТИЄ.**

ЗАБИТНОСТЬ ж. Те саме, що забугиє¹ у 1 знач.: Всякий речи цнотливых справъ, кото-

рыиж дла годности заслѣгъ ѿт высоких панов ачкольве заплатѣ знаменитѣю щѣдре, а годне приймають, а ведже дла невставичности свѣта часом с памати бы сплыньли и в остаточнѣю забытность сошли, кгдыбы вечностью писма на пришлыи часы кѣ памати не были приведены (Вильна, 1522 AS III, 235).

Див. ще ЗАБЫТИЕ, ЗАБЫТЬ.

ЗАБЫТЬЕ *див. ЗАБИТЕ.*

ЗАБЫТЫЙ *прикм. 1. (який не зберігся в пам'яті)* забутий: Старається абовѣмъ вѣстѣпокъ, жебы забытымъ и оутаѣны(м) былъ в мыслахъ члѣчихъ (Вильна, 1627 Дух.б. 140); Забвѣнь: забытъ, забыты(и) (1627 ЛБ 40); Прѣто ѿ(т) такѡвѣхъ члѣвѣковъ; тыи врата четверакии, далѣко стоаѣтъ ѿ(т) памати ихъ, якѡ Нѡ; ѿ(т) землѣ, и дла тогѡ я покладаю; лѣкарство правдивое, такѡвымъ члѣвѣкомъ; на забытѣю памать, ты(х) чтирѡхъ вратъ, през котѡрии пойдѡтъ (Чернігів, 1646 Перло 120 зв.).

2. (*занедбаний, погорджений*) забутий: Гды зась слѣшимо, же и(х) ѡвѣчкѡ(м) приподоблаѣтъ, абѣсмо, не роздѣли, ижъ хр(с)тіанѡмъ, якѡбы забытымъ и безроздѣнымъ, лѣнивы(м) и недбалымъ всюды быти пристѣало (Київ, 1637 УЕ Кал. 339).

ЗАБЫТЬ *ж.* Те саме, що **забыте**¹ у 1 знач. ◊ в **забыть** **положити** (що) — покрити забуттям: вѣдаючи мы... премудрость в которой и сам Павел забаву учинил... потом же, озарившись и просвѣтивши духовным разумом христовым, оную хитрость и мудрость мирскую поверг и в забыть положил (1608-1609 Виш.Зач. 205).

Див. ще ЗАБЫТИЕ, ЗАБЫТНОСТЬ.

ЗАБЫТЬЕ *див. ЗАБЫТЕ*¹.

ЗАБѢГАНЕ *с. (стп. zabięanie)* запобігання, старання: Проказы немочь, есть поневольна,... до оулѣчена неподбнаа, и забѣганю лѣкарскомѣ згѡла неподлеглаа (Київ, 1637 УЕ Кал. 694).

Див. ще ЗАБѢЖАНЕ, ЗАБѢЖЕНЕ.

Пор. ЗАБѢГАТИ.

ЗАБѢГАТИ, ЗАБИГАТИ, ЗАБЕГАТИ *дієсл. недок. (стп. zabięać) 1.* (чого, чому, від кого, від чего і без додатка) (*не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприемне, небажане; упе-*

реджати щось) запобігати (чому): топак я забегаючи так великому впаду и шкоде своей,... ужилем прозбами моими того коморника его королевское милости и иншихъ некоторыхъ приятелей и слуг его милости пана троцкого (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 362); который дей возница,... почал подо мною коня моего бичем бити и от брони Глушецкое забегати (Луцьк, 1574 АрхЮЗР 1/VI, 60); то есть повинность наша королевская,... подданныхъ нашихъ отъ неприятель... опатровати и забигати (Варшава, 1585 АрхЮЗР 7/III, 284); а забегаючи, абы ихъ хто опачне не вдавалъ, розумѣлисмо за речь потребную, тымъ нынѣшнимъ писаньемъ, короткую о нихъ справу дати (Берестя, 1596 АрхЮЗР 1/I, 520); Але ижъ подобно до остатъка ихъ выгубити зъ геретиками умыслили есте, протожъ забегаете тому, абы ихъ никто не боронилъ (Вильна, 1599 Ант. 685); а можешь забѣгати того с пи(л)ностью жебы его бѣ не ѡсоуди(л) ве(д)ле очу(н)ко(в) его (к. XVI ст. УЕ № 31, 157); годится бовѣмъ и у далекихъ доброе славы своей постерегати а уданямъ злымъ забѣгати (Київ, 1621 Кон. Пал. 624); хто масо якѡе на долгій часъ мѣти хотечи пѣлность ѡколо него чинилъ, а солю бы, котѡраа роба(ц)ствѣ, смрѡдѣ, и гнитѣю, забѣгаѣтъ не осолѣлъ, пѣвне жебы са засмердѣло (Вильна, 1627 Дух.б. 219); потѡмъ блѣгословѣни сѣтъ и тѣи, котѡрыи межѣ людѣми згѡдѣ чѣнать, а меновѣте, гды забѣгаютъ, абы безъ потребы кровь хрѣстіа(н)скаа не проливалася (Львів, 1646 Зобр. 73); помененый панъ Шылень...//..., штобы мел, яко преложоный, в месте страж заводити,... бунтови забегати, о обороне мыслити (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 307-308).

2. (кому, чому, чего і без додатка) Старатися, дбати (про кого, що), добиватися (чого): И если которыи панъ маеть матку въ себе, слуга его мусить матце его услугувати, и забегати, и о причину просити (Супрасльський монастир, 1580 Пис.пр.лют. 75); Оучить на(с) в томъ словѣ... абы есмо славы сего свѣта не прагноули и многы(х) имѣнь или бога(т)ства не забѣгали, абовѣмъ сребролюбіе е(ст) недоугъ или троуд(д)

велікий и пагѣба (к. XVI ст. УЄ № 31, 17); мѡже(т) ты(ж) ис пѣсмъ стѣхъ... и оу многи(х) прр(о)ков', погоржѣного егѡ и перебаченого, и знѡвѣ забѣгающого и оугоняющогоса за мѣлостью ты(х), котѡрыє оутѣкаю(т) ѡ(т) него (Острог, 1607 Лѣк. 61); Марно(ст) те(ж) е(ст) го(д)носте(м) забѣгати, а на высѡкійса ста(н) выносити (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 11); комѡ и то єсть тайно, же на пѣблїчныхъ з'ѣздахъ стараноса промышлано, и забѣгано, абы и самѡе православноє набоженство, ... млтвы, ... и без'крѡвныѣ ѡфѣры... ѡ(т)-даваны и ѡфѣрованы не были (Львѣв, 1639 *Ап.* 5 нenum.).

3. (кому що) (*перебігати, перетинати дорогу, шлях і т.ін.*) забѣгати: Слоуха(и) же якими слѡвы голѡсы вдѣчними то(т) наро(д) многый, пре(з) дѣха стѣго справлѣны(и), клїкали, забѣгаючи ємоу дорогоу, витай мл(с)тивый црю (XVI ст. УЄ №29519, 37 зв.); а пото(м) срѣтаю(т) его два бѣсновѣты(и) ѡ(т) грѡбовъ вѣшли лютыи бѣр'зо злыми дѣхи гонимыи забѣгають прѡтивъ хѣ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ №29515, 168).

4. (чому) Жадати, прагнути (чого): яко не мовити яко томоу не забѣгати маемо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 78 зв.); Жадѣ: Прагнѣ, жадаю, хѡче(т) ми са пѣти, пѣти хѡчѣ, прагнѣ пѣти. Тѡже недостаєт' ми. Метафѡ(р): забѣгаю чомѡ, есте(м) лакомый на що (1627 *ЛБ* 36).

5. (до кого о чѣм) Спрїяти (кому в чому): обещаль с каждой мѣры томѡ сторожемъ в коронѣ быти, и забѣгати о всемъ до мене и до вашей к(ж) м(л) вѣдомость штобы слыша(л) давати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 18); Припорѣчаю... кажѣ, роскѡзѣю, полицѡю, порѣчаю, певнѣйшого чиню, забѣгаю (1627 *ЛБ* 165).

Див. ще ЗАБѢЖАТИ.

ЗАБѢГАТИСЯ *дієсл. недок.* (чому) (*не допускати, заздалегідь відвертати від себе що-небудь неприємне, небажане*) застерігатися, оберігатися (від чого): Пре(з) тѡе трѡѡкое лекѡрство бѣрзо слѣшнє забѣгаєт'са ѡны(м) тре(м) хорѡбамъ (Львѣв, 1645 *О тайн.* 98).

ЗАБѢГНУТИ, ЗАБѢГНУТИ *дієсл. док.* 1. (що) Зважити (на що); взяти до уваги (що):

Забѣгнѣмо(ж) тѣды ласкавѣю тѡвѣр' его визнаваючиса. вѣлїмо пере(д) нѣм' ср(д)ца наші (Острог, 1607 *Лѣк.* 88).

2. (чому) Попередити (що), запобігти (чому): ѡ блґонравии вашемъ... то лю(б)ве ради и послѣшанїя прѡти(в) пастиро(в) свои(х) хѣ(т)не дѡчините же то(и) зло(и) шкарадѣ забѣгнѣте (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); мнѡгїи хорѡбы за причїною грѣха повставѡють, а прѣтожѣ прїчинѣ забѣгнути и тѡю первѣй оулѣчїти потреба (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 376).

ЗАБѢГНУТИСА *дієсл. док.* (чому) Застерегтися, запобігти: уже новотный способъ обира(н)а папежѡвъ настѣпи(л) а такий, которымъ всемоу са стѡкѡпствѣ забѣгнѣло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 174 зв.); Гѡгрена: ... Чѡсти котѡрой тѣла змертѡвѣ(н)є: чомѡ гды завчѡсѣ не забѣгне(т)са, тѣды ве(с) члове(к) зопсѣе(т)са (1627 *ЛБ* 197).

ЗАБѢГЧИ *див. ЗАБѢЧИ.*

ЗАБѢЖАНЄ, ЗАБЕЖАНЬЄ *с.* 1. Запобігання: дла забежанѣ облѣженю людей хр(с)тіанскихъ на стражницахъ патріарши(х) седачи з небе(з)пече(н)ство(м) здоро(в)а своєго ѡ(т) стада собѣ повѣреного, волки, котѡрими єсть обточена, словомъ правды, на ни(х) са не огладаючи смѣле оустави(ч)не ѡ(т)гонаю(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 183 зв.).

2. Затримання: идѣте на забѣжа(н)є а оупредїте вѡды ажѣ до вефїра и Іорданѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 178).

Див. ще ЗАБѢГАНЄ, ЗАБѢЖЕНЄ.

Пор. ЗАБѢЖАТИ.

ЗАБѢЖАТИ, ЗАБѢЖАТЬ, ЗАБЕЖАТИ *дієсл. док.* 1. (чому) Запобігти: И(ж) кгды бы... папежѣ... тому не забежи(л), тѣды за небаче(н)ємъ и глѣпствомъ посполїтого лѡдѣ вошло бы было бѣже нароже(н)є оу веснѣ, а ве(л)ка ноцѣ в лѣто (Острог, 1587 *Єм.Кл.* 12 зв.); в онѣчасѣ, коли тому пожарови воеводство наше Волянѣское забежати хотело, лянѣдо привато посполїтое // рушене, яко напрудѣшное бытѣ бы могѣло, ухвалили и подѣ Луцѣкомъ згромаженѣе назѣначили были (Луцѣк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 394-395).

2. (кому) (*перебігти, перетнути дорогу, шлях і т.ін.*) забігти: и забѣжали ёмѣ ѡниі троу(д)вѣти, а не смѣли(с) бли(з)ко приближит(і)са до не́го, а спол'не жалобливы(м) гóлосо(м) мóвили, Ісе... зми́лѣса на(д) на́ми (XVI ст. УЄ № 29519, 142); Бо ва́мъ не хотѣли забѣжѣть з' хлѣбо(м) и водо́ю на дорóзѣ коли есте вѣшли з' егѣптѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157); Оуслѣшавши то црѣ филиппъ забѣжалъ емѣ в' по́лю з трóхою лѣодѣ, а вѣдачи вели́кость котóрѣю навсóбнъ вѣлъ, тѣль подавши инáль оутекáтъ (Там же, 401 зв.).

Див. ще ЗАБѢГАТИ, ЗАБѢЧИ.

ЗАБѢЖАТИСА, ЗАБЕЖАТИСЯ *дієсл. док.* запобігтися (чому), оберегтися (від чого): тотъ же запалъ уже праве до упре́ймостей и верностей вашихъ доходитъ, котóрому, кгдыбы ся не забѣжало, тожъ, бы ся, чого не зычимо, маетностиа... отъ тыхъ своволныхъ людей деяло, што ся по тые часы... при Украине стало (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 85); Фагедѣны бовѣмъ и Гангрѣны хоробы та(к) назвѣаны, же Пѣршаа тѣло члѣвчєє з'грызѣет', а Дрѣгаа оумръщвлѣетъ, тѣкъ, гдѣса томѣ не забѣжитъ вчасне, не тóлко ча(ст) та́а тѣла котóраа хорѣетъ, áле и дрѣгиі побли́жнїи части, и сáмъ вѣсь члѣвкъ на пóтымъ гинетъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 816).

Див. ще ЗАБѢЧИСА.

ЗАБѢЖАТЬ *див. ЗАБѢЖАТИ.*

ЗАБѢЖЕНЄ, ЗАБѢЖѢНЄ, ЗАБЕЖЕНЄ *с.* (чого) Запобігання, відвертання: оу насъ же з ласки бѣжей велми громадное зобранье было, для забѣженья мѣшанины потребно есмо такіє осыбы межи собою обрали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 90 зв.); Пре(д)прїятїє: Забѣжѣ(н)є, в'пѣре(д) ѡдержанье, вѣдомо(ст), знáемо(ст), звѣчай, звѣкло(ст), ѡбѣчай (1627 *ЛБ* 93); Постáраймо (ж) са з' на-верненьемъ чсто́го Ср(д)ца до него пристѣпїти... з' розмышла(н)ємъ ѡ забѣженю грѣховѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 45); На што для... знєсе(н)а тѣхъ ѡмы́лныхъ пóвѣстей, а забѣже(н)а дáлшемѣ розсѣва(н)ю того... и сѣсь лїсть... далїсмѣ (Київ, 1628 *Апол.* 8); панъ Янъ Сосницкїй... занєслъ протестацию,...// для затриманья в' добромъ порядку войска Запорозкого Козаковъ и,

для забѣженя своеволи (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/1, 390-391).

Див. ще ЗАБѢЖАНЄ.

Пор. ЗАБѢЧИ.

ЗАБѢЧИ, ЗАБѢГЧИ, ЗАБѢЧЬ, ЗАБЕЧИ, ЗАБЕГЧИ, ЗАБЕГЪЧИ *дієсл. док.* 1. Те саме, що забѣжати у 1 знач.: за то покорне... вашу милость... просимо, абы ваша милость..., ужалившисє того всего, яко вѣ листѣ архимандричомъ стоить, тому всему забѣчь и зѣ милостивого баченья своего панского ратунокъ вчинити рачиль (Київ, 1575 *АСД* IV, 15); А пры то(м)... брати(и) мои(х) покорне прошѣ..., абысте ся... рачили за такую кривдѣ... и тое(и) ѡбогои епископии взяти и того перестеречи а тому злому вча(с) забѣчи (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); шкодамъ подданныхъ нашихъ забегъчи, писали есмо до гетмановъ, жебы войско противко неприятелемъ короннымъ поступили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 85); Зычылъ бымъ того я, абы ваша княжацкая милость радѣшей ся о то старалъ и тому вѣ часъ забегъ, якобы вашей княжацкой милости сѣ кролемъ его милостью вѣ шранъки вступовати не прыходило (Вільна, 1599 *Ант.* 661); Ты сáмъ Бѣже всесїлный рачъ забѣчи зломѣ, Не дай дознáтъ нáпасти, з' хрїстиánъ никóмѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 18); Я Петръ Могила... // хотачи забѣчи такъ великой оутраты..., оумыслилемъ фѣндовать школы (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 93-94); Кроль Ассирїйскїй, зневблєныхъ стáрцовѣ Изрѣил'ски(х) ѡ причїнѣ тогѡ Бѣжогѡ карáна пыта(л), и ѡ порáдѣ, // якъбы томѣ забѣчи, просїль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 255-256); Той палѣмо Лїба; хотачї забѣчи ѡномѣ злómѣ: абы рѣчь по(с)полїтаа Рїмскаа не впа́ла задѣржалъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 нєнум.).

2. Те саме, що забѣжати у 2 знач.: для тóго смотъ (!) та(к) до(л)го зборонáли пóстригѣ, не и(ж) бысмо твого... сп(с)нїа шири(м) ср(д)цемъ не зычїли, и ты(м) котóрїи... до г(с)да... при(и)ти прáгнѣтъ, здалѣка забѣгчи на дорогѣ не бѣли ѡхотны, але абысмо... тебе еще тáжшого престѣпства... не набавили (серед. XVII ст. *Кас.* 54);

(швидко зайти збоку, бігом випередити кого-небудь) забігти: где впередь неяви(с) ры(ж)ко(в)-ски(и) слдга пана Єрого голдба забе(г)ши с тылѣ тя(л) в головѣ шко(д)ливе Пана хлебо(в)-ского (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3).

3. *Перен.* Поширитися: Тая унѣа, недавныхъ часовѣ, забѣгла тутѣ до нашео Руси и по околичныхъ сторонахъ зѣ Рыму (бл. 1626 *Кир.Н.* 9).

ЗАБѢЧИСА *дієсл. док.* (чому, чим) Запобігтися (чому), забезпечитися (чим): томѣ всемѣ абы са звирхностью нашею забѣгло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37); То штѣ са южѣ стѣло пре(з) дрѣкѣ, розстѣтиса не мѣже(т): вшѣкѣ же абы са то по всемѣ томѣ Пѣнствѣ не розлетѣло, забѣчиса томѣ еще мѣжетѣ... не шѣрачи тѣхъ рѣчѣй (Київ, 1628 *Апол.* 2 зв.); грѣхѣ, котѣромѣ лѣцно забѣчиса мѣжетѣ и направити. срѣжшее осѣженіе и тажшїи мѣки принѣсїть (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 464).

Див. ще ЗАБѢЖАТИСА.

ЗАБѢЧЬ *див. ЗАБѢЧИ.*

ЗАБЮРЬ *ч. (стп. zabiór) (награбоване майно)* здобич: котловѣ горелчаныхъ дванадцѣть и одинѣ затираальный... свиней надворныхъ вѣ личбе сто шестдѣсять... качки, гуси, яко тое особѣнымѣ реестромѣ тотѣ забюрь и шѣкоды спецификованые и часу права показаные будутѣ, — кгвалтовне позабиравши... до вуйта..., отвезти и запровадитѣ розказали (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 6/1, 566).

ЗАБАБАТИ *дієсл. недок.* (чим) Заваблювати: Головнѣмѣ естѣ окрѣтникѣ //...Авѣторѣ злѣсти. Свавбли, Тыраномѣ на цноты,... Овчихѣ к собѣ чѣчкою штѣчнѣ забабѣетѣ, Всѣхѣ вшелѣко звѣдїти не переставѣетѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 24).

ЗАВАДА *ж. 1.* Завада, перешкода: тылко, же зѣ гистории бачимо, ижѣ таа светая згода, яко частокротѣ завирана была, такѣ ся тѣжѣ часто за неупратнѣнемѣ вшелякихѣ завадѣ, розривала (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 525); таа стѣа згѣда яко частокротѣ замыкана была, такѣ са те(ж) частокротѣ за неопратнѣнемѣ всѣки(х) зава(д) розривала (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 14 зв.); жаднаа абовѣ(м) завада В пѣствѣ

са не находить сторѣжи твоѣй: Защо дѣсть ти корѣнѣ Бѣ хвалы своѣи (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Не бѣдешѣ злорѣчилѣ глѣхѣмѣ, ани перед слѣпымѣ не бѣдешѣ клѣлѣ завады (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.); Завада. Impedimentum. Obiectaculum (1650 *ЛК* 449).

2. Перегородка, передїлка: ѣ(т) завады ѣ(р)цлю(в) ӣ а ѣдни(х) фѣ(р)мо(н) сї̄ гро(ш) (Львїв, 1591 *ЛСБ* 1036, 2 зв.); obiectaculum, препѣра, завада, ставило (1642 *ЛС* 285).

3. *Вл.н.; ч.* Приходили до мене... Кали(ш),... Сте(ц)ко Сухоносѣвичѣ,... жалуючи... на бу(р)-мїстро(в) володїме(р)скихѣ Васи(л)я Каплю, Степана Заваду (Володїмир, 1569 *ТУ* 136); Ерѣмїя Мїхал Кѣрибут ...//...дае моц и зуполную плѣнипотѣнѣцію их мл. паном... Якови Заваде... Якови Суслови (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187); Данило Завада (1649 *РЗВ* 17 зв.).

ЗАВАДИТИ *дієсл. док. 1.* (кому, чому) Завадити, перешкодити: озми ваша милѣсть его [листь] ѣтѣ мене до себе, ведѣже вашей милѣсти ничѣго не завакѣдитѣ, ани завадитѣ (Володїмир, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 480); а та(к) то(т) прѣстѣпо(к) и грѣ(х) завади(л) и прѣшкѣди(л) вши(т)комѣ свѣтѣ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 22); Єслись те(ж) злѣй, абы снѣ твои(м) старѣнѣемѣ, зостѣвши по тобѣ бѣжи(м) поволѣнѣемѣ. Всю неслѣвѣ про(д)ковѣ цнѣтами заглѣдилѣ, и то все направилѣ шѣсѣ тѣ бы(л) завадилѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 184 зв.); Чѣмѣ всемѣ пѣстѣ не завадилѣ, але еще пѣмѣчѣю бѣылѣ, бѣ спѣсѣбность ѣномѣ чинїлѣ в' смѣслахѣ и в' тѣлѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175); Изѣ всѣхѣ потомковѣ нѣхто мнѣ не завадилѣ: Адама первозданна [я в пекло] спровадилѣ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15).

2. Затриматися, зупинитися: Чѣсе дорогїй чѣсе неперѣплачѣбнѣй, нѣзбыть скѣпѣю вагѣю мнѣ оузычѣбнѣй. Быстрѣй на(д) морскїй корѣблѣ живѣтѣ мѣй провадишѣ, нѣгде дла спѣчинѣнѣа з нѣми не завади(ш) (Острог, 1607 *Лѣк.* 2).

Див. ЗАВАДИТИ.

ЗАВАДИТИСА *дієсл. док.* (о що) Зачѣпитися, *діал.* завадитися (за що): єсли же неѣсто-рѣжне мѣстѣца // ѣныи трѣднѣи мнѣгѣи, забравши

рѣками и ногами ѡ(т)всюль сѣкну, жебыса ѡ терна и хворѡсть не завѣдила, болѡтом' не поплѡскала (Вильна, 1627 *Дух.б.* 26-27).

ЗАВАЖАТИ *дієсл. недок.* Заважати, перешкоджати: которому молчанье и поблажанье \bar{w} м барзо хота незначне заважаєть (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 219 зв.); венцей дати не могѡ штрофовано бы... если бымъ тане пѣстила единъ штибръ // перешкожає(т) заважає(т) недопушає(т) встыдъ есть ижъ такъ долго мя мѣчишь мордѣшь еднымъ штибромъ (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.-30); Повреж(д)аю: шкѡбжѡ, заважаю, зашкѡбжѡ (1627 *ЛБ* 84).

Див. ще ЗАВАДИТИ.

ЗАВАЖАТИСА *дієсл. недок.* Перешкоджати: а зась слышѡ ѡт тыхъ што з влохъ приєжджають же и теперъ предса таа са симонѡа заважаєть (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 174 зв.).

ЗАВАЖАЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Той, хто заважає, перешкоджає: доброволне офѣрованымъ вывешеньемъ и почтеньемъ якъ заважаючимъ до найвышшого // \bar{w} б(с)ного гордѣли, иньи бѡбойныи люде помначи на онѡю г(с)нюю повѣсть, хто са вывышаєть, боудеть пониженъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 199 зв.-200).

ЗАВАЖИТИ *дієсл. док. 1.* (*визначити, з'ясувати вагу*) заважити: Такъ много важи(т), якъ ты са(м) завѣжи(ш): дай себе самѡгѡ, а бѡде(ш) є(г) мѣти (Вильна, 1627 *Дух.б.* (Передм.) 6 зв.); едєнь ѡ(т) штѡки що два фѡнты заважи(т) не чѡе насыщєна; дрѡги(й) ѡ(т) фѡнта... ѡтажѣ(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 64 зв.).

2. (*визначити вартість чогось*) оцінити: Статиръ: Чѡыры драгмѣ. вага, стои(т) за червѡный золоты(и). а замыкаєть в' собѣ \bar{c} і ѡволѡ(в), // тѡбєсть \bar{o} осмакѡвъ. ѡволь рахѡючи по шєлюгѡ. завѣжитъ тѡларъ, фѡліпѡкъ статиръ, и сѡкль, по(л)тѡлера (1627 *ЛБ* 233-234).

ЗАВАЛА ж. Завала. Вл.н., ч.: Євхи(м) Завала (1649 *РЗВ* 312 зв.).

ЗАВАЛЕВАТИ *дієсл. недок.* (що чим) (*привалювати, закладати чимсь*) завалювати: Іаковъ пришѡвъ до земли на всхѡдѣ слѡнца: и оузрѣлъ колѡдезь на пѡлю,... з него напѡєвано скѡты, а

вѣрхъ єгѡ великимъ каменемъ завалєвано (серед. XVII ст. *Хрон.* 44 зв.).

ЗАВАЛЕНЄ с. Обвал, розвал, руйнування: Дознали того на собѣ сынѡве блѣже(н)ногѡ Іѡва, котѡрыи банкетѡючиса оу старшогѡ брата з' жѡнами // своїми по(д) часъ самѡи оутѣхи ѡ(т) завале(н)а дѡмѡ мизєрне погѡинѣли (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 941-942).

ЗАВАЛЕНЬИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зруйнований: манастыр завалєный пустый зостали (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 538).

ЗАВАЛИТИ, ЗАВАЛІТИ *дієсл. док. 1.* (кого, що) (*привалити, закласти чимось*) завалити: заперши дей жѡну и дети мои у комѡре и чєлядь мою у вѣ ызьбахъ, и заваливъши всєхъ, двѡрь и маєтьность мою зо вѣсихъ сторѡнѣ огнємъ запалили (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 129); А тутъ маєшь тую нещастливую колоду, котѡрая завалила дорогу (Вильна, 1599 *Ант.* 653); *detrudo* заваліти (I пол. XVII ст. *Сем.* 70); вшѣдши тамъ Ієремїа нашѡлъ мѣстце печѣри. и наме(т) и олтаръ кажєнѣа. внєслъ тамъ и завалілъ двери (серед. XVII ст. *Хрон.* 355); *Образно:* ѡ латини лжеимє(н)ныє Пастыре, целы(м) бє(р)вєно(м) вымысло(в) нѡвы(х), зѣнищѡ спсєнїа лю(д)ского заваліли,... и промовити за исти(н)нѡ нѣма(ли) ко(му) (1598 *Виш.Кн.* 284).

2. (що) (*обмазати, ущільнити глиною*) завалькувати (?): за соломянки гроши(и) \bar{w} хлопѡмъ що завалили на кгрѡнтѣ дверѣ, г(рш) в (Львѡв, 1607 *ЛСБ* 1044, 4).

ЗАВАЛИТИСЯ, ЗАВАЛИТИСА *дієсл. док.* (*упасти, обвалитися*) завалитися: за радою всѣ(х) П.П. брати(й) прытво(р) стары(й) котѡры(й) ю(ж) трѡ(д)но было направити... ѡбавляючыса абы са не завали(л) а кого не заби(л) розказали розобрати (Львѡв, 1636 *ЛСБ* 1054, 19); в ты(м) же року... новинѡ было принесєно ѡ(т) захѡдѡ же... в єдно(м) мѣстѣ костє(л)... по(д)ча(с) каза(н)я завали(л)ся,... и вши(ст)ки(х) люде(и)... побило (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176).

ЗАВАЛІТИ *див. ЗАВАЛИТИ.*

ЗАВАЛѢ ч. Гребля: па(н) Ива(н) григо(р)єви(ч) жалѡва(л) на Надма Климовича... ѡ то(м)

и(ж) де(й) я маючи зда(в)на с пре(д)ко(в) свои(х) тѣ(т) на реце тетереви выше(й) мо(с)тѣ зава(л) є(з) сво(й) а того то Надма Климовича зава(л) ниже(й) моего ѿдалеки был которы(й) то надмъ... ѿмы(с)лне переказѣ и шкодѣ мне чинечи где далє(й) то по(д)мыка(л)се по(д) мо(й) зава(л) з свои(м) завало(м) (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 45 зв.).

ЗАВАЛЪЙ ч. Неповоротка людина; незграба, діал. завалий. Вл.н.: Макси(м) Завалъ(й) (1649 РЗВ 186 зв.).

ЗАВАЛЯТИ дієсл. док. (що чим) Те саме, що завалити у 2 знач.: Кгды-жъ есмо первыхъ воротъ пригородковыхъ пришли, тогда насъ сторожа у пригородокъ не пустили и великимъ протесемъ ворота заваяли (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 6/І, 51); adobguo, замѣтаю, заваяю, засыплю (1642 ЛС 70).

ЗАВАРОВАТИ дієсл. недок. (стп. zawarować) обороняти, захищати. ◊ **заваруй творцо святыи** — не доведи Господи, борони Боже: теды ѿсмотрили братия абы заварѣ(й) тво(р)цо сты(й), и далє(й) до ѿпа(д)ку речы не приходили але пре(з) собла(з)нѣ старѣ(й)шыхъ брати(й) тую сєсию за ба(р)зо потребнѣю ѿ(с)мотрыли (Львѣв, 1635 ЛСБ 1043, 43 зв.).

ЗАВАРТЄ, ЗАВАРТЬЄ с. (стп. zawarcie) 1. Складення, укладення; заключення: Справы и намѣвы бра(ц)кїє в своемъ зава(р)тїю зоставати маю(т) (бл. 1623 ПВКРДА І-1, 47); также мемрамы... отца метрополиты... на листы и на квиты, на выдеркафъ служачие и на иншиє вси справы, яко особе духовной повереные, до заварта контрактов певныхъ служачие, а надто сумы пинежные, од // велможного его милости пана Ерого Немирича тисечу золотыхъ... з собою побрал (Київ, 1643 АрхЮЗР 1/VI, 784-785); по(д)даныхъ...южъ по зава(р)тїю пакѣтъ по(д) Збара(ж)емъ постановленыхъ...//...немало намови(в)ши члѣка сто два(д)ця(т) з менованыхъ сель... выпровади(т) (Житомир, 1650 ДМВН 192-193).

2. Кїнець, висновок: а то тымъ умысломъ, абы до порадного въ милости синоду отпраованья и до згодного, а всимъ хрестианскимъ людемъ

потешного его завартья, дорога услаться битъ могла (Берестя, 1596 АрхЮЗР 1/І, 520); на концѣ тоєй конституциі, тыи слова мѣсто завартья приписано (Острог, 1598-1599 Апокр. 25).

3. (все, що перебуває де-небудь) вміст: илєса в завартью Окїана найдоуєтъ, каждый южъ Творѣцъ своемѣ нехѣй голдоує(т) (Львѣв, 1616 Бер.В. 94).

ЗАВАРТИ дієсл. док. (стп. zawrzeć, zawrzyć) 1. (що і без додатка) Скласти, укласти: То розумѣю, же тотъ календаръ, который отъ первого Никейскаго вселенского синоду згодне отъ всѣхъ въ Духу Божомъ постановленъ и завартъ не потребовалъ жадное поправы, ани отмѣны, ани тежъ причинъ, ани уменьшеня (1603 Пут. 89); И то южъ так з нимъ заварши, застановивши, перепомневши боязни Божое... месеца августа шостого дня... взявши пулгак... тихо и таемне до... покою... его вшедши... до головы просто змераючи стрелил (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/III, 498); тыє то поменєныє купѣцы..., з нимъ власне тор(г) учинивъшы впро(д) презъ факѣторы свое на жыто по золоты(х) тры(д)цати и шести,... а пото(м) сами зава(р)ли и до своихъ шпихлировъ ро(з)ны(х) сыпа(т) каза(ли) (Володимир, 1624 ТУ 272); Вси створєнѣа по(д) егѣ влѣдзою, еднѣкъ не збѣдова(л) собѣ в' нїхъ трѣнѣ ани товѣришѣства з' нїми принѣлѣ, // але з' члѣвѣком' в' котѣромъ самѣмъ емѣ оуподобѣлосѣ: и зава(р)ши з' нїмъ приѣзнѣ в' нѣмъ ѿ(д)почїнѣлѣ (Вильна, 1627 Дух.б. 355-356).

2. Перен. (що) Припинити, закрити: кгды(ж) зноше(н)емъ позву то(л)ко вла(с)ность добръ его ѿстерегло але ты(м) до справованья ся пнѣу чо(л)га(н)скому дороги не зава(р)ло и проси(л) абы су(д) то на сторону отъложи(л) (Кременецъ, 1600 ЛНБ 103, 15/1с, 1860, 17 зв.);

ЗАВАРТЬЄ див. ЗАВАРТЄ.

ЗАВАРТЫЙ прикм. (стп. zawarty) 1. Складєний, укладєний, заключєний: а ни тымъ будучы контєнти, надто водлугъ воли своеє, мимо позволенє протєстующихсє, артикулъ праву посполитому, конституциі и пактомъ завартымъ противный, възглядомъ рєлиі кгрєцкое и влѣдицтва Прємыскаго, в инстрѣкцию вписали (Луцьк, 1638

АрхЮЗР 1/VI, 737); поты(м) сведе(ц)тва и(х) по-
ря(д)не списа(в)ши, в зава(р)тых ро(т)ула(х),
та(к)же и мапгы, ... достато(ч)не и выра(з)не
вымалова(в)ши, обудву(м) сторона(м), руками
нашими по(д)писаные ѿ(д)дали є(с)мо (Жито-
мирщина, 1639 ККПС 218).

2. Закритий, зачинений: Нашедши там нема-
лую громаду хлопъства, так мешан его коро-
левское милости, яко и подданных панов Заго-
ровских, которые были туоу церков, якобы кату-
шу якую, оступили, а слышачи там бытъ завар-
того чоловека невинного, збитого и змордова-
ного, болшей такой соромоты и желживости
церкви Божое не могучи терпити, отбилем
замокъ (Володимир, 1601 АрхЮЗР 1/VI, 310).

ЗАВАСНЕНЄ с. (стп. zawaśnienie) суперечка,
сварка: на которо(м) приве(л)ю нашо(м)... того
доложено же ѿ таковыє зъ зава(с)не(н)я помо-
вы ѿ дети и ѿ сакраме(нт) гдебы са ко(л)ве(к) в
па(н)стве нашо(м)... притраѿило на жида нихто
ины(й) ѿдно мы сами... того дела на со(й)ме
ва(л)но(м) має(м) досмотрева(ти) и суди(ти) (Во-
лодимир, 1567 ЦДИАК 28, 1, 2, 57).

ЗАВДАВАТИ дієсл. недок. 1. (кому що) (запо-
діювати) завдавати: О пребезакон'ный ар'хиерею,
боу(р)мистрю, стереже(ш) аггл'ської лег'кости
ал'бо ган'бы нб(с)нои, а са(м) сотворителеви
своему та(ж)кїи моуки завдаєшь, але жде(т) та
за то пеке(л)наа моука (XVI ст. УЄ Трост. 63).

2. (піднімати тягар, ношу на плечі, спину)
завдавати: Задѿваю: Накладяю..., заплѣчи завдаю
(1627 ЛБ 40).

Див. ще **ЗАВДАТИ**.

ЗАВДАТИ дієсл. док. (заподіяти) завдати:
Задѿша: Завдали. Мета(ф): примѿсили (1627
ЛБ 40).

Див. ще **ЗАВДАВАТИ**.

ЗАВДАТОКЪ ч. Завдаток, задаток: А вз-
ли єсмо въ Єго Милости завдаткѿ на тоє пат коп
грошей (Луцьк, 1518 АS III, 180).

Див. ще **ЗАДАТЕКЪ, ЗАДАТОКЪ**.

ЗАВДЯЧНЕ, ЗАВДАЧНЕ, ЗАВДЯЧЬНЕ
присл. Завдячливо, вдячно, з вдячністю: а сего
постанове(н)я доброво(л)не пере(д) и(х) мл(ст)ю

пнїи и прияте(л)ми ншїими з обу сторо(н) за-
(в)дячне приня(ли) (Ляхівці, 1548 ЛНБ 103,
19/Id, 1961, 25 зв.); Не ве(м) бы наубо(ж)ши(и)
і напросто(й)шї(и) (!) и нахво(р)ши(и) ѿ(т) лѣкара
телесного завда(ч)не тоє прина(л), хотя смрт'ъ
дочаснаа каждомѿ певна (Острог, 1587 С.м.Кл.
19); Правду было писати, ѿилялете! Не мелъ
бысь такового отказу. Але якось заробиль, тако-
вый тежъ и ответъ маєшь. (Приймижъ завдячне)
(Вільна, 1599 Ант. 949); Прийми теды тѿю працѿ
нашѿ которѿю на тво(и) пожитокъ и славѿ ѿхот-
не понеслихмо завдячне што если зроздмѿемо
тобѿ вдячно быти приложимъ венцѿ працы
(к. XVI ст. Розм. 4); Тыє цвѣточки прошу вас от
мене завдячне приметѿ (1608-1609 Виш.Зач.
203); В той моєй мест'ца ѿ(д)мене, и достоєн'-
ства, и має(т)ностей оутрѣтѿ приймѿю завдѣч-
не, поневажъ яком' рѣкъ не своєго чога, але Іс
Хвого шѣкаю (Єв'є або Вільна, п. 1616 Прич.отех.
3 зв.); Его милости отцу метрополитови тисечу
золотых полскихъ, просячи, абы завдячье
принявши духовныхъ моихъ капитулныхъ, мнѿ
и церкви Божой потребныхъ, в ласце своей
отцовской заховаль (Володимир, 1631 АрхЮЗР
1/VI, 626).

Див. ще **ЗАВДЯЧНО**.

ЗАВДЯЧНО присл. Те саме, що завдячне:
жалую же не машъ венце(и) лечъ вы то при-
имѣте завдячно пристоине вправдѿ мовишь
(к. XVI ст. Розм. 13 зв.).

ЗАВЕДАНЄ див. **ЗАВѢДАНЄ**.

ЗАВЕДАНЬЄ див. **ЗАВѢДАНЄ**.

ЗАВЕДАТИ див. **ЗАВѢДАТИ**.

ЗАВЕДЕНЄ, ЗАВЕДЕНЬЄ, ЗАВЕДѢНЬЄ с.

1. (примусове запровадження) заведення: Якъ
бовѣмъ в' Іер(с)лїмѣ ѿлтареви оуслѣгѿючїй
ѿгѣнь, часѿ заведен'а ѿлбо пѣлонѿ, засыпанъ
быль в' ямѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 90);

перен. (доведення, допровадження до чогось)
приведення: А и(ж) тая легко(ст) и на(с) на стро-
не зъ жалостю ѿ(б)ходи(т), а не мнѣ(й) стра(х) и
боязнь стре(ж) боже заведена тоє столицы въ
ѿ(т)стѣпление чини(т), бы се на(м) ревностю
жадною не хвалити тылко... потѣхами вашими
се тѣши(л) (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1).

2. Розгляд судової справи: И мы гландѣвши в листы господарский, до нас пысаныи и к томѣ добре зрозѣмевши, што они свѣтков подле первшого заведена ставити не хотѣли, княза Васила... в том знашли есмо правого (Шайно, 1538 AS IV, 176); менованые чотыри брата,...// ... мають и повинни будуть,... передь судомь... стати и тую продажу, правное заведење свое,... до книгъ... явне сознати и записати дати мають (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 107-108).

3. Ошуканство, обман: изали съ, да Богъ, найдеть таковой побожный католикъ, который, ужалившись цнотливого народу Росейского и заведенья ихъ невинного, откажетъ достаточне тому шекарови геретическому на тые вси потвары и выкруты его (Вильна, 1599 *Ант.* 899); Кбзнь: Скрытое а зрадливое ошѣканье, хитрость, зрада, засадзка, вѣмысло(м) прохѣрство(м), заведѣнье (1627 *ЛБ* 54); про то судъ головный... наказуетъ, абы позванный панъ Ерий Чапльичъ зборъ тотъ арианский въ Киселине, маестности его, съ которого такие се погоршеня и заведења сумненя людского деяли, при бытности суду земского Володимерского... на тое приданого, зъ кгрунту знеслъ и напотомъ никгды не реставероваль ани фундовалъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795).

Пор. ЗАВЕСТИ.

ЗАВЕДЕННЫЙ, ЗАВѢДЕНЬ *дієприкм. у знач. прикм.* Ошуканий: а хотя што и было маестности и готового гроша передь тымъ, тогда то, якомъ зосталъ на тый столицы Епископіи Луцкой, которая правѣ зо всихъ сторонъ была ошарпана и завѣдена, имѣня церковное розобранные, а меновитѣ дворъ имѣние Полоную, Забиже... и Губинъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); За новое олово // до боуль прикладаное, што днѣ золото ω(т) людѣй заведеныхъ лоупатъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.-172).

ЗАВЕДОВАНЕ *див.* ЗАВѢДОВАНЕ.

ЗАВЕДОВАТИ *див.* ЗАВѢДОВАТИ.

ЗАВЕДЫВАНЕ *с.* Відання, розпорядження: тые вси речи до шафунку и заведываня ей самой и челяди вышей реченой отдалъ (Луцьк, 1649

АрхЮЗР 8/III, 615).

Див. ще ЗАВѢДАНЕ, ЗАВѢДОВАНЕ, ЗАВЯДЫВАНЬЕ.

Пор. ЗАВѢДЫВАТИ.

ЗАВЕДЫВАТИ *див.* ЗАВѢДЫВАТИ.

ЗАВЕДѢНЬЕ *див.* ЗАВЕДЕНЕ.

ЗАВЕЗАТИ *див.* ЗАВЯЗАТИ.

ЗАВЕЗКА *ж. (стп. zawiązka)* висновок, підсумок: На остатку кладеть ѳилялетъ завезку тое sprawy тыми словы: "то естъ правдивая вера, безъ которое ниhto спасенъ быти не можетъ" (Вильна, 1599 *Ант.* 757).

ЗАВЕЗТИ, ЗАВЕЗѢТИ *дієсл. док. (кого, що) (доставити за допомогою транспорту)* завезти: А старого свинѣцѣ перве(и) тамъ завезеного ^зштѣкъ (1552 *ОЧерк.З.* 6 зв.); Потом..., кгда сторожа уснула, до подданого своего ушла есми, который мя ночью ажъ до Олыки завезлъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); а, вломавшисе до избы, самого пана Залесского збили, змордовали и... за килка милъ въ Полесе завезли (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 222); И такъ двомъ слугамъ своимъ злецилъ, которіи Силверіа на выспу Палмаріи завезли и тамъ его голодомъ уморили (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 739); подданные грибовицькие... двор зрабовавши, речей, которых повод з собою завезти не могъ, кгда перед ребеллиєю хлопъскою уходил, з скринями, в коморе замъкненые скрыни поодбиявши, забрали и двор на остатокъ спалили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

ЗАВЕЛИКО *присл.* Понад міру, занадто: Што а себе не завелико маю: люцкое бовѣмъ все мниманье, якожъ и маеть бѣтъ, оу мене естъ в'зго(р)жѣно: хѣба бы до хвалы Бжѣи што колвекъ належало (Єв'е або Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 5 зв.); Розгнѣвавши бовѣмъ такъ вел'ми твою дѣброть, и богат'ство дѣбрѣдѣствъ твоѣхъ распорошѣвши, и то ω(т) тѣбе завелико приймѣ гды ми з' наймитами Твоѣми грѣхочистѣтельны(х) дѣбръ твоѣхъ' причастѣтиса позвѣлиш' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 30).

ЗАВЕРАТИ *див.* ЗАВИРАТИ.

ЗАВЕРАТИСЕ *див.* ЗАВИРАТИСЕ.

ЗАВЕРЕЧИ дієсл. док. 1. (кого) (із силою закинути) завергти: и тыхъ убили, якъ Исаю, ... оглумили, Еремѣю завергли у одно мѣсто калъное (XVI ст. НС 130); *Образно*: симо(н) ѡ(т)повѣдаючи емоу ре(к). оучителю пре(з) цѣлоую ношь працювали е(с)мо. и не оуловили нѣчого. а вша(к)-же на слово твое заве(р)жемъ сѣти (к. XVI ст. УС №31, 190 зв.).

2. (що) (припинити займатися чим-небудь, робити щось) закинути: и скѣро бы намъ росказано ве(д)лѣгъ звѣчаю костѣльного, болѣто(м) и сѣлю крѣченыхъ мазати, то ижъ стародавний цркви стое порадокъ крѣченїа стго мѣсѣль бы были заверженъ, тѣжъ тѣжъ и ѡ инши(х) пора(д)кахъ и кнїга(х) роздмѣй (Острог, 1606 *Нал.Мол.* 3); гнѣтъ емоу гѣ бѣ выпѣсти(л) вѣдѣ, с' челюсти котѣрю ю(ж) бы(л) завергль вѣрвавши с неї чрѣновыи зуобъ (Львїв, поч. XVII ст. *Хрон.* 20 зв.).

ЗАВЕРЕЩАТИ дієсл. док. Заволати, закричати: Пото(м) е(с)ми виде(л) другого а(н)гела которыи мѣ(л) мо(ц) великую // та(к) и(ж)са земля ѡ(с)ветила ѡ(т) хвалы его. и завереща(л) велики(м) голосо(м) (XVI ст. *КАЗ* 646); заверещаль вѣсь люды, и рѣкль: нехай живѣтъ црѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 209).

ЗАВЕРНЕНЬЄ, ЗАВЕРНѢНЄ с. Заворот. ◊ **заверненье** (завернѣне) головы — запаморочення: Бѣснованїе, неистѣвство: заверненье головы, шалѣнство, одоурѣнье (1627 *ЛБ* 13); Издмленїе: Ошалѣнье, захожѣнье в' гѣловѣ з' горачки, албо ѡморочѣнье ѡ(т) пїанства, завернѣ(н)е головы (Там же, 47).

ЗАВЕРНУТИ дієсл. док. (кого, що і без додатка) (змїнити напрямок руху, зробити поворот) завернути: яко дей мя дошла ведомость, подданныхъ моихъ у браме кийми бити росказаль, же дей муселы возы вѣс назадъ завернути прочъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 300); Они... поме(н)ны(х) прасоло(в),... кква(л)то(м) с поля забра(в)ши и заве(р)нувъши, до места вогна(в)ши, мыто... ѡдобрали (Володимир, 1603 *ТУ* 237); панъ Калуский, завернувши до Коростешова, становши въ господа, самъ шоль до его милос-

ти пана Олизара (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/1, 527); вшедши, заразы войта и месчанъ Носовскихъ зъ юрисдиции замковое взявши, казали собе быти // посълушьнымъ, подводы, которые ишъли зо зъбожемъ до Лоева, до Днипру, въ личбе чотыриста, завернули, презъ што, до великое шкоды, ижъ тое збоже, которое сплынути мело до Борысова, зостало, приправили (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/1, 392-393); Ажно бгѣ всемогъщи(й) здаривъ на(м) ѡ(т) твоего ца(р)ско-го величества посланцѣвъ... которыхъ товаришѣ нашѣ козаки в дорозѣ натрафивши до насъ до во(й)ска заве(р)ндли (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

ЗАВЕРНУТИСЄ дієсл. док. (повернутися) завернутися: протестантъ, дуфаючи обытныцы его милости пана Олизаровой, завернулъ се знову, ачъ пилно дорогу маючи, сподиваючи се справедливости, завернулъ се до Коростышова, — кгда приехалъ, тамъ справедливости съ товариствомъ жадалъ (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/1, 526).

ЗАВЕРНѢНЄ див. **ЗАВЕРНЕНЬЄ**.

ЗАВЕРТАТИ дієсл. недок. (до кого) (приваблюючи, спрямовувати рух кого-, чого-небудь в инший бїк) завертати: Ѡ Сїрїнахъ тѣжъ бѣснь єсть такаа, ... котѣрые то на вѣспѣ сидачи, мїмо нїхъ жакглюючихъ, роскѣшнымъ спѣваньемъ свѣимъ до себѣ завертають, и такъ ихъ тамъ затагноувши, ажъ до Смрѣти дрѣжатъ (Львїв, 1614 *Кн. о св.* 439).

ЗАВЕРТАТИСЄ дієсл. недок., перен. (переходити до попередньої теми) повертатися: Завертаюся до щасливого костела латинского и для чого єсть щасливый — вѣм во обец, а не самому Скарзѣ ознаймити хошу (1608-1609 *Виш.Зач.* 227).

ЗАВЕРТНИЙ прикм. Вихровий: turbine(us), заве(р)тни(й) (1642 *ЛС* 405).

ЗАВЕРТЪ ж. Вихор, смерч: turphon, nis, вихоръ, заве(р)тъ (1642 *ЛС* 400); Завѣртъ. [Т]urbo. Procella (1650 *ЛК* 449).

ЗАВЕРУХА див. **ЗАВѢРУХА**.

ЗАВЕРШЕНЪ *дієпркм.* Завершений, вивершений: з гумѣна пшеницы стыртъ две, в которыхъ было копъ сто, а одна жытомъ завершена копъ петънадцать (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96).

ЗАВЕСА¹ *див.* **ЗАВЪСА¹.**

ЗАВЕСА² *див.* **ЗАВЪСА².**

ЗАВЕСИКЪ *ч. (заслона з тканини)* завѣса: Пото(м) же выкрадено,... завесикъ кита(и)чаны(и) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53).

Див. ще **ЗАВЪСА¹, ЗАВЪСЕЦЪ.**

ЗАВЕСИСТЫЙ *див.* **ЗАВЪСИСТЫЙ.**

ЗАВЕСИТИ *див.* **ЗАВЪСИТИ.**

ЗАВЕСКА *ж. (заслона з тканини)* завѣса: Образъ светого Николы сребромъ оправный, на немъ каменей 2, завеска злогоглавая гафтарское роботы (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); завеса китайчаная червоная, на той завесе крестъ перловый, около креста перлы сажено на тойже завесце пукликовъ сребреных 79 (Там же).

Див. ще **ЗАВЕСИКЪ, ЗАВЪСА¹, ЗАВЪСЕЦЪ.**

ЗАВЕСТИ, ЗАВЪСТИ *дієсл. док. 1.* (кого і без додатка) (*відвести, супроводжуючи когонебудь кудись*) завести: И покѣл тыи люди Сереховицкии завѣдѣт и присагнѣт, мают тѣды, по тым мѣстцом границы положоныи быти (Краків, 1538 *AS* IV, 150); панъ ратомъски(и)... за по(д)воды мѣщанъ ималь и везаль и за тетер(вѣ) рекѣ завѣ(д)ши пѣгами билъ (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); а и(ж) де(и) тые по(д)даные ѿ(т) великого зби(т)а и (з)мо(р)дованъа дале(и) з нимъ ити не могъли тогды заведши де(и) ихъ за село скѣли(н) в лѣсе неподалекѣ ѿ(т) села за ме(р)твы(х) покида(л) (1577 *ЖКК* I, 88); коли ма завѣ(л) на пу(с)тыню духо(м) виде(л) е(с)ми невед(с)ту (XVI ст. *КАЗ* 643); а помененые Шылневичъ ис Константымъ и инъшыми своими помочъниками... малжонъце пана Ясчурского,... // оповедивъшы в способъ якобы пожалованя о забитю малжонъка ее, а оную вркомо в здоровю остерегаючы, на баню ее церковную завели (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 332-333).

2. *Перен.* (кого у що, кого до чого) Затыгнути, залучити: мѣи наша евга согрѣшила и моужа во грѣ(х) завела (1489 *Чет.* 155); сатана на мѣсли змацнаѣтъса, // жебы ихъ до грѣскъ сегосвѣтнихъ и зѣмныхъ рѣчій завѣль (Вільна, 1627 *Дух.б.* 94-95).

3. (кому що) (*узаконити що-небудь, встановити*) завести: И то его милость завель ему на оргишовомъ мытѣ Кіевскомъ: маеть онъ то собѣ заплатити съ половины мыта оргишового, а другую половину мыта оргишового маеть на его милость брати къ вѣрной руцѣ (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); естлибы хто хотѣл князю Роговицкомѣ в тыхъ имѣньах кривды дѣлати, тогды князь Михайло з детми своими то емѣ мѣль очищати и границы завели, по которымъ границамъ мѣл князь Михайло Роговицкий тыи имѣньа ихъ держати (Краків, 1510 *AS* III, 72).

4. (що кому) (*передати комусь що-небудь у володіння, користування*) відвести: а тыи околичный боаре, чии земли емѣ завель князь Сонкгѣшковичъ, не дають земель своихъ князю Роговицкомѣ пахати (Краків, 1510 *AS* III, 72); ино я Его Милости и землю Песоченскѣю завель и границы вказал (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); мает... пан Михайло Корытенский оное млынарство... держати и вживати... ведле воли, мысли и налепшого уподобаня своего, завести, тоест отдати,... заместити и на костель надати (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 272); К тому маючи я бра(т)ю мою рожонѣю... // тогды по мое(и) добро(и) воли записую и(м)... на име(н)яхъ мои(х) доброво(л)ны(х) нико(мѣ) жа(д)ны(м) право(м) ѿ(т) мене не заведены(х) ани записаны(х)... сѣмѣ пнзе(и), яко пѣ(в)ного до(л)гѣ двана(д)ца(т) тисече(и) ко(п) гроше(ѣ) лито(в)ски(х) (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86-86 зв.); Его м(л)... приспособивши... на ѣчино(к) ниже(и) менованы(и) тыхъ то слѣгъ... мощно кгвальтомъ наслалъ на маетно(ст) Его власнѣю ѿ(т) часѣ немалого въ споко(и)но(и) посесыи Его бѣдѣчѣю, Емѣ правомъ певны(м) заставнымъ въ сѣме сорокѣ и семъ тисече(и) золотыхъ польскихъ... заведенѣю (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060,

103); Ле(ч), и(ж) за живота еє при(и)ти не мо(г)лъ, тепе(р) за ужы(т)є(м)... пана Мо(с)ченицкого во(д)лугъ запису, оному служачого... до реа(л)но(и) посесе(и) и споко(и)ного де(р)жана и ужываня пода(л) и заве(л) (Житомир, 1649 ДМВН 182).

5. *Перен.* (кого від чого) (*відвернути когонебудь від чогось*) відвести: Не подобает нам слабовѣрными быти, да не заведутъ нас от вѣри блудити (к. XVI ст. *Укр.п.* 74).

ЗАВЕСТИСЯ, ЗАВЕСТИСА, ЗАВЕСТИСА, ЗАВѢСТИСА дієсл. док. 1. Початися: якъ ихъ признали, встыдъ и повѣдати, однакъ же са завело повѣмъ, а то тымъ мѣсто замкнен'а приданымъ вырокомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 45); **зори завелиса** — завелося на свѣт, почало свѣтати: 8 пято(к) июня дня а скоро еше зори завелиса стало(м) пре(д) намето(м) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1).

2. (*почати виконувати що-небудь*) затіяти: на веселю та(н)цѣю(т). на покладаина(х), нѣвожена має(т) ѡ(б)ави(ти) если ю(ж) досы(т) в'чїни(л) тѣмъ што са завѣ(л), тогды бѣдѣ(т) вши(т)ци спѣвати (Львїв, поч. XVII ст. *Крон.* 95).

3. (з ким) З'єднатися: па(н)... Немеричъ, не заховываючи ся водле листу доброво(л)ного запису своего, заве(д)ши ся сего року... еше ѡ(т) великодня зъ... кнзе(м) Корецки(м), принявши козаковъ для ѡбороны че(р)ниховское ки(л)-кадеса(т) члвка, бавиль ихъ при себе неде(л) чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ* 122).

4. (*випасти на чиюсь долю*) дістатися: на росправенъе слугъ, челяди моеи, которымъ никгды не завелося ничего так в соляриумъ, яко и в сукнѣ барвяномъ, вподил, ведле уваги заслугъ кожъдого, тисечу золотых назъначаю (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 627).

5. *Перен.* (*піддатися спокусї*) завестися: Нехай са завесты дають и засоромѣю(т) на вѣкы вѣко(м), нехай боудоу(т) поганбѣны, неха(и) згиноу(т) же има тобѣ панъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 145 зв.).

Див. ще ЗАВОДИТИСЯ.

ЗАВЕСТЬ див. ЗАВИСТЬ.

ЗАВЕСЬ див. ЗАВѢСЬ.

ЗАВЕТЬ див. ЗАВѢТЬ.

ЗАВЕШАТИ див. ЗАВѢШАТИ.

ЗАВЕШЕНЄ див. ЗАВѢШЕНЄ.

ЗАВЕШЕНЬЄ с. Відтермінування: я... малостью летъ потомковъ и завешенъемъ до летъ ихъ не выговляючисе,... заруки сто копъ грошей литовских,... запълатити маю (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 437).

Пор. ЗАВѢСИТИ?

ЗАВЕЩАВАТИ дієсл. недок. (кому) (*наказувати, велїти*) заповідати: мы зве(р)хности наше тобѣ ты(м) вторы(м) по(з)во(м) наші(м) приказѣ(м) и... завещавае(м) дабы еси станѣ(л)... до декретѣ вселенского патриа(р)хи (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 2); Прѣтожъ мы зверъхности наше тѣмъ трѣтимъ позво(м)... приказѣ(м) и... завещавае(м), дабы еси до назначеного терминѣ... во все(м) справитиса стану(л) коне(ч)не (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 2).

Див. ще ЗАВЕЩЕВАТИ, ЗАВѢЩАТИ.

ЗАВЕЩАТИ див. ЗАВѢЩАТИ.

ЗАВЕЩЕВАТИ дієсл. недок. Те саме, що **завещавати**: Сия своима рукама написавше..., уверение со клятвою // творимъ, яко убо отнюдъ вся сия не преступити, но иже по насъ нашу хотящимъ прыяти державу, сохранити неповреженъе завещеваемъ (Вільна, 1599 *Ант.* 552-553).

Див. ще ЗАВѢЩАТИ.

ЗАВЖДИ, ЗАВЖДЫ, ЗАВЖЪДЫ, ЗАВѢЖДЫ, ЗАВѢЖЪДЫ, ЗАВѢЖДЫ присл. Завжди: семиѡнъ. бл̄гоч(с)тивъ сыи бы(с) в чернечествѣ пребывая и завжды моля(с) боу (1489 *Чет.* 94 зв.); а онъ намъ подвязался съ тыхъ корчомъ сторожу въ поли отъ поганства татаръ завжды держати (Краків, 1510 *Любав.* дод. XVIII); В тыхъ ѡзерахъ рыбъ досы(т) завжды (1552 *Очерк.З.* 11); Готѣви бу(д)те за(в)жды кѣ ѡ(т)-повѣди ка(ж)домѣ пытаючомѣ ва(с) (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.); Знать, ижъ ѡилялетъ не Русинъ, бо не знаетъ ключа пасхального и не бачить того: коли кольвекъ ключъ пасхальный на А, альбо на Б стоить, завжды Великъ день мусить зими займовати (Вільна, 1599 *Ант.* 773); А пре(д)ся

то(т) нашъ запи(с) при зѣпо(л)но(и) моцы за-
хова(н) бы(ти) мае(т) завѣжды ѿве(з)де ве(ч)-
ными часы (Кременець, 1599 ЛНБ 5, II 4050,
35); мы... за(в)жѣды... Томѣ записови нѣшому
досы(т) чинити маемо (Жорнища, 1615 ЛНБ 5,
III 4054, 112 зв.); Абы кождый инокъ... мліл'са
те(ж) на кожды(и) днѣ завѣж(д)ы // по дванадцати
рѣшовъ (Київ, 1625 Кіз.Н. 196-197); Завжды (Уж.
1643, 49 зв.); я(в)не... со(з)наваю и ведомо чиню
...комѣ бы ѿ то(м) веда(т)и належало теперъ и на
потомъ завѣжѣды ѿзна(и)мѣю и(ж) што славъ-
но(и) памети... ѿтець мо(и)... въ селе Стани-
шовъце на рече тетереви, свои(м) кошъто(м) //
млы(н) збудова(л) (Житомир, 1647 ЦДІАК 11, 1,
12, 31-31 зв.); Ѡ бѣѣ не смѣю читаті, а нѣ мови-
ти. бо про(с)тии люде входятъ в блѣдъ. гди
глубоко речъ слишать а не добре розѣмѣють,
и такъ вѣрити ижъ билъ бгъ завѣж(д)и и бѣдетъ
(серед. XVII ст. Луц. 524).

ЗАВЖДЫБЫТНЫЙ *прикм. (постійний)* по-
всякчасний, завжденний: збавѣннаа егѡ нарка
естъ завждыбытна, и по всемъ свѣтѣ росхѡдитъ-
са (Київ, 1637 УС Кал. 274); до завждыбытной
оной правдивой и бж(с)твенной свѣтлости ѡто-
шли (Там же, II, 6).

ЗАВЗЕТИСЕ *див. ЗАВЗЯТИСЕ.*

ЗАВЗЯТИ, ЗАВЗЯТЬ, ЗАВЪЗЯТИ *дієсл.*

док. (стп. zawziąć) 1. (що) Забрати, загарбати:
позваные... през тые ж люде...//... белы головы
кгвалтили, добра... в посессию свою завзяли
(Варшава, 1641 ЧИОНЛ XIV-3, 158-159); въ той
же Рудце дворищъ не мало попалено, подданные
одни презъ непріятелиа суть завзятые, а другимъ
за допущенемъ панскимъ сами померли (Кре-
менець, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 220); тые хлопы...,
шабљю одну протестуючого, другую выростка
его завзяли (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 537);

(кого) (*незаконно, самовільно забрати*) взяти,
захопити: воловъ в ли(ч)бе сто,... ее м(л) панее
воеводичовое бѣ(л)ское...//... ве(с)по(л) зъ своими
волами до Кгда(н)ска зъ села Кгрушъна, мае(т)-
ности своее, его м(л). па(н) бѣ(л)ски(и) завзявъ-
ши, спродаль (Володимир, 1632 ТУ 296-297);
забрали... хому(т)... серъмягу новую... завзяли
жону (Житомир, 1643 ЦДІАК 11, 1, 10, 125).

2. (кого) Дізнатися (про кого): а потом про-
тивко роботъным: Данилови войтови, Иванови
Куросчупикови,... и въсей громаде села Боль-
боль,... которых скаржачая именъ и прозвискъ
не могучи других завзяти, волную однак специфика-
цию въ позвахъ оных зоставуючи, принципа-
лом, конпринципалом умыслъным, подчас свое-
воли, бунътовъником и збойцом, жалосне се
сведчила и протестовала (Володимир, 1649
АрхЮЗР 3/IV, 66); **ведомости (ведомость)**
завзяти (завзятъ), завъзяти ведомость див.
ВЪДОМОСТЬ.

3. (на кого) Викликати, стягнути, натягти: за-
чимъ тымъ таковымъ своимъ безправнымъ,...
поступкомъ, менованый Хмельницкий, право по-
сполитое зневаживши,... въ вины за то въ праве,
на таковыхъ слугъ ухваленые,... попавши, и оные
на особу свою завзявши и затегнувши, шкоды
его милости протестуючомусь... учинилъ (Воло-
димир, 1637 АрхЮЗР 3/I, 361); которимъ тако-
вимъ своимъ поступкомъ менованые подданные
право посполитое зневажили, верность подданъ-
ства паном своим зламали, зачымъ въ вины, в
праве написаные, попали и оные либере на себе
и особы свои завзяли и затыгнули (Луцьк, 1649
АрхЮЗР 3/IV, 113)п

4. (що) (*проинятися якимсь почуттям*) від-
чути: верность твоя, не обавляючись права поспо-
литого и онымъ се не контетуючи, и ни тежъ рес-
пектуючи на конституцие о добрахъ церковныхъ
ухваленое, и вины за таковыхъ обостроное, за-
взявши якуюсь нехуть и ранкоръ въ невинности
поводовъ, розные кривды... подданнымъ и добрамъ
церковнымъ чинячи, смель и важилъсе (Луцьк,
1637 АрхЮЗР 6/I, 504); помененый Хмель,... за-
взявши передъ себе злый... и кровавый замыслъ,
...до себе велико,... мнозтва розного хлопства...
затегнуль (Кременець, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 138);
теды преречоные обвиненые... завзявши похопъ
на выузданую своеволю, а ведаючи добре, иж
тежъ протестансъ, зъ инъшою братею конъгенту
своего...//...в полские край, ничего з собою пра-
ве не взявши,... одехаль был (Володимир, 1650
АрхЮЗР 3/IV, 429-430).

ЗАВЪЯТИСЯ, ЗАВЪЯТИСЯ дієсл. док. (стп. *zawzięć się*) 1. (з ким, на що) (*виявити намір до ворожих дій*) завъятися, заповъятися: теды он, стороны того учиненя присеги ей през которое не мог до тых там добръ прийти, и стороны инших замысловъ, на которые се завъялъ, такъ себе поступилъ (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 488); Трыпо(л)сцы, завъя(в)шисе з вы(ш) поменены(м) зами(с)ло(м) свои(м)... де(с)пе(к)това(т) почели (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

2. (на що) Удатися (до чого): а сторона позваная, чуючи невинне себе быти позваную, заразы // се завъела на евазию, яко тое тканки не грабила (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 364-365).

ЗАВЪЯТТЯ, ЗАВЪЯТТЯ с. Завъяттѣ: и таки(м) способо(м) Панъ Єри(и) голѣбъ с поменены(м) брато(м) свои(м)... пана хлебовъского с того свѣта згладили, и кгда южъ панъ хлебо(в)ски(и) бѣдѣчи сме(р)тельнымъ не ѡставаючи в завъятю свои(м) и до господо стреляли (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3 зв.); немнѣй и то Мил. В. вѣдати належить, ижъ и тотъ самый замъ неслыханый и невѣдомый патріарха Афанасій... въ... листѣ... Ивану Попѣлеви... одного (!) часъ благословеніе взять указуеъ, которому еднакъ на подпору завъяттѣ своего приспособленному отъ того тамъ Афанасія // листови Его м. панъ Попѣль противнымъ тежъ себе быти указуеъ (Київ, 1634 *КМПИ* I, дод. 557-558).

ЗАВЪЯТЪ див. **ЗАВЪЯТИ**.

ЗАВЪЯТЫЙ, ЗАВЪЯТЫЙ прикм. (*непохитный у злобі*) завъятый, запеклий: А кгда его с плачомъ малжонка протестуючегосе словы лагодными,... просила, теды оны малъжонку протестуючегосе словы непристойными,... сромотилъ, а потомъ приводячы до skutку замыслъ свой завъятый,... до изъбы зъ челядю своею вълізъ (Луцьк, 1647 *АрхЮЗР* 1/VI, 812); а далей свой завъятый умыслъ виконываючи, двери костелные выламавъши,... олѣтари работы сницерское три въ нивечъ потовъкли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430); преречоніе войтъ, буймистрове,... подчасъ ребелией а бунтовъ на тотъ часъ козацких,... а здавна противъко // протес-

тантови завъязтого ранкору сотнями,... на двор, фолварокъ, гумъно а пасеку наеждаючи, на той двор и будинки в нем розние на возы порозбирали (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 487-488).

ЗАВЪЯТТЯ див. **ЗАВЪЯТТЯ**.

ЗАВИВАНЬ ж. Завивало: Другую дей скрынку зеленую взял, в которой дей было: // ...завиваней перлових на золоте двѣ, одно дей коштовало петнацет коп, а другое десет коп грошей литовских (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 244-245).

Див. ще **ЗАВИВКА, ЗАВИТЕ², ЗАВИЯДЛО**.

ЗАВИВАТИ дієсл. недок. (що) (*обмотувати чимсь*) завивати: Там есмо дей пошли зараз и знашли есмо вже, а пани з дѣвками Воцею и // Параскою и хлопцемъ Васкомъ рану завивають (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 380-381).

Див. ще **ЗАВИЯТИ**.

ЗАВИВКА ж. Те саме, що завивань: К томѣ тежъ ѡзал есми ѡ Их Милости рѣхомыхъ рѣчей: ...завивки за шест коп грошей, шата ѡдамашковаа черленаа з олтабасом (Несухойже, 1550 *AS* VI, 5).

Див. ще **ЗАВИТЕ, ЗАВИЯДЛО**.

ЗАВИДА ж. Зависть, задрість: *offensa*, поврежденіе, завиды, пре(т)кновеніе, стуженіе (1642 *ЛС* 290).

ЗАВИДЕЦЪ ч. Задрісник: Можій: Завидецъ (1627 *ЛБ* 223).

Див. ще **ЗАВИДИТЕЛЪ, ЗАВИСНИКЪ**.

ЗАВИДИТЕЛЪ ч. Задрісник: *inuisor*, зави(с)тникъ, завидите(л) (1642 *ЛС* 247).

ЗАВИДИТИ див. **ЗАВИДѢТИ**.

ЗАВИДОВАТИ дієсл. недок. (кому і без додатка) Завидувати, задрити: а жидове которы слухати не хотѣли завидуючи набра(в)ши нѣ которы(х) ошу(с)то(в) люде(и) злы(х) и вчини(в)ши гукъ збурили мѣ(с)то (II пол. XVI ст. *КА* 92); любо(в) добръ зычи(т) любо(в) не завидуеъ (к. XVI ст. *УС* № 31, 195 зв.); бѣсъ, завидуючи христіаномъ православнымъ, же на его мѣйску, съ которого зъ высокости и спалъ и съ полкомъ своимъ, же христіанами православными Христосъ маеъ наполнити, а для того на грѣхъ

изводитъ, жебы на его мѣсцу не были (бл. 1626 *Кир.Н.* 15).

Див. ще ЗАВИДѢТИ.

ЗАВИДОСТЬ ж. Заздрість: нелицемѣрноую мысль имахоу ѿ прочихъ завидости и злобы ѿ(т)тола бо нѣшто оудивитиса. розоумоу слоугъ ѿны(х) (1489 *Чет.* 131 зв.).

ЗАВИДѢТИ, ЗАВИДИТИ *дієсл. недок.* (кому, чого, чому) Те саме, що **завидовати**: аще види(т) брат своего в добрѣ живоуца, или друга или сусѣда. не завидь... емоу (1489 *Чет.* 337 зв.); А еретики яко славе святыхъ завидяють, такъ и мертвыхъ ласки Божей не взычають (*Супрасльський монастир*, 1580 *Пис.пр.лют.* 121); **Ото(ж)** не каже(т) намъ слоужити такы(м) злы(м) рѣча(м) и завидѣти томоу але слоужити *іс хюу* (к. XVI ст. *УЄ* №31, 36); нѣкоторые в своей зависти, котѡрые намъ волности и повоженьа завидать ты(м) бы са оутѣшили (*Острог*, 1598-1599 *Апокр.* 221 зв.); не зави(д)те ты(м) которыи зле чина(т)... кто зле чини(т), таковы(и) ненавиди(т) ба (Височани, 1635 *УЄ* №62, 9); Неревнѣй, ѡсващѣнный Читѣлникѣ, лѣкавнѣющимъ, ни завиди тайно прекословѣющимъ и съпротивлѣющимса Архіерейской власти нашой (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 6).

ЗАВИЙКОВЫЙ *див.* **ЗАВЫЙКОВЫЙ.**

ЗАВИЛЫЙ *прикм. (стп. zawiły) перен.* Заплутаний; темный, неясный: Значыть то: не толко вера и сумненье твое завилое, але и овое пудло твое безъмозгкое, на которомъ ся поврозы покрутили, которые суть знакомъ яко веры твоее завилое геретическое, такъ и цноты покрученое! (Вильна, 1599 *Ант.* 923).

ЗАВИНИТИ *дієсл. док. 1.* (*зробити прикрість, шкоду кому-небудь, стати, бути винним перед ким-небудь; провинитися*) завинити: И пристоупили к нему фарисее зблагнаючи его рекоучи емоу. если годи(т)са члѣкоу поустити женоу свою што ж' бы колѣве завинила (1556-1561 *ЛЄ* 82 зв.); я котѡрый есмь згрѣшилъ я котѡрый есмь зле оучинилъ, а тыи овцы што завинили (серед. XVII ст. *Хрон.* 279 зв.).

2. (що кому) (*бути в боргу перед ким-небудь*) заборгувати: еслибы который козакъ што кому завинилъ, жебы ся зъ него справедливость неодолочная каждому стала (Варшава, 1572 *АЮЗР* II, 176); И иж таковый подступъ подо мною тотъ Иванъ Терлецкий учинилъ,... не учтивши мене,... и не заслуживши того, што мнѣ и церкви Божей завинилъ а ни ся мне и капитуле с тыхъ семисотъ золотыхъ не зистивши,... в небытности моей зникнулъ (*Луцьк*, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 282).

ЗАВИНУТИ *дієсл. док.* (що) (*загорнути в що-небудь, обмотати чимсь*) завинуты: панъ Борис ...//...по ономъ стреленью, завинувши рану, заснову лег (*Луцьк*, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374-375); за которѣю причинѣ то(му) особѣ, зави(в)ши в папѣрець сто или якъ са трафи(т) чи(р)воны(х) золоты(х) в рѣкѣ тыць, дрѣго(му) за(с) ты(х) же шафра(н)цювъ ѡчелѡбны(х) зави(в)ши та(к)же в рѣкѣ тѣць (1598 *Виш.Кн.* 293); Самаранинъ же нѣкакѣйсь ишо(л)... и вѣ(с)рди(л) са на(д) ни(м) и пристѣпи(в)ши, завинѣ(л) раны его (XVI ст. *УЄ* № 29519, 131 зв.); **Овый...** ишоль в' домъ катовъ нѣ ѡ чемъ не знаучѣ, и знаше(д)ши тамъ стѣтого ворога своѣго, вѣлѣми дивовалиса которѡго голѡвѣ завиненѣю пре(д) црѣ в' простиралѣ принеслѣ (поч. XVII ст. *Пчела* 7).

Див. ще ЗАВИВАТИ.

ЗАВИНѢНЕ с. (*стп. zawińnienie*) вина, провинна: Крестомъ называется порѣчаніе, ѿ(т)лѣтїе славы бе(з) завинѣна (поч. XVII ст. *Пчела* 27 зв.).

Пор. ЗАВИНИТИ.

ЗАВИРАТИ, ЗАВѢРАТИ, ЗАВЕРАТИ *дієсл. недок. 1.* (що) Постановляти, ухвалювати: завираю, застановляю (1596 *ЛЗ* 47); ѡныя пе(р)шіе... синоды бывали, на котѡры(х) што са и(м) оуподобало, тоѣ становили і писали і завѣрали, а наші ѿ(т)цѣве складати и(м) моусѣли (*Острог*, 1598 *Ист.фл.син.* 48 зв.); ожидали исыдора митрополита, за намѡвою евгѣнія папы, ачъ засѣда(н)а...чинили, але ничѡго не завирали, шѣст' м(с)цей (Там же, 57);

(що) завирати, засвидчувати: имена наши... зо всеми людьми тяглыми и нетяглыми..., з даньми

медовыми и десятинами вшелякими... вси пожитьки посполитостью завираючи... — Якубови Миклашевскому (Гнойня, 1596 ПККДА I-2, 167); всѣ огулом переречонные добра село Белый-Сток и кут albo островъ поля, от села Гати одорваный, посполитостью завираючи, так, жебы менованое неменованому, а неменованое менованому ничего не ублизало,... на монастыр и законников... дарую и тым записом моим записую (Луцьк, 1636 АрхЮЗР 1/VI, 715).

2. (що, чим) Закінчувати, завершувати: Наконець, завираючи тое писанье мое до ваше... милости, а богдай — не остаточное, тое еще прыдаю (Рожанка, 1598 Л.Пом. 1031); сторона поведовая такъ поведѣла: "правѣда є(ст), же-мъ я того в посесѣи тепе(р) недавно... Але пре(д)ки мо(и) были того в споко(и)номъ ужыва(н)ю... То завираючи, показа(л) а(р)тику(л) три(д)ца(т) шосты(и) (Київщина, 1600 ККПС 138); Только тымъ завираючи, мовлю: ижъ церковь Божія соборная єсть одна, прото и пастыръ ей соборный єсть одинъ (1603 Пут. 40); Завираючи тое короткое писанье мое, утвержаю оноє знаменіємъ креста Господня (Вильна, 1608 Гарм. 221); Который то тестаментъ остатнее воли моеє коньчачы, завираючи, хотечы, абы по смерти моеєй в моци и вази зупольноєй зоставалъ (Луцьк, 1641 ПККРДА I-1, 75).

3. (що) Замикати, зачиняти: А они ани камена не кіндѣли на нѣхъ, ани завирали мѣстцѣ таємныхъ, мовечи: помрѣмо вси въ простотѣ нашоєй, а бѣдѣтъ намъ свѣдками нбо и зѣмла, же нась несправедливѣе тратите (серед. XVII ст. Хрон. 478 зв.);

перен. (що) (блокувати, перекривати шлях для якихось дѣй) закривати: отступил есми собѣ самому и потомству своему, вечно до зновеня и верне-няся до нихъ и до иныхъ поступковъ правныхъ дорогу завираю (Луцьк, 1600 АрхЮЗР 1/VI, 293); На которыхъ то такихъ синодѣхъ артикулы о вѣрѣ головные подъ анаѣмоєю завирано, абы о нихъ не придавати, ани уймовати (1603 Пут. 18); мы... дорогѣ собѣ до попира(н)я вшеляко(г) правного до ты(х) протѣ(с)таци(и) завѣ-

раючи и о(в)ше(м) оные касуючи ѿморяючи и в ниве(ч) ѿборочаючи вѣчными часы (Вінниця, 1616 ЛНБ 103, 15/Іс, 1860, 1); то все вечными часы ѿморяючи и дорогѣ до дохоже(н)я и ви(н)-дикова(н)я того всего завираючи на што є(с)мо тотъ квитъ нашъ... межѣ себе дали по(д) печат-ми и(с) по(д)писами рѣкъ наши(х) (Вінниця, 1623 ЛНБ 5, II 4058, 27); до дохоженя южъ тое справы, вечное мильчене на вси пришлые и потомные часы завираетъ, и, то зознавѣши, просиль, абы тое его сознане принято и до книгъ записано было (Луцьк, 1641 АрхЮЗР 3/І, 386).

4. (що) (офіційно домовлятися про щось) укладати, складати (що), доходити (чого): тая святая згода, яко часто єсть завирана, такъ се теж часто, за неупрядненемъ вшелякихъ завадъ, розрывала (Берестя, 1596 АрхЮЗР 1/І, 510); завада... Другая, уважаючи ихъ милость поступокъ некоторыхъ владыковъ, которые..., не смеють трактатовъ стороны того зъедноченя духовнымъ своимъ, яко подозреннымъ, поверати и оного в тыхъ часехъ заверати, абы се не зали на зломъ фундаменте будовати (Там же, 511);

(що) (нав'язувати певні стосунки) установлювати, заводити: Грѣхи з' оумыслѣ полначіи з' дѣволом(м) приѣзнь завѣраю(т) (Вильна, 1627 Дух.б. 252); тѣи котѣрѣи волю свою ѿ(д)дають злѣсти, в нѣй са кохають, и приѣзнь з нѣю завѣрають (Там же).

5. (що) Містити: Тое(ж), што и позовъ въ себе ѿриина(л)ны(и), заверает(т), и... мать быти ѿбсе(р)вованы(и), ве(н)цѣ еще неправне, и приватне (Вильшанка, 1639 ККПС 227).

ЗАВИРАТИСЕ, ЗАВЕРАТИСЕ дієсл. недок. Містити, становити: помененый пляцъ мой зо всеми прилеглостями и околичностями, такъ яко се самъ в себе в широкости и долгости своей маєть и завираетъ, власно своимъ титуломъ вернымъ... тому братству даю, дарую и симъ листомъ записомъ моимъ добровольнымъ вечно записую (Луцьк, 1621 АрхЮЗР 1/VI, 514); яко здавна то(т) кгрунтъ в свои(х) ѿколи(ч)ностях(х) и граница(х) се має(т) и заверает(т), та(к)же и се(л)[а] до то(г)[о] ме(с)та... належачіє,... зо всеми

и(х) околи(ч)носта(ми), урочы(с)чами и прозви-сками в... споко(и)ную по(с)сесью... пода(л) (Житомир, 1649 ДМВН 183).

ЗАВИСА див. ЗАВѢСА².

ЗАВИСЕЦЬ див. ЗАВѢСЕЦЬ.

ЗАВИСИТИ див. ЗАВѢСИТИ.

ЗАВИСНИКЪ, ЗАВИСТНИКЪ, ЗАВѢСТ-НИКЪ ч. Задрісник: злы зависници неразоум-нии, ани покорилися емоу (1489 Чет. 164 зв.); Даска(л) или вчїте(л) сея шкѡлы маеть быти бл̄гоче(с)тивъ, раздме(н), смире́номудры(и),... ие бл̄удникъ,... негн̄вви(в), не завистникъ (Львїв, 1587 ЛСБ 87, 1 зв.); Абѡвѣмъ ото не́прия-тель и за́вистникъ рожаю лю́дского, всѣалъ въ ср(д)це ре́вность злоую (Острог, 1598 Ист.фл.син. 47); іѡан... бѡдѣчи в красомѡвствѣ барзо сла́в-ны(м) професѡромъ ималь въ аѡино(х), за́вист-ника своего (XVI ст. УЄ № 29519, 276 зв.); Лечь шатанъ и завистникъ згоды и милости бра-терское... позазрѣлъ оной ихъ едности и любве (1603 Пут. 41); Лечь тому неприятел душъный, добру завѣстникъ по вси тые часы прешкоды чинил (Городок, 1640 ПККДА I-1, 69); inuisor, зави(с)тникъ, завидите(л) (1642 ЛС 247); х̄с... тѡе чїни(л) и(ж) бѣса не показоваль ты(м) за́вистнико(м) (1645 УЄ № 32, 98 зв.).

Див. ще ЗАВИДЕЦЬ, ЗАВИДИТЕЛЬ.

ЗАВИСНУТИ дієсл. док. 1. (повиснути, заче-пившись за що-небудь) зависнути: двери... зъ гаковъ спали и вывалилися, только на засчепъци зависли (1591 АрхЮЗР 1/1, 317); на правой ру-цѣ на шыколоткахъ рана шаблею тятая, барзо шкодливая, пальцевъ три только на скурѣ за-висли (Київ, 1595 АСД III, 59); Єгда(ж) ѡныи дѣтки в скринцѣ на рѣкоу поущены были и пlynнѣли на до(л), и пото(м) зависли по(д) едины(м) брего(м),... почѣла во(л)чица пла(ч) и(х) и вытаг-ноула скрїнку на брегъ (XVI - поч. XVII ст. Кн. о лат. 110); на шїи зависнути — (стати тя-гарем для кого-небудь, завдати клопоту кому-небудь) повиснути на шїи: я дей тое жито про-дал и гроши побрал; и повѣдил: и самъ дей то знаю, иж тое жито до сего часу на моей шїи за-висло (Володимир, 1566 СИМКЦА 58).

2. (триматися в повітрі над землею) зависну-ти: такъ долго моли́лсѣ, пѡки ажъ оучинилъ же на повѣтрѣ завїслъ (Вільна, 1627 Дух.б. (Передм. II), 7 зв.); оувѣзла голова егѡ на дѡбѣ, бо о(б)ви-ли́сѣ вѡлосы егѡ ѡколо гб̄ліа. а коли бнѣ за-вїслъ межи нѡмѡмъ а межи землею, мд̄лть на ко-тѡромъ сѣдѣлъ пробежалъ (серед. XVII ст. Хрон. 270 зв.).

3. (у чому, на чому) Затриматися, залиши-тися невиконаним: а если бы заразо(м) не запла-чоны были, тогды на томъ име(н)ю,... ѡ(т)коля кривду себе па(н) су(д)я мени(л) бы(ти), за две недели мела бы(т) ѡ(т)права черезъ возного вчи-нена, а ѡ самую речъ тогды въ апеляцей з пер-ши(х) рокохъ зави(с)ла, ѡдослали были на роз-судокъ его королевское мл(с)ти (Житомир, 1584 АЖМУ 71); Дошло на(с) писа(н)є ѡ(т) ѡсобы в(ш). к(н) м(л)... яко бы(с)мо мы бра(т)ство мѣли ле(г)це собѣ поважати ла(с)ку в(ш) к(н) м(л)... в ро(с)писа(н)ю рокѣ межи ни(м) и нами ѡ справѣ котораа зави(с)ла на реляции его к(р) м(л) (Львїв, 1596 ЛСБ 302, 1-1 зв.); до чого уже и поступки правные з нею зачатые ест и на пев-ныхъ стопняхъ // правныхъ зависли и стоят (Луцьк, 1605 АрхЮЗР 8/III, 508-509); а иньшиє всѣ спра-вы до вла(с)ны(х) воево(д)ствѣ ѡдо(с)лалъ и рокъ... захова(л) ѡ чо(м) помененая ѡ(р)динация декре(т) трибѣна(л)ски(и) и ро(с)пи(с) в то(и) справе зошлы(и) шире(и) в себе обмовляю(т)... на которы(х) тая справа зо(с)тала и зави(с)ла (Люблїн, 1634 ЛНБ 103, 2010, 14 зв.).

4. (у чому, на чому) Грунтуватися (на чому), опиратися (на що): Нетъ такъ глупыхъ на свете, ани такъ дикихъ людеи, которые бы не видели, ижъ добре ихъ и задержанъе всего щастья... ихъ на згоде и едности умысловъ зависло (Вільна, 1597 РИБ XIX, 306); прото(ж) щонайлѣпшей рѣчи не ма(ш) межи нами мл(с)ти брате(р)скои котораа са гѣ боу подобае(т) бо то е(ст) всѣ (!) прїказанїй // бж̄їи(х) почато(к) и конецъ абовѣмъ на то(м) всѣ рѣчи и ве(с) зако(н) и прр(о)ци за-виснѣли (к. XVI ст. УЄ № 31, 195 зв.); Абовѣмъ тое-то таковое церкви вселенское едность най-болшей въ томъ зависла, же маеть едину голову

Христа Господа (1603 *Пит.* 25); то́тъ зб́шлый заховáль три цнóты Бгослóвскїи, на котóрыхъ все сп(с)нїе завїсло, вѣрѣ,... Надѣю,... Любóвь (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 159); терпливое зношенїе; котрѣ по(д)лѣгло мóцы твоѣи, и на твоє(и) вла(с)но(и) вóли завїсло: мáешса еи сподѣвати (серед. XVII ст. *Кас.* 60 зв.).

5. (на кому) Увїйти в чию-небудь компетенцію, стати чїм-небудь обов'язком: ѿ(т) того часѣ якъ почали быти хр̄стіане цесарами цр̄ковные sprawy на ни(х) зависли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 144).

6. (при кому) Стати властивим, притаманним (кому): А їнїи всѣ имена при Бзѣ; якѣ то Прáвда, Дб́роть, Вóла, Премоу(д)рость, Велїчества, Свѣтлость, и прб́чаа. Тѣи всѣ нáзвиска, при тѣхъ трóхъ Персóна(х) сполне завїсли, принадле́жностью ихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 12 зв.);

(на чому) міститися, становити суть: приказаное есть, Не чѣжолóжь, не забывай, не кра(д) //..., и иншіѣ всѣ приказана на самóмъ ѿвомѣ слóвѣ завїсли, ѡлюбиш' блїжнего своего якъ сам' себе (Київ, 1637 *УС Кал.* 558).

Див. ще ЗАВИСАТИ.

ЗАВИСНЫЙ, ЗАВИСТНЫЙ *прикм.* Заздрїсний, *діал.* зависний: Люди пре(д)мѣстѣские иное вмѣсто ины(х) почали глати меж(д)о собою, едены (!) по невѣжеству, дрѣгие по ѿбычаю своему древнему лестному или завистно(мѣ) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); такіми и власными тѣми слóвы, лóуде оумыслѣ, и ср(д)ца завистного, преложóныхъ цр̄кви вѣстóчное щїплю(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 223); Дїáво(л) же завїстными пора(до)вавшє(с) нáшей пóгыбели оу бóл'шдью ль(ст) лóуди прївѣль. и надчїль пїа(н)ствѣ... оубїствѣ и нечїстотѣ. завїсти и лѣжи (к. XVI ст. *УС* № 77, 188); И нáсь (ѿ Правовѣрный) завистнаа любóвь и рѣвность дóмѣ Бá нáшего грїзла (Київ, 1620-1621 *МИКСВ* 32); Аггль: ... хотѣль, абы над тебе не бѣло, роздѣль еси себе на(д) доброго лѣчшимъ,... в' посидѣню высокоми(с)льный,... во всякой по(с)татѣ тѣле(с)ной ба(р)зо зави(ст)ный (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); *aemulus*, зави(ст)ны(й) (1642 *ЛС* 72); Завїстный. *Invidia. Liuidus. Maleuol(us)* (1650 *ЛК* 449).

Див. ще ЗАВИСТЛИВЪ.

ЗАВИСТВО *с.* Заздрїсть: Завиство. *Invidia. Inuidia. Liuor* (1650 *ЛК* 449).

ЗАВИСТЛИВЪ *прикм.* Заздрїсний, *діал.* зависний: Любóвь долготерпелива и милостива, любóвь не завистлива, любóвь не мечеть себе, не пышна (XVI ст. *НЄ* 11).

Див. ще ЗАВИСНЫЙ.

ЗАВИСТНИКЪ *див.* ЗАВИСНИКЪ.

ЗАВИСТНЫЙ *див.* ЗАВИСНЫЙ.

ЗАВИСТЬ, ЗАВЕСТЬ, ЗАВИСТЬ, ЗАВИСТ *ж.* Заздрїсть: дѣвол... навчи(л) ихъ брато-оубииствоу блоужению. зависти и лжи (1489 *Чет.* 251 зв.); рек имъ пїлат которог хочете змеджї тых двох ѿ(т)пущу вам. варраву їлі їса нареченьног ѣа. бо ведал шьто для завести выдалї ег (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 52); такъ mezi пшеницѣ, по zostáлои любви, кѣкóлю незгóды зависти, розорвãнã в'сѣаль (Острог, 1598 *Ист.фл. син.* 56 зв.); Про то мы, братя, выдложѣмъ усякую лихоту выдѣ сердцець нашихъ, ненависть, зависть, убїйства и // злодѣйства, чужоложства и ненави(с)ти, говорѣмъ по правдѣ ико ближнимъ нашимъ (XVI ст. *НЄ* 220-221); То подобно и на святаго Павла апостола нанесут хулу клеветницы, яко от зависти Павел остерегает коласяны (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 190); ку skutкови про завист и ненавист от вселукаваго дїавола приити, тѣсенъ пут и жесток барзо (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528); на жа(д)ныи перешкóды зависти не дбáючи... же зázрость оуципливаа згáснетъ, а праца моá тáа ѡ пото(м)ны(х) в'да(ч)ност' ѿ(т)несѣтъ (Київ, 1627 *МИКСВ* 185); *maleuolentia*, неприязн(ъ), зави(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 262); ѿ Пилáте..., старѣйшино Рїмскѣи вла́сти; молю та, дай ми Тѣло Іса прáве(д)ника, ѿ(т) Іудей ѿболгáнное, и зависти рáди; неправедно смѣрти понóснои подáное (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

2. Ревнощї: Ревнощбразїе: Зависть, горлїваа мїлость, албо горливо(ст) в' мїлости (1627 *ЛБ* 108).

ЗАВИСЪКА *див.* ЗАВЪСКА.

ЗАВИТАНЕ *с.* (*стп.* *zawitanie*) прихїд, прибуття: Єгїпетъ ѿсватїль, и з' злбóстїй вїзволїлї своѣмъ завїтанїемъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 864); *Образно:* завита(н)є до ср̄дцѣ нáши(х) Хвó,

и телесный пожа(д)лівости ѿ(т)гбни(т), и дѣше(в)ныи намѣтности ѿ(т)далаетъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 57).

Пор. **ЗАВИТАТИ**.

ЗАВИТАТИ дієсл. док. 1. (зайти, заїхати, прибути куди-небудь, відвідати когось) завитати: У четвергъ завитали княжа воевода киевский изъ сыномъ (Берестя, 1596 МИВР 66-67); Завитайте южь до насъ на Тридмфъ весбло: Вы ѿ(с) Мѣзы, зъ Парнассѣ пресвѣтлое кболо (Київ, 1632 Євх. 303); Тамъ едностайне, прѣдко завитайте; Архієрѣа на ѳрѳнѣ витайте (Львів, 1642 Бут. 7 зв.).

2. (опинитися де-небудь) потрапити: ты црѣ цре(м)... боу(д) мл(с)рдны(м), грѣхы нашѣ згладивши спра(в) абысмы до того(ж) мѣсца гдѣ ты тепе(р)... щасліве кролюбешъ по смрти нашей завитá(л)и (поч. XVII ст. Проп.р. 228); оучитель... стрѣдами злототѣчныхъ словъ свои(х)... Грѣческій народъ свой оучилъ, а потомъ за преложє(н)емъ тыхъ его шкрїптовъ на языкъ Слове(н)скій, прѣве якобы повтѳре народови нашємъ Слове(н)скомъ ѿжи(в)ши, и до ты(х)... наши(х) краєвъ... завитáвши... пожиточе(н) бы(л) (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 6 нenum.); Робѳтникѳве,... квѣты... зъ рѳзныхъ зїолъ, и зъ деревъ... по(д)часъ заквитана ихъ, збираючи, Панѳмъ своѳмъ, а̀бо завитáлымъ гѳстемъ ѿхѳтно прїносятъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 509); Вѣры намъ Правослáвноѳ зе Всхѳдѣ до насъ щасліве, зъ прейзрѣна єгѳ стѳго, завиталоѳ, жа(д)нымъ геретицкимъ преврѳтностама зъ скрїнѣ ср(д)цѣ наши(х) вѣрвати не допѣстїлъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 157).

ЗАВИТЕ присл. (стп. *zawicіe*) безумовно, беззастережно: приказую тебе, абы еси... передъ урядомъ моимъ засажонымъ, завите самъ особою своею сталъ (Володимир, 1591 АрхЮЗР 1/І, 303); прѳто абы есте пере(д) ты(м) же суд(о)м) головны(м) трибуна(л)ски(м) на року ва(м) выше(и) назначоно(м) завите стали (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); розказде(м) абы(с) пере(д) суд(о)м) нашы(м) зє(м)ски(м) киевськи(м) на рока(х) сѳдовы(х)... са(м) ѿчевисто и завите ста(л) (Київ, 1622 ЦНБ II, №23265, 1); моею по(д)комо(р)скою владзою приказую, абы(с)-

те... сами... завите стали на жалобу и правное попа(р)те... ѿсвецоного кнежати (Ісаїки, 1643 ДМВН 256); моею владзою старостинскою приказую, абысте ваша милость передо мною самымъ... сами обличне и завите стали (Володимир, 1648 АрхЮЗР 1/VI, 819).

Див. ще **ЗАВИТО**.

ЗАВИТЕ с. Завивало: Сиби(л)ла. Єврѳпѣа... была в'зрѳстѣ цѳдноѳго. плѳти рѳмáнои. вдáчнои твáри. в' завїтю красно(м). в' злотоглавѣ хо(ди)ла (Львів, поч. XVII ст. Крон. 78).

Див. ще **ЗАВИВАНЬ, ЗАВИВКА, ЗАВИЯДЛО, ЗАВИЯНС**.

ЗАВИТО присл. Те саме, що завите: приказую, абы есте в.м. передъ судомъ моимъ кгрѳдскимъ Вѣницкимъ... очевисто и завито стали на жалобу и правное попиране мене самого (Вінниця, 1603 АрхЮЗР 7/II, 386).

ЗАВИТОСТЬ ж. Реальність, дійсність, беззастережність: Тогды су(д) нине(ш)ны(и) кгрѳ(д)ски(и)... тоє справы выслуха(в)шы в да(л)шомъ ее поступкѣ за домовене(м)се и пра(в)ными поступками стороны поводовое а за нестане(м) позвано(г) по ѿбзыскѣ за бе(з)пра(в)ны(и) грабежъ черезъ позваного поводови... деланы(и) порáхова(в)шы тотъ грабе(ж) завитостю и з винами пра(в)ными во(д)ле права приходячими, сѳмою всею польторы тисєчы(и) сорокъ золотыхъ... стороне поводово(и) на по(з)ваномъ... присѣдилъ (Київ, 1617 ЦДІАЛ 181, 2, 125, 2, 2).

ЗАВИТЫЙ прикм. (стп. *zawitý, стп. zawity*) остаточный. ◊ **завитый рокъ, рокъ завитый** див. **РОКЪ**.

ЗАВИЯДЛО с. (стп. *zawijadło*) Те саме, що завивань: мещане... та(к) те(ж) скры(н)кѣ и шъкатѣлѣ з ры(д)вана взяли в которо(и) скры(н)це были ѳберы жоны моеє тка(н)ки браселики пе(р)ловые ла(н)цѣхъ золоты(и) пе(р)стєни завия(д)ло зъ золотомъ (Луцьк, 1571 ЖКК I, 33).

Див. ще **ЗАВИВКА, ЗАВИТЕ, ЗАВИЯНС**.

ЗАВИЯНС с. Те саме, що завивань: и(х) жоны вѣ золоте вѣ сере(б)ре, ходити... не маю(т), Але ѳбе(р) ихъ має(т) бы(ти) зна(ч)ны(и), ша(п)ки або бирєты жо(л)тыє па(к) те(ж) и завия(н)я

белы(х) голо(в) поло(т)но жо(л)тое (1566 ВЛС 94 зв.).

Див. ще ЗАВИВКА, ЗАВИТЕ, ЗАВИЯДЛО.

Пор. ЗАВИЯТИ.

ЗАВИЯТИ *дієсл. недок. (стп. zawijać) те саме, що завивати:* А коли дей пани раны завияла, тогда она не была, одно Воця, а Федор Дюгот, приехавши, тамъ в ызбе и не былъ, одно постѣлъ з воза зобралъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 382).

ЗАВДУЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім. Заздрісник:* нѣмашъ та(м)... кто бы крѣвди(л); ани оукривжоного ѡбачи(ш). нѣ ѡбражѣючого, анѣ ѡбражѣючогоса. анѣ гнѣваючогоса, анѣ завѣдѣючого. анѣ пожа(д)лѣвостю непристойною распалѣного (Острог, 1607 *Лѣк.* 44).

ЗАВИСАТИ *дієсл. недок. Зависати:* вѣшити за-висати (I пол. XVII ст. *Сем.* 74).

Див. ще ЗАВИСНУТИ.

ЗАВИСИТИ *див. ЗАВѢСИТИ.*

ЗАВІАТИ *дієсл. док. (що) (засипати кучу-гурами) завіяти:* снѣгъ вѣпаль та(к) великіи. же ни(х)то не мѡгъ... зъ домѣ вѣйти не прокѣдав-ши лопѣтою, ѡкна и двѣри завѣало. и моро(з) лѣ-тыи бѣ(л) (1509-1633 *Остр.л.* 130).

ЗАВОДИТИ *дієсл. недок. 1. (кого) (відводи-ти, супроводжуючи когось куди-небудь) заводити:* Которы(и), за вказа(н)е(м) мой(м),... з све(т)-ками своими на то(м) кгру(н)те, яко то є(ст) вла(с)тивы(и) его, по(д)лу(г) того завоже(н)а своего, куды на(с) заводил(л), присегати хоте(л) (Івниця, 1582 *ККПС* 81).

2. Перен. (кого в що, до чого) Затягати, зама-новати: Ты и(ж) нѣ маючы пре(д) ѡчыма страха божья... в погипе(л) вѣчную себе и дшѣ хрести-янские заводишъ (Львів, 1594 *ЛСБ* 249); На-учил нас господь такихъ вѣлков знати, именемъ та-кимъ ихъ достѡбитъ назывѣати. Котѡрыє тылом а не дверми входять, и з собою народ до пѣкла заво-дятъ (к. XVI ст. *Укр.л.* 71); Перестѣнте жъ зво-дѣти людей ненадѣѡны(х), и тыхъ котѡрыи на свой рѡзвѣмъ сѣда(т)са, и не заводѣте и(х) дѣлей въ погѣбѣлъ (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 53); В землю живыхъ заводитъ Мѣсли нѣши (Вільна, 1620 *Лям.К.* 27);

(кого, кого до чого) зваблювати: Такъ же унѣтѡве, своему лживому богу-антихристу мощно служачи, заздрятъ христѣаномъ, отступивши ѡтъ вѣры христѣанской, заводячи ихъ и обещаючи имъ дигнѣтарства, маетности и роскоши розма-итые (бл. 1626 *Кир.Н.* 15); Если та завода(т) мѣсли злыи до ѡ(б)жи(р)ства // пѣанства... вытрва(и)... дла црѣства нб(с)ного (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 18-18 зв.);

(що, на що) спрямовувати: Якъ вѣтры // срѡ-дзе вѣючіи все створенѣе, котѡрое по(д) нѣбомъ єсть хвѣютъ, и гѣкъ а шѣмъ немѣлый чѣнать: тѣкъ мѡцъ нѣприятѣ(л)скаа, лѡмитъ, нѡситъ мѣсли, и колѣшетъ глѣдѡбѡстами ср(д)ца, вѣд-лѣгъ оуподобѣнѣа своѣго, а на свою послѣдѣ за-вѡдитъ мѣсли (Вільна, 1627 *Дух.б.* 342-343); Въ безакѡнѣи зача(т) єсмъ и въ грѣсѣхъ роди ма мти моа а та(к) не маємо мѣслии иншихъ на то завѡ-дити (I пол. XVII ст. *УЄ* № 91, 94 зв.).

3. (що, чого) (передавати що-небудь у заста-ву, у володѣння) відводити: и всказывалъ к намъ князь Андрей, штожъ дей в обычаи права земли Волынское того нетъ, хто са ѡ земли правѣть, абы малъ самъ присагати, нижли дей свѣдки годный присагають и землю заводатъ (Петрків, 1527 *AS* III, 319); а естли быхъ былъ потребен гро-шей тогда того имени своего Любина не маю ни-кому продати на вечность а ни заставою заводити, одно тымъ листомъ своимъ застановляю и певное постановене чиню в томъ имени своемъ Любине (Володимир, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 130); ѡны(и) запи(с) то(л)ко небо(ж)чика князя федора... бра-та его тестаментѡ(м) своимъ стве(р)ди(л) але ча(с)ти своеєе яко никгды ємѣ не заводил(л) та(к) те(ж) то(т) тестаментъ на нее се стега(т) не мо-же(т) (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 69 зв.); чѣна-чи тѣды дѡсы(т) выреченномѣ словѣ абы бе(з) за-стѣвы пѣвной сѣмы церкѡвной не заводѣти, по-нева(ж) Панъ Янѣй не має(т) щѡбы дла пѣвно-сти въ застѣвѣ брѣтѣа(м) дѣлѣ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 31 зв.);

(що) (*границі володѣння*) визначати: А по то(м) заводе Барановѡ(м) панѡве Трипо(л)ские заводити-ли) свою границу (Житомирщина, 1595 *ККПС*

62); Сѣ(д) наказѣ напере(д) акторови дѣктъ сво(и) заводи(т) а пото(м) по(з)ваномѣ (Луцьк, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 17 зв.).

4. (що) (*запроваджувати, встановлювати*) заводити: поменений панъ Шылень...//... штобы мел, яко преложоный, в месте страж заводити, порядку перестерегати, бунѣтови забегати, о обороне мыслити (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 307-308);

(кого з ким) (*починати, затівати що-небудь*) заводити; заводитися: и не хотачи Єго Милость далей в том з нами себе заводити и в наклады нам ѿбеюм сторонамъ приходити вчинил есть Єго Милость змовѣ з нами (Звиняче, 1553AS VI, 9);

(що) (*провадити, виконувати*) вести: та(м) же передо(м)ною возны(м) па(н) ме(ш)ко(в)ски(и) вра(д)нику хотачо(в)скому... которы(и) на то(т) ча(с) ѿ(т) дзекана лу(ц)кого... то(т) вра(д) заводи(л) // мови(л) абы допусти(л) ему ѣ гумнѣ того збо(ж)я (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 1-2).

5. (що) (*насаджувати що-небудь на щось*) набивати: Хищникъ: Драпѣ(ж)ца, лѣпѣ(ж)ца, разбѣйникъ, и тѣжъ начи(н)е бѣднарское, гакъ котрымъ обрѣчѣ заводатъ на фасы (1627 ЛБ 143).

6. (що) (*робити запис*) заводити, вписувати: прото неха(и) бы де(и) тая жалоба и ѿповеда(н)е наше до за(в)трея до кни(г) не завожоно за чи(м) то(т) паробо(к) дома буде(т) абы и его раны во(з)ны(и) або ви(ж) ѿгледе(ли) (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 28).

7. (що і без додатка) (*запізнюватися з виконанням чого-небудь*) зволикати: Челади дворное запла-та мает быти з местцких панщизных пиназѣй, котораа челада дла быдла мает быти хована, а конечно абы каждого рокѣ той челади плачено, не заводачи (1567 AS VII, 119); Дворникомъ, дворничкамъ и наймытамъ наймѣ, найменшое речи не заводачи, платити (1577AS VI, 84).

8. (кого) Губити, занапашати, мучити: И не такъ далѣце злѣсти и грѣхи, яко погрѣхѣ дивъные и опачные розоумѣнѣа наши, ѿ наши(х) грѣхѣхъ насѣ албо заводатъ албо трѣвѣжатъ, зачимъ и до полѣпше(н)а // живота напродѣ и старанѣа ѿ

оулѣченью злѣстей прѣшлыхъ, нелачно здається намъ приходити (Острог, 1607 Лѣк. 4-4 зв.).

Див. ще ЗАВЕСТИ.

ЗАВОДИТИ² дієсл. недок. (*голосно плакати, голосити*) заводити, *діал.* заводіти: А снѣть и всего свѣта кгмінъ, волаълъ мѣвачи: И гѣлосомъ бѣрзо жалоснымъ заводачи (Львѣв, 1616Бер.В. 89).

ЗАВОДИТИСЯ, ЗАВОДИТИСА дієсл. недок. (з ким) (*затівати сварку*) заводитися: А такъ я, Яхно, яко братъ старшый, не хотячи зъ братею своею въ томъ ся заводити, але братскій роздѣлокъ приняти и то на вѣчность равнымъ дѣломъ, яко зъ братею своею рожоною роздѣлити (Луцьк, 1565 РЕА II, 141); але зъ великою скрѣмностю и покѣрою вѣжджаеть... намъ... прикладъ даючи, и зоставлючи, жебѣс'мо...//... нѣкомѣ обрѣзы не стрѣили и нѣ съ кимъ са, дла мѣрныхъ дочасностѣй... не заводіли, и вѣ свѣры не вдавали (Київ, 1637 УЄ Кал. 182-183).

ЗАВОДНИКЪ ч. (*стп. zawodnik*) спортсмен: ѿто слоухай нѣкоторого справе(д)лѣвого моужа мѣвачого, лѣта мой проу(д)ше бѣжа(т) нѣжъ заводникъ абѣвѣ(м) якъ ѿнѣ перше нѣжли ста-ноу(т), кресъ перескакою(т) (Острог, 1607 Лѣк. 107); Ристате(л): Ка(л)вакато(р), заводни(к) (1627 ЛБ 109); *У порівн.:* гоняты и один одного дла власти сану и позысканѣа имѣний и перебѣгают и опережают, власнѣ як конские заводницы дла закладу (Унів, 1605 Виш.Домн. 191).

ЗАВОДНИЦКИЙ *прикм.* Спортсменський: Пѣчестъ, албо пѣчест) побѣднаа: Нагорѣда заводницкаа, албо герцирева, запѣсницкаа (1627 ЛБ 91).

ЗАВОДНИЧИЙ *прикм.* Загальноприйма-тий (?). ◊ мила заводничая *див.* МИЛЯ.

ЗАВОДНОЕ с. (*стп. zawodne*) дохід за доз-віл косити на певній території: Заводное с поля ѿ волок подлугъ реесту своего игумень предѣ братию и ктиторми личбу чинити мае (Пересоп-ница, 1600 АрхЮЗР 1/VI, 300).

ЗАВОДНЫЙ *прикм.* (*стп. zawodny*) спортив-ний: Рѣтный: заводный, звѣща тотъ вѣзъ на ко-торомъ са збивають, тотъ що належи(т) до такѣ-вои вѣтѣчки и звѣды (1627 ЛБ 108).

ЗАВОДЦА ч. (*стп. zawódcа*) 1. Управитель, принципал: кгда са на рокъ, ѿтъ господара Его Милости зложоный, в томъ мне право сто-чило, княз Андрей... заводцей своихъ не поста-вилъ, панове сѣди присѣдили мне тѣю часть не-божчика Грицка... водле росказанья господар-ского (Миркѣв, 1539 *AS IV*, 192); Мы... зложили есмо им рокъ тамъ на тую землю выехати и справедливость вчинити и того заводцу войту казали есмо тамжо на той землѣ поставити (Киѣв, 1560 *АрхЮЗР 8/IV*, 167); А такъ я... и тѣю часть имене(и), за ты(м) же ся мне и принъцыпа(л)у або заво(д)цы моемѣ панѣ крыницкому по(д)лугъ ѡписѣ князя ружинского и жоны его... досыть ста-ло, зара(з) ѡ(т) его милости... постѣпую в моцъ и в де(р)жанье его подаю (Кременецъ, 1583 *ЛНБ 5*, II 4045, 31 зв.).

2. Особа, від якої ким-небудь одержана вкра-дена річ: который дей тотъ Денисъ, мене пойма-вши, ставши яко заводцу, оному Семену Чикалу и тому Гацу Борисовичу, чий то естъ конь (Жи-томир, 1590 *АрхЮЗР 6/I*, 213).

Див. ще ЗАХОДЦА.

ЗАВОДЪ, ЗАВОДЪ ч. (*стп. zawód*) 1. Змаган-ня: И на боко видѣломъ то, же с тѣхъ мѣръ хрѣ-момѣ, за добре здороваго на заводъ, нѣмомѣ за красномѣвцѣ на споры, и ономѣ жабракѣ, чюжоую кролевскѣю на свое лице вкладаючомѣ персонѣ, маломѣ не былъ, або и былъ подобный (Острог, 1598 *Отп.КО 2* зв.); Стадѣонъ, стадѣй, стан, гоны: рѣке, крѣкѣ(в), си, стѣпени(и), По ѣнѣхъ, до двѣхъ миль чѣни(т). заводъ, плѣцъ до заводѣ, або до го-нитвы (1627 *ЛБ 121*); Ристаніе: Вѣтѣчки, Гарцо-ваніе, Гонитвы, Завѣды, Бѣганіе кобыми (Лѣвѣв, 1642 *Жел.П. 8*).

2. Незгода, чвари: што бы то на небожчику за знаки были и от кого бы, — звлаща же ни с ким в неприязни а ни в жадным заводе небожчик не жив, — за таковым окрутным... замордованьемъ брат нашъ небожчик... с того света зшол? (Луцкъ, 1604 *АрхЮЗР 8/III*, 495); пане гетмане... на тые простацкіе бунты молодыхъ небачныхъ не дбаю-чы, старайтесь милостью всѣхъ звитежыти, кромъ всякихъ межы собою неприятельскихъ за-водовъ (Киѣв, п. 1621 *АСД I*, 265);

непорозуміння: и ѡ срѣдкѣ забѣже(н)а на-мовившиса, то абымъ сегѣдна (не пѣскаючи в' дѣлшій часть пре (!) ѡ(т)лѣгло(ст) мѣстца на котѣ-ромъ са дрѣкѣтъ) оучинѣлъ, што бы пре(з) мене за ѡбщимъ... Совѣтомъ бе(з) жадныхъ заво-довъ Дѣспѣтаційныхъ оучинено быти належало (Киѣв, 1628 *Апол. 2* зв.);

розчарування: тѣтъ до оудивленія приходитъ великомѣ ѡщѣканю послѣднихъ римскомѣ костѣ-лови, в аковихъ заводѣхъ мѣрныхъ застаѣтъ, на тщѣтнѣа ѡбѣтници папѣжскѣа надѣюще(с) (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.(Лв.) 31*).

3. (*засвѣдчення істинності чого-небудь*) під-твердження: а тѣтъ тые доводы єдно для того те-пе(р) приточи(л), абы тые которые не читали бо(л)ше(и), то(л)ко вѣдати мо(г)ли с працови-то(г) заводѣ нашегѣ ѡ правдиво(м) предку (1582 *Кр.Стр. 72* зв.); Лѣчь лѣбо тѣразъ лѣбѣ и ѣногѣ заводѣ зацности фамѣлїи и дѣлности Кнажѣтъ Четвертѣнскихъ выличѣти (Киѣв, 1623 *МИКСВ 73*).

4. Передача маетки, земель і т.ін. у володін-ня іншій особі; обмір границь маетки, земель і т.ін.: а каноники вжо мають то держати къ церкви Божей, подлугъ заводу и свѣдоцтва и присеги ихъ свѣдковъ (Вільна, 1516 *АЮЗР I*, 52); приве(л) насъ панъ янъ светицки(и)... до ставу князя старосты лѣцкогѣ за(м)кѣ его каменицького которые(и) ставъ естъ подъ самы(м) замѣко(м) каменемъ. Того заводѣ ѡ(т) медведевы головы до ставу каменського якобы на по(л)торы мили (1546 *ОГ 33* зв.); от тое отноги долиною через поля и дубровы до тоежъ долины, где панъ Загоровский привелъ нижей заводу пана Загоров-ского (Свищѣв, 1553 *АрхЮЗР 8/VI*, 29); онъ дей до мене всказалъ, ижъ дей я Гулевичу не слу-жилъ..., естлимъ дей ездилъ до Сутѣски, яко приятель есми его тамъ былъ и рокъ съ Кома-ромъ рознялъ, и Красноселского на заводъ Чол-ганскомъ провелъ (Луцкъ, 1579 *АрхЮЗР 3/I*, 10); жалова(л) намъ... песочиньски(и)... и(ж) де(и) по(д)данны(и)... гри(ц)ко беленьки(и) проме-налъ... жеребицѣ... котораа: кгда ѣ того грина ѡ(т) по(д)даного пна миколая я(р)молинського з черѣленевецъ кузмы чиравца познана, тогѣды де(и) пнѣ песочиньски(и) рокъ заводѣ правне

складаль, а тотъ де(и) подьданы(и) светецьки(и), оного слуги его в томъ заводе заступити не хотель (Кременець, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 72); А по то(м) заводе Бараново(м) панове Трипо(л)ские заводи(ли) свою границу (Житомирщина, 1595 ККПС 62); завжды о(т) та(м)ту(л), ве(д)ле права, заводы граничныя бываю(т) показованы з обу(д)-ву сторонь (Київщина, 1600 ККПС 141).

5. Вл.н.: Ми(с)ко Заво(д) (1649 РЗВ 333 зв.).

ЗАВОДЫТИСЯ дієсл. недок. (на що) (*збиратися, заноситися*) заводитися: В тобѣ хто мешка(л) нѣгды не шкодова(л) хто ся шанова(л). Тера(з) не сту(и) тежѣ на... (пошк. — Ред.) южъ приходытъ Сна(т)ся южъ на тоє подобно заводыть (пошк. — Ред.) бы юже было внѣвечъ оберънено (1636 Лям. о пр. 11 зв.).

ЗАВОЄВАТИ дієсл. док. (кого) (*захопити в полон*) полонити: А є(с)ли в томъ часи мене самого сме(р)ты Або неприятє(л) татари(н) яко то в на(с) на украини завоєвати мѣль, теды жона моя з маєтности моеи має(т)... тую чоты(р)на(д)ца(т) копъ гроше(и) лито(в)ски(х) панѣ янѣ кременєви о(т)дати (Жорнища, 1609 ЛНБ 5, II 4052, 59 зв.).

ЗАВОЄКЪ ч. (стп. zawojec) (*різновид одягу*) завій: Дарій... заразъ емѣ послалѣ пилѣ, мачѣгѣ и завбєкѣ блáзєнскій, и лість такѣ напісанний (серед. XVII ст. Хрон. 406).

ЗАВОЖЕНЄ с. (стп. zawodzenie) те саме, що заводъ у 4 знач.: ино кгды пан Гневош мел землю князю... заводити и границы вказивати, пан мой, княз... Лѣцкій до мене слѣжебника своего писати рачил, абых я при том завожени от Єго Милости вижем был (Пісочне, 1541 AS IV, 283); а к тому иж теж и я самъ Роман, частокрот выправуючися на службу господарскую земскую, ... остаток тогож имени моего Маркович муселем в руки обчие заставным обычаем пустити, которые за завоженемъ моимъ немалый час того имени моего Марковичъ у держанью своем были (Марковичі, 1568 АрхЮЗР 8/VI, 220); мы... прислуха(в)шися и присмо(т)ре(в)шися добре споро(в) и о(т)поро(в) све(т)ко(в) доводо(в) завоже(н)я... заховали есмо че(р)нцо(в)... границѣ (Київ, 1592 ЦНБ ДА/П-216, 110 зв.).

Пор. ЗАВОДИТИ.

ЗАВОЗЄ с. Узвіз: Тотъ же Солуянъ Сидоровичъ, зъ сынми своими, жаловалсе мнѣ на Федора и Андрея и братю ихъ Гридковичовъ о сосну, которая подле ниви его в завозю (Невмиричі, 1552 АрхЮЗР 4/I, 60).

ЗАВОЗИТИ дієсл. недок. (кого, що) (*доставляти кого-, що-небудь кудись*) завозити: Назавтрѣ, скоро день въ дорогу, упрошаєтъ зъ собою и Богуринского и на своемъ возѣ завозить его до Фалимичъ (Київ, 1621 Коп.Пал. 1061); Аппараты црковныє...//... маю(т) быти в дозорѣ, схованю и завѣдованю любѣ самого игѣмена, любѣ екклисиа(р)ха..., которы(и) стеречи повинє(н) бѣдетъ жебысы што не зопсовало, жебы што не згнуло, ижебы на сторонѣ... ничего небыло с тыхъ аппаратовъ завожено (Луцьк, 1624 ПВКРДА I-1, 65-66).

ЗАВОЙ ч. 1. (*різновид хустки*) завій: Сѣдәръ при бѣдрѣ: Хѣстка при бѣкѣ. Сѣдәръ на главѣ. Заво(и) на головѣ (1627 ЛБ 124); завою cidaris (I пол. XVII ст. Своб. 25); causia, заво(й) (1642 ЛС 116);

(крайня смужка) край, берег: одна хѣстка на анало(и) туре(ц)кою роботою є(д)вабємъ вышиваная на завою (Львів, 1637 Инв.Усп. 69).

ЗАВОЙКОВЫЙ прикм. (стп. zawojkowy) (*виготовлений зі спинок хутрових тварин*) спинковий, хребтовий: а // працы его рачил Єго Милост небожчикъ князь Романъ на томже листе своемъ емѣ описати, постѣпѣючи вочистого платѣ грошей готовыхъ копъ двадѣцать Литовьскихъ и сѣкно, лоньдышь и ѣдро завойковое, лисѣ, на каждый годъ (Мельці, 1571 AS VII, 404-405).

Див. ще ЗАВЫЙКОВЫЙ.

ЗАВОЛАНЄ, ЗАВОЛАНІЄ с. (стп. zawołanie) громадське призначення; гідність, стан: для того тежѣ, зъ особливое ласки Нашое Господарское, маючи вѣдомость о добромъ а цнотливомъ его межы людьми учтивыми захованью узычили есмо ему: стану, заволанія, зацности и титулу шляхетского, на што особливый листъ Нашъ ему есмо дали (Петрків, 1565 РЕА II, 138); Пытаю дѣписа што роздѣветъ теперѣ в нѣвомъ законѣ, чи мѣсце о(т) людій и о(т) справъ, чи люде и справы о(т) мѣсца свою сватоблївость оздѣбѣ повагѣ и заво-

ла(н)е беру́ть (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 83 зв.); я са(м)... будѣ повине(н)... е(г) м(л) п̄на александра хреницкого... ѿ ко(ж)дого судѣ... ѿ(т) вше-ляки(х) ѿсобѣ кривны(х) // бли(з)ки(х) и да-леки(х) и якого ко(л)векъ станѣ ко(н)диции и достое(н)ства заволяня будѣчи(х)... боронити (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.-2); яко бы пристойно(г) Завола́(н)а своего вцале Захова́вши, на стра́шно(м) его соудѣ, Гло́(с) ѿный ѿ(т) всѣхъ Пожада́ны слышати домѣщѣни были. Котóрый Порадо́къ ихъ та́кса в со́бѣ мае(т) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 39).

ЗАВОЛАНЬЙ *дієприкм.* у знач. *прикм.* (*стп.* *zawołany*) 1. Відомий; славний: Ачъ ко(л)ве(к) е(м) южъ я(с)не з великою працею оказа(л), з ро(з)майт(ы)х а поважне заволаны(х) и(с)тори-ковъ, и(з) стародавны(х) лѣтопи(с)цу(в) рѣ(с)-ки(х) и лито(в)ски(х), выводы и дово(д)ные по-ча(т)ки народѣ лито(в)ско(г)... положи́ле(м) ты(ж) пе(в)ные и вѣрыго(д)ные зданя сла(в)не ѿчоны(х), и ро(з)маитые причины ѿ при(и)т(ю) влохо(в) (1582 *Кр.Стр.* 71 зв.).

2. Скликаний: По том року 52 го пишет, по вознесенію Господню, не в Рыме, але во Іерусалимѣ найдуется, ано на оном заволаном апостольском соборѣ о чом маешъ в Дѣянїях апостольских гл. 15, бо то значится з листу Павла святого до Галата писаного (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); **заволаный листъ** *див.* **ЛИСТЪ**.

ЗАВОЛАНЬЕ *с.* (*стп.* *zawołanie*) крик, за-клик: который уходячий, за заволянємъ о то кгвалту, // будучы улапленный и до уряду... отда-ный зосталь (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600-601).

Пор. **ЗАВОЛАТИ**.

ЗАВОЛАТИ *дієсл. док.* 1. Заволати, закри-чати: збунтовавшись подданные князя Анѣдрия Головни Острожецкого,... заволавши кгвалту на вси подданные пана своего // и на помочники свои,... пана Яна Рокгалинского... устрелявши ...утопили (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 6/I, 140-141); священник тоєи церкви от олтаря завола́лъ, по-казуючи людем таковое чудо (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Вчáсне, зда́ст'миса,...//...завола́-

ти, ѿ глѣбини́ бога́тства, и премѣдрости, и рáзѣ-ма Бж́іа (Вільна, 1620 *См.Каз.* 2-2 зв.); Възо-пій: Завола́й (1627 *ЛБ* 20); ото и ты(х) мѣща(н) видѣль х̄с пла(ч) и нарѣ́кана... овы(м) што тѣло несли росказа(л) абы ста́ндли. А доткнѣвшиса трѣны завола(л) младенче тобѣ мовлю вста(н) (Височани, 1635 *УС* № 62, 102 зв.); Котóраа по-мощница та́къ припа́ла до ср(д)ца еконóмови тогѿ свѣта члове́кови, же тежъ завола́лъ, мб-вачи: Се нинѣ ко́сть ѿ(т) ќости, и плоть ѿ(т) плóти моѣа (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

2. (*запросити кого-небудь прийти кудись з пев-ною метою*) закликати: я..., воевода землѣ Во-лынское,... хотечи то мети, ижъ еслибы панъ Богъ,... часъ смертный допустивши, мене греш-ного,... до фалы своее светое заволати будетъ рачиль,... волю свою... zostавую (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 95); Дано было одному шевчыко-вы,... киємъ отъ старосты... за то, ижъ до вряду замкового, будучы заволаный, ити не хотелъ, и слугу подѣстаростего зсоромитиль (Вільна, 1599 *Ант.* 941); Таковый позовъ маючи у себе, кгда заволено до справы луцкого о тоє убийство, оны пришедши до кроля до суду, обадва... учини-ли широкую мову, жесмо сут, позванные от всей Речи Посполитое пред суд вашей королевской милости (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); заво-ла(и)те ми папу(ж)ку бо пыта(л) камараша ту(ж) чи да(ст) папу(ж)ка ты(и) гроши яко(м) мови(л) на це(р)ковъ (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); Я Галь-шка Гулевичовна... ничего певнейшого перед очима не маючи, едно смертелности и сказител-ности людское кресом смерти, которая абы мене неготовую предъ трибуналь з сего свита не // позвала и абы, кгда ся не сподиваю, не завола́лъ Панъ и Створецъ души моеи... остатнею тоєю во-лею моею распоражаю и мети хочу непоруш-но (Луцьк, 1641 *ПККДА* I-1, 71-72).

ЗАВОЛОЧИ *дієсл. док.* 1. (що) (*затягти, притягти силою куди-небудь*) заволокти: позва-ные... Каспра Матушинского, Криштофа Домб-ровского забивши и тела их в пустки заволокли попалили (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 15);

перен. (кого) (*звабити*) затягти, затягнути: д'яволь и а́н'гели Єго оусил'ють Єго [члв́ка] в' свои краи заволочи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 248).

2. (що) (*піднявши, витягнути на своє місце*) поставити: тесли що прятвѣ(р) стары(и) розобра(л) и ново побѣдова(л) ры(н)нѣ на ново(и) це(р)кви заволѣ(к) и тесе(л)чыко(м) по всѣ дни робо(т)ныє на пиво всего fr. 34:22 (Львѣв, 1636 *ЛСБ* 1054, 19).

ЗАВОЛОЧИТИ *дієсл. док.* (що чим) Обкрутити: если хо́щемо и(ж)бы есмо одрѣжали(с) оу па(н)ствѣ своємъ замкнѣмоса гораз(д)ѣ заволочѣмо ланцоухами ворота и дроуки желѣ(з)ныи позакла(д)уймо (к. XVI ст. *УС* № 31, 50).

ЗАВОЛѢКАТИ *дієсл. недок.* (чим) (*замикати, оповивати*) заволѣкати: А ви ворота желѣзные рихло зачинайте, И зводи звѣвши ланцѣхами заволѣкайте, И колодками мощными и твердими замикайте! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28).

ЗАВОНХАТИ *дієсл. док.* (*стп. zawaŋchać*) (що) (*почути нюхом*) занюхати: пѣсь кгды кѣй котѣрымъ оударѣнымъ бѣлъ заво(н)хаѣтъ, якѡ найпрѣдшей и надалѣй оутѣкаѣтъ (Київ, 1632 *МКСВ* 275).

ЗАВОРА *ж.* (*цсл. завора*) засув, штаба: а потомъ заразы з великымъ трѣскомъ, сілою млтвы стѣа, двѣрѣ са ѡтвориши, завѣри и за(м)ки поѡ(т)падовали (XVI ст. *УС* №29519, 266 зв.); Развѣра: Завѣра, албо запѣра, рыгѣль, рѣтазы. ланцѣхи ѡдвѣрныи, замки, завѣсы, и кла(м)ка (1627 *ЛБ* 105); *vestis, is, завора, друкъ, веря* (1642 *ЛС* 408).

Див. ще ЗАВОРЪ.

ЗАВОРОТЪ *ч.* (*закрут*) заворот: шестая комага...//...ударилася и ро(з)билася, и на заворот(т) по(ш)ла, тону(чи) (Володимир, 1566 *ТУ* 115-116).

ЗАВОРОЧАТИ *дієсл. недок.* (кого) (*спрямовувати куди-небудь*) повертати: поме(н)ныє писаре,... по го(с)ти(н)ца(х) прасоло(в), яко и з и(н)шими товарами до ме(с)та к(в)а(л)то(м) заворочали и (в)ганяли (Володимир, 1603 *ТУ* 237).

ЗАВОРЪ *ч.* Те саме, що *завора*: Завѣръ. *Suspicio* (1650 *ЛК* 449).

ЗАВРЪНУТИ *див. ЗАВЕРНУТИ.*

ЗАВРЪЧИ *див. ЗАВЕРЕЧИ.*

ЗАВСЕ *присл.* Завжди: Нѣвѣсто, ты в бѣлести боудешъ зѣвсе родѣти дѣти (XVI ст. *УС* №29519, 215 зв.).

Див. ще ЗАВСЕГДА, ЗАВСЕГДЫ, ЗАВШЕ.

ЗАВСЕГДА *присл.* (*повсякчас, постійно*) завжди, завсѣди, завсѣгди: вѣдай завсегда о том,... иж в нем... лжа поганская, хитрость и фарисейство сѣдит (1608-1609 *Виш.Зач.* 220); Ато жѣ ты причины хворости,... Скарго, перегороду учинили, иж тѣло латынское освятитися никако же не может, — а завсегда вѣдай, я тебѣ ознаимую (Там же, 222); патриарха Ерусалимский... тымъ засе полковникомъ, сотникомъ, которые завсегда при немъ были, тоежѣ а не иначе частокротѣ отцовско персвадовалъ, албо мовилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 90); двѣдѣ... взѣлъ кѣй свѣи котѣры(и) // за всегда мѣлъ в' рѣкѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 220-220 зв.).

Див. ще ЗАВСЕ, ЗАВСЕГДЫ, ЗАВШЕ.

ЗАВСЕГДЫ, ЗАВСѢГДЫ, ЗАВСЮГДЫ *присл.* Те саме, що *завсегда*: дознавши есми великую склонность, милост..., а милое заховане ку собе малжонки моеи... которое она ку мне малжонкови своему завсегды чинити неомешкиваетъ... дарую... ей... вси мои речи рухомые (Затурці, 1562 *ИКА*, дод. 90); смо(к)... ирода привель скоро по роже(н)ю хри(с)тово(м) абы его заби(л) а тепе(р) и завсюгды на то чигаѣ(т) абы слово хри(с)тово зглади(л) (XVI ст. *КАЗ* 628, на полях); яко ѡ не(м) давы(д) мови(л) вида(л) е(с)ми пна завсегды пере(д) собою бо по право(и) сторонѣ мое(и) е(ст) (II пол. XVI ст. *КА* 9); ѡтожѣ и тѣе кѣ пересторѣзѣ вѣдати потреба, же не завсегды коли рѣмъ в'спомѣнанѣ бывѣаетъ, роздѣмѣтѣся италійскѣй старѣй рѣмъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 139 зв.); Если ланкѣ и котѣрыкол'вѣкъ вѣр'ны(и) молѣтиса не можѣтъ, ажъ занехавѣвши справѣ мал'жен'скихъ, Іерею котѣрый маѣтъ завсегды за люѣдѣ Бжѣй ѡффероваѣти зав'сегды молѣтиса потреба (Львѣв, 1645 *О тайн.* 168);

(*навіки, довічно*) завжди, завсѣди, завсѣгди: Я Иван Семенович Шелвовъскѣй чиню явно и

вызнаваю симъ моймъ листомъ каждому, кому бы того потреба была вѣдати, або чтучи его слышати, нинешнимъ и напотомъ будучимъ завсегды (Баїв, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 289);

(*споконвіку*) завжди, завсиди, завсігди: три вежи замъковыхъ за(в)сегды яко и памяти лю(д)-ские знесуть робливали де(и) волости гд̄ръские рѣские (1552 *ООвр.З.* 96 зв.); Мы,... на я(р)ма(р)-ки... завсе(г)ды тутъ є(з)дчали (Луцьк, 1592 *ТУ* 226); на то(м) же синодѣ..., на взг̄р̄дѣ костелови ри(м)скомѣ... намѣстник(а) петра ст̄бого бискупа ри(м)ского сам̄дю г̄ловѣ костѣла оуводачи то собѣ на пото(м)ные часы ѡн̄оріа м̄ало винного, століци ри(м)скои ѡ(т)с̄диди, и завсегды нар̄бови нашомоу незычл̄ивыми са ѡказовали (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48 зв.).

Див. ще ЗАВСЕ, ЗАВШЕ.

ЗАВСТЕГНУТИ *див. ЗАВСТЯГНУТИ.*

ЗАВСТИДѢ *присл.* Соромно: Бо било би мнѣ завстидѣ, гди билъ ся емѣ кланялъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 27).

ЗАВСТЫДАТИ *дієсл. док. 1.* (кого) (*примусити кого-небудь відчути сором*) засоромити, *діал.* завстидати, застидати: Тый кот̄орый г̄р̄достю якоюсь оувѣдени, ѡ(т)вертаютьса ѡ(т) поклонана кр̄(с)та и ѡбразѡвъ. Нехай нероз̄м̄ныи и несмысленныи ѡ(т)повѣдате... // Яко ѡ(т) гр̄бѡвъ... діавѡли... бывають вымѣтованы; Лечъ яко гл̄пы(х) завстыдаймо и(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 28-29); Великі(и) Григорій... его [Варлаама] завстыдалъ (Київ, 1627 *Тр.* 397); Фарисеѡве послышавши о томъ, же завстыдалъ Са(д)д̄кѣѡвъ, натых̄мѣсть зобралиса (Київ, 1637 *УС Кал.* 506).

2. (кого) (*не виправдати чийхось надій*) осоромити: ямъ тобѣ былъ ѡное [вѣры] оучителе(м), абысь ма теды не завстыдалъ ѡ(т)ца милоуючого сна (Острог, 1614 *Тест.* 135).

Див. ще ЗАВСТЫДИТИ, ЗАВСТЫЖАТИ, ЗАВСТЫЖОВАТИ.

ЗАВСТЫДАТИСЯ, ЗАВСТЫДАТИСА, ЗАВСТЫДАТИСА *дієсл. док.* (кого, чого і без додатка) Засоромитися, *діал.* завстидатися, застидатися: кто быс встыдал мене и слов моих

межи народом, тым, чужоложным и гр̄шним, завстыдается тыж его сынъ чловечий (Вільна, 1600 *Катех.* 75); мѣй в пошанованью прѡзбоу такъ зацного рѡдѣ, завстыдайса сиви(з)ны ѡсѡбы моѣе (Острог, 1607 *Лѣк.* 123); мѡвитъ Гъ Бъ, поневажесь... оус̄мнѣлоса ср(д)це твое, и смѣрилисьса предъ мною, завстыдалесьса Лица моѣго,... я оусл̄халемъ та (Київ, 1623 *МИКСВ* 77); приходи(т) // сн̄ь... до ней яко до п̄ст̄ьки, не нагим боу(с)тво(м), жебы са не оустрашила и ѡ(т)бѣгла завстыдав̄ышиса (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* №29515, 210-210 зв.); ѡчи твои... если по(д)несешъ; в̄ Нбо; али и тѣ Бгъ пр̄аве(д)-ны(и) с̄д̄іа, Лице свое пресвѣтлое ѡ(т) тебе ѡ(т)вращаетъ але и тогѡ слави завстыдаешьса, и оубои(ш)са, и ѡчи своѣй ѡбратішь на падолъ земный (Чернігів, 1646 *Перло* 125 зв.).

Див. ще ЗАВСТЫДИТИСЯ.

ЗАВСТЫДИТИ *дієсл. док.* (що) Те саме, що завстыдати у 2 знач.: Вшѣдши тогды ѡавъ до цр̄а в̄ дѡмъ рѣкль емѣ: завстыдиль єсь ннѣ // облычыє вс̄ихъ сл̄д̄гъ твоихъ кот̄орыи выбавили д̄д̄ш̄ твою (серед. XVII ст. *Хрон.* 271 зв.-272).

ЗАВСТЫДИТИСЯ, ЗАВСТЫДИТИСА *дієсл. док.* (чого, о що і без додатка) Засоромитися, *діал.* завстидатися, застидатися (чого і без додатка): Але не для того гр̄хѡвъ сповѣдатисе маемъ, жебы ихъ Богъ вѣдати не мѣлъ, але для того, абыхмо ся сами осудили и злостей своихъ завстыдили (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 166); є(с)ли хто не по(с)лухає(т) сло(в) наши(х) то(го) чере(з) ли(ст) ѡ(з)на(и)мите а не ѡ(б)цу(и)те з ни(м) жебы са за(в)стыди(л) (II пол. XVI ст. *КА* 501); не мѣй за зле того, б̄ што дасть гъ б̄ и на соудѣ са б̄жомъ не за(в)стыдимѡ, же... и(з) оною едіною вселѣнскою цр̄ковью,... в зг̄дѣ и в̄ єднѡсти жити волимѡ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 165 зв.); кды имъ невѡлю вавилонск̄ю пре(д)повидѣлъ, и зайдоутъ тамъ и тогды завстыдитса неѡбр̄заноє ихъ се(р)це (поч. XVII ст. *Проп.р.* 143 зв.).

Див. ще ЗАВСТЫДАТИСЯ.

ЗАВСТЫЖАТИ *дієсл. недок.* (кого і без додатка) (*завдавати сорому*) соромити: Корѡна,... Котораа абыса здалѣка вѣнцъ свѣт̄ила,... Шар-

латною крѣвю вса, свѣтно проквитаючи: Бе(с)-встѣднѣи нарѡ(д) Жидѡ(в)скѣи завстыжаючи (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 85); фрасѣнокъ нашъ терпливость справѣтъ, а терпливость досвѣ(д)чѣнѣе, а досвѣ(д)чѣнѣе надѣю, а надѣа не завстыжае(т) (Киѣв, 1619 *Гр.Сл.* 304).

Див. ще **ЗАВСТЫДАТИ, ЗАВСТЫЖОВАТИ.**

ЗАВСТЫЖЕНЄ, ЗАВСТЫЖЕНІЄ, ЗАВСТЫЖЕНЬЄ с. Засоромленнѣа: признаваю, а признавши заразъ тобѣ кѡ завстыжѣнью твоѣихъ насватшихъ панѡвъ албо тебе самѡго припоминаю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 81 зв.); Арѣа(н)ства оучѣтелѣ чѡдѣми надкѣ своѣи не потвердѣли, и ѡвшемъ завстыжѣна, и на Сѣбѡра(х) поконѣна, на конѣцъ плѣаки по(м)сты ѡ(т)носѣли, яко Арциминѣсте(р) Арѣи розпѣкль са и внѡтрности з' него // всѣ вѣшли (Киѣв, бл. 1619 *Аз.В.* 28-29); Изѡбличѣнѣ(е): найграванье, завстыжѣнье (1627 *ЛБ* 47); А то Авгѡстѣнъ стѣи на завстыжѣнѣе Геретикѡвъ названыхъ Сѣхѣтовъ... такъ написѣлъ (Киѣв, 1634 *МІКСВ* 313).

Пор. **ЗАВСТЫДИТИ.**

ЗАВСТЫЖОВАТИ *дієсл. недок.* Засоромлювати: Изѡбличаю: Пога(н)блѣю, завстыжѡю, явне окѣзѡю з' звѣта(з)ств(а) // трѣдмѣ, розславлѣю, розношѡ, посоромѡчѡю (1627 *ЛБ* 46-47).

Див. ще **ЗАВСТЫДАТИ, ЗАВСТЫЖАТИ.**

ЗАВСТЫЖОНЪИ *дієприкм. у знач. ім. (той, хто покритий соромом, ганьбою)* осоромлений, -ого: если оу людѣи толькаа ѣсть мѣлость, и толькае перебаче(н)е славы, же атоли и в цнѡтѣ завстыжѡнѡю в домъ поймоуют', и з неволѣ вызволают(т) ѡное, и за влѣсноую ма(л)жѡн'кѡ мѣвают(т), далѣко бо(л)шей бѣ то самъ чѣинѣтъ, на(д) дѣшми котѡрыє з' зѣцности нѡ(с)ного рѡдоу..., в' свѣта тогѡ плѡгавости оупѣли (Острог, 1607 *Лѣк.* 59).

ЗАВСТЯГАТИ, ЗАВСТАГАТИ *дієсл. недок. (стп. zawściagać)* (щѡ) (припинѣти чѣюсь дѣю) спѣнѣти, зупѣнѣти: И за то вашу милость... покорне прошу, абы ваша милость,... у себе то поважившы а гамуючы свѡвольностъ и упоръ такихъ злыхъ а непѡбѡжныхъ и небачныхъ людѣи, котѡрыє... покоѣи посполитѣи взурашають, завстагаючи то,

абыся таковыє кгвалты и збытки, а звлаща особамъ духовнымъ... не дѣяли (Дубно, 1575 *АСД IV*, 17);

перен. (щѡ) (перешкоджати духовному розвитковѣи) спѣнѣти, зупѣнѣти: еслиса мѣслам' грѣха оупередѣти здѣри(т), гамѣтъ, ѡ(т)ворочѣаетъ, борѡнѣтъ и завстагаѣтъ дѣш, жебѣса не зближала до Бѣа, и звѣта(з)ства на(д) грѣхѡм' неѡдѣржала (Вѣльна, 1627 *Дух.б.* 11).

Див. ще **ЗАВСТЯГНУТИ.**

ЗАВСТЯГНУТИ, ЗАВСТАГНУТИ, ЗАВСТЕГНУТИ *дієсл. док. (стп. zawściagnąć)* 1. (кого) (припинѣти чѣюсь дѣю) спѣнѣти, зупѣнѣти: вы неприятели бѡжѣи шалѣ(и)те я(к) хочете ѡ(д)на(к) не будете могли завсте(г)нути духа бѡ(ж')го (XVI ст. *КАЗ* 613, на полях);

(кого) (перешкодѣти кому-небудь щѡсь зрѡбѣти) спѣнѣти, зупѣнѣти: г(с)дѣ бѣ... мене завстагнѡлъ, абымъ тобѣ злое не оучѣнилъ (серед XVII ст. *Хрон.* 234 зв.).

2. *Перен. (щѡ) (перешкодѣти вияву чѡго-небудь)* утримати, загамувати: покорне прошу, абы ваша милость... таковымъ злымъ а свѡвольнымъ людѣемъ а свѣтокрадцѣамъ до предсѣвѣзѣтъя и злого умыслу ихъ дорогу загородѣти и упорные мысли ихъ завстягнути рачыли (Дубно, 1575 *АСД IV*, 17);

перен. (щѡ) (затамувати, заглушити якѣсь почуття) стримати, вгамувати: Скѣтѣни(к): Подвѣжни(к),... тобѣ котѡрымъса цѣвѣчитъ завстагнѡти страѣти (1627 *ЛБ* 114).

Див. ще **ЗАВСТЯГАТИ.**

ЗАВСТАГНѣНІЄ с. (стп. zawściagnienie) припинѣннѣа, перешкода: молѣтва (мѡви(т) ѣст' ...оутрапѣнѣи застѡпающею стѣнѡю, вѡенъ застагнѣнѣемъ, аггльски(м) дѣло(м) (Киѣв, 1634 *МІКСВ* 312).

Пор. **ЗАВСТЯГНУТИ.**

ЗАВСТѢДЫ *див.* **ЗАВСЕГДЫ.**

ЗАВСЮГДЫ *див.* **ЗАВСЕГДЫ.**

ЗАВТРА, ЗАВѢТРА, ЗАУТРА, ЗАУТРА *присл. (цсл. заоутра)* 1. (наступного дня) завтра: ѡнъ... вѣставше завтра, и оувидѣша трѣпѣи мертвѣа (1489 *Чет.* 75 зв.); Я маю землю моихъ властныхъ именѣи заводѣти князю Ивану завтра, в пятѣницу,

декабря первый ден (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 24); Земане воли(н)ские... приехавъши до лѣвца отъказали не хотачи дати пописывати имене(и) ...нине де(и) пописавъши где члѣвка завѣтра его тамъ не бѣдетъ а приеждчали с тымъ отъказомъ пнѣ се(р)би(н) хорѣжи(и) (1552 *ОВол.З.* 202 зв.); я вамъ выпишь... дамъ завтра, въ Суботу, рано придите до мене (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); Не надѣйтеся, власт мирская, королѣ, и всякое преложенство,... як з вами ни в чом ся соглашати православные не хоцут и папѣ поклонитися не изволят. Не надѣйте ж ся нынѣ, не надѣйтеся завтра, не надѣйтеся по завтрию, в приидушее время и в вѣки вѣков (1598 *Виш.Кн.* 125); пе(р)-шую... рату панъ А(н)дре(и) повине(н) дати зара(з), завтра... а дрѣгѣю ратѣ повине(н) буде(т) ...ω(т)дати на соше(ст)вие Стаго дѣа (Львѣв, 1633 *ЛСБ* 1043, 32);

у знач. *ім.* (наступний день) завтра: вѣтрѣ, вѣтрѣ: Завтра (1627 *ЛБ* 142); сгас, утро, утрѣ, заутра (1642 *ЛС* 145); до завтра — (до наступного дня) до завтра: рече сѣдѣа розмислиса до завтра (XVI ст. *УС* №29519, 264 зв.).

2. (незабаром, невдовзі, в недалекому майбутньому) завтра: трава полнаа,... дне(с) есть а заутра в коупоу бываеъ зложена (1556-1561 *ПЄ* 38); Житло наше, якъ трава: нынѣ есть, заутра упадетъ (XVI ст. *НЄ* 161); члѣк... ннѣка здоро(в),... а зау(т)ра до гроба его несоу(т) (к. XVI ст. *УС* №31, 116); днесъ корчмар и танцовец, а заутра богослов и народоводец, днесъ убийца, а заутра святитель и епископ (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 192); ннѣ бовѣ(м) що ко(л)векъ е(ст) кролѣвского, естъ твое, а завтра боуде(т) не твое (Острог, 1614 *Тест.* 162); Глѣтъ бѣсъ рабѣ свѣомѣ, пожирѣи ннѣ, на паствискѣ грѣха мѣгѣω, а завтра покаешъ са (Чернігѣв, 1646 *Перло* 124 зв.).

Див. ще ЗАВТРИЄ, ЗАУТРЕЄ.

ЗАВТРАШНИЙ *прикм.* (який стосується наступного дня) завтрашній: су(д) для розмышле(н)я тоє речѣ ω(т)ложили есмо до дня за(в)-трашнего, суботу (Житомир, 1584 *АЖМУ* 93).

Див. ще ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРИШНИЙ, ЗАВТРѢЙ, ЗАУТРѢЙШИЙ, ЗАУТРНѢЙШНИЙ.

ЗАВТРЕДНЯ, ЗАВТРИДНЯ, ЗАВТРИДНЯ, ЗАВТРЕДНА *ж.* Заутреня, утреня: владыка Холмский былъ, въ великой церкви въ завтредни (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 13); въ каждѣю недѣлю по завтридни ѡкафистъ святой Богородицы... // абы пѣли (1577 *АС* VI, 79-80); в той церкви светого Василя при зебранью множества людей кгда завтридню тепер отправовал, послалем по него духовную особу дякона мого дворного (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); вѣтра: Поранѣшнее набоженство, що зовеомъ завтрѣ(д)на (1627 *ЛБ* 142).

Див. ще ЗАВТРЕНЯ, ЗАУТРНАА.

ЗАВТРЕЄ *див.* ЗАВТРИЄ.

ЗАВТРЕНЯ, ЗАВТРИНЯ, ЗАВТРИНЯ *ж.* Те саме, що завтредня: Ютрань. рече попоу своему, пой завтриню (1489 *Чет.* 241); в недѣлю, двадцат пятого дня марта, видился есми с паном Иваном Холоневскимъ у церкви, у завтрини (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 403); наслалъ... слугъ своихъ... которые впадши до церкви зъ крикомъ великимъ, застали тамъ священника... у олтаря, завтрению водле уставы и трибу давного отправоучого (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); Пойдимъже до молитовъ такъ на службѣ Божой, яко на вечерни, завтрини, на часѣхъ и на иныхъ (Вильна, 1608 *Гарм.* 213).

Див. ще ЗАУТРНАА.

ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАУТРЕШНИЙ *прикм.* 1. (який стосується наступного дня) завтрашній: на завтрешній пакъ днѣ многый народъ пришлоль былъ на праздникъ (1556-1561 *ПЄ* 401 зв.); Онъ отказалъ, ижъ еще не намовилися о местцу, але до заутрешнего дня четверга 7 октября отложилъ (Берестя, 1596 *МИВР* 66); Потомъ, на завтрешній день, по похмѣлю, почнуть просити пана о листъ на тую маетность (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); Я... в то(и) справе до дня завтрешнего по(д) тою жъ моцью делибероваломъ (Киѣв, 1643 *ДМВН* 247).

2. (майбутній) завтрашній: не печалуйтеса на завтрешній днѣ заутрешній // бо днѣ печаловати боуде са(м) ω себѣ (1556-1561 *ПЄ* 38-38 зв.); Не // пристѣбитъ о томъ мѣслити хр(с)тіаномъ: зъ

чымъ абовѣмъ завтврешній дѣнь емѣ прїидеть, не знаѣшь (Вільна, 1627 *Дух.б.* 280-281); не вѣдаемо, якъ долго естъ на семъ свѣтѣ мѣшканіе наше: што завтврешній дѣнь принѣсти маеть, не знаемо (Київ, 1637 *УС Кал.* 655).

Див. ще ЗАВТРАШНИЙ, ЗАВТРИШНИЙ, ЗАВТРЪЙ, ЗАУТРІЙШІЙ, ЗАУТРНЪЙШНИЙ.

ЗАВТРИДНЯ *див. ЗАВТРЕДНЯ.*

ЗАВТРИЄ, ЗАВТРЕЄ, ЗАВТРЪЄ, ЗАУТРИЄ, ЗАУТРИЄ *с. (цсл. заоутрие)* наступний дѣнь (*після сьогоднішнього*). ◊ **до завтврия (завтврея, заутврия)** — до завтвращнаго дѣня: Онъ мне лист вернул и казал ми ждати до завтврия (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 85); неха(и) бы де(и) тая жалоба и ѡповеда(н)е наше до за(в)тврея до кни(г) не завожоно (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 28); отложили тую справу до заутврия на вовторокъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 12); **де заутвря** — (*на майбутнє*) до завтра: Прѣто ты члвче грѣхлюбвїй, не слѣхай раді, и хитрой діаволскои зрады, не ѡ(т)кладай покаѣнїа твѣгѡ, до заутвриа (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.).

Див. ще ЗАВТРА.

ЗАВТРИНИЙ *прикм.* Заутренній, утренній: оуслышали страсотѣ(р)пца х(с)ва поючи п(с)лмы завтриная (1489 *Чет.* 241).

ЗАВТРИНЯ *див. ЗАВТРЕНЯ.*

ЗАВТРИШНИЙ, ЗАВТРІШІЙ, ЗАВТРЪШНІЙ, ЗАВЪТРЪШНИЙ *прикм.* Те саме, що **завтвращній**: В завтврішній ж дѣнь, иж ес по пятцы, събралис архїереи и фарїсеи до пілата (Володимир, 1571 *УС Вол.* 55); а ижъся того дѣня в середѣ было спо(з)нило дла чине(н)я на нихъ ве(д)ле декретѣ нїшого екзекѣции до дна за(в)три(ш)него, че(т)ве(р)га е(с)мо ѡ(т)ложили (Володимир, 1588 *ЖКК* I, 303); на дѣнь завтвръшній з ними южъ присталь (Львів, 1605-1606 *Перест.* 34); ѡтрній, заутрній: завтвръ(ш)ній [дѣнь], поранѣшній [часъ] (1627 *ЛБ* 142).

Див. ще ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРЪЙ, ЗАУТРЪЙШІЙ, ЗАУТРНЪШНИЙ.

ЗАВТРИЙ *див. ЗАВТРЪЙ.*

ЗАВТРИДНЯ *див. ЗАВТРЕДНЯ.*

ЗАВТРИНЯ *див. ЗАВТРЕНЯ.*

ЗАВТРЪДНА *див. ЗАВТРЕДНЯ.*

ЗАВТРЪЄ *див. ЗАВТРИЄ.*

ЗАВТРЪЙ, ЗАВТРИЙ *прикм. 1. (який стосується наступного дѣня)* завтвращній: Ажъ потом... сынъ его, поехавши, на слово свое взялъ и засъ его на завтвръй дѣнь з собою до денунціе в той справѣ поставити обецаль (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); На завтврий дѣнь отецъ архїепископъ казалъ у великій звонъ звонити, абы ся люде собрали (бл. 1626 *Кир.Н.* 12).

2. (майбутній) завтвращній: сѣно по(л)ное нїѣ бывши кра(с)но а на завтвръй дѣнь в па(ц) може(т) быти оуве(р)жено (к. XVI ст. *УС* №31, 110 зв.).

Див. ще ЗАВТРАШНИЙ, ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРИШНИЙ, ЗАУТРІШІЙ, ЗАУТРНЪЙШНИЙ.

ЗАВТРЪШНІЙ *див. ЗАВТРИШНИЙ.*

ЗАВУНХАНА *с. (стп. zawąchanie)* сприйняття нюхом, носом: Четвѣртое Мыгѣрство: повднхана, запахи, доброво(л)ности намазованаса, пожадливое завднхана, котрѣе невѣстамъ танѣчницамъ, и // вшетѣчницамъ пристѡа(т) (Львів, 1642 *Час.* Слово 268-268 зв.).

Пор. ЗАВОНХАТИ.

ЗАВЧАСУ *присл. 1.* Завчасу, завчасно: Не чекѣючи ѡнаго послѣднаго часа; завчасѣ: за доброй памѣти: покаймѡса (поч. XVII ст. *Пчела* 26 зв.); перед припадненемъ судов трибунальских в Люблине..., на котором маючи я пилные и важные sprawy свое..., пустилем ся был умыслне завчасу тамъ до Люблина (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 158); бы што противного было, абысмо завчасу старане мѣли такъ, якобы противникъ помехи не одержалъ, кгдыжъ то есть повинность наша и каждого христїанина за вѣру умрети (Осм'янівка, 1629 *КМПИ* I, дод. 370).

2. Вчасно: ѡбавяюся абыхмы завчасѣ // до мѣста прышли (к. XVI ст. *Розм.* 37-37 зв.); Гѣггрена: Канцеръ, Згнїлое отрѣ(н)твѣлое дїкое мѣсо. Части котѡрой тѣла змертвѣ(н)е: чомѣ гды завчасѣ не забѣгне(т)са, тѣды ве(с) чове(к) зопсѣ(т)са (1627 *ЛБ* 197).

ЗАВШЕ, ЗАВЪШЕ *присл. (стп. zawsze)* завжди, завше: а такъ я... дознавши и маючи завше при себе милость, склонность, и угожанья // ...

сына моего... маетность свою рухомую... симъ
тестаментомъ моимъ записую.... сыну моему
(Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/1, 30); в справа(х) всѣхъ
дѣховне належаци(х) го(д)ны(м) чѣю ся быти и
гото(в) завше есте(м) то прѣ(д) всѣми сего хо-
тящими показати (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217);
Богъ мѣ неха(и) щаститъ завше в цнѣтахъ
(к. XVI ст. *Розм.* 8 зв.); позволѣй же теды не зе
злѣими зѣвше вѣльчити, але в добрыхъ кохатиса.
и згѣдѣ чинити межи подѣдѣными (Острог, 1614
Тест. 177); Вьсегдѣ: Зѣвше (1627 *ЛБ* 22); Грошей
готовыхъ золотых сто на кожѣдый рокъ, кото-
рые мають быти отдаваны завше на святой
Семень (Луцьк, 1642 *КММ* II, 235); вдѣчностъ не
повинна старѣти,... але зѣвше прѣ(з) оуставичнѣю
вдѣчностъ ѿ(т)новлѣти и ѿ(т)рожѣти (Київ, 1648
МКСВ 351); кгды ся донесло хме(л)ницко-
го,... послалъ до кроля, абы воевода кѣвски(и)
завше рѣси(н) бы(л) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 181).

Див. ще **ЗАВСЕ, ЗАВСЕГДА, ЗАВСЕГДЫ.**

ЗАВШЕБЫТНЕ *присл.* (*смп.* *zawsze + bytnie*)
(*про буття, існування*) вѣчно, сѣкоконвѣчно, нескѣн-
ченно: Не роздѣючи того простѣкъ, же в Бѣ
роженіе бѣ(з) почѣткѣ и завшебытне и нероздѣлне
роздѣветьса (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 280); Але ѿко-
лѣчности завшебытної ѡної и недостѣгнуеной
ѣстности завшебытне роздѣной, справы и вел-
мѣжности Бо(з)скѣи рѣвне и прирѣжѣне бѣдѣчи,
и во всѣхъ трѣхъ ѿживлѣючи(х) персѣнахъ (Там
же, 303); Бгѣ не ѣсть сѣмъ собѣ почѣткомъ;
тѣлько по (!) створѣню; Бгѣ ѣсть почѣткомъ. Дхѣ
стѣй зѣвше бытне жѣе, вѣ Ѡ(т)ци и Снѣ, ве(д)ле
единогѣ нероздѣлногѣ ѿ(з)тва (Чернігѣв, 1646
Перло 10 зв.); Ты сѣ двѣма Персѣнами ѿ(з)кими,
зѣвше бытне сѣединѣемы(и). А ѿ(т) ѣсности ихъ
нера(з)дѣлѣемый (Там же, 70 зв.).

ЗАВШЕБЫТНІЙ *див.* **ЗАВШЕБЫТНЫЙ.**

ЗАВШЕБЫТНОСТЬ *ж.* (*смп.* *zawsze + bytność*)
споконовѣчне, нескѣнченне, повсякчасне буття:
Ѡ(т)кѣласте то вѣали; С котѣрой Ѡцѣми подѣ-
ной и Цркѣвной надки тѣе оукѣзете; Любо(в)...
справедлѣвость, мѣдрость, добротлѣвость, вшех-
мѣцность, завшебытность, и штокѣлвекъ ѣного
такѣвого Бо(з)ского мѣвитса ѿ Стѣй и Бл(с)вѣ-

ной Тр(о)ци, не персѣны, анѣ ѣстность сѣтъ
(Київ, 1619 *Гр.Сл.* 303).

ЗАВШЕБЫТНЫЙ, ЗАВШЕБЫТНІЙ *прикм.*
(*смп.* *zawsze + bytny*) споконовѣчний, повсякчас-
ний, нескѣнченний: А бѣдѣ мѣвити я... прѣтивъ
того, што ѡнѣ вѣжитьса ѿ Бо(з)ского потѣши-
тела завшебы(т)но(м) // похожѣню, бѣрзо безпѣч-
не и мѣслити и мѣвити слѣво потыкѣаты мѣетъ
(Київ, 1619 *Гр.Сл.* 189-190); дивѣюса бѣрзо, ѣкъ
Николаѣй..., не лака(л) са кѣ невѣмѣвномѣ и
непонѣатомѣ рѣзѣмомъ и завшебытномѣ похо-
жѣню единого,... Дхѣ все ѿживлѣючиго привести
слѣвно, котѣрое чинити и створѣню по(д)лѣглое
похожѣніе егѣ покѣзѣетъ (Там же, 257); Блѣгода-
рѣ та, прѣ(д)вѣчний, Безначѣльный, невидѣмый,
непостѣжимый, зѣвше, бытнѣй, Бжѣ блѣгословѣн-
ный, Ѡ(т)че Стѣй (Чернігѣв, 1646 *Перло* 23);
Бгѣ ѣсть прѣвѣда: зѣвше бытнѣя, и в томѣ радѣсть
вѣчнаа (Там же, 160).

ЗАВЪЖЪДЫ *див.* **ЗАВЖДИ.**

ЗАВЪТРЪШНЫЙ *див.* **ЗАВТРИШНИЙ.**

ЗАВЫЙКОВЫЙ, ЗАВИЙКОВЫЙ *прикм.*
Те саме, що **завойковий**: А кгды до ѿрды коро-
ванъ идеть тогды старосте ѿтъ корованѣ шѣба
лися зѣвы(и)кова (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.); шуба
голая завыйковая и шубка брушковая лисяя
(Тороканѣв, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 159); футерь ли-
сихъ старыхъ две: одно завыйковое, другое нож-
ковое (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/1, 54); пограбили...
сѣконъ же(н)ски(х)... две... шѣба лисяя зѣви(и)ко-
вая (Житомир, 1605 *ЦДИАК* 11, 1, 4, 19).

ЗАВЫТИ *дієсл. док.* (*почати голосно і протяж-
но стогнати*) завити: грѣшници... вѣ мѣкахъ
геѣньски(х) вѣзревѣтъ стогнѣнамъ; и завѣють,
плѣчемъ вѣчнымъ (Почаѣв, 1618 *Зерц.* 38).

ЗАВЪЖДЫ *див.* **ЗАВЖДИ.**

ЗАВЪСТЫДАТИСА *див.* **ЗАВЪСТЫДАТИСЯ.**

ЗАВЪДАНС, ЗАВЕДАНЄ, ЗАВЕДАНЬЄ
с. Відання, розпорѣдження, керѣвництво: Ра-
чил... пан нашъ милостивый до нас... писати...
росказѣючи Егѣ Милости... абы то нам,... в сек-
вестрѣ, в моцѣ и в заведане пѣстиль (Муравиця,
1562 *AS* VI, 58); панъ песочиньски(и) чере(з) его
мл(с)ть пѣна мѣха(и)ла па(в)ловича котѣры(и)

именѣ куневъ в заведанью свое(м) на то(т) ча(с) ѿ(т) его мл̄(с)ти маеть мыта мостового... брати не допускае(т) (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25); Якожь есмо то злецили и отдали въ мощь, завѣдане епископу Луцкому и Острозскому, отцу Кирилу Терлецькому (Острог, 1590 *АрхЮЗР* 1/1, 269); И о семь молиша нас мещане... жебы смыимъ яко параѳияномъ... мет позволили в заведане и опатренье их тую церков зо всеми кгрунтами и пожитками (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 8); на богомо(л)е во вѣ(ч)ныя роды в завѣда(н)ю ро(ч)ны(х) старосто(в) // и игѣмена наме(с)ного быти маю(т) (1632 *ПВКРДА* I-1, 133-134).

Див. ще ЗАВЕДЫВАНЄ, ЗАВѢДОВАИЄ, ЗАВЯДЫВАНЬЄ.

Пор. ЗАВѢДАТИ.

ЗАВѢДАТИ, ЗАВЕДАТИ *дієсл. недок.* (що) Відати, розпоряджатися, керувати (чим): неха(и) они тое мыто и промыту заведаютъ по-да(в)ному, ка(к) первые мытники заведывали (Краків, 1507 *ТУ* 47); Лево(н) мила(н) виногра(д)никъ заведаетъ (1552 *ОКЗ* 43 зв.); іюда завѣдалъ скрин'кою (1556-1561 *ПЄ* 409 зв.); Сщасному Кресимовскому и на сес час его милост пан любачевский тот уряд войтовский в месте Луцкомъ завѣдати и справовати злецыль (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 171); якожь одинъ реестръ тыхъ всѣхъ речей ихъ милость, панове опекунове, при себе мети, а другий слугамъ моимъ, которымъ то заведати злецоно, дати мають (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/1, 105).

Див. ще ЗАВѢДОВАТИ, ЗАВѢДЫВАТИ.

ЗАВѢДЕНЪ *див. ЗАВЕДЕНЬИЙ.*

ЗАВѢДОВАНЄ, ЗАВѢДОВАНЬЄ, ЗАВЕДОВАНЄ *с.* Те саме, що завѣдане: тая церков и монастырь и тые вси подданые и грѣнтъ и вшелякіе пожитки мають быти в заведоване и держане даваны... игѣменови вѣры христіанской (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 48); все вѣле при церкви соборной и том епископствѣ Володимерскомъ зоставати маеть вѣчъными часы, под завѣдованьемъ и дозором капитулы тутейшое (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 624); Пры то(и)же се(с)сии обобрали дво(х) брати(и) з по(с)ро(д)ку себе до

завѣдованя и прыробку су(м)ми которая ся в готови(з)нѣ на грѣ(н)тѣ находи(т) (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48 зв.); Пре(д)вѣчнаа м(д)рость Бѣжаа ѱстрбивши совершѣннѡ всю вселѣннѡю подслѣчѣннѡ, въ Економію, алѣбо завѣдованье подала единомѣ члѣкѣ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

Див. ще ЗАВЕДЫВАНЄ, ЗАВЯДЫВАНЬЄ.

Пор. ЗАВѢДОВАТИ.

ЗАВѢДОВАТИ, ЗАВЕДОВАТИ, ЗАВЕДОВАТЬ *дієсл. недок.* (що, чим, о чім і без додатка) Відати, розпоряджатися, керувати (чим і без додатка): Скѣрбець ты(ж) црѣквы(и) шпиталь и дома црѣквныя бра(т)ство то(л)ко самы а не кто ины(и) завѣдовати и справовати маю(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); которые... два братия ѿ всю(м) маю(т) завѣдовати и вшеляки(х) поря(д)ко(в) перестерѣгати шпиталны(х) (Львів, 1606 *ЛСБ* 1043, 10); Зачимъ я, не хотечи, абы тое местце такъ пусто зоставало, розказалемъ одному с тых, Мацкови, которые о скарбцу заведуютъ, абы ехаль до Хмелева (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 538); такъ же и добрами вшелякими, помененый отец Исакий, адъминистраторъ от насъ назначоный, рядити и заведовати будет (Новгородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570); Помененные ѡсобы ѡбедве спольне приставъши служи(т) рѣкода(и)не...: которымъ ѡсе поверивъши и ѱрядъ в ме(с)те старо(м) и новы(х) народичахъ подавъши заведова(т) казалъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131);

(кого, о кім) опікуватися, піклуватися (ким): видячи его таковую горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви божеей, часто а часто его навежалъ... За чим и великій король польскій... привилеем то злецил и поручилъ, абы преложоных духовных вѣры своее завѣдовалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); его ѿ(т)даю(т) еднѡмѣ старшомѣ, котѣр(и) ѡсѡбне недалѣко присѣнко(в) манасты(р)ски(х) ме(ш)каючи, завѣдветъ ѿ прихо(д)на(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 36).

Див. ще ЗАВѢДАТИ, ЗАВѢДЫВАТИ.

ЗАВѢДЫВАТИ, ЗАВЕДЫВАТИ, ЗАВЕДЫВАТЬ *дієсл. недок.* (що, чим) Те саме, що завѣдати: мы... дали есмо вѣчно ему... со всемъ

съ тымъ, што тыи люди здавна завѣдывали (Люблін, 1506 *АЛМ* I/2, 175); неха(и) они тое мыто и промыту заведуютъ по-да(в)ному, ка(к) первые мытники заведывали (Краків, 1507 *ТУ* 47); городничое, ключъ и мостовъничое, ижъ николи ку староству не прислухало, але земляне тамошніе, братья ваши, то заведывали (1554 *РИБ* XXX, 266); ужиламъ просьбами моими велебно-го господина отца Антонія Рѣднѣцкаго, ... абы онъ тымъ монастыремъ и братьею въ немъ бѣдѣ-чою заведывалъ, радиль и справовалъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 72).

Див. ще ЗАВѢДОВАТИ.

ЗАВѢРАТИ *див. ЗАВИРАТИ.*

ЗАВѢРУХА, ЗАВЕРУХА *ж., перен. (заво-рушенія)* завѣруха: ѿ(т)ць Киприя(нъ)... бѣдѣчи по(д) тые завѣрѣхи в зѣ(м)лѣ воло(с)ко(е) ѿ(т) хри(с)тоненавѣ(ст)ны(х) сарацинъ ѿбнажены(и) ... ѣтѣкае(т)ся до... его ца(р)ского величе(с)тва ѿ святѣю милостыню просечи (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34); которое протестации частью для за-верух и непокою в ойчызнѣ, през тые две ле-ты будучих, частью для злого здоровья своего до тых час пан протестующий не подавалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 425).

ЗАВѢСА¹, ЗАВЕСА *ж. 1. (заслона з тканини)* завеса: поставили церковъ, во има свето(г), х(с)ва мѣнка никіты, и въкрасили ю многими стѣми образы, и завѣсами (1489 *Чет.* 36); завѣса цр̄кв̄-наа розодраласа надвое (1556-1561 *ПС* 120 зв.); хочемо ту(и) церкви госпо(д)ни накладо(м) на-ши(м) створи(ти) образы и завѣсы (Сучава, 1558 *ЛСБ* 22); на(д) образо(м) пр̄ч(с)тои завѣса ки-та(и)чанаа чи(р)вонаа (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2); у тогожъ образа завеса китайчаная чер-воная, на той завесе крестъ перловый (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); в' дны прѣзничныи нѣ-чѣго нѣвшого не видите, ѿкро(м) ѿздѣбныхъ тѣхъ завѣсъ, и мнѡ(з)ство свѣтлѣй оубраного людѣ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 293); Килка завѣсъ кита(и)жовы(х)... побрѣканыхъ (Львів, 1637 *Инв. Усп.* 68 зв.); velum, завѣса, покровъ, вѣтрило (1642 *ЛС* 409).

2. *Перен. (захист, оборона)* заслона: вы бо еста патрiархо(м) правая вѣра, старѣцомъ воздер-жание, завѣса цр̄кв̄амъ (1489 *Чет.* 230 зв.); тое имя фѣтъ выкладае(т)са по нашо(му) завѣса, бо и мавританія е(ст) право завѣсою и ѿ(с)та(т)-нею границею земли прилеглое ѡкиянови ве-лико(му) на захо(д) со(н)ца (1582 *Кр.Стр.* 26 зв.).

Див. ще ЗАВЕСИКЪ, ЗАВЕСКА, ЗАВѢ-СЕЦЪ, ЗАВѢСЬ.

ЗАВѢСА², ЗАВЕСА, ЗАВИСА *ж. (шарнір для навішування дверей, вікон та ін.)* завеса: выхода-чи с тое комо(р)ки естъ двери на завеса(х) и(з) защепкою (1552 *ОКр.З.* 149); С тое све(т)ле(ч)ки се(н)цы з двоими две(р)ми на завеса(х) (Забо-роль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 4); дале(м) слюсарови што приби(л) га(н)табы и завесы гроше(и) к̄. (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 1); въ той светлицы оконъ а ни лавъ немашъ, двери на завесахъ (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 464); двои завѣ-сы зъ гаками до и(з)депъки противъ дрѣка(р)нѣ fr. ·3· (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17 зв.); тые менова-ные подданные, ... замъки внутрѣные и завесы одъ коморъ и одъ избъ поодѣбиявъши, ... вси спряты // домовые... до Горошковъ... отвезти... розказали (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 565-566).

Див. ще ЗАВѢСКА.

ЗАВѢСЕЦЪ, ЗАВИСЕЦЪ *ч. (заслона з тка-нини)* завеса: завѣсе(ц) злотоглововы(и) брѣна(т)-ны(и) що постилаю(т) по(д) празни(к) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); я то што въ церкви нашолъ, на сей инвентаръ списалемъ... воздухъ китайки зеле-ное, зависецъ китайчаныи (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183).

Див. ще ЗАВЕСИКЪ, ЗАВЕСКА, ЗАВѢСА¹, ЗАВѢСЬ.

ЗАВѢСИСТЫЙ, ЗАВЕСИСТЫЙ *прикм.*
1. Підвісний: Кре(ст) завѣси(с)ты(и) зеленого ма(р)мурѣ... з га(л)кою ѣ ве(р)ху для завѣшеня (Львів, 1637 *Инв.Усп.* 4 зв.); образо(к) завѣси(с)-ти(и)... з' ла(н)цѣшко(м) (Там же, 5); Ми(р)ница гла(д)ко рысованая... на ла(н)цѣшку завѣси(с)тая (Там же, 18); **завѣсистая (завесистая) печать** *див. ПЕЧАТЬ.*

2. Навислий: Стремнина, низбрѣгъ, мѣстѣ прикроє, прикрый бѣрегъ албо скала, или дѣбра, завѣсистое мѣстце (1627 ЛБ 122).

ЗАВѢСИТИ¹, ЗАВѢСИТЬ, ЗАВЕСИТИ, ЗАВИСИТИ, ЗАВИСИТИ *дієсл. док. 1.* (що) (*підвистити що-небудь, прикріпивши до чогось, зачепивши за щось*) завистити (що): у дверей нутреный был замокъ, того нетъ, отодранъ; претивко сенеи потомъ свиренъ, ленцухомъ железнымъ завишонъ, который был не замкненъ, одно на пробой висель (Луцк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 161); лѣпшей было бы ембу абы был завѣшон камен млынний на шю его, и вѣвержен въ море (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 61); лихтаръ дла свечъ,... абы былъ завешонъ (1577 *AS* VI, 77); налий воды въ водникъ и ту завѣсь рѣчникъ бѣлый (к. XVI ст. *Розм.* 8); звѣзды,... сѣтъ на нѣне(м) фирмаме(н)тѣ завѣшоные (поч. XVII ст. *Проп.р.* 33 зв.); Штожъ рекутъ отступникове о Леонѣ Третьемъ... который... гды заслихнулъ былъ тымъ придаткомъ нарушенный быти святой символъ, натыхъ мѣстъ казавши его на двоухъ таблицахъ серебряныхъ ...вырити, и таблицы тыи въ костелѣ... на олтару завѣсити (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 735); Ля(м)па... тѣю дала хр(с)толюбиваа вдова... за ѿ(т)пѣщеніє грѣхо(в): котрая абы завѣшоная по(д) ча(с) пра(з)никѿ(в) (Львів, 1641 *Инв.Усп.* 11); завісити *pendeo* (I пол. XVII ст. *Своб.* 25); *Образно:* Тыи всѣ рѣчи яковѣи сѣтъ, оуважайте: тыи на шала(х) Ср(д)ца вашого завѣсте, абы в'весь на вашо(м) Ср(д)цѣ былъ завѣшенный: которій в(ъ)весь е(ст) дла васъ на Кр(с)тѣ повѣшенный (Львів, 1631 *Волк.* 23 зв.); **завесити на ланцухъ** (кого) — (*закувати в ланцюги, прив'язати ланцюгом*) посадити на ланцюг: ино ра(ч) в̄м ѿ то(м) веда(т)и и(ж) я такового слѣги в себе не ма(м) // и во (и)ме(н)ю свое(м) тате(и) хова(т)и не ра(д)и не ховамъ и(х) ве(д)же(м) то(л)ко то слыша(л)и и(ж) бы(л) нѣяки(и) члове(к) в ко(в)лю которого слышѣ ѿ(т)ца неви(н)не на ла(н)цухо(х) ѿ несѣхоєжо(х) ѿ везе(н)ю завешоно (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 276-277);

(що) (*печать*) (*прикріпити до документа*) привисити: А на болшю крѣпость и потврѣженіє

томѣ вѣсемѣ вышеписанному велѣли есмы... нашѣ печать завѣсити к семѣ листѣ нашемѣ (Васлуй, 1502 *ВД* II, 203); кѣ которѣ(и) рѣчи св(ѣ)доцствѣ печать нѣша е(ст) завѣшена (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); дла ле(п)шо(и) сведомости печа(т) нашу каза(ли) есмо завеси(ти) // и руку есмо нашу по(д)писали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 56-57); А на умоцненъе тое рѣчи тотъ листъ рукою нашою подписалисмы и печать нашу коронную до него завѣсити розказалисмы (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 284).

2. (що) (*заслонити*) завистити: мѣти же алексѣва завѣсила ѿконца полаты своеє (1489 *Чет.* 151).

3. (кого) (*стратити*) повистити: Рим его кров прияв, завѣсив на дрѣвѣ, а Христос отворил к собѣ ему двери (к. XVI ст. *Укр.л.* 82); вѣзме фарабнѣ гѣрло твое, и завѣситъ тебе на дѣрѣвѣ, а птѣахи бѣдѣтъ ѿбира(т) гѣло твое (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.); И приказаль Исѣсъ ѿ(т)ворите печѣры, а вѣведте црѣй ѿны(х)... А коли бѣли вѣведены предъ негѿ казаль ихъ позабива(т), и завѣситъ ихъ на пати пѣлахъ, и вѣсли ажъ до вѣчора (Там же, 167);

(кого) розп'яти: ест тогды намъ лекарством и потѣхою древо святое, то ест крестъ Господний, на котором Христос, завѣшенный за нас, ѿфѣрою стался (Вильна, 1600 *Катех.* 45); Безсмѣртный ядѣ смѣрти ѿто ю(ж) вкѣшаѣтъ, На дрѣвѣ Крѣстно(м) Іс невѣнний вмираѣтъ. Южъ е(ст) посрѣдкѣ пѣщи свѣта по(д)несѣнный, На превысокой горѣ срѣдзе завѣшеный (Львів, 1631 *Волк.* 15 зв.); Уважайте тѣды котѣрые соу(т) ѿбовазки кр(с)та, по(д) котѣрые соу(т) ѿбовазки кр(с)та, по(д) котѣрого таѣмнѣцею... потреба ти жити... Таковѣю постатю, таковою фѣгурою, яковѣю мѣлѣ то(и), котѣрій за на(с) бы(л) на кр(с)тѣ завѣшоны(и) (серед. XVII ст. *Кас.* 55 зв.).

ЗАВѢСИТИ², ЗАВЕСИТИ *дієсл. док. (стп. zawiesić)* 1. (що) Відкласти, відстрочити: потом коли вжо господаръ, корол... всакии sprawy сѣдовые и позвы рачиль завесити,... тогды дей я до домѣ своего поехал (1533 *AS* III, 411); тѣю справѣ ихъ, ѿбеюхъ сторон рачи(л) Єго Милость... в шести неделѣхъ завесити (1539 *AS* IV, 199);

жолнеромъ... третій грошъ, завешоний на сойме, ... причинен бѣдет (Люблін, 1566 АС III, 93); просиль, абы тая справа дотоль была завешона, ажъ се первой въ той справе стороны зъ собою розопрутъ (Володимир, 1594 АрхЮЗР 1/I, 407); толко да(ли) ннѣ... 8 и 18 ѡстато(к) до коне(ч)нѣ(и)шого и(х) баламу(т)ства завѣси(ли) (Львѣв, 1622 ЛСБ 1049, 2 зв.).

2. (що) Визнати, признати: другую особу св. сакраменту, за которое уживанемъ животу вѣчный, а за неуживанемъ недержане оногo, самъ Збавитель завѣсивъ подъ вѣчнымъ а неодмѣннымъ декретомъ (бл. 1626 Кир.Н. 26); Чѣсть, хвалѣнїе, и бл̄годарѣнїе тебѣ ѡ(т)даѣтъ, Идѣже спо(л)вѣчне Цр̄(с)твдѣшь, съ Ѡ(т)цемъ и Сномъ его, ннѣ и всегда, и въ всѣхъ вѣцехъ нескончонныхъ, на ѡбѣ странѣ безъ конца завѣшѡныхъ, аминь (Чернігів, 1646 Перло 71).

Див. ще **ЗАВѢШАТИ**.

ЗАВѢСИТИСЯ дієсл. док. 1. Зависнути: Тогда, утѣкаючи Авеселомъ передъ (у рук. поре(д). — Прим. вид.) отцемъ, завѣсивъ ся на деревѣ, а другѣ его, гонячи, рогатинами пробилы (XVI ст. НС 218); *Образно*: якобы пѣна на водѣ, завѣсилася вѣра в их мыслях (Вильна, 1600 Катех. 73).

2. Повиситися, діал. зависитися: бывши апостоль, та продавъ учителя своего и пана своего, ... и завѣсивъ ся, и роспускъ ся (XVI ст. НС 76).

ЗАВѢСИТЬ див. **ЗАВѢСИТИ**.

ЗАВѢСКА, ЗАВѢСЪКА, ЗАВИСЪКА ж. (шарнір для навѣшування дверей, вікон) завѣска: за завѣ(с)ки до ты(х) ѡболо(н) да(л) ямъ гроши(и) во(с)мнаця(т) (Львѣв, 1594-1595 ЛСБ 1041, 8); дво(м) теслю(м)... за гвоздѣ ла(т)ный, и го(н)товый и за завѣски з гаками всего далемъ зло(т) 3 и 14 (Львѣв, 1633 ЛСБ 1052, 7); за ѡбе(р)тѣлики до ѡко(н) фр. 21 по(д) сходы в прытворѣ завѣски... фр. 1 (Львѣв, 1633 ЛСБ 1054, 3 зв.); тринадцат оболонъ шкла венецького, рамы дубовые столярскою работою (робленые) з завѣсками и засчепьками (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 96).

Див. ще **ЗАВѢСА²**.

ЗАВѢСНИКЪ див. **ЗАВИСНИКЪ**.

ЗАВѢСНУТИ див. **ЗАВИСНУТИ**.

ЗАВѢСТИ див. **ЗАВЕСТИ**.

ЗАВѢСТНИКЪ див. **ЗАВИСНИКЪ**.

ЗАВѢСТЬ див. **ЗАВИСТЬ**.

ЗАВѢСЪ, ЗАВЕСЪ ч. (заслона з тканини) завѣса: завѣсъ с перлы коштовне оправеный (Київ, 1554 КММ I, дод. 7); пяты(и) ѡбра(з)... сребро(м) ѡпра(в)лены(и)... заве(с) ѡ него адамашки бу(р)натное (Ковель, 1578 ЖКК I, 119); завесовъ двои подъ образами, оксамиту чорного, а третій малый завесъ (Локачі, 1593 АрхЮЗР 1/I, 367).

Див. ще **ЗАВЕСИКЪ, ЗАВЕСКА, ЗАВѢСА¹, ЗАВѢСЕЦЪ**.

ЗАВѢТЬ, ЗАВЕТЪ ч. 1. (заповідь) завіт, заповіт: Григорій папезж... вимислилъ нѡвый // календа(р)... Измѣнѣтъ време(н)на и законъ беззакѡннѡщїи завѣтъ, навѣдѣтъ с прѣлестїю и ѡсквернѣтъ сщѣннаа (Київ, 162 Кон.Пал.(Льв.) 28); дша, не сохра(н)ши завѣта ѡскверни дх̄ (Львѣв, 1642 Жел.П. 6 зв.); testamentum, завѣтъ (1642 ЛС 396); **завѣтъ нѡвый, нѡвый завѣтъ (заветъ)** — Новий Завіт (Заповіт): з'ѣхавшиа стѣи ѡ(т)ци толко ѡ(т) ѡца признали в визнаю вѣры, а ѡ(т) сн̄а не смѣли над власныи а ясныи тѣкстъ завѣтѡ нѡваго придавати (1509-1633 Остр.л. 132); лїчбѡ пса(л)мовъ, вї; та(к) на вечѣрни, яко и на ѡтрени заховѡ(т)... по пса(л)ме(х), двѣ лекціи, е(д)нѡ з' старѡго, дрѣгѡ з нѡваго завѣтѡ // ѡ(д)правѡють (серед. XVII ст. Кас. 11 зв.-12); В четверокъ велики(и) ѡ(т)правиль пасхѡ законнѡю, і нѡваго завета великѡю та(и)нѡ апостоло(м) своімъ подаль (Острог, 1587 См.Кл. 17); **старый завѣтъ** — Старий Завіт (Заповіт): ѡнаа ласка, котѡрѡю пре(з)начали ѡбразы старѡго завѣта, не и(з)лївалася на то(т) часъ в сѣрца лю(д)скїе (Львѣв, 1645 О тайн. 5); **киотъ завѣта** див. **КИОТЪ**; **скриня завѣта (завета)** див. **СКРИНЯ**.

2. (союз, едність) завіт, заповіт: Остерѣгати быса ѡного страшногo декретѡ за таки(м) пѡсту(п)ко(м) потреба, гѡре чады ѡ(т)врѣгъшаася, се глѣ(т) сѣтворїсте // совѣт, не мною, и завѣты не дѡхо(м) мѡи(м), з'стоупѣючи до егїптѡ, а мене не

пытáючи са (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 214-215); Обрѣжете плоть конѣчню вшѣ, и бѣдетъ въ знаменіе завѣтѣ, междѣ мною и вами (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 902); **завѣтъ кривавый** — (*старозавітний обряд на крові як символ союзу Бога і людей*) криваве жертвоприношення: если бы котѣраа дша зблѣдила през грѣхъ, и съвокѣпілася съ дѣмоны... таковаа дша великій грѣхъ творить; завѣтъ кривавый лѣгце вѣжить (Почаїв, 1618 *Зери.* 53).

ЗАВѢХЛЯТИСА *дієсл. док. (стп. zawikłać się)* заплутатися: та(м) вмѣсто чинѣ бѣ(з)чи(н)ство завѣхлялося про мою далекость ѿ(т) него (Корелиці, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

ЗАВѢШАТИ, ЗАВЕШАТИ *дієсл. недок. (стп. zawieszać)* 1. (що) Відкладати, відстрочувати: тую справу завешаємъ, ажъ се стороны о речъ головную розопрутъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 408); сѣдъ нинешни(и) голо(в)ны(и) трибѣна(л)ски(и)... тѣю всю справѣ ѿ(д)кладаеть, и завешаеть (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59 зв.); где толко ѿ(д) врожения его летъ чотыри судъ емѣ взналъ тѣды тую присегѣ до летъ зѣпелны(х) выстя водлугъ права ѿ(с)мна(д)цети то есть ѿ(д) даты то(г) декретѣ за ле(т) ѿ(с)мъ завешаеть (Київ, 1624 *ЦНБ* II 23267, 2 зв.); Мы... // ...тую справу, яко сполную, до прыпаднення справы тое жъ суспендуемо и завешаемо (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 160-161).

2. (що) Визнавати, признавати: Тѣе то слова бжїе живїе явне кѣлю(т) обѣдвѣ оцѣ ты(м) всѣмъ которые та(к) великѣю а ва(ж)нѣю справѣ его на едіно(и) осѣбѣ проти(в) вѣли его завешають котѣрого едіного ѿ(т)цѣ его выслѣхати не маеть, и онѣ са(м) з нимъ бывати не обеща(л)са (Острог, 1587 *См.Кл.* 9 зв.).

Див. ще ЗАВѢСИТИ².

ЗАВѢШЕНЕ, ЗАВЕШЕНЕ *с.* 1. Підвісок: Найпервей дей взял... завешене золотое с камением: с трема дияменты, а з двема рубинами (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 244).

2. (*навішування на завіси*) завішування: мѣла(р)чыкови ѿ(д) завѣшенаа двере(и)... г(р) 10 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3); ѿ(д) завѣшенаа двѣ-

рѣ(и) на(д) дрѣка(р)нею и змѣрованаа па(ц)ка мѣла(р)чыкѣ(м) 26 (Там же, 16 зв.);

(*зачеплення*) підвішування: Кре(ст) завѣси(с)-ты(и) зеленого ма(р)мурѣ... з га(л)кою ѣ ве(р)ху для завѣшения (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.).

Пор. ЗАВѢСИТИ¹.

ЗАВѢЩАТИ *дієсл. недок. (що і без додатка (наказувати, веліти) заповідати: Его ра(ди) смиреніе наше завѣщаеть, и въ стѣомъ дѣсѣ повелѣваетъ... имѣти сѣ прѣстый хлѣбъ, и не мѣти яко стаго (Львів, 1591 *Гр.Іер.*); Научив нас Христос мир сей не любити, и его и вѣру над душу любити, На гоненія бо и апостолы послѣав, на бѣды и скорѣби ити им завещав (к. XVI ст. *Укр.п.* 81); таковымъ по Правильномуу преданію завѣщаёмъ и възбранѣемъ подѣ живыми Єп(с)копы, и Архімандріты,... не подѣкоупатиса никѣмѣ на Бж(с)твѣнныа Пр(с)тлы (Львів, 1614 *Вил.соб.* 7); Повелѣнъ: Разчїне(н), завѣща(н) (1627 *ЛБ* 84).*

Див. ще ЗАВЕЩАВАТИ, ЗАВЕЩЕВАТИ.

ЗАВѢЯТИ *дієсл. док. (засипати, замести)* завїяти: Котѣры(х) [хлопатъ] пото(м), по и(х) слѣда(х), котрѣи вѣ ѿны(х) краѣа(х) пѣщїсты(х),... дѣлго вѣ пѣскѣ значны, пѣки яки(и) вѣтрѣ по(в)ста(в)ши не завѣе(т) и(х) гѣрваю(т), до(л)го и(х) шѣкаючи в цѣлости фѣги ѿныи я(к) и(м) в рѣки ѿ(т)дано... знайдено (серед. XVII ст. *Кас.* 88 зв.).

ЗАВЯДЫВАНЪЕ *с. (стп. zawiadywanie)* те саме, що завѣдане: панъ Рудецкий... своего подданого з Рудки,... тамъ до монастыра Чорненского на месце свое прислалъ и урядничество якое и завядыванъе господарства над убогими законниками... поручил (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698).

Див. ще ЗАВЕДЫВАНЕ, ЗАВѢДОВАНЕ.

ЗАВАЗАЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм., перен. (складний) заплутаний: А я єсмь слѣша(л) ѿ тобѣ, же мѣжешъ выкладатъ трѣдныи рѣчи и завазалы(и) розвазатъ: а такъ єсли мѣжешъ писмо вычитатъ, и выкладъ мнѣ егѣ ѿзнайтъ, вѣ шарлатъ вѣбранъ бѣдѣши и золотый ланцѣхъ бѣдѣшъ мѣлтъ на шиі (серед. XVII ст. *Хрон.* 364 зв.).*

ЗАВЯЗАТИ, ЗАВАЗАТИ, ЗАВЕЗАТИ *дієсл. док. 1. (що) (прив'язавши, з'єднати що-небудь)*

зав'язати, зв'язати: я... енера(л) во(з)ны(и)... за(с)та(л) его в до(м) п̄на Се(р)хове(ц)ко(г) в пе-ка(р)ни ѓ везе(н)ю нога(ми) ѓ колодѣ за шию ѓ ла(н)цѣзе рѣки наза(д) завязаны (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 26 зв.);

(про хвіст у коня) (підв'язати) зав'язати: где есть возница: поиди повѣжѣ ономѣ неха(и) коня моего до воды поведе(т), // и кгды оного добре ѓчесаного стягнеть и ѓхандоживѣшый гривѣ ѓседлаеть и хвостъ завяже(т) (к. XVI ст. Розм. 46 зв.-47);

(що, що чим) (обмотати, обв'язати чим-небудь; перев'язати) зав'язати: тва(р) его фацели-то(м) завазана (XVI ст. УЄ №29519, 32 зв.); небожчик... // ...пославши по балвера, раны оные себе опатрити и завезати дал (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/III, 498-499); дрѣгѣи завазавши емѣ ѓчѣ; били по лица, и по шѣи (поч. XVII ст. Пчела 36 зв.); рана, и пѣхліна, и стрѣпѣ загнилѣи: не ѓсмотрено ихъ, а нѣ завѣзано, а нѣ ѓливою помазано (Київ, 1637 УЄ Кал. 1018); **завазати оуста, оуста завазати** — примусити мовчати: вижѣ яко самѣа прѣвда завазала и затѣкла оуста твоя // хоульнаа (Почаїв, 1618 Зерц. 46-46 зв.); позостѣлы(м) котѣрые бы могли в выдава(н)ю кнѣи гѣ цркви стои вѣстѣочной потрѣбныхъ оуслѣговѣати, дорѣгѣ загородѣили, а не тылько сѣрце и роуки, але и оуста ѓкроутне затѣкали и завазѣли (Острог, 1606 Нал.Мол. 3); **языкъ завазати (завезати)** — те саме, що **завазати оуста**: пр(о)ркѣ ...пере(ж) рожѣния свое(г). языкѣ оцѣо своємѣ завазалѣ (1489 Чет. 38); ты емоу языкѣ молчаньемѣ завеза(л) (Там же, 160); **присягою завазати див. ПРИСЯГА**;

(що у що) (запакувавши у щось, зв'язати) зав'язати: пришьоль тыжѣ и третѣи рекоучи г(с)пдрюу, мнась твоя котороую есьми мѣль вѣ [о]броу(с) завазаноую бо есьми са тебе бояль (1556-1561 ПЄ 305); Речи, де(и), кра(м)ные мои лежали на ташу у ме(ш)ку завязана(е) (!) (Луцьк, 1586 ГУ 210); Взалѣ теды людѣ росчиненнѣю мѣкѣ, первѣи нижли оуквашено было, а завазавши в шаты клали на рамена свои (серед. XVII ст. Хрон. 90).

2. (кого) Відправити, доставити: ѓпевнѣаючи, а ѓищаючи Желеха, абы ѓт того вырокѣ нашего не зникнѣль, мы его,... шлюбомѣ через канцлера нашего корѣнного, пана Валентого Дембинского, перед ѓбличностью маестатѣ нашего до рѣкѣ нашихъ завазати и ѓистити казали (Вільна, 1565 AS VI, 284).

3. *Перен.* (що) (захопитися чимось) проинятися (чим): менованые попи..., безвинне и неслушне, завезавши якийсь непристойный умыслѣ и ранкорѣ,... розмайтые кривѣды, шкѣды, одповѣди, похвалки и деспекта чинятѣ (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 475).

Див. ще ЗАВЯЗОВАТИ.

ЗАВЯЗОВАТИ, ЗАВАЗОВАТИ *дієсл. недок.*

1. (що) (обмотувати, обв'язувати чим-небудь; перев'язувати) зав'язувати: злеса мѣю... загрѣи ми простира(д)ло шапкѣ ноцнѣю и добре ми звяжи мою головѣ нѣже: моцнѣи завязѣешѣ (к. XVI ст. Розм. 44 зв.); в домоу каиафино(м) с пр(о)рчства са насмѣвѣаючи ѓчи завазовали и в ланитоу бѣючи пытѣлися его (поч. XVII ст. Проп.р. 213); на землѣ голой тебе положи(т), а ты еше не конаешѣ, ѓчи и ѓста твои завязовати бѣду(т) (Чорна, 1629 Діал. о см. 268); **завазова-ти губу** — загнуздувати: ѓбращѣю: Оунѣздѣю, повстагаю, заваздѣю гѣбѣ волѣ (1627 ЛБ 149).

2. *Перен.* (чим) (ставити кого-небудь у залежність від чогось, обмежувати свободу дії) зв'язувати: А нѣ приложѣти не годи(т)са а нѣ оунѣати. Великимѣ бѣвѣмѣ и прикладѣаючого и оуймѣючого // карѣніемѣ завѣздѣютѣ (Київ, 1619 Гр.Сл. 213-214).

Див. ще ЗАВЯЗАТИ.

ЗАВЯЗТИ, ЗАВАЗТИ *дієсл. док.* 1. (*загруз-ти*) зав'язати: шестая комага Ко(н)чилова, которая назади была зава(з)ла,... приплынула ку лецова(н)ю (Володимир, 1566 ГУ 115).

2. (на чому) (*застряти, застрягти*) зав'язати, зав'язнути: пана Якуба Корманского, в молодых летехъ будучого, на звонѣници хотѣли замордовати, с коль хотел выскочити и так завязѣль на окне (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/VI, 682).

ЗАВАЗАТИ див. ЗАВЯЗАТИ.

ЗАВАЗАТИСЯ дієсл. док. Зобов'язатися.

◊ присагою завазатиса див. **ПРИСЯГА**.

ЗАВАЗОВАТИ див. **ЗАВЯЗОВАТИ**.

ЗАГАДАТИ дієсл. недок. 1. (що кому) (запропонувати що-небудь для розв'язування, вирішення) загадати: Таа то га(д)ка трѣ(д)наа ѱ(т)са(м)псѳна филистѳнчико(м) то є(ст)люб(д)скомѳрѳзѳмови загадана была (поч. XVII ст. *Проп.р.* 5 зв.).

2. (на кого) (обмовити) звести наклеп: фарисеи, фа(л)шіве на ха бѳли загадали, але то(т)законоѳчѳтль не спротивла(л)са (XVI ст. УЄ №29915, 109).

ЗАГАДКА ж. Загадка: гадание загадка (II пол. XVI ст. *ЛА* 181); гананіє за(д)ка, трѣ(д)ное а хѳтрое пѳтаньє (1596 *ЛЗ* 40); если не згаднете тоє простое и безхѳтрое загадки,... тогда, оставивши философы латинские, к тебѳ, брате мой русине, с словом ся оборочаю (1599-1600 *Виш.Кн.* 153); звѳкли прѳтивници чинѳти такѳвыи за(д)ки мѳвачи, если стѳии свѳтъ в' нѳбѳ; то южъ не потреба всѳкрсенїа, и свѳдѳ (Почаїв, 1618 *Зери.* 46 зв.); Гаданїє,... Трѳдноє, а хѳтрое пыта(н)є, за(д)ка, розмѳва, сѳкровєнѳ глѳ, закрытѳи слова (1627 *ЛБ* 25); ѱ(т)вѳрю в' прѳповѳстєх' оуста моѳ, ѱповѳмъ за(д)ки з' почѳткѳ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 675).

ЗАГАДЛИВЫЙ прикм. Загадковий: Я, за(п)равды, самѳ, безѳ посполитого листовъ споряженья, хотѳлемѳ до ихъ антесигнана... писати о церковныхъ, нѳчого тылко презѳ енѳгмата, то єсть презѳ мѳву загадливую, гдыжъ анѳ розумѳють тутешныхъ правды и дороги, которую бы ся могли научити, не прѳймають (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 506).

ЗАГАДОВАНЕЦЬ ч. Той, кому обѳцяно Царство небесне: Тогда, возлюбленая моя братя, коли можетѳ быти буршная радѳсть и благословенїє и на тоты загадованѳцѳ его святѳи на душевныхъ и тѳлесныхъ рѳчохъ (XVI ст. *НЄ* 216).

ЗАГАДОВАНИЯ с. Обѳцянка: чѳмѳ лише вѳровъ правѳвѳ можеме прѳяти прощу грѳхѳмѳ нашимѳ, м(с)лусть (!) и загадованя Божее (XVI ст. *НЄ* 189).

Пор. **ЗАГАДОВАТИ**.

ЗАГАДОВАТИ дієсл. недок. 1. Ворожити: Гадатєлствѳю: назнаменѳвѳю, за(д)дѳю, тѳйнѳ значѳ, таємнѳи рѳчи задаю (1627 *ЛБ* 25); Назнаменѳвѳю: Мѳвчки значѳ, тѳйно значѳ, за(д)дѳю (Там же, 68); Прѳтѳчнѳ: Гадѳтелнѳ: Вѳдлѳ(г)за(д)ки, за(д)дѳючи по(д)покрѳ(в)кою (Там же, 100).

2. (кому і без додатка) Обѳцяти: А свадѳба єсть тотѳ повная любовѳ и проповѳдѳ євангєлѳская, што загадовавѳ (Бѳгѳ), и починавѳ ище у раи, и проповѳвѳ прѳрокумѳ (XVI ст. *НЄ* 130); не хотѳвѳ погубити тѳлько душѳ, али загадовавѳ утѳомѳ нашимѳ, Адамови, Ноеви... // сына своего святого, Исуса Христа (Там же, 158-159).

3. (кого) Помагати, рятувати: Кто проситѳ сєсє усе, май перше загадуєтѳ Бѳгѳ тѳхѳ, што на сѳмѳ свѳтѳ не будутѳ имѳти нѳ одной журѳ, али будетѳ имѳти, што исти и пити,... наддастѳ ся имѳ усе (XVI ст. *НЄ* 96).

ЗАГАДОВАТИСЯ дієсл. недок. Обѳцяти, обѳцятися: Дєрзѳѳ, члѳвѳчє, и бѳгай пудѳ крыла Божїи,... прѳйметѳ тѳ и грѳхѳ ти прѳститѳ, чѳмѳ ся загадовавѳ (XVI ст. *НЄ* 108); овунѳ ся змиловавѳ слугѳ своего, и выдслѳбодивѳ єго, и довгѳ єму выдпустивѳ увєсь, а слугѳ заплѳтити загадовавѳ ся єму усе (Там же, 121).

ЗАГАЄНЄ, ЗАГАЄНЄ с. (стп. *zagajenie*) відкриття, початок роботи: и в за(д)єнѳ Бра(ц)тѳва, то(ж) тепє(р) при ѳбєцности всѳхъ на што потреба, выда(т)ки быти маю(т) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 43); днє(с) в пѳ(т)ковѳ(и) дє(н) всѳ кѳпно... по прєчѳтаню закѳаєнѳ нача(л)ного и фѳ(н)даци(и) братски(х)... была... ѳмѳва... если же має(т) ѳ(с)тѳтися на своє(м) мѳсци, а в ты(м) и стародавнѳ(и) ѳ(т)прѳ(д)ковѳ ѳ(т)правѳванѳ(и) страшливє срокѳ(и) обѳтѳ... был чѳтанѳи (Лѳвѳв, 1644 *ЛСБ* 1043, 61 зв.).

ЗАГАЄНЬИЙ прикм. (стп. *zagajeny*) (який почав свою роботу) розпочатий: До за(д)єнѳє и правє великой справѳ, кдѳы ѳ во(л)ности рѳские и ѳтѳски великие ѳ(т)ляхо(в) знаменїє ходило по(д)ѳтрачє(н)ємѳ братства ѳ(т)ста(р)шихъ братѳ(в) бѳдѳчи не бы(л) в бра(т)ствѳ мєновитє Юри(и) Козми(ч) рѳгатинє(ц) (Лѳвѳв, 1599 *ЛСБ* 1043, 1);

Братство при загаено(и) цѣсѣ и при зѣпо(л)но(и) справѣ... прирекли, абы в свое(и) повазѣ цѣха... де(р)жана была (Там же); С котры(х) то гроше(и)... Пови(н)ни бѣдѣтъ Панове Побо(р)цы часѣ елекции Пре(д) всѣмъ братство(м) ѡспения Пр(с)тыя Бѣа, При цѣсѣ загаено(и) ѡчинити И ѡ(т)дати (Львѣв, 1610 ЛСБ 1046, 5 зв.); **судъ загаеный див. СУДЪ.**

ЗАГАИТИ дієсл. док. (стп. *zagaić*) (що) розпочати; відкрити: судъ потрібный тамъ же в томъ дому его был загаеный презъ мене Пархвена Голузку, намесѣтника войтовѣского (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 505); Матьфе(и) Михаловичъ, ...на суде гостыньномъ..., в дому звыкломъ леньтѣво(и)товѣскомъ порядѣне загаенымъ, ...сведѣчилъ (Володимир, 1643 *ТУ* 323).

ЗАГАМОВАНЕ, ЗАГАМОВАНЪЄ с. 1. (чого і без додатка) (*віднімання*) захоплення: пода(л) е(с)ми ли(ст) ѡпомина(л)ны(и)... в жалобе еє мл̄(с)ти кнегини ма(р)и... ѡ загамова(н)е має(т)но(с)ти еє мл̄(с)ти в домъ его мл(с)ти кнзя ку(р)пѣского внесеноє такъ тежъ ѡ слѣги и челе(д) еє мл̄(с)ти (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 147); Которы(х) шко(д) собе протє(с)тантъ в омешканю я(р)ма(р)ковъ помененыхъ... быти ошачовавши, и такъ ѡ тые шкоды свое, яко те(ж)... ѡ затримане и неви(н)ное загамова(н)е книги выше(и) менованое, которое урядовне пре(з) во(з)но(го)... абы ему была ѡ(д)дана реквизиова(л) (Володимир, 1638 *ТУ* 307).

2. (*припинення руху кого-небудь*) затриманя: врядникъ свинюски(и)... с помочниками своими, ... с тыми всеми подводами кгвалѣтовне загамовавши мя, держали дни два, а тымъ кгвалѣтовнымъ неправнымъ загамованѣемъ и грабежомъ своимъ ѡмешкали ми рокъ (Володимир, 1592 *ТУ* 221); где бы они тыхъ збеговъ пристигнули, албо догонили, абы имъ везде и на кождомъ местцу вера и помочъ на заборонене и на загамоване, або и поймане оныхъ збеговъ дана была (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 356).

3. (чого і без додатка) (*переривання розвитку чого-небудь*) припинення: Передо мною... войтом Луцьким, гди се приточила справа славетного

// Федора орменина... з отнесеня, якобы он без шлюбу мешкати мелъ з жоною своею Ганною, которого для певное ведомости до везеня, для загамованя злого прикладу людом, казалом был взяти (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 484-485); еще могли то зрозѣмѣти, и(ж) то чина(т) проти(в) вѣрокови, абѡвѣ(м) не для загамова(н)а якого то было рѣчено що рѣчено, але то бы(л) самы(и) дѣкре(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 70).

Пор. ЗАГАМОВАТИ.

ЗАГАМОВАНЫЙ дієприкм. у знач. ім. Приречений, -ого: Непребытый абѡвѣмъ тамъ падолъ; и мѣры не маючаа прѡпасть: не избѣгнує затарасована: неизлѣзе(н) загамованый (Львѣв, 1642 *Час.Слово* 273 зв.).

ЗАГАМОВАТИ дієсл. док. 1. (кого) (*спинити, перепинити*) затримати: Подданыи его милости вси до Буга попелъ отвезли, а он, их там же загамовавши, казал им к Бугу дерево возити (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 100); па(н) Федо(р),... тые вси три(д)ца(т) и три волы загамова(л), хотачи ѡ(т) ты(х) вси(х) воло(в) мыта, чого мы по двакро(т) платити неви(н)ны, ... А и(ж) волы загамованы, просили, абы то было записано (Луцьк, 1562 *ТУ* 98); я де(и) ты(х) люде(и) смеди(н)ски(х) ...самы(х) пети человекъ а кла(ч) деветеро... загамовати казалъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); они посла нашего, пана Цурѣковского загамовали и намъ о воли своей не ознакомили (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 3/I, 68); пни... с тою ся процесиею люде(и) ѡны(х) по(т)кала. Що в правдѣ... зступитися годило... Еслы люде(и) прына(м)нѣ бѣа пошановатъ. По(с)тояты было вша(к) конѣ могли бы загамова(т) (1636 *Лям. о пр.* 3 зв.).

2. (що) (*відняти*) захопити: панъ староста Кремьяницкій тыхъ жидовъ моихъ до Господаря, Его Милости, послалъ, а маєтности ихъ загамовалъ (1537 *РЕА* I, 209); такѣю ми зе(л)живо(ст) ѡчини(л)и же ми // во(з)ницѣ збили змо(р)дова(л)и на(д)то кони во(з)ники мои вла(ст)ные вороные с колебкою загамовали (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 137-138); князь ку(р)пѣски(и) при собе загамова(л)... // ева(н)гелиє ѡчитє(л)ное (Володимир, 1578 *ЖКК* 160-161); Къ тому попелы,...

вшелякие збожя,... то все... загамовано, пограблено и забрано (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 354); па(н) Ма́хо(в)ски(и) пыта(л)... п̄на Юря Мощеницкого для чого бы его попелы лашто(в) два которы(и) бы(л) в мошка(х) чере(з) жида А(в)рама за якое (с)мы то старое загамованы(и) в мошкахъ // граби(л) и до села Рако(в)щины... пере(в)е(з) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 38 зв.-39);

(що) (*перестати виплачувати, віддавати*) припинити: ты дей... десятину еси загамовал и по шест лет ей на церковь Божию не давал (Володимир, 1542 *АрхЮЗР* 1/VI, 35); староста вже паты(и) го(д) я(к) ем̄ дато(к) сво(и) загамоваль (1552 *ООвр.З.* 99 зв.); Жалуеть на мене пан Василей Холоневский о три мацы жита своего, што был двом подданым моим в новое позычилъ, менуючы, яко бых я того жита ему отдавать заказал и то загамовати мел (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 268).

3. (що) (*зупинити, стримати дію чого-небудь*) припинити: к том̄ листы нашими тоє право загамовано (Краків, 1527 *АС* III, 308); В̄рю..., же ваша милость... то загамовати и опатрыти будешъ рачилъ, якобы тотъ злодѣй, святокрадца и лупежца зъ того былъ скаранъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); ёсли кр̄ивдачом̄ фолькговати боудешъ, а оукривжбного перебачишъ, и могъчи ѓного збы(т)ки загамовати, ѓ соудѣ жад(д)ного старанья не оучинишъ (Острог, 1614 *Тест.* 164); тые менованые чернъцы... злодея зъ рукъ мистровыхъ одъняли и мощно кгвалтомъ одбили, ексекуции и справедливости загамовали (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547); злослівьи н̄которыи люде, ... такъ великій пожытокъ, который зъ егѡ надки са родилъ, загамовати оусилъючи, велемѡвцею его и лгаремъ звати почали (Київ, 1627 *Тр.* 557).

4. (що) (*втихомирити, заспокоїти*) вгамувати: то(т) кн̄зъ мирьскій папа... н̄ши похоти бе(з)престани кипачіе оустанови(т) и за(га)мде(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 253 зв.); азыка жаде(н) чл̄вк̄ въкротити не може(т) коли(ж) е(ст) зло(ст) незагамованаа и по(л)ны(и) е(ст) аду сме(р)те(л)ного (II пол. XVI ст. *КА* 168); Пѣроны албовѣ(м) з вы-

сѡкости до брѡнѣ са своеи мѣлы, абыса были земстїли, але пре(з) самѡго жъ дѣспектъ ѡ(т)носачого загамовани были (поч. XVII ст. *Проп.р.* 95);

(від чого) (*застерегти від чого-небудь, не допустити чогось*) запобігти (чому): моцень будеть честный господинъ отецъ протопопа оного от служенія пречистых тайнъ загамовати и другимъ таковымъ на приклад его подати (Київ, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 601).

Див. ще ЗАГАМОВВОВАТИ, ЗАГАМОВВЫВАТИ.

ЗАГАМОВАТИСЯ, ЗАГАМОВАТИСА, ЗАГАМОВАТИСЕ *дієсл. док. (втихомиритися, заспокоїтися)* вгамуватися: они не хотели въ томъ зломъ учиньку чужолозскомъ загамоватися (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 474); Я, обачивши того подданого панского и такъ се срукгое мордоване и битье его, зседши з воза, почалемъ имъ мовити, абы се вже загамовали и до конца его не забивали (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 228).

2. (*про дощ*) припинятися: оупали воды и замкнѣлися жерѣла прѡпасти и хл̄бы н̄б(с)ныи и загамовалиса дожди зъ н̄ба (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.).

ЗАГАМОВВОВАТИ, ЗАГАМОВОВАТИ *дієсл. недок. (що) (застерігати від чого-небудь, не допускати чогось)* запобігати (чому): бг̄ъ... // ...доп̄сти(л) на не́го к̄рность, ... прїшлоую его злѡсть загамѡвв̄ючи (Острог, 1607 *Лѣк.* 23-24); сд̄дъ Б̄ж̄ій оубивае̄тъ л̄гнос(т̄), ... загамѡвв̄е̄тъ ѡ(т) обж̄їрства (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

Див. ще ЗАГАМОВАТИ.

ЗАГАМОВВЫВАТИ *дієсл. недок. (кого) (втихомирювати, заспокоювати)* вгамовувати: часомъ к̄гды видѣлъ добротъ свою зневаженоую ѡ(т) чл̄ка, оумысливъ былъ его загѡб̄ити, и засъ загамѡвв̄ывавалъ себе (Дермань, 1604 *Охт.* 3).

Див. ще ЗАГАМОВАТИ.

ЗАГАМОВОВАТИ *див. ЗАГАМОВВАТИ.*

ЗАГАМОВОВАТИСА *дієсл. недок.* Затримуватися: Незличѡные тѣды т̄ые Ри(м)ской столїцы нѡвые ѡ(д)мѣны, и заразливые бл̄дды, котѡрими и

оупáдокъ дѣшный се готѣтъ, и наѣки цр̄кѣвнои мѡцѣ се лáмлетъ и вѣры ро(з)ширѣнье, и ощищѣнїе, загамовѣетьса, и погоршѣнїа незличѣбные в цр̄ковъ в̄проважаютьса (Єв'е або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 8 зв.).

ЗАГАНУТИ *дієсл. док. (що)* Задумати, *діал.* заганути: овунъ есть право обрѣзанїю и овунъ есть конецъ и голова, чомъ овунъ можетъ дати того, што обрѣзанїе назначивъ и заганувъ (XVI ст. *НЄ* 198).

ЗАГАНЯТИ, ЗАГАНАТИ, ЗАГОНЯТИ *дієсл. недок., перен. (кого до кого, кого до чого, кого кому, що до чого) (спонукати до чогось, спрямовувати в потрібному напрямку)* штовхати, підштовхувати: В чомъ неледаяко имъ шанцуется, бо не по одной, але великими громадами стадо христово урываючи до своее обори плюгавое загоняють (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 113); вы прѣдса оны(х) зацно(ст) и достои(н)ство занедбавши, православны(х) до скáрги заганаєте (1598 *Виш. Кн.* 308); неприате(л) дѣшнїи сѣти свои заставивши возглаго(м) якобы цвичѣна в' побо(ж)ности, и обычае(в) цнотлывы(х) оны(х) поволи собѣ заганаєтъ (1598 *Розм.пап.* 4); Звыкли ваши духовные папѣжского вызнаня ловити и до оное матнѣ, яко безрозумливую рибу...//... заганяти (1603 *Пит.* 94-95); А насъ бы и пугами, яко простаковъ, до своее шопы загнали! Але не треба заганяти: сами въ пропасть лѣзете! (Вільна, 1608 *Гарм.* 216).

ЗАГАСАТИ *дієсл. недок. 1. (переставати горїти, свїтити, свїтитися)* загасати: о́гнь повѣдає(т) на ко́жды(и) ча́сь неха́й гори(т), и неха́й не загаса́е(т) на о́лтари (Дермань, 1604 *Охт.* 13); Чл̄к̄... болото в̄зго(р)жѣное, пара соуште(л)наа, п̄рохъ н̄збытъ выхваленый, п̄п̄л̄ь ро(з)доу́тый, йскара проу(д)ко загаса́ючаа (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

2. Перен. (переставати існувати, зникати) загасати: рыхлѣй бовѣмъ нѣжлисьа грѣ(х) скончїтъ, загаса́ють соло(д)кости, але за нїх' мбуки нѣ ма́ють конч̄ца (Острог, 1607 *Лѣк.* 106).

Див. ще ЗАГАСНУТИ.

ЗАГАСИТИ, ЗАГАСИТЬ, ЗАГАСИТИ *дієсл. док. (що) 1. (припинити горїння чого-небудь)* загасити: видели есмо громадѣ клепковъ немалѣю складенѣю до которое громады знати лѣчина с огнемъ была по(д)ложона нижли громада не згорела подобно де(и) ее до(ж)чъ загаси(л) (1577 *ЖКК I,* 87); моа прїятелко загаси свѣчѣ (к. XVI ст. *Розм.* 45); Дла вѣры, мовитъ, Сѣи всѣ звѣтажили Кролѣвства... загасїли мѡцъ огнїстѣю, оушли о́стрѣа меча (Київ, 1637 *УЄ Кал* 833); stingo загасити (I пол. XVII ст. *Сем.* 165).

2. Перен. (що) (не дати розвинутися чому-небудь; заглушити, стримати щось) загасити: Мнѡго кроле(в) было... которїи не бы(ли) годни того абы што о ни(х) писано, абовѣ(м) загаси(в)ши слѣво Бжїе, до бѡлвохва(л)ства са вѣргли (Львїв, поч. XVII ст. *Крон.* 14); если бы попоу(д)ливостю а(л)бо запа(л)чивостю былъ гнѣ(в) бжїи, слоушне мо(г)быса кто о(т)ча́ати, не могоучи южъ загасити пѡломени, котѡрого мнѡгими злѡбтами распали(в) (Острог, 1607 *Лѣк.* 17); че(ст) и славѣ хр̄(с)тѣ принесемо..., который... шатана сокрѣшилъ, грѣ(х) загаси(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 203 зв.); неподѡбнаа рѣчъ, загасити огнїстѣи телѣсныи по(д)жѡги, пѣрвѣи нѣжбы... злости(и) за́каль не бы(л) вѣнищѣны(и) (серед. XVII ст. *Кас.* 67 зв.).

Див. ще ЗАГАШАТИ.

ЗАГАСНУТИ *дієсл. док. 1. (перестати горїти, свїтити, свїтитися)* загаснути: Скоро тое Жидове... заслышали, попадали всѣ на зна(к) и свѣтло и(м) загасло (XVI ст. *УЄ Трост.* 57).

2. Перен. (перестати існувати; зникнути) загаснути: А коли ся выпо(л)нило лѣта вѣкѣ тогды о(т)почынетъ свѣтло, и згинѣ(т) свѣтло(сти) и оживѣ(т) о́ме(р)лые... и о(т)почине(т) вѣкѣ и загасне(т) сме(р)ть и пекло зачини(т) о́ста свое (1582 *Кр.Стр.* 21); поднѣсѣ(м) себе на о(л)таръ дх̄овны(и), и вшелáкое стара(н)е мѣймо абы нѣк̄гды на(ш) о́гнь не загасъ (Дермань, 1604 *Охт.* 13); боура вшелáки(х) йле є(ст) на свѣтѣ припа(д)ковъ загасши згїне(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 44).

Див. ще ЗАГАСАТИ.

ЗАГАШАТИ дієсл. недок. (що) 1. (припиня-ти горіння чого-небудь; гасити) загашувати: яко вода загашає(т) пламень ω(г)не(н)нии та(к) ты(ж) наука пісма ст̄го... вши(с)кы зло(с)ти и гр̄хи члч(с)кыи ωчишає(т) (к. XVI ст. УЄ №31, 87 зв.); в' алишніи жр̄дло ест̄, кот̄рое ωсобливою и таємною с̄илою запалєна // походн̄... запалєть, и прот̄ивны(м) сп̄собо(м) загашаєть (поч. XVII ст. Проп.р. 172-172 зв.); ог̄нь сл̄нца не п̄лить по-в̄тра не шкоди(т), вода не загашаєть (Там же, 263 зв.).

2. Перен. (що) (не давати розвиватися чому-небудь, заглушати, стримувати щось) загашувати: д̄ха не загаша(и)те а што є(ст) добро того са де(р)-жите (II пол. XVI ст. КА 494).

Див. ще **ЗАГАСИТИ**.

ЗАГАШАТИСЯ дієсл. недок., перен. (переставати існувати, зникати) загашуватися: в не(и) [сажавц̄] бов̄(м) походн̄ гр̄хов̄ загашаютьса, и цно(т) запал̄ютьса (поч. XVII ст. Проп.р. 172 зв.).

ЗАГАШЕНЬ дієприкм. у знач. прикм. (якого загасили, який перестав світити) загашений: им̄вимо св̄та в̄чного живота, ани темного, ани загашеного (1489 Чет. 217 зв.); Чл̄к̄... п̄лом̄нь зара(з) оутиха̄ючій, сна(д)не загашена св̄ча (Острог, 1607 Л̄вк. 119).

ЗАГИБАТИ, ЗАГЫБАТИ дієсл. недок. (ги-нути) загигати: тог̄ды пристоупив̄ши к нему оученици его и з̄будили его гл̄ще г̄и, избави на(с), загыбає(м) (1556-1561 ПЄ 43 зв.); кто воює(т) мечо(м), ω(т) меча загыбає(т) (XVI ст. УЄ №29519, 243); пристоупивши н̄кыи ре(ч), оучтлю, загыбає(м), іс̄ в̄ставши запрети в̄тро(м), и вл̄ненію во(д)ному, и пр̄стали (XVI ст. УЄ Літк. 37).

ЗАГИБНУТИ дієсл. док. (загинуті) загигнути: и та(м) много... єрет̄иков̄ привалило, а з̄ межи правосл̄вны(х) хр(с)тіан̄ь ѓ то(м) тряс̄но земли, и єдна найменшаа ωс̄оба не загыбла (XVI ст. УЄ №29519, 278 зв.); Богдан̄ Хмелницкий... побил̄ их̄ и обоих̄ (гетманов̄) взяль: перше на Жовтой, где и сын̄ гетмана Потоцко-го загыб̄, а потом̄ пуд̄ Корсуном̄ (1636-1650 ХЛ 79).

Див. ще **ЗАГИНУТИ**.

ЗАГИНУТИ, ЗАГЫНУТИ, ЗАГІНУТИ дієсл. док. 1. (втратити життя) загинуті: я єсми и(х) ωстереговаль так̄ иже н̄ єдин̄ з' ни(х) не заги-ноуль (1556-1561 ПЄ 422 зв.); Обаче маю днес̄ и заутра бл̄же ити, бо не маєт пр̄рк̄ ин̄де загі-ноут̄и, ѓкром̄ їєрл̄ма (Володимир, 1571 УЄ Вол. 81); весоло(м) в̄ста(л) на ѓца своєго дв(д)а, хотячи его з̄ цр̄(с)тва зогн̄ати, а са(м) с̄(с)ти... а наω-т̄ато(к)... ганебне загыноу(л), на доуб̄ ѓб̄шєнь (XVI ст. УЄ №29519, 230); пр̄(д)ко чл̄вкови поведетса, а єще пр̄дше загинет̄ь (поч. XVII ст. Пчела 10); они ω см̄рти не(д)б̄ючи на п̄рано(к) в̄с̄ь са там̄ сход̄или, а кгда єще была н̄ч̄ь, ст̄а-роста єд̄чи з' жол̄н̄р̄ми, стр̄ах̄ задава(л) абы жаден̄ не загын̄л̄ (Дерман̄ь, 1604 Охт. 9); Не душечка загинула, не душечка теж̄ь и в̄ орду пошла! (1636-1650 ХЛ 81);

(втратити душу, життя в раю) загинуті: Тая мука (мовить) пекелная тым̄ будет̄ трива-ти, которые, потеравшы а не заховавшы креще-ніа, на в̄кы загинуть (Вільна, 1595 Ун.гр. 131); на тот̄ час̄ послепли єсте были, а тепер̄ь отворылисте очы на тых̄, которые стараються о то,... абы и остаток̄, чого геретикове не догу-били, не загинуло (Вільна, 1599 Ант. 855);

(орган тіла) втратити: если же око твое пра-вое соблаж̄нає(т) та выбоди его и вр̄зи ω(т) себе бо є(ст) л̄п̄ше тоб̄ь абы загыноуль єдин̄ ω(т) члоньков̄ // твои(х) ниж̄ли в̄се т̄ло твое оувер̄жено бы было оу геєноу ог̄ньоую (1556-1561 ПЄ 32 зв.-33);

(зіснуватися, зруйнуватися) загинуті: никто тыж̄ не в̄ливаєть вина нового до соудины старои а если же бы иначеи вино молодое рос̄садить соудины и само розл̄ѣт̄са и сосоудове загыноут̄ь (1556-1561 ПЄ 231 зв.); бол̄то пом̄л̄ до воды са прибравши Жр̄дло затамов̄ало, и поч̄аток̄, кда вода выг̄кала загр̄зило: дерєв̄ теж̄ь г̄дст-вина, гды пр̄ист̄є до жр̄дла загын̄ло, а то за дав̄нстю час̄в, в̄ запам̄ата(н)є м̄сце п̄ст̄ила (Київ, 1631 Син.Тр. 813);

(загубитися) пропасти: привилєи що имали они на тоты вышєписа(н)н̄їи села... загын̄ли ка(к) є(ст) на(м) видномо (Хуші, 1507 ЦДІАЛ 131,

1, 282); веселѣтеса съ мною иже есѣми нашоль
овѣцю мою // котораа южь была загиноула (1556-
1561 ПС 287 зв.-288); Того, што было загінѣло,
шѣкаль: што было закінено, находѣль: што бы-
ло поламано, обвѣзоваль (Вільна, 1620 См. Каз.
20 зв.).

2. *Перен. (перестати існувати, зникнути, пропасти)* загнути: легчѣй естѣ нѣбу и земли премиоути нижѣли ѡ(т) закона единомуу слову загиноути (1556-1561 ПС 293); загине(т) законъ нашъ и мѣсто сѣе стѣе (XVI ст. УС Трост. 45); Тое геретицтво не могло зѣ межѣ христїанѣ, хотяй было отѣ всее церкви выклято, загнути (1603 Пит. 42).

Див. ще ЗАГИБНУТИ.

ЗАГЛАДИТИ, ЗАГЛАДИТИ дієсл. док.

1. (що) (*вигладити, стерти; знищити*) заглядити: на воску первообразно начертаном писати или выобразити что, не заглядивши первописанных образов, нѣсть мощно (1615-1616 Виш.Поз.мисл. 241); знаменїе Збавителя Хѣ жадномѣ не годїтьса або на земли, або на камени, або на мармѣрѣхъ за земли положены(х) рѣти... але если бы са нашлѣ, тѣды заглядити,... приказѣмо (Київ, бл. 1619 О обр. 74); кр(с)га образы, котѣрыи ѡ(т) нѣкоторыхъ на земли, и на павимѣнтахъ бывають, заглядити розказѣмо (Там же, 75).

2. (*убити*) знищити: сынове твои и дочки... котѣрыхъ есмь порѣжне з тѣжкостю порѣдила заглажоны (серед. XVII ст. Хрон. 56 зв.);

(що) (*припинити існування чого-небудь*) знищити: жиды своєю превро(т)ностю тоую си(л)-лѣбоу; то, ѡ(т) дѣрева вѣмазали,... и не ѡ(т) рѣчи, жебы ты(м) спѣсобо(м) кр(с)га стѣго таѣмницоу вѣверноули и заглядїли (поч. XVII ст. Проп.р. 302 зв.);

(що) (*припинити вияв чого-небудь*) знищити: Сп(с)тлю, мѣвачи, заглядь мѣй фрасѣнокъ, Котрѣй маю ѡ(т) врагѣвъ, а дай ми ратѣнокъ (1625 МКСВ 133).

3. *Перен. (що) (спокутувати)* заглядити: не заглядимъ нине ты(х) написанны(х) ѡбразовъ покаянїемъ (1489 Чет. 366 зв.); Постараймоса заки есмо жївы в ты(х) кнїга(х) грѣхи нашѣ за-

глядити (XVI ст. УС №29519, 10 зв.); тѣе срѣжкое згорѣше(н)е // жаднымъ инѣшимъ спѣсобо(м) не мѣжетъ быти заглажено, тѣлько если са до тыхъ навѣрнешь, котѣрыхъ еси ѡпѣстїль (Дермань, 1605 Мел.Л. 42 зв.-43); снѣ... Всю неславѣ про(д)-ковѣ цнѣтами заглядїль, и то все направїль шѣбы ты бы(л) завадилъ (Острог, 1607 Лѣк. 184 зв.); змаза грѣхѣвнаа,... тѣю постерѣвши алѣбо припомнѣвши ѡмѣй слезѣми своїми пре(з) испѣвѣдь стѣдоу, и заглядь пре(з) покѣтѣ таїнствѣннѣю (Київ, 1646 Мог.Тр. 911).

ЗАГЛАЖЕНЬЕ с. (*припинення існування чого-небудь*) знищення: лѣкарѣство... такъ великимъ хорѣбомъ подѣлати (яко тоуть ѡбѣчишь) могло, твоїмъ врѣдамъ оулѣченѣемъ и заглаженѣемъ за помѣчѣ бжею и ѡвше(м) боудеть мѣчї (Острог, 1607 Лѣк. 4).

ЗАГЛАЖОВАТИСА дієсл. недок. (*переставати існувати*) знищуватися, стиратися: где лѣнѣа пѣстоу(п)ко(в), и закѣновъ ѡ(т)цо(в)ски(х) ѡ(т) снѣвъ не заглажоуе(т)са, и ѡ(т) рожаю врожѣй цѣло захѣвоуе(т)са, та(м) е(ст) ро(д) несме(р)тѣлнѣи(и) (Острог, 1599 Кл.Остр. 208).

ЗАГЛЕДАТИ див. **ЗАГЛЯДАТИ.**

ЗАГЛЕДАТЬ див. **ЗАГЛЯДАТИ.**

ЗАГЛЕДИТИ дієсл. док. (*поглянути, зазирнути*) заглянути: że łysiciu máiesz Kazáúies szčo iu prodáeisz Toium ia záplátył tobi A tohom ne zmysłil sobi Szcoiem w tot mich ne záhlediu (Яворів, 1619 Гав. 18).

Див. ще ЗАГЛЯДАТИ, ЗАГЛЯДОВАТИ.

ЗАГЛЕДѢТИСЯ дієсл. док., *перен.* (на що) (*відчутти великий інтерес*) захопитися (чим): А если бы(с) неѡпатрѣне заглядѣвши(с) на ѡманѣ свѣта в ново(т)нинѣ якѣю и послїзнѣ(л)ся, готовое Прыняте в це(р)кви Ма(т)ки Своѣе маешь (Київ, 1621 ЛСВ 483, 1).

Див. ще ЗАГЛАДАТИСА.

ЗАГЛОХЛЫЙ дієприкм. у знач. прикм. (*запустїлий*) заглухлий: Оледенѣвшаа: Заглѣхлаа, зарѣслаа (1627 ЛБ 151).

ЗАГЛУШАНЬЕ с., *перен.* (*стримування; применшування*) заглушування, гальмування: тыежь заглѣшанья велми жалостныи соуть причиноу

же до $\bar{вм}$ мл(с)тивныи $\bar{пнове}$ сенаторове;... тоую тоу(т) прозбѣ и оупоминанье чинимо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 215 зв.).

Див. ще ЗАГЛУШЕНЄ.

Пор. ЗАГЛУШАТИ.

ЗАГЛУШАТИ *дієсл. недок. 1.* (що чим) (*перекривати, забивати інші звуки*) заглушати: кгда... ядовітые тоурци настѣпи(в)ши, стра́шнымъ шоумомъ свѣтъ заглѣшали... Тогды́ ёвгѣній па́па ри(м)скій посла(л) до цѣсара... послы (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 33).

2. Перен. (кого) (*принижувати, применювати чю-небудь роль*) заглушати: хоуть до ω (т)критья правды, которю́ незычливые ради бы загребли, в нашомъ на оутрапе(н)а стескова(н)ю, не толко на(с) заглѣшаючи, але еще и винѣ,... при насъ зо-ставѣючи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 205).

ЗАГЛУШЕНЄ *с.* Те саме, що заглушанье: того само́го йщемѡ в' томъ писме на́шо(м), котѡрое на насъ ро(з)майтые мѡвъ на́шихъ на сѣймохъ по тые́ часы заглѣше(н)а́ наибольшей, видить бѣ, вѣтиснѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 215 зв.).

Пор. ЗАГЛУШИТИ.

ЗАГЛУШИТИ *дієсл. док. 1.* (що) (*перешкодити ростові інших рослин*) заглушити: вышоль розьсѣвачь сѣяти сѣмени своего а якъ южь розьсѣваль... пало межѣ тер'на и вѣсполюкъ в'зросло тер'на и за'лоушило є (1556-1561 *ПС* 246); ω трѣте(м) насѣню повѣдає(т), котрое пало межѣ трѣна... А што(ж) потомѣ коли ёго ѡное трѣна заглѣшило (XVI ст. *УЄ* №29519, 123 зв.); Мб-жетъ бовѣмъ молодю́ травѣцѣ пшеници кѣкѡль заглѣшити (Вильна, 1627 *Дух.б.* 246).

2. Перен. (*зменшити силу чого-небудь, затамувати*) заглушити: Котѡрю́ то оубѡгю́ а велми плѡхю́, абы те(р)нїе(м) ω (т) роз'сѣвача не́нависти заглѣшена не была, мою пра́цѣ, само́мѣ ѡномѣ правды оборѡнці, і зависти роспрошїтелю, подѣ оборѡнѣ порѣчаю́ (Острог, 1598 *Отп.КО* 3); за рѡскошами живота идѣчи, заглѣшены бываю́ть, и ѡвоцѣ не принѡсать (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 579); Впадѣт' насѣнїе дѡхѡвное до сѣрдца, и трѣвет' в' дѡша́х' прина́лыхъ, и ѡка́звет'са́ якобы было... вѣпрощено: вшакже рѡскошами... заглѣшено бив-

ши, сставаєт'са... снопом' немаючимъ мѡцы оучи-нїти потравѣ (Там же, 589); Оладѣвший стра́стьми: Заглѣше́ный наметностями (1627 *ЛБ* 152).

ЗАГЛЯДАТИ, ЗАГЛАДАТИ, ЗАГЛЕДАТИ, ЗАГЛЕДАТЬ *дієсл. недок. 1.* (на кого, в що, до чо-го) (*дивитися, зазирати*) заглядати: приничу заглядаю́ (II пол. XVI ст. *ЛА* 188); южь одїнь з ва(с) в' радѣ за пѣчыю з робѡты оуѣвши яко голѡдный ѡный йсты́й до коу́хни, на люди с тѣлѣ загледа́ль (Острог, 1598 *Отп.КО* 30); Не загледайже ты вѣ мою манѣтыку! смотри своеє сукни, што вѣ ней несешѣ! (Володимир, 1598-1599 *Вїдп. ПО* 1051); А протожъ радиль бы-мъ я вїлялетови, абы лепей у свою манѣтыку смотрель, што вѣ ней носить, а вѣ чужую не загледалъ (Вильна, 1599 *Ант.* 925); Приничаю́: Загледаю́ (1627 *ЛБ* 98).

2. Перен. (в що) (*намагатися збагнути що-небудь*) заглядати, проникати: И глѣпыми ста́нмо обѡи загледаю́чи в' таємниці Бжїи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 268).

Див. ще ЗАГЛЕДІТИ, ЗАГЛАДОВАТИ.

ЗАГЛАДАТИСА *дієсл. недок., перен.* (на що) (*відчувати великий інтерес*) захоплюватися: Не загледа́ймо са на ма́рности, згїбели подлѣглыи, але на невидѡмыи дѡбра смотрѣмѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 802).

Див. ще ЗАГЛЕДѢТИСЬ.

ЗАГЛАДОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що заглядати у 1 знач.: Приничѣ: Загледа́ю (1627 *ЛБ* 98).

Див. ще ЗАГЛЕДІТИ.

ЗАГЛАДѢТИСА *дієсл. док.* (на що) Загляді-тися, задивитися: клалъ Іаковъ прѣты в' корїта вѡдѣ перед' ѡчи бара́новъ и овѣць абы загледа́вши-сиса на нихъ почина́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 47).

ЗАГЛАНУТИ *дієсл. док., перен.* (до чо́го) (*на-відатися*) заглянути: А ёжели хто высѡко(ст) и повѡгѣ в' Рѣчи посполїтої преза́цного дѡмѣ $\bar{Вм}$ (с): моє(г) $\bar{Мл}$ (с): Па́на вїдѣти хочет' нехай заглѡнет' до повѡжного Сенатѣ Пѡлского, ѡба́чит' та(м) Про(д)ков' $\bar{Вм}$ (с) $\bar{Мл}$ (ст): Пана, стѡпы и высѡкїѣ стѡлци (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5).

ЗАГНАТИ, ЗАГЪНАТИ *дієсл. док. 1.* (кого, що) (*примусити кого-, що-небудь увїйти кудись, у*

щось) загнати: царь макидо(н)ски(и)... дiаволо(в) кд ѓ сѣхій клада(з) загнав' бы(л) (XVI ст. *Сл. о см.* 335); рыхлѣй бы нѣмое быдло... до обори своее загнали! (Вильна, 1595 *Ун.гр.* 147); череду всю подданымъ тамошнимъ,... до Русивля до двора загнались (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/1, 364); заженѣмо войско его в' тiберь рѣкѓ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 343 зв.); потомъ сами,... быдла шестеро..., волов чотыри,... до домовъ своих загнавши, в способъ лупу забрали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 366); вь темницу загнати (кого) див. **ТЕМНИЦЯ**.

2. (кого, що) (вигнати, відправити куди-небудь) загнати: Щедры(и) вечеръ з мѣ(ст) ѣ зъ сѣ(л), в' болота заженѣте (п. 1596 *Виш.Кн.* 258 зв.); Іоа(н) ...бы(л) в' котлѣ в' олѣю смажоны(и) и на... остро(в) за(г)наны (Височани, 1635 *УЄ* №62, 18); вь адовѣ прѣпастъ прелестници загнаны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); межи тою горо(ю) которою зовѣтъ кагефисъ, межи море(м) с которого тая гора имя взяла, та(м) загна(л) црѣ александеръ двое Люде (серед. XVII ст. *Луц.* 531); *pa-wiki sława woysku Dniewowemu. Ze z bozey łaski zahnali Liaszki ku portu Wisłianomu* (1648 *П. про перем.* 202); а людей там будучихъ подѣданныхъ, одѣныхъ мешѣчанъ погубили, других в воду потопили, третихъ в поганьскіе руки до Орьды загнали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 227).

3. (кого) (зібрати докупи) зiгнати: загнали ове(ц) мѣць незличѣнѣю и вельблѣодовъ и воротѣлисе до Іер(с)лимѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 307 зв.).

◊ вь неволю загнати див. **НЕВОЛЯ**.

Див. ще **ЗАГОНИТИ**.

ЗАГНАТИСА дієсл. док., перен. (до кого) Перейти, перекинутися: ѡ(т) стѣхъ ѡ(т)цовъ, ѡ(т) ап(с)ловъ, ѡ(т) збавителя ѡ(т)бѣгнѣвши, а(ж) до папежа загналистеса (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186 зв.).

ЗАГНЕВАНЬЙ див. **ЗАГНѢВАНЬЙ**.

ЗАГНЕВАНЬЙ див. **ЗАГНѢВАНЬЙ**.

ЗАГНЕНЬ дієприкм. Загнутий, вигнутий: я видель есми гаки,... которые были убиты на другую сторону дверей, сѣ приходу наскрозъ загнены (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 316).

ЗАГНИВАНЄ с. (гниття) загнивання: БМ проше ра(ч)те... тую мою скри(н)ку... постави(т) в склепе штобы бе(з)печьне ѡ(т) огню и ѡ(т) запрева(н)а ѡ(д) зе(м)ли и ѡ(т) загнива(н)а по(с)тави(в)ши БМ тамъ ѓ себе и до мене пре(з)пи(с)мо свое ведомы(м) ѣчини(т) рачили (Київ, 1592 *ЛСБ* 1035, 36).

ЗАГНИВАТИСА дієсл. недок. 1. (втрратити свіжість води) загниватися, загнивати: з' колѣдазевъ, и з' криниць, з' котѣрых' гды частѡ чѣрпано бываѣтъ, бѣлшъ в' них' воды прибываетъ; гды засъ чѣрпати з' нихъ перестато, бываѣтъ, загниваютъса, и псѣютъса, а по(д)часъ, и гинѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 665).

2. Перен. (деградувати, морально розкладатися) загниватися, загнивати: вшелѣакаа дѣша неокоренѣнаа Дѣом' стѣм', и нб(с)нои Соли, то есть, мѣци Бѣеи оучастицею не стѣвшиса, загниваѣтъса, и многи(х) злѣхъ мѣслѣй смрѣдѣ // пѣлна бываѣтъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 6-7).

Див. ще **ЗАГНИТИСА**.

ЗАГНИЛОСТЬ ж. Гнилість, гниль: Сѣгнѣтїе: Порожно, загнілос(т) (1627 *ЛБ* 126); хорѣба, котѣраа з' загнілости Темперемѣнтовъ, абѡ постановлѣны(х) в' чоловѣчо(м) прирѣженю влѣсностѣй,... ставаѣтъ са,... такѣваа хорѣба не выхѣдитъ, але переставаѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 145); члѣкъ потрѣвами яковѣмисъ сырѣми, до згнілости склѣбными и не стрѣвными,... чїни(т) солѣю, абы тѣе потрѣвы не пришли до загнілости (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 2 зв.).

ЗАГНИЛЫЙ прикм. Загнилий, гнильний: рѣны загнілыи и трѣ(д)ныи кѣ оулѣкованю рѣтворѣвши ты(м) вымывѣаю(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184); ѡ Лѣонѣтика(х) абѡ ѡ хорѣбѣ мѣсачной, ѡ той роздѣмѣють нѣкоторыѣ, иж' бываѣтъ з' загнілѣѣ мокроты абѡ вѣлгѣтности, котѣрѣю лѣтїнницы Гѣмѣрами назывѣають (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144); рѣна, и пѣхлїна, и стрѣп' загнілыи: не ѡсмотрено ихъ, ѣнѣ завѣзано (Там же, 1018).

ЗАГНИТИ дієсл. док. (піддатися гниттю, розкластися) загнити: хто масѡ якѣе на дѣлгїй часъ мѣти хотѣчи, пїлность ѡколо него чинїль, а солѣю бы... не ѡсолїль, пѣвне жѣбы са засмѣр-

дѣло, загнило и до оужйткѣ непотрѣбнымъ стало (Вильна, 1627 *Дух.б.* 219).

Див. ще ЗАГНИТИСА.

ЗАГНИТИСА *дієсл. док. 1. (піддатися гниттю, розкластися)* загнитися, загнистися, загнити: Засмердѣлися абовѣмъ мовить и Загнилися раны мои (Вильна, 1627 *Дух.б.* 7); если соль загние(т)са, чимъса осболить (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 87);

(*втратити свіжість води*) загнитися, загнистися, загнити: вода морскаа... если бы была не слан(а) и такъ долго стоащи, безъ пордшѣна на единомъ // мѣсте ω(т) сѣтворѣна свѣта: тогда быса загнила и засмердѣла (Почаїв, 1618 *Зери.* 15 зв.-16).

2. Перен. (здеградувати, морально розкластися) загнитися, загнистися, загнити: Ослабли намъ всѣ чло(н)ки... ωтрѣдоватѣла и дша... загниласа и вшитко тѣло (поч. XVII ст. *Пчела* 49 зв.).

Див. ще ЗАГНИВАТИСЯ, ЗАГНИТИ.

ЗАГНѢВАНЫЙ, ЗАГНЕВАНЫЙ, ЗАГНЕВАННЫЙ *дієприкм. Розгніваний, діал. загніваний:* хлопи,... загневаные на пана Хмилевського и пана Карказана, на немъ се, слугахъ и товаристве его помстили (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/1, 528); Сты(х) Оугѣдникω(в) свойхъ... до насъ грѣшныхъ присылаѣтъ, абѣсмω спѣсобомъ ωписанны(м) зъ Бгомъ ωщѣмъ наши(м), грѣхъ ради нашихъ, на насъ загнѣванымъ ω згѣдѣ контракговали (Київ, 1648 *МІКСВ* 347);

у знач. прикм. розгніваний діал. загніваний: чому бы не казали яко въ другихъ // церквяхъ звонити въ своимъ монастыре, бо намъ всимъ треба благати Бога загневаного (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 681-682); гды хто зъ загнѣваны(х) противникω(в) несогласіе якбе съ Трѣбникω(в) въ Льовѣ ...дрѣкованы(х) захѣчетъ продѣковати; такѣвомъ ω(т)повѣдь снаднаа, подаѣтъся (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4 зв.).

ЗАГНѢВАТИСЯ, ЗАГНѢВАТИСА *дієсл. док.* Загнѣватися: негодова загнѣвался (II пол. XVI ст. *ЛА* 186); Павель... мѣлъ діспѣтацию зъ Варнавою, и такъ загнѣвавшись розышлися зъ собою (Вильна, 1627 *Дух.б.* 258).

ЗАГНѢТЬ *ч. Рум'янець на хлѣбах, діал. загніт.* Вл.н.: Федо(р) Загнѣтъ (1649 *РЗВ* 40).

ЗАГОВѢВАТИ *дієсл. недок.* Заговляти: ωбаче в началѣ постѣ своевѣлатъ и двома днами по(ст) розорають въ второкъ заговѣваю(т) и не находят са постачіи (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв.)* 26).

ЗАГОДИТИ *дієсл. док.* Узгодити, погодити: и для того запрѣчено и загожено не вѣрити с'номъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 409).

ЗАГОДОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. ім., ч. Загодований, -ого.* Вл.н.: пограбили //... 8 кѣ(з)ми загодованого... воловъ два (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 90-91).

ЗАГОДОВАТИ *дієсл. док., перен. (кого чим) (збагатити, наситити)* нагодувати (чим): насъ Господь судивъ, и токмивъ, и изъвзявъ духомъ святымъ, и загодовавъ шѣньюмъ своимъ и мирнустю (XVI ст. *НЄ* 194).

ЗАГОЄНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Загоєний: Рана, сѣ, Блізна, загоєной раны знакъ (1627 *ЛБ* 166).

ЗАГОИТИСА *дієсл. док.* Загоїтися: іс, ... распоро(л) собѣ короу по(д) кѣлѣно(м), в'ложі(л) та(м) карт'коу... гдѣ то са гнѣтъ загоило, и не болѣло (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 92).

ЗАГОЛОВАЧИКЪ *ч. Подушечка, діал. заголовчик:* взяли(с)мо за заголовачи(к) и за пери(нѣ)жу золоты(х) два (Львів, 1607-1645 *РДВ* 24 зв.).

Див. ще ЗАГОЛОВОКЪ.

ЗАГОЛОВОКЪ *ч. Подушка, діал. заголовок:* Я... зезнава(м) и(ж) є(м) вз(л)... ωбру(с) єд(ы)н рубкы в' ра(н)ту(х) єды(н) заголо(в)кы г' (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6).

Див. ще ЗАГОЛОВАЧИКЪ.

ЗАГОНИТИ *дієсл. недок. 1. (кого) (примушувати кого-небудь увійти кудись)* загонити, заганяти: пастыръ добрій, збираѣтъ ωвѣць свои(х)... //... и загонітъ ихъ до ωвчарнѣ свои (Почаїв, 1618 *Зери.* 50-50 зв.).

2. (кого) (виганяти куди-небудь) заганяти: вазали // егѣ ланцѣхами и пѣтами, стерегчи егѣ, а розорѣвши ωкѣвы загоненъ бывалъ ω(т) бѣса до пѣстынь (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 613).

Див. ще ЗАГНАТИ.

**СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.**

Випуск 9

Д — 3

Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі, придбаній за кошти INTAS, а також наданій Інститутові українознавства Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом кафедр українознавства

Затверджено до друку вченою радою Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України

Підписано до друку з готових діапозитивів 7.10.2002. Формат 84x108/16
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам.

*Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
Відділ української мови
Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича
вул.Козельницька, 4
79026 Львів-26
УКРАЇНА*

Друкарня видавничої фірми "Афіша"
79005, м.Львів, вул. Костя Левицького, 4
тел.: (0322) 97-05-37

